УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

ЖУРНАЛ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

ТОМ XXXII VOL.

ТРИДЦЯТИЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА
1965 — 1995

ЮВІЛЕЙНЕ ВИДАННЯ

1995

diasporiana.org.ua

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК
ЖУРНАЛ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

THE UKRAINIAN HISTORIAN
JOURNAL OF THE UKRAINIAN HISTORICAL ASSOCIATION

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР — EDITOR in CHIEF
Любомир Р. Винар — Lubomyr R. Wynar
Kent State University

РЕДАКТОР — EDITOR
Михайло Брайчевський — Mykhailo Braichevs'kyj
Українське Історичне Товариство

ЗАСТУПНИКИ РЕДАКТОРА — ASSOCIATE EDITORS
Олександер Сидоренко — Alexander Sydorenko
Arkansas State University
Ігор Гирич — Ihor Hrych
Українське Історичне Товариство

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕҐІЯ — EDITORIAL BOARD

Марко Антонович, УВАН у США, Монреал • *Олег Ґерус,* Українське Історичне Товариство, Манітобський університет, Вінніпеґ. • *Ярослав Дашкевич,* Українське Історичне Товариство, НТШ у Львові, Львів • *Ярослав Дзира,* Українське Історичне Товариство, Київ • *Олександер Домбровський,* УВАН у США, Нью Йорк • *Аркадій Жуковський,* Українське Історичне Товариство, НТШ в Європі, Париж • *Дмитро Злепко,* Український Вільний Університет, УІТ в Європі, Мюнхен • *Ігор Камінецький,* Центральний Мічіґенський університет, Мт. Плезант • *Микола Ковальський,* Острозький Вищий Колеґіюм, УІТ, Острог, • *Теодор Мацьків,* Акронський університет, Акрон • *Юрій Мицик,* Дніпропетровський державний університет, УІТ, Дніпропетровськ • *Олег Мазурок,* Ужгородський університет, УІТ, Ужгород • *Володимир Сергійчук,* Київський державний університет ім. Т. Шевченка, УІТ, Київ • *Ігор Стебельський,* Вінзорський університет, УІТ, Вінзор.

КОНСУЛЬТАНТИ — CONSULTANTS

Олександер Баран, УВАН у Канаді, УІТ, Торонто • *Сергій Білокінь,* Інститут історії України, НАНУкраїни, Київ • *Тамара Булат,* УВАН у США, Нью Йорк • *Юрій Бойко,* Український Вільний Університет, УІТ, Мюнхен • *Стефан Козак,* Варшавський університет, УІТ, Варшава • *Юрій Книш,* Манітобський університет, Вінніпеґ •*Микола Неврлий,* Українське Історичне Товариство, Братислава • *Василь Омельченко,* УВАН у США, Нью Йорк • *Михайло Пап,* Джон Керол університет, НТШ в Америці, Кліфленд • *Теодор Б. Цюцюра,* Український Вільний Університет, УІТ в Європі, Мюнхен • *Дмитро Штогрин,* Іллінойський університет, НТШ в Америці, Урбана.

Мовний редактор: Наталія Пазуняк

Українське Історичне Товариство

Передруки і переклади матеріялів дозволені за згодою Головного Редактора

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

ЖУРНАЛ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

1-4 (124-127). Рік XXXII

Під загальною редакцією
ЛЮБОМИРА ВИНАРА

1965 — 30 — 1995

ЮВІЛЕЙНЕ ВИДАННЯ

1995

НЬЮ-ЙОРК ТОРОНТО КИЇВ ЛЬВІВ МЮНХЕН

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК
ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ І УКРАЇНОЗНАВСТВА
ВИДАЄ УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

THE UKRAINIAN HISTORIAN
JOURNAL OF HISTORY AND UKRAINIAN STUDIES
PUBLISHED BY THE UKRAINIAN HISTORICAL ASSOCIATION

Основник *Українського Історика:* ЛЮБОМИР РОМАН ВИНАР (1963)

Founder of *The Ukrainian Historian:* LUBOMYR ROMAN WYNAR (1963)

Редакція застерігає собі право скорочувати і виправляти матеріяли. За зміст статтей і рецензій відповідають їхні автори. Прохається авторів надсилати матеріяли в трьох машинописних примірниках, статті обсягом не більше 25 стор., рецензії, замітки і інші матеріяли до 10 стор. Не прийняті до друку рукописи авторам не повертаються.

Рецензійні примірники книжок треба висилати на Адресу Редакції з дописко̀ю "Book Editor".

Усі матеріяли до Редакції просимо надсилати в трьох машинописних примірниках на адресу:

Editor
"The Ukrainian Historian"
P.O. Box 312
Kent, Ohio 44240
U.S.A.
Fax: (330) 297-1327
Tel.: (330) 297-1390

PERMISSION TO REPRINT. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopy, recording, or otherwise without prior written consent of the Editor in Chief.

Передруки і переклади матеріялів дозволені за згодою
Головного Редактора

UHA, *The Ukrainian Historian* and its Editors are not responsible for statements either of fact or opinion made by contributors.

Articles appearing in this Journal are abstracted and/ or indexed
in *Historical Abstracts, America: History and Life,*
and *Bibliography of Slavic and East European Studies.*

ISSN: 0041-6061

Printed by COMPUTOPRINT Corp., 35 Harding Ave, Clifton, NJ 07011
Tel.: (201) 772-2166 Fax: (201) 772-1963

Property of
The Ukrainian Studies Foundation in Australia Ltd

З 50-літтям поселення
Власність українців в Австралії
Фундації Українознавчих Студій в Австралії

ЗМІСТ

Звернення з нагоди 30-ліття Українського Історичного Товариства, 1965—1995 9
Любомир Винар: Українське Історичне Товариство: генеза і рання діяльність 11
Ярослав Калакура: Джерелознавство в дослідницькій діяльності Українського Історичного Товариства 53
Юрій Шаповал: ҐПУ-НКВД як інструмент антиукраїнізації в 20-і і 30-і роки 57

НАУКОВІ УСТАНОВИ

Марко Антонович: 50-річчя Української Вільної Академії Наук 73
Юрій Луцький: Аннали УВАН 82
Ігор Верба: Спроби відновлення Української Академії Наук у Києві, 1941-1942 87

УКРАЇНА В ПЕРШІЙ І ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

Стефан Витвицький: Галичина в міжнародній політиці, 1914-1923 100
Олександер Баран: Мадярська окупація Закарпаття в 1939 році 119
Олександер Вовк: До питання постання УПА під проводом ОУНСД ... 137

КОЗАЦЬКА ДОБА

Стефан Козак: Народотворчий аспект козацького героїчного епосу ... 144
Теодор Мацьків: Повстання Богдана Хмельницького та Зборівський Договір 154
Марко Антонович: Характеристика Б. Хмельницького у Грабянки і Лівія 165

ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВО

Сергій Єфремов: На сторожі національної гідности. До характеристики публіцистичної діяльности М. С. Грушевського 167
Сергій Білокінь: Лист Георгія Ломова до Ганни Грушевської-Шамрай 180
Ігор Гирич: Листи Михайла Грушевського до Василя Кузіва 190

ОГЛОБЛІЯНА

Олександер Оглоблин: Про мій рід 204
Аркадій Жуковський: Вклад Олександра Оглоблина в *Енциклопедію Українознавства* 209
3 листів Олександра Оглоблина до Любомира Винара 221

ДЕМОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Арнольд Перковський: Розвиток демографічної думки в Україні 251

БІОГРАФІЧНІ МАТЕРІЯЛИ

Микола Ковальський: Персональна справа Івана Огієнка в Архіві Нових Актів у Варшаві 259
Мирослав Мороз: Історик Роман Зубик, 1902-1941 268

МЕМУАРИСТИКА

Наталія Полонська-Василенко: Спогади 274
Матеріяли до "Спогадів" Н. Полонської-Василенко 285

МАТЕРІЯЛИ ДО ІСТОРІЇ УІТ

Теодор Мацьків: Діяльність УІТ в Німеччині 288
Українське Історичне Товариство: 1965-1967 (Звіт) 296

ДИСКУСІЯ

Олександер Домбровський: Конспект історії України з позицій історіософічної інтерпретації 301

ДОКУМЕНТАЦІЯ

Лист до П. О. Обера в справі взаємин українців з євреями 311

З АРХІВНИХ МАТЕРІЯЛІВ

Наталія Полонська-Василенко: Архівні матеріяли (Л. Винар) 315

IN MEMORIAM

Т. Мацьків: Бл. п. о. Архимадрит Йосиф Йоганнес Петерс 320
О. Домбровський: Бл. п. Ярослав Рудницький 321

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

Arkady Joukovsky, *Histoire de l'Ukraine,* (М. Антонович) 325
В. А. Потульницький, *Нариси з української політології (1819-1991),* (О. Ясь) 327
М. Ю. Брайчевський, *Скарби знайдені і незнайдені* (О. Домбровський) 329
О. С. Рубльов, Ю. А. Черченко, *Сталінщина й доля західньоукраїнської інтелігенції (20-50-ті роки XX ст.),* (М. Дмитрієнко) 332
П. Ротач, *Іван Котляревський у листуванні,* (І. Забіяка) 334
S. Frederick Starr, *The Legacy of History in Russia and the New States of Eurasia* (A. Sydorenko) 335
О. Пріцак, *Мій шлях історика* (О. Домбровський) 337

ЮВІЛЕЇ

100-річчя з дня народження доц. Лева Биковського (Л. Винар) 340
Ювілей Михайла Брайчевського (Іван Дзира) 341
80-ліття доц. д-ра Олекси Вінтоняка 344

НАУКОВІ КОНФЕРЕНЦІЇ: 30-ЛІТТЯ УІТ

Львів:
Наукова сесія у Львові (Н. Бортник) 344
Ухвала Львівської конференції 344
Привіт від Інституту української археографії (Я. Дашкевич) 344

Мюнхен:
Наукова конференція УІТ в Українському Вільному Університеті ... 347
Привіт від Любомира Винара, голови УІТ ... 347
Варшава:
Сесія УІТ у Варшавському університеті ... 350
Нью Йорк:
Ювілейна конференція УІТ у Нью Йорку ... 351
Ухвала конференції ... 351
Урбана-Шампейн:
Сесія УІТ в Іллінойському Університеті ... 352
Київ:
Міжнародна історична конференція УІТ в Києві (Я. Дзира) ... 353
Резолюція Київської конференції ... 353
Ужгород:
Ювілейна сесія УІТ в Ужгородському університеті ... 355

УСТАНОВИ

Осередок УІТ ім. М. Грушевського в Острозі ... 356

ЮВІЛЕЙНИЙ РІК М. ГРУШЕВСЬКОГО

Проголошення Міжнародного Року М. Грушевського у Києві ... 357
Міжнародний Академічний Комітет для вшанування 130-ліття з дня народження Михайла Грушевського ... 358

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК

Ювілейне звернення в 60-ліття УВАН (Президія УВАН в Канаді) ... 365
Діяльність Історичної Секції УВАН у США ... 366
Ювілейна конференція УВАН у Нью Йорку ... 368
Привіт від УІТ ... 368

ВИДАННЯ ... 370

До членів УІТ і передплатників "Українського Історика" ... 373

ОДЕРЖАНІ ВИДАННЯ ... 375

НАШІ АВТОРИ ... 377

КАТАЛОГ ВИДАНЬ УІТ ... 379

TABLE OF CONTENTS

On the 30th-Anniversary of the Ukrainian Historical Association (1965—1995): An Appeal 9
Lubomyr Wynar: The Ukrainian Historical Association: The Genesis and Early Activity 11
Jaroslav Kalakura: Fontology in the Research Activities of the Ukrainian Historical Association 53
Jurii Shapoval: GPU-NKVD as Instruments of Anti-Ukrainianization in the 20's and 30's 57

LEARNED SOCIETIES

Marko Antonovych: 50th Anniversary of the Ukrainian Free Academy of Sciences 73
Iurii Luts'kyi: Annals of the Ukrainian Free Academy of Sciences 82
Ihor Verba: Attempts to Restore the Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv 1941-42 87

UKRAINE DURING WORLD WAR I AND WORLD WAR II

Stefan Vytvyts'kyi: Halychyna and International Politics, 1914-1923 100
Alexander Baran: The Hungarian Occupation of Transcarpathia of 1939 ... 119
Alexander Vovk: On the Subordination of the Ukrainian Resurgent Army under the OUN-SD Command 137

THE KOZAK ERA

Stefan Kozak: The Nation-Building Aspects in the Kozak Heroic Epos 144
Theodore Mackiw. The Bohdan Khmelnyts'kyi Uprising and the Treaty of Zboriv 154
M. Antonovych: Hrabianka's and Livy's Characterization of B. Khmelnyts'kyi 165

HRUSHEVSKY STUDIES

Serhii Iefremov: In Defense of National Dignity: Toward Characterization of the Publicist Activity of M. S. Hrushevsky 167
Serhij Bilokin': Heorhii Lomov's Letter to Hanna Hrushevsky-Shamrai 180
Ihor Hyrych: Mykhailo Hrushevsky's Letters to Vasyl' Kuziv 190

OHLOBLYN STUDIES

Oleksander Ohloblyn: On My Ancestry 204
Arkadii Zhukovs'kyi: Oleksander Ohloblyn's Contribution to the *Encyclopedia of Ukraine* 209
From Oleksander Ohloblyn's Correspondence to Lubomyr Wynar 221

DEMOGRAPHIC STUDIES

Arnold Perkovs'ky: The Development of Demographic Studies in Ukraine 251

UKRAINIAN SCHOLARS: BIOGRAPHY AND SOURCES

Mykola Kovalevs'kyi: Ivan Ohienko's Personal Documents at the New Acts Archives in Warsaw 259
Myroslav Moroz: Historian Roman Zubyk, 1902-1941 268

MEMOIRS

Natalia Polons'ka-Vasylenko: Memoirs 274
Materials to *Memoirs* of N. Polonska-Vasylenko 285

MATERIALS FOR THE HISTORY OF UKRAINIAN HISTORICAL ASSOCIATION

Theodore Mackiw: UHA's Activity in Germany 288
Ukrainian Historical Association, 1965-1967 296

DISCUSSION

Oleksander Dombrovs'kyi: A Conspectus for the History of Ukraine from the Vantage of Historiosophical Interpretation 301

DOCUMENTATION: CURRENT HISTORY

Letter to P. O. Ober on Ukrainian-Jewish Relations 311

ARCHIVAL MATERIALS

Natalia Polons'ka-Vasylenko: Archival Sources (L. Wynar) 315

IN MEMORIAM

Theodore Mackiw: Archimandrite Josef Johannes Peters 320
O. Dombrowsky: Jaroslav Rudnyts'kyi 321

REVIEWS

Arcady Joukovsky, *Histoire de l'Ukraine* (M. Antonovych) 325
V. A. Potul'nytskyi, *Narysy z Ukrains'koi politolohii* (O. Ias') 327
M. Braichevs'kyi, *Skarby znaideni i neznaideni* (O. Dombrovs'kyi) 329
O. S. Rublov and Iu. A. Cherchenko, *Stalinshchyna i dolia zakhidn'o-ukrains'koi inteligentsii* (Maryna Dmytrienko) 332
P. Rotach, *Ivan Kotliarevs'kyi v lystuvanni* (Ivan Zabiiaka) 334
S. Frederick Starr, ed. *The Legacy of History in Russia and the New States of Eurasia* (A. Sydorenko) 335
O. Pritsak, *"Mii shlakh istoryka"* (O. Dombrowsky) 337

SCHOLARLY CHRONICLE

JUBILEE: Commemoration of the 100th Anniversary of the Birthday of Lev Bykovs'kyi 340
The First Jubilee of the Renowned Scholar M. Braichevs'kyi 341
On Dr. O. Wintoniak's 80th Birthday 344

CONFERENCES COMMEMORATING THE 30th ANNIVERSARY OF THE UKRAINIAN HISTORICAL ASSOCIATION:
Lviv: Scholarly Session 344
Munich: UHA Scholarly Conference at the Ukrainian Free University 350
Warsaw: UHA Session at the Warsaw University 350
New York: UHA Jubilee Conference 351
Urbana, Illinois: UHA Session at the University of Illinois 352
Kyiv: International Conference at the Kyiv State University 353
Uzhhorod: Jubilee Session at the Uzhhorod University 355

ORGANIZATIONS

Ukrainian Historical Association in Ostroh 356

ON THE 130th ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF MYKHAILO HRUSHEVSKY

Proclamation of the International Year of M. Hrushevsky in Kyiv 357
International Academic Committee for the Commemoration of M. Hrushevsky's 130th Birth Anniversary 358

UKRAINIAN ACADEMY OF ARTS AND SCIENCES

Appeal: On the 50th Anniversary of UVAN (Presidium of UVAN in Canada) 365
Activities of the Historical Section of UVAN in USA 366

NEW PUBLICATIONS 370

An UHA Appeal 373

BOOKS RECEIVED 375

LIST OF CONTRIBUTORS 377

CATALOG OF PUBLICATIONS 379

30-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА: 1965-1995

Звернення до українського громадянства

У 1995 році відзначаємо 30-ліття діяльности Українського Історичного Товариства (УІТ), гідного спадкоємця найкращих традицій української історіографії 20-го століття. Впродовж 30-ти років своєї діяльности УІТ розгорнуло широку наукову працю на Заході, а починаючи з 1991 року поширило її в Україні. Сьогодні УІТ діє як головне міжнароднє об'єднання українських істориків і дослідників допоміжних історичних наук і одночасно вже довгі роки видає «Українського Історика» — головне видання української національної історіографії, в якому співпрацюють дослідники України і діяспори, як також неукраїнські історики.

Продовж 30-ти років УІТ видало б. 80 книжок в українській і англійській мовах, включаючи перший «Атлас історії України». Видання «Українського Історика» (досі появилося 123 числа), на думку київських істориків, зберіг високий міжнародній рівень і спромігся тепер сконсолідувати «сили усіх істориків як закордоном, так і безпосередньо в Україні. Журнал зарекомендував себе як наше загальноукраїнське видання» (*Український Історик,* т. 32, 1994). Зокрема тепер, коли процес українського національного відродження охоплює широкі круги українського населення, а українські дослідники обговорюють питання «чорних» і «білих» плям в історії України, створених партійними істориками, існування УІТ і продовження видання «Українського Історика» (УІ) конечне, якщо ідеться про справжню реконструкцію українського історичного процесу і відродження української національної культури в Україні. Саме тому на прохання істориків в Україні в 1995 році перевидано останній том журналу в Києві. **Головним завданням журналу було і є об'єктивна реконструкція історичної метрики та розвитку українського народу і його суспільно-політичних інституцій у всіх періодах його існування.** Журнал знайшов високу оцінку серед українських і неукраїнських істориків. Перед нами стоїть головне завдання якнайбільшого розповсюдження У.І. в Україні. Крім журналу УІТ протягом 30-літнього існування видає такі серійні видання: «Історичні монографії», «Історичні студії», «Грушевськіяна», «Мемуаристика», «Українські вчені» і інші видання.

З нагоди відзначення 30-ліття УІТ з признанням згадуємо членів Ініціятивної Групи (І.Г.) Товариства, які зрозуміли повністю потребу створення і завдання УІТ (прізвища подаємо в поазбучному поряд-

ку): *Марко Антонович, Любомир Винар* (голова І.Г.), *Богдан Винар, бл.п. Ілля Витанович, Олександер Домбровський, бл.п. Василь Дубровський, бл.п. Михайло Ждан, Ігор Каменецький, бл.п. Роман Климкевич, бл.п. Петро Курінний, бл.п. Михайло Міллер, бл.п. о. Іриней Назарко, бл.п. Олександер Оглоблин* (перший голова УІТ), *бл.п. Євген Онацький, бл.п. Ярослав Пастернак, бл.п. Наталія Полонська-Василенко, бл.п. Микола Чубатий.* Ініціяторам УІТ присвічувала одна основна ідея: **причинитися до повного відродження української національної історіографії і тим самим виконати свій обов'язок перед українською і світовою історичною наукою і перед українським народом.** З вдоволенням треба ствердити, що історики в Україні, які довгі роки були тероризовані радянською владою і мусіли писати в дусі совєтської історичної схеми, включаються в працю УІТ і стають його членами, щоб спільно розбудовувати українську історичну науку.

Сьогодні перед істориками і УІТ багато важливих завдань, з яких перш за все згадаємо впровадження в українську і світову історіографію наукову схему українського історичного процесу з відповідною історичною періодизацією і об'єктивною історичною термінологією. Як знаємо до сьогодні на Заході і в Росії часто фальсифікують історію українського народу. Не менш важливе завдання — це реконструкція історичної метрики українського народу і виготування окремих монографій, присвячених державним і бездержавним періодам історії України. Видання довідкових енциклопедичних видань і нової академічної історії України (збірна праця) — також належить до найважливіших завдань УІТ.

По довгих роках наполегливої праці і її конкретних наслідків звертаємося до українського громадянства і установ у всьому світі допомогти нам розбудувати матеріяльну базу «Українського Історика» і зреалізувати заплянованні видання. Ми вдячні нашим членам, меценатам і любителям історичної науки за їхню допомогу в минулому. Завдяки їхньому виразумінню УІТ вдержало журнал і розгорнуло поважну наукову діяльність. Сьогодні йдеться про закріплення української державности, яка може розвиватися лише на дійсній історичній основі. Перед українськими істориками головне завдання об'єктивної реконструкції всіх періодів української історії, яка до недавна була фальсифікована і русифікована радянськими істориками. Допоможіть нам розбудувати Ювілейний Фонд УІТ-УІ і приєднати бодай 500 нових передплатників «Українського Історика». Це значно допоможе УІТ у виконанні головних завдань і буде тривалим відзначенням 30-ліття Українського Історичного Товариства. Ми свідомі, що завдання УІТ-УІ можна зреалізувати лише при допомозі української спільноти, яка розуміє вагу історичних дослідів в контексті сучасного культурно-державного відродження України.

ПРЕЗИДІЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА
27 квітня 1995 р.

ЛЮБОМИР ВИНАР
Українське Історичне Товариство
Кент, Америка.

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО: ҐЕНЕЗА І РАННЯ ДІЯЛЬНІСТЬ

(ЗАМІТКИ ОСНОВНИКА УІТ)

У 1995 р. відзначаємо постання і тридцятилітню діяльність Українського Історичного Товариства (УІТ), спадкоємця кращих традицій української наукової історіографії 20-го століття. Від 1990 року УІТ поширило свою діяльність в Україні, зокрема у Києві, Львові, Дніпропетровську, Острозі, Ужгороді і інших містах, в яких діють осередки УІТ або вже існують ініціятивні групи Товариства. На деяких університетах України пишуть кандидатські праці про УІТ і про наш журнал "Український Історик". Отже УІТ в 1995-ому році дальше розгортає діяльність, росте і повністю включилося в науково-творчий процес відродження української національної історіографії в ґльобальному вимірі: на рідних землях і на Заході.

На мою думку конкретним і тривалим відзначенням ювілею Товариства є опрацьована студії — обширного історичного нарису діяльности УІТ протягом останніх тридцяти років. Цей проєкт зреалізуємо в майбутньому, а покищо бажаю поділитися з дослідниками українського наукового життя і розвитку української історіографії моїми спостереженнями і спогадами, основаними на деяких архівних матеріялах, про початки товариства, створення Ініціятивної Групи (ІГ) УІТ і її діяльність і вкінці відповісти на основне питання чому треба було покликати до життя УІТ, коли в той час діяли інші наукові установи, зокрема УВАН і НТШ. Рання історія УІТ до сьогодні не є задовільно опрацьована. Як ініціятор УІТ і основник журнала «Український Історик» — уважаю своїм обов'язком подати дані про *правдиві* початки УІТ. Треба сказати, що про цей формотворчий період Товариства дуже мало знають в Україні і на Заході, а деякі статті про нашу діяльність не є задовільні під оглядом джерельної документації і обєктивного насвітлення ґенези УІТ.

Недавно я переглядав список членів Ініціятивної Групи УІТ —з 17-ох членів в живих залишилося лише п'ятьох. Відійшли від нас перші будівничі УІТ, які були одночасно живими свідками і «першоджерелами» до історії УІТ і взагалі українського наукового життя в діяспорі. Отже бажаємо сповнити свій обов'язок і коротко насвітлити постання Ініціятивної Групи і ранню діяльність УІТ до 1965 року

включно. В цьому числі УІ також друкуються листи проф. Олександра Оглоблина до Любомира Винара, що безпосередньо відносяться до Українського Історичного Товариства, ж. «Український Історик» і є важливим джерельним матеріялом до українського наукового життя в ранніх 1960-их роках. Деякі матеріяли були вже видрукувані на сторінках ж. «Український Історик».[1]

На основі архівних матеріялів (листування, записки, тощо), віримо, що ґенезу УІТ можна відтворити об'єктивно і, по змозі, подати аналізу подій так, як вони відбувалися в 1950-60 роках, а не лише з «перспективи» 1990-ох років.

ЯК НАРОДИЛАСЯ І ЗАКРІПИЛАСЯ ІДЕЯ ОРГАНІЗАЦІЇ УІТ

Концепція організації незалежного товариства істориків і допоміжників допоміжних історичних наук скристалізувалася в 1955-1962 роках, дозріла в 1963 році, в якому появилося перше число журналу «Український Історик», і остаточно зреалізувалася в кінці 1964 і на початку 1965 року коли покликано до життя Ініціятивну Групу Українського Історичного Товариства (ІГ УІТ). Ці події хронологічно проходили в кількох окремих фазах, що внутрішньо зазублювалися і творили «передісторію УІТ».

Молоде покоління українських істориків, яке розпочало свою наукову діяльність на еміграції, після Другої світової війни, відчувало поважні браки в організаційній структурі української історичної науки в діяспорі. В тому часі я почав свою наукову діяльність і виразно бачив, що українська історіографія поза межами України не зможе сповнити своєї ролі і завдання як репрезентанта української незалежної або вільної[2] історичної науки, якщо не постане незалежне історичне товариство і не появиться відповідний історичний журнал. Треба було переходити від «говорення» до діла. В 1955 році я

[1] З архівних видрукуваних матеріялів треба згадати такі матеріяли: Любомир Винар, «Архівні матеріяли до історії У.І.Т., *«Український Історик»*, чч. 85-88, т. 22, 1985; Л. Винар, «Матеріяли до українського наукового життя на Заході: УІТ, НТШ і інші наукові установи», *«Український Історик»*, чч. 93-96, т. 24, 1987, «Матеріяли до біографії Наталії Полонської-Василенко», чч. 78, 56-80, 1982.

Треба згадати, що багато матеріялів про діяльність УІТ знаходиться майже у кожному випуску журналу «Український Історик» в розділі «Хроніка», а також в «Бюлетені» УІТ, що почав виходити за редакцією д-ра Романа О. Климкевича в 1967 році. Перша вибрана бібліографія праць про УІТ і У.І. появилася в нашій праці *Десятиліття Українського Історика*, Мюнхен—Нью-Йорк, 1974, стор. 27-29. Для перегляду статтей про УІТ і У.І., що друкувалися протягом 1963-1992, треба переглянути «Покажчик змісту» в *«Український Історик», журнал Українського Історичного Товариства*. Київ, Академія Наук України, Інститут Української Археографії, Українське Історичне Товариство, 1993, стор. 36-112.

[2] Термін «вільна українська наука» уживано в противагу «невільної української науки» в совєтській Україні. Так в 1945 році створено Українську Вільну Академію Наук в Німеччині в противагу Академії Наук в Києві, яка пропагувала партійну науку, що не мала нічого спільно з наукою в нормальному розуміння цієї концепції.

звернувся до проф. Олександра Оглоблина, який в тому часі очолював Історичну Секцію УВАН в Америці і був редактором історичної частини «Енциклопедії Українознавства» НТШ, з думкою про конечність організації товариства українських істориків і започаткування видання українського історичного журналу. Треба додати, що Олександер Петрович був моїм професором і взагалі ментором моєї ранньої наукової діяльности, а в тому часі уважався за найвидатнішого українського історика.[3] Зокрема я наголошував потребу історичного журналу, у якому могли б співпрацювати представники різних генерацій українських істориків. Цей журнал, який мав виходити при допомозі НТШ і УВАН або самостійно, став би творчою лябораторією української історичної науки в противагу комуністичному партійному *Українському Історичному Журналові* (УІЖ), що появлявся в Києві і був головним органом фальсифікації і русифікації усіх періодів української історії. Олександер Оглоблин уважливо поставився до моєї ініціятиви-пропозиції, проте він уважав, що в тому часі було б важко, якщо майже неможливо творити історичне товариство і започаткувати видання журналу, що його на мою думку він повинен би редагувати. В листі з 30 грудня 1955 року він писав:

> «Про історичний журнал (спочатку у формі неперіодичних збірників) треба думати. Це дуже нелегко зробити, знаю добре. Головне потрібна «душа» справи. Це тільки *Ти* можеш зробити, я вже застарий. Ні НТШ, ні УВАН не допоможуть: історична наука їх не цікавить — вони воліють «робити історію» (звичайно погано). Є ще одна можливість — відродити Українське-Філологічне Товариство (був: Празьке, потім у Мюнхені). Маю навіть *право* це зробити, бо я останній обраний заступник Товариства, а до того маю відповідне доручення від голови Т-ва Щербаківського. Але досі цього не можна було реалізувати, почасти через те, що я мешкаю в Лудлов, а головно — через явно незичливе ставлення з боку наших «академій наук», розпорошеність і байдужність старих членів. Тут треба числити на молодь, яка в міжчасі вже підросла. А в тім, це було б *не те* Товариство Українських Істориків, про яке Ти пишеш. Взагалі маю сумнів щодо можливости утворити *таке* Товариство — тут в Америці. В Європі це було б легше зробити. Але там нас нема. Так само навряд чи вдасться скликати тут конференцію істориків, досить згадати Андрусяка. Є ще одна перепона: тепер кожний.. [невиразне слово], вважає себе за історика — на історичні теми пишуть не лише мовознавці, але й хіміки, біологи, навіть ветеринарі (останні правда, не без підстав). А всеж-таки треба буде думати й щось робити, бо стан нашої науки досить важкий».[4]

Лист провідного українського історика віддзеркалює у значній мірі ситуацію і атмосферу, в якій знаходилася історична наука і

[3] Докладніше про наукову діяльність і творчість О. Оглоблина в монографії — Любомир Винар, *Олександер Петрович Оглоблин 1899-1992.* Біографічна студія. Нью-Йорк—Київ, Українське Історичне Товариство, 1994.

[4] Лист О. Оглоблина до Л. Винара з 30 грудня 1955 року (Архів Л. Винара).

взагалі українське наукове життя на еміграції. Бачимо також критичне наставлення проф. О. Оглоблина до УВАН і НТШ, що було спричинене, на нашу думку, непотрібними непорозуміннями між цими двома установами, а також в нутрі НТШ між НТШ в Америці (голова проф. Роман Смаль-Стоцький, 1893-1969), і НТШ в Європі, в якому головував проф. В. Кубійович (1900-1985), і це утруднювало співпрацю між науковими установами і поодинокими науковцями. Я уважав, що українська історична наука не може впасти жертвою цих непотрібних непорозумінь і тому думав, що створення товариства істориків розв'яже позитивно координацію і співпрацю між поодинокими дослідниками. Також видання українського історичного журналу, на мою думку, було питанням «життя і смерти» української історичної науки на Заході. З відновлення Українського Історично-Філологічного Товариства в Америці, про що згадував О. Оглоблин у вищенаведеним листі, нічого не вийшло.

Я вирішив в тому часі питання товариства і журналу обговорити на сторінках щоденника «Свобода» і тим самим дати змогу ширшому кругові дослідників запізнатися з цими питаннями. Спершу я помістив статтю «До питання організації історичних дослідів» (*Свобода,* ч. 33, 21 лютого 1956), в якій писав, що до того часу спроби створення координаційного тіла для наукових дослідів не увінчалися успіхом, тому треба знайти інший вихід і «можна оформити професійне т-во українських істориків, яке заступало б інтереси своїх членів, інтереси української історії, як також історії Східньої Европи», а також рекомендував, щоб створити історичний журнал, що є «невідкличною потребою». Цікаво згадати, що не зважаючи на думки проф. Оглоблина про наші головні наукові установи, я рекомендував у цій статті, щоб історичний журнал видавали «НТШ і УВАН спільно». Як член і науковий співробітник цих двох установ, я всеж таки сподівався, що особисті амбіції і непорозуміння між НТШ і УВАН можна буде якось зневралізувати. Це вказує, до певної міри на мою зеленість і наївність в 1950-их роках відносно співпраці між центральними науковими установами.[5] Про народження «Українського Історика» і діяльність Історичної Комісії «Зарево» згадаємо пізніше, в окремому розділі.

У міжчасі я листувався з різними істориками і установами і намагався зактивізувати справу видавання історичного журналу.

В днях 28 травня до 3 червня 1956 року я був в Нью-Йорку і мав зустріч з проф. О. Оглоблином і іншими науковими діячами.

[5] Для пригадки згадаю, що від 1954 року я був членом-науковим співробітником Історичної Секції УВАН і членом НТШ. Зокрема я допомагав Осередкові НТШ в Клівленді і був деякий час членом-секретарем його управи. На форумах цих двох установ я виголошував наукові доповіді, а також часами допомагав організувати наукові конференції. Див. Л. Винар «Науковий Осередок НТШ в Клівленді», *Свобода,* ч. 27, 107, II., 1960. Головою Осередку був заслужений педагог і літературознавець проф. Володимир Радзикевич.

Після відбуття наукової конференції в УВАН, що її улаштувала Історична Секція, відбулася перша «неофіційна» нарада істориків, на якій обговорено мою статтю про організацію історичних дослідів. Про цю подію у мойому «Записнику» я писав:

> «По засіданні (Історичної Секції — Л. В.) ми зробили засідання істориків — проф. Оглоблин, Чубатий, Соневицький, Грицак, Винар — зійшлися ми в справі організації історичного професійного т-ва. Основою стала моя стаття в «Свободі» про справи організації історичних дослідів. Усі прийшли до переконання, що такої організації треба — опонував лиш троха Грицак (Павло Грицак — Л. В.). Може з цього задуму щось буде, а може ця іскра загасне — так як потухло вже багато шляхетних задумів. Побачимо."[6]

Хоча на нараді не було багато істориків, — проте учасники репрезентували різні ґенерації дослідників і різні установи: Микола Чубатий, основник НТШ в Америці і редактор «Українського Квартальника» уважав, що створення товариства зовсім оправдане і також не вірив, що НТШ і УВАН разом спроможуться на видання журналу; Олександер Оглоблин, голова Історичної Секції УВАН, говорив, що постання незалежної організації істориків побажане, але УВАН, а зглядно Історична Секція в тому часі не могла братися за видання журналу; Леонід Соневицький, заст. голови Історичної Секції погоджувався з Олександром Петровичем, а Павло Грицак висловив побоювання, що ця нова організація може послабити працю УВАН, але заразом піддержав ідею товариства і журналу. Я став на становищі, що треба, якщо можливо, полагодити конфлікт між двома установами, а в міжчасі почати підготову до організації товариства українських істориків, до якого могли б належати члени УВАН, НТШ і інших наукових установ. Також я поділився з присутніми думками про мої зв'язки з установами і істориками, які поділяють думки висловлені в моїй статті.

Після відбуття наради в УВАН, я сподівався, що справа товариства і журналу стоїть уже на солідній основі. Проте я помилявся, хоча всі схвалили мою ініціятиву, охочих до її реалізації не було. Треба згадати, що в 1956 році в справі видання історичного збірника або журналу я переговорював з Юрієм Лавріненком і д-р М. Прокопом, які займалися виданням «Літературно-наукового збірника», що появився в 1956 році з рамені «Сучасної України» і «Української літературної газети». Проте Лавріненко (Дивнич) і Прокоп не мали змоги видавати окремий журнал, лиш пропонували, щоб в наступних однорічних випусках «Літературно-наукового збірника» була окрема історична секція за редакцією О. Оглоблина.[7] Але це видання після

[6] Любомир Винар, «Записник» (рукопис), ч. І., З 28.V.—3.VI, 1956, стор. 20-21. (Архів Л. Винара).

[7] Юрій Лавріненко в листі з 1 жовтня 1956 року писав мені: «Я цілком згоден з Вашими міркуваннями. Також радо погоджуюсь на входження до редколегії річного збірника професора Оглоблина, та автономного редагування і організації ним історич-

першого випуску перестало виходити, і з цієї ініціятиви нічого не вийшло.

В 1957 році справу журнала я обговорював з проф. В. Кубійовичем, редактором «Енциклопедії Українознавства», в якій я співпрацював, проте він поставився доволі стримано до ідеї нового журналу і товариства — хоча в принципі признавав мені рацію.[8]

В 1958 році я помістив у «Свободі» обширнішу статтю н. т. «Криза організації історичних дослідів»,[9] в якій обговорив стан історичної науки в совєтській Україні, в якій «русифікаторська політика Москви не дозволяє розвинутися історичній науці з власним національним обличчям, а український історичний процес розглядається під кутом «возз'єднання України з Москвою». Одночасно в статті наголошено кризовий стан української історіографії на Заході і ще раз підкреслено, що передумовою до розв'язання цієї кризи «є створення сильної організації українських істориків, що зуміла б не лише формально об'єднувати дослідників, але й організувати справжній варстат праці». Відносно журналу я писав:

> «На жаль, ми не спромоглися на видання періодичного журналу, що став би базою-об'єднанням істориків. Першорядність значення такого журналу не лише для історичних дослідів, але і для цілої української культури не треба спеціяльно підкреслювати. Навколо такого журналу українознавства мав би змогу гуртуватися український науковий світ. Це привело б до відродження завмираючих історичних дослідів».[10]

ного відділу річника». У свою чергу д-р М. Прокоп пише, що «якщо немає можливостей видавати окремий історичний журнал, — а воно так виходить на підставі Вашого листа, — тоді таки краще держатися думки про окрему історичну частину в існуючому літературному збірнику». Лист М. Прокопа до Л. Винара з 13 вересня 1956 р. (Архів Л. Винара). Можливо, що такий початок, себто видавання історичного відділу в запланованому науковому збірнику, приспішив бо появу окремого історичного журналу. Але, як я вже писав, появився лише перший том збірника. Проте треба згадати, що Лавріненко і Прокоп в 1956 і 1957 роках позитивно ставилися до моїх пропозицій, а згодом Юрій Лавріненко став членом УІТ і співробітником журналу «Український Історик». Цей епізод наглядно свідчить, що в тому часі ми не звертали увагу на політичну орієнтацію видавців (у цьому випадку середовище «Сучасної України»), лиш намагалися реалізувати наш план.

[8] В. Кубійович був повністю зайнятий редагуванням українознавчої енциклопедії і тому не мав часу на інші проєкти. Проте в 1966 році став членом УІТ і співробітником «Українського Історика». У моєму «Записнику» з 1957 року я подав таку характеристику проф. В. Кубійовича — «Бистрий критичний ум, спроможність глибинної аналізи, легкий дотеп й відкрита принциповість — оце черти Кубійовича», *цит. пр.*, 19.XII.1957, стор. 87. У Клівленді Кубійович проживав в нашому помешканню. Ще в раніших роках в Галичині співпрацював з моїм батьком в справах розвитку українського шкільництва.

[9] Любомир Винар, «Криза організації українських історичних дослідів», *Свобода,* 16 серпня 1958, ч. 157.

[10] *Там же.* Для кращого зрозуміння тодішнього стану української історіографії і мої думки про позитивну розв'язку «історіографічної кризи», плянуємо цю статтю передрукувати в У.І.

Не зважаючи на мої заходи в 1955-1958 роках, як також на моральну піддержку проф. О. Оглоблина й інших істориків, в той час ми не спромоглися створити історичне товариство, ані започаткувати історичний журнал.

Треба згадати, що в 1960 році декілька істориків брало участь в 11 Міжнародному історичному конгресі істориків у Стокгольмі.[11] Учасники конгресу також прийшли до висновку, що треба створити історичне товариство і подумати про видання журналу, але ніхто з них не взявся за реалізацію цих проєктів; все зводилося до говорення, а треба було конкретної дії.

Треба пригадати, що ранні 1960-ті роки були роками розбудови українського професійно-академічного життя. Поставали нові установи із специфічними завданнями, а також вже існуючі організації часами пропагували різні ініціятиви. І так в 1961 році постала Українсько-Американська Асоціяція Університетських Професорів, Товариство Українських Бібліотекарів (1961), а в 1963 році Українське Генеалогічне і Геральдичне Товариство (УГГТ). В 1962 році постала за ініціятивою Івана Лисяка Рудницького «Ініціятивна Група УВАН по скликанні конференції істориків та суспільних науковців»,[12] з якої народилася «Редакційно-видавнича комісія Історичних Збірників УВАН», що мала безпосереднє відношення до постання ж. «Український Історик».

Ця Група відбувала щорічні наукові конференції і причинилася до оживлення діяльности істориків. Цікаво згадати, що перша конференція відбулася 9 червня 1962 року, на якій Іван Л. Рудницький насвітлив завдання Ініціятивної Групи. Учасники конференції вирішили не творити «під сучасну пору професійного товариства українських істориків та суспільних науковців, а замість того активізувати видання наукового органу в формі тематичних збірників українською мовою».[13] Також створено Редакційну Колегію, яку очолив І. Л. Рудницький, і заповіджене видання мало виходити з рамени Історич-

[11] Б(огдан) Кентржинський, «Україна на міжнародному конгресі істориків», *Свобода,* ч. 162, 1960. Треба згадати, що Богдан Кентржинський, один з найвидатніших знавців доби Б. Хмельницького й Івана Мазепи, позитивно ставився до ідеї організації історичного товариства.

[12] Ця Група діяла при Історичній Комісії УВАН, яку в тому часі очолював проф. О. Оглоблин. Членами цього тіла були (подаємо в поазбучному порядку): Ярослав Білінський, Любомир Винар, Всеволод Голубничий, Осип Данко, Олександер Домбровський, Олег Федишин, Мирослав Лабунька, Василь Маркусь, Василь Омельченко, Ярослав Пеленський, Софія Слюзар, Леонід Соневицький. Головою І.Г. був Іван Лисяк-Рудницький, секретарем Осип Данко. Див. «Члени Ініціятивної Групи», (Машинопис, Архів Л. Винара). Важливе засідання І.Г. відбулося 27 січня 1962 р, в приміщенні УВАН в Нью-Йорку, на якому обговорено справу історичного періодика.

[13] О. Д., «Конференція українських істориків і дослідників суспільних наук в УВАН у ЗДА», *Свобода,* ч. 175, 13.IX.1963.

ної Секції УВАН.[14] Я покладав велику надію на цю ініціятиву, але у відносно короткому часі побачив, що наша Редакційна Колегія заплянованого серійного видання, як також УВАН, без огляду на добрі інтенції, не зможе зреалізувати цей плян. Натомість І. Л. Рудницький добре виконав запроєктовані щорічні конференції істориків і суспільствознавців. Про ці справи є чимало важливих даних в листуванні проф. О. Оглоблина, а також у мойому листуванні з Іваном Л. Рудницьким (1962-1964 роки).[15]

Важливо згадати, що в той час (1959-60 рік) Марко Антонович передав мені головство Історичної Комісії в академічному товаристві «Зарево», і я вирішив використати цю академічно-дослідчу комісію для реалізації видавання історичного періодичного видання.

ДІЯЛЬНІСТЬ ІСТОРИЧНОЇ КОМІСІЇ Т-ВА «ЗАРЕВО» І «УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК»

Академічне товариство національного солідаризму «Зарево» постало головно заходами Марка Антоновича в 1949 році в Мюнхені. Спершу основою його діяльности стали т. зв. «Студійні комісії», в яких досліджувано українознавчу й ідеологічну проблематику.[16]

[14] У Редакційну Колегію запроєктованих «Історичних збірників» (І.З.) входили: О. Оглоблин — головний редактор, Іван Лисяк-Рудницький — голова РК, члени Любомир Винар, Всеволод Голубничий, Осип Данко, Олександер Домбровський, Мирослав Лабунька, Юрій Лавріненко, Василь Маркусь, Ярослав Пеленський і Олег Федишин. Повідомлення УВАН і її «Редакційно-видавничої комісії Історичних Збірників», 1963 (Міміографне видання, Архів Л. Винара). Перший том збірника мав появитися в 1963 році. Редактором першого тому «І.З.» призначено економіста В. Голубничого.

[15] Іван Л. Рудницький запросив мене до Редакційної Колегії збірників і просив, щоб я відповідав за матеріял «середньої козацької доби української історії», лист Л. І. Рудницького до Л. Винара з 12 жовтня 1962 р. Я на цю пропозицію погодився і також до заплянованого першого тому видання виготовив обширну рецензію про історіографічні видання в совєтській Україні.

[16] Про завдання «Зарева» див. «Шляхом упертої праці» *Бюлетень Зарево*, ч. 2, т. II, 1950. Ця редакційна стаття правдоподібно написана Марком Антоновичем, редактором бюлетеня. В ній читаємо: «Основна вага нашої ідеологічної праці лежить в працях ділових комісій. Черпаючи з джерел здобутків людства та стараючись збагатити їх нашими скромними можливостями, будемо вперто змагати до пізнання правди, яка лежить в основі відбудови нашої Батьківщини. Провід «Зарева» розподілив працю по комісіях, щоб дати змогу молодому студентові виявити свої здібности в даній ділянці та заразом привчити його до фахової праці», стор. 2. В статті Б. Винара, «Ділові комісії 'Зарева'», *там же*, вичислено 13 студійних комісій і їхніх голов. Тоді Історична Комісія ще не існувала. Проте тематично деякі комісії на ділі займалися історичним дослідженям. Для кращого зрозуміння структури комісій і їхнього тематичного зацікавлення, згадаємо деякі. Інформації, беремо з вищенаведеної статті, *«Бюлетень Зарево», цит. пр.*, стор. 37-38. Комісія відродження України в XIX і XX ст. (гол. Марко Антонович), Комісія державного плянування (Аркадій Жуковський), Правничо-суспільна комісія (Богдан Цюцюра), Комісія економічна (Б. Винар), Комісія антропологічна (Р. Єндик). Деякі комісії «Зарева» діяли приблизно до 1963/64 року. Опісля «самоліквідувалися».

«Зарево» було під впливом ОУН Андрія Мельника і в 1950-их роках наголошувало концепцію національного солідаризму. Спершу товариство видавало бюлетені «Зарева» (1949 і 1950 роки), а від 1951 року журнал «Розбудова Держави»,[17] в якому друкувалися праці з різних студійних комісій. Ще в 1949 році в Мюнхені я очолив Літературну Комісію «Зарева» і разом із Володимиром Дмитріюком і Олексою Шевченком, моїми шкільними товаришами, започаткував видання «Інформаційного Листка» комісії, а згодом літературний бюлетень «Юність». Рівночасно допомагав "Розбудові Держави»[18] і був членом її Редакційної Колегії. В 1960, на просьбу Марка Антоновича, я перебрав головство в Історичній Комісії «Зарева», яка постала правдоподібно в 1952 році — але не проявила замітнішої діяльности, за вийнятком відбуття в 1955 році історичної конференції в Торонті.[18]

В 1960/61 році я уважав, що Історична Комісія може допомогти у виданні історичного журналу, бодай на першому етапі видання. У тому часі з уваги на ініціятиву Івана Л. Рудницького я висунув проєкт видання «Історіографічного збірника». Цю справу я обговорив з О. Оглоблином, М. Антоновичем, Н. Полонською-Василенко і іншими дослідниками.[19]

Запроєктований «Історіографічний збірник» можна уважати до певної міри *за прототип* майбутнього історичного журнала. Основним завданням цієї збірної праці була аналіза здобутків української історіографії на Заході, як також в підневільній Україні. З огляду на те, що досі в історичній літературі не занотовано змісту цього «передвісника» журнала Українського Історичного Товариства, подаю його авторів і тематику:

[17] Основником і першим редактором «Розбудови Держави» (Р.Д.) був Марко Антонович, опісля Богдан Винар. Журнал перестав виходить в 1958 році. У 1957 році видання журналу перебрала Видавнича Спілка «Золоті Ворота» і опісля журнал перестав виходити. Діяльність «Зарева» заслуговує на джерельне опрацювання. До співпраці в журналі я запросив проф. О. Оглоблина, д-ра Остапа Грицая, проф. Михайла Ждана й інших дослідників.

[18] «Сесія Історичної Комісії 'Зарево'», *Свобода,* 9.VIII.1955. Наступні конференції, що їх І.К. плянувала. не були зреалізовані. Див. Лист Марка Антоновича до Л. Винара з 11 вересня 1957 р. Важливо згадати, що в цьому листі М. А. також згадує про справи «Розбудови Держави», В-во «Золоті Ворота», дякує мені за співпрацю і «моральну і фактичну допомогу» і заразом пише, що він зрезигнував з головного редактора Р.Д.

[19] Наприклад, до Н. Полонської-Василенко я писав: «Тепер маю одне прохання. Історична Комісія «Зарева», яку зараз очолюю, заплянувала видання Історичного Збірника. Цю працю мав би редагувати проф. О. Оглоблин і я. Провізоричний плян збірника надсилаю. Буду вдячний за всі критичні уваги». Лист Л. Винара до Н. Полонської-Василенко з 18.II.1962. Подібні листи я вислав до Ярослава Пастернака, Михайла Ждана, М. Антоновича, Б. Боцюркова, В. Дорошенка — вони були нашими потенціяльними співробітниками.

1. Українська історіографія *(Олександер Оглоблин)*
2. Українська історіософія *(Марко Антонович)*
3. Археологія і старинна історія України *(Ярослав Пастернак)*
4. Україна в Середньовіччі *(Михайло Ждан)*
5. Козацька доба в історії України до 1657 року *(Любомир Винар)*
6. Козацько-Гетьманська Держава 17-18 стол. *(О. Оглоблин)*
7. Україна в XIX столітті *(Марко Антонович)*
8. Україна напередодні Революції 1917 р. *(Аркадій Жуковський)*
9. Українська Держава, 1917-1923 рр. *(Богдан Цюцюра)*
10. Історія української православної церкви *(Наталія Полонська-Василенко)*
11. Історія української католицької церкви *(Богдан Боцюрків)*
12. Українська мемуаристика й історична бібліографія *(Володимир Дорошенко)*

Цей зміст я опрацював на основі виміни думок з дослідниками, яких я запросив до праці в Історичній Комісії «Зарева» в 1960/61 році. Тематично видання мало охопити розвиток української історіографії в 1945-1960 роках.[20] Співробітники заплянованого збірника репрезентували різні генерації українських науковців, які за винятком двох вчених, опісля стали співробітниками ж. «Український Історик» і членами-основниками УІТ. Коли в жовтні 1962 року Іван Лисяк Рудницький (ІЛР) запросив мене до Редакційної Колегії «Історичних збірників УВАН», я уважав, що треба скоординувати працю істориків і об'єднати ці два запроєктовані видання. В жовтні і листопаді я переписувався в цій справі з головою Історичної Секції УВАН і іншими істориками, які вірили в консолідацію діяльности істориків. В цій справі я одержав від проф. О. Оглоблина таку відповідь:

> «Спочатку про Історіографічний Збірник. Хоч завдання й пляни обох збірників далеко не тотожні, але їх ріднить одна мета — історіографічна — й в'яжуть міркування практичного (зокрема фінансового) характеру. Тому не маю жадних заперечень проти запроєктованого Тобою і Лисяком Рудницьким об'єднання їх в єдиний історіографічний збірник, куди ввійшли б, окрім доповідів на минулій конференції істориків (ідеться про щорічні конференції УВАН — Л. В.), ті праці, які були у Твоєму первісному проєкті й які у ближчому часі можуть бути написані. Зрештою, нас, істориків, так мало, що справді, важко було б водночас провадити окремо дві, близько пов'язані між собою акції. Отже, я згодний, під умовою, звичайно, що редактором об'єднаного Збірника будеш Ти».[21]

[20] Цей провізоричний зміст збірника я видрукував на окремій сторінці п. н. «Історична Комісія Зарево» (березень, 1962. Архів Л. Винара). Більшість авторів погодилася опрацювати визначені теми. В кінцевій версії змісту я додав один розділ, присвячений біжучій історіографічній бібліографії.

[21] Лист О. Оглоблина до Л. Винара з 8.XI.1962 (Архів Л. Винара).

В цій справі я говорив з ІЛ Рудницьким, лише з тою зміною, що запропонував, щоб він і Олександер Оглоблин були редакторами цих «з'єднаних збірників». Він на це не погодився і уважав, що вже є Редакційна Колегія і вона має видавати запроєктовані історичні збірники. В листі з 11.XII.1962 року Олександер Петрович уже писав, що ІЛР не хоче правдоподібно ділитися редакторством і може мати застереження до фірми «Зарево». Треба зовсім об'єктивно підкреслити, що Рудницький в 1964 році не був ентузіястом «Українського Історика», ані Українського Історичного Товариства, хоча в 1970-их роках став співробітником журналу і членом УІТ. Він про це мені зовсім відкрито писав:

> «Переходжу до справи УІТ. Я тут дійсно мав застереження, що їх я від Вас не скривав. Передовсім одний важливий момент формальної натури: Ви не узгіднили справи зазделегідь з керівництвом Академії... Піду крок дальше. Коли б у зв'язку з реорганізацією Історичної Секції УВАН вдалося знайти форму зв'язків між УВАН і УІТ, коли б наприклад Академія взяла Історичне Товариство під свій протекторат, чи щось подібне, — в такім випадку я вважав би за свій обов'язок перейти до порядку над моїми сумнівами та підтримати Вашу ініціятиву..".[22]

Я навів довшу цитату з листа ІЛР до мене, щоб правдиво передати його відношення до творення УІТ і УІ. У цьому випадку він не був одинокий, деякі провідники НТШ бажали, щоб УІТ діяло під патронатом НТШ. Проте ми вирішили, що *треба мати незалежний журнал і товариство,* хоч не відкидати допомоги організацій і людей, які заступали різні світоглядові настанови і релігійні переконання. Особисто *ще в 1955 році в моєму записнику я писав, що українська історична наука мусить розвиватися самостійно, без жадних політичних і інших впливів, що можуть причинитися до одностороннього насвітлення історичних явищ і подій. Цієї засади я додержуюся до сьогоднішнього дня.* З початком 1963 року, у зв'язку із заповідженими історичними збірниками УВАН і відмовою ІЛ Рудницького від спільного видання, я вирішив не видавати запланованого «Історіографічного збірника» Історичної Комісії, лиш започаткувати видання історичного бюлетеню. І так народилася ідея «Українського Історика». На нашу думку не було сенсу видавати паралельно два історичні збірники і розпорошувати нечисленні сили українських істориків. Натомість ми не мали інформативного історичного періодичного видання, в якоми друкувалися б короткі статті про стан і потреби української історіографії, деякі архівні матеріяли, хроніка наукового життя і біліографія. Характер

[22] Лист Івана Лисяка-Рудницького до Любомира Винара з 5 січня 1965 р. Автор листа, правдоподібно забув, що консультація з УВАН була, і голова Історичної Секції УВАН О. Оглоблин дав своє «благословення» на журнал і історичне товариство. Я співпрацював з усіма, які були заінтересовані у незалежній організації істориків і історичному журналі.

видання інформативний і науково-популярний. Отже тут не могло бути мови про будьяку конкуренцію з науковим заплянованим історичним збірником УВАН за редакцією ІЛ Рудницького.

Важливо згадати, що мої приятелі не вірили, що заплянований журнал зможе вдержатися. Олександер Петрович Оглоблин у листі з 25 березня 1963 року писав:

> «Ідея історичного бюлетеню дуже добра. Але знов-таки, чи будуть фонди на це видання. Бо було б неприпустимо видати перше число — й на тому закінчити. Статтю з охотою напишу, але тоді як справа стане реальною».[23]

Інші мої знайомі і приятелі, за малими вийнятками, мали подібні застереження і не вірили, що запроєктоване видання вдержиться. До оптимістів, як пригадую, належали Лев Биковський, о. Іриней Назарко, Олександер Домбровський, які радили «спробувати» і започаткувати видавати журнал. Вже в моїй ранішій праці я згадував, що О. Оглоблин та інші приятелі мали повну рацію, якщо ідеться про нормальне плянування журнала. Проте це не були «нормальні часи» — треба було діяти і «проти надії сподіватися» —і в 1963 році, без огляду на майже безнадійну економічну ситуацію, ми приступили до видання журналу. Сьогодні з перспективи 32-ох років, можна ствердити, що це був правильний крок, без уваги на різні несприятливі внутрішні і зовнішні чинники. Моє особисте наставлення до видання УІ правдиво відзеркалене в моєму записнику, в якому я писав про потребу і конечність видання історичного журналу.[24] Для реалізації цього проєкту я зробив короткотривалий

[23] Лист О. Оглоблина до Л. Винара з 23 березня 1963 року. Марко Антонович також скептично ставився до видання УІ з рамені Історичної Комісії «Зарева» і писав, що «не був би схильний починати це видання не маючи принаймні забезпечених три числа» — Лист М. Антоновича до Л. Винара з 1 жовтня 1963 року. Також він песимістично відгукнувся на мою пропозицію, щоб два випуски журналу «Смолоскип» (редактор О. Зінкевич) відступлено на видання історичного бюлетеню.

Не зважаючи на свої застереження, М. Антонович, після виходу першого числа УІ з початком листопада 1963, допоміг в розповсюдженні УІ в Канаді, а опісля увійшов до Редакційної Колегії журналу і жертвенно допомагав у розбудові журналу.

[24] Подаю мої думки, висловлені 1 січня 1963 року в мойому «Записнику» (рукопис). Це так би мовити, були мої «новорічні резолюції» на 1963 рік. Я писав:

«До сьогоднішнього дня українські наукові установи не спромоглися на видання репрезентативного історичного журналу. Немає сумніву, що дальший розвиток української історіографії у вільному світі великою мірою залежатиме від видання історичного періодика, в якому співпрацювали б історики, повязані з НТШ, УВАН та іншими установами. Це мусить бути орган незалежної української історичної думки. На цьому форумі треба піддати науковій критиці тенденційні писання совєтських і західних істориків, в яких історія України представлена в кривому дзеркалі. Там будуть появлятися нові історичні студії, будуть обговорюватися усі важливіші видання, присвячені нашій історії. Вже пора мати українським історикам свою власну трибуну для обміну думок, для наукової критики. Мені здається, що для осягнення цієї мети треба буде плисти проти хвиль загального збайдужіння української громади до

договір з Українсько-американською видавничою спілкою в Чікаго, яка видавала місячник «Самостійна Україна» (СУ). Згідно з домовленням, СУ могла друкувати деякі наші матеріяли у окремій секції п. н. «Український Історик», а рівночасно усі матеріяли видати в окремому виданні у формі історичного бюлетеня. Вже в жовтні 1963 року в «Самостійній Україні» появилася секція УІ з таким поясненням:

> «Завдяки співпраці з головою Історичної Комісії «Зарево», п. д-ром Л. Винарем, маємо змогу відкрити в нашому журналі відділ н. з. «Український Історик», що появлятиметься 4 рази в рік». *Редакція.*

З початком листопада вийшло перше число історичного бюлетеня «Український Історик», в якому в статті «Від редакції» ми писали:

> «Основна мета нашого видання — зазнайомити ширші круги нашого громадянства з історичними дослідами українських і чужинецьких науковців, присвяченими в першу чергу історії України і Східньої Европи. Будемо старатися всебічно насвітлювати історичну проблематику, наукову діяльність українських і чужинецьких наукових інституцій, інформувати про працю поодиноких дослідників, подавати огляд нових видань і взагалі провадити поточну історичну бібліографію... Ми хотіли б, щоб «Український Історик» сповняв функцію історичного і інформаційного журнала усіх наших наукових інституцій. Тож до співпраці запрошуємо українські наукові установи, поодиноких науковців і всіх тих, які цікавляться проблемами української історії. Бажаємо, щоб наш журнал став правдивим дзеркалом здобутків нашої історичної науки».[25]

В тому самому числі появилася програмова стаття Олександра Оглоблина «Завдання української історіографії на еміграції», що пізніше допомогла оформити головні завдання Українського Історичного Товариства, як також в діяльності Ініціятивної Групи УІТ (ІГ), що постала під кінець 1964 року.

Перші два випуски «Українського Історика» (ч. 1, 1963 і ч. 2-3, 1964) вийшли під фірмою Історичної Комісії «Зарева», а четверте число, що появилося в листопаді 1964 році, вже вийшло з рамені Українського Історичного Товариства, а фактично від Ініціятивної Групи УІТ, що остаточно оформилася в той самий час. Ще в грудні 1963 року я покликав до життя Редакційну Колегію УІ, яка вже

потреб української історичної науки, треба перебороти упередження багатьох людей, які хоча і займаються історичними дослідами, проте дотепер гальмували працю тих, які загальне добро ставили вище своїх приват. Хай 1963 рік стане роком, в якому український історичний журнал стане дійсністю».

[25] «Від редакції», *Український Історик,* ч. 1, Рік І, 1963, стор. 1. Автором редакційної статті є Любомир Винар. У першому числі УІ взяли участь такі дослідники: О. Оглоблин, Б. Винар, В. Дубровський (псевдонім «Історик»), Роман Климкевич, Леонід Бачинський, Михайло Ждан, Н. Полонська-Василенко, Володимир Дорошенко і Любомир Винар.

була подана в 3 і 4 числах «Українського Історика» за 1964 рік.[26]

Можна сказати, що «чікаґівський період» нашого журналу, що тривав від жовтня 1963 року до жовтня 1964, був вийнятково важливим часом, в якому формувалася і скристалізувалася концепція УІТ, як незалежної наукової історичної установи, яка зможе перебрати видання «Українського Історика». На жаль, Іван Л. Рудницький і наша Редакційна Колегія «Історичних Збірників" УВАН у 1963 і 1964 роках не змогли видати першого тому цього запланованого видання, а «Український Історик» вже існував і легко міг перемінитися з історичного бюлетеню в історичний журнал.

Що ж важливішого сталося в той час? У першу чергу почалися різні непотрібні внутрішні тиски зі сторони деяких незадоволених зарев'ян, а з другої сторони деякі члени наукових установ уважали, що видання У. І. зі сторони Історичної Комісії «Зарева», а ще до того у співпраці з «Самостійною Україною», рівнозначне із виданням, яке завжди буде під диктатом або впливом ОУН полк. Андрія Мельника. Тут лиш дуже коротко вияснимо ці питання. У «Зареві» в 1963 р. створено Видавничу Комісію, що повинна була заряджувати усіма публікаціями товариства, а також «затверджувати» членів Редакційної Колегії серійних публікацій «Зарева», включаючи «Українського Історика». Я не міг допустити до того, щоб наших найвидатніших істориків (напр. О. Оглоблина, Н. Полонську-Василенко), яких я запросив до Редакційної Колегії, «затверджували» люди, які не мали безпосереднього відношення до наукових справ. І тут наші дороги розійшлися. Ще раніше я писав М. Антоновичеві і просив, щоб він своїм авторитетом в «Зареві» вплинув на цю ситуацію. І тут також прийшло моє перше розчарування з ініціятором студійних комісій «Зарева». У листі з 2-го квітня 1964 р. М.А. писав, що «звичайно, правда десь лежить по середині», а також він виступив проти творення товариства істориків і був незадоволений з мойого

[26] Важливо згадати про членів Редакційної Колегії УІ в 1964 році. Усі вони стали членами Ініціятивної Групи УІТ, а саме: головний редактор-основник УІ — Любомир Винар, члени Р.К.: М. Антонович, Б. Винар, О. Домбровський, В. Дубровський, М. Ждан, І. Каменецький, Р. Климкевич, О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко. Як бачимо, Р.К. «Українського Історика» складалася з різних ґенерацій українського академічного світу.

Цікаво згадати, що першими меценатами УІ стали жертводавці, які зложили $10 або більше. З установ згадаємо Осередок Наукового Товариства ім. Шевченка в Клівленді, Краєвий провід «Зарева». З поодиноких меценатів (подаємо в поазбучному порядку) — М. Антонович (Монтреаль), Б. Винар (Денвер), Л. Винар (Болдер), М. Ґерець (Нью-Йорк), М. Грушкевич (Клівленд), М. Ждан (Клівленд), М. Фляк (Едмонтон), М. Небелюк (Монреаль), М. Гайдак (Міннесота), Нат. Климкевич (Фльорида), І. Каменецький (Чікаго), О. Пріцак (Ґарвард), Дж. Решетар (Сіятел), Л. Биковський (Денвер), Д. Міська (Клівленд), В. Сторожинський (Клівленд), М. Луцький (Нью-Йорк). «Список жертводавців» (1964 — машинопис). Матеріяльна основа УІ в 1963-1965 рр. була вийнятково слаба. Часто недобори приходилося покривати з приватних фондів основника УІ.

договору з «Самостійною Україною».[27] Також Петро Стерчо, активіст «Зарева», висловив своє незадоволення і боявся, щоб я не причинився до створення «ще одної *Самостійної України*»[28]. Мабуть мої приятелі забули, що від самого початку я відкидав можливість будьякого «політичного диктату» в історичних науково-дослідчих справах, а управителі друкарні «Самостійної України» в тому часі нам прийшли з допомогою, звичайно у міру їхніх спроможностей. Крім того з початку 1964 року вже видвигнено концепцію організації історичного товариства або наукового інституту, який мав видавати наш журнал. У цій важливій справі, я одержав *повну допомогу* від Олександра Оглоблина і Наталії Полонської-Василенко. Спершу Олександер Петрович журився, що «новонародженому» УІ закинуть партійність, (лист з 11.XII.1963), опісля писав, що не можна «на папері» творити історичне товариство (лист з 22.IV.1964) і вкінці прийшов до висновку, що «Українське Історичне Товариство» треба творити — хоч би заради збереження «Українського Історика». А може, згодом з того люди будуть».[29]

Також Наталія Полонська писала «Вашу думку про заснування Т-ва цілком підтримую і 14.IX. буду в Мюнхені і поговорю з проф. Курінним... Я гадаю можливим перетворити редакцію (УІ — Л.В.)

[27] Наводимо довший уривок з листа Марка Антоновича до мене з 2 квітня 1964 року, для кращого розуміння тодішньої ситуації. Відносно «Зарева», історичного товариства, «Українського Історика» і інших справ, він писав: «У цьому напрямку шкода вести війну, бо вона нікому нічого не дасть. Я дуже радо Вас підтримаю, тому, що ціню Ваш ідеалізм і охоту до праці, але і на самому початку я не вірив в доцільність самого розпочинання такої відповідальної справи, без належної підготовки і пригадайте собі мої попередні листи в тій справі та небажання брати участи у першому числі... Я не вірю в дальше дріблення нашого життя, і тому волів би, щоб цією справою зайнялося НТШ. Ви хочете творити спеціяльне товариство істориків, отже ще одну громаду. Базу Ви собі вибрали «Самостійну Україну», яка Вас може кожночасно підвести. За таких умов було напевно передвчасно починати видання «УІ». Тепер не можна дати впасти, але я не бачу жодної можливості на випуск більш ніж трьох чисел. Цим станом я дуже стурбований тим більше, що в колах УВАН на Вас дуже сердиті. Тут пригадав, що Ви говорили про інтригантський грунт в Нью-Йорку. Під час останніх відвідин я переконався, що Ви маєте рацію... Я Вас підтримаю незважаючи на все, а все ж таки в своїх 47-ми роках мені набридло вже працювати для справи, в успіх якої я не вірю...».

Я думав, що Марко Антонович підтримає мою концепцію історичного товариства, проте помилявся. Також він помилявся про «випуск небільше 3-ох чисел» УІ. Не зважаючи на свій скептицизм, М. А. став членом Редакційної Колегії і Ініціятивної Групи УІТ, як також довгі роки був співредактором і мовним редактором УІ.

[28] Лист Петра Стерча до Л. Винара з 4 травня 1964 року. Він писав, що свою «готову статтю вислав до «Сучасности»... і по появі першого числа «Українського Історика», я не був певний чи вона надається до нього чи ні. Там бачив я іншого роду статті...». Він радив радикальну перебудову журналу для «Український Історик» і т. д. У тому часі ми мали надію, що появляться «історичні збірники» УВАН і не бажали паралельно видавати подібний збірник.

[29] Лист О. Оглоблина до Л. Винара з 6.X.1964.

на ініціативну групу».[29а] Зовсім об'єктивно можна ствердити, що найвидатніші українські історики і археологи, професори УВУ і члени УВАН або НТШ, підтримали нашу концепцію «Українського Історика» і Українського Історичного Товариства. У цьому аспекті характеристичний лист О. Оглоблина до Н. Полонської-Василенко з жовтня 1964 року. Він писав:

> «Ще про 'Укр. Іст.'. Журнал конче треба підтримати — і словом і ділом... Винар має добру думку видавати його в книжковому форматі в Мюнхені... Невідкладна справа — створити для цього 'опікуна', у вигляді, це єдино можлива річ — Українського Історичного Товариства, яке треба буде заснувати... Спочатку я був проти цього проєкту, але тепер, коли існує журнал, його можна пустити в рух... Очевидно треба намітити ініціятивну групу (звичайно з участю Вашою, Курінного, може Міллера з Европи, а тоді Винар з властивою йому енергією доведе це діло до фінішу...».[30]

Так сталося. Олександер Петрович намовив мене, щоб я став координатором Ініціятивної Групи УІТ, і я погодився провести підготовчу працю для організації товариства істориків. Приступлено до оформлення Ініціятивної Групи УІТ.

[29а] Лист Н. Полонської-Василенко до Л. Винара з 15.IX.1964.

[30] Лист О. Оглоблина до Н. Полонської-Василенко з 23.XI.1964 (Архів УІТ). Важливими першоджерельними матеріялами є листи О. Оглоблина до Л. Винара і навпаки, листування Н. Полонської-Василенко з Л. Винарем і листування О. Оглоблина з Н. Полонською-Василенко й іншими науковцями. Також листування Л. Винара з М. Антоновичем і другими зарев'янами важливі для насвітлення діяльности Історичної Комісії «Зарева», постання «Українського Історика» й Ініціятивної Групи УІТ.

Проф. О. Оглоблин і інші науковці журилися, щоб УІ, а згодом УІТ, не в'язалися з будьяким політичним середовищем, у цьому випадку з «Заревом» і «Самостійною Україною». Проте треба пригадати, що ще в 1956 році справу історичного журналу я обговорював з д-ром М. Прокопом і Ю.Лаврінєнком (тоді середовище ЗП УГВР), у 1960 році з рамени Історичної Комісії «Зарево» ми започаткували серійне видання «Гетьманська держава» з рамени Української Видавничої Спілки в Лондоні (середовище ОУН С. Бандери). У цій серії появилася моя праця про зв'язки Англії з Україною в добі Б. Хмельницького. В 1963 році я нав'язав співпрацю з журналом «Самостійна Україна» (середовище ОУН А. Мельника). Отже наглядно видно, що ми співпрацювали у різні часи з людьми і установами, що були різних політичних орієнтацій, а Історична Комісія «Зарева» за мого головства притягнула до співпраці різних учених, які належали до різних партій чи середовищ (гетьманці, націоналісти, соціялісти й інші). Я уважав, що партійна приналежність, подібно, як релігійна — церковна афіліяція, є *приватною справою* кожного науковця і не має безпосереднього відношення до історичного журналу й історичного товариства. Тому думки наших приятелів і опонентів про мниму «партійність» журналу і т. п. не *мали жодних основ* і являлися дешевою «пропагандою», зверненою проти журналу. Ці справи я докладно обговорював з проф. О. Оглоблином, який поділяв наші думки, але звертав увагу на «публичну опінію» навіть незначної групи людей.

ІНІЦІЯТИВНА ГРУПА УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

Ми взяли до уваги рекомендацію Н. Полонської-Василенко, щоб Ініціятивну Групу становила Редакційна Колегія «Українського Історика». Проте ми значно поширили число членів Ініціятивної Групи, і вона у жовтні 1964 року начислювала 17 членів. Головне наше завдання було спопуляризувати ідею незалежного історичного товариства між українськими істориками, археологами і дослідниками допоміжних історичних наук, опрацювати завдання і напрямні діяльности майбутнього УІТ, підготовити загальні збори товариства і почати нормальну діяльність у співпраці з іншими українськими і неукраїнськими науковими установами. Завдання Ініціятивної Групи було відповідальне і тяжке, якщо взяти до уваги тодішні наставлення до концепції УІТ наших однодумців і тих, які неприхильно ставилися до нашого почину.

Моїм першим завданням було зорганізувати Ініціятивну Групу, яка складалася б з науковців різних ґенерацій і яка включала б крім істориків і археологів, дослідників суспільних наук і допоміжних історичних наук. Цю групу створено в безпосередній консультації з професорами О. Оглоблином і Н. Полонською-Василенко. Проте головну ролю в цій фазі УІТ відіграв Олександер Петрович, який своїм авторитетом невтралізував різні підривні акції відносно постання УІТ. Він також звертався до потенціяльних кандидатів в члени І.Г. УІТ. В листах до істориків я дуже коротко писав про організацію Ініціятивної Групи і УІТ, що має видавати ж. «Український Історик».[31] Назагал усі науковці, за малими вийнятками, прийняли моє запрошення стати членами І.Г. УІТ. До листа я

[31] Для прикладу подаю частину листа до проф. Ярослава Пастернака з 24.X.1964 року. Я писав: «Саме в підготовчій стадії знаходиться створення Українського Історичного Товариства. Я дуже Вас прошу стати членом Ініціятивної Групи... Товариство буде видавати журнал «Український Історик», як також об'єднувати наших дослідників в усіх країнах поселення... Висилаю проєкт відозви УІТ — буду вдячний за Ваші цінні завваги».

У листі з 30 жовтня 1964 року, проф. Пастернак відповів: «Мені приємно, що Ви хочете включити мене в члени Ініціятивної Групи для створення «Українського Історичного Товариства»... Археологи, як праісторики обов'язково мусять іти в парі з істориками для праці в обопільному порозумінні та для узгіднення її вислідів» (Архів УІТ). Отець д-р Іриней Назарко у листі з 6.X.1964 р. писав мені: «Дякую дуже за те, що мене запрошуєте до Ініціятивної Групи Товариства українських істориків. Не тільки радо погоджуюся, але заявляю, що це для мене велика честь».

Проф. М. Чубатий, основник НТШ в Америці, писав: «Тепер щодо основання 'Українського Історичного Товариства', то я все заступав думку, що воно потрібне, але не тільки для нашого внутрішнього вжитку, але також щоб мати змогу засоціюватися з АНА (American Historical Association), бо тоді можна мати ці користи, що в часі річних з'їздів АНА можна виступати як його складова клітина з одною прийнаменше українською (тематично) доповіддю». (Лист М. Чубатого до Л. Винара з 19 жовтня 1964 р.).

включив провізоричне звернення І.Г. у справі організації УІТ і просив про їхні коментарі. Цей документ я виготував, а кінцеві доповнення зробив проф. О. Оглоблин. Ми взяли до уваги поради і побажання членів І.Г.[32] Комунікат Ініціятивної Групи УІТ видруковано в 4-му числі «Українського Історика» за 1964 рік (цей випуск появився під кінець листопада 1964 р.). Це вийнятково важливий документ і його текст наводимо повністю.[33] Це звернення стало в 1994 році основою і пляном діяльности новоствореного Українського Історичного Товариства.

Комунікат Ініціятивної Групи УІТ

Беручи до уваги інтереси дальшого розвитку української історіографії, а також сучасний підневільний стан історичної науки на рідних землях, українські історики в вільному світі визнали за потрібне заснувати Українське Історичне Товариство.

Членами Товариства можуть бути історики й дослідники допоміжних історичних наук, а також ті особи, які цікавляться історією України й загальною історією та бажають причинитися до розвитку української історичної науки в вільному світі.

Українське Історичне Товариство ставить перед собою такі завдання:

1. Об'єднувати істориків, а також активних прихильників української історичної науки.

2. Пильнувати й боронити інтереси вільної української історичної науки та її кращі традиції.

3. Нотувати й виправляти фальшиві й тенденційні інтерпретації історії України в історичних працях СРСР і в вільному світі.

4. Видавати і розбудовувати історичний журнал «Український Історик» і допомагати у виданні монографічних праць з історії України.

5. Сприяти виявленню, реєструванню й вивченню джерельних матеріялів до історії України в закордонних архівах і бібліотеках.

6. Співпрацювати з українськими науковими установами в вільному світі і налагоджувати зв'язки з чужинецькими історичними товариствами.

Завдання Українського Історичного Товариства широкі й відповідальні. Проте ми віримо, що спільними силами зможемо причинитися до розбудови вільної української історичної науки і тим самим виконати свій обов'язок перед українською й світовою наукою й перед українським народом.

Тому звертаємося до істориків і прихильників української історичної науки з закликом підтримати цей почин і стати членами Українського Історичного Товариства.

[32] Комунікат І.Г. УІТ, у своїй кінцевій формі, був виготовлений з кінцем жовтня 1964 року.

[33] «Українське Історичне Товариство. Комунікат, *«Український Історик»*, ч. 4, 1964, стор. 1. Цей документ підписало 17 членів Ініціятивної Групи УІТ. Дата комунікату 25 грудня 1964 р. В друкованому тексті в УІ не подано дати. В грудні розіслано комунікат І Г УІТ до української преси в Америці, Канаді і Европі.

За Ініціятивну Групу

Д-р Марко Антонович (в.р.), *проф. д-р Богдан Винар* (в.р.), *проф. д-р Ілля Витанович* (в.р.), *д-р Олександер Домбровський* (в.р), *проф. Василь Дубровський* (в.р.), *проф. Михайло Ждан* (в.р.), *проф. д-р І. Каменецький* (в.р.), *д-р Роман Климкевич*, (в.р.), *проф. д-р Петро Курінний* (в.р.), *проф. д-р Михайло Міллер* (в.р.), *проф. д-р о. Іреней Назарко* (в.р.), *проф. д-р Олександер Оглоблин* (в.р.), *проф. Євген Онацький* (в.р.), *проф. д-р Ярослав Пастернак* (в.р.), *проф. д-р Наталія Полонська-Василенко* (в.р.), *проф. д-р Микола Чубатий* (в.р.), *доцент д-р Любомир Винар* (в.р.)

Цей документ точно з'ясовує завдання УІТ, що має об'єднувати істориків і дослідників допоміжних історичних наук і прихильників (любителів) історії. Одним із головних завдань УІТ — «видавати і розбудовувати історичний журнал «Український Історик» і допомагати у виданні монографічних праць з історії України». Як бачимо постання УІТ безпосередньо в'яжеться з виданням історичного журналу, який з кінцем 1964 року вже появлявся під фірмою УІТ.

Важливо згадати, що в час організації УІТ, автор цих рядків мав уже деякий досвід. У червні 1963 року постала Ініціятивна Група Українського Генеалогічного і Геральдичного Товариства (УГГТ), а вже в серпні листовним шляхом вибрано Управу Товариства, в склад якої входили деякі члени пізнішої Ініціятивної Групи УІТ.[34]

Д-р Роман Климкевич (секретар) і я (голова) очолювали Ініціятивну Групу УГГТ-ва. Здобутий досвід в організації генеалогічного товариства був важливий при організаційному оформленню УІТ і його Ініціятивної Групи.

Тепер бажаємо коротко подати характеристику членів Ініціятивної Групи УІТ з короткими біографічними даними. Їх подаємо у поазбучному порядку. Також подається дані про теперішню академічну і наукову діяльність.

Марко Антонович, історик і літературознавець, член Редакційної Колегії У.І. з 1964 року і співредактор журналу від 1979-1992 року. Довголітний мовний редактор У.І., заступник голови УІТ з 1986 року. У подяці Маркові А. за його вклад в розбудову

[34] Головою УГГТ став Олександер Оглоблин, заступником голови — Любомир Винар, генеральним секретарем і скарбником Роман Климкевич. Товариство видавало свій «Бюлетень» і «Записки». Душею УГГТ був д-р Роман Климкевич, який найбільше вложив праці і був редактором усіх публікацій УГГТ. Він також був членом Ініціятивної Групи УІТ.

Про початки генеалогічно-геральдичного товариства див. Роман Климкевич, «Українське Генеалогічне і Геральдичне Товариство», *Український Історик*, ч. 1, 1963, стор. 8-11. Свого часу ми плянували, щоб УІ видавала Історична Комісія «Зарева» і УГГТ, але цей проєкт не зреалізовано. УГГТ і УІТ дуже близько між собою співпрацювали.

У.І.—УІТ я писав: «Завдяки його жертвенній праці, протягом довгих років, У.І. розвивався і став репрезентативним журналом української наукової історіографії».[35] М. А. був основником і першим редактором журналу «Розбудови Держави» і головою Історичної Комісії «Зарево» (до 1960 р.). Треба сказати, що в 1963 і 1964 роках М. А. скептично ставився до видання У.І. і не вірив в його довше існування. Це можна сказати також про організацію УІТ. Проте він довгі роки був членом Управи і Заступником голови УІТ й відповідав за діяльність Товариства в Канаді. У 1980 році М. Антонович писав, що «у порівнанні з вкладом гроша УІТ може вказати на неабияку ефективність праці. Було б дуже добре, якби усі інші наукові установи і ті неукраїнські, які займаються українознавчою працею, могли похвалитися результатами, які відповідали б фінансовій підтримці нашої громади».[36] М. А. був одним із найближчих співробітників У.І. Тепер він очолює УВАН у США. Також треба згадати, що в 1965-1967 рр. М. А. переговорював з УВАН, зокрема з проф. В. Міяковським, питання співпраці УІТ з Академією.

Богдан Винар, економіст і бібліограф, член першої Редакційної Колегії У.І., де відповідав за відділ економічно-історичних досліджень. Був головою осередку УІТ в Денвері. Редагував журнал «Розбудова Держави». Також був деякий час членом Управи і близьким співробітником У.І. До постання «Українського Історика» ставився дещо скептично і подібно, як М. А., не вірив, що він зможе довше виходити. Є дійсним членом НТШ і УВАН, був професором в Денверському університеті і деканом Школи бібліотечних наук в Державному Нью-Йоркському університеті.[37]

Любомир Винар — основник журналу «Український Історик» й ініціятор УІТ, координатор Ініціятивної Групи Товариства (1964-1965). Спершу секретар-скарбник УІТ в першій Управі УІТ, згодом голова УІТ. Професор в Кентському Державному

[35] Любомир Винар, «Подяка д-рові Маркові Антоновичеві, *«Український Історик»* чч.1-4, т. 31, 1994, стор. 350.

[36] Марко Антонович, «До 15-и річчя Українського Історичного Товариства», *Український Історик,* чч.1-4, т. 17, 1980, стор. 150.

Короткі біографічні дані про М. Антоновича подані в *Енциклопедії Українознавства,* гасло «Марко Антонович», т. 11, 1995, стор. 11. В енциклопедичному гаслі подано, що М. А. з 1964 року був співредактором «Українського Історика». Такого посту в 1964 році в Редакційній Колегії не було, а офіційно редактором УІ він став в 1979 році.

[37] Короткі біографічні дані про Б. Винара в *Encyclopedia of Ukraine,* Vol. V, 1993, p. 730.

Університеті і в УВУ в Мюнхені.[38] З перспективи часу можу сказати, що я повністю присвятив своє життя розбудові УІ і УІТ, і це навантаження редакційною і організаційно-науковою працею частинно не дозволило мені закінчити деякі запроєктовані праці (напр. Історію українського козацтва, Нарис української історіографії, тощо). Я започаткував в УІ нову ділянку українознавчих студій — грушевськознавство. Це дало мені велику сатисфакцію в моїй дослідницькій і науково-організаційній праці. Створене Міжнародне Товариство ім. М. Грушевського діє при УІТ. Тепер очолюю Історичну Секцію УВАН і УІТ, що дає змогу координувати співпрацю істориків в діяспорі з істориками в Україні.

Ілля Витанович (1899-1973), член-основник УІТ, дійсний член НТШ і УВАН, видатний історик-економіст, голова Контрольної Комісії в першій Управі Товариства, член Редакційної Колегії «Українського Історика». Був ентузіастом УІ і УІТ і допомагав в розгорненні праці Товариства. Близький співробітник УІ. В деяких контроверсийних справах, що відносилися до діяльности і Управи Товариства, завжди давав розумну пораду і я міг розчислювати на його допомогу. Підготовляв для УІ монографію про Івана Крип'якевича, але смерть перервала реалізацію цього проєкту.[39]

Олександер Домбровський, спеціяліст античної історії і протоісторії України, член-основник УІТ, член першої Управи Товариства, член Редакційної Колегії УІ (з 1964 р.). Є дійсним членом НТШ і УВАН і очолює Секцію Античної Історії УВАН. Від самого початку позитивно відніся до постання УІ і УІТ і завжди допомагав нам в праці. О. Домбровський є правдивим ідеалістом і ентузіястом УІ—УІТ. Тепер є генеральним секретарем-скарбником УІТ і одним із найблизчих співробітників «Українського Історика». Переговорював з Управою УВАН і НТШ в справі співпраці УІТ. Олександер Домбровський завідує Архівом УІТ, в якому зберігаються праці про діяльність членів і Товариства. Помістив багато статтей про УІ і УІТ в наукових і популярних серійних виданнях. Від самого початку позитивно ставився до організації Товариства і включився в 1964 році в розбудову «Українського Історика».[40]

[38] Про науково-організаційну діяльність ініціятора УІТ — див. *Любомир Винар, З нагоди 30-ліття науково-академічної діяльности.* Редактор Ол. Домбровський. Мюнхен—Нью-Йорк, 1982, 70 стор.; Ігор Гирич, «Засновник грушевськознавства», Л. Винар, Михайло Грушевський: історик і будівничий нації. Київ, 1995, стор. 18-22; M. Antonovych, "Wynar, Lubomyr", *Encyclopedia of Ukraine,* vol. V., 1993, p. 730.

[39] Про діяльність і творчість проф. І. Витановича: Богдан Винар, «Пам'яті Іллі Витановича», *Український Історик,* чч. 1-2, 1975, стор. 127-131.

[40] Дані про академічно-наукову діяльність д-ра О. Домбровського подані статті: Любомир Винар, «Олександер Домбровський», *Український Історик,* ч. 3-4 (55-56), 1977, стор. 60-74. Див. також: «Вітаємо ювілятів: Д-р Олександер Домбровський, *«Український Історик»,* ч. 1-4, 1994, стор. 349-350.

Василь Дубровський (1897-1966), член-основник УІТ, дійсний член УВАН і близький співробітник УІ, член Редакційної Колегії журналу (від 1964 року). Член Управи УІТ. Видатний історик.[41]

Михайло Ждан (1906-1975), спеціяліст середньовічної історії України і Золотої Орди, член-основник УІТ, член Редакційної Колегії (від 1964 року), голова Контрольної Комісії і один з ентузіястів УІ—УІТ. Від самого початку ставився позитивно до існування УІТ і розбудови УІ, як незалежного органу української історіографії. Проф. М. Ждан був одним із моїх близьких дорадників і відданих співробітників в 1963-1975 роках. Він також переводив збірки на Видавничий Фонд УІ в ранніх роках існування журналу. Був членом НТШ і УВАН, але найбільше праці вложив в розбудову УІТ.[42]

Ігор Каменецький, член-основник УІТ, дійсний член НТШ і УВАН, професор Центрального Мічіґенського університету. Від самого початку позитивно ставився до організації УІТ, а від 1964 року став членом Редакційної Колегії і членом Управи Товариства. Він відповідав в журналі за відділ Другої світової війни і німецько-українських зв'язків. З професії політолог, спеціяліст української біжучої і модерної історії. Тепер є президентом Асоціяції Українських Університетських Професорів. Один з найближчих співробітників «Українського Історика».[43]

Роман Климкевич (1920-1993), політолог, гербознавець і генеалог. Член-основник УІТ, член Редакційної Колегії УІ (від 1964 р.) і член першої Управи УІТ. Був головним ініціятором Українського Генеалогічного Геральдичного Товариства в 1963 році. Редаґував довгі роки «Бюлетень УІТ» і всі кошти за це видання покривав з своїх грошей. Великий ідеаліст наукової праці. Я близько співпрацював з д-ром Р. Климкевичем по лінії генеалогічного товариства і УІТ. Був ентузіястом УІ і одним із найближчих співробітників журналу, в якому відповідав за відділ геральдики і генеалогії. В 1963-65 роках дав повну піддержку УІ і УІТ. Також Р. Климкевич був одним із перший меценатів УІ. Дійсний член НТШ і УВАН.[44]

Петро Курінний (1884-1972), видатний археолог, професор УВУ, дійсний член УВАН, НТШ і член-основник УІТ. До Ініціятивної Групи УІТ його запросила Наталія Полонська-Василенко. Я мав нагоду слухати археологічні виклади П. Курінного в УВУ — був спокійним викладачем і допомагав студентам різними порадами. Позитивно ставився до журналу «Український Істо-

[41] Короткі біографічні дані про проф. В. Дубровського подані в *Encyclopedia of Ukraine,* vol. I, 1984, p. 766.

[42] Див. Любомир Винар, «Михайло Ждан (1906-1975)», УІ ч. 3-4, 1975, стор. 88-99.

[43] Про д-ра І. Каменецького, див.: *Encyclopedia of Ukraine,* vol. II, 1988, p. 408.

[44] Короткі дані про д-ра Романа Климкевича подані в *Енциклопедії Українознавства,* т. 3, стор. 1044 (Словникова частина).

рик» і допомагав в розбудові УІТ в Європі.[45]

Михайло Міллер (1883-1967), член-основник УІТ, професор УВУ, дійсний член УВАН, НТШ, видатний археолог. В початковій фазі УІТ допомагав проф. Н. Полонській-Василенко в Мюнхені в організації Осередку УІТ в Німеччині.[46]

о. Іриней Назарко (1905-1976) — великий ентузіяст УІТ і близький співробітник «Українського Історика». Був членом першої Управи УІТ. Дійсний член НТШ і видатний дослідник історії українських церков і релігійного життя. Допомагав мені в приспішенню друкування У.І. в Мюнхені, подібно як архиєпископ Іван Бучко. Вони мали вплив на мюнхенську друкарню «Логос» (власність Української католицької церкви), де ми друкували УІ в роках 1965-1986. Я мав приятельські зв'язки з о. Назарком, який завжди був готовий допомогти УІ і УІТ.[47]

Олександер Оглоблин (1899-1992) — участь проф. Олександра Оглоблина, найвидатнішого сучасного українського історика, у розбудові УІТ і «Українського Історика» вимагає окремого монографічного дослідження. У цьому числі УІ друкуємо листи Олександра Петровича до мене, які становлять вийнятково важливу джерельну базу для зрозуміння українського наукового життя в 1960-их роках в контексті генези УІ і УІТ. Проф. О. Оглоблин був співініціятором УІТ і найближчим моїм співробітником в журналі «Український Історик» в роках 1963 до 1990. Хоча спочатку О. Оглоблин вагався відносно організації УІТ з уваги на внутрішнє напруження між науковими установами, проте вже в 1964 році прийшов до висновку, що в інтересах української історичної науки є створення незалежного Українського Історичного Товариства і розбудова журналу «Український Історик». Спільно ми формували Ініціятивну Групу УІТ, спільно розбудовували УІТ і журнал. Олександер Петрович був першим головою УІТ і першим почесним членом Товариства. Хоча часами ми не завжди годилися в різних наукових питаннях, але завжди знаходили позитивну розв'язку в справах УІТ і УІ. Олександер Петрович був головою Історичної Секції і президентом та почесним президентом УВАН у США, почесним членом НТШ, почесним доктором УВУ і головою різних наукових установ. Мені тяжко уявити постання і розбудову УІТ без участи проф. Олександра Оглоблина,

[45] Проф. П. Курінний в 1960-их роках очолював УВАН у Німеччині. Коротка біографія подана в *Енциклопедії Українознавства,* т. 4, 1962, стор. 1240-1241.

[46] Про наукову діяльність проф. М. Міллера див. Ярослав Пастернак, «Михайло Олександрович Міллер» *Український Історик,* ч. 4, 1964; Лев Биковський, «Михайло Олександрович Міллер», *Український Історик,* чч.1-4, 1968.

[47] Біографічні дані про о. Іринея Назарка подані в *Encyclopedia of Ukraine,* vol. III, 1993, p. 569.

одного з найвидатніших будівничих Товариства.[48].

Євген Онацький (1894-1979), історик і видатний політичний і суспільний діяч, автор багатотомної «Української Малої Енциклопедії» (Буенос Айрес, 1957-1967, 16 книжок). Коли творилася Ініціятивна Група УІТ я звернувся до Євгена Онацького, щоб він приступив до нашого гурта. Він став ентузіястом УІ і УІТ. Через послаблення зору і слабке здоров'я не міг поширити діяльність УІТ в Південній Америці, хоча про неї ми часто писали. Був істориком з широким діяпазоном зацікавлення і правдивим енциклопедистом.[49]

Ярослав Пастернак (1892-1969), видатний український археолог, дійсний член НТШ і УВАН, професор УВУ. Член-основник УІТ і близький співробітник журналу «Український Історик». Був в першій Управі УІТ і членом Радакційної Колегії «Українського Історика». Від самого початку схвалював ідею заснування незалежного історичного товариства, в якому були б об'єднані історики, археологи і дослідники допоміжних історичних дисциплін. Був близьким співробітником журналу «Український Історик».[50]

Наталія Полонська-Василенко (1884-1973), провідний український історик, основник Осередку УІТ в Мюнхені (1965) і член-основник УІТ, дійсний член НТШ, УВАН і професор УВУ. Я близько співпрацював з Н. Полонською-Василенко. Була одним із найближчих співробітників «Українського Історика». В першій Управі була заступником голови УІТ. Без перебільшення можна ствердити, що проф. Полонська-Василенко була в Європі одним із головних будівничих УІТ. Від 1964 року стала членом Редакційної Колегії «Українського Історика». Зокрема в УВУ створила відповідну атмосферу для дружньої співпраці між університетом і товариством.[51]

Микола Чубатий (1889-1975), видатний організатор українського наукового життя, член-основник УІТ, член Редакційної Колегії УІ (з 1964 р.), член першої Управи УІТ. Позитивно ставився до

[48] Обширніша аналіза діяльности і життя проф. О. Оглоблина в монографії Любомира Винара, *Олександер Петрович Оглоблин* 1899-1992. Біографічна студія. Нью-Йорк—Торонто, 1994.

[49] Євген Онацький був секретарем в Українській Центральній Раді в 1917/18 р. Про його діяльність див. Любомир Винар, *Євген Онацький — чесність з нацією (1894-1979).* Нью-Йорк—Мюнхен, 1991.

[50] Життя і діяльність проф. Я. Пастернака обговорено в статті Василя Вериги «Дослідник підземного архіву України. (Пам'яті Ярослава Пастернака), *Український Історик,* ч. 4, 1970, стор. 90-98.

[51] Джерельні матеріяли до діяльности Н. Полонської-Василенко в УІТ в нашому дослідженні. «Матеріяли до біографії Наталії Полонської-Василенко», *Український Історик,* ч. 2-4, 1983. Ігор Верба захистив кандидатську працю про життя і діяльність Н. Полонської-Василенко і виготував про неї окрему монографію.

потреби створення УІТ і журналу «Український Історик». Я поділяв думку проф. Чубатого про потребу афіліяції УІТ з Американською Історичною Асоціяцією і випровадження української історичної науки на світову арену. Він знав проф. Гаррісона Томсона з Колорадського університету в Болдері, який твердив, що без окремого журналу української історіографії і професійного товариства українська історична наука буде ізольована від світової історіографії. В частих наших розмовах він говорив про проф. Чубатого як про видатного історика і організатора наукового життя. Як історик з міжнародною репутацією, Томсон під час наших розмов в Колорадському університеті (1963-64) впливав, подібно як Чубатий, на потребу існування журналу і товариства. Проф. М. Чубатий допомагав своїми порадами в ранніх роках діяльности УІТ і піддержував розвиток журналу «Український Історик».[52]

Членами Ініціятивної Групи УІТ були видатні члени УВАН, НТШ, професори Українського Вільного Університету і інших університетів. Вони репрезентували різні генерації українських дослідників, належали до різних українських церков і мали різні політичні переконання. Отже закиди, що організація незалежного історичного товариства була під впливом будь-якої політичної групи, не видержує критики і була явною неправдою. Ми ставили добро української історичної науки вище своїх власних ідеологічних переконань. Тому саме організатори УІТ мали змогу у відносно короткому часі розбудувати УІТ в репрезентативне і головне історичне товариство в діяспорі, яке включилося в міжнародне наукове життя.

Треба згадати, що крім вичислених членів Ініціятивної Групи УІТ, були також інші науковці, які допомагали нам в організації товариства і в закріпленні журналу «Український Історик». Наприклад, мій близький співробітник і дорадник доцент Лев Биковський з Денверу, проф. Лев Шанковський з Філядельфії, д-р Михайло Тимків з Клівленду й інші мої приятелі і знайомі активно піддержували створення Українського Історичного Товариства і основання журналу «Український Історик».

Перед членами Ініціятивної Групи стояло головне завдання спопуляризувати серед ширших наукових кругів і громадянства ідею організації УІТ і розбудови «Українського Історика». В місяці листопаді 1964 року ми почали підготовляти основуючі збори УІТ, які відбулися в березні 1965 року. Це була вийнятково відповідальна праця, що стала переломовою подією у розвитку української історичної науки поза межами України.

[52] Про Миколу Чубатого див. Ярослав Падох, *«Микола Чубатий, 1889-1975»*, *Український Історик*, чч. 3-4, 1975: Михайло Ждан, «Михайло Чубатий», *Український Історик*, ч, 4, 1969, стор. 47-69.

ПОСТАННЯ І РАННЯ ДІЯЛЬНІСТЬ УІТ

У листі до проф. Н. Полонської-Василенко з 8 грудня 1964 року я писав: «Справа Українського Історичного Товариства на добрій дорозі. Комунікат і вписовий листок долучую. Я дозволив собі дати прізвище, пані професор, на членський анкеті, щоб бажаючі вступити в наше Товариство могли зголоситися до Вас... Товариство найправдоподібніше очолить проф. Оглоблин. Я був би дуже вдячний за ласкаву згоду, пані професор, дозволити подати Вашу кандидатуру на 1-го заступника голови. Співпраця старшого і молодого покоління істориків напевно принесе корисний вислід».[53]

Треба згадати, що вже в 1964 році ми плянували створити сильний Осередок УІТ в Європі, а зокрема в Мюнхені, що був тоді центром українського академічно-наукового життя (УВУ, УВАН, інші академічні установи). Також я плянував перенести друк УІ до Мюнхену, де друкувалася «Енциклопедія Українознавства» в друкарні «Логос». Олександер Оглоблин повністю поділяв мої пляни. Вже в травні 1964 року ми одержали від п. Григорія Наняка, директора друкарні, оферту друкувати У.І. в «Логосі», що була власністю української католицької церкви в Німеччині. Цю оферту я прийняв і починаючи з 1965 року, «Український Історик» вже друкувався в Мюнхені протягом наступних 22-х років.[54] Саме тому постання Осередку УІТ в Мюнхені було вийнятково важливе.

Можна сказати, що поява журналу «Український Історик» була одною з головних причин покликання до життя Ініціятивної Групи УІТ і організації товариства українських істориків, які вже одідичили

[53] Лист Л. Винара до Н. Полонської-Василенко з 8.XII.1964 р. У цьому листі я також писав про журнал «Український Історик» і потребу поширити круг співробітників журналу, мовляв «Я буду вдячний за надсилання архівних матеріялів (листи, документи, етц). Це значно підвищить вартість журналу. Вірю, що проф. Курінний вже одержав журнал — я просив нашого європейського представника інж. Жуковського (ідеться про Аркадія Жуковського, який в 1964 році був представником УІ в Європі), щоб вислав».

[54] Договір від друкарні «Логос» я одержав від її директора Григорія Наняка, 29.V.1964 року. Для історії УІ—УІТ треба записати, що п. Григорій Наняк, а опісля наступний директор друкарні п. Фелікс Кордуба (1908-1987), багато допомогли в розбудові нашого журналу. Це саме треба сказати про представників «Українського Історика» в Європі. Першим представнком УІ став інж. Аркадій Жуковський (1964 рік), опісля в 1965 році Головне Представництво УІ в Німеччині і Європі очолив д-р Олекса Вінтоняк, основник В-ва «Дніпрова Хвиля», який дуже багато допоміг в розбудові УІ. В 1971 році, з незалежних від нас причин, д-р О. Вінтоняк зрезигнував з головства нашого Представництва і тоді директор «Логосу» п. Г. Наняк рекомендував на голову Представництва УІ ред. Ф. Кордубу, який працював в його друкарні. Від 1971 до 1986 року головою Представництва УІ в Європі став Ф. Кордуба, який також в міжчасі став директором друкарні «Логос». В 1987 році д-р О. Вінтоняк поновно очолив Представництво УІ в Європі і ним є по сьогоднішній день. Про Ф. Кордубу див. Теодор Мацьків, «Бл. п. Фелікс Кордуба», *Український Історик*, ч. 1-4, т. 24, 1987. Ця хронологія важлива для майбутнього дослідника історії УІ—УІТ.

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

ЗАЯВА

1. Прошу прийняти мене в члени Українського Історичного Товариства
2. До часу виготовлення Статуту УІТ придержуватимуся правил установлених Управою УІТ.
3. Все вище сказане стверджую добровільно власноручним підписом.

Дня 2 грудня 19, 1964

Лев Биковський
/підпис/
Leo Bykovsky
2245 Julian St.
Denver, Colo. 80211

/ім'я, прізвище й адреса мовою країни перебування/

Заяви просимо слати на адресу:
Dr. Lubomyr R. Wynar
634 Highland Ave., Boulder, Colo.

Або на адресу Секретаря Українського Генеалогічного і Геральдичного Т-ва:
Dr. Roman O. Klimkevich
573 N.E. 102 St., Miami Shores, Fla.

В Европі на адреси:
V.Rev.Prof.Dr. Ireneo Nazarko, OSBM
Passeggiata del Gianicolo 7
Roma (636), Italia

Prof.Dr. N. Polonska-Wasylenko
7901 Dornstadt (bei Ulm), Altersheim
Deutschland

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

Виборчий Листок.

Просимо голосуючих придержуватися слідуючих правил:
1. Звернути виборчий листок найпізніше до 28 лютого ц.р.
2. Біля кождого кандидата члена Управи у рубриці " так " поставити знак "х".
3. Якщо Ви не бажаєте голосувати на даного кандидата у відповідній рубриці поставити знак " о " і рівночасно в рубриці " інша кандидатура " вписати прізвище свого кандидата.
4. Підписати власноручно виборчий листок.

Кандидат	Так	Інша кандидатура
Голова:		
Проф.Д-р.Олександер Оглоблин	X	
Заступник Голови:		
Проф.Д-р.Н.Василенко Полонська	X	
Секретар-Скарбник:	утримався	
Д-р.Любомир Винар	0	др Роман Климкевич
Члени Управи / в поазбучному порядку/		
Д-р.Олександер Домбровський	X	
Проф.Василь Дубровський	X	
Проф.Д-р.Ігор Каменецький	X	
Проф.Д-р.Володимир Кисілевський	X	
Д-р.Роман Климкевич	X	
Проф.Д-р.о.Іриней Назарко	X	
Проф.Д-р.Ярослав Пастернак	X	
Проф.Д-р.Микола Чубатий	X	
/ Референт для міжнародних звязків/		
Контрольна Комісія :		
Голова:		
Проф.Д-р. Ілля Витанович	X	
Члени:		
Проф.Михайло Ждан	X	
Інж.Лев Биковський	X	

Дня 2.II.1965
Болдер, Колорадо

Любомир Винар
/ підпис /

Членська заява Л. Биковського з 2.XII.1964 р. (Архів УІТ).

«Виборчий Листок» Л. Винара з 2.II.1965 р. (Архів УІТ).

готовий свій журнал.

Починаючи від початку грудня 1964, після оформлення Ініціятивної Групи УІТ, до кінця лютого 1965 року, я звертався до дослідників і активних шанувальників української історії, щоб вони приступили до нашого гурту. Потенціяльні кандидати в УІТ одержували «Заяву» — членський листок УІТ і комунікат УІТ, підписаний 17-ма членами Ініціятивної Групи. Я спершу просив проф. О. Оглоблина, щоб він написав цей заклик від І.Г., але він в той час мав родинні турботи. У цій справі Олександер Петрович писав:

> «Програмову статтю (чи заклик) доведеться писати *Тобі,* бо це Твоя давня ідея, і тобі ясна її перспектива, чого про себе щиро сказати не можу. Зрештою тепер не маю ні часу, ні настрою. Але я радо перегляну, і коли треба, виправлю Твій проєкт».[55]

Як я вже згадував, цей заклик-комунікат став основою ділової «плятформи» УІТ, як також частини пізнішого статуту, що відносився до завдань УІТ.

Не зважаючи на свої родинні турботи і смертельну хворобу своєї дружини, Олександер Петрович найбільше допомагав у найранішому організаційному періоді УІТ. Він не лише доповнив програмовий комунікат-звернення І.Г., проєкт статуту УІТ, але був найближчим дорадником і співробітником і саме тому я уважав і уважаю Олександра Петровича за співініціятора УІТ. Тоді ми радилися про членів майбутньої управи і проведення основуючих зборів Товариства. Ми вирішили провести збори кореспонденційним шляхом і він радив кого вибирати до першої Управи УІТ — у той час Олександер Петрович вже дав свою згоду очолити УІТ, але рівночасно бажав, щоб я провадив основну працю товариства, без огляду на моє перевантаження редаґуванням журналу «Український Історик» і писанням Історії козаччини та іншими обов'язками.[56]

[55] Лист О. Оглоблина до Л. Винара з 6.X.1964 р.

Треба сказати, що в тому часі пані Анна, дружина Олександра Петровича, була дуже ослаблена і мала великі болі. Олександер Петрович не мав змоги писати «програмові» заклики. У грудні він писав мені, що «безмежно сумно дивитися на страждання найближчої мені людини... Все відійшло кудись — робота, пляни, справи... Мабуть Ти мене зрозумієш». Лист О. Оглоблина до Л. Винара 28-30.XII.1964.

[56] В справі Управи він писав: «Гадаю, що проф. Полонська-Василенко мусить бути заступником голови (на Европу). Вік її не може бути перешкодою, бо вона ще досить активна і, здається, в доброму стані (як на її літа) здоров'я. о. Назарко, як особа духовна (ще і чернечого стану) ледви чи надається на заступника... Натомість, як член Управи він конче потрібний. Заступником для Америки міг би бути Чубатий (я писав йому...). Коли він не погодиться на заступника, хай буде членом Управи... Фактично моїм заступником будеш Ти — й лише Ти можеш ним бути...». З інших кандидатів до Управи він згадував О. Домбровського, І. Каменецького, В. Дубровського, Р. Климкевича, М. Антоновича і Я. Пастернака. Також питався, що я думаю про кандидатуру Онацького — див. Лист О. Оглоблина до Л. Винара з 28-29.XII.1964. Повний текст листа друкується в цьому числі журналу. Див. «З листів Олександра Оглоблина до Любомира Винара».

Проте не було виходу, і я погодився стати секретарем-скарбником і зайнятися усіми головними справами УІТ. Тому я бажав в Управі мати членів, з якими зможу гармонійно співпрацювати. Ми запросили до Управи також проф. Володимира Кисілевського з Оттавського університету. З початком лютого «Виборчий листок» до Управи УІТ був готовий і ми його розіслали дослідникам, які підписали членські анкети. До 28 лютого 1965 р. ми просили повернути виборочий листок. Усі члени Ініціятивної Групи УІТ мали змогу подати своїх кандидатів до Управи і їхні побажання ми брали до уваги.

У комунікаті «Українське Історичне Товариство. Вибір Управи» ми писали:

> «У листопаді 1964 року оформилася Ініціятивна Група Українського Історичного Товариства. У висліді листовного референдуму 45 членів-основників з 1 березня ц. р. [1965] постало Українське Історичне Товариство. Управу Товариства на час чотирьох років (1965-1969) вибрано в наступному складі: *Проф. д-р Олександер Оглоблин* (ЗДА) — голова, *проф. д-р Наталія Полонська-Василенко* (Німеччина) — заступниця голови, *доц. д-р Любомир Винар* (ЗДА) — секретар і скарбник. Члени Управи: *д-р Олександер Домбровський* (ЗДА), *проф. д-р Ігор Каменецький* (ЗДА), *проф. Василь Дубровський* (ЗДА), *проф. д-р Володимир Кисілевський* (Канада), *д-р Роман Климкевич* (ЗДА), *проф. д-р о. Іриней Назарко* (Італія), *проф. д-р Ярослав Пастернак* (Канада), *проф. д-р Микола Чубатий* (ЗДА). Контрольна комісія: *проф. д-р Ілля Витанович* — голова, *проф. Михайло Ждан* (ЗДА), *інж. Лев Биковський* (ЗДА)».[57]

Рубікон перейдено — постало Українське Історичне Товариство з своїм офіційним виданням журналом «Український Історик». Вже 19 березня 1965 року Олександер Оглоблин писав Н. Полонській-Василенко:

> «Українське Історичне Товариство стало дійсністю. Є вже Управа, яку очолює Президія, в складі Вас, мене і Винара. Товариство росте, і я вірю, що воно зробить своє діло. Але маємо чимало викликів... [людей — Л.В.], що злякалися і зовсім даремно «конкуренції» (НТШ — Смаль-Стоцький, УВАН, тощо). Хай ремствують, а ми будемо собі працювати. Сподіюся, що Винареві пощастить розбудувати наш журнал...».[58]

Тут лиш треба підкреслити, що в розбудову УІТ і «Українського Історика» в 1965 року включилися усі члени Управи і члени «Редакційної Колегії» УІ, хоча треба об'єктивно ствердити, що найбільше праці впало на плечі редактора УІ і секретаря УІТ.

У першому «Обіжному листі» Управи УІТ з 28.V.1965 року ми писали, що поточні справи провадить Президія Товариства, а кожний член Управи репрезентує УІТ на своїому терені. Також наголошено

[57] *Український Історик*, ч. 1-2 (5-6), том 2, 1965, стор. 90-91. Текст «Комунікату» також видано на окремому листку.

[58] Лист О. Оглоблина до Н. Полонської-Василенко з 19.III.1965.

велику вагу Представництв УІТ, розбудову УІ, як також назначено проф. Ігоря Каменецького представником УІТ на Міжнародному історичному конґресі у Відні (1965)[59]. Вже в травні 1964 року Товариство начислювало 70 членів, що вказує на його поважний зріст. Ми звернули головну увагу на організаційну розбудову УІТ. В Європі вже в 1965 році постало Представництво УІТ, яке очолив д-р О. Вінтоняк[60] (лютий 1965), а вже 24 жовтня проф. Наталія Полонська зорганізувала і очолила в Мюнхені перший осередок УІТ в Європі.[61] У квітні 1965 р. я звернувся до проф. Я. Пастернака з проханням, щоб він приєднував членів УІТ і «було б дуже добре, якщо б в Торонті могла створитися мала клітина УІТ».[62] З подібним проханням я звернувся до Аркадія Жуковського, який був першим представником УІ в Європі, щоб приєднував до товариства нових членів.[63]

Вже у першому обширнішому звіті про ранню діяльність УІТ, я об'єктивно ствердив, що протягом двох років існування і праці, УІТ «зуміло розгорнути значну організаційну і видавничу діяльність. Своєю працею воно виповнило поважну прогалину в українському науковому і культурно-національному житті».[64] У відносно короткому часі постали клітини УІТ в Денвері (голова Б. Винар), Монтреалю (голова М. Антонович), Нью-Йорку (голова О. Домбровський), Вінніпеґ (голова О. Ґерус), Клівленд (голова Л. Винар) і Торонто (голова В. Верига).[65] Отже УІТ, у відносно короткому часі, розбудувало

[59] «Обіжний лист ч. 1. Українське Історичне Товариство», *Український Історик*, ч. 1-2, 1965, стор. 91-92.

В травні 1965 року існували такі окремі представництва УІ, що їх очолювали активні «уітівці»: д-р Петро Ісаїв у Філядельфії, д-р Марко Антонович у Монтреалю, д-р О. Вінтоняк у Мюнхені, д-р М. Гуцуляк у Ванкувері, інж. М. Фляк в Едмонті, проф. М. Ждан у Клівленді і сотн. О. Навроцький у Вінніпегу. Ці представництва відіграли значну ролю в розбудові УІТ і УІ

[60] У листі з 8.2.1965 року до мене, д-р О. Вінтоняк писав, що без огляду на переобтяження роботою в його видавництві «Дніпрова Хвиля» — «Цю працю (ідеться про Представництво УІ) буду старатися тягнути так довго доки зможу», а УІТ «сповнить велику працю в популяризації української історичної науки у вільному світі, якщо діяльність свою поставить на таку висоту, яку намічено при засновані цього товариства».

[61] Обіжний лист УІТ з 1.XII.1965 р., *Український Історик*, ч. 3-4, 1965, стор. 110. Головою мюнхенського осередку стала проф. Н. Полонська-Василенко, заст. голови — проф. Ігор Каменецький і секретарем д-р О. Вінтоняк, якого кооптовано до Управи УІТ в 1965 році.

[62] Лист Л. Винара до Я. Пастернака з 14.IV.1965.

[63] Лист Л. Винара до Аркадія Жуковського з 9.IV.1965.

[64] «Діяльність Українського Історичного Товариства в роках 1965-1967» (машинопис, архів УІТ). Це звіт секретаря УІТ з 30.XII.1967.

[65] Докладніше про організаційну діяльність УІТ друковано в кождому числі «Українського Історика» (відділі «Хроніка»). Також вийнятково важливі матеріяли до історії УІТ подано в «Бюлетені» УІТ, що зачав появлятися за редакцією д-ра Романа Климкевича в січні 1967 року. Загальний огляд подано у нашому загальному звіті «З діяльности Українського Історичного Товариства, 1965-1974», 27.II.1975. (Машинопис, Архів Л. Винара).

доволі сильну організаційну основу.

У 1965 році Президія УІТ покликала до життя Статутову Комісію, яка у відносно короткому часі виготувала проєкт статуту, в якому між іншим наголошено завдання УІТ і подано різні категорії членства.[66]

Діяльність УІТ не була обмежена до території ЗДА, але також охоплено інші країни, «в яких проживають члени УІТ». Вже тоді наше товариство мало міжнародний характер із головним завданням «об'єднувати істориків, дослідників допоміжних історичних наук, а теж активних прихильників української історичної науки» і «провадити видавничу діяльність, в міру можливого видавати періодичні видання і монографічні праці, як теж допомагати в виданні праць з історії України і Східньої Европи»[67].

Назагал можна ствердити, що УІТ в 1964-1965 роках в організаційному аспекті вивязалося з своїх завдань і зайняло поважне місце серед українських наукових установ. Не улягає сумніву, що авторитет О. Оглоблина, Н. Полонської-Василенко, Я. Пастернака і інших причинився до закріплення авторитету УІТ в українському науковому житті в 1960-их роках.

Рівночасно із організаційною розбудовою УІТ, ми розбудовували наш офіціоз журнал «Український Історик». Як вже було згадано, від 1965 року він появлявся в Мюнхені у книжковому вигляді.[68] Вже з початком 1966 року і пізніше, ми систематично розбудовували Редакційну Колегію УІ (Історики Теодор Мацьків, а опісля Олександер Баран, Олег Ґерус, Юрій Бойко і інші). Вже в 1965 році я звернув увагу на тематичне поширення журналу і децентралізував працю Редакційної Колегії — кожний член відповідав за окремий період історії України — проте головна редакційна праця спала на редактора УІ, а також Марка Антоновича, який був рівночасно мовним редактором, і найближчого співробітника У.І. — Олександра Оглоблина. Тоді також одобрено побажання Управи УІТ, щоб деякі матеріяли друкувати в англійській і інших мовах. Також я намагався запро-

[66] «Обіжний лист УІТ з 1.XII.1965». У Статутову Комісію входили такі члени УІТ: Л. Винар, О. Домбровський, П. Ісаїв, І. Камінецький і В. Ю. Кисілевський.

[67] Проєкт «Статуту УІТ» видрукований в «Бюлетеню» УІТ, ч. 3, 1967, стор. 3-4. Треба сказати, що в Статут включено в деякій зміненій формі ці завдання УІТ, що були подані у першому заклику Ініціятивної Групи УІТ в 1964 році. Членство складалося з почесних, звичайних (активних вчених) і членів-прихильників з дорадчим голосом. Також постановлено, що річна вкладка включає переплату журналу. Це було новим — в НТШ і УВАН членські вкладки не включали їхніх журналів. Ми взяли приклад з Американської Історичної Асоціяції, з якою пізніше афіліовано УІТ.

[68] Докладніше про розвиток журналу я пишу у статті «Український Історик: журнал історіографії і наукового українознавства», в *Український Історик журнал Українського Історичного Товариства. Покажчик змісту 1963-1992.* Київ, Академія Наук України, Інститут української археографії, 1993, стор. 5-31.

Українське Історичне Товариство Вибір Управи

(КОМУНІКАТ)

У листопаді 1964 року оформилася Ініціятивна Група Українського Історичного Товариства. У висліді листовного реферої думу 45 членів основників з 1 березня ц.р. постало Українське Історичне Товариство. Управу Товариства на час чотирьох років (1965 - 1969) вибрано в наступному складі: **Проф. д-р Олександер Оглоблин** (ЗДА)—голова, **проф. д-р Наталія Полонська - Василенко** (Німеччина) — заступниця голови, **доц. д-р Любомир Винар** (ЗДА) — секретар і скарбник. Члени управи: **д-р Олександер Домбровський** (ЗДА), **проф. д-р Ігор Каменецький** (ЗДА), **проф. Василь Дубровський** (ЗДА), **проф. д-р Володимир Кисілевський** (Канада), **д-р Роман Климкевич** (ЗДА), **проф. д-р о. Іриней Назарко** (Італія), **проф. д-р Ярослав Пастернак** (Канада), **проф. д-р Микола Чубатий** (ЗДА).

Контрольна комісія: **проф. д-р Ілля Витанович** (ЗДА) — голова, **проф. Михайло Ждан** (ЗДА), **інж. Лев Биковський** (ЗДА) — члени.

Українське Історичне Товариство ставить перед собою такі завдання:

1. Об'єднувати істориків, дослідників допоміжних історичних наук, а також активних прихильників української історичної науки.

2. Пильнувати і боронити інтереси вільної української історичної науки та її кращі традиції.

3. Нотувати й виправляти фальшиві і тенденційні інтерпретації історії України в історичних працях СССР і у вільному світі.

4. Видавати історичний журнал **"Український Історик"** і допомагати у виданні монографічних праць з історії України і Східньої Европи.

5. Сприяти виявленню, реєструванню й вивченню джерельних матеріялів до історії України в закордонних архівах і бібліотеках.

6. Співпрацювати з українськими науковими установами у вільному світі й налагоджувати зв'язки з чужинецькими історичними товариствами.

Членський річний внесок виносить $10 і включає передплату "Українського Історика". Цією дорогою звертаємося до істориків і прихильників української історичної науки з закликом стати членами Українського Історичного Товариства. Спільними силами зможемо причинитися до розбудови української вільної історичної науки і тим самим виконати свій обов'язок перед українським народом.

Ділове листування просимо слати на адресу Секретаря Товариства:

Dr. Lubomyr Wynar
634 Highland Ave. Boulder
Colorado, .US.A.

Вибір Управи УІТ

Редакційна Колеґія і Адміністрація «Українського Історика»

(ЗВЕРНЕННЯ)

Українське Історичне Товариство, яке об'єднує істориків, дослідників допоміжних історичних наук, а також активних прихильників української історичної науки, видає єдиний український історичний журнал у вільному світі — "Українського Історика".

Український Історичний Журнал, який появляється в Києві не є виразником української історичної науки, а тільки знаряддям комуністичної партії.

Тому на українських істориках і українській громаді у вільному світі лежить обов'язок видавати репрезентативний історичний журнал.

Цією дорогою звертаємося до українських громадських і фінансових установ і українського громадянства, які розуміють вагу історичних дослідів, із просьбою моральної і матеріяльної допомоги. Ваша допомога уможливить нам збільшити об'єм "Українського Історика" і розгорнути ширшу дослідчу - видавничу працю.

Просимо меценатів "Українського Історика" надсилати свої однорічні пожертви, а передплатників якнайшвидше вирівняти свої залеглости за 1965 рік. Передплата журналу виносить чотири доляри на один рік.

Нове число "У.І." (ч. 1-2, 5-6) за 1965, яке друкувалося в Німеччині вже є в дорозі до наших читачів.

Видавництва просимо надсилати свої видання (книжки, журнали, часописи) до редакції або до відмічення в науковій хроніці або біжучій бібліографії журналу. Видавництвам в обмін висилаємо наш журнал.

Всю редакційну і адміністраційну кореспонденцію просимо слати на нову адресу Редакції і Адміністрації, або на адреси наших представництв. На адресу Редакції також можна надсилати листування до Управи Українського Історичного Товариства.

Нова адреса:

"The Ukrainian Historian"
P. O. Box 271
Bowling Green, Ohio U.S.A.

Звернення Редакційної Колеґії УІ (Архів УІТ).

вадити відділ біжучої історичної бібліографії — але з цього нічого не вийшло.[68а] Також треба було розбудувати матеріяльну базу УІ—УІТ, але це також не дуже дописувало в 1960-их роках.[68б] У 1965 році у звернені до передплатників і читачів журналу, ми писали:

> «Стоїмо перед черговим завданням розбудови 'Українського Історика', як репрезентативного журналу української історичної науки у вільному світі.
>
> В Україні постійно зміцнюється русифікаційний процес і тиск комуністичного режиму, які унеможливлюють свобідний розвиток науки, а головно історичних дослідів. Український Історичний Журнал, який появляється в Києві, своїм змістом наглядно засвідчує цю задушливу ідейно-політичну атмосферу, в якій історична наука відіграє ролю служки комуністичної партії. Тому на нас лежить обов'язок продовжувати кращі традиції української історіографії і видавати репрезентативний журнал —трибуну вільної української історичної науки».[69]

Без огляду на більш, як незадовільні матеріяльні обставини в тих роках, ми зуміли, у відносно короткому часі, розбудувати УІ в репрезентативний журнал української історіографії, у якому брали участь дослідники різних ґенерацій істориків і який здобув міжнародне признання. Статті з УІ реєструвалися в найповажнішому міжнародному довідковому виданню «Гісторікал Абстрактс» *(Historical Abstracts)* і інших міжнародних бібліографічних довідниках.

Треба згадати, що в 1965 році проф. О. Оглоблин радив не дуже спішитися з поширенням Редакційної Колегії УІ[70] Він, подібно як я,

[68а] «До Вш. членів Редакційної Колегії 'Українського Історика'». Обіжний лист з 7.XII.1965. (машинопис, Архів УІТ).

У тому часі ми мали також трудноші у зв'язку із резигнацією Марка Антоновича, як мовного редактора з огляду на перенесення журналу до Мюнхену. У цій справі я писав: «Наш журнал під мовним оглядом повинен бути бездоганний. Д-р М. Антонович вже давніше просив, щоби його звільнити з обов'язку мовного редактора, що забирає багато часу і праці. Прошу подавати кандидатури наших мовознавців...». *Там же.*

[68б] В 1965 році річна передплата квартальника виносила чотири доляри. Меценатом УІ була кожна людина, що зложила десять доларів. Головний редактор від самого часу існування журналу не брав жодного гонорару за редакційну працю. Це саме відносилося до д-ра М. Антоновича, мовного і де факто заступника редактора. Дуже часто недобори у зв'язку із коштами за друк в мюнхенській друкарні в 1965-1970 роках покривав редактор з власних фондів.

[69] Любомир Винар, «Від Редакції Українського Історика», *Український Історик,* ч. 3-4, 1965, стор. 111.

[70] Лист О. Оглоблина до Л. Винара з 2.11.1965 р. Він писав — «Тепер коли журнал буде органом УІТ., він мусить підвищити свій рівень. І я певен, що Ти це зробиш сам, навіть без жодної редколегії. А коли й буде надалі редколегія, то гадаю, мусить бути без мене, бо, як голова Товариства, я не повинен [бути членом]...» Хоча проф. О. Оглоблин, як голова УІТ, не хотів бути членом Р.К. — але фактично був моїм найближчим дорадником і співробітником в УІ аж до 1992 року (в 1986 р. він знову ж став членом Р.К. і був ним до кінця життя).

був проти т. зв. «паперових членів» Редакції — і тут треба сказати, що він у деяких випадках мав рацію. Деякі історики бажали бути членами Р.К. — але часто не мали часу вивязатися з цих обов'язків. Такий стан також існував в пізніших часах.

У 1965-66 роках і пізніше, ми старалися унормувати співпрацю з УВАН у США, НТШ і іншими установами. Також це відносилося до Івана Л. Рудницького і його групи в УВАН. Одочасно я зайнявся співпрацею з УВУ, УВАН у Німеччині і НТШ у Франції. Показалося, що набагато легше говорити про співпрацю і координацію наукової діяльности, як її реалізувати. Я просив, щоб в американському УВАН цими справами зайнялися Олександер Домбровський і Марко Антонович. Перший переговорював з президентом Академії — проф. Архимовичем, другий з проф. В. Міяковським — головним організатором наукової праці в УВАН. Спільно з Олександром Оглоблином, я часто також обговорював питання співпраці УІТ з УВАН.[71] Д-р Домбровський, був за якнайближчою співпрацею з Академією, але без затрати своєї незалежности. Д-р Антонович, мабуть під впливом проф. Міяковського, радив щоб УІТ увійшло в склад УВАН.[72] Звичайно цю концепцію ми не могли прийняти. Нам розходилося, щоб в УІТ співпрацювали члени УВАН і НТШ і інших установ. Включення УІТ в організаційну структуру НТШ (як це бажав зробити проф. Роман Смаль-Стоцький, голова АНТШ), або УВАН, як це радив М. Антонович і В. Міяковський, заперечували наше головне завдання об'єднати дослідників в незалежному історичному товаристві, яке мало свій незалежний орган «Українського Історика» і головний наголос ставило на історичні досліди і координацію наукової діяльности істориків без уваги на їхню наукову афіліяцію.

Олександер Оглоблин поділяв мої думки і вже в липні 1965 року писав:

[71] Лист О. Домбровського до Л. Винара з 13.V.1965 р. Він радив, щоб я написав до Президента Академії (Архімовича) відносно співпраці, і підкреслював, що «ми не повинні зі своєї сторони дати ніякої нагоди чи притоки до створення напруженої атмосфери між Академією і УІТ... Прошу пам'ятати, що і УВАН і НТШ хотіли б, щоби їхні впливи були поширені на інші установи. Вони ривалізують зі собою на тім полі, також і це можна розумно і чесно використати... УІТ мусить шукати модус вівенді з Академією, що не звязує нам рук у нашій самостійній праці в аспіраціях УІТ...».

[72] Лист М. Антоновича до Л. Винара з 22.XI.1965 року. Він писав: «Мені таки здається, що видання 'Українського Історика' мала б перебрати УВАН, що поряд з існуванням Історичного Товариства, яке також мало б назад влитися в УВАН, ще й існування геральдичного товариства з тими самими членами є зайвим люксусом, й взагалі теперішній уклад нашого життя засуджений на неуспіх. Це б то дуже багато з Ваших закидів, може, й мають виправдання, але вони торкаються не лише тих, кого Ви критикуєте, але й Вас самих».

Марко А. мабуть мав на увазі мою ранішу критику Видавничої Комісії «Зарева», як також усіх тих, які не змагали до координації і співпраці між істориками і науковими установами.

«Ділова частина Нью-Йорку випала дуже вдало (ідеться про конференцію УВАН), і я цілком з неї задоволений. І конференція, яку Ти зорганізував, пройшла добре, і пленум УВАН, і різні приватні і офіційні зустрічі та розмови, зокрема з приводу УІТ. Немає сумніву, що наші (а зокрема Твої) позиції в УВАН зміцнилися, й ми можемо тепер перейти в наступ проти різних політиканів та інтригантів на історичному фронті. Тепер, треба добре підготуватися до чергової Конференції Дійсних членів УВАН (у грудні), де стоятимуть різні питання, які торкаються історичних установ УВАН».[73]

В роках 1965-1967 ми тяжко працювали для наладнання співпраці між УІТ і іншими науковими установами, зокрема УВАН і НТШ. Назагал відгук був позитивний: науковці, які бажали працювати і досліджувати історичну проблематику бачили позитиви в новонародженому історичному товаристві. Наприклад, Юрій Лавріненко, видатний член УВАН, писав у 1966 році:

«Всією душею підтримую Ваші пляни і Вашу енергійну поставу, якої так бракує нашому млявому 'як вареник' — українству в Америці...».[74]

Саме такі листи давали мені моральну наснагу для дальшої праці для УІТ і УІ — ми бачили, що наші концепції закріплюються між науковцями і суспільством. Навіть Іван Л. Рудницький писав, що немає дефінітивного погляду щодо співпраці між історичними секціями УВАН, НТШ і УІТ.[75] Проте вже негативно не ставився до цієї ідеї. Можливо добрим прикладом для зрозуміння тодішньої ситуації є ставлення проф. В. Міяковського до УІТ. Спершу він був в гострій опозиції і писав, що співпрацю УІТ з УВАН являє собі інакше, як я, мовляв «вона необхідна, конечна, але у формі діяння УІТ в рямцях УВАН».[76] Але троха пізніше, змінив свою думку, і в 1977 р. вже писав:

«В матеріялах, які прикладені до листа О. Оглоблина бачу неперебірливу нагінку на працьовите Історичне Товариство, якого Ви є дуже активним секретарем, разом з тим бачу, що Історичне Товариство займає позиції, які дорогі УВАН — нові. Тому вважаю за необхідно всемірно підтримати Історичне Товариство для того, щоб зберегти це огнище україн-

[73] Лист О. Оглоблина до Л. Винара з 26.VII.1965, стор. 2.

[74] Лист Юрія Лавріненка до Л. Винара з 6.III.1966.

[75] Лист І. Л. Рудницького до Л. Винара з 5.I.1966. Важливо згадати, що в цьому листі він згадує, що «ідею якогось формального альянсу між історичними секціями УВАН, НТШ та УІТ Товариством чув я вперше з уст проф. Оглоблина минулого червня...» Саме цю справу 'федерації', а зглядно співпраці між трьома установами я докладно обговорив з Олександром Петровичем і ще в 1965 видвигнув справу спільного фірмування «Українського Історика» — ми змагалися до консолідації, а не розпорошення, сил українських істориків на Заході.

[76] Лист В. Міяковського до Л. Винара з 1.VII.66 р. Див. «Додаток».

ської науки так само як і УВАН. Прошу ласкаво прийняти мене в члени Товариства».[77]

Як член УІТ, проф. В. Міяковський став одним з близьких співробітників «Українського Історика» і завжди допомагав діяльності Товариства. Вищенаведені приклади говорять самі за себе. Генеза і початки діяльности УІТ і журнал «Український Історик» були вийнятково важкі. Ми видержали тоді іспит життя і вже в 1967 році УІТ стало членом-основником «Української Наукової Ради у Вільному Світі», яка об'єднувала українські наукові установи і університети в Європі, Америці, Канаді і Австралії.[78] Ми включилися в світову надбудову наукових установ, що мала продовжувати координаційну працю Українського Академічного Комітету, що діяв між двома світовими війнами в Празі.

В 1966 році Українське Історичне Товариство і журнал «Український Історик» проголосили «Рік Михайла Грушевського» з нагоди відзначення 100-ліття з дня народження найвидатнішого українського історика і найвидатнішого організатора українського наукового життя в модерному періоді історії України. Тоді ми впровадили нову науку грушевськознавство, що за ініціятивою УІТ розвивається в Україні і на Заході до сьогоднішнього дня.

Українське Історичне Товариство в 1965-66 роках стало на тверду основу, без огляду на незадовільну матеріяльну базу, для дальшого розвитку «Українського Історика» і інших важливих історичних видань в українській і англійській мові.

Звичайно, ми робили помилки, але тривалі успіхи УІТ набагато переважали ці недотягнення. Ми робили цю відповідальну працю з почуття обов'язку перед історичною наукою у світовому вимірі і перед українською нацією. Не улягає сумніву, що без допомоги наших членів, меценатів, української громадськости — не було б можливости реалізувати наші науково-видавничі проєкти, зокрема розбудувати «Українського Історика», і розбудувати Українське Історичне Товариство. Усім нашим піонерам — будівничим української історичної науки належиться повне признання і подяка.

Завданням цієї статті є насвітлення ґенези і ранньої діяльности Українського Історичного Товариства в роках 1964-1965. На нашу думку рік 1963, в якому постав журнал «Український Історик» і рік 1965, в якому вже остаточно оформилося Історичне Товариство — належать до переломових у розвитку української наукової націо-

[77] Лист В. Міяковського до Л. Винара з 17.X.1967 р. Згадка про матеріяли відноситься до документів УІТ в справі скликання проф. Р. Смаль-Стоцьким «Світового Конґресу української вільної науки». Він не скоординував цю справу з іншими установами. Негативне становище до цієї справи зайняла УВАН (Комунікат з 29 вересня 1967) і НТШ в Європі —) див. *«Вісті з Сарселя»*, ч. 8, 1967, стор. 27.

[78] «УІТ стало членом-основником Української Наукової Ради у Вільному Світі», *Бюлетень УІТ*, ч. 11, 1967, стор. 1.

нальної історіографії в загальному, а зокрема на Заході, поза межами України.

У праці я користувався новими, досі невідомими архівними матеріялами, і це дало змогу поширити джерельну основу вивчення розвитку української історичної науки й історії УІТ в тому часі. Я намагався реконструювати формотворчий процес «Українського Історика» і Українського Історичного Товариства так як він відбувався, так як він проходив, без жодних «ювілейних прикрас». Тому, що автор писав цю статтю не лиш, як історик але рівночасно ініціятор УІТ і основник журналу «Український Історик», вона має також у деякій мірі мемуарний характер, а це може, тут і там, допровадити до неповного насвітлення людей і подій. Проте ще живуть деякі члени Ініціятивної Групи УІТ, члени першої Управи Товариства і Редакційної Колегії «Українського Історика». Вірю, що вони доповнять деякі прогалини і поділяться своїми думками про ґенезу УІ—УІТ з «їхньої перспективи». Лише розмір статті не дав змоги обширніше насвітлити ролю поодиноких будівничих УІТ І УІ.

Ми відроджували українську наукову національну історіографію в часах нагального руйнування історичної науки комуністичною владою в Україні і фальсифікування українського історичного процесу багатьма західними істориками. Розбудовували ми історичну науку в нездоровій атмосфері напружень і непорозумінь між українськими науковими установами і поодинокими дослідниками. Здоровий глузд переміг і ми працювали довгі роки для світової і української наукової історіографії, для розбудови нашої національної культури.

На закінчення статті хочу згадати думки про УІТ проф. Олександра Оглоблина, співініціятора і першого голови Товариства і найвидатнішого українського історика нашого часу. Два місяці перед відходом у вічність, під час мойого побуту в його домі в м. Лудлов, він довго говорив про стан української історичної науки і про Товариство. Під кінець розмови Олександер Петрович сказав: «Любомире, ми своє завдання виконали. *Український Історик* і Українське Історичне Товариство з честю сповнили свій обов'язок перед українською історичною наукою і перед українською нацією».[79] Два роки пізніше українські науковці з України згуртовані у Науковому Товаристві ім. Шевченка у Львові так оцінили діяльність УІТ:

> «Протягом повних трьох десятиліть Українське Історичне Товариство і його друкований орган 'Український Історик' були і є рушійною силою розвитку української історичної науки, яка протистояла імперській системі наукової дезінформації та інтелектуального поневолення України. 'Український Історик'...був і залишається єдиним стабільним багаторічним форумом нашої історичної науки, який зберіг тяглість вільних історичних студій, їх велику традицію, яка була розвинена ще у Львові в Науковому Товаристві ім. Шевченка проф. Михайлом Грушевським.

[79] Л. Винар «Записник». 27.XII.1991 року (рукопис).

Ми раді, що обрії Вашого Товариства та 'Українського Історика' сьогодні розширюються за рахунок примноження нових сил з материкової України, для яких Ваша праця і організаційна діяльність служать великою школою наукового і громадського гарту, во ім'я історичної правди та державного утвердження України».[80]

Сказано правдиво. Українське Історичне Товариство від 1990 року діє в Україні, а журнал «Український Історик» спільно видають українські історики з діяспори і України. Ця творчо-наукова співпраця позитивно сприяє, без огляду на різні кризові ситуації в Україні, відродженню української історичної науки, що є основою нашої національної культури.

ДОДАТОК

Друкуємо листування деяких видатних науковців — членів УІТ, які мали великий вплив на організацію Українського Історичного Товариства і розвиток історичного журналу «Український Історик». Вони були дійсними членами НТШ і УВАН і висловлювали різні погляди на постання УІТ. Друковані листи, у значній мірі, відтворюють тодішню академічну атмосферу і дають важливий джерельний матеріял для історії УІТ і УІ, як також інших наукових установ. Цей додаток є джерельним доповненням нашої статті про постання і ранню діяльність УІТ.

Уривки з листів проф. О. Оглоблина до проф. Н. Полонської-Василенко (ч. 1, ч. 2, ч. 3) об'єктивно насвітлюють становище Олександра Петровича, першого голови УІТ, до творення організації істориків, а також подають деякі його думки відносно стану українського наукового життя. Проф. О. Оглоблин в тому часі був головою Історичної Секції УВАН у США, а згодом президентом і почесним президентом УВАН. Проф. Наталія Полонська-Василенко, заступник голови УІТ, була дійсним членом УВАН і НТШ і заслуженим професором УВУ.

Проф. Ярослав Пастернак (лист ч.4), дійсний член НТШ і УВАН, у тому часі був одним з найближчих співробітників проф. В. Кубійовича в «Енциклопедії Українознавства». Листи проф. Володимира Міяковського (ч.6, ч.7) є вийнятково важливі. Перший лист з 1 липня 1966 року вказує на великі розходження між УВАН і НТШ і їхню боротьбу в справі назви академії наук. Ця боротьба, на нашу думку, була зайвою і утруднювала працю істориків. В тому часі автор листа

[80] Олег Романів, *Український Історик*, ч. 1-4, т. 30, 1994, стор. 299. Лист-привіт від Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові з 29 листопада 1993 року.

уважав, що УІТ має стати інтеґральною частиною УВАН. У другому листі з 17 жовтня 1967 року проф. В. Міяковський змінив свою думку про УІТ і вступає в його члени. Він уважає, що товариство заслуговує на повну піддержку. Треба ствердити, що В. Міяковський став одним із активніших членів УІТ і близьким співробітником «Українського Історика». У світлі вищенаведених листів виразно бачимо, як ставилися провідні науковці в тому часі до товариства істориків.

З листів Олександра Оглоблина до Наталії Полонської-Василенко

ч. 1

23.IX.1964. Ludlow.

Дорога Наталя Дмитровна

...Ще про «Укр. Іст.» [«Українського Історика»]. Журнал конче треба підтримати — і словом і ділом (давати статті, документи, рецензії, хроніку тощо). Винар має добру думку з наступного року давати його в книжковому форматі й друкувати в Мюнхені, бо в Америці це для нас просто неможливе (фінансово). Невідкладна справа — створити для цього «опікуна», у вигляді — це єдино можлива річ — Українського Історичного Товариства, яке треба буде заснувати. Цей проєкт існує вже кілька років — оце про нього писав я Вам колись, але здійснити його було важко, з огляду на те, що наші "молоді" (від 35 до 50 років!) історики не живуть у згоді між собою. Спочатку я був проти цього проєкту, але тепер, коли вже існує журнал, його можна буде пустити в рух. Так чи так, а дальша опіка (хоч би тілька номінальна) з боку «Зарева» (це партійно мельниківська організація, втім досить поважна) для історичного журналу незручна. Була ще думка передати «Укр. Історик» до Укр. Ґен. Геральд. Т-ва, але воно має спеціфічні завдання. Проте, подібно до УГ-Г. Т., Історичне Товариство має об'єднати українських істориків, а навіть серйозних аматорів історії) не лише в Америці, але у цілому вільному світі. Воно мусить бути вільне й незалежне, чого бракує, на жаль, обом нашим Академіям Наук [на увазі О. О. має УВАН і НТШ — Л. В.]. Очевидно треба намітити ініціятивну групу (звичайно з участю Вашою, Курінного, *може* Міллера — з Европи), а тоді Винар, з властивою йому енергією, доведе це діло до фінішу...

Сердечно вітаю, кріпко-кріпко цілуємо і просимо не забувати

Ваш О. Оглоблин.

ч. 2

6.II.1965. Ludlow

Люба і Дорога Наталя Дмитрівна!

...Я радий, що Українське Історичне Товариство стає реальністю. Вірю, що спільними силами щось зробимо. Сподіваюся, що Ви не відмовитесь бути Уповноваженим Управи (як заступник Голови цілого Т-ва) на Европу. Тепер треба буде перетворити «Український Історик» на поважний історичний журнал. Мусимо допомогти Винарові. Слава Богу, що маємо таку людину...

Кріпко цілуємо, сердечно вітаємо. Пишіть

Ваш О. Оглоблин

ч. 3

19.III.1965. Ludlow.

Дорога Наталія Дмитровна!

...Назарко писав мені, що Вашу біо-бібліографію вони надрукують у черговій книзі Записок ЧСВВ (там буде вся бібліографічна частина «Записок», яку «витиснув» Ізидор). Не знаю чи схочуть вони друкувати її тепер, після «Записок» УВУ. Тоді доведеться друкувати в «Українському Історику» (спочатку в журналі, а потім відбиткою). Про це домовимося з Винарем.

Українське Історичне Товариство стало дійсністю. Є вже й Управа, яку очолює Президія, в складі Вас, мене і Винара. Товариство росте, і я вірю, що воно зробить своє діло. Але й маємо чимало проти викликів...(невиразно написано), що злякалися і зовсім даремно — «конкуренції» (НТШ — Смаль-Стоцький, УВАН, тощо). Хай ремствують, а ми будемо собі працювати. Сподіваюсь, що Винареві пощастить розбудувати наш журнал... Чи читали Ви Спогади Величківського про Київ 1941-43 рр. («Визвольний Шлях»). Там багато пустого самохвальства!* Але цікаві рядки присвячено Андрусякові. Впадає в око, що Величківський не згадує про Чудинова, як свого заступника в Національній Раді...

Як іде друк Вашого «Курсу». Не забувайте про свої "Спогади".

Кріпко-кріпко цілуємо й сердечно вітаємо Вас.

Ваш О. Оглоблин.

ч. 4.

Лист Любомира Винара до Ярослава Пастернака

14.IV.1965

Високоповажаний Пане Докторе!

Щиро дякую за Вашого листа. Тепер на часі розбудова нашого Т-ва і журналу. Я був би дуже вдячний, якщо б Ви погодилися стати членом Редакційної Колегії *Українського Історика* і бути редактором археологічних матеріялів в нашому журналі, дуже важно, щоб усі ділянки були заступлені. Хочемо змінити формат журналу на книжковий (формат Сучасності) і збільшити його наклад і об'єм. Буду дуже вдячний за матеріяли (статті і рецензії). Тепер дещо про наше Історичне Т-во. Ми стараємося по змозі приєднати якнайбільше членів (звичайно з відповідними кваліфікаціями) — тому Пане Професоре, якщо б в Торонті були відповідні кандидати — я був би Вам дуже вдячний за допомогу в їхньому приєднанню до УІТ.

Членська вкладка виносить $10.00 і включає передплату У.І. Члени, які неспроможні платити, є звільнені з членської вкладки.

Було б дуже добре, якщо б в Торонті могла створитися мала клітина УІТ. З молодих людей УІТ є мгр. Ґрегоровіч — президент Студентської Організації в Канаді. Навіть не маємо в Торонті представника У. Історика. Я був би дуже вдячний, якщоб Ви, Пане Професоре, могли когось рекомендувати на пред-

* Проф. О. Оглоблин був членом Української Національної Ради в Києві, яку очолював М. Величківський (Київ 1941). Він уважав, що проф. Величківський мав автократичну вдачу і надмірну емоційність.

ставника У.І., якому ми відступили б відповідний рабат. Це значно причинилося б до популяризації УІ в Торонті.

З інших справ — ми створили Архів УІТ, в якому будемо тримати біографічні і бібліографічні матеріяли нашого членства. Тому я буду дуже вдячний за Ваші біо-бібліографічні матеріяли.

Із Великоднем прошу прийняти якнайщиріші побажання Веселих і Щасливих Свят.

Остаюся з правдивою пошаною

Л. Винар.

ч. 5.

Лист Ярослава Пастернака до Любомира Винара

Торонто, дня 29 квітня 1965

Високоповажаний Пане Докторе,

Щиро дякую за листа з 14 ц. м., з якого бачу, що у Вас тепер повні руки роботи біля розбудови Історичного Товариства. Одна центральна організація наших істориків, розкинених тепер в НТШ, УВАН і поза ними, думаю, справді потрібна. Вірю, що під енергійним, повним запалу до справи Вашим проводом вона буде жива, не паперова й буде успішно розвиватися.

Я погоджуюся стати членом Вашої редакційної Колегії й переглядати прислані евентуально до друку археологічні статті. На жаль, нас є лише одиниці по цей бік Океану.

В Торонто маємо двох фахових істориків: д-р Василь Будорович і мгр. Василь Верига. Оба працюють бібліотекарями в тут, університетський бібліотеці. Про молодшого, мгр. Григоровича, як активіста в студентській організації, я нераз чув, але його особисто не знаю. Прошу звернутися в справі евентуального представництва УІТ на Торонто до др. В. Будоровича.

На все добре, Ваш

Ярослав Пастернак.

ч. 6.

Лист Володимира Міяковського до Любомира Винара

1.VII.66

Дорогий Пане Докторе!

Поспішаю відповісти Вас в справі Ваших студій над біографією й працею Грушевського. Звичайно, ми всі служимо, чим тільки можемо. На це ми покликані.

Відразу хочу Вам подати деякі вказівки: «Україна» повний комплект (1924-1930) є в New York P. Lib. Там таки Записки Українського Наук. Т-ва у Києві. Їх трудно знайти в каталозі, але укр. бібліотекарі допоможуть. У нас є «Борітеся — поборете», редаг. Грушевський, віденська «Воля».

Словом, все, що Вам буде потрібно з наших збірок буде до Ваших послуг. Матеріяли Христюка і Відродження Нації всі томи — у нас є. Все це можна буде залагодити по Вашому приїзді.

Щодо моїх спогадів про Грушевського то думаю, що я міг би щось зробити до Ювілею — хіба для якоїсь газети — більш легкого порядку невеличку працю.

Щодо «тісної співпраці УІТ з УВАН», то я мислю її інакше ніж Ви. Вона необхідна, конечна — але в формі діяння УІТ в рямках УВАН. Наш двоподіл УВАН-НТШ — є справжнє нещастя, яке відкриває двері для дальших поділів.

ч. 3

19.III.1965. Ludlow.

Дорога Наталія Дмитровна!

...Назарко писав мені, що Вашу біо-бібліографію вони надрукують у черговій книзі Записок ЧСВВ (там буде вся бібліографічна частина «Записок», яку «витиснув» Ізидор). Не знаю чи схочуть вони друкувати її тепер, після «Записок» УВУ. Тоді доведеться друкувати в «Українському Історику» (спочатку в журналі, а потім відбиткою). Про це домовимося з Винарем.

Українське Історичне Товариство стало дійсністю. Є вже й Управа, яку очолює Президія, в складі Вас, мене і Винара. Товариство росте, і я вірю, що воно зробить своє діло. Але й маємо чимало проти викликів...(невиразно написано), що злякалися і зовсім даремно — «конкуренції» (НТШ — Смаль-Стоцький, УВАН, тощо). Хай ремствують, а ми будемо собі працювати. Сподіваюсь, що Винареві пощастить розбудувати наш журнал... Чи читали Ви Спогади Величківського про Київ 1941-43 рр. («Визвольний Шлях»). Там багато пустого самохвальства!* Але цікаві рядки присвячено Андрусякові. Впадає в око, що Величківський не згадує про Чудинова, як свого заступника в Національній Раді...

Як іде друк Вашого «Курсу». Не забувайте про свої "Спогади".

Кріпко-кріпко цілуємо й сердечно вітаємо Вас.

Ваш О. Оглоблин.

ч. 4.

Лист Любомира Винара до Ярослава Пастернака

14.IV.1965

Високоповажаний Пане Докторе!

Щиро дякую за Вашого листа. Тепер на часі розбудова нашого Т-ва і журналу. Я був би дуже вдячний, якщо б Ви погодилися стати членом Редакційної Колегії *Українського Історика* і бути редактором археологічних матеріялів в нашому журналі, дуже важно, щоб усі ділянки були заступлені. Хочемо змінити формат журналу на книжковий (формат Сучасності) і збільшити його наклад і об'єм. Буду дуже вдячний за матеріяли (статті і рецензії). Тепер дещо про наше Історичне Т-во. Ми стараємося по змозі приєднати якнайбільше членів (звичайно з відповідними кваліфікаціями) — тому Пане Професоре, якщо б в Торонті були відповідні кандидати — я був би Вам дуже вдячний за допомогу в їхньому приєднанню до УІТ.

Членська вкладка виносить $10.00 і включає передплату У.І. Члени, які неспроможні платити, є звільнені з членської вкладки.

Було б дуже добре, якщо б в Торонті могла створитися мала клітина УІТ. З молодих людей УІТ є мгр. Ґрегоровіч — президент Студентської Організації в Канаді. Навіть не маємо в Торонті представника У. Історика. Я був би дуже вдячний, якщоб Ви, Пане Професоре, могли когось рекомендувати на пред-

* Проф. О. Оглоблин був членом Української Національної Ради в Києві, яку очолював М. Величківський (Київ 1941). Він уважав, що проф. Величківський мав автократичну вдачу і надмірну емоційність.

ставника У.І., якому ми відступили б відповідний рабат. Це значно причинилося б до популяризації УІ в Торонті.

З інших справ — ми створили Архів УІТ, в якому будемо тримати біографічні і бібліографічні матеріяли нашого членства. Тому я буду дуже вдячний за Ваші біо-бібліографічні матеріяли.

Із Великоднем прошу прийняти якнайщиріші побажання Веселих і Щасливих Свят.

Остаюся з правдивою пошаною

Л. Винар.

ч. 5.

Лист Ярослава Пастернака до Любомира Винара

Торонто, дня 29 квітня 1965

Високоповажаний Пане Докторе,

Щиро дякую за листа з 14 ц. м., з якого бачу, що у Вас тепер повні руки роботи біля розбудови Історичного Товариства. Одна центральна організація наших істориків, розкинених тепер в НТШ, УВАН і поза ними, думаю, справді потрібна. Вірю, що під енергійним, повним запалу до справи Вашим проводом вона буде жива, не паперова й буде успішно розвиватися.

Я погоджуюся стати членом Вашої редакційної Колегії й переглядати прислані евентуально до друку археологічні статті. На жаль, нас є лише одиниці по цей бік Океану.

В Торонто маємо двох фахових істориків: д-р Василь Будорович і мгр. Василь Верига. Оба працюють бібліотекарями в тут, університетський бібліотеці. Про молодшого, мгр. Григоровича, як активіста в студентській організації, я нераз чув, але його особисто не знаю. Прошу звернутися в справі евентуального представництва УІТ на Торонто до др. В. Будоровича.

На все добре, Ваш

Ярослав Пастернак.

ч. 6.

Лист Володимира Міяковського до Любомира Винара

1.VII.66

Дорогий Пане Докторе!

Поспішаю відповісти Вас в справі Ваших студій над біографією й працею Грушевського. Звичайно, ми всі служимо, чим тільки можемо. На це ми покликані.

Відразу хочу Вам подати деякі вказівки: «Україна» повний комплект (1924-1930) є в New York P. Lib. Там таки Записки Українського Наук. Т-ва у Києві. Їх трудно знайти в каталозі, але укр. бібліотекарі допоможуть. У нас є «Борітеся — поборете», редаг. Грушевський, віденська «Воля».

Словом, все, що Вам буде потрібно з наших збірок буде до Ваших послуг. Матеріяли Христюка і Відродження Нації всі томи — у нас є. Все це можна буде залагодити по Вашому приїзді.

Щодо моїх спогадів про Грушевського то думаю, що я міг би щось зробити до Ювілею — хіба для якоїсь газети — більш легкого порядку невеличку працю.

Щодо «тісної співпраці УІТ з УВАН», то я мислю її інакше ніж Ви. Вона необхідна, конечна — але в формі діяння УІТ в рямках УВАН. Наш двоподіл УВАН-НТШ — є справжнє нещастя, яке відкриває двері для дальших поділів.

Ми завжди стояли за єдиний науковий центр і в Краю і на еміграції, інакше немислимо. Цей науковий центр мислимо знову таки лише у формі Академії, а не Товариства. Товариств може бути безліч, Академія — одна. Отже і центр — один, а не кілька центрів, бо це вносить дезорієнтацію і розпорошення сил. Нам не вдалося переконати нашого наукового партнера в цьому. На першому з'їзді науковців в Н. Ульмі проф. В. Кубійович відкинув форму Академії, сказавши: коли прийде час — ми прийдемо до Києва і поклонимось нашій Академії у Києві. Він не сказав, звідки вона там візьметься. Р. См-Ст. (Роман Смаль-Стоцький — Л. В.) хитріший: Він вирішив дискваліфікувати Академію — мовляв «самосвяти» і підвищити НТШ в ранзі, назвавши його «наша *перша* Академія». Перед «Лисом-Микитою» він тільки осмішив себе, не НТШ, а себе. А справа залишається по-старому: є Академія і є Товариство, з претензією на центр. Ви творите новий центр спеціяльно для історичних студій — окремо від УВАН і від НТШ. Це є фатальна помилка. Це моє глибоке переконання. Звідси робіть висновки.

Наш плян, разом з Ол. Петр. (Олександром Петровичем Оглоблином — Л. В.) був — створити міцний грунт для історичної роботи, об'єднавши всі розкидані історичні дослідчі Групи в формі «історичних установ» при УВАН, як це зробив М. Грушевський в Києві. Але до цього часу, ще з цього нічого не вийшло.

Тим часом бувайте здорові

Ваш

В. М.

ч. 7

Лист Володимира Міяковського до Любомира Винара

17. X. 1967

Дорогой Пане Докторе!

Сьогодні п. Президент УВАН познайомив нас на маленькій нараді ближчих співробітників УВАН з документами, які переслав йому проф. О. Оглоблин в справі Конґресу Вільної Науки. Я цілком поділяю погляди проф. Оглоблина на УВАН, які він висловив у листі до п. Президента і думаю, що науковцям доброї волі треба всіляко підтримувати і скріпляти здорові наукові огнища, в першу чергу Українську Вільну Академію Наук. В матеріялах, які прикладені до листа О. Оглоблина, бачу непередбірчиву нагінку на працьовите Історичне Товариство, якого Ви є дуже активним секретарем, разом з тим бачу, що Історичне Товариство займає позиції, які дорогі УВАН-ові. Тому вважаю за необхідне всемірно підтримати Історичне Товариство для того, щоб зберегти це огнище української науки так само як і УВАН.

Прошу ласкаво прийняти мене в члени Товариства й щоб не бути недіяльним в Товаристві зголошую свою участь в Українському Історикові і по змозі в ближчий час присилаю Вам на початок одну зі своїх рецензій.

Прошу прийняти вислови моєї щирої пошани

З привітом В. Міяковський.

ЯРОСЛАВ КАЛАКУРА
Київський університет ім. Тараса Шевченка
Київ, Україна

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО В ДОСЛІДНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

Аналізуючи тридцятилітню, воістино сподвижницьку і благородну діяльність Українського Історичного Товариства, вклад його друкованих органів, насамперед «Українського Історика» в розвиток національної історіографії, не можна не завважити, що в ній одне з чільних місць посідають джерелознавчі проблеми. В числі своїх пріоритетних засадничих завдань УІТ визначило: «сприяти виявленню, реєструванню й вивченню джерельних матеріялів до історії України в закордонних архівах та бібліотеках».[1] Це завдання було співзвучне з місією нотувати й виправляти фальшиві і тенденційні інтерпретації історії України так званої радянської історіографії. Загострена і постійна увага до пошуку, виявлення і включення в обіг нової джерельної бази українознавчих досліджень надала науковим публікаціям, підготовленим під егідою УІТ, високого авторитету як правдивим, всебічним, об'єктивним і аргументованим. У такий спосіб УІТ проторовувало дорогу українській історичній традиції в Европу і світ вцілому, репрезентуючи українське джерелознавство на міжнародніх наукових форумах. Однак якраз цей аспект діяльности УІТ ще не дістав самостійної аналізи і висвітлення, а тому поставлений як тема даної статті, мета якої: виділити основні напрями джерелознавчих досліджень, опублікованих на сторінках «Українського Історика», у працях, підготовлених членами УІТ, викладених на наукових сесіях, симпозіюмах, конференціях.

Серед першої сотні членів УІТ, яких воно охоплювало в 1965 р., були такі відомі історики-джерелознавці, як його перший голова Олександр Оглоблин, Наталія Полонська-Василенко, Марко Антонович, Ігор Каменецький, Любомир Винар, Олександр Домбровський та ін. Вже перша праця, що вийшла в серії УІТ «Історичні студії» Л. Винара «Українські козаки і Ватикан в 1594 р.» (англо-

[1]Л. Винар «Десятиліття Українського Історичного Товариства (1965-1975)», *Український Історик*, 1975, ч. 1-2 (45-46), стор. 5-12.

мовна) засвідчила, що пошук джерел у закордонних архівах, реконструкція історичного процесу на документальній основі є візитною карточкою видань серії.

УІТ стало продовжувачем національних традицій української історичної науки, досвіду її наукових шкіл, насамперед київської історичної школи, формування якої базувалось на фундаменті княжих і козацьких літописів, історичних поглядів античних авторів, давніх актів. Хоч київська школа закладалася за умов царизму, вона одразу заявила про себе як напрям документалістики. Діяльність Київської археографічної комісії (1834 р.), участь у ній фундатора національної ідеї Тараса Шевченка, ряду корифеїв української історіографії Миколи Костомарова, Володимира Антоновича та ін. справили благотворний вплив на творчість М. Дашкевича, П. Голубовського, Д. Багалія, М. Довнар-Запольського, В. Ляскоронського та ін. Перенесення традицій документалістики до Львова Михайлом Грушевським, їх дальше збагачення Науковим Товариством Тараса Шевченка означало визнання українськими істориками пріоритетного значення в наукових дослідженнях джерел, і в першу чергу документів. Завдяки УІТ, його періодичному органові «Українському Історикові», традиція об'єктивного використання джерел і правдивого їх тлумачення не переривалася в радянську добу, коли фальсифікація документів набрала характеру партійно-державної політики.

Обговорюючи роль київської школи для українського джерелознавства, Любомир Винар у статті «Ранні історичні праці Михайла Грушевського і Київська історична школа В. Антоновича» справедливо зазначав: «В. Антонович відіграв подібну ролю в українській історіографії, як Ранке в німецькій і світовій, під оглядом впровадження методології історичного дослідження. Маємо на увазі джерельну документальність історичних праць, на основі якої аналізовані істричні явища і події».[2]

Дзеркалом джерелознавчої думки УІТ, виразником його кредо в ставленні до джерел є «Український Історик», який від свого першого числа зарекомендував себе поборником наукового, а не ідеологічного, кон'юнктурного підходу до висвітлення історичного процесу, а його публікації базуються не на вигаданих схемах, а на історичних джерелах. Журнал послідовно реалізує поставлену мету вести пошук і виявляти нові джерела, встановлювати їх автентичність, принципово викривати будь-які спотворення, перекручення, замовчування і фальшування джерел. Ця місія журналу не тільки не втратила свого значення в наш час, а набула ще більшої ваги, адже після проголошення незалежності України далеко не ослабли потуги до фальсифікації української історії як внутрі держави, та і за її межами. Протягом кількох десятиліть «Український Історик» рішуче викривав спотворення джерел української історії в працях радянських істориків, в т. ч. в публікаціях «Українського історичного журналу».

[2] *Український Історик*, 1966, ч. 3-4, стор. 26.

Приклад пильної уваги до роботи з джерелами, перевірки їх достовірности показує своїми публікаціями головний редактор журналу Любомир Винар. Згадаймо, зокрема, його статтю «Огляд історичної літератури про початки української козаччини», в якій переконливо показано, як свідоме перекручення джерел призвело до антинаукових оцінок історії українського козацтва, заснування і діяльности Січі в працях О. К. Касименка та В. О. Голобуцького.[3] Журнал одним з головних критерій історіографічних оцінок праць істориків, їх концептуальних підходів вважає за необхідне з'ясувати, наскільки добросовісно, сумлінно і повно використали дослідники джерела.

Вже в перші роки виходу журналу було розгорнуто дискусію навколо проєкту «Вступ до історії України» О. Пріцака, в якому вся друга частина V,VI,VII,VIII і IX томів мала бути присвячена джерелознавству. Було окреслено підходи до клясифікації джерел, методики їх використання. І хоч проект в силу відомих обставин реалізувати не вдалося, викладені підходи в ході дискусії цілком можуть бути використані в сучасних умовах, коли подібна робота розгортається.

Журнал став ініціятором проведення першого і наступних з'їздів істориків та дослідників спеціяльних історичних дисциплін, започаткував утворення архіву УІТ, який теж виконує джерелознавчу функцію. Заслуговує уваги створення бібліографії праць членів УІТ, фонду рукописів та поданих до архіву публікацій, матеріялів для вивчення життя і діяльности М. Грушевського, І. Крип'якевича, О. Оглоблина та ін.

Джерелознавчі аспекти завжди були притаманні працям провідних членів УІТ, їх публікаціям на сторінках «Українського Історика». Показовою була серія статей О. Оглоблина «Проблема державної влади на Україні за Хмельниччини й Переяславська угода 1654 року» (чч. 5-6, 7-8), а також розвідка Н. Полонської-Василенко «До історії України XIX ст.» (чч. 4, 5-6).

Серед безпосередніх джерелознавчих публікацій «УІ» слід назвати статті Лева Биковського «Мемуаристика на сторінках 'Українського Історика'» (1974, ч. 3); Л. Винара «Автобіографія Михайла Грушевського 1906 і 1926 років як джерело до вивчання його життя і творчости» (1974, ч. 1-3); М. Ждана «Галицько-Волинський літопис в англомовному перекладі» (1974, ч. 4). Шляхом публікації рецензій та бібліографічних оглядів журнал постійно знайомить громадськість з виданнями джерел, зокрема з каталогом колекції документів Київської археографічної комісії 1868-1890 рр., збірником «Грамоти XIV ст.», архівом В. Липинського, Літописом Самовидця тощо. У рубриці «Архіви» часопис регулярно публікує документальні джерела, листи, зокрема листи С. Єфремова до Є. Чаленка, а також листи І. Борщака, Д. Дорошенка, А. Яковліва, Ст. Барана та ін.

[3] *Там же,* 1965, ч. 3-4, стор. 34-36.

Джерелознавчі проблеми не залишились на маргінесах й інших видань УІТ, ряду серій, започаткованих у різний час, зокрема: «Історичні монографії», «Історичні студії», «Мемуари», «Грушевськіяна», «Українські вчені" та ін.

Високооцінюючи джерелознавчі досліди з участю або під егідою УІТ, хотілося б окреслити й деякі нерозв'язані проблеми сучасного українського джерелознавства, виділити наболілі теоретико-методологічні питання, що потребують пильної уваги з боку істориків. Йдеться насамперед про предмет і об'єкти джерелознавства, принципи клясифікації джерел, методи їх наукової експертизи і критики, методики використання. Нерозробленість цих наріжних проблем в українському джерелознавстві доводять часто до механічного застосування схем і постулятів з радянської, партійно-клясової методології, яка давала ідеологічне трактування самої суті джерела, його природи і ролі, під прикриттям клясового підходу припускалась грубих спотворень джерел або їх свідомого замовчування.

Без глибокого досліду теоретико-методологічних питань неможливо створити національні підручники з джерелознавства, архівознавства, археографії, інших спеціяльних історичних дисциплін (студенти ще й досі користуються посібниками з джерелознавства СРСР, КПРС), і немислимо забезпечити якісну підготовку професійно зрілих та національно свідомих кадрів істориків.

Серед актуальних завдань практичного джерелознавства на пріоритетне місце висувається своєрідна «ревізія» всієї джерельної бази історії України, очищення її від сфальсифікованих і перекручених джерел, виявлення пропусків і прогалин втрачених документів. Велику археографічну працю належить провести в пошуку джерел, у т. ч. тих, що знаходяться за межами України, їх систематизації, публікації та поверненні на батьківщину. Сьогодні найблагороднішим кроком могла б стати участь УІТ, особливо тих його членів, які залишаються в діяспорі, добре володіють чужими мовами, створення комплексів джерел з усіх періодів історії українського народу. Очевидно потрібна координація зусиль, тотальне опрацювання фондів державних і приватних архівів Австрії, Німеччини, Польщі, Росії, США, Туреччини, Великобританії, Франції, Швеції та інших країн, виявлення невідомих джерел, їх публікацію.

Таким чином, Українське Історичне Товариство, продовжуючи і збагачуючи національні традиції української історіографії, внесло і вносить вагомий вклад у розробку джерелознавчих проблем, у пошук, виявлення і публікацію джерел, у відстоювання їх правдивости, збереження їх автентичности. Спираючись на досвід минулих літ і виходячи з нових умов досягнення соборности української історичної науки, УІТ зможе ще активніше і плодотворніше прислужитися археографічній та джерелознавчій практиці, що сприятиме підвищенню наукового рівня праць з історії України, посиленню їх ролі у формуванні державницької та національної самосвідомости українського народу.

ЮРІЙ ШАПОВАЛ
Інститут національних відносин і політології НАН України
Київ, Україна

ҐПУ-НКВД ЯК ІНСТРУМЕНТ АНТИУКРАЇНІЗАЦІЇ В 20-30-ТІ РОКИ

Інкорпорація України після поразки національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. до складу СРСР створила вирішальну передумову для її перетворення у об'єкт перманентного терору. Цей терор мав цілком конкретне спрямування, певні закономірності, етапи, наслідки.

Невдовзі після створення СРСР, у квітні 1923 р., XII з'їзд РКП(б) проголосив лінію на «коренізацію», тобто на проведення у республіках політики, спрямованої на підготовку, виховання і висування кадрів корінної національности, врахування національних факторів при формуванні партійного і державного апаратів, організацію мережі шкіл всіх ступенів, закладів культури, газет і журналів, книговидавничої справи мовами корінних національностей. В Україні ця політика набула насамперед форми «українізації».

Для Леніна, як для витонченого політичного прагматика, ідея незалежної державности України не була прийнятною по своїй суті, а лише по формі, як вимушена поступка, оскільки більшовицька влада в Україні була антиукраїнською силою. Однак, сповідуючи гнучку тактику, Ленін виступав за співпрацю з тими, політичними силами, які серйозно обстоювали ідеали «українізації». Хоча Сталін ще на X з'їзді РКП(б) у 1921 р. говорив про майбутню «українізацію» міст в Україні і навіть наводив приклад з Прагою, яка до 70-х рр. XIX ст. була переважно німецьким містом, а потім стала чеським, його ставлення до політики «коренізації» взагалі й «українізації» зокрема було більш однолінійним. Це диктувалося не тільки особливостями його характеру як політичного лідера (на цьому дослідники, як правило, концентрують увагу), а й тією обставиною, що більшовицька влада набувала дедалі значної сили. У ході створення режиму особистої диктатури Сталін винайшов свого роду універсальний політичний інструмент, за допомогою якого вдавалося в тогочасних умовах виправдовувати антигуманні дії щодо окремих тодішніх союзних республік, їх керівників, інтеліґенції, широких верств населення. Цим інструментом стали обвинувачення в «націоналізмі» або «націоналістичних ухилах». У зв'язку з цим у виступі на XII

з'їзді РКП(б) М. Скрипник зауважив: «Будь-яку вказівку на великодержавний шовінізм завжди вважають за необхідне компенсувати вказівкою протилежною на шовінізм народностей недержавних, і завжди ми маємо тут подвійну бухгалтерію».[1]

На численних фактах історики показали, що саме Україні судилося стати одним з перших політичних полігонів, де випробувалась сталінська «подвійна бухгалтерія». І це не було випадковістю, оскільки в Москві добре розуміли: без України не буде СРСР. Повною мірою це засвідчила робота IV наради ЦК РКП(б) з відповідальними працівниками республік і областей, яка відбулася в Москві 9-12 червня 1923 р. Ця нарада, на порядок денний якої було винесено доповідь Центральної Контрольної Комісії про справу колишнього члена Колегії Народного комісаріату у справах національностей Мірсаїда Султан-Галієва та практичні заходи по реалізації рішень XII з'їзду РКП(б) з національного питання, по суті вирішувала, якою буде доля і зміст політики «коренізації». Саме тоді Сталін назвав «другим слабким пунктом Радянської влади» (після Туркестану) Україну, закликаючи перетворити її у «зразкову республіку».[2] При цьому він критикував М. Скрипника як такого, що нібито «затіняє» небезпеку місцевого націоналізму, а також Голову Раднаркому УСРР Х. Раковского як нібито прибічника конфедерації.[3]

Разом з тим він підтримував тодішнього генерального секретаря ЦК КП(б)У Д. Мануїльського, який заявив, що рішення XII з'їзду з національного питання «розв'язали у нас національну стихію» і виявились «у певному сенсі хартією вольностей для комуністів національностей, що пригнічувались колишньою російською імперією...».[4] Він закликав комуністів з окраїн тодішнього СРСР вести боротьбу «зі своїм націоналізмом», залишивши «російським товаришам боротьбу зі своїм націоналізмом».[5]

Однак саме «російські товариші» з ГПУ СРСР навесні 1923 р сфабрикували «справу Султан-Галієва», висунувши проти нього обвинувачення в тому, що він створив націоналістичну організацію, яка виступала проти партійно-державного керівництва з національного питання.[6] Форсуючи викриття Султан-Галієва, Сталін тим самим сигналізував місцевим керівникам про своє ставлення до політики

[1] XII съезд РКП(б). 17-25 апреля 1923 г.: *Стенографический отчет*, Москва, 1968, стор. 528.

[2] IV совещание ЦК РКП с ответственными работниками национальных республик и областей в Москве, 9-12 июня 1923 г. *Стенографический отчет*. Москва, 1923, стор. 224.

[3] *Там само*, стор. 227, 233-234.

[4] *Там само*, стор. 43.

[5] *Там само*, стор. 44-45.

[6] «О так называемой 'султан-галиевской контрреволюционной организации'», *Известия ЦК КПСС*, 1990, N 10, стор. 79.

«коренізації», яка на практиці не могла не означати «дерусифікацію», а значить зміцнення тенденції до децентралізації.

Однак Сталін зробив не тільки це. Фактично він розв'язав руки місцевим ҐПУ у протидії реалізації політики «коренізації». Не випадково свою занепокоєність висловив М. Скрипник, який давно був пов'язаний з ЦК і знав, що вона накопичила великий досвід у боротьбі з «націоналістичною контрреволюцією». Коли він на згаданій IV нараді розцінив саму постановку питання про справу Султан-Галієва як таку, що передрішає поворот у партійній політиці.[7]

Сьогодні на підставі недоступних раніше документів і матеріялів ми можемо стверджувати, що ГПУ брало активну і конкретну участь у забезпеченні такого повороту у національній політиці, в тому, щоб створити непривабливий образ «коренізації» (а відтак і «українізації»).

Описуючи події 20-х рр., А. Каппелер зауважує, що «націонал-комуністичні тенденції всередині української партії повинні були рано чи пізно викликати в Москві недовіру».[8] Це й справді так, але ми можемо сказати і те, що цю недовіру поступово і послідовно готували ЧК і ГПУ, ретельно відстежуючи всіх тих провідних членів КП(б)У, які раніше виявляли громадську активність, належали до інших політичних партій або течій. Зокрема, це стосувалось колишніх «боротьбистів», які дали велику кількість кадрів для сфери культури і чиїми зусиллями політика «українізації» втілювалась в життя.

Одним з «боротьбистів» був О. Шумський, який у 1924-1927 рр. займав посаду наркома освіти УСРР. Саме його при активному сприянні тодішнього генсека ЦК КП(б)У Л. Кагановича було оголошено лідером «націонал-ухильників». Цілком очевидно, що конфлікт Кагановича і Шумського був конфліктом двох особистостей. Та не тільки на це слід зважати. Нагадаємо, що восени 1925 р. О. Шумський зустрівся із Сталіним. На основі невідомих раніше свідчень учасника бесіди вдалось з'ясувати: перший заявив, що «ЦК КП(б)У повинен контролювати і керувати національними і культурними процесами... на Україні, але з Москви надсилаються на Україну працівники, котрі не розуміють українських національних питань».[9] Інше принципове зауваження полягало в тому, що «українські комуністи вже виросли і можуть самі обирати керівників партії й уряду».[10] Саме ці дві речі — не відряджати з «центру» діячів, котрі не знають умов роботи в Україні і дозволити українським політикам само-

[7] IV совещание..., стор. 71.

[8] A. Kappeler, *Kleine Geschichte der Ukraine,* Muenchen, 1994, s. 196.

[9] Архів Служби безпеки України (далі Архів СБУ). Справа 59881 ФП, т. 118, арк. 30.

[10] *Там же.*

стійно визначати собі керівників — ніколи не будуть дозволені сталінським режимом.

На нашу думку, можна виділити кілька етапів у протидії органів ҐПУ-НКВС «українізації». **Перший** пов'язаний з поверненням в Україну після проголошення політики «коренізації» ряду відомих українських діячів з еміграції (у березні 1924 р. повернувся колишній голова Центральної Ради, відомий вчений-історик М. Грушевський), а також позначений широко розгорнутою в середині 20-х рр. брутальною критикою згаданого О. Шумського, письменника М. Хвильового, економіста М. Волобуєва. Поступово кампанія їх цькування переростає у розгортання терору проти представників інтелігенції. Але це буде згодом, а тоді ҐПУ УСРР збирало всю необхідну (в тому числі, зрозуміло, оперативну) інформацію про тих осіб, яких згодом піддадуть репресіям.

26 червня 1925 р. Голова ҐПУ УСРР В. Балицький[11] на закритому засіданні політбюро ЦК КП(б)У доповів про роботу свого відомства. По доповіді було прийнято ухвалу про матеріяльне зміцнення ҐПУ, виділення додаткових коштів на «освідомлювальну та контрдиверсійну роботу».[12] Балицький скористався ситуацією і ще раз привернув увагу керівництва до питання про українську інтелігенцію. Реакція була точно такою, на яку розраховували в ҐПУ: «Створити комісію у складі Кагановича, Чубаря, Шумського, Гринька і Балицького для вивчення питання про українську інтелігенцію, нашої тактики щодо неї, зокрема Академії та Грушевського, залучення до роботи тощо».[13]

22 лютого 1926 р. політбюро знов повертається до питання «Про настрої серед української інтелігенції». Серед доповідачів був і В. Балицький. Саме надані ним матеріяли визначили характер ухваленого рішення: «Вважати за необхідне взяти курс на рішучу боротьбу з правими угрупованнями в середовищі української інтелігенції. Доручити тов. Балицькому через місяць подати доповідь про подальші заходи щодо розкладення правих угруповань в середовищі української інтелігенції».[14]

В розвиток подій втручається особисто Сталін. Зокрема, 26 квітня 1926 р. він пише листа «Тов. Кагановичу та іншим членам ПБ ЦК КП(б)У», в якому, власне, дає благословення на нещадну боротьбу проти «націонал-ухильників». Але по суті це був ще один сигнал для активізації протидії політиці «українізації».

[11] Перший нарис життя і діяльности В. Балицького був підготовлений автором цих рядків у співавторстві з кандидатом технічних наук В. Золотарьовим. Див.: В. А. Золотарьов, Ю. І. Шаповал, В. А. Балицький, «На шляху до правди про нього», *Український історичний журнал,* 1993, ч. 3, стор. 50-63; ч. 7-8, стор. 53-69.

[12] Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГОУ), Фонд 1, опис 16, справа 1, арк. 178.

[13] *Там само,* спр. 14, арк. 121 (зворот).

[14] *Там само,* спр. 2, арк. 136.

Саме у 1926 р. в надрах ҐПУ з'являється кілька надзвичайно важливих і суворо засекречених документів, що розкривають «кухню» і справжній зміст дій цього відомства в умовах «українізації». Це в першу чергу циркулярний лист «Про українську громадськість» від 30 березня 1926 р. і циркулярний лист «Про український сепаратизм» від 4 вересня 1926 р. Обидва названі документи були підготовлені у Секретному відділі ҐПУ, який був ключовим у зусиллях ҐПУ щодо надання інформації партійно-державному керівництву УСРР відносно тенденцій у сфері національних відносин.[15] Своїми документами керівництво ҐПУ орієнтувало місцеві органи в питаннях про «сутність, історію і тактику українського сепаратизму», а також висувало конкретні завдання, що їх мало розв'язувати ГПУ. Відзначаючи, що «новий національний курс» після XII з'їзду РКП(б) зробив неможливим продовження збройного спротиву більшовицькій владі, документи акцентували увагу на тому, що українські націоналісти перенесли вістря своїх зусиль на «культурний фронт», використовуючи легальні можливості протидії більшовицькій владі. В документах прямо відзначалось: «Українізація використовується для групування в усіх життєвих частинах державного організму прибічників націоналістичних ідей».[16]

Були визначені і носії українського націоналізму — Українська автокефальна православна церква (УАПЦ), Всеукраїнська академія наук (ВУАН), а також, власне, вся сфера культури, зокрема літератури. Ці та інші документи переконливо засвідчують, що з самого початку, всупереч всім офіційним деклараціям, ГПУ підозріло і вороже сприймало «українізацію», накопичувало матеріал проти її активних прибічників. Серед головних були визначені такі завдання для органів ГПУ:

> «виявлення правих угруповань, їх діяльности і взаємостосунки з іншими колами української громадськости»;
>
> «не обмежуватись простим спостереженням за всіма колами української громадськости; а вести активну розвідку серед видних представників українських антирадянських течій»;
>
> «ув'язати роботу по українській інтеліґенції з роботою по селу»;
>
> «висвітлювати поточні настрої української громадськости; пов'язані з нашим внутрішнім і міжнародним політичним життям».[17]

Авторові цих рядків вдалось докладно ознайомитись з багатьма документами, які підтверджують, що поставлені завдання послідовно виконувались. Зокрема, вдалось опрацювати унікальну низку матеріялів ҐПУ, які розкривають механізм відстежування М. Гру-

[15] До речі, цікаво, що жоден українець за походженням не очолював секретного відділу (СВ), який з 1931 р. мав назву Секретно-політичний відділ (СПВ): з дев'яти осіб, які з 1931 до 1938 р. очолювали СПВ сім були євреями, один — росіянином, один — вірменином.

[16] Архів СБУ. Колекція документів.

[17] *Там само.*

шевського. Унікальним є вже те, що відомий вчений був взятий на облік як «неблагонадійний» 20 липня 1924 р., тобто невдовзі після свого повернення в Україну, хоча пильно стежити за ним почали з самого моменту повернення. З того часу протягом 10 років до смерти, він був під постійним наглядом, а у його найближчому оточенні було чимало секретних співробітників (російською мовою «сексотов»), які докладно доповідали про його настрої, розмови, наміри, політичні симпатії та антипатії, його особисті стосунки з іншими діячами. Вже 6 листопада 1926 р. Секретний відділ ҐПУ УСРР запропонував уповноваженому розвідки, посилаючись на рішення керівництва ҐПУ, взяти М. Грушевського під зовнішній нагляд.[18] Це було зроблено і академік у зведеннях про результати нагляду проходив під псевдом «Старець».

Особливо виокремлювали чекісти питання про те, з якою метою повернувся М. Грушевський в Україну, дбайливо збираючи будь-які його критичні висловлювання на адресу більшовицької влади, про його пляни сприяти розвиткові науки і культури в Україні. З цих зведень однозначно випливало, що академік веде подвійну гру, прагне скористатись умовами «українізації» у своїх «націоналістичних» розрахунках. Ось, наприклад, що повідомляв 1 листопада 1926 р. секретний співробітник під псевдом «Тичина»:

> «Я зустрівся з Грушевським вдома, де у мене відбулась така розмова. Я запитав Грушевського про майбутнє України. «Україна, — відповів Грушевський, — для мене найдорожча за все і можливо тому я, як стара людина, можу дивитись на життя України з історичної точки зору. У цьому моя розбіжність з комуністами... Ми можемо боротись з Росією, коли всі українські сили будуть об'єднані...».[19]

Вже в січні 1927 р. з'явився перший донос про те, що М. Грушевський нібито створив в Історичній секції ВУАН «ворожу політичну організацію», об'єднавши навколо себе «активних «хлопців» від української контрреволюції».[20]

У аналогічний спосіб ҐПУ відстежувало і поступово формувало думку про «контрреволюційність» інших визначних діячів, що прагнули скористати з умов «українізації» для зміцнення українських наукових і культурних сил. До речі, у повідомлення щодо М. Грушевського потрапило дуже багато осіб, яких згодом ҐПУ почне «організовувати» у «Спілку визволення України (СВУ)», «Український національний центр (УНЦ)», включати до інших справ наприкінці 20-х — початку 30-х рр.

Тоді, на нашу думку, розпочинається **другий** етап дій ҐПУ як інструмент антиукраїнізації. І це невипадково, адже саме в цей час комуністичний режим реально відчув, як точно підкреслив в одній з

[18] Архів СБУ. Колекція документів М. С. Грушевського (2, 212).
[19] *Там само* (2, 200).
[20] *Там само* (2, 312).

своїх публікацій Дж. Лібер, небажані для себе національні наслідки «українізації».[21] Це підтверджує, зокрема, статистичний матеріял тих років щодо кількости навчальних закладів з українською мовою навчання, книговидання українською мовою, навіть зростання кількости українців у партійному і державному апаратах.

Слід врахувати й інші фактори. Сталінський «великий перелом» (тобто прискорена індустріялізація та форсовано-примусова колективізація) був такою карколомною зміною політики, яка не могла не стимулювати невдоволення і спротиву у найширших верствах суспільства. Характерно, що вони викликали появу опозиції і в самій більшовицькій партії, навіть серед партійних керівників. Документи і факти підтверджують, що відступ від оголошеної 1921 р. нової економічної політики створив на селі ситуацію громадянської війни. Проілюструємо це деякими уривками з інформаційних повідомлень ҐПУ УСРР про хід колективізації в Україні на початку 1930 р.

У своїй доповідній записці про політичний стан селянства України у зв'язку з політикою ліквідації куркульства як кляси за період з 20 січня по 12 лютого 1930 р. В. Балицький повідомляв, що в січні 1930 р. відбулось 37 масових виступів селян, в яких взяли участь 12 тис. чоловік, на 9 лютого 1930 р. було заарештовано 11865 чол., у відповідь на політику «розкуркулення» селянами було здійснено 40 терористичних актів.[22]

В. Балицький особисто очолив «оперативний штаб» боротьби із спротивом селян. Зокрема, 16 березня 1930 р. він повідомляв С. Косіора, Г. Ягоду, Г. Євдокимова: «Вчора приїхав до Тульчинської округи. Вся округа охоплена хвилюваннями і повстаннями.

З 17-ти районів округи вражені 15 районів. На сьогоднішній день хвилювання відбуваються у 153 селах. Цілком вигнано Радянську владу з 50 сел...

У деяких селах виступають під гаслами СВУ, заявляючи, що «Єфремова судять, а (незрозуміло) живе»...

У деяких селах — збройні виступи. Викопані окопи навколо сел, котрі зайняті озброєними, що не пускають в село.

В окремих селах співають «Ще не вмерла Україна» й викидаються гасла «Геть Радянську владу. Хай живе самостійна Україна»...

Всю округу розбито на оперативні ділянки; кожному оперативному сектору придано збройні загони комуністів і військові кінні групи ҐПУ. Виданий наказ про рішуче придушення виступів.

Я також залишаюсь для оперативного керівництва».[23]

[21] G. O. Liber, *Soviet Nationality Policy, Urban Growth, and Identity Change in the Ukrainian SSR 1923-1934.* Cambrige, 1992, p. 133.

[22] A. Graziosi, *Collectivisation, Revoltes Paysannes et Politiques Gouvernementales,* Cahiers du Monde russe, 1994, N 3, p. 480-481.

[23] *Ibid.,* p. 549-550.

І це лише окремі приклади, котрі ілюструють ту війну, що її повела влада проти селянства. Не дивно тому, що не тільки М. Бухарін та його прибічники, а й чимало рядових членів партії критикували сталінську лінію, створюючи тим самим для сталінського режиму обстановку нестабільности. В Москві складалась думка про те, що ці внутрішні труднощі у поєднанні з низкою криз у міжнародних стосунках послаблюють позиції СРСР, сприяють активізації «контрреволюційних», «шкідницьких», а особливо «націоналістичних» сил. Пожвавленню останніх, на думку керівників ҐПУ, значною мірою сприяла політика «коренізації» (а відтак і «українізації»). Не випадково, саме наприкінці 20-х рр., було прийнято рішення провести низку відкритих політичних процесів, що мали на меті засудити «націоналістів», залучивши до цих процесів тих осіб, які вже давно були в агентурній розробці. До таких належали ті, хто опинився на лаві підсудних у Харківському оперному театрі, де з 9 березня до 19 квітня 1930 р. тривав процес «СВУ». Судили 45 чоловік, серед яких були 2 академіки ВУАН, 15 професорів вузів, 2 студенти, 1 директор середньої школи, 10 учителів, 1 теолог і 1 священник УАПЦ, 3 письменники, 5 редакторів, 2 кооператори, 2 правники і 1 бібліотекар. 15 підсудних працювало в системі ВУАН. 31 чоловік колись входив до різних українських політичних партій, 1 був прем'єром, 2 — міністрами уряду Української Народної Республіки, 6 — членами Центральної Ради. Між підсудними було дві особи єврейського походження, а також 3 жінки. Цей процес став свого роду політичним гаслом для наступу проти тих сил національного відродження України, уособленням котрих були представники старої, в першу чергу академічної, інтелігенції, а також діячі Української автокефальної православної церкви. Не даремно слідчий С. Брук, як згадував один з підсудних, на допитах повторював: «Нам треба українську інтелігенцію поставити на коліна, це наше завдання — і воно буде виконане; кого не поставимо — перестріляємо!».[24] Тим самим процес СВУ перетворювався у трагічну інтродукцію не тільки фізичного, а й морального винищення тих інтелектуальних верств, чиїми зусиллями політика «українізації» могла сприяти самоідентифікації українців і України як держави. Не випадково журнал «Більшовик України» 1930 р. у одній з передових статтей писав: «В процесі СВУ український пролетарський суд розглядає справу не лише про контрреволюційні покидьки петлюрівщини, а судить в історичній ретроспекції весь український націоналізм, націоналістичні партії, їхню зрадницьку політику, їхні негідні ідеї буржуазної самостійности, незалежности України».[25]

[24] Г. Снєгірьов, *Набої для розстрілу* (Ненько моя, ненько...). Лірико-публіцистична розвідка. Київ, 1990, стор. 110.

[25] «Українська контрреволюція перед пролетарським судом», *Більшовик України*, 1930, ч. 5-6, стор. 9.

І справді, за задумом організаторів, це мав бути суд не стільки над конкретними особами, скільки над цілим періодом національно-визвольної боротьби українського народу. А окремі підсудні, котрих підбирало ГПУ, мали символізувати цей період, його філософію, світоглядні засади.

Основними діючими особами на процесі «СВУ» були 45 чоловік. Ще 700 (а не 400, як вважалось раніше) чоловік було заарештовано невдовзі у зв'язку з цією справою.[26] А всього, за деякими підрахунками, під час та після процесу «СВУ» було заарештовано, знищено або заслано понад 30 тис. осіб.

А почалося все з того, що з 18 травня по 18 червня 1929 р. в Києві було заарештовано групу молодих людей, котрих обвинуватили у приналежності до нелегальної організації. Серед цих молодих людей були й такі, що з 1928 р. співпрацювали з ГПУ, входячи в контакт з «націоналістично настроєними» особами, подаючи необхідну інформацію. Свідчення саме цих осіб використали для того, щоб зламати і примусити студентів М. Павлушкова і Б. Матушевського свідчити проти віце-президента ВУАН, визначного літературознавця, академіка С. Єфремова та інших майбутніх учасників процесу «СВУ».

В грудні 1929 р. підготовка процесу «СВУ», скерована партійно-чекістським тандемом, вступає у вирішальну фазу. Тоді в надрах ГПУ з'являється низка документів, в яких буквально деталізується все, що пов'язується з «СВУ». Ці документи — про них ще йтиметься — надходять до ЦК КП(б)У, ЦК ВКП(б) та ОГПУ СРСР. З ними знайомиться Сталін, котрий 2 січня 1930 р. надсилає до Харкова таку шифрограму С. Косіореві та В. Чубареві: «Когда предполагается суд над Ефремовым и другими? Мы здесь думаем, что на суде надо развернуть не только медицинские фокусы, имевшие своей целью убийство ответственных работников... Наша просьба согласовать с Москвой план ведения дела на суде».[27]

І справді, всі деталі процесу «СВУ» узгоджувались з московським керівництвом, хоча ГПУ УСРР пропонувало і свою «драматургію» процесу. Що «драматургію» містили вже згадані документи, підписані переважно начальником Секретного відділу ГПУ УСРР В. Горожаниним і начальником II-го відділу Секретного відділу Б. Козельським, яких можна вважати «головними дирігентами» процесу «СВУ», багатьох інших справ.[28]

[26] Архів СБУ, Справа 67098 ФП, т. 238. Докладная записка о результатах работы по вскрытию украинского контрреволюционного подполья в связи с делом «СВУ», арк. 1.

[27] Цит. за: «Замятина Т. Иосиф Сталин: «Виновных судить ускоренно. Приговор — расстрел». Рассекречен личный архив вождя народов», *Известия*, 1992, 11 июня.

[28] Оскільки в історіографії відсутня інформація про згаданих осіб, подаємо короткі біографічні відомості про них:

Валерій Михайлович Горожанин, справжнє прізвище якого Кудельський, народився в єврейській родині 1889 р. в місті Акермані (нині Бєлгород-Дністровський)

Це насамперед велика за обсягом «Докладная записка о результатах работы по вскрытию украинского контрреволюционного подполья по Украине в связи с делом «СВУ», «Меморандум до делу Одесской филии «Спілки визволення України», «Докладная записка о деятельности медицинской линии «СВУ», «Ориентировочный список арестованных по Киеву, которые подлежат представлению на процесс», деякі інші документи, що ніколи не аналізувались дослідниками, і що автору цих рядків вдалось розшукати. В цих документах знаходимо у систематизованому викладі чимало «ліній» діяльности «СВУ», про які потім згадували на процесі, а також і ті, що відпали, яких чекістам не вдалося зробити такими, що виглядали б як реально небезпечні. У зв'язку з цим надзвичайно цікавими є наступні два документи, що нам їх вдалося розшукати. Йдеться про «Ориентировочный список арестованных по Киеву, подлежащих представлению на процесс» і про документ під назвою «Кандидаты к процессу с периферии». Тут знаходимо не тільки прізвища, тих, хто опинився на лаві підсудних, а й тих евентуальних обвинувачених,

Бесарабської губерній. Вчився на юридичному факультеті Новоросійського університету в Одесі, на який вступив 1909 р., а вже 1912 р. був відрахований за приналежність до партії есерів. Після лютого 1917 р. знову спробував відновити навчання в університеті, але не зміг цього зробити через активну політичну діяльність. На той час він вже був серед членів партії «боротьбистів», а з 1919 р. увійшов до КП(б)У. З 1907 р. до 1914 р. він вів підпільну роботу в Одесі і Бесарабії. Встиг побувати і у Франції, де написав памфлет «Анатоль Франц і Ватикан». Жовтневі події переживав в Одесі, де писав для газети «Голос революції». Його літературний псевдоним — «Горожанин». З травня 1919 р. почав працювати в органах ЧК, був слідчим з особливо важливих справ Одеської губернської ЧК. У 1920-1921 рр. — начальник слідчо-оперативної частини і член Колегії Миколаївської губернської ЧК, у 1921-1922 рр. — начальник секретного відділу ГПУ УСРР, у 1923 р. — начальник секретно-оперативної частини ПП ҐПУ Правобережної України, у 1923-1924 рр. — помічник начальника Київського губернського відділу ҐПУ. Саме в цей час мав пряме відношення до фабрикації справи «Київського обласного центру дії». 23 травня 1924 р. він очолив Секретний відділ ҐПУ УСРР, а після проведення справи «СВУ» в 1930 р. був підряджений до Москви, в розпорядження ОҐПУ. До 21 травня 1935 р. — помічник начальника іноземного відділу Головного управління держбезпеки НКВД СРСР, згодом — другий заступник начальника цього ж відділу. З листопада 1935 р. — старший майор держбезпеки, потім — заступник начальника Особливого бюро НКВД СРСР. 21 листопада 1937 р. звільнений з «органів» і того ж року розстріляний.

Борис Володимирович Козельський, справжнє ім'я якого Бернард Вольфович Голованівський, народився в травні 1902 р. в єврейській родині у місті Проскурові. 1919 р. закінчив комерційне училище в Києві, працюючи тимчасово коректором. З кінця 1919 р. вступив у більшовицьку партію, хоча вже 1921 р. комісією в справах «чистки» був виключений як «пасивний член». 1928 р. Б. В. Козельського прийняли кандидатом в члени партії у партосередку ҐПУ УСРР. З 1921 р. почав працювати в органах ЧК, з 1927 р. — начальник II-го відділу Секретного відділу ҐПУ УСРР, з 1930 р. — помічник начальника Секретного відділу ҐПУ УСРР, з 1934 р. — начальник Секретно-політичного відділу УДБ НКВД УРСР. Застрілився 2 січня 1936 р., після чого був обвинувачений у створенні «троцькістської організації» в органах НКВД.

котрих «готували до процесу». Особливої уваги заслуговують рукописні корективи, зроблені на цих документах. Скажімо, у «орієнтованому списку» до «Президії СВУ», тобто до головних ватажків, вписана письменниця Людмила Старицька-Черняхівська, а також академік Михайло Слабченко, котрому згодом відведуть скромнішу роль керівника Одеської філії.[29] Поруч із чотирма кандидатами на «церковну лінію» твердо дописано: «Будет взят ряд лиц с периферии».[30] Навпроти «кандидатів до процесу з периферії» поставлені «плюси» поруч з прізвищами конкретних осіб, а поруч з іншими ніяких позначок немає, або, як от приміром поруч із прізвищем вчителя З. М. Гудзь-Засульського, «плюс» замінено на «мінус». На нашу думку, ці примітки зроблені особисто Балицьким, котрий уважно читав і робив позначки також на інших документах.

Що вражає найбільше, коли аналізуєш зміст згаданих вище документів? В першу чергу, те, що в них, власне, не зафіксовано жодного конкретного злочину тих осіб, котрих обвинувачували в участі в «СВУ». Це здається парадоксальним, але це насправді так. Йдеться про певні «злочинні» наміри, розмови, якісь «заколотницькі» проєкти, але не про конкретні дії.

Інша характерна риса документів, що були підготовлені в ҐПУ УСРР наприкінці 1929 р. — їхній абсолютний антиукраїнізм. Коли знайомишся із змістом цих документів, не можна не дійти до висновку, що фабрикація справи «СВУ» і підготовка відкритого процесу у цій справі водночас були вирішальним етапом на шляху не тільки до фізичного, а й до морального терору українства, до активної дискредитації політики «українізації». Фактично все українське в цих документах постає «петлюрівським», «націоналістичним», «шкідницьким» тощо.

Показовою в цьому відношенні є «Докладная записка о результатах работы по вскрытию украинского контрреволюционного подполья по Украине в связи с делом «СВУ». Цей досить великий за обсягом документ містить підсумки роботи ҐПУ у тодішніх окружних центрах України і переконливо засвідчує: основний цілеспрямований удар організатори справи «СВУ» спрямували проти української інтелігенції, причому не тільки старої.

Під «націоналістичні» підводились буквально всі гуртки, об'єднання, наприклад, гуртки вивчення українського слова на Вінниччині.[31]

Навіть на Луганщині викрили «контрреволюційне шовіністичне угруповання». Але з кого? Зрозуміло, з вчителів української мови, які створили «гурток українізаторів». Як зазначено, «група мала

[29] Архів СБУ, справа 67098 ФП, т. 238. Ориентировочный список арестованных по Киеву, подлежащих представлению на процесс, арк. 1.

[30] *Там само,* арк. 2.

[31] *Там само,* Докладная записка о результатах работы по вскрытию украинского контрреволюционного подполья по Украине в связи с делом «СВУ», арк. 57.

своєю метою організувати навколо себе українців-шовіністів, впливати на вчительство та студенство».[32]

Академікові М. Слабченкові інкримінувалось те, що він згуртував навколо себе групу «майбутніх молодих українських професорів», яких знов-таки обвинувачували у «шовіністичній роботі».[33]

Виникає запитання: а хто, власне, визначав ступінь «шовінізму» чи «націоналізму»? Малоосвічені слідчі з ҐПУ, котрим в принципі було чужим українське середовище, українська культура? Все українське для них автоматично перетворювалось у «націоналістичне», і вони при цьому твердо знали, що не помиляються: саме цього від них чекало начальство.

Відтак при читанні цитованого та багатьох інших документів у справі «СВУ» доходиш висновку, що ця справа формувалась як рішучий крок у дискредитації політики «українізації», яку, зокрема, працівники ҐПУ УСРР ніколи не сприймали як серйозну і довготривалу. Отже, розробляючи справу «СВУ», чекісти ніби підводили базу для наступних тотальних погромницьких антиукраїнських акцій, що будуть масово започатковані у 1932-1933 рр.

Ще одна характерна риса згаданих документів — прагнення всіляко дискредитувати Українську автокефальну православну церкву (УАПЦ), підготувати ґрунт для її знищення.

Не випадково в одному із згаданих документів, підготовлених в ҐПУ в грудні 1929 р., докладно плянувалось, що саме інкримінувати діячам УАПЦ. Насамперед це «атеїзм більшости автокефального духовенства», хоча знов запитаймо: хто і за якими критеріями мав визначати міру цього атеїзму? Далі — це «петлюрівське минуле більшости автокефалістів», використання «СВУ» УАПЦ як «знаряддя антирадянського впливу на широкі маси для ведення підпільної роботи», «українізація церкви та релігії — засіб для здійснення мети «СВУ».[34]

Співробітники ҐПУ доклали великих зусиль, щоб «розшифрувати» всі ці напрями.

О. Зінкевич у своїй розвідці «Справа Української Автокефальної Православної Церкви на процесі Спілки Визволення України і її ліквідації у 1930 р.» висловлює припущення, що слідчі ҐПУ, побачивши заздалегідь, що їм не під силу добитись під час слідства від діячів УАПЦ Володимира Чехівського та його брата Миколи Чехівського поступливости, вирішили довести до скликання «надзвичайного собору» УАПЦ 28-29 січня 1930 р.[35] Нагадаємо, що цей «собор», скликаний напередодні процесу «СВУ», схвалив резолюцію

[32] *Там само,* арк. 60.

[33] *Там само,* арк. 4.

[34] *Там само,* Докладная записка ҐПУ УСРР В. А. Балицкому, арк. 8.

[35] О. Зінкевич, «Справа Української Автокефальної Православної Церкви на процесі Спілки визволення України і її ліквідація у 1930 р.», *Сучасність,* 1988, ч. 7-8, стор. 219.

про зв'язок УАПЦ з «СВУ», про «контрреволюційність» УАПЦ і, зрозуміло, про її самоліквідацію.

Однак документи, що раніше були недоступні для О. Зінкевича та для інших дослідників, засвідчують, що В. Чехівський та М. Чехівський ще 1929 р., до моменту скликання «собору» почали давати необхідні ҐПУ свідчення після того, як з ними попрацювали. Сам «собор» був таким чином пляновою акцією ҐПУ УСРР, що мала засвідчити «крах» УАПЦ.

Висвітлюючи політичну мету процесу у справі СВУ, Г. Зімон зауважує, що важче розв'язати питання про те, що у обвинуваченні «відповідало дійсності, а що існувало лише у головах працівників ОҐПУ».[36] На підставі тих службових документів ҐПУ, які авторові цих рядків вдалось опрацювати, можна стверджувати, що «СВУ» в тому вигляді, як це подавалось у 1929-1930 рр., не існувало. Її справу, а також справу «Українського національного центру» (вирок винесено у закритому порядку в лютому 1932 р.), в яку, зокрема, були втягнуті академіки М. Грушевський та М. Яворський і яка започаткувала справжнє полювання за вихідцями з Галичини, було сфабриковано і вміло використано для контрукраїнізаційних заходів.

Третій, вирішальний етап цих заходів ҐПУ почало здійснювати наприкінці 1932 — на початку 1933 рр., коли Сталін остаточно вирішив покінчити з політикою «українізації». Усунення О. Шумського з посади наркома освіти (який de facto відав сферою культури, ідеології і національних відносин) не довело до повної русифікації. М. Скрипник, нарком освіти у 1927-1933 рр., виступав активним захисником української культури, вірячи у можливість синтези просякнутих інтернаціоналізмом комуністичних ідей з національним відродженням. Форсовано-примусова колективізація, придушення критичного мислення серед комуністів, кристалізація владно-каральних структур на тлі загострення соціяльно-економічної ситуації й виникнення голоду — все це було ув'язане сталінським керівництвом з черговим наступом на «націоналізм». 14 грудня 1932 р. Сталін разом з В. Молотовим підписав постанову ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР у зв'язку із проведенням хлібозаготівельної кампанії. Разом з тим документ вимагав «правильного проведення українізації» в Україні й поза її межами (в регіонах, де компактно проживали українці), що по суті означало смерть «українізації». 15 грудня 1932 р. Сталін і Молотов підписали телеграму — директиву аналогічного змісту.[37] 24 січня з'явилась постанова ЦК ВКП(б), якою передбачались кадрові зміни в Україні і за якою в Україну повернувся на посаду другого секретаря ЦК КП(б)У П. Постишев діяч, котрому Сталін доручив місію погромника українського національного відродження. Кінець цього відродження символізу-

[36] G. Simon, *Nationalismus und Nationalitaetenpolitik in der Sowjetunion.* Von der totalitaeren Diktatur zur nachstalinschen Gesellschaft, Baden-Baden, 1986, s. 99.

[37] ЦДАГОУ, фонд 1, опис 1, справа 2038, арк. 6.

вали самогубства М. Хвильового (травень 1933 р.) і М. Скрипника (липень 1933 р.). На об'єднаному листопадовому (1933 р.) Пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У було однозначно записано в резолюції, що «в даний момент головна небезпека є місцевий український націоналізм, що поєднується з імперіялістичними інтервентами».[38] Цей «даний момент» розтягнувся на кілька років і означав винищення інтелектуальних сил українства, літераторів, митців, політичних діячів, які повірили в «українізацію», а також погром кадрів системи освіти і науки. Політико-ідеологічне керівництво цим процесом здійснював П. Постишев (разом з ним С. Косіор, М. Попов, А. Хвиля та ін.), а сказати б, матеріяльну базу підводив шеф ГПУ-НКВД В. Балицький. Були сфабриковані справи «Української військової організації» («УВО»), «Об'єднання українських націоналістів» («ОУН»), «Контрреволюційної боротьбистської організації», «Блока українських націоналістичних партій», «Польської організації військової» («ПОВ») та ін.

Саме в цей період найбільш ефективно працював той «вибуховий» матеріял, що його роками накопичувало ҐПУ, а потім НКВД стосовно багатьох діячів, насамперед українських інтелектуалів, які з 1933-1934 рр. почали найбільш інтенсивно «українізувати» Соловки, Сибір, Середню Азію. Драматичними виявились, зокрема, долі «націонал-ухильників» О. Шумського та М. Волобуєва,[39] а також долі багатьох людей, чиїми зусиллями матеріялізувалась політика «українізації». За повідомленням П. Постишева, з січня по листопад 1933 р. було вигнано «понад дві тисячі чоловік націоналістичних елементів з системи Наркомосу, понад 300 наукових та редакторських працівників. Тільки по 8 центральних радянських установах ми вибили понад 200 чол. націоналістів та білогвардійців, котрі займали посади завідуючих відділами, завідуючих секторами тощо».[40]

Протягом лише 1933 р. в обласних управліннях народної освіти за політичними мотивами замінено 100%. Всі вони були піддані різним формам репресій. 4000 вчителів були звільнені із шкіл України, як «класово-ворожі елементи». Розширювалась сітка російських шкіл і кляс. З 29 директорів педагогічних вузів увільнили 18 чоловік, роботу втратило також 210 викладачів.[41]

«Нам доведеться, — зазначав в листопаді 1933 р. новий нарком освіти В. Затонський, — і в майбутньому році на короткотермінових курсах підготовити не менше 9 тис. вчителів, тому що у нас таке темпо зросту культурних потреб, зокрема шкіл, що вчительських кадрів ніякі інститути, технікуми не настачать. Доводиться іти на

[38] Червоний шлях, 1933, ч. 8-9, стор. 267-268.

[39] Ю. Шаповал, *Людина і система. Штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні*, Київ, 1994, стор. 134-167...

[40] *Там само*, стор. 188.

[41] *Там само*, стор. 189.

сурогати. Крім того, що нам необхідно великими темпами збільшувати кадри вчителів, ті кадри, які у нас є, вони амортизуються. Хто з них умирає, декого ми самі виганяємо, кого ГПУ забере».[42] На думку нового наркома освіти, «класово-ворожих елементів» серед вчителів було 9,5% від загальної їх кількости.[43] І то це «тільки ті вчителі, що самі пишуть в анкетах, що вони є діти куркулів, або самі куркулі, попи, петлюрівці... Брак педагогічних кадрів, не дає нам можливости поставити питання, що коли ти за походженням з куркулів, чи з попів, то ми тебе звільняємо».[44]

Справа не обмежилась лише сферою освіти. У 1933 р. було прийнято новий «Український правопис» (замість затвердженого у 1928 році). Це прийняття супроводжувалось пошуками націоналістів у Інституті наукової мови при ВУАН. Серйозно постраждала і сама академія, оскільки Скрипник був секретарем її комуністичної фракції, і Всеукраїнська асоціяція марксо-ленінських інститутів (ВУАМЛІН), яку Скрипник очолював певний час. 14 січня 1934 р. на зборах партійної організації ВУАМЛІНу виступив П. Постишев, який закликав до %очищення» всіх наукових «фронтів» (філософського, економічного та ін.) від представників «українського націонал-фашизму». І таке «очищення» активно здійснювалося.

В цей час ГПУ УСРР активно використовувало для викриття «українських націоналістів» провокаторів, серед яких одним з найпримітніших були директор видавництва «Рух» і голова Правління Української Радянської Енциклопедії А. Біленький-Березинський та відомий вчений-філософ В. Юринець. Вони були завербовані і за їхніми повідомленнями-доносами було знищено чимало українських інтелектуалів, серед яких, зокрема, можна назвати М. Куліша, Г. Епіка, Ю. Бачинського, О. Слісаренка та інших.

Робота ГПУ-НКВД дала наслідки: низкою спеціяльних політичних рішень протягом 1933-1940 рр. «українізацію» і «коренізацію» було зведено нанівець. З січня 1938 р. цим займався вже М. Хрущов, який за сталінською рекомендацією очолив ЦК КП(б)У саме тоді. Цей новий русифікаційний наступ остаточно сприяв тому, що українську культуру, за висловом вже згаданого Дж. Лібера, було зведено «до статусу фолкльору, гопака і вареників».

Аналіз перебігу подій 20-х-30-х рр. засвідчує, що головним співавтором ГПУ-НКВД у здійсненні терору була партійна організація України. Спрямовуючи вістря атак проти українського національного відродження 30-х рр., партократія прирекла на винищення і тих комуністів, з діяльністю яких гіпотетично або фактично це відродження було пов'язане.

До речі, як і в каральних органах (де кати перетворились на жертв, коли виконували свою роботу), в партійній ієрархії теж діяв

[42] *Там само.*
[43] *Там само.*
[44] *Там само.*

принцип «Мавр зробив свою справу — Мавр може йти». Не випадково наприкінці 30-х рр. в Україні об'єктами «великого терору» стали діячі, котрі у 20-ті — на початку 30-х рр. були ревними провідниками «генеральної лінії», трощили всілякого роду «опозиції» та «ухили», щоб зрештою їх самих поглинув Молох тоталітаризму. Такий розвиток подій був логічним наслідком класової «моралі», дбайливо підтримуваної і в довоєнний, і в повоєнний час теорії «загострення класової боротьби». Комуністичні діячі України досліджуваного періоду, тисячі рядових членів партії були закладниками системи, яку вибудовували власними руками і яка завжди виявлялася гранично безжальною не тільки до своїх ворогів, а й до своїх адептів.

Не випадково атака на старше покоління української культурної еліти, здійснювалася паралельно з атакою на комуністичну інтелігенцію з «націоналістичним ухилом"». Типовим прикладом можуть служити події, пов'язані з винищенням колишніх «боротьбистів» зокрема, із справою «Буржуазно-націоналістичної антирадянської організації колишніх боротьбистів» (1937 р.). Саме на початку 1937 р. було дано новий імпульс до терору постановою ЦК ВКП(б) «про незадовільне партійне керівництво Київського обкому КП(б)У та недоліки у роботі ЦК КП(б)У». Об'єктами критики стали П. Постишев і його «команда», які невдовзі були знищені. «Єжовщина» — кампанія репресій 1936-1938 рр. — завершила те, що не було завершено в попередні роки: винищення тих, хто колись належав до опозиційних угруповань, військових кадрів, працівників НКВД. Всього у 1930-1941 рр., за неповними підрахунками, в Україні було викрито 110 різного роду «контрреволюційних» організацій. «Справа» кожної з них, як правило, ніби колами розходилась по Україні.

Підсумовуючи, слід відзначити, що органи ГПУ-НКВД у досліджений період, як засвідчують документи і факти, відіграли значну і специфічну роль у процесі контрукраїнізації, у перетворенні України у політичну і духовну провінцію більшовицької імперії з центром в Москві.

Разом з тим цілком очевидно, що питання про співвідношення і фактичну роль партійних органів і органів ГПУ-НКВД у протидії політиці «українізації» у 20-30-ті рр. ще потребує додаткової уваги, спеціяльних зусиль дослідників. Цілком зрозуміло й інше: ця дослідницька робота повинна грунтуватись на солідній документальній базі, всебічній аналізі історичного матеріялу.

М. АНТОНОВИЧ
Українська Вільна Академія Наук у США
Нью Йорк, ЗСА.

50-РІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

Українська Вільна Академія Наук (УВАН) відзначає пів сторіччя свого існування. Ця Академія була витвором спільних намагань різних груп представників «великого ісходу» 1943-45 років. Були різні спроби в тих незвичайно важких умовах організувати наукове життя. Треба було брати на увагу три групи українських утікачів: «нову еміграцію» із Сходу (з-під большевицької окупації), еміграцію і волинських утікачів та галичан. Об'єднати їх в одній науковій установі було дуже не легко, але саме тому, що таке зведення докупи було не легке, УВАН перевершила всі сподівання і стала багато міцнішим твором, як могло здаватися напочатку.

Після закінчення війни можна було йти лише двома шляхами, або відновлювати передвоєнні організації, або творити щось зовсім нове. Першим шляхом пішли Історично-філологічне Товариство (Прага), спроба В. Кубійовича на пропозицію уряду УНР відродити Мазепинсько-Могилянську Академію, Наукове Товариство ім. Шевченка (Львів) тощо, другим — творці УВАН (у першу чергу В. Міяковський,[1] П. Курінний). Коло обох були групи учених (коло Курінного археологічна група, а коло Міяковського група учених різних зацікавлень). Завдання першої групи — відновлювачів традиційних товариств передвоєнного часу мали багато легше завдання, оскільки вони просто пересаджували існуючі колись товариства на новий ґрунт, очевидно на базі колишніх членів. УВАН була цілковито новим твором, оскільки «Всеукраїнська Академія Наук» могла служити лише певним ідейно-духовним зразком і зв'язком з науковою діяльністю наддніпрянських учених перед Першою світовою війною і за 1920-х років.

У той час були й інші спроби організації (Ганновер), згадана вже Мазепинсько-Могилянська Академія, яка тоді не здійснилася, але привела В. Кубійовича до «іншої концепції» — відновлення

[1] Сама назва «Українська Вільна Академія Наук» постала в Авгсбурзі 1945 р. і восени того ж року була обоснована В. Міяковським, про що є багато натяків у ранніх виданнях УВАН, напр.: «Наукові установи на еміграції в 1945-46 роках». Літопис УВАН ч. 4, березень 1947, ст. 5.

діяльности найстаршого наукового товариства — НТШ.[2] З слів Кубійовича виходить, що далеко не всі наукові організації та товариства можна чи доцільно було відновлювати.

УВАН саме тим цінна, що вона вирішила піти важчим, але оригінальним шляхом створити щось зовсім нове на базі, якої до того часу не існувало — зібрати в рядах УВАН учених з усіх областей широкої України, щоб разом розвивати в нових умовах українську науку.

Початок УВАН рахується від наради 12-х на чолі з головою Відділу Культури і освіти ЦПУЕН (Центрального Представництва Української Еміграції в Німеччині) на чолі з Д. Дорошенком. Тоді уточнено назву і прийнято тимчасове положення, яке в 1947 р. замінено статутом.[3]

На цій базі, наради 12-ох 16 листопада 1945 р., створено 5 грудня цього ж року на нараді УВАН першу групу Академії під назвою «Група перед- та ранньої історії з допоміжними науками», а 4 січня 1946 р. відбулася в Авґсбурзі інавґурація УВАН з двома доповіддями: 1) Л. Чикаленка про стан і завдання новоствореної Академії і 2) П. Курінного про «Пам'ятки княжої Руси в Кракові». Тим часом підготовано першу конференцію «Групи перед- та ранньої історії УВАН», яка відбулася 25-28 січня 1946 р. в Авґсбурзі (Зоммеркасерне). На цій першій конференції було також обрано керівників групи. Головою став Вадим Щербаківський, заступником голови Л. Чикаленко, секретарем — М. Антонович.[4]

На самому початку «Група перед- та ранньої історії з допоміжними науками» — об'єднувала не лише передісториків та археологів, але й фахівців цілого ряду інших ділянок, які пізніше створили свої окремі групи: історичну, етнографічно-фолкльорну, мистецтвознавчу, мовознавчу, літературну і сходознавчу. Під час конференції першої групи повідомлено про створення мовознавчої групи (голова — Я. Рудницький, заступник — П. Ковалів, секретар — В. Чапленко), а трохи раніше (14 січня 1946) постала група Історії та теорії літератури (керівник — Л. Білецький, його заступник — В. Дорошенко, секретар — В. Міяковський). Дві останньо названі групи улаштували спільно свою першу конференцію 2-4 березня того ж року.[5]

Історична група УВАН «в зародковому стані... існувала в складі...» «Групи перед- та ранньої історії з допоміжними науками». Першу свою (організаційну і наукову) конференцію Історична група

[2] В. Кубійович, Наукове Товариство ім. Шевченка у 1939-1952. *Український Історик*. 1973, ч. 1-2 (37-38), ст. 15. (У окремій відбитці, ст. 8).

[3] «Статут Української Вільної Академії Наук», *Літопис УВАН*, ч. 7. Авґсбург 1947, ст. 3-11. Статут мав 43 параграфи.

[4] П. Курінний був головним промотором і засновником групи, хоч сам лишався ввесь час у тіні, ставлячи на чоло інших.

[5] «Доповідь про діяльність УВАН», *Літопис УВАН*, ч. 2 (листопад 1946), ст. 3.

УВАН улаштувала 6 липня 1946 р.[6] чи 7 липня.[7] Вона діяла у складі: голова — Д. Дорошенко, заступник — Б. Крупницький, секретар — В. Мацяк. Не зважаючи на те, що Крупницький жив далеко від центрів українського життя і з уваги на фінансову скруту не міг часто бувати особисто на конференціях, він був незвичайно активним членом і постійно співпрацював у Бюлетенях та різних інших виданнях УВАН. Одною з перших великих праць, що видала УВАН, була монографія Б. Крупницького, *Гетьман Данило Апостол* і його доба. Авгсбург 1948, 192 ст.

До кінця того ж 1946 року діяло вже 12 наукових груп УВАН, які мали разом 86 дійсних членів УВАН.[8] У своїй статті «Короткий нарис історії УВАН у Німеччині» В. Плющ подає 13 (додає ще Групу етнографії та фолкльору), а 14-ою він називає філософічну групу, яку 1 грудня 1946 р. взявся організувати Д. Чижевський. Пізніше таку групу організував і очолив І. Мірчук. Крім того В. Плющ окремо врахував музей і бібліотеку УВАН як 15 і 16 групи (керівник обох — В. Міяковський).[9] На початку 1947 р. постали ще ботанічна група (керівниця Осадча-Яната), 18 географічна (В. Кубійович) і 19 група — медична, заснована 27 лютого 1947 р. (керівник — М. Міщенко).

Таким чином, не враховуючи покищо філософічної групи до кінця 1947 року діяло 18 наукових груп з 149 членами (враховуючи всі категорії їх) і три інститути: Шевченкознавства — керівник Павло Зайцев, Археографії — керівник Олександер Оглоблин та Родо- і знаменознавства — Михайло Міллер.[10]

Звичайно, за цими «мертвими» цифрами стояли живі, активні люди і про них не можна не сказати принаймні пару слів. У першу чергу тут треба відзначити двох уже згаданих нами діячів-учених, які горіли бажанням створити одну спільну наукову установу, в якій можна було б об'єднати всіх учених, що опинилися на еміграції і включити їх у наукову працю для розвитку української науки. Маємо на увазі Володимира Варлаамовича Міяковського і Петра Петровича Курінного. Обидва колись працювали в системі ВУАН, один одного прекрасно доповнювали, обидва були в розквіті сил, уміли і хотіли працювати для розвитку української науки. Своїм ентузіязмом та незвичайною енергією вони успішно включали в працю УВАН менше рухливих і вужчих фахових зацікавлень учених, які все ж корисно і успішно працювали в системі УВАН і дали свій немалий вклад у різні ділянки науки.

[6] *Бюлетень УВАН*, ч. 8-9 (серпень-вересень 1946), ст. 5.

[7] *Літопис УВАН*, ч. 2, листопад 1946, ст. 2.

[8] *Літопис УВАН*, ч. 4, березень 1947, ст. 6.

[9] В. Плющ, «Короткий нарис історії УВАН у Німеччині», *Українські Наукові Вісті*. Інформаційно-науковий Бюлетень УВАН у Німеччині, ч. 1-2, січень 1970 — січень 1971. Мюнхен 1971, ст. 10.

[10] В. Плющ, цит. праця.

Треба також відзначити скромність П. Курінного та В. Міяковського, які стояли на задньому пляні, а наперед на важливі пости видвигали інших. В. Міяковський, крім того, що був визначним дослідником громадських рухів 19 сторіччя на Україні та непересічним літературознавцем, був також зразковим архівістом і бібліографом. Ще наприкінці 1945 року він заснував при УВАН Архів-музей і Бібліотеку,[11] які завдяки його вкладові праці швидко розрослися та існують дотепер як найкращі установи такого роду поза межами України. В. Міяковському, очевидно, належить також ініціятива в піднайденні самої назви «Українська вільна академія наук»,[12] в чому його підтримав Петро Курінний. Принаймні автор цих рядків вперше почув проєкт назви УВАН саме від Володимира Варлаамовича.

Петро Курінний був визначним археологом, етнографом та мистецтвознавцем, а найкращим доказом значення Петра Петровича для УВАН було те, що саме з «Групи перед- та ранньої історії з допоміжними науками» розпочалася діяльність УВАН. Хоч він був ініціятором праці УВАН, але непомітно відсунувся на задній плян, а запропонував на голову групи В. Щербаківського, на заступника його Л. Чикаленка.[13] Пізніше, коли більшість учених переїхала за океан П. Курінний ще довго тягнув працю УВАН в Європі і намагався її постійно активізувати, хоч людей до праці було вже мало.[14]

Всіх труднощів, які треба було переборювати в праці УВАН тут не з'ясувати: брак умов до наукової праці, факт, що допомога ІРО взагалі не брала до уваги культурних потреб емігрантів (включаючи наукову працю), важке економічне становище і той

[11] *Літопис УВАН*, ч. 2, листопад 1946, ст. 5.

[12] У *Літопису УВАН*, ч. 2, листопад 1946 р., ст. 1.

[13] Пригадую, як П. Курінний ходив зо мною довгі години по Авгсбурзі і переконував мене стати «ученим секретарем» першої групи. Я відмовлявся і врешті погодився тимчасово до відкриття німецького університету в Мюнхені побачивши, що Курінному важливо мати прізвище Антоновича в УВАН. Опісля секретарем стала Н. Кордиш-Головко.

[14] 7.XI.1949 р. Курінний писав Д. Горняткевичу: «...Життя в Німеччині покращало... Проте для нас наступають все тяжчі й тяжчі дні. Тисячами зникають наші люди з нашого оточення... меншають можливості заробітку, через сильне збіднення катастрофічно згортається культурне життя, преса, шкільне, наукове та церковне життя... Увесь час іде напружена боротьба за існування і за економічне угрунтування наукових установ...», а Л. Білецькому 22.VII.1950 р. П. Курінний пише: «...Саме в ті дні, коли одержав від Вас листа... мене вдома інкогніто навістила якась жінка (агент репатріяційної місії) і заявила ультиматум, що я повинен негайно або повернутися на батьківщину, або співробітничати з НКВД на еміграції... Коли я відповів категорично відмовою, мені було заявлено: «в такому разі ми Вас і Вашу родину знищимо тут. Ми маємо до того всі засоби і ніякі ІРО, СІС, німецька поліція або хто другий Вам не поможе. Якщо цю балачку кому-небудь розголосите, будемо діяти негайно...» (Архів П. Курінного).

факт, що треба було пробувати об'єднувати три зовсім різні групи людей: нових емігрантів із Східньої України, «старих» емігрантів (з 1920-х рр.) і галичан. Усі три групи звикли до своїх відмінних систем праці, мали свої специфічні звички, свій інакший стиль життя і не завжди довіряли одні одним. Прокладати між ними мости співпраці не було так легко. Теоретично було багато легше відновлювати організації, які вже існували перед війною і об'єднувати в них своїх колишніх членів. Це був «простіший» шлях, але він був непродуктивним і не давав надій на поліпшення наукового життя, тим більше, що з боку лишалося багато «незорганізованих» учених, зокрема з-під большевицької окупації.

Найбільшим досягненням активних діячів УВАН було те, що вони вміли об'єднати учених різних поколінь і зацікавлень і надхнути їх до спільної праці в рамках одної Академії. Чи не найдіяльнішим і найдоцільнішим засобом зближення учених різних груп були конференції. Найпліднішими тут були перші два роки діяльности УВАН (1946-47) — 50 конференцій, на яких виголошено 227 доповідей. Спершу конференції відбувалися в центрах українського організованого життя (Авгсбург, Мюнхен), а пізніше їх перенесли на «периферію», себто в різні табори ДП (Ашаффенбург, Міттенвальд, Берхтесгаден та ін.).

Коли ми згадали найактивніших двох діячів УВАН В. Мяковського та П. Курінного то поряд з ними був цілий ряд інших науковців, які повністю включилися в працю УВАН. З «еміграційних» учених першої генерації (1920-1930 рр.) це були в першу чергу: перший президент УВАН Дмитро Дорошенко, його заступник Л. Білецький, В. Щербаківський, П. Зайцев, Л. Чикаленко, Б. Крупницький, Б. Мартос, брати Тимошенки, В. Дорошенко (давній емігрант ще з-перед Першої світової війни), Д. Олянчин, Д. Чижевський, В. Січинський та ін. З-поміж галицької тоді ще «нової» еміграції треба в першу чергу згадати В. Блавацького, Д. Горняткевича, О. Домбровського, В. Лева, В. Мацяка, І. Мірчука, О. Прідацка, Я. Рудницького, В. Шаяна, на початку В. Кубійовича та ін. і — найбільшої частини — учених з-під большевицької окупації: в першу чергу це П. Курінний та В. Міяковський, а поряд із ними Г. Ващенко, М. Вєтухів, Ю. Бойко-Блохин, В. Богун-Чудинів, С. Гаєвський (єпископ Сильвестр), В. Державин, Г. Закревська, С. Жук, П. Ковалів, В. Козловська, Н. Кордиш-Головко, А. Коцевалов, М. Міщенко, О. Оглоблин, П. Одарченко, Н. Осадча-Яната, В. Петров, Н. Полонська-Василенко, В. Радзимовська, В. Чапленко, Ю. Шерех-Шевельов та ін. Вони і кількісно і якісно творили ядро УВАН.

Від самого початку, крім конференцій окремих груп (пізніше перейменованих на секції) відбувалася щорічно центральна-спільна конференція — Шевченківська, у якій брали участь усі групи (секції). На першій Шевченківській конференції УВАН, 24-25 квітня 1946 в Авгсбурзі, офіційно обрано Дмитра Дорошенка президентом Академії. Неофіційно він ним був від 27 січня 1946 року і виконував

цю свою функцію аж до своєї смерти (19 березня 1951 року).

Подивугідною в тих важких умовах перших років існування УВАН була видавнича діяльність. На самому початку єдиний доступний засіб масової інформації для УВАН був циклостиль. Протягом першого 1946 р. секретаріят УВАН видав 12 чисел (два подвійні) *Бюлетеня* з інформаціями про УВАН та діяльність Академії та статтями на наукові та актуальні теми. Так у першому числі *Бюлетеня* була стаття Чикаленка, виголошена на інавґурації УВАН 5 грудня 1945 р. «Об'єднання наукової роботи» (ст. 1-4), в ч. 3 — Я. Рудницький писав про «Найближчі завдання українського мовознавства на чужині» (ст. 3-5), в 5 ч. *Бюлетеня* Д. Чижевський висловлював свої думки про можливості Наукової праці на еміґрації (ст. 1-6), П. Курінний в 11-12 числі *Бюлетеня* обговорював незвичайно актуальну справу «УВАН на новому етапі» (ст. 1-3) прогнозуючи наперед, як відбудеться переселення з Европи за океан і в зв'язку з тим намагався подати напрямні для дальшої роботи УВАН. Крім того в *Бюлетенях* учені друкували конспекти або автореферати виголошених на конференціях доповідей.

Поряд з бюлетенями, УВАН почала видавати *Літописи УВАН,* присвячені окремим загальним темам;[15] почалося видання наукових праць *Історичні пляни Києва* П. Курінного і О. Повстенка,[16] *Книги битія українського народу*[17] Миколи Костомарова — редакція Б. Янівського (В. Міяковського), цитована вже праця Б. Крупницького; з великих праць перше друковане видання УВАН (перше друковане видання УВАН взагалі) *Автограф Шевченка 1857 року* (редакція В. Міяковського),[18] випуск перший збірника *Шевченко та його доба,*[19] *Українські бібліологічні вісті,* ч. 1, почали виходити різні серійні видання: *Славістика, Ономастика, Українські учені* тощо. За

[15] Так наприклад, ч. 2 *Літопису* — це «Доповідь про діяльність УВАН» (листопад 1946), 13 стор., ч. 5 з квітня 1947 присвячене організаційним справам: перевибору президента Д. Дорошенка ще на один термін, повідомлення його про виїзд за океан і в зв'язку з тим призначення Президіяльного бюра УВАН (Л. Білецький, Д. Чижевський, Я. Рудницький, П. Герасименко, М. Вєтухів, Л. Чикаленко, П. Курінний, В. Міяковський) і призначено дев'ять діячів УВАН «заслуженими дійсними членами» (Д. Дорошенко, Л. Білецький, В. Щербаківський, П. Курінний, В. Кубійович, В. Петров, Д. Чижевський, М. Вєтухів, П. Герасименко) тощо, ч. 8 *Літопису* (Авґсбурґ 1948 р.) «В справі єдиного наукового центру» та ін.

[16] Петро Курінний — Олекса Повстенко, Історичні пляни Києва. Авґсбурґ, УВАН, 1947, ст. 4-17 плянів. Зміст двома мовами (українською і латинською), передмова чотирма (українською, англійською, французькою і німецькою).

[17] Микола Костомаров, *Книги битія українського народу* Авґсбурґ, Український Музей-Архів при Українській вільній академії наук. Серія: Пам'ятки і матеріяли, ч. 1. Авґсбурґ 1947, 60 ст. (Редакція і післяслово Б. Янівського, примусовий псевдонім В. Міяковського).

[18] *Автограф Т. Шевченка з 1857 року.* Шевченківська конференція 1947 року. Українська вільна академія наук 1947, 8 ст. (редакція В. Міяковського).

[19] *Шевченко та його доба,* вип. 1. Авґсбурґ 1946/47. УВАН, ст. 135.

перших десять років всіх видань було 105.[20]

Коли у 1949 р. троє передових діячів УВАН опинилися в Канаді, тут почала діяти Президія. Перед тим вирішено було, що УВАН лишається спільною установою для всіх країн США, Канади, європейських країн і Австралії. Одначе це рішення було легко прийняти теоретично, але практика диктувала різні зміни, відхилення. За життя Д. Дорошенка центріпетальна сила його особи ще була надто сильною і єдність УВАН була безспірна, хоч уже проявилися перші тріщини.

Щойно 15 грудня 1950 р. УВАН у США одержала від Державного департаменту статут (чартер) повноправної наукової інституції. Ухвалу в цій справі було прийнято 15 квітня, а вже 30 квітня 1950 р. П. Курінний пише Д. Горняткевичу:

> «Прошу передати мій найщиріший привіт всім тим членам УВАН, які не зважаючи на невідрадні умови праці і існування, взялися до роздмухування великої ідеї вільної української науки на американському грунті...»,

9 липня 1950 року Курінний пише до В. Міяковського:

> «Не лежить моя душа до тої форми самостійности УВАН у США, як Ви описуєте. Для того, щоб при юридичній самостійності затримати ідейну спільність і підпорядкованість, члени мусять бути пов'язані ідейною єдністю і ентузіязмом. Чи є ж вони?..».[21]

При найкращій волі «ідейну спільність і підпорядкованість» не можна зберігати десятиріччями, а все ж таки деякі центріфуґальні прояви в праці УВАН у США з'явилися з ініціятиви М. Вєтухова.[22] УВАН у США вела свою роботу самостійно, не звертаючи уваги ні на Канаду, ні на Европу, хоч утримувала зв'язки з Австралією (єпископ Сильвестер-С. Гаєвський). Силою обставин УВАН у США, як найміцніший осередок став головним рушієм дальшої праці УВАН. УВАН у Канаді, яка дуже коректно дотримувалася европейських рішень з плином часу поставила наголос на дослідження українства в Канаді (згідно з европейським пляном) і фактично праці УВАН у Канаді треба завдячувати, що ця ділянка так добре вивчена.[23]

В основному видавнича діяльність УВАН імпозантна, тим більше, що за винятком декількох видань на початку при фінансовій допомозі Фундації Форда та Східньоевропейського фонду всі видання виходили на фонди, зібрані прихильниками УВАН. 17

[20] Вол. Безушко — Яр. Рудницький. *Видання УВАН у першому десятиліттї 1945-1955*. Вінніпеґ, УВАН, серія Літопис УВАН, ч. 13, 1955, ст. 24.

[21] Обидва листи цитуємо з архіву П. Курінного.

[22] Так наприклад, у Бюлетенях УВАН у США (від серпня 1951 р. до грудня 1955 вийшло 14 чисел) немає ні одної згадки ні про працю УВАН в Европі, ні в Канаді.

[23] УВАН у США присвятила менше уваги справі вивчення української етнічної групи в Америці і дотепер наше знання про американських українців дуже неповне.

англомовних наукових збірників *Аннали,* україномовні наукові збірники та літературні твори, два великі томи збірників статтей, листів, документів Симона Петлюри, три томи Джерел до новітньої історії України, великий том сестри Лесі Українки Ольги Косач-Кривинюк, *Леся Українка — хронологія життя і творчости* та багато інших творів. Коли до цього додати десятки видань європейської та численні видання канадської УВАН, то постає справді велична картина видавничої діяльности невеликої кількости ентузіястів наукової праці. За цією діяльністю є десятки суспільно-громадських ініціятив, сотні викладів, конференцій, урочистих зборів, роковин тощо.

Значення УВАН прекрасно зрозуміла центральна організація українців у Німеччині (ЦПУЕН), яка 4 червня 1946 р. визнала Українську Вільну Академію Наук центральною установою української наукової роботи на еміграції.[24] З цього приводу в 4 ч. *Літопис УВАН* подає від себе такий коментар: «Це визнання вищого адміністраційного органа на еміграції лише формально стверджувало те, що за короткий час фактично зробила УВАН для об'єднання наукових сил на еміграції».[25]

Англомовні видання УВАН, зокрема *Аннали* розсилали в бібліотеки і наукові заклади таких країн крім США: Англія, Австралія, Австрія, Аргентіна, Бразілія, Венесуела, Греція, Голляндія, Данія, Єгипет, Нова Зеляндія, Ірляндія, Ісляндія, Індія, Іран, Ізраїль, Італія, Еспанія, Канада, Мексіка, Німеччина, Південно-африканський Союз, Туреччина, Фінляндія, Франція, Китай (Тайван), Югославія, Чехо-словаччина, Швайцарія і Швеція. Зокрема захоплені рецензії надруковано на том про М. Драгоманова (т. 3 *Анналів*) і *Св. Софія Київська* (т. 10-12). Члени УВАН працювали також в фахових наукових установах американських та канадських, а в Европі — німецьких, французьких та ін. і друкували тими мовами наукові праці.

Кожний людський твір проходить різні стадії розвитку. Проходила ці стадії і УВАН. На початку створення єдиним центром була Німеччина. Ця фаза тривала принаймні п'ять років. Повернення президента УВАН Д. Дорошенка з Канади в Німеччину і його скора після того смерть рішучо скінчили цей період, хоч фактичний занепад значення Німеччини в житті УВАН почався раніше, а офіційно його можна визначити 1949 роком, коли Президія УВАН почала 1949 року діяти в Канаді (Вінніпег). Деякий час найважливішу ролю у житті УВАН відігравала Канада, принаймні до смерти Л.

[24] *Літопис УВАН,* ч. 4, (Авгсбург) березень 1947 ст. 4-5 подає точну цитату згаданого рішення: «Центром наукової роботи на еміграції стає, переймаючи традиції Києво-Могилянської Академії, Українська Вільна Академія Наук з осідком в Авгсбургу, що мусить об'єднати всі наукові сили по всіх зонах окупації в Німеччині» (ст. 5).

[25] *Літопис УВАН,* ч. 4, «Наукові установи на еміграції в 1945-46 роках», ст. 6.

Білецького президента УВАН від 1951 року (помер 5 лютого 1955 р.). Коли з усіх трьох вибраних членів Президії лишився єдиний Я. Рудницький, він прибув у Нью-Йорк і передав Президію УВАН-ові в США;[26] він знов же таки тільки остаточно визнав реальну дійсність. Німеччина вже раніше відмовилась від права виконувати ролю президії.

УВАН у США тоді вже була центральним осередком УВАН. Велика більшість членів осіла на Сході Америки і включилася в працю, отже це був природний центр наукової праці. Американська УВАН була настільки самодостатньою, що в 1970 р., коли треба було передати обов'язки центральної президії Канаді, використовуючи внутрішні розходження в Вінніпезі, відмовилась передати права Централі канадській УВАН. Тепер відновлено намагання створити більшу співпрацю і єдність між трьома відділами Академії. У Німеччині завдяки намаганням одного із співзасновників УВАН у 1945 р. Ю. Бойко-Блохин відновив і очолив європейську УВАН. Канадська УВАН також дуже радо приєдналася до намагань відновити діяльність центральної Президії УВАН і подала цілий ряд своїх пропозицій у цій справі.

Треба надіятися, що можна буде знайти шляхи до активізації наукової діяльности УВАН і передання її в молодші руки, що забезпечить розвиток української наукової діяльности в діяспорі на дальші десятиріччя. Проробленa праця настільки імпозантна, що вона може стати прекрасним і корисним зразком для дальшого розвитку Української Вільної Академії Наук.

[26] *Бюлетень УВАН у США*, ч. 14, грудень 1955 р., ст. 2, 3-4.

ЮРІЙ ЛУЦЬКИЙ
Українська Вільна Академія Наук у США
Торонто, Канада

ПОЧАТКИ «АННАЛІВ»

Влітку 1950 р. я був аспірантом у слов'янському відділі Колумбійського університету. Під час літньої перерви викладів не було і я мав час заглянути на «давнтавн», де в приміщенні української кредитівки відбувалися збори новоствореної УВАН в США. Мені, молодому студентові, було цікаво побачити і послухати наших чільних науковців. Серед них був Володимир Міяковський, Левко Чикаленко і Дам'ян Горняткевич. Головував на зборах Михайло Олексієвич Вєтухів з Харкова.

Не обійшлося без суперечок. Професор Богун-Чудинів твердив, що він як дійсний академік Київської АН, має виключне право очолювати УВАН. Йому заперечували і вкінці збори переголосували, щоб президентом став Вєтухів. Після засідання я підійшов до нього і ми обмінялися думками. Михайло Олексієвич зробив на мене враження людини ділової. Він жив недалеко від мене, біля Колумбії, і ми відвідували один одного. Того року літо в Нью Йорку було дуже гаряче і ми спільно проходжувалися увечорі по Бродвею. Я запізнав Михайла Олексієвича з моїм професором Філіпом Мозлі, який поза проф. Менінгом, був великим україноФілом, що було тоді великою рідкістю серед американців. Він розповідав нам як, будучи ще студентом він старався даремно відвідати проф. Грушевського в Києві в 1934 р. Йому не сказали, що Грушевський був уже на засланні.

Мозлі зацікавився плянами УВАНу і радив нам розпочати наукові видання англійською мовою. Ми сприняли його суґестію позитивно, хоч, пізніше, на сходинах управи УВАН, на які я заходив за запрошенням Вєтухова, дехто висловив свою опозицію. Мовляв, нам треба в першу чергу продовжувати україномовні видання, які мали свій початок в Німеччині. Всетаки, Вєтухову і мені вдалося побороти ту опозицію. Тепер тільки треба було роздобути фонди на такі англомовні видання, бо каса УВАНу була майже порожня. Тут знову нам допоміг Мозлі, який, як директор Російського Інституту при Колумбії, мав добрі зв'язки з американськими фундаціями. За його стараннями Східньо-Европейський Фонд Фундації Форда призначив УВАНові малу дотацію на публікації. Тоді, в канцелярії

Управа УВАН у США — 1950 рік. Зліва: Л. Чикаленко, Ю. Луцький, Д. Горняткевич, М. Вєтухів, К. Косенко, Л. Биковський, В. Міяковський.

Мозлі, ми обговорили можливість видання англомовного журналу, який Мозлі охрестив «Анналами».

Такі були наші початки. Тепер треба було взятися до праці. Тому, що в управі УВАН я був одинокою людиною, яка володіла англійською мовою, головний тягар впав на мене. В моїй праці я мав завжди допомогу моєї дружини, вродженої англійки. Але праця була нелегка, бо я продовжував мої студії на Колумбії і не міг повсім посвятитися «Анналам». Щоправда, мені тоді було 31 літ і я мав доволі багато енергії. Пригадую добре на скільки перешкод ми натрапили при редакції першого номера, який з'явився з датою — зима 1951. Зміст його був різноманітний — від Сергія Єфремова про історіографію української літератури до Григорія Махова про ґрунти України. Серед рецензій були дві — Дмитра Чижевського і Петра Одарченка. Отже загальний рівень справді академічний, такий як ми собі бажали. Одна стаття, Володимира Міяковського (захованого під псевдонімом Порський), стала пізніше об'єктом сильної критики з боку Миколи Чубатого, якому вона не подобалася. В своїй рецензії на перший номер «Анналів» в англомовному «Українському квартальнику» Чубатий накинувся на нас тому, що, мовляв, ми не пропаґуємо української науки. Йому, мабуть, ішлося про українську пропаґанду, яку ми завжди оминали. Тоді вже з'ясувався

в діяспорі поділ людей на тих, що були гурра-патріотами і тих, що респектували науку як таку. На нашу думку, стаття Міяковського про українські відгуки про декабристів належала до правдивої науки. До пропагандистів, науковці УВАНу ніколи не належали. Поволі «Аннали» здобули собі признання серед американців, хоч в тих часах українознавство було доволі занедбане. Пригадую, що Мозлі післав перший номер Джорджу Кеннану, який ніколи не висказував симпатій до України і навпаки вважав її за частину Росії. Кеннан здержливо оцінив «Аннали» і Мозлі зареагував: «Принаймні не вилаяв!».

Моя редакторська робота була ускладнена. Прийшлося перекладати статті з незнайомих мені ділянок (стаття Кордиш-Головко про тканини в трипільській культурі, рецензія Юрія Шереха на лінгвістичну працю Ваяна). Крім того я був відповідальним за коректу, транслітерацію, і мусів пертрактувати з малими, дешевими друкарнями, які не завжди могли виконати те, що ми хотіли. В додатку, я укладав оголошення про «Аннали» і вів картотеку пренумерат. Але все це я поборював, бо бачив успіх. Окремі випуски «Анналів» були присвячені в дальших роках «Заселенню південної України» Н. Василенко-Полонської (1955), Олександрові Потебні (1956), і студіям над сучасною українською історією (1961). Між цінними статтями і перекладами були статті Михайла Тугана-Барановського (1954), оцінка Гоголя Чижевським (1952), «Схема» української історії М. Грушевського (1952), статті В. Липинського (1953) і статті про «Історію Русов» (Оглоблин, Яковлів, 1953).

Ще за мого перебування в Нью Йорку, з якого я виїхав в 1952 р., ми вспіли видати три окремі більші випуски «Анналів»: про собор св. Софії в Києві (під ред. О. Повстенка) і про Михайла Драгоманова (під ред. Івана Лисяка-Рудницького) і «Українську історіографію» Дмитра Дорошенка (під ред. О. Оглоблина). Я робив переклад збірника про Драгоманова і про історіографію Дорошенка. Це забрало мені дуже багато часу і нервів. При редакції збірника про Драгоманова я співпрацював з моїм давнім приятелем, Іваном Лисяком-Рудницьким і багато дечого навчився від нього. Появу того збірника УВАН відсвяткувала конференцією в престіжному американському музеї. Одним із доповідачів був проф. Мозлі, який був також автором однієї статті в збірнику.

Коли, в 1952 р., я покинув Нью Йорк і «Аннали» я мав задоволення, що цей журнал мав добрі підвалини і що в ньому друкувалися найкращі науковці діяспори (Дмитро Дорошенко, Олександер Оглоблин, Дмитро Чижевський, Лев Окіншевич, Омелян Пріцак, Ігор Шевченко, Володимир Міяковський, Микола Шлемкевич, Іван Лисяк-Рудницький і Юрій Шевельов). Дальша доля журналу від мене не залежала, хоч я вдержував з ним контакт і виконував деякі переклади по приїзді до Торонта. Журнал проіснував, з деякими перервами, до 1985 р. Коли ми заснували «Аннали» в 1951 р. ми писали в передмові, що ми бажали продовжувати кращі традиції Київської Академії Наук перед її розгромом. З історичної

перспективи сьогоднішнього дня можна сказати, що ми це завдання старалися виконати. Рівночасно ми були тими піонерами, що вводили нашу науку в широкий англомовний світ.

Праця в «Анналах» дала мені можливість запізнатися ближче з видатними науковцями. Не буде зайвим залишити тут профілі деяких з них.

Михайло Олексієвич Вєтухів був генетиком по фаху і співпрацював на Колумбії з відомим американським учеником Добжанським. Нераз розповідав мені про свої досліди над мухою drosophila. Як і його батько, він був відданий справі української науки, хоч був песимістом щодо майбутнього України. Говорив часто: «Незалежники на Україні це білі круки». Вєтухів був добрим президентом УВАНу. Він зі мною ходив до американського уряду, щоби заінкорпорувати академію. Американський службовець не дозволив нам вжити слів «Вільна академія», заявляючи, що слово «вільна» є зайве, бо в Америці все вільне. Ми мусіли погодитися на Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S., хоч між собою задержали УВАН. Головною хибою Вєтухова було те, що він майже завжди спізнявся, що мене дуже дратувало. Зате, раз він головував на засіданнях, то можна було відчути його розум і рішучість.

Якщо Вєтухів був головою УВАНу, то її серцем безумовно був Володимир Варлаамович Міяковський. Він пересиджував днями і вечорами в архіві-музеї, де була непогана бібліотека. На його бажання, ті наші видавництва, що надсилали нам свої видання, повинні були присилати три примірники — київський, харківський і львівський. Він казав, що колись ті видання будуть передані там. Ми тоді трохи сміялися з таких вимог, але тепер дійсно ті три примірники повинні бути передані до бібліотек Києва, Харкова і Львова. Міяковський був дуже милою людиною і в ньому я бачив гип чи не останнього «наддніпр'янського» нашого вченого. Він був також поважним дослідником-автором унікальної студії «Люди сорокових років», яка з'явилася ще в Україні в збірнику «За сто літ». В Нью Йорку дуже старався, щоб кожного року видати річник «Шевченко». В архіві-музеї, де він був душею, він почувався як дома. Часто коли я заходив туди він був готовий розказувати про київські часи. Він також обстоював думку, що всі працівники академії мають для неї велику вагу, навіть ті, що займаються канцелярією (Кекало). З видатних людей, яких я час від часу зустрічав в академії треба згадати Дмитра Чижевського, Олександра Оглоблина і Олександра Архипенка. Чижевський і Оглоблин читали деколи доповіді. Архипенко заходив на розмови з Михайлом Олексієвичем. Я був трохи здивований, що він вільно говорив по-українськи, хоч, мабуть, тієї мови він не вживав дуже часто. Деколи Вєтухів запрошував як доповідувачів видатних російських вчених (Карповіч, Абрамовіч). Годі не обійшлося без гострих дискусій, хоч атмосфера доповідей була строго наукова і Вєтухів увічливо приймав тих і інших чужинців.

УВАН була не тільки середовищем учених «східняків» (галичани

гуртувалися в НТШ), вона притягала до себе молодих учених діяспори. Серед них були Іван Лисяк-Рудницький і Євген Пизюр, автор англомовної праці про Бакуніна. Оба вони були людьми з широкими горизонтами і пробивалися в американську науку. Іван завжди пригадував, що УВАНові треба мати молодих членів. Раз навіть він образив старенького Міяковського, назвавши УВАН — «клюбом сеньйорів». Крім того, на доповіді УВАНу заходили часто видатні поети і мистці (Барка, Гніздовський). Вони відчували, що там бився живчик української наукової думки. Помимо доволі скромного приміщення, в якому знаходилася академія (адресу ми міняли 3 рази) я не бачив багато ріжниці між атмосферою в ній і атмосферою слов'янського відділу Колумбії, де я був студентом. Мої колеги з Колумбії (Фізер, Басараб) часто відвідували УВАН. Джон Решетар, який тоді опублікував англомовну книжку про «Українську революцію», був нашим приятелем і прихильником УВАНу.

Події описані тут відбулися в ранніх 1950-х роках, коли Україною правив Сталін. Надій на те, що ситуація там стане кращою було дуже мало. Перед українською імміграцією стояло завдання продовжити життєздатність української культури і науки. Деякі старалися робити це в замкненому колі народництва і просвітянщини. Інші хотіли нав'язати контакт з американським і англомовним світом. До них належали ті, що розпочали «Аннали». Для мене особисто праця в УВАН була певним «откровеніем». Працюючи разом головно зі «східняками» я прийшов до переконання, що ті люди є запорукою не тільки тяглости нашої культурної і наукової традиції, але і нашої майбутньої державности. Як галичанин, якому рідна сторона завжди пахла провінцією, я відчув ширший подих зі сходу і зрозумів, що там буде вирішуватися наша доля. Я також болюче відчував ворогування між «східняками» і «західняками» на території Нью Йорку і вважав, що нам треба не так об'єднатися (адже наші традиції були ріжні), як співпрацювати. На жаль такого зрозуміння серед старших було обмаль. Молодь думала інакше і орієнтувалася на світову арену. Тоді серед нас були такі «східняки» як Юрій Лавріненко і Григорій Костюк, які також були причетні до УВАНу. Вони принесли зі собою мало відомі тоді ідеї «розстріляного відродження» і імена Миколи Хвильового і Миколи Зерова. Відбулося дивне і не спостережене ніким новонародження ґенерації учених, які інакше дивилися на наше минуле і майбутнє.

ІГОР ВЕРБА
Українське Історичне Товариство
Київ, Україна

СПРОБИ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК У КИЄВІ

(Кінець 1941 — середина 1942 рр.)

Історія Української Академії Наук (УАН) за часів німецької окупації бере свій початок приблизно від самого вступу німецьких частин до Києва 19 вересня 1941 року, який як відомо, до Другої світової війни був найбільшим центром України, де зосереджувалося академічне життя.

Вже в 20-х числах вересня з утворенням Київської Міської Управи (КМУ) на чолі з істориком професором О. П. Оглоблином поставало питання про налагодження наукової праці і створення гідних умов праці для вчених. Тоді ж відбулося і призначення уповноважених що до з'ясування академічних питань — Кирпіченка (на жаль, не всі вихідні дані вдалося встановити. — І. В.) та філолога В.М. Приліпка, а також визначено організаційний термін на один місяць. Цій невеличкій групі вдалося за досить короткий період з'ясувати основні питання кількісного та якісного складу наукової інтелігенції як в Києві, так і в інших колишніх академічних містах, насамперед у Львові, Чернігові, які на той час вже знаходились під окупацією німецької армії. Так, названі уповноважені встановили, що в Києві з різних причин залишилось кілька сот науковців. Певне уявлення про цей дослідницький корпус столиці можуть дати цифри, занотовані в звіті директора організації місцевої взаємодопомоги науковим працівникам Г. П. Вовка (дані на кінець 1942 р.). За цими далеко не повними підрахунками, в Києві тоді перебувало 1139 осіб розумової праці, які розподілялись на такі групи: 1) за званням: академіків — 3, професорів — 180, доцентів 253, старших наукових робітників — 148, молодших наукових робітників — 69, асистентів — 80, інших — 189; 2) за фахом: істориків і філологів — 106, інженерів — 102, медичних робітників 129, біологів — 97, геологів — 41, хеміків — 45, фізиків і математиків — 61, економістів — 25, агрономів — 50, бібліотекарів 16, мистецтвознавців — 31, всіх інших — 61; 3) за віком наукова громадськість Києва розподілялась так: від 25 до 35 років — 60 чол., від 35 до 45 — 266 чол., від 45 до 60 — 336 чол., від 60 до 100

— 162 чол.; 4) за національністю, як це і передбачалося, найчисленніші групи становили українці — 666 чол. та росіяни — 201 чол. Далі йшли, як сказано в документі, фольксдойчі (німці) — 18 чол., білоруси — 11 чол., поляки — 10 чол., чехи — 4 чол., молдавани —3 чол., вірмени — 2 чол., болгари — 2 чол., караїми, шведи, литовці, чорногорці, грузини, зиряни, араби були представлені по 1 чол. З усіх науковців працездатних нараховувалось 857 чол., непрацездатних — 66.[1]

Ці досить скупі, але промовисті дані говорять нам багато. Неважко завважити, що в окупації залишилась маса людей найпрацездатнішого віку, серед яких найчисельнішу групу становили постаті віком від 35 до 60 років, частина життя та творчої діяльности яких пройшли в дореволюційній Україні. Безперечно, в їх уявленні більш ніж 20-річне панування більшовицького тоталітарного режиму в порівнянні з аналогічною льояльною системою російської імперії було не на користь першої. Ймовірно, порівняння прожитих років за сталінщини з попередніми і було одним з основних і вмотивованих чинників, що вплинуло на остаточне рішення багатьох інтелектуалів залишитись в Києві. Разом з тим зазначимо, що на подібний крок кожна людина йде індивідуально в силу тих чи інших морально-етичних та життєвих обставин. Не останню роль відіграла тут і сталінська пропаганда перших місяців війни, яка сформувала в свідомості переважної більшости мешканців Києва щиру віру брехливій тезі про те, що мовляв Київ не буде зданий ні за яких умов. Коли ж стала зрозумілою вся підлість подібних заяв, евакуюватись з міста просто не було можливости і часу. Нагадаємо, що в столиці залишилось в окупації 400 тис. чол. з 1 млн., які проживали в місті до війни.

Нам здається не безпідставним, що переважна більшість дослідницьких кадрів залишилась на загарбаній території свідомо, але, ймовірно, головним мотивом було не бажання прислужитись новим хазяям, а можливість більш повноцінно (як їм спочатку здавалось) зреалізувати власний науковий потенціял на користь української науки.

Серед тих, хто не покинув українську територію, знаходимо прізвища академіків УАН хеміків В. О. Плотникова, Б. С. Лисіна та В. Г. Шапошнікова, члена-кореспондента математика С. М. Кулика. Досить численним і представником був корпус професорів, серед яких ми бачимо істориків О. П. Оглоблина, Н. Д. Полонську-Василенко й інших філологів та фолкльористів М. К. Грун-

[1] Державний архів Київської области (далі — ДАКО). — Ф. 2356. — Оп. 6. — Спр. 166. — Арк. 2-3.

Зазначимо, що ці цифри фіксують всіх науковців — як академічних, так і тих, які працювали у вищій школі, хоча, на наш погляд, важко провести лінію між ними, оскільки вони часто належали як до академічної, так і вузівської (високошкільної) науки.

ського, П. Й. Горецького. Б. В. Якубського та В. І. Маслова, економістів М. І. Величківського та Г. О. Кривченка, геолога М. К. Шматька, зоолога М. В. Шарлеманя, математика В. С. Чудинова тощо. Велику групу складали й інші науковці — археологи П. П. Курінний та В. Є. Козловська, мовознавці В. В. Мяковський та С. О. Буда, економіст О. М. Моргун, мистецтвознавці А. Ф. Середа, С. А. Таранущенко, М. О. Сімзен-Сичевський, правник Л. О. Окиншевич, історики О. М. Степанишина, А. В. Антонович, О. Я. Кіктев, нумізмат В. А. Шугаєвський та інші. Цей перелік буде не повним, якщо не згадати членів родин відомих діячів науки та культури України, в різний час пов'язаних з УАН. Серед них варто назвати родину академіка М. С. Грушевського — його удову М. С. Грушевську, дружину брата О. О. Грушевську, сестру Г. С. Грушевську-Шамрай, сина історика та літературознавця М. П. Драгоманова — Світозара, удову історика В. Б. Антоновича — К. М. Мельник (Антонович) та ін. Безперечно, що їх науковий досвід та життєвий потенціял міг відіграти значну ролю в налагодженні праці УАН. В справі відновлення Академії заслуговували на особливу увагу і митці, серед яких згадаємо члена-кореспондента Академії архітектури СРСР І. В. Моргилевського, малярів В. Г. Кричевського, І. П. Кавалерідзе, І. С. Їжакевича. Цей гурт відомих діячів розглядалось як основну резерву для майбутніх мистецьких катедр та секцій УАН.

Рівні за талантом побратими наукового пера перебували і в колишньому філіялі АН у Львові. Уповноважені КМУ звернули особливо пильну увагу на відомих фахівців академіків-філологів М. С. Возняка, М. Ф. Колессу, В. Г. Шурата й історика професора І. П. Крип'якевича.

Тогочасна преса, відзначаючи цей відрадний факт, бадьоро повідомляла, що вже зареєстровано понад 30 академічних закладів, які подали до КМУ перспективні пляни роботи: "Організаційний період закінчується. Найближчим часом почнуть працювати науково-дослідні інститути: автомобільного транспорту, деревини, шляхів, лабораторія будівельних матеріялів".[2]

Згодом, коли підготовча робота була завершена і з'ясована кількість науковців, 20 жовтня під головуванням історика О. П. Оглоблина була скликана нарада зацікавлених сил в приміщенні Будинку УАН (вул. Володимирська, 55) у справі відновлення Української Академії Наук.[3] Оцінивши чисельність вченого корпусу і констатувавши, що вона відповідає часам заснування УАН періоду 1918-1919 рр., члени зібрання ухвалили вважати цей день першим днем відновленої Академії. Тоді ж було призначено і Президію, а також затверджено штат керівників відділів та окремих

[2] *Українське слово* (Київ), 1941, 14 жовтня (ч. 30), с:4.

[3] Л. Винар «Листи Івана Крип'якевича до Олександра Оглоблина», *Український історик*, ч. 1-4, 1990, стор. 104.

науково-дослідних інститутів, як ми думаємо терміном до 31 грудня 1941 р. За цей час (жовтень-грудень) плянувалось визначити розмір коштів з фондів КМУ і з'ясувати пріоритетні напрямки наукової діяльности. Президентом УАН було обрано відомого вченого академіка В. О. Плотнікова, членами Президії ухвалено проф. В. С. Чудінова (керівник фізико-математичного та технічного відділів), проф. М. К. Шматька (завідувач природничого відділу), проф. О. П. Оглоблина (керуючий історико-філологічного відділу), акад. В. Г. Шапошнікова та акад. В. С. Лисіна. Тимчасове директорство в науково-дослідних інститутах посіли перечислені нижче науковці: Історичного — доктор М. Андрусяк, Археологічного — проф. Н. Д. Полонська-Василенко, Мовознавства — проф. П. Й. Горецький, Літератури й фолкльору — проф. М. М. Марковський, Економіки та статистики — проф. М. І. Величківський, Геології — проф. М. К. Шматько, Зоології —проф. М. В. Шарлемань, Гідробіології — проф. Д. О. Белінг, Математики —проф. В. С. Чудінов, Мінералогічної сировини — акад. Б. С. Лисін, Біохемії — проф. С. Є. Боржовський, Хемії —акад. В. О. Плотніков, Органічної хемії — акад. В. Г. Шапошніков, Фізики — проф. В. А. Терлецький, Гірничої механіки — проф. К. В. Панько, Ботаніки — проф. Є. І. Барзіловський, Електрозварювання — проф. В. В. Шевервицький, Гідрології — проф. Терпусов, Будівельної механіки —проф. Л. І. Чередниченко, Наукової бібліотеки — Полядуха, заступником директора Наукової бібліотеки був призначений Кривенюк. Із сформуванням керівничого складу розв'язувалось лише одне з багатьох питань. Тому одночасно було вирішено в максимально короткий термін підібрати необхідні штати технічного і обслуговуючого персоналу й подати ці списки на затвердження до завідуючого відділом культури та освіти КМУ проф. К. Т. Штепи.[4]

Нашвидкоруч сформований корпус керівників Академії згодом зазнав деяких змін. 15 листопада 1941 р. було утворено нову Президію в складі 3-ох осіб — акад. В. О. Плотніков (природничий відділ) та професорів М. К. Грунського (історико-філологічний відділ) та В. С. Чудінова (фізико-математичний відділ), а також затверджено вченим секретарем Кірпічнікова. За розпорядженням нового голови КМУ В. П. Багазія, на потреби Академії виділялось 44000 крб. та 18999 крб. на оплату роботи працівникам, що виконували малокваліфіковану роботу — перенесення меблів, книжок, тощо.[5]

Свою діяльність нова верхівка УАН почала з виборів нових дійсних членів Академії. 25 листопада 1941 р. відбулося попереднє обрання новообраних академіків: М. К. Грунського, В. С. Чудінова та М. К. Шматька. Президент УАН акад. В. О. Плотніков підтвердив цей факт і відправив відповідні документи до голови КМУ В. П.

[4] ДАКО. — Ф. 2356. — Оп. 6. — Спр. 172. Арк. 12-13.
[5] *Там же*, Оп. 1. Спр. 70. — Арк. 17.

Багазія. Ознайомлення пройшло досить швидко і головний державець Києва підтвердив думку з першого ухвалення названих кандидатур.[6].

Проте, як з'ясувалось згодом, поповнити Академію новими членами виявилось набагато простішою справою, ніж налагодити нормальне функціонування її основних ланок. Упродовж жовтня — листопада 1941 р. спеціяльні німецькі військові частини оглядали кожний інститут, вишукуючи вибухові матеріяли, які залишились після відходу Червоної Армії. Ці вишколені загони діяли досить швидко і за короткий час розмінували будівлі УАН.[7] Паралельно з цим було призначено Комісію Контрольно-інспекторського відділу Управи м. Києва для огляду стану Академії, в завдання якої входило з'ясувати становище матеріяльно-технічної бази інститутів і готовність їх до роботи. Цей гурт в складі голови І. В. Солодовника та членів І. Ф. Пінчука й П. А. Білика констатував, що вже почали працювати Інститут мовознавства, який виконував завдання щодо випуску німецько-українського словника (упорядник проф. І. В. Шаровольський) і розробляв новий правопис, та Інститут літератури й фолкльору, що готував видання славнозвісного Шевченківського Кобзаря. Одночасно з ними приступили до праці і в інститутах хемії, ботаніки, зоології, гідробіології, гідрології, електрозварювання, фізики, геології, економіки, будівельної механіки, гірничої справи. В основному науково-дослідні заклади продовжували свої попередні дослідження, але в їх діяльності з'явились і нові тенденції. Як це і передбачалось, більшість з них поступово починала виконувати завдання, отримані від німецької окупаційної влади.

З самого початку відновлення вищої наукової інституції академічні заклади опинились у важкому становищі з точки зору вирішення як організаційних, так і фінансових питань. У вирі військових подій частина будинків, які колись належали окремим творчим осередкам, опинилась у підпорядкуванні іншим органам. Досить показовим у цьому відношенні є доля одного з корпусів Гідробіологічного інституту при вул. Володимирській, 44, який КМУ передала під їдальню громадського харчування. Ті, що там харчувалися зразу ж закрили задній вхід до Інституту, позбавивши його виходу на горище, зайняли частину підвалів, де знаходились різні матеріяльні цінності, виселили з квартир наукових працівників, а у дворі влаштували смітник. І тільки завдяки енергійному втручанню відповідних компетентних академічних органів вдалося наладнати цю справу. Гідробіологічний інститут, як і в попередні роки, продовжував працю в старому, пристосованому для його потреб помешканні.

Деякі інститути, зокрема експериментальної медицини і мікро-

[6] *Там же,* Оп. 6. — Спр. 172. — Арк. 25.

[7] Н. Ю. Пушкарський, «Як горів Київ», *Український збірник,* Мюнхен, 1956. Кн. 5, стор. 57.

біології, взагалі не мали придатного для їх праці персоналу. Великий клопіт з приміщенням мали також інститути археології, історії України, органічної хемії і технології. В трагічному стані були й ботанічні садки, веґетативні парки та інше наукове обладнання Інституту ботаніки, а також Інституту зоології.

Інститут ботаніки, який до війни мав велике господарство і цінне майно в різних районах Києва (вул. Терещенківська, 8, Звіринець, Голосієво, Лук'янівка) опинився перед складною кадровою і фінансовою проблемами. Не маючи достатніх коштів в КМУ, штат працівників Інституту ботаніки не зарахували на хлібний приділ, і частина співробітників, не маючи засобів для існування, самовільно залишила інститут. Катастрофічна нестача коштів призвела до того, що лісові насадження, виноградники, теплиці, лабораторії, гербарії, музеї та інше обладнання, що неймовірними зусиллями зберігалося від пошкодження і загибелі завдяки самовідданій праці технічних робітників, опинились перед загрозою знищення.

Крім того, помешкання гуманітарних академічних осередків зовсім не опалювалось, а природничим бракувало коштів для годування тварин. Зважаючи на ці та ряд інших обставин частина інститутів — літератури і фолкльору, історії і економіки та археології переїхали в нове приміщення на вул. Фундуклеївській N 15.[8]

Головний корпус УАН, при вул. Володимирській, 55, в якому в радянські часи розміщувались інститути зоології, геології, історії України, мовознавства, літератури та фолкльору, а також зоологічний музей, перебував в аварійному стані. З початком перших морозів вода, що залишилась в радіаторах, почала замерзати, внаслідок чого вся система опалення вийшла з ладу. Працювати доводилось при температурі 5-8 градусів морозу в кімнатах. Фактично, за таких умов наукова праця ще й не розпочавшись, була припинена. До цих труднощів додалися чвари з верхівкою КМУ (В. П. Багазій), яка вивезла з будинку УАН при вул. Шевченка, 14 дров'яний склад, позбавивши, таким чином, працівників академічних установ дров і вугілля. В умовах холодної зими 1941/42 рр. проблема опалення чисто господарської справи стала чинником, що визначав життєдіяльність академічних осередків. Досить показовою є картина, зображена співробітницею Археологічного інституту відомим археологом В. Є. Козловською в листі до директора цього закладу Н. Д. Полонської-Василенко з 12 січня 1942 р. В цьому документі Валерія Євгенівна писала, що кинула роботу задля невідкладної справи — перевезення дров, які випадково вдалося знайти разом з візником.[9]

Перед небезпекою загибелі від холоду опинилась колекція зоологічного музею, де зберігались екземпляри рідкісних та унікальних

[8] *Українське слово* (Київ), 1941, 2 листопада (ч. 147), стор. 4.

[9] Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України (далі — ЦДАМЛМ України). Ф. 542, Оп. 1, Спр. 167, Арк. 1.

тварин, що становили величезну наукову вагу. Особливо потерпіли від холоду такі виключно цінні експонати музею цього мистецького закладу, як опудала зубра, лося, тура. Однак, не зважаючи на звитяжну роботу працівників зоологічного музею для врятування колекції, це не вдалося зробити, і навіки загинуло 8 великих банок з експонатами, а всі інші опинились перед тією ж загрозою. Врятувати становище могли тільки нові партії формальдегіну, який в тодішніх умовах був відсутній.

Серед експонатів колишнього Клінічного інституту, які випадково були врятовані робітниками УАН від нищення, величезну цінність становило зібрання препаратів мозку 32 видатних вчених. Ці матеріяли разом з багатьма іншими перебували під загрозою руйнування, і частина з них все таки була пошкоджена.

Відновлював свою працю й Інститут геології та геологічний музей. Працю цього закладу німецьке командування вважало пріоритетною, і тому він одразу ж отримав завдання всебічного вивчення геології України та корисних копалин. Пильна увага нової адміністрації до його потреб забезпечила йому фінансову підтримку і постійну працю. Інститут мав надзвичайно широкий діяпазон наукових напрямків, починаючи від вивчення теоретичних питань геології і закінчуючи сучасними проблемами видобутку корисних копалин. Також Інститут розробляв питання петрографії, стратиграфії та палеонтології. Перед робітниками було поставлене завдання вивчення проблем Великого Дніпра, а в перспективі і вугільного Донбасу, руди, кольорових та чорних металів. Особливо цікавили окупаційну владу розшуки горючих газів, нафти, родовищ п'єзокварців на Волині, слюди та технології виготовлення алюмінію з коалінів України.

Стратегічне завдання стояло також і перед геологічним музеєм щодо всебічного висвітлення геологічної будови України на кам'яному матеріялі з метою обслуговування практичних пошукових робіт, а також для вирішення науково-теоретичних та учбових питань. Базою для такої діяльности став чималий відповідний матеріял, що нараховував понад 100,000 зразків в експозиції та в підсобних фондах, в тому числі найновіші (переважно неопубліковані) геологічні факти. Серед численних завдань, які були поставлені перед музеєм, стояло виготовлення колекцій та добір фактів на замовлення німецького командування та різних господарських установ. За перші три місяці функціонування музею його спробітники виконали досить значну роботу для окупаційної влади, зібравши великий картографічний матеріял, що залишився в Геологічному інституті. На основі цього ретельного і копіткого пошуку, було створено невеличкий музей для геологічної служби німецького командування. Музейники не стояли осторонь і від проблеми ознайомлення німецьких спеціялістів з корисними копалинами та геологічною будовою України. Так, зібраний і підготовлений матеріял про п'єзокварцити був згодом надісланий для оцінки та дослідження до Берліну. Важливою ділянкою праці цього мистецького закладу став

і підбір матеріялів про пісковики, а також виготовлення колекцій корисних копалин для німецьких вчених в столиці райху. Аналогічно працювали співробітники музею і для Краківської гірничої академії. Одним з важливих завдань названої установи було і виготовлення стратиграфічної колекції кристалічних порід.

Поряд з цим в діяльності Геологічного інституту і геологічного музею весь час відчувались труднощі. Як і багато академічних інституцій, ці науково-дослідні осередки весь час потерпали від посиленого холоду. Від міцних морозів почали псуватись кам'яні колекції, а також багатий остеологічний та палеонтологічний матеріял. Зокрема, під загрозою опинився унікальний скелет тролонтеріята копального слона — попередника мамонта, який був найціннішим науковим об'єктом всіх музеїв УАН. Його вартість на 1941 р. оцінювалась грандіозною цифрою в 1000000 крб. золотом.[10]

Не зважаючи на важкі умови праці, в різних інститутах Академії гуртувалось чимало видатних учених, відданих науці. Було б не під силу одному авторові дати об'єктивну оцінку того, над чим працювали академічні дослідники, тому тільки в загальних рисах намалюємо пріоритетні напрямки діяльности інших науково-дослідних інституцій.

Інститут математики мав розробляти питання методів інтеґрування диференційних рівнянь, проблеми алгебри і вищої математики. Великого значення надавалось і розрахункам вчених в галузях машинобудування та будівництва.

Перед науковцями Інституту фізики стояло нагальне завдання розроблення проблем електронної оптики, теплофізики та реґенофізики.

Досить складні проблеми стояли перед Інститутом електрозварювання. Так німецьке командування визначало основні напрямки діяльности цього наукового осередку: а) розгорнути роботу майстерні електрозварювання для відбудови моста та підприємств як у Києві, так і за його межами; б) проводити наукову роботу, пов'язану з «дуговою різкою» металу (нова влада окремо підкреслювала актуальне значення цієї праці); в) допомогти відродити підприємства у «звільнених» районах України видобування бурого та кам'яного вугілля, особливо в регіонах Звенигородки, Олександрії та Галичини; г) приступити до виконання такої наукової тематики, як «Дослідження ефективности викриття буро-вугільних родовищ відкритим та підземним способами».[11]

Інститут хемії працював над питаннями електрометалургії кольорових та легких металів, застосування кисневого методу в металургії, видобуванню рідких елементів з промислових відходів.

Інститут біохемії зосередив свою увагу на дослідженні проблем

[10] ДАКО. Ф. 2356, оп. 1, спр. 70, арк. 21.
[11] *Там само,* оп. 6, спр. 172, арк. 3-4.

біохемії мускулятурної та нервової діяльности, мускулятурної втоми, тренування мускулів. Не меншого значення надавалось і дослідженню питань біохемії кормів та оздоровлення умов праці, раціоналізації харчування в умовах військового часу.

Вивченням флори України, дослідженням нових сортів плодово-ягідних, стероносних та лікарських рослин, систематикою та морфологією займався Інститут ботаніки.

Питанням вивчення міцности конструктивних деталів і фізико-математичних властивостей матеріялів у зв'язку з проблемою міцности машин плянував займатись Інститут будівельної механіки.

На дещо схожу роботу, але в сфері гірничого будівництва, повинен був зосередити свою діяльність колектив відродженого Інституту гірничої механіки, розробляючи питання гірничої електромеханіки, вивчаючи динаміку гірничих машин та досліджуючи засоби прискореного проходження шахт.

Інститут мінеральної сировини мав працювати у галузі вивчення селікатної промисловости.

Фінансові негаразди і брак відповідних спеціялістів примусили керівництво УАН піти на об'єднання кількох паралельних науково-дослідних закладів. Так, інститути економіки і політики згуртувались в географічний академічний осередок.[12] Тільки частково розгорнули свою науково-дослідну діяльність осередки гуманітарного циклу. Відомо, що директор Інституту історії України М. Андрусяк піклувався про створення історичної бібліотеки на основі зібрання книжок колишнього ректора Львівського університету і співробітника Інституту історії України репресованого професора М. І. Марченка,[13] проте справу так і не вдалося зреалізувати. Брали участь науковці (зокрема, Н. Д. Полонська-Василенко) і в написанні шкільного підручника історії України.[14] Певні відомості про діяльність інституту історії України того часу можуть дати листи львівського історика І. П. Крип'якевича до київського дослідника О. П. Оглоблина за листопад 1941 — січень 1942 рр. В цьому епістолярному спадку рефреном проходить думка про пріоритетність для німецького командування тем такого змісту, як:

> а) відображення боротьби з марксизмом, більшовизмом і русифікацією; б) розвиток зв'язків з новою Європою; в) дослідження українсько-німецьких взаємин та г) видання джерел.[15]

Німці покладали надії на створення нового Інституту вивчення українського національно-визвольного руху, який би, як повідомлялось, «досліджував славну боротьбу українського народу за честь і

[12] М. Величківський, «В Українській Академії Наук», *Українське слово* (Київ), 1941, 14 листопада (г. 59), с. 3.

[13] ДАКО ф. 2356, оп. 1, спр. 70, арк. 9.

[14] ЦДАМЛМ України ф. 542, оп. 1, спр. 275, арк. 42.

[15] Л. Винар, «Листи...», с. 172-177.

волю своєї країни».[16] Однак, гадаємо, ця мрія так і залишилась незреалізованою. Торкаючись болісних і складних сторінок праці вчених-гуманітаріїв, треба окремо зупинитись на долі українознавчої бази, яка до війни зосереджувалась в бібліотеці УАН. Її сумнозвісна історія сповна відбилася на дослідчих студіях українців. Відступаючі радянські військові частини вивезли з бібліотеки всі інкунабули, всі стародруки XVI і частково XVII століття, всі раритети. Евакуації зазнали всі цінні рукописи із збірок Києво-Печерської і Почаївської Лавр, Софіївського собору, Михайлівського манастиря, Київського університету, Київської духовної академії, Кременецького та Ніжинського ліцею. Були ешоловані майже всі картографічні матеріяли, колекція Лазаревського, українська преса часів громадянської війни, велика кількість бібліографічного та бібліотекознавчого надбання. Все, чого не можна було забрати, безжально знищувалось. У «таємному» відділі згоріло не менше 100,000 примірників безцінних книжок.[17] Цілком зрозуміло, що все це надзвичайно важко позначилось на дальшій дослідничій праці академічних інтелектуалів. Німецька влада, яка спочатку декляративно підтримувала розбудову гуманітарних осередків, згодом досить стримано, а часом навіть нетерпимо реагувала на будь-які спроби вести працю в цьому напрямку. Керівник групи «Наука», створеної в Києві, доктор фон Франк'е у звіті про стан української освіти і науки лаконічно підкреслював «Жодна німецька служба не відчувала потреби у послугах вузів (інститутів) гуманітарного профілю».[18] Відповідаючи на запити місцевих науковців, щодо відродження академічних осередків, високий німецький урядовець недвозначно пояснив, що вони можливі лише за багато років.[19]

Не вплинув на нього і лист заступника Відділу освіти та Культури КМУ, про можливість безкоштовної праці вчених Інституту історії України та інших мовознавчих закладів подібного профілю. На це благальне звернення, Фон Франк'е зареагував фразою, що не може бути й мови про дозвіл, оскільки обербюргермайстер не дозволить Міській управі мати науково-академічний кошторис саме в сфері гуманітарних наук.[20]

Ще виразніше висловився бригаденфюрер СС Квітцрау, який займався створенням у Києві «Збірного інституту науково-технічного профілю». За його брутальною термінологією гуманітарні інститути

[16] *Українське слово* (Київ), 1941, 14 листопада (ч. 59), с. 3.

[17] Михасько, «Бібліотека Української Академії Наук», *Українське слово* (Київ), 1941 4 грудня (ч. 74), с. 4.

[18] ЦДАВО України ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 8.

[19] М. В. Коваль, «Академія Наук у Другій світовій війні (1939-1945)», *Історія Академії Наук України 1918-1993* Київ, 1994, с. 113.

[20] Н. Немирон, «У збудженій в огні столиці України (Славній пам'яти мучеників за Україну в Києві в 1941-42 рр.». *У боротьбі за українську державу,* Лондон, 1990, с. 813.

представляють собою наукові барахолки.[21]

Побоювання німецької влади, що суспільствознавчі заклади будуть використані для створення, як вони говорили, «національно-політичних структур», ось той чинник, який красномовно пояснює нацистську політику в сфері гуманітарних наук. Як висловлювався згаданий фон Франк'є, вони можуть перетворитись на «розсадник націоналізму».[22] Він же вживав заходів до забльокування спроб створеної у Києві Української Національної Ради (УНРада), очолюваної професором М. І. Величківським, відновити діяльність Академії наук. При цьому підкреслював, що Академію українські свідомі кола розглядають, як «інституцію державности очікуваної самостійности України».[23] Власне це не було перебільшенням. Він добре знав, що чималу частину членів УНРади склали саме члени з Академії. Тільки один перелік їх прізвищ засвідчує вкрай високий рівень національної свідомости науковців. Серед дійсних членів цього репрезентативного органу ми зустрічаємо постаті професорів М. Величківського, О. Оглоблина, С. Гаєвського, П. Герасименка, В. Гришка, О. Корсунського, К. Маєвича, М. Олексієва, Т. Чередниченка та багатьох інших.[24] Отже в умовах тогочасної академічної дійсности саме україністи опинились у найбільш скрутному і ризиковному становищі. Маючи вкрай обмежені можливості для дослідчих студій, вони часто-густо виступали в позаакадемічних виданнях. Так, гурт істориків і філологів відгукнувся в українській пресі на 7 річницю з дня смерти Михайла Грушевського. М. Андрусяк вшанував велетня української історіографії великою статтею «У сьому річницю», а В. Мяковський присвятив йому розправу «Лицар невтомної праці».[25] Все ж, фактично, суспільствознавці опинились без праці й перебивались тимчасовими заробітками. У червні 1942 року керівник відділу освіти і культури КМУ І. В. Солодовник звернувся до наукових працівників Києва з пропозицією створити експертну комісію з української емблематики. 15 червня 1942 року відповідна інституція зорганізувалась у складі голови — історика О. П. Оглоблина та членів — історика Н. Д. Полонської-Василенко, археолога П. П. Курінного, літературознавця В. В. Мяковського, О. С. Грузинського та С. М. Драгоманова, нумізмата В. А. Шугаєвського, правника Л. О. Окиншевича й мистецтвознавця А. Ф. Середи. За досить короткий час їм вдалося опрацювати величезний масив відповідної літератури і обґрунтувати доцільність вживання в українському діловодстві символічних знаків «Куша», «Архангел Михаїл», «Тризуб».[26]

[21] ЦДАВО України ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 9.

[22] Див. М. В. Коваль, «Академія наук...», с. 113.

[23] ЦДВО України ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 10.

[24] З. Городиський, *Українська Національна Рада.* Київ, 1993, с. 28.

[25] Див. *Українське слово* (Київ), 1941, 25 листопада (ч. 66), с. 3.

[26] І. Верба, «Діяльність Комісії з української емблематики в окупованому Києві (літо 1942 р.)», *Третя наукова геральдична конференція,* Львів, 1993, с. 20-22.

Великого розголосу набув заініційований проф. О. П. Оглоблином Музей — архів переходової доби (весна-осінь 1942 р.). Оскільки його діяльність останнім часом висвітлена в окремих працях,[27] тільки зазначимо, що на короткий час він став основною гуманітарною ланкою, де розвивалось академічне життя. Науковці цього закладу О. П. Оглоблин, Н. Д. Полонська-Василенко, Л. О. Окиншевич, В. В. Мяковський, І. В. Шаровольський, П. П. Курінний, С. О. Гіляров та інші проводили велику історико-пошукову і краєзнавчу роботу, виступили з ініціативою зібрання архівних матеріялів, фотознімків, картин, письмових та усних свідчень, які б фіксували злочини більшовицького режиму. За пропозицією О. П. Оглоблина готувалась виставка «Руйнування більшовиками культурних пам'яток м. Києва».[28] Однак, продеклярувавши спочатку підтримку українського національного руху, німецьке командування згодом провело низку репресивних акцій і негативно поставилося до діяльности українських осередків, Музею-Архіву зокрема, й невдовзі його було закрито. Головний «Культурфюрер» Києва, доктор Бенцінг був невдоволений експонатами музею, переважна більшість яких ілюструвала процес відбудови столиці українськими установами.[29]

На жаль, обмеженість матеріялу, насамперед джерельного характеру, і опосередковане зацікавлення німецького командування дослідженнями інших академічних інститутів не дає нам можливости хоча б в загальних рисах змалювати стан та перспективи діяльности інших суспільних інституцій.

Фактично, ще не розгорнувши праці, більшість науково-дослідчих закладів в Академії опинилась перед загрозою закриття. З кожним місяцем цей негативний процес швидко зростав і вже в середині 1942 р. УАН практично перестала існувати. Свідок тих подій і перший дослідник історії УАН Н. Д. Полонська-Василенко так описала ті трагічні дні:

> «Холодні приміщення, зруйновані лябораторії, спустошені бібліотеки, перекидання інститутів з одного помешкання до другого, коли науковці примушені були самі переносити майно інститутів: книжки, експонати, музеї та бібліотеки Академії Наук, Києво-Печерської Лаври — все це не сприяло науковій роботі. В січні 1942 року Українську Академію Наук закрито. Багато її скарбів, зокрема книжкових, вивезено окупантами до Німеччини".[30]

[27] Див. Л. Винар *Олександер Петрович Оглоблин. 1899-1992*. Біографічна студія, Нью-Йорк — Київ, 1994, с. 36; І. Гирич, «Архів-музей переходової доби», *Старожитності* (Київ), 1992, ч. 117, с. 5; І. Верба «Гетьман історичної науки. Життя і діяльність О. П. Оглоблина в Україні», *Старожитності* (Київ), 1994, ч. 1-2, с. 16-17.

[28] ДАКО ф. 2412, оп. 1, спр. 32, арк. 9.

[29] М. В. Коваль, «Доля української культури за 'нового порядку' (1941-1944 рр.)», *Український істор. журнал*, 1993, ч. 11, с. 33.

[30] Н. Полонська-Василенко, *Українська Академія Наук* (нарис історії), Мюнхен, 1958, ч. 2, с. 64. Див. також «З листів Д. І. Дорошенка до О. П. Оглоблина». *Український Історик*, 1965, 3/4, с. 87.

Після ліквідації УАН, яка розтяглася на довгі місяці, переважну більшість інститутів було перетворено на окремі секції при КМУ, зокрема юридично-економічну, історико-філологічну, біологічну, фізико-математичну, хеміко-технологічну, медичну тощо, де продовжило свою працю багато талановитих науковців.

Відступаючи з України 1943-1944 рр., німецькі команди підривників та «факельників» цілковито знищили матеріяльну базу 14 інститутів УАН, спалили або привели до непридатности 90 академічних будинків (з них 18 повністю). Інститут фізики втратив усі свої майстерні (з 25 варстатів залишився один), наукове обладнання. Окупанти повністю зруйнували систему опалення, водопостачання, вибили всі вікна, зірвали електропроводки, знищили електропідстанцію, пограбували бібліотеку.[31]

Цікава й показова доля багатьох співробітників УАН у дальші роки. По закінченні війни частина з них виїхала за кордон і опинилась, головним чином, у містах Німеччини та Сполучених Штатів Америки. Істотний внесок у сучасну світову науку внесли, зокрема, історики О. П. Оглоблин, Н. Д. Полонська-Василенко, археологи В. Є. Козловська, П. П. Курінний, літературознавець В. В. Мяковський, правник Л. О. Окинішевич тощо. Доля ж тих, хто залишився в колишньому Радянському Союзі, склалася по-різному. За нашими даними, продовжували працювати в Інституті хемії академіки В. О. Плотніков, В. Г. Шапошніков та Б. С. Лисін. Останній навіть у 1950 р. був відзначений Сталінською премією за низку теоретичних робіт. Через ідеологічне анатемування з гідністю пройшов історик І. П. Крип'якевич. Після війни його безперервно «пророблялі» на публічних зібраннях. Таке цькування йшло в руслі чергового звинувачення в рецидиві буржуазного націоналізму, згодом дослідника депортували на «почесне заслання» до Києва, де він обіймав скромну посаду наукового співробітника Інституту історії України АН УРСР (до того часу, —декан історичного факультету та зав. катедрою історії України Львівського університету). Все ж високий науковий авторитет професора переміг перепони ідеологічного кліше, й І. П. Крип'якевичу в 1958 р. надано звання академіка АН УРСР, а у 1961 р. — заслуженого діяча науки УРСР. Довгі роки по тому очолював Інститут суспільних наук АН УРСР у Львові (з 1953 по 1962 рр.).

Звісно, не про всіх науковців УАН і про їх долю ми мали змогу згадати, окресливши тільки в загальних рисах сторінки їх діяльности на терені української науки. І нам здається, що, незважаючи на різні ярлики негативного змісту, які ще донедавна побутували в усіх сферах нашого життя, не варто ігнорувати той позитивний внесок, який був зроблений дослідниками УАН за часи окупації. Діяльність УАН того періоду вимагає ще глибокого вивчення і об'єктивного насвітлення.

[31] ЦДАВО України ф. 4620, оп. 3, спр. 331, арк. 28-30.

СТЕПАН ВИТВИЦЬКИЙ
Президент УНР в екзилі
Нью-Йорк, ЗСА.

ГАЛИЧИНА В МІЖНАРОДНІЙ ПОЛІТИЦІ В 1914 — 1923 РОКАХ

ВІД РЕДАКЦІЇ

Автор поміщених тут спогадів, народжений у 1884 р., був адвокатом по професії. Університетські студії закінчив у Відні. В 1918 р. був членом політичного комітету, який підготував акт 1 листопада у Львові. Опісля був обраний секретарем Української Національної Ради у Львові і брав активну участь у з'єднанні ЗУНР і УНР у Києві 22 січня 1919 р. Пізніше в 1919 р. був представником уряду ЗУНР в переговорах з місіями держав Антанти під час польсько-української війни. В листопаді 1919 р. був призначений заступником голови місії уряду УНР у Варшаві для переговорів з польським урядом і опісля склав протест проти договору, який був заключений між польським урядом і урядом УНР 22 квітня 1920 р. Від серпня 1920 р. до лютого 1921 р. був керівником закордонних справ екзильного уряду ЗУНР. Від лютого 1921 р. до березня 1923 р. був головою місії уряду ЗУНР в Парижі і в Лондоні. Від 1924 р. до 1939 р. працював як адвокат і громадський діяч в Дрогобичі. В 1935 р. був обраний послом до польського сойму від української партії УНДО. Від 1945 р. на еміграції в Німеччині брав участь у створенні Центрального Представництва Української Еміграції, а опісля у створенні УНРади. В 1949 р. став заступником голови Виконавчого Органу УНРади, а опісля головою. В 1954 р. був обраний президентом УНР в екзилі. Помер в 1965 р.

Машинопис спогадів ми одержали від д-ра Ігора Витвицького, сина Президента УНР в екзилі д-ра Степана Витвицького (1954-1965). Щиро йому дякуємо за цей важливий історичний матеріял.

Редактор

СПОГАДИ

Д-р Степан Витвицький. Президент УНР в екзилі (1954-1965).

Справа Галичини стала актуальною як міжнародна проблема з початком Першої світової війни і серед її причин ця справа грала не останню ролю.

Починаючи війну царська Росія мала на приміті потрійну ціль. А саме: опанувати Галичину як бастіон українських національних прямувань, втиснутись глибше у слав'янський світ і врешті, ставши на верхівях Карпат (російська офензива восени і зимою 1914 р.), здобути позицію для дальшого походу на Дунайський низ, звідкіля вже стелилась дорога на Балкан і до Середземного моря. У своїй промові, виголошеній у вересні 1914 р. у Львові, царський ґубернатор ґраф Бобрінский з'явив, що Галичина становила по суті завжди інтеґральну частину великої неділимої Росії, що на тій землі живе «руский народ» та, що побудова державного ладу в тій країні повинна спиратися на «рускіх началах».

Галичина була завжди передовою европейською позицією, в широкому розумінні, в боротьбі з тими силами, які йшли тим самим шляхом зі Сходу. Таким чином створення українського леґіону по стороні Центральних держав мало не тільки українське національне значення.

Однак політика Центральних держав, а зокрема Австрії, тієї ролі галицького українства не розуміла і хиталася раз в один, раз у другий бік. З одного боку ця політика руководилась надією на зовсім проблематичну польську допомогу і задля такого свого розрахунку була готова віддати Польщі Галичину, а з другого — нерішуче схилялася до розуміння ваги української проблеми на європейському Сході.

Перемагала раз одна, а раз друга лінія тієї політики стосовно до ходу подій. Висловом першої був акт 4 листопада 1915 р., яким оба монархи, австрійський і німецький проголосили, що з польських земель, звільнених від російської займанщини, буде створена польська держава і, що у зв'язку з тим Галичині, як австрійському коронному краєві, буде признана самоуправа. Цей маніфест викликав глибоке негодування в українському громадянстві і вслід за тим Загальна Українська Рада, запротестувавши проти нього, розв'язалася, а тодішний наш політичний провід уступив.

Російська революція відкрила перед Україною широкі політичні перспективи. Повстала Українська Народна Республіка. В інтересі Центральних держав і большевицької влади в Росії було ліквідувати російський фронт і заключити мир. Коли почалися приготування до мирових переговорів в Бересті Литовському в січні 1918 р., делегати Української Центральної Ради підняли питання поділу стосовно українських і польських земель, які були під австрійською владою. В тому часі Народний З'їзд у Львові прийняв резолюцію, щоби на випадок, якби у висліді мирових переговорів границі між Австро-Угорщиною і Україною залишились незміненими, щоб тоді в межах Австрії було привернене Галицько-Володимирське королівство. А якщо ці домагання не були б виконані, то з'їзд домагався переведення в Галичині плебісциту і участи українських представників у мирових переговорах.

Українська делегація в Бересті домагалася для Галичини спершу переведення плебісциту, однак австрійський представник відмовлявся від будь яких розмов на цю тему, приймаючи, як передумову нарад недоторканість австро-угорської території. Воєнні події не сприяли шансам українських делегатів, і вже 1-го лютого вони були примушені поступитись у своїх домаганнях і домагатися тільки поділу Галичини на українську і польську частини та створення зі Східної Галичини* і північної Буковини окремого австрійського автономного

*Назва Східна Галичина закорінилася в українському назовництві з австрійських часів. В австрійській політичній термінології назва Галичина (Galizien) покривала українську частину, тобто справжню Галичину з головним містом Львовом, яку назвали Східною Галичиною (Ost-Galizien) і польську частину з головним містом Краковом та історичною назвою Малопольща, яку назвали Західною Галичиною (West-Galizien). Пізніше, коли ці території опинились під польською владою, то поляки замінили назву Галичина назвою Малопольща і українській Галичині дали назву Східна Малопольща (Malopolska Wschodnia).

краю. Це домагання увійшло згідно з бажанням австрійського міністра закордонних справ графа Черніна в таємному постанову Берестейського договору 9-го лютого 1918 р. Хоч ця постанова не була здійснена, то вона мала для нас все таки значіння помітного здобутку. Це досягнення немов завершувало нашу довгу політичну боротьбу в Австрії і давало нам максімум того, що в даних умовах можна було осягнути.

Згадана постанова Берестейського договору мала бути здійснена до 31-го липня 1918 р. Однак до того часу політичне і воєнне положення Центральних держав визначно погіршилось, головним чином внаслідок приступлення Америки до війни по стороні Антанти. Щоби рятувати своє державне існування, Австро-Угорщина у своїй ноті з 14-го червня 1918 р. до президента ЗСА Вілсона виступила з предложенням миру на основі т. зв. Вілсонових точок. Ці точки містили м. і. постулят, щоб народам Австро-Угорщини була дана можливість автономного розвитку та, щоб була створена польська держава, в склад якої мали б увійти землі, заселені польським населенням. Австрійська влада плянувала здійснити ці вимоги таким способом, що до майбутнього кабінету міністрів мали б увійти представники народів австро-угорської монархії, які в імені своїх народів мали б заявити згоду залишитися у федеративній австро-угорській державі, при чому Польща разом з Галичиною мала б увійти в реальну унію з тою новою державою. Проти цього австрійського проєкту українці внесли протест, а голова української репрезентації у Віденському парляменті Євген Петрушевич у своїому протесті заявив на засіданні парляменту, що українці зберігають за собою право на об'єднання всіх українських земель в одній самостійній українській державі і домагатимуться прилучення до неї всіх українських земель Австро-Угорщини.

В жовтні 1918 р. появився знову, як проєкт майбутнього державного устрою Австрії, маніфест цісаря Карла, в якому м. і. було сказано, що кожний нарід в австро-угорський монархії повинен встановити на своїй території свою владу. У цьому маніфесті однак не було окремої згадки про Галичину, яка залишилась предметом суперечних плянів. Маючи це на увазі, зібрана у Львові 18-го жовтня 1918 р. Українська Національна Рада, зложена з українських членів обох австрійських законодатних установ та з представників українських партій прийняла резолюцію такого змісту: 1) Всі українські етнографічні землі в Австро-Угорщині, а зокрема Східна Галичина з граничною лінією ріки Сян та з включенням Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська частина північно-східної Угорщини т. зв. Угорська Русь творять українську територію. 2) На тій території утворюється Українська Держава.

Така була формально-правна основа Листопадового Чину. Акт перебрання влади, як відомо, здійснено вранці 1-го листопада. Підготований раніше військовим комітетом, що його очолював сотник Дмитро Вітовський, цей акт пройшов у мирний спосіб. Того ж дня

Національна Рада видала у Львові відозву, яка була оприлюднена афішами на вулицях міста. Її зміст був такий:

> До населення міста Львова. Волею українського народу утворилася на українських землях бувшої австро-угорської монархії Українська Держава. Найвищою державною владою Української Держави є Українська Національна Рада. З нинішним днем Українська Національна Рада обняла владу у столичному місті Львові і на цілій території Української Держави. Дальші заряджения видадуть цивільні і військові органи Української Національної Ради. Взивається населення до спокою і послуху тим зарядженням. Під тою умовою безпечність публічного порядку, життя і маєтку, як також заосмотрення в поживу вповні забезпечується. Українська Національна Рада, 1-го падолиста 1918.

Одночасно перебрання влади відбулося майже в усіх містах Галичини завдяки дуже справно зорганізованій підготовчій акції. Протягом двох місяців перед першим листопада розбудовано не тільки у Львові, але і в цілому краю взірцеву революційну сітку. По краю їздили відпоручники Національної Ради і військового комітету та відбували наради з місцевими провідниками. При тому годиться підкреслити, що з усіх тих нарад і приготувань не вийшло на зовні ані одне слово. Майже кожен український громадянин у тому часі важив своїм життям, але ніхто не завагався і не схитнувся. Кожний виконав свій обов'язок як слід.

У Львові поляки були зразу заскочені українським чином, але очунявши, вони скоро почали збройне повстання, яке згодом перетворилось у справжню війну.

Одним із перших доручень, що їх дала Національна Рада створеному 10-го листопада урядові, була постанова, щоб він поробив потрібні заходи для з'єднання всіх українських земель в одну державу. У виконанні того доручення галицький уряд заключив з директорією Української Народної Республіки 1-го грудня 1918 р. прелімінарний договір у Фастові. Оба уряди зобов'язалися перевести якнайскорше об'єднання двох українських держав, при чому для західно-української застережено територіяльну автономію.

Дня 3-го січня 1919 р. Українська Національна Рада у Львові затвердила цей договір і проголосила з'єднання Західної Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою в одну державу. 22-го січня 1919 р. на Софійському майдані в Києві проголошено акт злуки обох українських земель. Тоді й була прийнята назва Західна Область Української Народної Республіки (ЗОУНР).

Перевести в діло цю злуку мали всеукраїнські установчі збори. Вони не відбулися з причини пізніших воєнних подій і задекларована злука не була на ділі здійснена. Не зважаючи на це, Акт 22-го січня 1919 р. залишиться назавжди одним із найсвітліших моментів нашої історії.

Від самого початку польського збройного повстання проти української влади, держави Антанти живо цікавилися розвитком воєнних подій. До нашого уряду часто навідувались французькі та

італійські старшини і розпитували про положення на фронті, про стан нашої армії, про її старшинський склад, про відношення уряду до польської і жидівської меншини. Наше воєнне положення з кінцем січня виказувало деякі осяги. Дня 22-го лютого 1919 р. наш уряд одержав від антантської місії, яка приїхала до Варшави і опісля прибула до Львова, запрошення до участи в переговорах з поляками. Одночасно ця місія поставила домагання, щоб негайно встановити тимчасове замирення під загрозою, що в противному випадку вона занехає своє посередництво в польсько-українському конфлікті. В складі цієї місії входили представники Франції, Англії, Італії і Америки. Наше військо противилося таким переговорам, але наш уряд після обговорення справи рішив предложення прийняти. Відкинути його означало б скріпити неприхильне наставлення Антанти до нас. Це наставлення не могло бути для нас байдуже. А втім нам потрібний був мир, щоб закріпити й консолідувати владу молодої держави. До тогож з початком лютого директорія залишила Київ і під тиском большевицького наступу подавалась щораз більше на захід.

З розмов із членами місії ми винесли враження, що вони настроєні поляками, і їхні симпатії не по нашому боці. Переговори тривали три дні — від 26 до 28 лютого. Наша делегація домагалася, щоб польське військо відступило на лінію Сяну, як демаркаційну лінію перемир'я з застереженням, що майбутня державна границя на заході повинна покриватися з етнографічною.

Дня 28-го лютого антантська місія вручила нам проєкт договору про перемир'я. Цей договір визначував демаркаційну лінію по ріках Стрий і Буг, залишаючи Борислав і Львів по польському боці з тим, що та лінія не пересуджуватиме остаточного рішення мирової конференції щодо державних границь. Для української сторони застережено право користати з відповідної кількости нафтової продукції Бориславського басейну.

Перед тим, заки вручити членам нашої делегації письмо з текстом цього проєкту голова місії, французький генерал Бертельмі виголосив до нас промову такого змісту: Ми представники держав Антанти, тобто Франції, Англії, Італії й Америки совісно й докладно прослідили справу, яку маємо рішати. Ми вимагаємо поступок від обох сторін. Ці поступки будуть тільки тимчасові, поки цю справу вирішить мирова конференція. Це правда, що ваше мілітарне положення сьогодні є добре, однак воно може змінитися. Поляки й чехи вже заключили перемир'я і поляки можуть тепер транспортувати амуніцію через чеську територію. Так само незабаром буде заключене перемир'я між поляками й німцями. Большевики ще не вступили на польську територію і це не примушує поляків посилати їхню армію проти большевиків. Поляки все це знають і ця свідомість дає їм впевненість і силу. Якщо ви не приймете нашого предложення, то будете відповідати за це перед Антантою. Будете мати війну з поляками, які будуть користуватись добре озброєною і вишколеною армією Галлєра, зложеною з шести дивізій. Ми у Франції знаємо

яка вартість тої армії. З другого боку йдуть большевики, які вже заняли Київ та більшу частину вашої території і стоять перед вашими воротами. Якщо ви приймете наше предложення, то ми поробимо заходи, щоб визнано вашу суверенність. Факт, що ми з вами переговорюємо і звертаємося до вас з тим предложенням є вже до деякої міри визнанням вашої держави. Опісля з нашою поміччю ви переможете большевиків, відберете завойовану територію і не прийдете на мирову конференцію з порожніми руками. Ваше рішення буде мати вплив на вислід переговорів директорії з представниками Антанти в Одесі, бо наші повновласті йдуть дальше, аніж повновласті Одеських делегатів. Ми будемо робити заходи, щоб ваших представників допустили на мирову конференцію. Ми вишлемо місію, яка залишиться у вас і даватиме нам звідомлення про ваші потреби. Ми наладнаємо відносини між вашим урядом і державами Антанти. Пам'ятайте про приповідку: помагайте собі і небо вам поможе. Це небо — це союзні держави. Ваше рішення буде початком нового життя для вас. Ніколи й ніде не будете мати такої нагоди як сьогодні. Доля вашого народа є у ваших руках".

Усе наше громадянство, військо і уряд були згідні в тому, що запропоновані умови замирення, головно з уваги на запляновану демаркаційну лінію, є неможливі до прийняття. Наш державний секретаріят у своїй основно умотивованій ноті, висланій на адресу мирової конференції, відкинув це предложення.

Знову почалися бої, які принесли нашій армії деякі успіхи. В розгарі тих боїв дня 19-го березня 1919 р. Найвища Рада мирової конференції за підписами Вілсона, Лойда Джорджа, Клємансо і Орлянда переслала головному командирові Галицької Армії ген. Павленкові телеграму з предложенням перемир'я та вислання на мирову конференцію делегатів для розгляду територіяльних домагань обох воюючих сторін. Це предложення було прийняте нашим урядом, але не було прийняте поляками, яких положення в тому часі дещо покращало. Другу спробу перемир'я підняв наш уряд внаслідок телеграми державного секретаря Василя Панейка, який перебував у Парижі. Телеграма ця, доручена нам у дещо заплутаному тексті, повідомляла нас, що польський представник у Парижі Падеревський в імені свойого уряду заявив офіційно згоду на перемир'я. Внаслідок такого повідомлення наш уряд вирішив вислати на польську сторону своїх представників, зі мною у проводі, для евентуальних переговорів. У тому відрядженні ми перейшли лінію фронту біля Хирова. Вже на польському боці нам зав'язали очі, а коли нам їх розв'язали, то ми побачили польських вояків у невиданих досі одностроях. Це були вояки армії ген. Галлєра. Ми ждали на відповідь з Варшави, але не діждалися.

Ще раз після одержання поданого тексту телеграми д-ра Панейка дня 9-го травня, начальна команда Галицької Армії пробувала довести до замирення на фронті, але й тим разом даремно. Пілсудський, маючи вже на своїй території армію Галлєра, яку прислала Антанта під умовою, що ця армія не буде вжита на українському

фронті, виправдувався перед мировою конференцією, що на перемир'я він згодитися не може з уваги на офензивні дії Галицької Армії і тому мусить держати фронт.

За той час наші делегати на мирову конференцію під проводом д-ра Панейка вспіли добитись ревізії рішення місії Бертельмі. З тією метою створено окрему комісію для заключення замирення між Польщею і Україною під проводом колишнього південно-африканського генерала Боти. Після нарад з членами української делегації, 12-го травня 1919 р. комісія вручила їм новий проєкт польсько-українського замирення, який спирався на давню демаркаційну лінію Бертельмі, але залишав по нашому боці Дрогобич і Борислав з нафтовим басейном. Одночасно поставлено домагання до обох воюючих сторін, щоби кожна з них обмежила кількісний стан свойого війська в Галичині до 20,000. На засіданні комісії дня 13-го травня українська делегація прийняла цей проєкт, але поляки відповіді не дали.

Дня 14-го травня поляки почали на цілому фронті офензиву. Зараз після того наш уряд одержав від румунського команданта буковинського фронту телеграфічне повідомлення, що румунське військо, задля забезпечення військового зв'язку між Буковиною і Семигородом, мусить зайняти залізничу лінію Станиславів-Надвірна і тому наші військові частини повинні цей відтинок опустити. Моя місія для того, щоб цю румунську загрозу відхилити, була засуджена на невдачу. Коли я з моїми товаришами пізною ніччю переїхав границю, мене повідомив командант румунського фронту, що він має наказ в означеній порі почати наступ і, що зміна цього наказу може прийти тільки з Букарешту. Під час моєї телефонічної розмови з Букарештом союзна польська армія йшла в офензиву. Повертаючись із Снятина ми зустрічали лави народу, які йшли до Станиславова. Це йшли селянські добровольці, щоб рятувати свій уряд. У Станиславові ми застали приготування до евакуації. Почався відступ.

Ще раз піднялася наша збройна сила під командою ген. Грекова до наступу біля Чорткова. Незабаром після перших успіхів приїхала до нас Французька місія під командою майора Саґона. Зчудовані французькі старшини просили в нашої начальної команди дозволу оглянути фронт, щоб мовляв переконатися про боєздатність нашої армії. Після тих відвідин місія зразу подалася на польський бік, а опісля відїхала до Варшави.

Наша армія станула знову перед мурами міста Львова, але не було в нас ані амуніції, ані відповідного озброєння, щоб дорівняти знаменито озброєній армії Галлєра.

Почався знову відступ і треба було підготовити перехід армії й уряду за Збруч та обговорити цю справу з Головним Отаманом Петлюрою. У підготові до тих переговорів виринула справа тодішнього головного командира Галицької Армії ген. Грекова з уваги на неприхильне ставлення Головного Отамана до генерала. Президент Петрушевич був примушений прийняти рішення про

димісію ген. Грекова, хоч це прийшлося йому доволі важко. З доручення президента, я і д-р Голубович вибралися до Кам'янця Подільського, де ми зустрілися з Головним Отаманом, і після розмови з ним були вирішені умови нашого переходу за Збруч, при повному збереженні свободи діяння уряду і армії.

Одержавши повідомлення про події на нашому фронті, Найвища Рада альянтів у Парижі зажадала від поляків вияснення, чому вони розпочали офензиву. На це Пілсудський відповів, що офензиву почали українці, а поляки тільки бороняться. Пізніше Чортківську офензиву і похід Галицької Армії на Львів польські дипломати представили перед мировою конеренцією, як диверсію "большевицьких банд". Внаслідок таких інформацій Найвища Рада переслала українській делегації таку постанову, з датою 25-го червня 1919 р.:

> Щоби забезпечити людей та майно мирного населення Східної Галичини перед небезпеками, які грозять їм від большевицьких банд, Найвища Рада союзних і запризнених держав рішила уповажнити сили Польської Республіки вести свої операції аж по ріку Збруч. Це уповажнення в нічому не пересуджує рішень, що їх Найвища Рада прийме пізніше, щоби управильнити політичний статус Галичини.

Це рішення Найвища Рада опісля доповнила ще постановою з 11-го липня такого змісту: "Польське державне правління буде уповажнене ввести в Східній Галичині цивільну управу після того, як заключить із союзними і запризненими державами договір, якого постанови мають по змозі забезпечити автономію території і також політичні, релігійні та особисті свободи її населення. Цей договір спиратиметься на праві самовизначення, що його виконають остаточно жителі Східної Галичини щодо своєї політичної приналежности; час коли це право буде виконане буде, визначений союзними та запризненими державами, або органом, якому вони передадуть свої повновласті". Проти одної й другої постанови українська делеґація внесла обоснований протест.

Для точнішого визначення майбутньої територіяльної автономії встановлена мировою конференцією комісія для польських справ опрацювала проєкт статуту, який був прийнятий Найвищою Радою на її засіданні 20-го листопада 1919 р. Згідно з тим проєктом, Галичина мала стати окремою автономною країною, якою продовж 25 років мала адмініструвати Польща на основі окремого мандату і під контролею Союзу Народів. Між польською республікою і Галичиною мала бути встановлена границя, яка не зовсім покривалася з етнографічною, залишаючи при Польщі повіти Чесанів, Ярослав, Перемишль, Добромиль і Лісько. Законодатною установою мав бути краєвий сойм, а до його компетенції мали належати справи релігійні, освітні, фінансові й земельні. Всі інші справи були застережені компетенції польського сойму. Шефом адміністрації мав бути губернатор, призначений головою польської держави. Йому мало прислуговувати право вета стосовно ухвал краєвого сойму. Окремими ресортами краєвої адміністрації мали завідувати міністри

іменовані ґубернатором і відповідальні перед соймом. Польщі признано право репрезентації краю на зовні і справи військові, при чому галицькі військові частини в мирному часі мали перебувати в краю, а під час війни мали бути в розпорядженні польського уряду для оборони території (не було сказано якої). У Львові мав існувати Найвищий Судовий Трибунал для Галичини. Проєкт цей включав теж заборону переводити в Галичині систематичну колонізацію, спроваджениими з поза Галичини колоністами. Після 25 років Рада Союзу Народів мала право задержати цей статут або його змінити і тим самим відпала б попередня постанова Найвищої Ради про плебісцит.

Після переходу на Східну Україну Галицька Армія зустрілася з двома ворожими силами: з Денікіном і з більшевиками. За плечима були поляки. В тому положенні оба українські уряди вважали необхідним погодитися на замирення з поляками.

Для нав'язання взаємин з Польщею уряд Української Народної Республіки рішив вислати дипломатичну місію до Варшави. В тій справі велися продовж жовтня пертрактації між обома нашими урядами, однак кожний з них мав інші цілі на приміті. Головному Отаманові залежало на тому, щоб заключити з Польщею військовий союз, а галицькому урядові йшло про те, щоб облегшити долю українського населення під польською займанщиною. Зокрема йшло нам про визволення великої кількости українських політичних в'язнів та інтернованих і про безпосередній зв'язок з краєм. Вже тоді уряд УНР старався переконати нас у правильності згоди з нашої сторони на польську державність у Галичині. Хоч у цьому відношенні ми не погоджувались, то одним і другим урядом була складена спільна місія до Варшави з міністром закордонних справ Андрієм Лівицьким, як головою та Леонідом Михайловим і мною, як заступниками.

У Варшаві зразу вияснилося, що Польщі йшло в першу чергу про те, щоб погодившись на польську окупацію ми зреклися наших прав до Галичини. Почалися переговори з участю тільки членів місії уряду УНР, які старалися також спонукати нас до згоди з їхнім становищем. На нас ішов натиск з різних сторін, навіть зі сторони декого з галичан, щоб ми поступились із своїх позицій. Нас старалися переконати, що жадна новоповстала держава не може відразу заволодіти усією своєю територією, що Польща допоможе нам у нашому державному будівництві, а там ми вже відберемо від неї Галичину і т. п. Подібні голоси приходили до нас також з краю. Під тиском таких намов не легко було нам встоятись, однак ми свого становища не змінили, бо вважали, що це справа принципова.

2-го грудня 1919 р. члени місії УНР (за вийнятком одного) передали польському урядові свою декларацію. Її головні уступи були такі:

> Територія Української Народної Республіки має бути встановлена з такими кордонами: починаючи від Чорного моря по ріці Дністер і від

Дністра між Польщею і Україною по ріці Збруч. Далі кордон Української Народної Республіки, на території бувшої російської імперії, має пройти по західно-північній Волині і остаточне вирішення тут кордону залежатиме від вирішення мирової конференції в Парижі... Національно-культурні права, які уряд Української Народної Республіки забезпечує громадянам польської національности на території України, повинні бути надані в межах Речіпосполитої Польської громадянам української національности. Політичне становище Східної Галичини розв'язується польським урядом в порозумінні з представниками українського народу, мешкаючого в тій провінції.

Того ж дня галицькі делеґати виступили з місії, а на другий день ми відвідали директора політичного департаменту польського міністерства закордонних справ Окенцкого і передали йому протест проти згаданої декларації. Коли нас спитали, які наші повновласті, ми покликалися на уповажнення від президента Петрушевича, а коли нам відповіли, що Польща такого уряду не визнає, ми заявили, що за нами стоїть воля українського населення Галичини і залишили нашу заяву на письмі польському урядові.

Того самого дня мене прийняв тодішний голова польської держави Пілсудський. Метою моїх відвідин, як і двох моїх пізніших розмов з Пілсудським, було виєднати припинення польських репресій в Галичині і зокрема звільнення українських в'язнів та інтернованих. В тому часі Пілсудський мусів числитися з польською шовіністичною опозицією. Він був згідний задовольнити мої старання під умовою, що я виєднаю на це згоду у тодішнього провідника соймової більшости, вірменського архиєпископа Теодоровича. У висліді моїх розмов з Теодоровичем та з іншими провідними польськими політиками, поляки почали поступово звільнювати наших людей з таборів в Домбю, Бугшопах, Тухолі, Стшалкові, Вісьнічу та інших. В краю дещо припинились безчинства польського режиму. Найважче приходилось нам добитися, щоб повернено на давні службові становища звільнених українських урядовців. Врешті й цю справу нам удалося поладнати позитивно.

Остаточний договір з 22-го квітня 1920 р., заключений урядом УНР і Польщею, відомий під назвою Варшавський, був по суті повторенням основних точок згаданої декларації з 2-го грудня 1919 р. Галицький уряд, який під кінець 1919 р. переїхав до Відня, вирішив тоді привернути попередню державну назву — ЗУНР.

Після неуспішного польсько-українського походу на Київ та під час відступу польського війська під Варшаву зібралася в липні 1920 р. конференція представників Антанти в Спа. Вибираючись на ту конференцію, тодішній прем'єр польського уряду Владислав Грабський заявив мені і просив закомунікувати урядові президента Петрушевича, що Польща готова погодитися на державну окремішність Галичини у федерації з Польщею, з застереженням окремого статуту для міста Львова. На тій конференції було винесено рішення піднятись посередництва між совєтським урядом і Польщею. У передумовах тої пропозиції, що її прийняла Польща, передбачалось

відбути в найкоротшому часі в Лондоні конференцію, яка при участі делегатів Польщі, Совєтської Росії, Фінляндії, Литви й Латвії та під проводом Найвищої Ради мала б допровадити до "справедливого миру" між Польщею та її сусідами. До тієї конференції мали бути допущені також делегати Галичини. Ця конференція мала прийняти рішення Найвищої Ради відносно Галичини, Тешинського Шлеська і договору між містом Ґданськом і Польщею. Треба також згадати, що на конференції в Спа, представник польського уряду погодився, щоб границя Польщі була визначена по т. зв. лінії Керзона, яка проходила на захід від Рави Руської і на схід від Перемишля.

Бій під Варшавою 15-го вересня 1920 р. здержав большевицький наступ. Польсько-большевицька війна припинилась із встановленням перемиря та підписанням прелімінарного договору 12-го жовтня 1920 р. Остаточне встановлення миру було довершене договором у Ризі 18-го березня 1921 р. Договір цей, заключений між Польщею з одної сторони та Совєтською Росією і Совєтською Україною з другої, залишав при Польщі цілу Галичину. В статті третій того договору сказано, що Росія й Україна зрікаються всіх прав і претенсій до земель, положених на захід від границі, визначеної в статті другій. Зі своєї сторони Польща зріклася в користь України й Білорусі всіх претенсій до земель на схід від тої границі. Дальше в тому договорі сказано, що Росія й Україна запевнюють полякам в Росії, Україні й Білорусі, на основі національної рівноправности, всі права, які забезпечують свобідний розвиток культури та виконування релігійної практики і так само Польща запевнює громадянам російської, української та білоруської національности такі самі права на своїй державній території. Так у Варшавському, як і Ризькому договорі українському населенню Галичини на його території було признано такі самі права, як розсіяним на українській землі по той бік границі нащадкам польських поселенців.

Ризький договір був по суті перекресленням Варшавського, але оба вони опісля заважили видатно на долі Галичини на міжнародному форумі.

На тому форумі справа Галичини залишилася покищо невирішеною. Юридичною основою галицької проблеми була стаття 91-ша Сен-Жерменського договору, де було сказано, що Австрія зрікається в користь союзних держав, тобто Антанти, всіх прав до територій, які перед тим належали до австро-угорської монархії і які залишились поза границями самої Австрії. За нами стояли наші довголітні змагання, боротьба за державність і санкція пролитої крови, але всі ті вартості з часом втрачали свою вагу в оцінці чужинецьких політиків. Нашим завданням було використати у відповідний час сприятливу конъюнктуру, закгуалізувати нашу справу та по змозі осягнути як найбільше. Серед деякої пливкости тодішніх міжнародних відносин нам треба було постійно пригадувати провідним політичним діячам Европи про вагу галицької проблеми та потребу її розв'язки. Був це час, коли сили і вплив держав Антанти

були у повному розквіті. Такі були завдання делегації галицького уряду в Парижі і в Лондоні, що діяла під одним проводом.

Важко з'ясовувати всі обставини нашої праці. Вона йшла шляхом інтервенцій у французькому і англійському урядах, розмов з провідними політичними діячами та інформацій до преси. Річ ясна, що наші можливості й засоби не могли рівнятися з подібними засобами, що ними розпоряджала Польща. Польща була державою, мала свої дипломатичні представництва, великі грошеві засоби, широкі товариські зв'язки з усіма впливовими чинниками. Вона мала вплив майже на всю французьку пресу і на значну частину англійської. Ми працювали без усіх тих сприятливих даних. Працювали у двох-трьох з одною тільки думкою — вірної служби справі.

Найбільш пригожим тереном для нашої праці був терен Союзу Народів. Там збиралися представники різних держав. Наші розмови з ними відкривали їм очі на українську проблему і на нашу дійсність. У декого з них, як наприклад у данських, канадських, шведських і фінляндських делегатів ми зустрічали багато щирих симпатій та допомоги. Зокрема не можна забути вияву доброзичливости до нас і до нашої справи у Фрітйофа Нансена.

Під кінець 1920 р. назбиралося чимало фактичного матеріялу про дії польського режиму в Галичині. Спираючись на тих даних, наш уряд вніс до Союзу Народів меморіял з домаганням здійснити право самовизначення для українського населення Галичини, а в крайній мірі оборонити його перед самоволею польської адміністрації. Цей меморіял став предметом обговорення на зібранні Ради Союзу Народів в Парижі в лютому 1921 р. Трудність була в тому, що Радою проводив у той час бразилійський делегат Да Кун'я (Dacunha), який був зовсім не зорієнтований в українсько-польський проблематиці. Під впливом польської пропаганди він уважав українців загрозою для миру в тій частині Европи. Однак пізніше, поінформований нами про дійсний стан справи, Да Кун'я поробив заходи, щоб справу провести через різні формальні труднощі та по змозі її годити.

Резолюцією з 23-го лютого 1921 р. Рада Союзу Народів ствердила, що до Галичини не стосуються міжнародно-правні постанови відносно національних меншин, бо Галичина є поза границями Польщі. Так само не можна стосувати в тому питанні постанов про виконування мандатів, бо Польщі не признано мандату завести адміністрацію в тій країні. Таким чином Польща являється тільки мілітарним окупантом Галичини. Маючи це на увазі, Рада Союзу Народів рішила предложене їй домагання щодо правного становища Галичини та існуючих там відносин передати конференції амбасадорів держав Антанти.

Опісля, внаслідок наших заходів займався галицьким питанням також пленум Союзу Народів і 27-го вересня 1921 р. була прийнята резолюція з висловом бажання, щоб Рада Союзу Народів звернула увагу союзних держав на потребу поладнання тої справи по лінії

територіяльної автономії. Восени 1922 р. пленум Союзу Народів повторив своє домагання, щоб Рада Союзу звернула увагу союзних держав на потребу поладнати питання політичного становища Галичини.

Галицькою "суверенною владою" в тому часі стала на основі Сен-Жерменського договору Рада Амбасадорів, як орган держав Антанти і мирової конференції. Вона складалася з делегатів англійського, французького, італійського та японського. Вона була формально зобов'язана берегти правний лад встановлений мировими договорами, однак на зовні вона могла діяти тільки посередньо, шляхом інтервенцій окремих урядів, що їх вона репрезентувала.

Загально уряди держав Антанти заступали погляд, що Галичина повинна дістати територіяльну автономію. Маючи це на увазі, англійський, французький та італійський уряди, внаслідок наших заходів виступали часто в конкретних справах з протестами проти польської політики, зокрема: проти заведення в Галичині польської державної адміністрації, проти примусової військової служби, проти заплянованого проведення в Галичині виборів до польських законодавчих установ та інших справах. На жаль, ці протести звичайно залишалися без успіху, а на наші повторні заходи нам відповідали, що чейже ми не можемо вимагати, щоб по закінченні світової війни Антанта починала тепер війну з Польщею за Галичину.

Прихильно ставилися до наших домагань деякі члени британського парляменту. В палаті громад англійські посли часто видвигали галицьку проблему своїми запитаннями та інтерпеляціями. На одну з таких інтерпеляцій, що її поставив Роберт Сесіль в палаті громад 25-го червня 1921 р., тодішній прем'єр Лойд Джордж відповів, що Галичина перебуває під польською окупацією, що досі не пороблено заходів, щоб забезпечити волю населення згідно з постановою Найвищої Ради з 1919 р. та, що вістки про польську колонізацію Галичини є правдиві.

На особливі труднощі натрапляв наш доступ до публічної опінії. Проти нас постійно піднімали закид політичного германофільства галицьких українців, до речі зовсім неоправданий. Французька преса, за винятком одного щоденника, рідко поміщувала наші інформації. Легше було нам добитись до періодичних видань. Натомість частіше появлялися наші інформації в англійській пресі, зокрема в тих виданнях, які заступали політику Лойда Джорджа. З англійськими видавництвами періодичної та наукової літератури встановив був успішний контакт проф. Томашівський, який деякий час перебував у складі нашої делегації.

Наші домагання підтримували деколи французькі та англійські суспільно-політичні організації, як н. пр. Французька Ліга Оборони Прав Людини, французьке Товариство Союзу Народів, таке ж англійське товариство, англійська Ліга Миру і Свободи та міжнародні конґреси, скликувані двома останніми організаціями.

З початком 1922 р. уступив французький прем'єр Бріян, який змагав до порозуміння з Німеччиною. Міжнародна конференція в

Ґенуї, яка відбулася весною 1922 р. і на якій з англійської ініціятиви було підняте питання Галичини і навіть було внесено проєкт автономного статуту для неї, закінчилася невдачею. Після тої конференції французькі спроби порозуміння з Совєтською Росією, за яким стояли Поанкаре та Еріо, розбилися. Віджила ідея кільчастого дроту у відношенні до большевиків, батьком якої був Клємансо. Назрівав плян окупації Рурської области. Внаслідок тих подій зросло міжнародне значення Польщі. Доказом цього був м. і. таємний французько-польський договір, в якому визначено ролю Польщі на випадок збройного конфлікту, викликаного евентуальним зайняттям Рурщини. Франція, яка бажала мати Польщу своїм васальним союзником на Сході, добачувала її слабість саме у відношенні до проблеми Галичини. В інтересі Франції була сильна, сконсолідована Польща, і тому до того часу Франція не погоджувалась беззастережно на польські претенсії. Але тепер Польща знайшлася в такому корисному положенні, що могла ставити Франції свої домагання і в першу чергу признання їй Галичини. Не без значення при тому було теж признання Польщею широких концесій французькому капіталові в галицькому нафтовому басейні.

Осінь 1922 р. позначилась грецькою прогрою у війні з Туреччиною. Ту війну вела Греція в порозумінні з Англією, яка не хотіла допустити до гегемонії Туреччини на малоазійському просторі та до повного оволодіння нею Дарданельською протокою. Ця грецька, а разом із тим англійська програ була також причиною димісії ліберального Лойда Джорджа і покликання консервативного уряду Бонара Ло.

Прихильніша до нас політика англійського уряду відносно галицького питання була зумовлена головно настановою самого Лойда Джорджа, який не вірив у стабільність польської держави, а крім того не бажав надмірного росту французьких впливів на європейському континенті. Ці впливи спирались значною мірою на Польщі, як васальному союзникові. Подібний антагонізм існував між Англією і Францією у відношенні до Німеччини. Англія не хотіла допустити до французької гегемонії в Європі і тому противилася різним радикальним планам французької політики у відношенні до Німеччини. З таких міркувань Англія піддержувала також проєкт широкої автономії для Галичини.

Після грецької програ назрівала можливість англо-совєтського конфлікту. Совєтська Росія за ввесь час грецько-турецької війни зберігала прихильне відношення до Туреччини, а після її перемоги хотіла позбутися англійських впливів у басейні Чорного моря.

Дипломатія Балканських держав під час тої війни хиталась увесь час між Росією і Англією. Це спричинилося до скріплення позицій Польщі в міжнародній політиці. Для Польщі прийшла тепер пригожа пора, щоб здійснити свої претенсії до Галичини, не зважаючи на становище Англії.

Ще вліті 1922 р. Пілсудський став натискати на польський уряд, щоби він старався остаточно виєднати у держав Антанти постанову

про прилучення Галичини до Польщі. Стосуючись до того, польський уряд предложив державам Антанти з початком жовтня 1922 р. ухвалений соймом проєкт т. зв. воєвідської автономії. В листопаді того ж року проведено в Галичині вибори. Ще заки вони почалися, вліті того року нас запевняли різні урядові чинники в Парижі й Лондоні, що бойкот тих виборів українським населенням Галичини уважатиметься свойого роду плебісцитом проти польського режиму. Маючи це на увазі, наш уряд видав доручення, щоб українське населення Галичини не брало участи в тих виборах. «Для успокоєння населення» польський уряд вислав до Галичини кілька дивізій війська і навіть літаки під командою ген. Галлера, який мав широкі повновласті. Під таким тиском Польща провела вибори, у висліді яких «вибрано» 5 українських послів, ставлеників польського уряду.

Про стан нашої справи і умовини міжнародного положення я точно інформував наш уряд. З початком 1923 р. ці умови були дуже несприятливі. 11 березня 1923 р. начальник східньо-европейського відділу французького міністерства закордонних справ Лярош прийняв мене на розмову в справі майбутнього рішення Ради Амбасадорів і під кінець розмови спитався мене, чи ми погодилися б на прилучення Галичини до Польщі, при чому французький уряд був би готовий інтервенювати в польському уряді, щоби забезпечити нам автономію. Я відповів, що ні і на тому наша розмова закінчилася.

Отож постанова Ради Амбасадорів держав Антанти, що її Рада прийняла 14-го березня 1923 р. не прийшла для нас несподівано. Текст стосовного уступу тієї постанови такий:

> Маючи на увазі, що згідно із статтею 91 мирового договору в Сен Жермен Австрія зріклася в користь союзних та заприязнених держав усіх прав і титулів відносно територій, які перед тим належали до колишньої австро-угорської монархії і які лежать поза новими границями Австрії, як це подано в статті 27 згаданого договору та яких досі ще нікому не признано і маючи на увазі, що Польща визнала у відношенні до східньої частини Галичини, що етнографічні умови доконче вимагають автономного устрою для неї, конференція амбасадорів вирішила визнати, як границю Польщі з Росією лінію визначену й витичену за згодою тих держав на їхню відповідальність 23-го листопада 1922 р.

Проти цього рішення Ради Амбасадорів наш уряд вислав протест, переславши його тій установі та урядам стосовних держав.

Згадане рішення було зумовлене тодішньою міжнародною ситуацією. До того ж воно потверджувало існуючий фактичний стан. Прийнятого на себе зобов'язання щодо встановлення територіяльної автономії в Галичині Польща ніколи навіть не старалася виконати.

Для оборони перед асиміляційною політикою польського режиму залишилися нам ще постанови т. зв. Малого Версальського договору про охорону «расових, мовних та релігійних меншин», заключеного між державами Антанти і Польщею 29-го червня 1919 р. Постанови ці гарантували всім польським громадянам без огляду на їхню расу, мову, чи релігію «рівність перед правом, свобідне

користування рідною мовою в приватних, або торговельних відносинах, в справах релігійних, в справах преси, у всякого роду видавництвах та публічних зібраннях», а також «право засновувати, вести і контролювати власним коштом: добродійні, релігійні і суспільні організації, школи та інші виховні установи, можливість уживати в них свою мову та свобідного виконування в тих установах своїх релігійних практик». Тим договором зобов'язувався польський уряд також запевнити національним меншинам навчання в початкових школах рідною мовою та призначувати для них у державному, у комунальних та інших бюджетах відповідні фонди на виховні, релігійні та добродійні цілі. Виконування Польщею тих зобов'язань було закріплене ґарантією і контролею Союзу Народів, а порушення їх мало вважатися порушенням міжнародного права. Всі спори з того приводу мали підлягати компетенції постійного Трибуналу Справедливости та його остаточним рішенням.

Хоч ці меншинні права не відносилися спеціяльно до Галичини, як до означеної території, то все таки їх годиться тут згадати, щоб вказати на відношення Польщі до її міжнародних зобов'язань та на її політику на західно-українських землях. Як відомо це була політика національного гніту та плянової асиміляції. А щоб остаточно звільнитися від усяких формальних зобов'язань, польський уряд в 1935 році самовільно зірвав згаданий договір, заявивши у своїй ноті до Союзу Народів, що дальше додержуватися його не буде.

Із заключенням мирових договорів і підписанням різних міжнародних зобов'язань боротьба нашого народу в Галичині за збереження своєї самобутности, своїх прав та надбань не припинилася. Вона велася дальше весь час продовж двадцятилітнього польського панування і в цій боротьбі український нарід виявив стільки посвяти, стійкости і завзяття, що вона буде записана золотими буквами на сторінках нашої історії.

ДОДАТОК

СТАНОВИЩЕ УРЯДУ УНР ДО ГАЛИЦЬКОГО ПИТАННЯ

RA-PI *Течка # 111*

У.Н.Р. *Таємно.*
Міністерство
Закордонних Справ
Департамент Чуж. Зносин
14 грудня 1920.
ч. CCLXXVI/582.
м. Тарнів.

ПАНОВІ
Голові Військовой
Місій УНР
в Варшаві.

В звязку з заключенням квітневого політичного договору Уряду У.Н.Р. з Урядом Польської Річи Посполитої, в якому зазначені західні кордони нашої держави — питання державної приналежности Східної Галичини, як також

питання про компетенцію рішати про долю цієї країни — зробилось предметом численних політичних деклярацій і протестів деяких кол галицького та наддніпрянського громадянства — горячих політичних діскусій, спорів і газетних виступів, а подекуди і обєктом дипломатичних розмов та пертрактацій з Представниками чужоземних держав.

Верховній Владі, яку представляє ПАН ГОЛОВНИЙ ОТАМАН, і Урядові У.Н.Р. деякі кола українського роблять закиди наче-б то вони зріклись Східної Галичини і віддали ії під панування Польщі.

Рівно-ж деякі представники Польської Республіки старались прихилити Представників У.Н.Р. до приняття формули, що "Україна без Польщі існувати не може, а Польща без Галичини" — значить, що українські представники за кордоном мусять переконувати уряди чужоземних держав особливо англійський — який вороже ставиться до імперіялізму Польщі, — що Галичина мусить належати до Польщі.

Все вище зазначене примушує Міністерство Закордонних Справ подати Вам, Вельмишановний Пане После, свої міркування про становище УРЯДУ У.Н.Р. в галицькому питанню і прохає Вас керуватися ними в своій роботі.

По упадку Габсбурської монархії — український нарід Східньої Галичини спираючись на право самоозначення проголосив свій край самостійною Західн.-Українською Республікою і потім на основі однодушної волі народа зєднався з Українською Народньою Республікою.

Але цим зєднанням — не вирішено і не могло бути вирішено питання державної приналежности території Східньої Галичини, бо Східна Галичина була частиною території б. Австро-Угорщини і тому вона як і всі иньші території — підпадала рішенню союзних та Запризнених Держав — себ-то точно сказати — рішенню Найвищої Ради (Стаття 91 Санжерменського договору).

25 червня 1919 року Найвища Рада помимо рішучого протесту з сторони Української Делегації надала санкцію Польській окупації Східньої Галичини, а постановою від 11-го липня м. р. — віддала управу над ней Польщі на основі окремого договору між Польщею і Антантою, а українському народові обіцяла, що той договір «забезпечуватиме по змозі автономію території як також політичні, релігійні і особисті вольности населення і опиратиметься на праві самоозначення, яке населення Галичини виконає пізніше що до своєї політичної приналежности».

Зазначене становище в галицькій справі — зокрема в справі приналежности було змінене тимчасовим «Статутом для Східньої Галичини» принятим на засіданню Найвищої Ради 20-го падолиста 1919 року. Найвища Рада ухваленим статутом надавала Східній Галичині автономію, але відбирала населенню цієї території право самоозначення — а саме постановила, що по 25 роках Польської управи — має рішати не воля народу — а Ліга Націй.

Після того на домагання Поляків Найвища Рада рішила завісити свою ухвалу про тимчасовий характер приналежности Східньої Галичини до Польщі застеригаючи собі рішити цю справу пізніше (а до часу рішення віддала Східну Галичину під дальшу окупацію Польщі).

Таким чином справа Східньої Галичини була і є обєктом міжнароднього права та його диктуючих тепер чинників і вона не могла і не може бути вирішена ні волею населення, ні тим більше квітневим договором Уряду У.Н.Р. а Урядом Річи Посполитої — Польської.

Уряд У.Н.Р. не тільки не має права рішати про долю Східньої Галичини з

погляду міжнароднього права, але він не міг цього зробити і на основі державноправної окремішности Східної Галичини, бо зєднання обох Республік вправді наступило але фактичної злуки зовсім не переведено і Західньо-Українська Республіка лишилась і надалі самостійною і незалежною.

На підставі умов від 3/XII 1918 року і 3/I.1919 року — Галицька Національна Рада затримала аж до часу скликання Установчих Зборів обох Республік найвищу законодавчу владу що до території Західньої Области У.Н.Р., а виконання цівільної і військової адміністрації доручила свому, перед нею відповідальному, Державному Секретаріатові, як виконавчому органові.

З актів злуки виходить, що Західна Область У.Н.Р. застерегала собі самостійність і остаточну розвязку питання про державну приналежність полишила волі самого народа.

Таким чином Уряд У.Н.Р. стоючи на грунті державоправної окремішности Східньої Галичини і вважаючи, що питання її політичної приналежности належит до вирішення міждержавних чинників, які безперечно візьмуть на увагу волю населення цієї країни, не міг ні «нисильно відривати, ні зривати вкористь Польщі Східньої Галичини і визначуючи західні кордони в деклярації Української Дипломатичної Місії в Річи Посполитій Польській від 2-го грудня 1919 року і після того — в політичному договорі від 2-го квітня 1920 року не має ні права ні наміру предрішати питання про політичне становище Східньої Галичини.

Подаючи Вам, Вельмишановний Пане После, вищезазначене міркування, прохаю Вас взяти під ласкаву увагу, інформувати правильно закордонні офіціяльні, політичні суспільні громадянські круги про становище Уряду У.Н.Р. в галицькій справі, як також давати відповідні пояснення польським представникам за кордоном.

Також прошу Вас інформувати Міністерство Закордонних Справ про стан галицького питання за кордоном, особливо в цій державі що Ви акредитовані.

Прошу Вас, Вельмишановний Пане После, прийняти вислови найглибшої пошани.*

Міністер Закордонних Справ

(podpis nieczytelny)

За Директора Департамента Чужоземних Зносин

(podpis nieczytelny)

*Джерело передруку: *Українська Революція. Документи 1919-1921.* Редактор Тарас Гунчак. Нью-Йорк, Українська Вільна Академія Наук у США, 1984, стор. 396-399. Передруковується без жадних змін.

ОЛЕКСАНДЕР БАРАН
Українське Історичне Товариство
Торонто, Канада

МАДЯРСЬКА ОКУПАЦІЯ ЗАКАРПАТТЯ В 1939 Р.

Мадярські державні провідники після замирення з Австрією (Авсглайху) в 1867 році з острахом побачили, що їхня гегемонія в карпатській кітловині сильно загрожена, бо на території давньої Мадярщини жило вже більше національних меншин, ніж самих мадяр. Тому ці провідники рішили як найскоріше асимілювати чи змадяризувати всіх національних меншин давньої Мадярщини.[1] Ця асиміляційна політика, одначе, викликала гостру реакцію у всіх національностей, які після Першої світової війни з правом себевизначення покинули мадярську державу. Та відхід тих національностей відлучив від свого материка також і три мільйони мадяр, які опинилися в державах, неприхильних мадярській національній традиції.[2] Мадяри ніяк не могли погодитися з такою територіяльною та національною втратою і розпочали сильну ревізійну політику на відзискання всіх своїх втрачених територій разом з колишніми національними меншинами.[3] Але це не було легкою справою. Згадані меншини в своїх нових позиціях краще почували себе і мали більше прав, ніж попередньо під мадярською гегемонією. Це було зрозумілим, бо ці колишні національні меншини поєдналися або із своїми національними державами, як серби і румуни, або злучилися з мовно спорідненими народами, як словаки з чехами, чи хорвати зі сербами. Одиноко українське Закарпаття злучилося з Чехословаччиною, яка хоч була слов'янською державою, але ні мовно ні культурно не була споріднена з українським етносом. Таким чином, мадяри між двома світовими війнами найбільше зосереджувалися на відзисканні карпатських українців для своєї держави.[4]

[1] C. A. Macartney, *Hungary and Her Successors,* London: Oxford U. Press, 1937, pp. 18-20; J. Karacsonyi, *Törtenelmi Jogunk Hazank Területi Epsegehez,* Youngstown: K.M.V., 1982, pp. 3-160.

[2] Macartney, *op. cit.,* pp. 32-40.

[3] L. Tilkovszky, *Revisio ès nemzetisègpolitika Magyarorszàgon,* Budapest: Akad Kiadò, 1967, pp. 7-12.

[4] *Ibidem,* pp. 13-37.

Та, крім відзискання втраченої території і здобуття старої національної меншини, мадяри ще мали одну важну причину, щоб відзискати територію Закарпаття. Маючи неприхильних сусідів, мадяри для підтримання свого ревізіонізму потребували спільної границі з одинокою приязною для них державою, з Польщею.[5] Це мадярське наставлення найкраще пояснював у своєму деннику Міклош Козма, організатор мадярських окупаційних акцій на Закарпатті. За його думкою Мадярщина, у 1920 році, після тріянонського договору знайшлася в залізній клітці, де замкнено 9,000,000 мадяр. З трьох сторін оточували цю клітку держави Малої Антанти, а з четвертого боку після «аншлюсу» гітлерівська Німеччина, Якщо Мадярщина отримала б тільки пограничні мадярські полоси від своїх сусідів, то клітка тільки побільшилася б, але залишилася б замкненою на дальше. Тому, потрібно було окуповати Закарпаття, щоб цей оточуючий її перстень Антанти перервався, і перервався спільною границею з найбільше приятельською для них державою, з Польщею.[6]

Поляки також шукали за приятелями у Середньо-Східній Європі. Їхня ситуація, — між гітлерівською Німеччиною та Совєтським Союзом, — також була дуже небезпечна. А коли їх не запрошено до Мюнхену на розбір Чехословаччини, то вони відчували, що внедовзі на них прийде черга розбору.[7] Крім того, вони також мали причину для окупації Закарпаття. Вони боялися зростаючої української свідомости на Срібній Землі. Для їхньої гнітучої політики в Галичині ніяк не підходила сусідня автономна чи самостійна українська держава.[8]

Мадярсько-польські пляни для осягнення спільної границі з окупацією Закарпаття стали можливими до зреалізування у 1938 році. Того року Німеччина домагалася від Чехословаччини передачі всіх німецько-судетських територій. З цієї нагоди мадяри і поляки також стали домагатися своїх етнічних полос. Щоб тиск на розбір Чехословаччини був сильніший і успішніший, німці стали підтримувати мадярські і польські домагання на міжнародній арені.[9]

Справу передачі судетських територій вирішено 29-го вересня 1938 року на т. зв. Мюнхенському Арбітражі. На цій конференції чотирьох потуг, тобто Англії, Франції, Німеччини й Італії, німцям передано всі етнічно-німецькі території Чехії і Моравії, а мадярам

[5] E. Kovàcs, *Magyar-Lengyel kapcsalatok a kèt vilàghaboru között,* Budapest: Akad. Kiadò, 1971, pp. 328-349.

[6] Gy. Juhasz, *Hungarian Foreign Policy 1919-1945,* Budapest: Akad. Kiadò, 1979, p. 145.

[7] Kovàcs, *op. cit.,* pp. 344-347.

[8] М. Адам, «Загарбання Закарпаття хортістською Угорщиною в 1938-1939 рр.» в *Українсько-Угорські Історичні зв'язки,* Київ: Наук. Думка, 1964, ст. 91.

[9] Ch. Wojatsek, *From Trianon to the First Vienna Arbitral Award,* Montreal: Instit. of Comparative Civilization, 1980, pp. 55-107.

та полякам сказано, щоб вони старалися погодитись з Чехословаччиною самі. Але якщо їм за три місяці не вдалося б дійти до якоїнебудь згоди, то потуги знову зійдуться і вирішать передачі мадярських і польських меншин своїм материкам.[10]

В тому часі, тобто на початку жовтня 1938 р., перший раз піднесли поляки питання спільної границі з мадярами і окупацією Закарпаття в урядових кругах Німеччини. Як урядове повідомлення польської амбасади в Берліні подало, виглядало, що Німеччина не ставила б перешкод до реалізації польсько-мадярської спільної границі. Сам амбасадор описував, що в потічній розмові Ґерінґ навіть був прихильний польським плянам, а Гітлер довідавшися про ті пляни від амбасадора, тільки замовчав.[11] На думку амбасадора це мовчання означало згоду. Він, одначе, грубо помилився, бо Фюрер в тому часі плянував використати Карпатську Україну для пропагандивного підйому української справи.[12] Але поляки і мадяри не знали секретних плянів Гітлера і після повідомлення польського амбасадора твердо вірили, що німці погодяться на їх спільну границю і на окупацію Закарпаття. Тому мадяри поступали дальше й старалися переконати італійців про необхідність окупації Срібної Землі. Як довідаємося з листа мадярського амбасадора в Римі, ця акція була невимовно успішна й італійський міністер закордонних справ, граф Ґалеаццо Чано, запевнив амбасадора про повну підтримку італійського уряду.[13]

Мадяри, упевнені про загальну згоду німецького і італійського урядів, рішили підготовити детально заплянований проєкт на окупацію Закарпаття. За їхніми плянами, в першій мірі треба було показати світові, що «рутенський» нарід має вже досить із спільного життя з чехами і всіми силами старається прилучитись до мадярської держави. Іншими словами: треба було задемонструвати перед світом, що ці «русини» чи «рутени» готові навіть до збройного повстання проти чехів та проти їхнього про-чеського уряду. На основі того мадяри рішили зорганізувати та розпочати диверзивну акцію на території Карпатської України.[14]

Вже першого жовтня 1938 року, премієр міністр Мадярщини, Бейла Імриді, уповноважив бувшого міністра внутрішніх справ, Міклоша Козму, щоб організував терористичні відділи, так званні «сабадчапати», на виконування субверзивної та саботажної активности на Закарпатті. Козма в співпраці з мадярським генеральним

[10] *Ibidem*, pp. 109-149.

[11] Kovàcs, *op. cit.*, pp. 345.

[12] Tilkovszky, *op. cit.*, pp. 148.

[13] M. Àdam, *A Müncheni Egyezmèny Lètrejötte ès Magyarorszàg Külpolitikàja 1936-1938* (Diplomàciai iratok) vol. II, Budapest: Akad. Kiadò, 1965, p. 774.; Kovàcs, *op. cit.*, p. 350.

[14] Magyar Orszàgos Levèl tar (MOL), Kozma Iratok, 27 csomo, Ruszinszkòi ügyek.; Tilkovszky, *op. cit.*, p. 146.

штабом відразу розпочав організувати та вишколювати ті «іррегулярні» військові відділи під проводом майора Івана Гейаша і після 5-го жовтня стали перепашувати їх іллегально на територію Карпатської України.[15]

Мадярські пляни були ось такі: терористи з поміччю локального пограничного (мадярського чи українського) населення зорганізують мале повстання або, як що до того не можна допровадити, то якесь «антическе» збройне замішання, і для встановлення порядку мадярські війська були б запрошені, як освободителі Закарпаття.[16] Ці пляни вже були готові, коли Козма радив урядові, щоб ще раз спробував мирним і легальним способом дістати для себе закарпатські землі. За думкою Козми, можна було попросити поляків, щоб вони при загальному хаосі, спричиненому терористами, окупували дочасно Закарпаття, перевели тут підроблений плебісцит, який офіційно рішив би прилучення Закарпаття до Мадярщини і опісля на основі цього плебісциту передали б Карпатську Україну мадярам.[17] Мадярський уряд послухав раду Козми і післав свого амбасадора до польського міністра закордоних справ, Юзефа Бека, із згаданою пропозицією. Але Бек її відкинув. При тій нагоді амбасадор відкрив полякам також і оригінальні мадярські пляни про запляновані терористично-військове повстання чи замішання на Закарпатті. Ці пляни краще подобалися полякам і вони пообіцали свою підтримку та допомогу мадярським терористам. Польські воєнні круги запевнювали мадярського воєнного аташе, Бейлу Лендєла, що вони самі розпочнуть свою диверзивну акцію на Карпатській Україні.[18]

Крім поляків, мадяри ще хотіли поінформувати італійців про свої терористичні пляни на Закарпатті, бо їм потрібно було італійської помочі до реалізації закарпатського "повстання". Мадярський амбасадор Риму після загальної інформації офіційно просив італійський уряд, щоб італійські летунські сили перевозили достачання та амуніцію для мадярських терористів на Закарпатті. На таке прохання мадярського амбасадора італійський міністр закордонних справ 10-го жовтня відповів, що італійські літаки одержали мадярські уніформи.[19]

Цими запевненнями польських і італійських урядових кругів мадярський уряд рішив зреалізувати пляни своїх терористичних акцій. Одначе, щоб спричинити також і замішання в закарпатських політичних зносинах з чехами, мадярський уряд старався використати підривну акцію своїх плачених агентів, які в тому часі були в проводі федеративного уряду Карпатської Руси-України при Че-

[15] *Ibidem.;* Gy. Ránki, «Adatok a Magyar Külpolitikához a Csehslovákia elleni Agresszio idejen», *Szàzadok,* 1959/I, pp. 140-141, n. 69. Адам, «Загарбання», ст. 85-86.

[16] Kovàcs, *op. cit.,* p. 347.

[17] *Ibidem.*

[18] *Ibidem,* p. 348.

[19] Adam, *A Müncheni Egyezmèny,* p. 774.

хословацькій Республиці. Бо ж такими плаченими агентами були прем'єр Андрій Бродій та міністер Степан Фенцик, репрезентанти закарпатських русофільських партій.[20]

Таким чином, вже вечером 10-го жовтня мадярський міністер закордонних справ, Калман Каня, наказав своєму амбасадорові в Празі, щоб впливав на Бродія, щоб цей з найбільшим розголошенням і всіми своїми силами домагався права самовизначення Карпатської Руси-України у чехів. А пізніше, зі своїм співагентом, Фенциком, вимагав гарантії прилучення Пряшівської Руси до Закарпаття і ставив це як кондицію зложення присяги Чехословацькій Республіці. Каня добре знав, що чехи такої гарантії ніяк не могли дати Бродієві, і ці домагання спричиняють невідкличну пропасть між закарпатським урядом та Прагою. Знав це також і мадярський амбасадор, який упереджував Бродія, щоб поступав дуже обережно, бо він мусить затримати свою позицію в уряді. При його резигнації чи відстороненні мадяри не дали б собі раду з «нарваним» Фенциком.[21]

Всі пляни на окупацію Закарпаття вже були перерішені, коли 11-го і 12-го жовтня прибули дві цікаві реляції до Будапешту. Одна від мадярського амбасадора з Москви, а друга від мадярського репрезентанта при Лізі Націй в Женеві. Московський амбасадор писав, що совєти ще нічого не сказали про приналежність Закарпаття, але дуже пильно слідкують за розвитком політичних подій, тому мадярський уряд мав би бути обережний із своїм рішенням.[22] А Бейла Барток, репрезентант при Лізі Націй, писав, що він має точні інформації про німецьке наставлення щодо розібраної Чехословаччини. За його інформаціями Німеччина хоче жити в добрих відносинах з народами цієї розібраної держави і буде підтримувати вільну Словаччину. Про «Карпатську Україну» ще нічого не рішено, але треба бути дуже осторожним, бо Німеччина надалі тримається своєї далекосяглої всеукраїнської політики.[23]

Ці дві реляції трохи насторожили мадяр, але поляки зі своєю легковажною політикою сказали, що не треба боятися, бо спільна границя є важна і потребує енергічного кроку. За думкою голови польського кабінету закордонних справ, Кобилянського, Румунія, Франція і Англія не протиставляться мадярській акції, а Німеччина має два рішальні голоси у закордонній політиці. Перший — це голос закордонного міністерства, а другий — це голос закордонного відділу генерального штабу. Цей останній голос абсолютно не буде проти спільної границі поляків і мадяр навіть з окупацією Закарпаття.[24] Кобилянський, як бачимо, був дуже себе певний, але й

[20] *Ibidem*, pp. 774-777.
[21] *Ibidem*.
[22] *Ibidem*, p. 779.
[23] *Ibidem*, p. 785-787.
[24] *Ibidem*, p. 787-788.

він і цілий польський уряд та їх романтична дипльоматія дуже помилялися, бо від 8-го жовтня вся німецька політика гостро поставилася проти мадярської окупації Закарпаття.[25]

Після рішення мадярського уряду ще того самого дня, тобто 10-го жовтня, мадярські терористи розпочали свої підривні акції. Їх перепашовано на Карпатську Україну два дні перед офіційним виступом і щоб замаскувати їхню ідентичність, названо їх «Рондьош Ґардою», тобто «Обдертою Ґвардією». Взагалі в місяці жовтні 1938 року, на Закарпатті перебувало коло 800 мадярських терористів, які спочатку старалися у більших гуртках нападати на комунікаційні лінії, на воєнні склади, на державні уряди, тероризувати населення і пропагувати прилученяння Закарпаття до Мадярщини. Їхні акції широко розголошувала іллегальна мадярська радіостанція, яка знаходилася на мадярській стороні біля границі і пояснювала акції терористів, як протическе повстання закарпатського населення.[26]

Та таке завдання терористів показалось смішним. Вони мали гарно поводитися з населенням Закарпаття, щоб їх переконати про доброзичливість Мадярщини, а нищити чеські війська та жандармерію. Але після генеральної мобілізації Чехословаччини, яка відбулася у вересні (1938 р.), сімдесять відсотків чехословацького війська на Закарпатті творили льокальні українці-русини, а також більша частина жандармерії складалася з льокальних людей. Терористи, які не знали політичних відносин країни і не були підготовані до демократичного думання населення, не знали кого тероризувати. Вони натрапляли всюди на замкнені двері й нікого не могли підбунтувати до якогось повстання проти чехів. Першу групу «рондьошів», коло 350 осіб, оточено військовими відділами та жандармерією близько села Шаланки. Вони, бачачи свою безвихідну ситуацію, піддалися і висказали всю правду про себе і про цілу мадярську терористичну акцію. Їхні звідомлення широко опублікували всі чеські газети в республіці. Коло 40 терористів загинуло в боях коло міста Берегова, а решта «рондьошів» розбіглося та на якийсь час скривалося по містах і північних лісах Карпатської України. З поміж них в листопаді 280 перейшло до Польщі, де вони залишилися до окупації Закарпаття.[27]

В міжчасі мадярський уряд дуже переймався долею терористів. Вже 12-го жовтня Каня телеграфічно просив свого варшавського амбасадора, Андрея Ґорія, щоб домагався польської помочі для «рондьошів», бо чехи зовсім замкнули границі, і мадяри стратили всякий зв'язок з ними.[28] Але поляки в тому часі ще не почали своїх

[25] Адам, «Загарбання", ст 8 — 8.

[26] В. Ґренджа-Донський, *Твори,* Вашінґтон: Карпат. Союз, 1987, т. VIII, ст. 23-30.

[27] П. Стерчо, *Карпато-Українська Держава,* Торонто: НТШ, 1965, ст. 63-64.; MOL, K 429, Kozma Iratok, 10 cs., III k. f. 35.

[28] Kovàcs,*op. cit.,* p. 351.; Adam, *A Müncheni Egyezmèny,* p. 803.

диверзантських акцій і не післали жодної помочі для терористів. Таким чином, до кінця жовтня вся терористична акція «Рондьош Ґарди» покінчилася з повним неуспіхом, хоч деякі підривні вчинки терористів продовжувалися до окупації Карпатської України в березні 1939 р.[29]

Ця терористична акція Мадярщини насторожила німців і викликала гостру реакцію їхнього уряду щодо окупації Закарпаття. Цей уряд виразно заявив, що Мадярщина може отримати через арбітраж тільки мадярські території, а карпатські українці мають право на самовизначення. Ця заява застоновила і італійців у підтриманні мадярських плянів, і Чано сказав, що на Закарпатті дійсно мусіло б бути рішальне повстання, щоб італійці могли інтервенювати в Берліні за мадярську окупацію. Тільки Москва, яка боялася створення українського «Піємонту» на Карпатській Україні, стала великим прихильником польсько-мадярської границі.[30]

Мадяри не розуміли такого ворожого наставлення Гітлера, але їхній берлінський амбасадор, Деметер Стояї, пояснив їм причини такого наставлення. Причиною його були самі поляки, які на своє оправдання, французам представляли спільну границю з мадярами як протинімецьку каоліцію в Східній Европі.[31] Бек всюди хотів лявірувати і забезпечувати своє становище. Але в тих небезпечних часах він всюди витворював тільки недовір'я до себе і до своєї справи. Й через його помилки Карпатська Україна на якийсь час врятувалася.

Тимчасом мадярсько-чехословацькі переговори в справі прилучення мадярських територій до мадярської держави, про які згадувала велика чвірка в Мюнхені, не були успішними. Вони розпочались в Комарні 9-го жовтня в дуже напруженій атмосфері. Чехословацькою делеґацією керував Йосиф Тісо, преміер Словаччини, а Закарпаття заступав міністер внутрішніх справ карпатського уряду, Едмунд Бачинський. Словаки готові були віддати свої південні наддунайські мадярські території (Чалокёз), але не хотіли пристати до передачі жодних більших міст. Так само і Бачинський відмовив передачу Ужгороду та Мукачева. Таким чином, переговори 13-го жовтня перервалися, і не було як їх знову розпочати, бо мадяри не хотіли говорити взагалі з чехословацькою делеґацією.[32] Натомість, мадярська влада вислала до Німеччини свого колишнього прем'єр-міністра і приятеля Гітлера, Калмана Даранія, щоб переконати Фюрера про апробату заатакування Чехословаччини і окупації Закарпаття. Вони надіялися, що після окупації Карпатської України, вони зможуть прилучити її до себе із якимсь підробленим плебісцитом.

[29] Adam, *A Müncheni Egyezmèny*, pp. 804, 820.
[30] *Ibidem*, pp. 788, 802-805, 821.
[31] *Ibidem*, p. 823.
[32] *Ibidem*, pp. 754-765.; Wojatsek, *op. cit.*, pp. 151-161.; Ránki, *op. cit.*, pp. 143-144.

Гітлер, одначе, не був готовий дати такого позволення для мадяр. Він сказав Дараніові, що час атаки вже минув і він не вірить, що Закарпаття хоче добровільно прилучитися до Мадярщини. Подорож Даранія помогла мадярам тільки впевнитися, що німці хотіли вже раз на все передати чехословацькі мадярські меншини мадярській державі. Але і тут вони хотіли робити компроміс між пропозиціями Мадярщини та Чехословаччини.[33]

Одинокою проблемою щодо придучення мадярських територій до їхньої матірної держави було те, що Англія і Франція відмовилися від арбітражу. Вони не хотіли бути учасниками дальшого розбору Чехословаччини. Мадяри старалися це використати на свою руку й домагалися, щоб замість західніх потуг, Польща стала членом нової комісії. Гітлер, одначе, це категорично відкинув і натякнув, що з Польщею також і Румунія муселa б увійти до комісії рішаючих держав, знаючи, що мадяри ніяк не погодилися б на таку пропозицію. Таким чином, на «Віденському Арбітражі», 2-го листопада 1938 року, тільки Німеччина і Італія рішали про устійнення нової границі між Мадярщиною і Чехословаччиною. Тут мадярам пригодилося італійське приятельство. На самому арбітражі і ще в попередніх переговорах італійці стали адвокатами Мадярщини, а німці, щоб не зразити мадяр, погодилися у загальному на мадярські пропозиції. Це означало, що Карпатська Україна стратила два головні міста країни, тобто Ужгород і Мукачів.[34] Найбільшою стратою був Ужгород, де зосереджувано всю адміністрацію Закарпаття і де побудовано всі адміністраційні будинки країни. Крім того, Карпатська Україна стратила майже всі свої середні школи, тобто три гімназії, дві учительські семінарії й дві торговельні академії. Та все ж уряд Карпатської України не зразився. Переніс владу до Хусту, а школи помістили у менших містечках Закарпаття. Нарід стояв твердо за своїм урядом, тільки стара мадяронська інтелігенція і деякі русофіли прагнули дальше прилучення до Мадярщини.[35]

Мадярщина з віденським арбітражом дістала 12,400 км² території із 1,100,000 населенням.[36] Але при всіх гучних святкуваннях мадярська політична верхівка не була задоволена. Для них Закарпаття означало більше, ніж усі території, що вони подіставали від Словаччини.[37] І вони ніяк не могли перестати мріяти про оку-

[33] Kovàcs, *op. cit.*, pp. 352-3.; Ránki, *op. cit.*, pp. 145-149. Tilkovszky, *op. cit.*, pp. 32-3.; Адам, «Загарбання», ст. 90.

[34] E. Chaszar, *Decision in Vienna,* Astor: Danubian Press, 1978, pp. 59-74.; Wojatsek, *op. cit.*, pp. 151-170.

[35] Стерчо, *цит. твір,* ст. 70-92.

[36] Від самого Закарпаття мадяри одержали: 1,523 км² території і 173,233 мешканців.

[37] Juhasz, *op. cit.*, pp. 144-145.; Tilkovszky, *op. cit.*, pp. 33-37.

пацію Карпатської України. Перед самим арбітражем вони ще мали надію на поміч Бродія, який, як голова уряду Карпатської Руси-України міг запросити мадярські війська й передати їм цілу країну. Але чехословацька розвідка тимчасом дуже інтензивно працювала і розшифрувала деякі мадярські телеграми, які згадували про співпрацю Бродія. Вона довідалася також, що провідні члени куртяківської партії діставали мадярські гроші посередництвом ужгородського польського консуля та бувшого члена чехословацького парляменту, русофіла д-ра Й. Камінського. Вони не тільки підозрівали вже Бродія у зраді, але були певні того і слідили за ним на кожному кроці. Мадярський амбасадор з Праги переказував своєму прем'єр-міністрові, що на Бродія чехи так уважають, що він ніяк не може з ним стрічатися чи говорити.[38] Вкінці 27-го жовтня арештовано його в Празі. Новим прем'єром Карпатської України став Монсіньор Августин Волошин, який надав українського тону цілому урядові.[39] Від нього мадяри не могли сподівтися жадного запрошення їхніх військ та офіційної передачі країни. Крім того, українізація нової влади відродила в німецьких кругах ідею великої незалежної України, для якої Карпатська Україна могла служити національним «П'ємонтом».[40]

Мадярщина вкінці зрозуміла, що не може числити на позитивне німецьке одобрення в справі окупації Закарпаття і від того часу старалася осягнути тільки невтралітет фюрера в тій справі. Але і це було трудною справою, бо мадяри, щоб отримати всі ними бажані міста від Чехословаччини, мусіли підписати, що більше не будуть домагатися нових територіяльних концесій у цій країні.[41] Німці все це пригадували мадярському урядові, як тільки зайшла мова про окупацію Закарпаття. Треба було якось зм'якшити німецьку настанову. Та мадярський уряд нічого не міг осягнути у німців, тому 15-го листопада сам регент, Міклош Горті, взявся до того діла. Він запросив німецького посла до себе і всіма аргументами хотів переконати його про небезпеку комунізму та потребу політичної контролі на Закарпатті. Вкінці просив цього амбасадора, щоб переказав Берлінові, що в часі якогось заворушення мадярський уряд пришле туди свої війська і переведе референдум про приналежність цього краю. Але і на ці заяви, як пізніше побачимо, німці не змінили свого становища. Так само і італійці із солідарности до німців пасивно почали ставитися до мадярських плянів.[42]

Бачачи таке негативне наставлення, мадяри рішили перевести свої пляни щодо загарбання Карпатської України самі з Польщею.

[38] Adam, *A Müncheni Egyezmèny*, p. 833.

[39] Tilkovszky, *op. cit.*, p. 150-152.

[40] Адам, «Загарбання», ст. 91.

[41] Chaszar, *op. cit.*, pp. 53, 56.; M. Àdam, *Magyarorszàg Külpolitikàja 1938-1939*, (Diplomàciai Iratok III) Budapest: Akad. Kiadò, 1970, p. 85.

[42] Адам, «Загарбання", ст 94.

Поляки постійно запевнювали мадяр, що вони готові активно допомогти мадярам у анексії Карпатської України і створенні польсько-мадярської границі. Мадярський варшавський амбасадор у своїх нотах зазначив, що під впливом польської преси публічна опінія в Польщі приготована до активної підтримки мадярської окупації Закарпаття і вже п'ять сотень добровольців зголосилося до підривної акції у Карпатській Україні.[43]

Мадярський уряд, підбадьорений польськими звідомленнями, плянував окупацію ось так: в першій мірі він мусів переконати карпатських русинів, що вони, на удержання порядку та для переведення референдум щодо приналежности країни, мусять запросити мадярські війська, які там можуть перевести і підробити весь плебісцит; по-друге, якщо такого запрошення не можна буде осягнути, то мадяри через своїх терористів і польських диверсантів мусять зробити велике замішання, в якому на скору руку створений «Руський Народній Комитет» мав би запросити мадярські війська для успокоєння ситуації.[44] І тут мадяри усвідомили собі, що до скорої і успішної окупації потребують не тільки участи парамілітарних польських диверсантів, але і участь регулярної польської армії. Таким чином, Каня вже 9-го листопада написав до голови польського генерального штабу, що він крім парамілітарних диверсантів ще потребує чотири дивізії польського регулярного війська.[45]

Поляки уважали ці домагання смішними і недвозначно заявили, що вони можуть тільки терористами (диверсантами) підпомагати мадярські воєнні акції, а регулярного війська уживати не будуть.[46] Після такої категоричної відмови поляків, Каня бачив, що осмішив себе з таким домаганням і почав оправдуватися тим, що він думав тільки на готовість тих дивізій на випадок, якби чехи заатакували цілу мадярську інвазію.[46a] Та крім цього осмішування, та польська відповідь дала знати мадярам, що до отвертої війни вони не мали союзника. Взагалі, для мадяр ситуація на випадок війни була дуже неприхильна. Держави Осі (Німеччина і Італія) не підтримували мадярських домагань; Польща, Румунія і Югославія залишилися б невтральними, а Чехословаччина ще все посідала кращу зброю і краще вишколене військо, ніж Мадярщина. Але все це не відстрашило таких фанатиків як Імреді і Каня від здійснення заповідженої мілітарної атаки.

Поляки, щоб при мілітарній відмові показати добру волю для підтримання мадярської справи, від 14-го листопада почали висилати диверсантів на Карпатську Україну. Ці диверсанти робили там

[43] Adam, *A Müncheni Egyezmèny,* pp. 876.; Àdam, *Magyarorszàg Külpolitikjà,* pp. 84, 94, 97.

[44] Àdam, *Magyarorszàg Külpolitikàja,* pp. 97, 105.; Kovàcs, *op. cit,* p. 359.

[45] *Ibidem.*

[46] *Ibidem.*

[46a] Kovàcs, *op. cit.* p. 360.; Adam, p. 105.

бешкети, саботажі, нищили добре ім'я галицьких українців і старалися застрашити нарід.[47] Крім висилання диверсантських терористів, Польща ще запевняла мадяр, що вона буде тримати Румунію і не допустить румунів, щоб виступили отверто проти мадяр.[48]

Вкінці, 14-го листопада мадярська влада рішилася на воєнну окупацію Карпатської України. До 18-го цього місяця мадярський генеральний штаб закінчив всі пляни та всю підготовку до збройного нападу. На основі цих планів шостий армійський корпус, розташований від Ужгороду на схід, мав наступати вздовж цілої границі із Закарпаттям, а сьомий корпус залишався в Кошицях, щоб зупинити евентуальні пересування чехословацького війська на схід.[49]

Німці, відчуваючи якесь мадярське підготування, того ж самого дня, тобто 18-го листопада, щераз напімнули мадярський уряд, щоб не нарушували мирного стану в Европі. Німецький амбасадор Ердманнсдорфф передав мадярській владі ноту, в якій німці заявили, що вони не можуть підтримувати збройно Мадярщину і що вона відповідає сама за себе і за свої вчинки.[50] Мадяри не зрозуміли дипльоматичного сенсу цього документу і дальше працювали над здійсненням своїх планів.

Атака мала відбутися 20-го листопада, але генеральний штаб, щоб не було жодних імпровізацій, переложив цю атаку на 21-го. Це часове пересування зробило замішання у мадярській дипльоматії, бо уряд, не знаючи про перенесення дати, вже 20-го оголосив початок воєнної акції на Закарпатті.[51] Таким чином і німецький уряд передчасно довідався про мадярські збройні наміри. На таку чутку німецький міністр закордонних справ, Йоахим Ріббентроп, сильно розлостився і прямо заявив, що Німеччина не давала жодної санкції на таку акцію мадяр і продовжував, що «Фюрер стоїть на тій точці зору, що окупація Карпатської України мадярами є ганьбою для держав Осі й арбітражному рішенню, якому Мадярщина три тижні тому без застереження підкорилась. Мадярщина провадить небезпечну гру, вдаючись до вживання збройних сил, і тому вона має нести відповідальність за наслідки...»[52]

Того самого дня і Німеччина і Італія вислали Мадярщині гострі ноти у формі меморандуму, де сильно осудили мадярську політику супроти Закарпаття і погрозливими словами заборонили його окупацію. Атака була відкликана у останньому моменті, але війська ще залишено на поготові на кілька днів. Каня навіть після отримання таких нот не хотів піддаватися. Він думав, що Мадярщина зможе осягнути німецьку згоду поглибленням мадярсько-

[47] Àdam, *Magyarorszàg Külpolitikàja,* pp. 118-119.
[48] *Ibidem,* pp. 105-107.
[49] Адам, «Загарбання», ст. 95-96.
[50] Juhasz, *op. cit.,* pp. 146-147.
[51] Адам, «Загарбання», ст. 96.
[52] *Там же.*

німецьких зв'язків. Тому відразу наступного дня (22-го) послав свого берлінського амбасадора Стояїя до Ріббентропа, щоб запевнити його про відданність Мадярщини Третьому Райхові і виявити готовість мадярського уряду ще більше поглибити свої політичні й економічні зв'язки з Німеччиною — конкретно, приступити до «Антикомінтернського Пакту Осі».[53]

Ріббентроп показав деяке зацікавлення мадярськими обіцянками (ще запитався, чи Мадярщина готова виступити з «Ліги Націй»), але в справі Закарпаття був непорушний й знову затвердив свій меморандум з попереднього дня. Вкінці ще додав, що така сама нота була вислана до Польщі, щоб і їм показати німецьку нехіть до мадярсько-польського кордону.[54] Таким то способом 22-го листопада скінчилася перша фаза мадярсько-польських намагань окупації Карпатської України.

Ця невдача уряду, а головно закордонного міністра Кані, допровадила Мадярщину до урядової кризи. Каня стратив весь респект в мадярських політичних кругах, бо, як писав Козма, «не міг вирішувати історичних завдань». Він стратив також довір'я німецького уряду, бо на свою руку старався вирішувати спільні зовнішньополітичні питання. Це означало, що мусів податися до демісії, але своєю демісією 23-го листопада повалив цілий уряд Імредія.[55]

Ця невдача ударила також і поляків, які сильно вірили, що окупацією Закарпаття здобудуть кращу співпрацю з мадярами, і викорінять останню базу українського націоналізму в сусідстві Польщі. Польський міністр закордонних справ, Й. Бек, не робив тайни із своїх почувань і проголосив, що, через боягузтво мадяр, вони прогайнували найкращі можливості їхньої протиукраїнської політики.[56] Розчарований польський уряд вже 25-го листопада зупинив на якийсь час вишкіл добровільних парамілітарних відділів і перестав висилати диверсантів на територію Закарпаття.[57]

Криза мадярського уряду стала глибшою, ніж урядові чинники могли сподіватися. Сам Імреді став непопулярним у своїй партії, але тому, що не було кращого пронімецького провідника у національній партії НЕП, регент Горті мусів назначити знову Імредія прем'єр-міністром Мадярщини. В новому уряді Імредія, одначе, від 10-го грудня новим міністром закордонних справ став знаний приятель німців граф Степан Чакі, який почав підпорядковувати зовнішню політику Мадярщини інтересам Осі, а головно Німеччини. Це означало приступлення мадяр до Антикомінтерського Пакту і вказувало на можливий вихід з Ліги Націй. Одним словом, Чакі спробував все, щоб відзискати повне довір'я Третього Райху.

[53] Juhasz, *op. cit.*, p. 147.
[54] Kovàcs, *op. cit.* p. 362.;Àdam, *Magyarorszàg Külpolitikàja,* p. 148-9.
[55] Juhasz, *op. cit.*, p. 148.
[56] Kovàcs, *op. cit.* p. 363.
[57] *Ibidem.*

В міжчасі Польща 2-го грудня офіційно погодилася з чехами на виправлення границь і перестала нападати своєю дипломатією на Чехословацьку республіку як таку. Натомість, стала зосереджувати всю свою активність на антиукраїнську пропаганду в справі Карпатської України. Вона в дійсності з острахом дивилася на економічні переговори між Третім Райхом та урядом Закарпаття. Вона була свято переконана, що німці підготовляють Закарпаття на українське національне огнище проти польської держави. Таким то чином, польський сейм 3-го грудня знову започаткував змагання до мадярсько-польського кордону і до ліквідації Карпатської України.[58]

В міжнародному аспекті поляки мали досить трудну ситуацію. Із судьби Чехословаччини бачили, що на французький союз вже більше не можуть числити, а мусять вибирати співпрацю з одним з двох потужних їхніх сусідів, тобто з Німеччиною або з Совєтським Союзом. Щоб спробувати залагодити німецько-польські відносини та осягнути апробату польсько-мадярської границі, Бек 5-го січня виїхав до Гітлера до Берхтесгадену. Тут, одначе, німецькі умови що до співпраці були такі трудні, що Бек не міг на них відповісти нічого без згоди свого уряду. А щодо Закарпаття, то Ріббентроп сказав йому, що німці тільки тоді можуть погодитися, чи взагалі говорити, про польсько-мадярські границі, як всі німецько-польські питання будуть вирішені.[59] Ця заувага Ріббентропа перервала всі надії та домагання польського уряду в справі польсько-мадярської границі.

В міжчасі мадярські терористи «рондьоші» знову розпочали свою діяльність на пограничній полосі Закарпаття. Вони, ведені фенциківськими «чорнорубашниками», часто заходили ночами на територію Карпатської України, щоб спричинити малі саботажні акції або спричинити пограничні інциденти (перестрілку). Одна така терористична акція «рондьошів» спричинила міжнародній прикордонний інцидент між Мадярщиною і Чехословаччиною. Дня 6-го січня 1939 року, ранком о годині 3:40, після нічної перестрілки частини четвертого чехословацького піхотного полку переступили демаркаційну лінію мадярського кордону у Росвигові біля Мукачева і зайняли велику частину міста. Атака була ведена двома панцерними автами, з яких мадяри одно зловили і розброїли. Крім цієї атаки, чехословацька артилерія вистрілила на місто Мукачів вісім ґранат і тим наробила трохи шкоди.[60]

Чакі того самого дня вислав гостру ноту через свого амбасадора до чехословацького уряду, що мовляв, чеські війська, разом з українськими терористами, напали на невинних людей в Мадярщині.[61] Хоч пізніше виявилося, що між атакуючими вояками не

[58] *Ibidem*, pp. 364-5.
[59] *Ibidem*, p. 365.
[60] Àdam, *Magyarorszàg Külpolitikàja*, pp. 306-329.; Адам, «Загарбання», ст. 99.
[61] *Ibidem*.

було жодних січовиків або й українців, назагал, що служили в чехословацькій армії. Мадяри цей інцидент хотіли використати для знайдення причин до окупації Закарпаття, але ними запрошена міжнародна комісія не могла усталити дійсної причини цього інциденту.[62] Так, що вся афера закінчилася виправданням та перепрошенням з боку празького уряду. Мадярський уряд навіть з цього інциденту бачив, що німці їм не довіряють.

Щоб вияснити всі непорозуміння та відзискати довір'я Гітлера, Чакі, 16-го січня 1939 року, виїхав до Берліну. Там він мусів вислухати довгу лекцію фюрера про нелояльність мадярської закордонної політики. Гітлер між іншим згадував, що Мадярщина не підтримувала Німеччину на початку чехословацької кризи, а опісля безпощадно домагалася окупації Закарпаття. Вкінці сказав Чакієві, що Мадярщина повинна бути вдячна Німеччині, бо без неї вона нічого не могла б отримати.[63]

Чакі на ті закиди тільки притакував і обіцяв повної лояльности на майбутнє. Гітлер тоді змінив свій тон і почав говорити про майбутні пляни. Він тут натякував на цілковитий поділ Чехословаччини. Але заявив, що на таку подію треба знайти відповідний час, щоб усе відбулося без міжнародньої кризи. Вкінці напоминав Чакія, що його уряд і Польща мусять тісно співпрацювати з державами Осі. Наступний день у переговорах з Ріббентропом Чакі мусів приобіцяти, що Мадярщина урядово вийде з Ліги Націй.[64]

Після цих переговорів Чакі в дуже оптимістичному дусі повернувся до Будапешту, де уряд Імредія почав заводити також і внутрішню пронімецьку політику. Ті насильні пронацистські реформи викликали сильний антагонізм не тільки в т. зв. демократичній опозиції, але в самій урядовій партії Мадярщини. Щоб рятувати свого наставника, Чакі запевнював мадярські провідні верстви, що вони нічого не можуть стратити, а тільки зискатимуть, якщо будуть вірно наслідувати гітлерівську політику. За його думкою, тільки в такий спосіб можуть вони осягнути анексію Закарпаття та польсько-мадярську границю, як будуть лояльні Гітлерові.[65]

Дальше Чакі, 23-го січня, інформував польського амбасадора про свою берлінську подорож. Переказав йому, що фюрер наразі хоче спокою на Закарпатті й тому ще треба трохи зачекати на здійснення мадярсько-польської границі. Але Чакі також сказав амбасадорові, що вони мусять мати готові пляни на випадок зміни в німецькій політиці і точно хотів знати, на яку підтримку можуть вони очікувати від Польщі.[66] Польський амбасадор, Орловський,

[62] Адам, «Загарбання», ст. 99.

[63] Juhasz, *op. cit.*, pp. 150-151.

[64] *Ibidem*, p. 151.; Gy. Ranki, *Magyarorszàg Tòrtènete 1919-1945*, (in Magyarorszàg Tòrtènete Tiz Kötetben — kiadta Zs.P.Pach) Budapest: Akad. Kiadò, 1984, pp. 974-976.

[65] *Ibidem*.

[66] Kovàcs, *op. cit.* p. 366-367.

запевнив Чакія, що поляки все будуть підтримувати Мадярщину, але мусять довідатися докладно про мадярські пляни. Та мадяри ще жодних планів не мали, а замість планів, ще раз просили поляків, щоб своїми обіцянками в користь Німеччини старалися нахилити Ріббентропа до апробату мадярсько-польської політики.[67]

Ріббентроп точно тоді мав приїхати до Варшави і переговорювати про польсько-німецькі зв'язки. Мадярський амбасадор, Горі, ще перед приїздом Ріббентропа радив варшавському урядові, щоб вложив визнання польсько-мадярського кордону до евентуальної своєї угоди з Німеччиною. На думку мадярського амбасадора, треба було осягнути німецьку згоду на окупацію Закарпаття, бо наближалися крайові вибори в Карпатській Україні, і евентуальний проурядовий вислід цих виборів ще більше утруднив би осягнення польсько-мадярського кордону. Горі дальше радив, щоб представити Закарпаття німцям, як дуже непевну частину центральної Европи.[68] Бек дійсно представив Ріббентропові якусь крайньо небезпечну ситуацію на Закарпатті. За його словами, ця країна переживала часи анархії, і тому треба було її чим скоріше зліквідувати.[69]

В Карпатській Україні було маленьке внутрішне непорозуміння, яке почалося так, що центральний празький уряд назначив 16-го січня генерала Прхалу, коменданта чехословацького війська на Закарпатті і міністром внутрішніх справ Карпатської України. Це назначення викликало велике обурення в народі і спричинило гострі маніфестації проти чехів і чеського війська. Воно також спричинило вороже наставлення карпатської Січі до проводу чехословацького війська та жандармерії.[70]

Бек, отже, про ці речі думав, коли говорив про хаотичні обставини на Закарпатті. Але такими аргументами він не міг переконати Ріббентропа і не міг намовити його на ніщо.

Щодо виборів на Закарпатті, то сталося те чого мадяри боялися. Цебто, 92% всього населення висловилося за урядом Волошина.[71] Ці вибори відбулися 12-го лютого і дуже нервували мадяр, бо вони тільки перед виборами довідалися про перебування закарпатської делегації під проводом міністра Ревая в Берліні. Як подала празька мадярська амбасада, ця делегація просила Гітлера, щоб він підтримував самостійність Карпатської України і Гітлер їм це приобіцяв, під услів'ям, що ця самостійність не буду противитися загальній політичній ситуації Евпропи.[72].

[67] *Ibidem,* 367.

[68] *Ibidem.*

[69] *Ibidem.*

[70] Стерчо, *цит. твір.,* ст. 132-133.; P. Stercho, *Diplomacy of Double Morality,* New York: Carpathian Research Center, 1971, pp. 128-134.

[71] Kovàcs, p. 367.

[72] Àdam, *Magyarorszàg Külpolitikàja,* pp. 409-410.

Крім тих труднощів, Мадярщина в середині лютого переживала нову урядову кризу. Пронацистська та антисемітська політика Імредія не мала багато симпатиків у мадярському парляменті і взагалі в дипломатичних кругах Мадярщини. Проти нього був також і сам регент Горті, який натискав на його резигнацію. Під таким натиском Імреді 15-го лютого подався до димісії, і новим прем'єром назначено графа Павла Телекія, який був далеко більше уміркований, ніж Імреді. Але загальна політична тенденція Мадярщини нівчому не змінилася. Залишилася вся німецька орієнтація і у внутрішній, і у зовнішній політиці. Змінено структуру і назву урядової партії. Замість «Nemzeti Egység Pártja» (NEP) або Партії Національної Одности, названо її «Magyar Élet Pártja» (MEP) Партією Мадярського Життя, але заховано в ній ті самі політичні цілі як попередньо. Дальше збережено проєкт соціяльних реформ, але Телекі не хотів їх заводити у формі радикальних змін, а як християнські гуманітарні потреби.[73] Чакі дальше залишився міністром закордонних справ і тому й аспірації на окупацію Закарпаття залишилися незмінними, тільки вони базувалися більше на закордонній політиці, ніж на військовій агресії.[74]

Уряд Телекія кінцем лютого і початком березня знову звертався до німецького уряду задля вияснення їхньої політики супроти долі Закарпаття. І два рази прийшла така сама відповідь, щоб мадяри були терпеливими і зачекали, доки прийде остаточне рішення.[75] Це додавало мадярам нової надії, але також лишало їх у невпевності, чи Німеччина не хоче створити якоїсь самостійної Карпатської України.

Ця непевність примусила мадяр вести прямі переговори з Прагою в питанні Закарпаття. Дня 6-го березня мадярський уряд вислав до Праги заступника міністра закордонних справ, Ворнле. Там він разом з мадярським амбасадором Веттштайном вів переговори з прем'єр-міністром Чехословаччини, Франциском Хвалковським про прилучення Закарпаття до Мадярщини. Веттштайн обіцяв Хвалковському компенсацію за це прилучення, мовляв, ще тепер вони можуть щось одержати за Закарпаття, але пізніше, якщо так буде розвиватися політична ситуація (з усамостійненням Словаччини), вони нічого не дістануть. Здавалося, що Хвалковський готовий був піти на якусь угоду, але сказав мадярам, що він це мусить переговорити з президентом Гахою.[76] Вкінці чехи сказали, що вони готові до торгування, одначе мусять ще одержати санкцію Німеччини.[77]

Та до угоди вже не дійшло. Дня 10-го березня Хвалковський запросив Веттштайна до себе і замість угоди, розкрив йому трагічну

[73] Ránki, *Magyarország Története* , 975-978.
[74] Kovàcs, *op. cit.*, p. 367.
[75] Juhasz, *op. cit.*, pp. 152-153.
[76] Адам, «Загарбання», ст. 101.
[77] *Там же.*

ситуацію Чехословаччини. Словаки рішили зірвати з чехами, тільки ще не були певними, чи будуть самостійною державою, чи підчиняться протекторатові Німеччини.[78] З уст Хвалковського Мадярщина довідалася, що дні Чехословаччини є почислені, і дала знову наказ зосереджувати війська на границі Карпатської України, чекаючи на рішальний крок Німеччини.[79]

Вкінці наступного дня, тобто 11-го березня, німецький уряд передав мадярському амбасадорові ноту про судьбу Карпатської України. В тій ноті говорилося, що вразі окупації Закарпаття, мадярський уряд має мати ті речі на увазі:

1. Після окупації Закарпаття мадярський уряд візьме на себе всю відповідальність німецького транспорту.
2. Окупація не може завдавати шкоди Німеччині чи її громадянам. Тому мадярський уряд повинен визнавати всі міжнародні угоди і договори економічного характеру, які Німеччина укладала з урядом Карпатської України.
3. Мадярський уряд повинен визнавати спеціяльний статус «фолксдойчерів» на Закарпатті.
4. Міністри та інші урядовці Карпатської України, як також і всякі політичні діячі, на пр. керівники Карпатської Січі, в мадярській державі не будуть за свою політичну діяльність переслідувані.

На кінці цієї ноти зазначено, щоб мадярська влада взяла на себе всі ці зобов'язання.[80]

Наступного дня, тобто 12-го березня, Гітлер викликав до себе мадярського амбасадора і офіційно дав санкцію на те, щоб мадярські війська зайняли територію Закарпаття.[81] Стоїї негайно виїхав до Будапешту, щоб сповістити про це свій уряд. Наступного дня разом з представниками Третього Райху рішено, що мадярська армія пічне наступ 18-го березня, а німецька 19-го. Але Гітлер нагло змінив пляни і розпочав німецькі операції раніше. Він в першій мірі наказав Тісові проголосити самостійність Словаччини і на 14-го в ночі розпочав окупацію Чехії і Моравії.[82]

Мадярщина не хотіла залишитися позаду. Чакі 14-го березня запросив до себе чехословацького амбасадора, Корба, і передав йому ультіматум в 5-ох точках:

1. Звільнити всіх арештованих мадяр в Чехословаччині.
2. Припинити переслідування мадяр.
3. Передати зброю мадярським організаціям.
4. Евакувати чеські війська із Закарпаття.
5. Не торкатись мадярських маєтків.[83]

[78] *Там же,* ст. 102.

[79] *Там же.*

[80] Juhasz, *op. cit.,* p. 153.; Адам, «Загарбання», ст. 102-3.

[81] E. Karsai, *A Budai Sàndor-Palotàban tòrtènt,* Budapest: Tancsics Kiadò, 1963, p. 363.

[82] Адам, «Загарбання», ст. 103-4.

[83] Àdam, *Magyarorszàg Kùlpolitikàja,* pp. 556-557.

Чехословаччина прийняла всі точки крім третьої.[84] Відтак вночі мадярські війська почали окупувати територію Карпатської України.

На закінчення нам слід згадати, що Карпатська Україна в 1939 році не мала жодної можливости проіснування. Вона стала тільки пйонком на шахівниці великодержав Европи. А нарід Карпатської України після гнету тисячі років знову мусів підчинитися мадярській агресії. Мадярам ніколи не залежало на народові. Вони хотіли осягнути тільки польсько-мадярський кордон. Та на цьому місці нам також потрібно зазначити, що мадярська агресія була не тільки несправедлива, але і нечесна. Мадяри, апробуючи ноту Третього Райху, обіцяли, що вони не будуть переслідувати представників Карпатської України. Але цієї обіцянки вони не додержали. Вони прямо з ненавистю убивали невинних людей, а головно середньошкільне студентство. А переслідування урядовців Карпатської України та карпатських січовиків ніколи не зупинилося в цій країні.

[84] *Ibidem*, p. 564.

ОЛЕКСАНДР ВОВК
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України
Київ, Україна

ДО ПИТАННЯ ПОСТАННЯ УПА ПІД ПРОВОДОМ ОУНСД

Гей, на півночі, на Волині,
Створилась армія УПА.
Щоби воскресла Україна,
І завітала свобода...
(Повстанська пісня)

Територія Волині й Полісся у розпалі ІІ-ої Світової Війни стала тим тереном України, де народилася Українська Повстанча Армія (УПА). Однак до цього часу процес її народження залишається не виясненим. Причина цього до недавнього часу крилась у відсутності документальних свідчень та в певному «політичному» підході до цього питання. На сьогодні з припливом у науковий обіг оригінальних документів із раніше закритих архівів України визріває новий поміркований погляд на минулі події. Його стисле викладення тут пропонуємо.

У 1942 році складовими українського самостійницького руху на Волині були: УПА «Поліська Січ» Тараса Боровця («Тарас Бульба») та обидві фракції ОУН, одна під проводом Андрія Мельника (ОУНм), інша — Степана Бандери (ОУНб), з їх провійськовими структурами. В наступному році визначною серед них стала ОУНб з її дітищем — Українською Повстанчою Армією.

Улітку 1942 року обидві ОУН відправили «в ліс» значну частину своїх військових кадрів. Створені там відділи початково складались з членів або симпатиків даних військових організацій. В більших лісах постали вишкільні табори, в яких проводився регулярний військовий вишкіл.

Приблизно від лютого 1942 р. також продовжували на Волинському Поліссі свою діяльність збройні відділи під командуванням «отамана Тараса Бульби» (Т. Боровець), що називали себе «Поліською Січчю» Української Повстанчої Армії. На осінь 1942 р. до них додались перші самооборонні відділи з обох рамен ОУН. Із рамена ОУНм перші самооборонні відділи під командою повітового

бойового командanта пор. «Блакитного» (М. Данилюк) постали на Крем'янеччині.

Із рамена ОУНб під керівництвом «урядуючого провідника» Миколи Лебедя («Максим Рубан») перші самооборонні, збройні відділи на Волинському Поліссі почали організуватись під командою військового референта ОУНб на ПЗУЗ[1] Сергія Качинського («Остап»). Визнанням цього є Святочний наказ Головного Командира УПА ген. Романа Шухевича («Тарас Чупринка») з 14 жовтня та постанова Української Головної Визвольної Ради (УГВР) з 30 травня 1947 року про визначення дня 14 жовтня днем постання УПА.

На сьогодні фактично не підтверджено офіційного використання першими збройними відділами ОУНб назви УПА. Зазначені вище наказ та постанова свідчать швидше про пізніше офіційне надання їм цієї назви. Слід зазначити, що ніякої армії відділи ОУНб тоді не становили, не маючи для того до грудня 1942 р. ніяких військових, а до лютого 1943 р. ніяких офіційних політичних рішень своєї організації. І якщо на протязі 1942 р. для накопичення сил та ведення військово-вишкільної діяльности «в лісі» були інструкції й рішення, то в політичній площині була вичікуюча опозиція до німецького окупаційного режиму й заклики проти партизанки.

Висвітлений вище підхід до боротьби почав кардинально змінюватись після військової конференції проводу ОУНб на початку грудня 1942 р. «І так, — за свідченням М. Лебедя, — у грудні 1942 року Провід Організації видає наказ тереновому Проводові Волині переорганізувати існуючі вже дрібні збройні відділи та організувати широко розпляновану збройну самооборонну боротьбу українського народу».[2] Розгляд військовою конференцією Проводу ОУНб питання створення збройних сил, прийняття нею певних рішень, які відбились у відповідних інструкціях і діях низових клітин були одним з початкових етапів творення партизанської армії від ОУНб.

З кінцем грудня (правдоподібно в рамках наказу тереновому проводові — прим.) постала на Поліссі перша сотня від ОУНб під командою сотенного Григорія Перегіняка («Коробка», «Довбенька»).[3] Услід за цією сотнею постали й інші бойові відділи ОУНб: в Сарненській окрузі (к-р «Дубовий», І. Литвинчук), в районі Колки-Степань (командир «Ярема», М. Семенюк), в Пустомитських лісах (к-р «Дорош»), в Крем'янеччині (к-р «Крук»). У лютому 1943 р. в с. Піддубці (сучасний Луцький район) крайовий військовий референт Василь Івахів («Сом», «Сонар») провів нараду, на якій головним питанням стояло створення повстанчої армії. На нараді також ішлося про те, скільки в якому районі може бути затруднено людей у військових підрозділах в разі необхідности відкритого збройного

[1] Північні Західні Українські Землі.

[2] М. Лебедь, *УПА. Українська Повстанська Армія*. Дрогобич, «Відродження», 1993, стор. 42.

[3] «До зброї», 1943, 5.

виступу, а ще про розподіл командирів, зброї та харчів. Власне таким чином відбулось передання директив щодо творення майбутньої армії місцевим проводам ОУНб та розглянуто практичні заходи щодо реалізації настанов.

Правдоподібно в рамках намічених ОУНб практичних заходів, щодо творення майбутньої армії, було розпочинання 22 лютого 1943 р. переговорів між Крайовим Проводом ОУНб та Головною Командою УПА «Поліської Січі». Тоді до штабу отамана Бульби-Боровця прибув уповноважений від ОУНб політичний референт Крайового Проводу на ПЗУЗ Я. Бусол («Роман Галина»). Від імени проводу ОУНб він заявив, що їхня організація змінила свій погляд на проблему повстанської боротьби й пропонував почати переговори про спільну акцію всіх революційних сил України в рядах УПА.

Драстично почала змінюватись ситуація в Генеральній окрузі Волинь-Поділля у зв'язку з радянським партизанським рухом. 15 січня 1943 р. було затверджено «Оперативний плян переведення першочергових заходів для посилення партизанського руху в Україні». Після цього на територію ПЗУЗ вирушили великі з'єднання радянських партизан.

Таким чином, починаючи з січня-лютого 1943 р., над опанованим ОУНб регіоном Волині нависла реальна загроза-поширення радянського партизанського руху з його безкомпромісним ставленням до українських самостійницьких ідей. Це поряд із важливими військово-політичними подіями в тому часі — поразкою Німеччини під Сталінградом, вступом радянської армії на територію України, стало вагомим важелем на шальках вирішення організацією ОУНб питання постання «політично-збройного чину».

В днях 17-23 лютого 1943 р. відбулась III Конференція ОУНб, постанови якої визначили вже напрямні для дальшої діяльности. Провід ОУНСД вирішив перейти формально до відкритої збройної боротьби з німецьким окупаційним режимом. Додатковою постановою III Конференції встановлено назву новостворюваної ОУНСД (Самостійники Державники) армії — Українська Визвольна Армія (УВА). Однак посилений збройний рух прийняв самочинно широковідому й популярну назву давно вже діючої УПА Т. Бульби-Боровця. Тому питання назви для відділів ОУНСД на майбутнє вимагало офіційного устійнення.

Наказ-інструкцію Головного Проводу ОУНСД про організацію та розбудову повстанчої армії розповсюджено (правдоподібно усно прим.) на ПЗУЗ в березні 1943 року. За цим наказом після сильної пропаганди розпочався масовий перехід українців «шутсманів» і поліцистів на цілій Волині й Поліссі зі зброєю в руках у підпілля, до збройних відділів під проводом ОУНСД та принагідно до військових формувань інших українських рухів. Це сталося в часі приблизно між 15 березня та 10 квітня 1943 р. На протязі вказаного терміну «в ліс» перейшли підрозділи поліції та інших спеціяльних формувань з більших повітових міст: Рівного, Луцька, Ковеля, Володимира-Волинського, Дубна, Крем'янця, Костополя

та з більшости районів. «Це були, — за словами полковника штабу УПА М. Омелюсіка, — основні кадри сяк-так вишколених людей для розгортання більших відділів УПА».[4] Загальна чисельність залишивших свої становища поліції й інших формувань обраховувалась в 4-5 тисяч чоловік. До поліції, що залишила свої становища долучились вже існуючі відділи та боївки, і партизанська «армія» в числі декілька тисяч чоловік під проводом ОУНСД стала реальним, доконаним фактом. З цього приводу в першому числі видання Головної Команди УПА від ОУНСД часописові «До зброї» (липень 1943 р.) відмічено: «Рання весна 1943 року буде записана в історії України незатертими буквами, бо тієї весни український народ вступив на новий шлях боротьби з наїздниками. Тієї весни скриту революційну боротьбу перемінив він на збройну. Тієї ж весни створилась Українська Повстанча Армія».

По виході «в ліс», на основі досить розгалуженої підпільної організаційної структури («сітки»), почалась організація військово-партизанських структур ОУНСД у великих маштабах. Це вимагало від організації напруження всіх її сил і енергії. Почалось будівництво й обладнання лісових таборів, організація господарчих структур. Розпочався справжній військовий вишкіл. При тому новосформовані відділи відразу змушені були проходити випробування боєм у постійних сутичках з німецькими поліційними частинами.

Перше відоме на сьогодні велике повстанче формування з чотирьох загонів (сотень), що базувалось у Ковельщині називалось «Українською повстанчою групою «Озеро». Командував групою Юрій Стельмашук («Рудий»). Загонами командували командири «Вовчак», «Лисий» та «Бистрий». Крім вищезазначених в березні також відома діяльність повстанських груп (по декілька сотень в кожній): «Дубового» (І. Литвинчук) в Сарненщині, «Рубашенка» (С. Коваль) в Колківщині, «Юрка Якіра» (Г. Рибак) на Рівенщині, «Черника» на Дубенщині, «Крука» на Крем'яниччині. Також в цьому часі відома діяльність менших відділів: «Славка» (М. Горобець) на Горохівщині, «Аркаса»-«Остапа» (О. Брись) на Берестечківщині, «Сосенка» (П. Антонюк) у Володимир-Волинщині, «Зуха» на Устилугщині.

З березня-квітня 1943 р. починають розгортатися збройні дії повстанців більшими відділами. Військові підрозділи ОУНСД розпочали зорганізовані виступи в широкому маштабі, займавши інколи на короткий час містечка (головно поліські районні центри): Володимирець, Степань, Висоцьк, Дубровиця, Людвипіль (28 березня), Деражне, Олика (27 березня), Цумань, Горохів (2-4 квітня).

Поряд з військовими подіями на ПЗУЗ в квітні 1943 р. відбулись події й військово-політичного характеру. 9 квітня розпочалися (правдоподібно продовжились після переговорів 22 лютого — прим.) ділові переговори між Головною Командою (ГК) УПА «Поліської

[4] *Літопис УПА*, т. 1, Торонто, 1984, стор. 26.

Січі» і представниками військової референтури Крайового Проводу (КР) ОУНСД. Учасниками їх були: від УПА — отаман Т. Бульба-Боровець і отаман О. Щербатюк («Зубатий»), а від ОУНСД «командуючий» військовими підрозділами ОУНСД пор. В. Івахів («Юрко», «Сонар») та Р. Петренко («Омелько»). Наслідком переговорів була тільки згода про спільну назву «У.П.А.» та створення спільного військового штабу Української Повстанчої Армії. З цього часу, себто з кінця квітня-травня 1943 р. й можна говорити про офіційну назву військових підрозділів ОУНСД, як про УПА, але під проводом ОУНСД. За свідченням Ю. Стельмашука («Рудий») у травні на території Волині було поширено директиву Центрального Проводу про структуру і побудову УПА та офіційну назву повстанчої армії.[5] Вертаючись до угод між ОУНСД і ГК УПА «Поліська Січ», видно, що далі перших домовленостей справа не пішла й намічене комплектування спільного штабу УПА не відбулось.

У травні 1943 р. продовжився процес формування та розбудови УПА від ОУНСД. В цьому часі запримічується дальший поділ УПА на угруповання за територіяльним принципом. Серед відомих формувань — «Загін УПА «Озеро» під командуванням «Рудого» (Ю. Стельмашук), що базувався в північній частині Волинської области, «1-ша Група УПА» командира «Дубового» (І. Литвинчук) з півночі Рівенської области та Група «Енея» (П. Олійник) з півдня Рівенської области й Крем'янеччини. Зазначені формування стали попередниками майбутніх військових груп та округ: «Гурів», «Заграва», «Енея» («Богун»).

Тоді ж, в травні 1943 р., продовжував процес організаційного оформлення УПА. З початком травня існувала вже Головна Канцелярія Господарчого Відділу УПА. Правдоподібно тоді формувалась Головна Команда УПА та було призначено командира армії. За непідтвердженими даними функції командира УПА до часу своєї загибелі (13 травня 1943 р.) виконував Василь Івахів («Сонар», «Сом», «Юрко»).

В тому ж часі формально проходило відділення новостворюваної Головної Команди УПА, як самостійного політичного чинника, від Крайового Проводу ОУНСД. Цей процес занотовано зокрема виходом 20 травня 1943 р. відозви «Українці» за підписом Головної Команди УПА.[6]

Коротко підсумовуючи вище сказане слід нагадати те, що з певних причин на протязі багатьох років ігнорувалось, а саме, ставлення самої ОУНб в 1943-1947 рр. до постання УПА. Це ставлення ясно віддзеркалюється у вступі до постанов III-го Надзвичайного Великого Збору ОУН (III НВЗОУН) у серпні 1943 р.: «Провід ОУН на III-ій Конференції в лютому 1943 р. зважив

[5] В. Берекета, Ю. Хлопук, «Все починалося в Піддубцях», *Голос України*, 1993, 169 (419).

[6] ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 931, арк. 153.

стан внутрішніх сил та сил ворога, розглянув зовнішні політичні обставини і ствердив, що настали сприятливі обставини для військової дії. Після цього на терені Полісся і Волині виступили перші збройні відділи Української Повстанчої Армії (УПА). З того часу оборону українського населення Полісся і Волині взяла на себе українська військова сила. УПА, крім завдань самооборони, прийняла відразу також завдання кадрової організації майбутньої Української Народньої Армії».

Зміна підходу ОУНб до визначення часу започаткування УПА документально занотована 1947 роком. Правдоподібно вона була викликана політичними мотивами. З цього приводу можна тільки ствердити невід'ємне право кожної організації, зокрема її проводу, до визначення та кваліфікації тієї чи іншої події в їх історії. Однак сьогодні слід чітко визначитись у ставленні до подій, які відбулись у жовтні 1942 р. та в березні-квітні 1943 р. на Волині й Поліссі. При визначанні слід ствердити, що відділи, які почали творитися в жовтні 1942 р. не були санкціоновані рішеннями Проводу ОУНб, не становили за своєю структурою «поважного» війська й не мали офіційно назви УПА. Лише по деякому часі Провід визначився у своєму ставленні до військового питання та вирішив перейти формально до відкритої збройної боротьби з німецьким окупаційним режимом. Після того, в березні-квітні 1943 р. почали поставати значні за своїми маштабами повстанчі формування з армійською структурою очолювані з травня 1943 р. Головною Командою УПА. Новостворені формування, офіційно отримавши в квітні-травні 1943 р. назву УПА й започаткували повстанчу армію під проводом ОУНСД.

ВІД РЕДАКЦІЇ

«У справі термінології».

Дослідження діяльности ОУН і УПА в 1940-их роках вимагає устійнення точної їхньої історичної термінології.

Назву ОУНСД (Самостійників Державників) вживала ОУН Степана Бандери після розколу ОУН. Її знаходимо в історичних документах, напр. «Постанови III Конференції Організації Українських Націоналістів Самостійників Державників» —див. *Українська суспільно-політична думка в 20 столітті,* т. 3. Упорядкували Т. Гунчак і Р. Сольчаник. В-во «Сучасність», 1988, стор. 48. Натомість Ярослав Гайвас, учасник революційної боротьби в 1940-их роках, пише, що «ОУНр (Організація Українських Націоналістів революціонерів — так тимчасово назвали себе бандерівці, а вже в ході війни перезвали себе на ОУНСД...», Я. Гайвас, *Коли кінчалася епоха,* Чікаго 1964, стор. 30. Знаємо, що в 1948 році ОУН С. Бандери мало офіційну назву «ОУНР» (Організація Українських Націоналістів Революціонерів). Див. «Протокол засідання Першої

Сесії Української Національної Ради, яка відбулася в днях 16, 17, 18, 19 і 20 липня 1948 року в Авгсбурзі, Баварія», —*Державний Центр Української Народньої Республіки в екзилі.* Зредагували Любомир Винар і Наталія Пазуняк. Філядельфія-Київ, 1993, стор. 326.

ОУН під проводом Андрія Мельника ввесь час уживало назву «ОУН» без жадних додатків. Назви «ОУНб» і «ОУНм» — не є історичними назвами, це радше публіцистичні терміни, що пізніше уживалися і дальше уживаються дослідниками в історичній літературі. Лев Ребет, провідний член ОУН Ст. Бандери в 1940-их роках, пише: «У висліді існували дві ОУН, і, щоб їх відрізнити, названо одних бандерівцями, других мельниківцями, і ця персоналізація причини розколу свідчить дуже некорисно про ОУН взагалі», – див. Лев Ребет, *Світла і тіні ОУН,* Мюнхен 1964, стор. 95.

Устійнення офіційної і неофіційної термінології тодішних політичних організацій і військових формацій, що діяли в 1940-их роках в Україні є необхідне для об'єктивного насвітлення історії України в часі Другої світової війни. Історики, у своїх дослідженнях, повинні уживати офіційні назви політичних і військових українських формацій у тому часі.

Л. В.

СТЕФАН КОЗАК
Варшавський університет
Варшава, Польща

НАРОДОТВОРЧИЙ АСПЕКТ КОЗАЦЬКОГО ГЕРОЇЧНОГО ЕПОСУ

Задумуючись над народотворчим аспектом героїчного епосу, пригадуємо провідний сюжет і характер цього жанру. Звернімся до тексту. В одному з найбільш характерних для невольничо-турецького циклу творів, «Думи про невільників», читаємо:

Як у неділю рано-порано
Не голосніі дзвони задзвонили,
Не сизоперлі орли защебетали,
А не сивая зозуля закувала;
То бідні невільники, сидя в неволі, заплакали.
(...)
Об вірі християнській гадали,
Землю турецьку проклинали:
«Ей, земле, земле турецька!
Віра проклята бусурменська!
Розлука наша християнська!
Як то ти нас тепер розлучила —
Брата з сестрою,
Мужа з жоною,
Сина з отцем і з матір'ю!
Уже ж нам, братці, не бувати на краю веселім.
Між миром хрещеним!»
Теперішнього часу утверди, Господи,
Люду царського, народу християнського.

Вчитуючись у цитований уривок одного з «невільничих плачів», ми усвідомлюємо, що крім скарги на тяжку турецьку неволю (в якій «козаками як кіньми міняли», «по двоє кайданів на ноги накладали», «сирою сирицею назад руки в'язали»), основна думка — це виявлення приналежности до релігійно-етнічної спільноти, до християнського народу та землі, яку він замешкує. Ця чітко виражена свідомість є переконливим доказом, що козацький героїчний епос становив джерело народотворчого процесу і відігравав неабияку ролю в ньому, відкриваючи цим самим шлях процесам національної свідомости й інтеґрації.

Характерно, що виявлене тут релігійне самоокреслення прохо-

дить в конфронтації з «бусурманською вірою», її загрозою для «хрещеного миру». Таке формування власної тотожности наводить на думку, що на свідомість української відрубности вирішальний вплив мала вірність батьківській вірі, її захист, одне слово — релігійна свідомість, згідно з якою «бусурменська віра проклята», бо вона уособлювала «тяжку турецьку неволю», приносила народові плюндрування землі, кровопролиття, нещастя, напади, грабунки, ясир, ґалери, поневіряння.

Ця свідомість спільної віри та історичної долі народу є провідним мотивом українського героїчного епосу. Не можна мати сумніву, що ці прояви релігійної та історичної свідомости виконували велику інтеґраційну функцію: будили почуття солідарности, мобілізували громадську енергію, підносили у високопоетичній формі духа волі і патріотизму:

Як того пана Івана,
Свірговського гетьмана,
Да як бусурмани піймали,
То голову йому рубали,
Ой голову йому рубали,
Да на бунчук вішали,
З його глумували.
А ізнизу хмара стягала,
Що воронів ключа набігала,
По Україні туманами клала;
А Україна сумувала
Ой Україна сумувала
Свого гетьмана оплакала.

Вказуючи на чинники і механізми, які впливали на релігійну стійкість та будили історичну уяву, треба водночас пам'ятати, що це було зв'язане з політичною ситуацією українського народу. Свідчить про це хоча б цитований уривок з думи про «Похід Свірговського на Волощину», в якому поетична мітологізація козацького героя і водночас політизація українського народу була націлена на формування його ж, народу, історичного мислення, тобто елементу історичної свідомости, яка становила фундамент національної свідомости, виявляючи принагідно механізм взаємозалежности історичних процесів і фаз, включно з механізмом "поставання" історії та свідомістю її співтворення почерез власну в ній участь і діяльність.

Саме свідомість цього була мотором маніфестованої в героїчнім епосі громадянської активности козаків та їхнього активного стосунку до «бусурменської віри», її носіїв — степових завойовників, до «хрещеного люду», «краю веселого», «землі священної», а надто до християнсько-руської релігії, яка була для них виразом загальної культури, включно з мовними, етнічними, обрядовими прикметами та історичними традиціями українського, чи як писали літописці, козацького народу.

Ці виразно й повсякчасно маніфестовані в героїчнім епосі прикмети козацької самосвідомости свідчать про те, що народотворчі

процеси на Україні знайшлися на такому етапі розвитку, де, крім самовизначення своєї відрубності, чітко зарисувалась свідомість скріплюючих власну спільноту історичних традицій, культурних цінностей, символів козацької «святости» й єдности, отже, свідомість своїх стремлінь стати нацією, спертою на пам'яті спільної спадщини минулого, спільних ідеалів, символів, прагнень та спільної історичної долі.

Але це вже знайшло своє яскраве вираження в наступному етапі формування народотворчих процесів та розвитку української свідомости — в період визвольних змагань українського народу під проводом Богдана Хмельницького. В думі «Про Білоцерківщину» читаємо:

Тоді-то пан Хмельницький добре дбав,
Козаків до схід сонця у похід випроваджав
І стиха словами промовляв:
«Ей, козаки, діти, друзі,
Прошу вас, добре дбайте,
На славну Україну прибувайте
Ляхів, мстивих панів, упень рубайте,
Кров їх лядську у полі з жовтими пісками мішайте,
Віри святої християнської у наругу не давайте».

Знайомлячись з козацьким епосом цього періоду, можна дійти висновку, що найважливішою подією в історії як України, так і Польщі в XVII сторіччі була епопея Хмельницького. Як міцно визвольні змагання українського народу під проводом Богдана Хмельницького з шляхетською експансією порушували суспільство України і яке було її ставлення до цих подій — про це свідчить яскраво саме народнопоетична епіка, яка в циклі пісень і дум, присвячених цим подіям, займає найбільше місця. Відчуваючи свою історичну перемогу, народ співав:

В той час була честь, слава,
Військовая справа!
Сама себе на сміх не давала,
Неприятеля під ноги топтала!

Або ж:

Гей, у лузі червона калина,
Гей, гей, похилилася;
Чогось наша славна Україна,
Гей, гей, засмутилася.
А ми ж тую червону калину,
Гей, гей, та піднімемо;
А ми ж свою славну Україну,
Гей, гей, та розвеселимо.

Народ укладав у ці пісні не лише свої патріотичні почуття, але й виразно окреслену національну свідомість, підкреслюючи, що за Хмельницьким піднялися найширші маси — рядове козацтво, все

«поспільство». Не дивно, отже, що Ян Бистронь, відомий польський фолкльорист, етнолог і соціолог, жаліючись, що «надто малочисленні є історичні пісні нашого народу», бо ж «історія шляхетської Польщі була чужа народові, простий народ не брав у подіях участи, то й не могли вони його цікавити», учений стверджував, що відлуння бунту Хмельницького по сьогоднішній день бачимо у довгому ряді українських пісень, натомість з польського боку оспівано його лише в окремих поемах, укладених на взірець тодішніх літературних вимог. Українські ж пісні були не лише піснями широких верств народу, вони були водночас літературою цілого суспільства; у Польщі шляхта чи міщанство дивилося з легковажністю на анонімну творчість людей, позбавлених літературної культури. Треба водночас сказати, що історія Польщі була в значній мірі історією шляхетською, тому й знайшла свій відгомін саме в шляхетській літературі; історію ж Козаччини й селянських повстань оспівувала козацька й селянська пісня.

Відомо, що українські думи й історичні пісні порушували тему визвольних змагань 1648-1654 років надто широко. Головним їх героєм є гетьман Богдан Хмельницький, його перемоги під Жовтими Водами, Корсунем, походи на Молдавію, договір у Білій Церкві та в Переяславі, врешті смерть гетьмана 1657 року. Ось наприклад, у думі «Про Хмельницького Богдана смерть» натрапляємо на такі рядки:

Ей козаки діти друзі!
Прошу я вас, добре дбайте,
Собі гетьмана наставляйте.
Чи нема міждо вами которого козака старинного,
Отамана курінного?
Вже ж я час од часу хорію,
Міждо вами гетьманувати не здолію;
То велю я вам міждо собою козака на гетьмана обирати,
Буде міждо вами гетьманувати,
Вам козацькі порядки давати.

Цитований уривок є водночас доброю ілюстрацією традиції козацьких виборів, з'ясування джерел козацького демократизму, основною пружиною якого була рівність і свобода. Ця передсмертна згадка Хмельницького про традицію козацьких виборів виступила в думі не випадково. Процеси, які відбувалися в тодішньому громадському житті на Україні, особливо ж клясові розподіли й гострі конфлікти, тривожили мудріших представників «козацької республіки». Ці громадські антагонізми все виразніше виступали й у народнопоетичній творчості:

Ой, судома, пане-брате,
Судома, судома!
Нема в мене снопа жита
Ні в полі, ні дома.
Було в мене, пане-брате,

Жито та й зелене, —
Наїхали вражі пани
Забрали у мене.
(...)
А в неділю пораненьку
У всі дзвони дзвонять,
Отамани з козаками
На панщину гонять.

Характерно, що вістря цієї пісні-протесту спрямоване проти власних старшин і отаманів. Цей громадський протест проявився ще виразніше в знаній думі «Хвесько Ганжа Андибер»:

Тоді-то Хвесько Ганжа Андибер,
Гетьман запорозький,
Стиха словами промовляв:
«Ей, козаки, — каже, — діти, друзі, молодці!
Прошу я вас, добре дбайте,
Сих дуків-срібряників
За лоб, наче волів, із-за стола виводжайте,
Перед окнами покладайте,
У три березини потягайте!»
Тоді ж то козаки, діти, друзі-молодці,
Добре дбали —
Сих дуків-срібряників за лоб брали,
Із-за стола, наче волів, виводжали,
Перед окнами покладали,
У три березини потягали,
А ще стиха словами промовляли:
«Ей, дуки, — кажуть, — ви, дуки!
За вами всі луги і луки, —
Ніде нашому брату, козаку-нетязі, стати
І коня попасти!»
Тоді-то Хвасько Ганджа Андибер,
Гетьман запорозький,
Хоча помер,
Дак слава його козацька не вмре, не поляже!

Козацька сірома — це основний герой пісень і дум з соціяльним сюжетом. Саме сірома та близькі їй соціяльні шари, що особливо підкреслюють українські дослідники — визначали «обличчя» й провідні риси характеру українського народу. Вони були водночас зразком моральних достойностей, на які мали б рівнятися широкі верстви українського суспільства і які були знаряддям патріотичного виховання народу, його консолідації й національного самоусвідомлення. Ось, наприклад, у думі «Невольницькій» читаємо, як старий сокіл повчає молоде соколя, що тільки-но починає літати:

Ей, соколя моє, бездольне, безрадне!
Лучче ми будем по полю літати
Та собі живности діставати, —
Аніж у тяжкій неволі
У панів проживати.

Волелюбність, відвага, любов до «отчої землі й віри», горда «козацька слава», дух нескорености і ненависть до будь-якого гніту становлять провідний мотив героїчного епосу.

Характерною прикметою українських історичних дум та пісень часів Богдана Хмельницького є пафтос боротьби за національне й соціяльне визволення. У більшості творів як на причину суспільних аномалій — панщину, визиск, клясові розподіли — вказується на шляхетську експансію. Магнатсько-шляхетське свавілля довело до того, що «хлопа трактовано гірш худоби» або «дуже не по-християнськи вимінювано хлопа на собаку чи шкапу». Панщина, релігійний гніт та інші аномалії кріпосницької системи довели народ до розпачі: підпалювали, отже, магнатські маєтки, розправляючись криваво з жорстоким паном. Після цього треба було втікати у безпечне місце, тобто на Січ. І так почалися довготривалі війни, бо ж у пісні «Про Сулиму Павлюка ще й Яцька Остряницю», знаних проводирів визвольних змагань, читаємо:

Як зачув це Конєцпольський,
Зібрав своє військо,
Обступили пани-ляхи
Всю Січ Запорізьку.
А ще й взяв той Конєцпольський
З козаків данину —
Хорунжого Павлюка
Ще й Павла Сулиму.
Та й повезли ж у Варшаву
Павлюка й Сулиму
Та й на тяжку муку-кару,
Всім ляхам на диво.
Наробили вражі пани
У Варшаві дива,
Як помирав на майдані
Курінний Сулима.
А Павлюк на диво шляхті,
Жив-здоров лишився.
Бо Замойко Хома, писар,
За його вступився.
Повернувсь Павлюк додому,
У Січ Низовую
Та й задумав Павлюк знову
Бить шляхту гнилую.

Характерно, що крім таких формувань, в яких слово «лях» означає поляк, бачимо тут водночас виразне соціяльне, клясове — не лише національне — розуміння слова «лях»: «пани-ляхи», «вражі пани», «шляхта гнила». Це не відокремлений приклад. Багато пісень характеризується саме таким підходом, пригадаймо хоча б цитовану думу «Фесько Ганджа Андибер», де вказується, що в корчмі «пили три ляхи, дуки сріблянники».

Ці виразні соціяльні акценти свідчать про те, що у визвольних змаганнях українського народу проявилась також його соціяльна

свідомість, яка мала рішучий вплив на народотворчі процеси та формування національної свідомости. У цій боротьбі народ відчув свою силу, а Богдан Хмельницький зрозумів, що народ — це основна рушійна сила визвольних національних змагань. Не дивно, отже, що під прапори Хмельницького тягнулися з усіх етнічних закутків України численні маси простого люду:

Із куренів по три, по чотири уставали,
До дрючків і до оглобель хватали.

Або

За їм (Хмельницьким — С.К.) козаки ідуть,
Як ярая пчола гудуть;
Котрий козак не має в себе шаблі булатної,
Пищалі семип'ядної, —
Той козак кий на плечі забирає
За гетьманом Хмельницьким ув охотне військо поспішає.

Свідома й масова участь широких верств народу у визвольній боротьбі під проводом Богдана Хмельницького спричинилась не лише до прискорених народотворчих процесів, до зросту національної свідомости, а й до консолідації українців, до формування певної ідеології:

Та немає лучче, та немає краще
Як у нас на Вкраїні;
Та немає ляха, та немає пана —
Не буде ізміни.

Як уже було згадано, у народному епосі тих років знайшли своє віддзеркалення усі переможні битви Хмельницького, а самого гетьмана та його провідних полководців Івана Богуна, Максима Кривоноса, Івана Нечая, Матвія Гладкого змальовано в думах і піснях в ореолі героїв, обдарованих мітичною силою. Ось у знаній пісні «Висипали козаченьки з високої гори», що оспівує битву під Берестечком, читаємо:

Висипали козаченьки під Берестечком...
Попереду козак Хмельницький на воронім коні:
«Ступай, коню, дорогою широко ногами,
Недалеко Берестечко і орда за нами.
Стережися, пане Яне, як Жовтої Води:
Йде на тебе сорок тисяч хорошої вроди».

Натомість у пісні про Богуна натрапляємо на такі слова:

Ой з-за гори чорна хмара, мов хвиля іде,
То ж не хмара — запорожців Богун веде.

Патос боротьби — це основна домінанта героїчного епосу українців в 1648-1654 років. Провідні мотиви зосереджуються тут навколо питань релігійних, національно-визвольних, соціяльних, які сплітаються щільно, становлячи одну велику проблему й форму-

ючись у єдину національно-державну ідею. Ця ідея виступатиме також у тематичному циклі, зв'язаному з переяславським договором 1654 року, смертю Богдана Хмельницького (1657), але її посилення припадає на часи Гетьманщини, тобто на часи форми козацько-старшинської державности, кульмінаційним моментом якої була Гайдамаччина та цілковита ліквідація царською адміністрацією цієї ж Гетьманщини й нарешті Запорозької Січі (1775). Провідними епічними героями виступають тут провідники гайдамацького руху — Палій, Ґонта, Зялізняк — а також чергові гетьмани, їхні політичні, військові й адміністративні дії, порівнювані безустанно з внутрішньою й зовнішньою ситуацією України та поневоленням народу. В одному з чисельних варіянтів пісні «Зібралися всі бурлаки» читаємо:

Зібралися всі бурлаки до рідної хати:
«Тут нам любо, тут нам мило з журби заспівати,
Заграй, Петре, на бандуру, сумно так сидіти,
Що діється на Вкраїні, ой, чиї ж ми діти?
Катерино, вража мати, що ти наробила?
Степ широкий, край веселий панам подарила.
Вставай, батьку отамане, годі тобі спати,
Та й підемо до цариці милости прохати.
Катерино, вража бабо, змилуйся над нами,
Верни нашу Україну з першими правами».

Натомість у іншому варіянті цей мотив виражений дещо по-іншому.

Зібралися всі бурлаки до одної хати:
«Тут нам любо, тут нам мило пісню заспівати.
Заграй котрий на бандуру, котрий краще вміє,
Що робиться на Вкраїні і хто у ній діє.
Катерино, вража суко, що ти наробила?
Степ широкий, край веселий ти занапастила,
Вставай, Петре, вставай, Петре, годі тобі спати,
Іди нашу Україну з неволі спасати.
Граф Потоцький, гетьман польський, ти, превражий сину!
Занапастив ти всю Польщу, ще й неньку Вкраїну».

У циклі пісень цього періоду самосвідомість українського народу є вже виразно окреслена, на що вирішальний вплив мала релігійна, політична ситуація та соціяльне положення люду, конфронтоване безустанно з політичною ситуацією країни й суміжних держав. Не дивно, отже, що в цій конфронтації народ не завжди згідно оцінював, наприклад, політику Самойловича і Мазепи, Скоропадського й Орлика чи Апостола і Розумовського. Критичне ставлення до сучасности і недалекого минулого торкалося й деяких дій Б. Хмельницького, слава якого в очах народних творців пісень і дум з середини XVIII ст. будила критичні подекуди суперечливі почуття; натомість звеличувано особливо таких полководців, як Перебийніс, Богун та Нечай, які вказуючи на загрозу Москви, не погоджувались з міркуваннями старого гетьмана про необхідність договору з царем.

Ця оцінка з перспективи XVIII ст. була зумовлена актуальним положенням народу, який відзначався загостреною релігійною, історичною, соціяльною і політичною самосвідомістю. У той час посилене зростання національного гніту супроводжувалося систематичною ліквідацією Козаччини в її клясичній автономній формі (на зламі XVII і XVIII ст.), скасування Петром I Січі в 1709 р. та дальші обмеження гетьманського управління. Політика царського уряду була спрямована на цілковиту ліквідацію залишків української автономности. На укра-їнські землі була поширена загальноросійська система адміністративно-політичного управління. Царизм наполегливо йшов до того, щоб повністю скасувати і збройні сили українського народу — козацьке військо, знищити його найважливіший центр — Запорізьку Січ. Звістку про царський намір зруйнувати Січ і скасувати Запорізьке військо козацький загал зустрів з обуренням, що більше — готувався вчинити збройний опір царському війську. У тогочасних піснях розповідається, як, наприклад, козаки Васюринського курення звернулися до кошового з проханням дозволити їм захищати Січ від навали царського війська:

Благослови ти, наш батьку, нам на башти стати,
Щоб не впускать москалів да Січ руйнувати.
Москаль стане з тесаками, а ми з кулаками;
Нехай слава не загине поміж козаками.

Як відомо, 5 червня 1775 р. війська генерала Текелі, проливши ріки української крови, зайняли Січ, а Катерина II в своєму маніфесті офіційно проголосила про скасування запорозького козацтва. Легко собі уявити, яким це було тяжким ударом для України. Так зрештою оцінювали цей факт тогочасні кобзарі:

Ой, Боже наш милостивий,
Помилуй нас з неба,
Розорили Запоріжжя, —
Колись буде треба.
А в суботу пораненьку
Лагерями стали,
А в неділю в Божій службі
Церкви обдирали.
Та взяли срібло, взяли злото,
Восковії свічі
Зостається пан кошовий
З писарем у Січі.

В іншому варіянті цієї пісні «Ой, Боже наш милостивий» натрапляємо на продовження цього мотиву:

Ой, пише, пише пан кошовий листи до цариці:
«Віддай, мати, сюю землю, по прежні гриниці».
«Ой нащо б я, запорожці, сю Січ руйнувала,
А щоб же я сюю землю назад оддавала».
«Великий світ, ти, царице, що ти наробила,
Що степ добрий, край веселий та й занапастила».

Картина української політичної історії, яка відображалась в тогочасному героїчному епосі, може цікавити дослідника з уваги на поетичні принади чи емоційність вислову, але, насамперед, як матеріял до глибших роздумів на тему ролі історії в формуванні новітніх народів, їхньої національної самосвідомости, «драматичного дієвого нерву», який має вирішальний вплив на політичне, моральне і духове обличчя суспільства. Становлячи джерело народотворчих процесів, козацький епос був водночас і є по нині джерелом духової наснаги і патріотизму українців.

ТЕОДОР МАЦЬКІВ
Українське Історичне Товариство
Гайдельберґ, Німеччина

ПОВСТАННЯ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ТА ЗБОРІВСЬКИЙ ДОГОВІР У ЗАХІДНЬОЕВРОПЕЙСЬКИХ ДЖЕРЕЛАХ З 1649 Р.

ВСТУП

Переповідати тут ґенезу і перебіг козацького повстання проти Польщі під проводом гетьмана Богдана Хмельницького, було б повторенням того, що вже опрацював Михайло Грушевський у своїй *Історії України-Руси* (т. VIII, ч. 2 і 3). Останнім часом на сторінках наукових і науково-популярних, та окремих видань, появилося чимало цікавих публікацій, присвячених дослідам постаті Б. Хмельницького, згадати б таких дослідників як І. Крип'якевич, Ю. Мицик, Ф. Сисин, В. Смолій, В. Степанков, Д. Злепко і інші. Значне місце в працях згаданих дослідників присвячене Зборівському договорові та його суперечливим наслідкам.

Повстання Хмельницького — це надзвичайне явище, яке не має аналогії у цілій тогочасній Європі. (Виїмком може бути повстання в Голяндії проти Еспанії (1568-1648), хоч не на тому самому рівні та в інших обставинах).

Як відомо, в тогочасній Європі існувала ієрархічна побудова суспільства,[1] цебто на верху цієї побудови була шляхта, а в низу закріпощене селянство. В 1648 р. козаки пробують змінити ту структуру, прийнайменше теоритично, впроваджуючи принцип рівности («без хлопа і без пана»). То ж не диво, що козацьке повстання стає предметом заінтересування в Західній Европі, і це зовсім природно, бо події, що відбуваються в якій би то не було країні, розвиваються не ізольовано, але знаходять позитивне або неґативне сприйняття поза її границями.

Метою цієї статті є спроба представити тогочасні джерела, як у Західній Европі оцінювали повстання Хмельницького та Зборівський договір і наскільки їх оцінка відповідає фактам та історичній правді.

[1] Англійська дослідниця Сузан Рейнольдс дуже сумнівається в існуванні цієї ієрархічної побудові суспільства, Susan Reynolds, *Fiefs and Vassals. The Medieval Evidence Reinterpreted,* Oxford University Press, Oxford 1944.

ЗБОРІВСЬКИЙ ДОГОВІР У НІМЕЦЬКІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ З 1649 Р.

Спонтанне всенароднє повстання українського народу проти Польщі відбилося голосним ехом у сусідній Німеччині. Хоч Німеччина була в тому часі заабсорбована кінцевою фазою 30-літньої війни і підписанням мирного договору в Мюнстері й Оснабрюці (жовтень 1648), повстання православної України у союзі з «невірними» татарами проти католицького короля було неабиякою сенсацією і звернуло на себе велике заінтересування не тільки німецької, але теж західньо-европейської преси. Не треба забувати, що магометанський світ був тоді найгрізнішим ворогом для християнства. Окрім цього, господарсько-економічний чинник відіграв теж немалу ролю. У половині 1648 р. експорт збіжжя і дерева з Польщі до Західньої Европи обнизився до половини.[1a]

Тож не диво, що в Німеччині слідкували за розвитком повстання і присвячували багато уваги тодішнім подіям в Україні. У польській армії було немало німецьких офіцерів, які дописували до тодішньої німецької преси.

Початки німецької преси сягають кінця 16-го століття, але розвинулася щойно в 17-му ст.[2] Тодішня преса своїм зовнішним виглядом нагадувала радше книжку, як сьогоднішну газету або журнал. До речі, в той час не було великої різниці між газетою та журналом у формі чи змісті, хіба тільки те, що газета виходила два рази на тиждень, а журнал раз у місяць.[3]

Видавцями звичайно були керівники поштових станиць — джерело тодішніх новин і відомостей, що самозрозуміле. Редакторами і співробітниками часописів та журналів були з правила люди з високою освітою, дуже часто навіть професори університетів, отже, їхня преса мала радше науковий, ніж політичний характер.[4] Видавці мали дозвіл видавати часописи і журнали, вони відповідали за зміст. Цензура була сувора, а ще суворіші були кари, включно з вироком смерти. Написати щось образливе навіть про ворожого монарха, уважалося дуже поважною провиною,[5] тож не диво, що видавці уникали політичних і контроверзійних проблєм. Звичайно

[1a] Докладніше: Maria Bogucka, *Handel zagraniczny Gdańska w pierwszej połowie XVII w.*, Wrocław 1970; J. Baszanowski, *Z dziejów handlu polskiego w XVI-XVIII wieku*, Gdańsk 1977; J. K. Fedorowicz, *England's Baltic trade in the early seventeenth century: A study in Anglo-Polish commercial diplomacy*, Cambridge (UK) 1980.

[2] L. Salomon, *Geschichte des deutschen Zeitungswesens von den ersten Anfängen bis zur Wiederaufrichtung des Deutschen Reiches*, Oldenburg 1900, Vol. I, p. 1; P. Ries, "The Anatomy of a Seventeenth-century Newspaper", *Daphnis. Zeitschrift für Deutsche Literatur*, No. 6, 1977, pp. 171-232.

[3] J. Kirchner, *Die Grundlagen des deutschen Zeitschriftens*, Leipzig 1928, Vol. I, p. 23-24.

[4] J. Kirchner, *op. cit.*, p. 5.

[5] H. Bingel, *Das Theatrum Europaeum, ein Beitrag zur Publizistik des. 17. und 18. Jahrhunderts*, Phil. Dissertation, Berlin 1909, pp. 111-112; Salomon, *op. cit.*, pp. 50-51.

видавці друкували новини про факти чи події без ніяких коментарів, себто так, як їх діставали від своїх кореспондентів чи співробітників, які не підписувалися під своїми кореспонденціями.[6] З уваги на гостру цензуру та не менше суворі кари, видавці навіть не важилися у своїх часописах писати коментарі чи завваги на події, щоб не дати підстави для формування публичної опінії. Одначе на основі аналізи преси в 17-му столітті, деякі дослідники прийшли до висновку, що у тодішніх часописах існувала така тенденція навіть проти волі поодиноких авторів чи видавців.[7]

Хоч тодішньої преси не можна уважати за першоджерела, одначе вона була доволі докладно поінформована про події в Україні, 1648-49 рр. і її належить уважати як своєрідний «барометер» тодішньої опінії у Німеччині про повстання на Україні.

До почитних німецьких журналів, що писали про повстання Хмельницького, слід зачислити франкфуртський журнал *Theatrum Europaeum,* нюрнберзький *Neu-eröffneter Historischer Bilder-Saal,* та газети: *Wöchentliche Zeitung* в Leipzig-у (Липську), та Wochentliche Zeitung[8] в Гамбурзі.

Відомості про Україну та повстання Хмельницького проходили до Німеччини з Києва через Львів, Варшаву, Коенігсберґ до Гамбургу та Ляйпцігу. Тодішня швидкість заслуговує на увагу. Напр., із Франкфурту над Майном до Ляпцігу вершники перевозили пошту за два з половиною дня. Рівнож водні шляхи, як напр., маршрут по ріці Райн, був цінним для пересилання новин. Регулярна і добре наладна комунікація, що з року на рік удосконалювалась, допомагала розвиткові не тільки німецької преси, але загалом преси в Західній Європі.[9]

Як подає єврейський історик, Йоель Раба (Тель-Авів), у своїй статті про долю євреїв на Україні під час повстання Хмельницького у світлі тогочасних публікацій, «німецькі газети, найліпші в Європі в тому часі», зокрема гамбурзька газета «Вохентліхе Цайтунґ», що в різних часах (1618-1678) виходила під різними назвами та «Воехентліхе Цайтунґ» в Липську, докладно і скропулятно писали про події на Україні в 1648-1649 роках.[10]

[6] Ernst Consentius, *Die Berliner Zeitungengen bis zur Regierung Friedrichs des Grossen,* Berlin 1904, p. 1-2.

[7] Else Bogel, Elgel Blühm, *Die deutschen Zeitungen des 17. Jahrhunderts. Ein Bestandsverzeichnis mit historischen und bibliographischen Angaben,* I, Bremen 1971, p. IX.

[8] *Wochentliche Zeitung* виходила у 1618-1678 роках під різними назвами: у 1648 р. — *Ordinari Zeitung,* у 1649 р. — *Wochentliche Donnerstag Zeitung* і *Ordinari Diengstags Zeitung.* У 1630-1675 рр. як *Europäische Mitwochentliche Zeitung* та *Europäische Sambstätige Zeitung.* Докладніше див.: Bogel, Blühm, *op. cit., p. 23.*

[9] Robert E. Prutz, *Geschichte des deutschen Journalismus,* Hannover 1845, Vol. I, pp. 90-91.

[10] Joel Raba, "Das Schicksal der Juden in der Ukraine während des Aufstandes von Chmel'nyćkyj im Spiegel zeitgenössischer Veröffentlichungen", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas,* Vol. XXXVII, No. 3, 1989, pp. 387-392.

Докладно про повстання Хмельницького інформував уже згаданий франкфуртський журнал «Театрум Європеум», в якому подано опис поодинових битв, плян битви під Лоєвом, а у зв'язку з тим гравюру полковника М. Кричевського.[11] Зокрема на увагу заслуговує публікація відомої гравюри Богдана Хмельницького, роботи Ґондіюса з Ґданська.[12]

Що німецька преса була добре поінформована про повстання Хмельницького, може послужити інформація, що її помістив нюрнберзький журнал «Ной-ероефнетер гісторішер Більдер-Заль» під 1648 р.:

> «Козаки були згідні годитися під умовою, що їм залишиться їхні привілеї, але що польські магнати думали, що вже мають урожайну Україну у своїх руках, зовсім не звертали уваги на жалі козаків, навпаки, старалися їхні привілеї та їх центер у Трахтемирові зліквідувати й обходилися з ними так погано, що один польський шляхтич спалив хутір козацького генерала (!) Хмельницького, збезчестив його жінку та убив його сина. Хоч Хмельницький старався доходити свойого права у сеймі, одначе не знайшов справедливости. Він не був одинокий, було багато козаків, яких переслідувано за їх православну віру, а їхнім єпископам відібрано право засідати в сеймі. Все це так обурило козаків, що вони стратили пошану до короля і вчинили повстання. Що правда, бл. п. король Володислав не одобрював цього повстання козаків, але рівночасно не мав нічого проти того, щоб козаки приборкали сваволю польських магнатів, над якими не мав ніякої контролі.»[13]

Що німецька публична опінія слідкувала за розвитком подій в Україні, свідчить факт, що анонімний німецький офіцер у польській армії опублікував у 1649 р. брошуру про повстання Богдана Хмельницького в 1648-1649 роках під довгим і сенсаційним наголовком:

> «Достовірне і надзвичайне звідомлення про нове повстання козаків проти польського королівства під проводом генерала (!) Хмельницького, як головнокомандуючого, полковника пультороку козацького [автор мав на увазі, що Хмельницький був полковником Чигиринського полку], полковника Кривоноса, одного з визначних козацьких полководців, від початку до нового (хвала Богу!) несподіваного договору, який є тут залучений разом з королівським пробаченням. Совісно написаний учасником і досвідченим офіцером, що є одначе любителем миру. Року 1649».[14]

[11] *Theatrum Europaeum,* Vol. VI, pp. 372-4, 545-8, 812-823.

[12] *Ibidem,* Vol. VII, p. 226.

[13] *Neu-eröffneter Historischer Bilder-Saal,* Vol. IV, pp. 746-7.

[14] *Gründliche und Denckwürdige / RELATION / Der newlichen Cosaken-Unruh / Wider / Die Cron Polen / Unter Commando / Gen. Chmielnicki, als Gen. Hauptman / Pultorock Cosakui Obristen / und Krziwanos, Obristen / als Vornemsten Häuptern der Cosaken / Von Anfang bis zur newlichen / (Gott sey Lob!) unverhofften / Friedens-Composition, so hiebey gefüget / und darauff erhielten Königl. Perdon / Nach bewusten und zum Theil selbst erfahrnen Umbständen / kürzlich verfasset / Durch einen Namhaften Officirer / jedoch dabey des Friedens Liebhabern / Anno 1649 /* . Ця брошура знаходиться в бібліотеці Польської Академії Наук у Ґданську під числом PAN Gd NI 5, 8°, adl 5.

Брошура написана в явно польонофільському дусі, де автор баламутно і не точно описує повстання в 1648 р. Дещо докладніше він пише про події в 1649 р. та Зборівський договір, опублікований у російському збірнику державних документів і договорів.[15] Автор також подав текст договору:

> Найласкавіша декларація Його Корол. Маєстату Польщі дана на пункти прохання козаків.
>
> 1. Поперше, Запорозькі козаки мають залишитися при їхніх давніх вільностях згідно з давніми привілеями Й. Корол. Маєстат уділяє їхній привілей на їхнє прохання.
>
> 2. Його Маєстат погоджується що до числа Запорозьких козаків і задовільняє прохання своїх підданих, щоби вони добровільно служили Короні; Й. Королівський Маєстат довіряє спорудження реєстру своїх козаків полковникові цією декларацією з тим, щоби до реєстру вписував козаків, вважаючи на достойність, щоби був до здатний так у маєтностях шляхетських як у маєтностях Й. Корол. М. з таким означення міст почавши від Дніпра з сеї сторони в Димері, Горностайполі, Користишові, Паволочі, Погребищах, Прилуці, Винниці, Брацлаві, а з Брацлава до Ямполя до Дністра, і від Дністра до Дніпра розуміється, мають прийматися до реєстру козацького, а з другої сторони Дністра в Острі, Чернігові, Ромні, Ніжині — аж до московської границі і Дніпра. А що до дальших міст Й. Корол. Мил. і шляхетських, по-за означенням в сих пунктах виміром, — то в них не мають бути козаки, одначе тому, хто схоче бути в козацтві, і буде прийнятий до реєстру, вільно звідти вийти з усім майном на Україну без всякого панського гамування. А се споряджения реєстру має вислати гетьман війська Запорозького що найдальше до Нового Року свята руського, таким порядком: гетьман війська Запорозького має зладити поіменний реєстр усіх вписаних у козацтво за підписом руки своєї і печатю військовою, а то для того, щоб ті що в козацтві — зіставалися при вільностях козацьких, а всі інші щоби підлягали замкам й. кор. милости, а в маєтностях шляхетських — панам своїм.
>
> 3. Чигирин місто, так як є у своїх границях, при полку Запорозьких козаків має бути завсіди, яке Й. Корол. Маєстат теперішному полков-

[15] *Собрание государственных грамот и договоров*, т. III, Москва 1822, стор. 451-454. Грушевський сумнівається щодо достовірности цього польського тексту, («...цей важний акт після видання одної досить непоправної копії в Собр. госуд. грамот и договоров», *Історія України-Руси*, т. VIII, ч. 3, стор. 217/, одначе німецький текст анонімного німецького офіцера з 1649 р. крім перекручених прізвищ і назв, вповні відповідає польському. Німецький текст див.: додаток ч. 1. Докладніше див.: мою статтю "Der ukrainisch-polnische Friedensvertrag von Zboriv in der deutschen Fassung von 1649 und seine Vorgeschichte", *Zeitschrift für Ostforschung*, Herder Institut, vol. 42, No. 1, 1993, pp. 21-39. Окрім цього, існують достовірні копії в слідуючих архівах та джерелах: Центральний Державний Архів у Києві, *Акты относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографическою Комиссиею*, СПБ 1863-1892, т. III, стор. 415; т. X, стор. 455; *Archiwum Główne Akt Dawnych*, Warszawa, *Archiwum Radziwiłowskie*, od. II, ks. 18, ark. 1-5, *Latopisiec albo kroniczka Joachima Jerlicza*, wyd. K. W. Wójcicki, 2 vols, Warszawa 1853, vol. II, pp. 105-108.

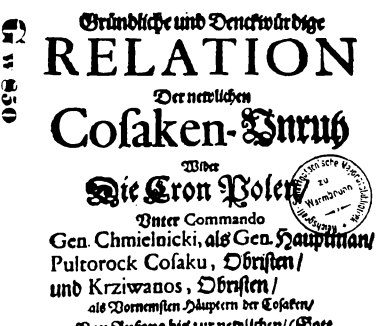
Gründliche und Denckwürdige
RELATION
Der neuwlichen
Coſaken-Unruh
Wider
Die Cron Polen
Unter Commando
Gen. Chmielnicki, als Gen. Hauptman/
Pultorock Coſaku, Obriſten/
und Krziwanos, Obriſten/
als Vornemſten Häuptern der Coſaken/
Von Anfang bis zur newlichen/ (Gott
ſey Lob!) unverhofften
Friedens-Compoſition,
ſo hierbey gefüget/
und darauff ertheilten Königl. Perdon.
Nach beywohnen und zum theil ſelbſt erfahrnen Umbſtänden
kürtzlich verfaſſet
Durch einen Namhafften Officirer/
ſedoch i abey des Friedens Liebhabern.
ANNO 1649.

Титульна сторінка німецького памфлету з 1649 р.

никові Запорозьких козаків уродженому Богданові Хмельницькому надає, роблячи його вірним слугою своїм і річи-посполитої.

4. Що діялося під час теперішнього замішання за допустом Божим, усе то має бути в забутю, і жаден пан не має чинити пімсти і карання.

5. Шляхті релігії грецької як і римської, хто яким будь способом пробував при війську Запорозькім, король Й. Мил. вибачає те все і проступок їх покриває, і коли під ким небудь випрошено що небудь з маєтностей дідичних або лєнних або котрого інфамовано, — з огляду що все те діялося в нинішнім замішанню, має бути скасоване соймовою конституцією.

6. Коронне військо в тих містах, де будуть козаки з реєстрового спорядження, становищ своїх не має мати.

7. Євреї, що мають свої посілости, або винаймають і там замешкують, не мають жити у тих містах, де козаки мають свої полки.

8. Що до знесення унії в короні Польській і в кн. Литовській, також що до цілости дібр церковних і приналежних до них фундацій, які здавна були, і всіх прав церковних, — так як на найблизшім соймі буде з митрополитом і з духовенством обговорюване й ухвалене, щоб на жадання митрополита і всього духовенства все було позволене, Й. Корол.

Маєстат готов дотримати, щоби кождий тішився з прав і вільностей своїх, і місце в сенаті митрополитові київському Й. Кор. Маєстат позволяє мати.

9. Діґнітарства, уряди всякі в воєводстві Київськім, Брацлавськім і Чернигівськім Й. Корол. Маєстат обіцює роздавати обивателям стану шляхетського грецької релігії згідно з давніми правами.

10. У місті Києві, тому що там є упревілейовані школи руські, отці єзуїти не мають бути фундовані там і по інших містах українських, але деінде перенесені. Школи ж усі інші, що там існують від давніх часів, мають бути в цілости заховані.

11. Горілкою козаки не мають торгувати крім того що зроблять на свою потребу — се вільно їм буде продавати гуртом. Шинковання ж медом, пивом і іншим має бути по звичаю.

Пункти сі мають бути затверджені на сеймі, а тепер усе нехай іде у непам'ять — і любов і згода мають бути заховані між усіми Запорозькими козаками Й. Корол. Маєст. і Короною.

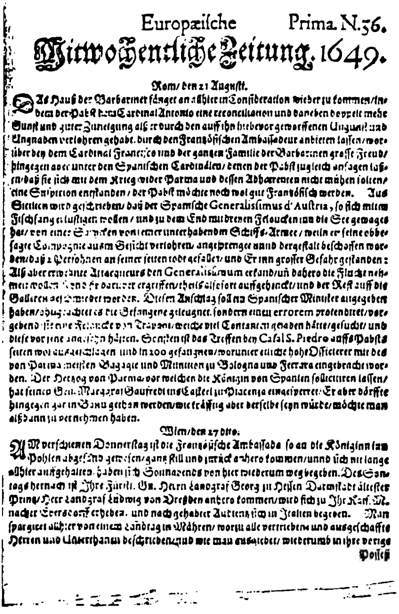
Europæiſche Prima. N. 36.

Mittwochentliche Zeitung. 1649.

Rom / den 21 Augusti.

DAs Hauß der Barberiner fänget an allhier in Consideration wieder zu kommen / indem der Pabst Herrn Cardinal Antonio eine reconciliation und daneben doppelt mehr Gunst und guter Zuneigung als er durch den auff ihn hiebevor geworffenen Ungunst und Ungnaden verlohren gehabt. durch den Frantzösischen Ambassadeur anbieten lassen / worüber bey dem Cardinal Francisco und der gantzen Familie der Barberinen grosse Freud / hingegen aber unter den Spanischen Cardinälen / denen der Pabst zugleich ansagen lassen / daß sie sich mit dem Krieg wider Parma und dessen Adhaerenten nicht mühen solten / eine Suspicion entstanden / der Pabst möchte noch wol gut Frantzösisch werden. Aus Sicilien wird geschrieben / daß der Spanische Generalissimus d'Austria, so sich mit em Fischfang erlustigen wollen / und zu dem End mit dreyen Feloucken in die See gewaget hat / von einer Sarpicken von seiner unterhabendem Schiffs-Armee / weiln er seine obbesagte Compagnie aus dem Gesicht verlohren / angesprenget und dergestalt beschossen worden / daß 2 Persohnen an seiner seiten todt gefallen / und Er in grosser Gefahr gestanden: Als aber erwehnte Attacqueurs den Generalissimum erkand / und dahero die Flucht nehmen wollen / seynd sie darüber ergriffen / theils alsofort auffgehenckt / und der Rest auff die Galleren geschmiedet werden. Diesen Anschlag soll ein Spanischer Minister angegeben haben / [illegible] es die Gefangene geleugnet. sondern einen errorem protendiret / vorgebend sie eine Felucke von Trapani / welche viel Contanten geladen hätte / gesucht / und diese vor jene angesehen hätten. Sonsten ist das Treffen bey Casal S. Piedro auffs Pabsts seiten wol außgeschlagen und in 200 gefangen / worunter etliche hohe Officierer mit des von Parma meisten Bagagie und Munition zu Bologna und Ferrara eingebracht worden. Der Hertzog von Parma / vor welchen die Königin von Spanien sollicitiren lassen / hat seinen Gen. Margraf Gaufredi ins Castell zu Piacenza [illegible]: Er aber dörffte hingegen gar in Bann gethan werden / wie kräfftig aber derselbe seyn würde / möchte man alßdann zu vernehmen haben.

Wien / den 27 dito.

AM verschienen Donnerstag ist die Frantzösische Ambassada so an die Königinn in Pohlen abgesandt gewesen / gantz still und zurück anhero kommen / und sich nit lange allhier auffgehalten. haben sich Sonnabends von hier wiederum weg begeben. Des Sonntags hernach ist Ihre Fürstl. Gn. Herrn Landgraf Georg zu Hessen Darmstadt ältester Printz / Herr Landgraf Ludwig von Dreßden anhero kommen / wird sich zu Ihr Kays. M. nacher Ebersdorff erheben. und nach gehabter Audientz sich in Italien begeben. Man spargiert allhier von einem Landtag in Mähren / worzu alle vertriebene und ausgeschaffte Herren und Unterthanen beschrieben / und wie man außgiebet / wiederumb in ihre vorige

Possess

Титульна сторінка гамбурґзької газети Europaeische Mitwochentliche Zeitung, № 36, 1649.

У тому самому році також гамбурзька газета «Европеіше Мітвохентліхе Цайтунг» з 1649 р., ч. 36, опублікувала текст Зборівського договору:

«Маємо відомість з Польщі, що прийшло до згоди між польським королем і козаками, які просили прощення й обіцяли королеві послух. Ця угода складається зі слідуючих статтей. Статті відносяться до угоди поміж польським королем і Хмельницьким:

1. що по всі часи число козацької армії буде виносити 40.000, на чолі якої має бути гетьман Хмельницький, який має передати королеві реєстр козаків поіменно з кожного села або міста, як також кількість стрільного пороху,

2. що грецьку віру можна буде ісповідувати у всьому польському королівстві, навіть у Кракові і що церковна унія має бути знесена,

3. що воєвода у Києві має бути православної віри,

4. що вимоги православного духовенства мають бути узгляднені згідно з їхніми проханнями,

5. що все, що дотепер сталося, буде вважатися так як би його не було,

6. що пани, які повернуться до своїх маєтків, не мають позивати чи мститися на своїх підданих,

7. що шляхтичі католицької чи грецької віри, які залишаються у Хмельницького не будуть зазнавати переслідування і мають бути вільними від кари,

8. що козаки будуть мати дозвіл гнати горілку для власного вжитку, але не продавати,

9. що козаки мають жити у Київі і на всій Україні, як також у Чернигові, Барі і Вінниці, але мають давати панам пиво, одначе козакам дозволяється гонити тільки горілку для власного вжитку,

10. що єзуїти не мають бути на Україні (з виїмку тих, що при церквах), як також євреї».[16]

Рівнож уже згаданий журнал «Театрум Европеум» з 1663 р. опублікував під 1649 р. у скороченім, але вірнім тексті, точки Зборівського договору:

«...Козакам знову все прощено і забуто; їхні права та давні вольности подтверджено новими привілеями, а число козацької армії підвищено з 6.000 до 40.000 (словами з шести до сорока тисяч). Хмельницькому надається місто Чигирин. Що ж відноситься релігії та грецьких церков і участі митрополита в сенаті, то це відкладається до ухвали слідуючого сейму».[17]

[16] *Europäische Mitwochentliche Zeitung*, 36 Woche, 1649. Див.: додаток ч. 2.

[17] *Theatrum Europaeum...*, 1663, T. VI, с. 822:

"...Den Cossacken ist alles wiederumb vergeben und vergessen; ihre Rechte und alte gewöhnliche Freyheit mit einem neuen Privilegio bestätigt, und die ordinari Zahl deß Cossackischen Krigsvolcks von 6.000 biß 40.000 (sage von sechs biß vierzig tausend beliebet worden). Dem Chmielnicky bleibt die Hauptmannschaft Czehyrinsky übergeben. Wegen der Religion und Griechishen Kirchen, wie auch deß Metropoliten Sitz in Senat, verbleibt es biß auff den Reichstag verschoben, als auff welchen diese Transaction zu approbieren beliebet worden".

Гамбурзький тижневик не вносить нових подробиць, ані нічого нового для ліпшої інтерпритації Зборівського договору. Порівнюючи німецький текст з польським, достовірність якого не підлягає сумніву, то знаходяться різниці в поодиноких статтях:

На вступі (преамблі) в польському тексті говориться про декларацію ласки польського короля козакам. У німецькому тексті є мова про мирний договір поміж польським королем і Хмельницьким.

У польському тексті (стаття VI) говориться, що польській армії не дозволяється стаціонувати на території Київського, Брацлавського і Чернигівського воєвідств. Ця важна деталь не є згадана в німецькому тексті.

У польському тексті (стаття VIII) говориться, що справа Православної Церкви відкладається до ухвали слідуючого сейму, то в німецькому тексті є подано упрощено про ліквідацію Уніятської Церкви, (стаття II).

В інших статтях зміст німецького тексту покривається з польським.

Публікація Зборівського договору в Гамбурзі і чотирнадцять років пізніше у Франкфурті, вказує на заінтересування в Німеччині Хмельницьким та його воєнною діяльністю визволити Україну.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК ч. 1.

Текст Зборівського договору з *Gründliche und Denckwürdige RELATION...:*

Ihr. Königl. Mayt. von Polen gnädigste Declaration, betreffendde die Puncta auff der Cosaken Supplication.

1. Erstlich sollen die Zaporowschen Cosaken bey ihren alten Freyheiten / laut den alten Privilegien / gelassen werden / und I. Königl. Maj. ertheilet ihnen auff Bitte ihr Privilegium.

2. Indem Ihre Majestet der Anzahl der Zaporowschen Cosaken sich will bequemen / und der Unterthanen Bitte ein genügen thun / sie so zu eigenen / als der Cron Diensten willig machen; als vertawet I. Königl. M. seine Zaporowscher Cosaken dem Obristen / mit dieser Erklärung / dass nach Würden / welcher zu diesem tüchtig were / in den Adelichen Gütern / in das Register der Cosaken eingeschrieben werde / wie auch in den Gütern I. Königl. M. und zwar mit solcher Beschreibung der Städte; Anfangende von Dniepr von jener seite in Dymierze [Dymer], Hornostaypole, Korosteszowic [Korostyš], Pawoloci [Pavoloč], Prylace [Pryluka], Winnicy [Vinnytcia], Braclaw, von denen von Braclaw zu Janpola [Jampol] gegen Dniestr, von Dniestr zum Niepr oder Borysthenes, sol es auch also verstanden werde / dass die Cosaken in das Register sollen eingeschrieben und angenommen werden: Auff der andern Seiten aber des Dnieprs, zu Ostiz [Ostro], zu Czerniechowie [Černihiv], Kirynie [Niżyn], Rumnie [Romny], bis an der Moskoviter Gräntzen und Dniepr. Was anlanget die andere Städte I. Königl. Maj. und derer vom Adel nach Ordnung und Zahl in diesen Puncten beschrieben / in diesen sollen sich die Cosaken nicht befinden. Jedoch sol jedem frey stehen / welcher unter ihnen seyn wil / ohne Verhinderung seines Herrn / mit seine Haab und Gut sich nach der Ukraine zu erheben der dann in das Register eingeschrieben werden sol / welches Register auffs

längste gegen der Russen Newjahrstag durch der Zaporowschen Cosaken Obersten ordentlich sol verfertiget seyn / in dieser Ordnung; Dass der Zaporowschen Cosaken Obrister mit unterzeichneter Hand und Siegel das Register hinterlassen sol / nach den Nahmen derer aller / so eingeschrieben seyn unter die Cosaken, und das darumb / damit selbige nebenst den Cosaken bey den Freyheiten bleiben mochten / die andern alle aber in I. Kön. M. Schlössern / und in den Adelichen Gütern ihren Herren unterthan verbleiben.

3. Es sol Czechryn [Čyhyryn] / so wie es ist in seinem Umbkreis / bey der Zaporowschen Cosaken Regiment allezeit verbleiben / welches auch Ihr Königl. Majestät / dem itzigen Oberst, der Zaporowschen Cosaken / dem Wolgebornen Bogdan Chmielincki [Chmel'nyc'kyj] übergibt / und ihn so zu ihrer / als der Cron trewen Diener machet.

4. Was bey der Zeit dieser Verwirrung und Unruhe durch Gottes Zulassung geschehen / das sol alles in Vergessenheit gestellet wwerden / kein Herr sol es rechnen oder straffen.

5. Die vom Adel / so Reuscher[1] als Römischer Religion, so bey wehrender Zeit dieser Verwirrung und Unruhe / auff wasserley weise es wolle / sich bey den Zaporowschen Cosaken auffgehalten / haben von Ihr Kön. Mayt. aus Königlicher Gnade Verzeihung / als welche ihr Verbrechen bedeckt / und sofern etwas von einem / es sey an Erb-oder Lehn-Gütern / erbeten were / oder einer oder der ander infamiret worden / weil es alles von dieser jetzigen Verwirrung herkommen / das sol durch Reichstages Constitution auffgehaben werden.

6. Der Cronen Volck sol nicht ihr quartier haben in den Städten / da die Cosaken / nach anweisung der Register / seyn werden.

7. Die Juden / so Güter haben / arrendiren / und wonhafft sein / sollen in den Städten / da die Cosaken ihre Regimenter haben / nicht geduldet werden.

8. Wegen Abschaffung der Union, so wol in der Cron Polen / als im Gross Fürstenthumb Littawens so wol auch wegen der Reusischen Kirchen / ihrer Güter und Fundation halber / und was darzu gehörig; wie sie von alters her gewesen; als auch alle ihre Rechte; wie es mit dem Metropoliten und der Christenheit auff künfftigem Reichstag wird abgeredt und geschlossen werden; und was auff des Metropoliten Begehren allermassen möchte bewilligt werden; Ist I. Königl. Maytt. einzugehen willig / damit ein jeder dessen / wass ihm von rechtswegen zukömt / geniessen / und seiner Freyheit sich erfrewen möge. Auch bewilliget I. Maj. dem Kyowschen Metropoliten im Senat eine Stelle zu haben.

9. Alle die Ehren-Aempter in der Kyowschen Braclowschen / Czrnicowschen Woiewodschaften / verspricht I. K. M. zu geben denen von Adel / so der Griechischen Religion zugethan / vermöge der alten Gesetze.

10. Weil in der Stadt Kyow privilegierte Schulen sein / so sollen sich alda die Jesuiter, oder in andern Städten in der Ukraine, nicht fundiren / sondern sich anders wohin veresetzen; Sonsten sollen die andern Schulen alle / welche von alters hero sein / unverrückt erhalten werden.

11. Brantwein sollen die Cosaken nocht schäncken / ohne wass sie zu ihrer Noturfft brennen mögen: Der Meetschänck / Bierschänck / und dergleichen / sollen bey dem alten Gebrauch bleiben.

Diese Punckten sollen auf dem Reichstage confirmiret werden / und alles jetzo in Vergessenheit gestellet sein / und soll Liebe Einigkeit unter allen Zaporowschen Cosaken / I. Königl. Maytt. und der Cronen erhalten werden.

1. Мова про православну церкву.

ДОДАТОК ч. 2.

Текст Зборівського Договору в *Europaeischen Mitwochentlichen Zeitung*, 36. Woche, 1649

"Stettin / den 8 dito.

"Aus Pohlen haben Nachricht / daß zwischen dem König und Cosaken / weiln diese umb Perdon angehalten / un dem König zu gehorsamen angelobet / ein Vergleich getroffen seyn / und auff diesen nachfolgenden Articulen bestehen solle:

"Puncta des getroffenen Friedens / zwischen Ihr Königl. Majest. in Pohlen und dem Chmilinsky.

"1. Daß allezeit von der Kron Pohlen 40000 Cosaken gehalten werden sollen- / über welche der Chmielinsky soll Haubtmann seyn / deren Zahl er Ihr Kön. Maj. übergeben soll / wie viel aus einem Dorff oder Stadt / und wie ein ieder heisse- / und weil ihm Pulver ist genommen / daß sie ihme möge wieder gegeben werden.

"2. Daß die Griechische Religion in der Kron Pohlen soll gelitten werden / auch zu Krakau und allenthalben / und daß die Union soll abgeschaffet werden.

"3. Daß der Woywoda zu Giow allezeit soll Reussischer Religion seyn.

"4. Was die Geistlichen der Reuschen Religion werden vonnöhten haben / daß ihrer Expostulation möge ein genügen geschehen.

"5. Daß alle Excessen / so biß daher geschehen / nicht sollen gedacht / sondern in Vergessenheit gestellet werden.

"6. Daß die Herren / wann sie wieder zu dem ihrigen gelangen / ihren Schaden an den Unterthanen nicht suchen noch sich rächen sollen.

"7. Daß den Edelleuten / so wol Römisch alß Reußischer Religion zugethan / so sich bey de Chmilinsky auffhalten / solches nicht vergolten werde / sondern frey seyn sollen.

"8. Daß den Cosaken soll frey seyn Brandtewein zu ihrer Nohtdurfft zu brennen / aber nit zu verkauffen.

"9. Daß die Cosaken zu Kiew und auff der gantzen Ukraini / wie auch zu Crernickow: Bar: und Winnica seyn sollen / und dem Herrn Wirth frey seyn / Bier an die Krüge zu verschaffen / den Cosaken aber nur Brandtewein zu ihrer Nohtdurfft zu machen.

"10. Daß kein Jesuiter auff der Ukraine (inn den Kirchen ausgenommen) sollen gelitten werden / auch soll auff der Ukraine kein Jude seyn."

МАРКО АНТОНОВИЧ
Українське Історичне Товариство
Монтреаль, Канада

ХАРАКТЕРИСТИКА Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО У ГРАБЯНКИ І ЛІВІЯ

(ЗАМІТКА)

Подаючи в своїй *Історії України-Руси* (IX, 2, стор. 1476) характеристику Богдана Хмельницького, Михайло Грушевський обговорює також думки на цю тему Грабянки. Цілий цей абзац звучить у Грушевського так:

> «У того ж Грабянки характеристика старого гетьмана інтересна як підсумок традиції про нього, як вона жила в другій половині XVII в.: 'Муж істинно гідний гетьманського імени: сміливо підіймав він біди, добру раду знаходив в самих бідах; тіло його не утомлялось ніякими трудами, добрий настрій не упадав під ніякими неприємностями. Рівно витривало зносив він і холод і спеку. Страву і пиття вживав не зайвим лишком, а скільки лише природі було потрібно. Хіба як від справ і воєнних занять час вільний лишався, тоді трохи спочивав, і то не на дорогоцінних ліжках, а на такій постелі, яка військовій людині випадає. І не клопотався вибирати для спання десь місце на самоті, але спав спокійно серед немалого воєнного крику, ніскільки тим не журячися. Одежею від інших не різнився ні трохи, тільки зброя на коні була трохи краща від інших. Часто бачили його вкритого воєнною свитою, як він спав між вартовими знемігшися від труду. Першим виходив на бій, останнім відходив...»

Твердження М. Грушевського вимагають певного уточнення. Справа в тому, що цей абзац є досить точним перекладом з Тіта Лівія *(Ab Urbe condita,* XXI, 4, 4-8). Римський історик так характеризував Ганнібаля, який мало не знищив Римську державу наприкінці III стол. до нашої ери. Таким чином цитата з Грабянки є цінною вказівкою на джерела козацького літописця і на його знайомство з Лівієм. Крім того ця характеристика ілюструє ясно, як тодішні наші діячі оцінювали Богдана Хмельницького й з ким вони його залюбки порівнювали.

З праць академіка Перетца і В. І. Герасимчука, які Грушевський цитує на наступній сторінці (стор. 1477) цього ж тому своєї історії, бачимо, що порівняння Хмельницького з Ганнібалем було дуже поширене й його розробляли на різні способи в другій половині XVI і в XVII стол.

На цьому місці хочемо ще підкреслити, що цю цитату Грабянки

з Лівія аж ніяк не можна розглядати як плагіят. Грабянка писав для людей освічених, які так само як і він знали прекрасно звідкіля цю цитату взято, а пізнавши відразу здогадувалися, на що саме натякає автор (порівняння з Ганнібалем). Отже це був своєрідний іспит інтелігентности читача. З цього огляду козацькі літописи можуть дати багатий матеріял, однак ця сторінка ще майже зовсім не розроблена.

СЕРГІЙ ЄФРЕМОВ
Київ, Україна

НА СТОРОЖІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГІДНОСТИ ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ПУБЛІЦИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТИ ПРОФ. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

I

У сучасній літературі публіцистика посідає цілком окреме, самостійне й до того ж дедалі більше місце. Бували часи, що вона являла собою лише допоміжну парість красного письменства, якийсь не завжди законний і навіть пожаданий додаток до літературної критики. Змішувати ці дві царини знаходилося тоді сила охочих — не з власного бажання, а з мусу, бо умови були такі, що тільки в межах красного письменства або з приводу літературних явищ — отже, завжди певною мірою замасковано, — й можливо було висловитися про громадські справи. Відтворювати програму належного доводилося, виходячи не від наявного, а від тих відображень, часто неповних і не зовсім відповідних, які це наявне знаходило в літературі. Дивна річ: публіцистика, найживотрепетніша самою своєю суттю галузь літератури, була водночас найобмеженіша в можливості зачіпати животрепетні теми. Формально вона була найдалі від живого пульсування життя, плентаючись у хвості красного письменства і в залежності від його художніх відображень, прикриваючись формами критичного ставлення до цих останніх. Саме завдяки своїй злободенності з погляду «добродіїв, що перед брамами думки на чатах стоять», публіцистика була чимось настільки незаконним, що лише пачкарським шляхом, під чужим прапором, уміло сповиваючи думки у форми езопівської мови, публіцисти могли перевозити свій заказаний для обігу, нелегальний вантаж. Перевозили, звичайно, не завжди вдало, цілим і непошкодженим, жертвуючи, може, найцінніші і найяскравіші його частинами, аби зберегти й перевезти хоч щонебудь. Явище це спільне для всіх країн, де засади особистої і суспільної свободи не дістали ще практичного вжитку і де активне ставлення до справ громадських було предметом своєрідної монополії чи привілею спеціяльно до цього приділених урядовців. І лише в міру розневолення життя від усіляких обмежень і пов'язаного з ним розвитку поточної преси, у міру проникнення її в заповідні сфери недавніх монополій — емансипується публіцистика й починає набувати

самостійного значення, хоч довго ще історично вироблені форми, навички й способи публіцистичної роботи зберігаються й у змінених умовах — за традицією, як пережиток минулого. Останнім часом майже скрізь публіцистика дістала вже певну — де більшу, де меншу — можливість говорити власною мовою, не стикаючись із конечністю ховатися за чужу спину. І залежно від того, як вона виконує свою роботу, окреслюється два типи письменників на суспільні теми.

Одні обговорюють суспільні справи та явища, не заглиблюючись у суть їх, день у день лише стежачи за суспільним життям і в леті відбиваючи його настрої, виходячи з факту й до нього повертаючись, не підводячи під свої побудови широкого теоретичного підмурку. Це публіцисти, я сказав би, фотографи, що дають моментальні знімки дійсности, але не претендують на синтезу, яка завжди є результат певної здатности до абстрагування, до підведення окремих, роз'єднаних фактів під загальні принципи. Турбота їхня поширюється лише на нинішній день, на задоволення потреб біжучої хвилі, видиме втілення їхньої роботи з тим таки днем гине, як гине й той газетний аркуш, у якому здебільшого з'являються такі одноденні твори. Це не означає, звичайно, що робота таких літераторів безплідна, бо, за висловом Герцена, вона гине «в мізках у читача», лишаючи там постійні, а через це дуже тривкі сліди. Це означає, що вираз «довліє дневі злоба єго», прикладаний до такої публіцистики, треба розуміти дослівно, що вона нічого іншого й не ставить собі за мету, як лише відображення і витлумачення цієї хвилі, злободенних подій, настроїв і переживань, не зводячи їх до якогось «спільного знаменника».

В інакшому становищі перебуває публіцистика іншого штибу, що являє собою не самі тільки відгуки на сьогоденне життя, не самі тільки спроби його фотографування й побіжного ясування. Тут уже наявна й побудова, у зв'язку з тими чи іншими подіями, спільного підмурку для них, створення цілих суспільних програм, установлення широких принципів, що охоплюють по змозі явища даного порядку. Публіцистика цього кшталту також відштовхується від фактів, виходить часто з тих самих злободенних подій, але ставлення до них у неї інакше, цілі її істотно відрізняються від того моментального висвітлення, яке має на меті публіцистика першого типу. На першому пляні уваги тут не ці часто окремішні й ізольовані факти, а загальне їх витлумачення, зведення їх до певної системи, підведення під них теоретичних засад суспільної науки, розкриття основних їхніх причин і більш чи менш глибоке висвітлення можливих наслідків. Такий публіцист, якого на відміну від першого типу, можна назвати публіцистом-мистцем, що переробляє і висвітлює злободенні справи життя з погляду загальних засад, завжди має на увазі щось більше, ніж пряме й безпосереднє витлумачення даного факту або цілої групи фактів, і завжди доходить висновків і узагальнень, у яких ці факти є тільки ланкою в спільному ланцюзі побудов, тільки ілюстрацією до деяких вищих засад суспільного

життя. Для нього важливий не стільки факт чи події самі собою, скільки філософія їх, висновки, підведення під ці явища життя широкої і міцної бази суспільної науки. Цей нахил до узагальнення, а також використання наукових метод дозволяє такому письменникові на суспільні теми часто передбачати тенденції майбутнього на основі всебічної аналізи теперішнього, формулювати ясно й категорично те, що витає ще тільки в невиразних обрисах не викристалізуваних настроїв, угадувати приховані можливості за видимими формами подій. Усе це дає змогу глибше проникнути в сенс подій і яскравіше виявити свою участь у тому процесі суспільного будівництва, який є головною метою публіцистики. Темперамент публіциста тут є лише знаряддя в руках соціолога, який на фактах щоденної дійсности вивіряє і випробовує міцність тих чи інших побудов суспільної науки. І коли публіцисти першого типу заготовляють матеріял для суспільного будівництва, виготовляють цеглу для будови, то публіцист-соціолог зводить уже саму споруду, керуючись громадською думкою, спрямовуючи її в річище тих чи інших програмових побудов. Він справжній тлумач життя, він істинний «володар дум» сучасности, і його творіння, не зважаючи на їхню злободенність, переживають цю злобу дня, а часто переживають і самого автора, даючи для даного часу документи по-справжньому історичні, себто щільно пов'язані з внутрішнім життям суспільства в дану хвилю. Чутливо відбиваючи суспільне життя в не випадкових і часткових, а загальних і органічних його виявах, такий публіцист є найкращим виразником настроїв і сподівань суспільства, показником того, куди воно прямує в особі своїх найвизначніших представників і провідників.

До публіцистів такого типу в українській літературі належить проф. М. С. Грушевський.

II

Вельми характерними і в певному розумінні показовими видаються вже обставини самої появи на публіцистичному кону цього найвидатнішого представника сучасної української політичної думки.

За часом свого виступу як літературного діяча М. С. Грушевський належить до покоління 80-х років минулого сторіччя. Перші його літературні твори, у вигляді белетристичних спроб, з'явилися в середині 80-х років, але довгий час участь М. С. Грушевського у власне літературному житті була доволі спорадична і випадкова, бо увага його була відвернена в інший бік. Услід за першими ж літературними спробами він відходить у царину науки, якій головно й віддає свої сили, визначну працездатність і енергію. 90-і роки й перша половина 1900-х років минають для нього в організації наукової роботи при відомому «Науковому Товаристві імени Шевченка» у Львові і в праці над таким капітальним твором,

як багатотомова «Історія України-Руси», перший том якої з'явився в 1898 р. Поглинутий майже до решти науковою діяльністю, історик приділяє мало уваги сучасності. Принаймні з тих часів ми можемо назвати лишень кілька статтей М. С. Грушевського, в яких трактуються питання поточного суспільного життя (з них найцікавіші «Листи з-над Полтави» під псевдонімом Observator у «Л.-Н.Вістнику» 1899 р.). Пора взагалі була тоді похмура, далека від будь-яких широких надій, чужа розмахові суспільних сил, не кликала до боротьби за безпосередні здобутки сьогодення. І здавалося, в М. С. Грушевському остаточно переважить кабінетний учений, що обдарує рідну науку капітальними працями, але в інших галузях суспільної діяльности буде лише нечастим принагідним гостем, який уже з огляду на саму спорадичність своєї появи не в змозі лишити тривалі сліди. На основі всього попереднього можна було гадати, що коло діяльности його як ученого вже остаточно окреслилося, а події, якщо вони настануть, підуть без ближчої його участи, можливо, навіть пройдуть повз нього; що працівниками й борцями будуть інші люди, котрі вже визначилися як діячі тільки суспільні. Та ось ці події настали — прийшов 1905 рік...

«Захиталася земля і рушилися її основи» — так починається стаття М. С. Грушевського «Українство і питання дня в Росії», якою власне можна датувати вихід автора на кін журналістики. «Голосні події, що натовпом перейшли перед нашими очима, застукали в віко домовини, яким придавило її (Україну) чуже насильство, та збудили її з летаргії, в яку завела її безрадність і пригноблення її власних синів. Вона не вмерла, не вмерла... Але не вмерти ще не значить жити — жити повним життям, до котрого кличуть тепер події всіх, у кім не завмерла зовсім життєва енергія».

Події застукали й до кабінету вченого, у якому, звичайно, жива була ця жадоба до життя та його запитів, і скоряючись могутньому покликові розвихрених подій, М. С. Грушевський кидається у вир життя, стежить за примхливою зміною того, що відбувалося, за припливом і відпливом визвольного руху, відгукуючись на всі його питання й перспективи живим, палким, переконливим словом. Несподівано для багатьох народився сильний і оригінальний публіцист зі справжнім темпераментом борця, з умінням тверезо оцінити події, показати в них не тільки те, що безпосередньо впадало у вічі, а й те, що було приховане від спостережників як народжувана можливість, спроможний іти «проти течії», «однаковою мірою» відміряти і ворогам, і попутникам по щойно відкритій дорозі. Мені здається, що в наведених вище словах незвичайно влучно схоплено і яскраво передано суть тієї владної причини, яка, може, несподівано й для самого автора, — відірвала його від звичної діяльности й скерувала на нову дорогу. Та хай там як, але тільки з того часу М. С. Грушевський уже не гість — зрозуміло, завжди жаданий, — у журналістиці, а один з найвизначніших її діячів. Його статті на теми дня регулярно з'являються майже в кожному новому числі

керованого ним часопису, а також і в інших виданнях, як українських, так і тих, що відводять певне місце українському питанню; вони привертають загальну увагу як авторитетний голос визнаного провідника українського руху. Характерно, що в цьому розумінні першими, можливо, оцінили значення його публіцистичної діяльности вороги українського руху. Саме вони зробили з М. С. Грушевського мішень для найзапекліших нападів, зосередивши на його особі усю свою безмірну ненависть і сліпу злобу проти відродженої нації, обсипаючи його градом особистих вихваток, дріб'язкових інсинуацій і злословного сичання. І це зрозуміла річ: у боротьбі чільні постаті завжди притягують на себе більшість ударів, призначених з ворожого табору. Але вони ж, ці чільні постаті, є водночас і осереддям, навколо якого гуртуються однодумці, — і такою центральною постаттю сучасного українства довелося стати М. С. Грушевському завдяки головно його публіцистичній діяльності.

У журналістику він, людина старшого з поколінь, що діяли тоді на українській арені, прийшов цілком готовий, у всеозброєнні величезної наукової освіти, виробленого всебічного світогляду, великого практичного досвіду й знань у сфері не тільки українського й російського, а й європейського життя, із запасом спостережень над конституційною практикою, з теоретичною підготованістю до розв'язання найскладніших проблем сучасности, з випробуваними в науковій сфері методами оцінки подій. Водночас він приніс із собою невичерпне джерело кипучої енергії, організаторських здібностей і тієї робочої дисципліни, яка дається лише роками наполегливої, невідривної праці. І, — що найважливіше для журналіста, — він великою мірою виявив цю чуйність до покликів життя, цю невтомну здатність шукати разом з тими, хто шукає, іти вперед разом з тими, хто йде, навчаючи вчитися самому й захоплювати з собою інших, діючи то суворо логічно, суто науковими аргументами, то гострим, безкомпромісним формулюванням, то дотепним слівцем, то яскравим образком з минулого чи вдало дібраною ілюстрацією з сучасности, то ядучою критикою чи ліричними відступами. Самий стиль його, повільний і трохи важкуватий у наукових працях, враз змінюється в публіцистиці, набуваючи гнучкости, блиску й розмаїття. Додайте до цього наукову орієнтацію останнього, так би мовити, її слова, науково розроблену й історично обґрунтовану, — і ви дістанете повне пояснення того впливу, що його має М. С. Грушевський серед українського громадянства, і тієї зненависти, яку викликає саме ім'я його у ворожому таборі. Людина хронологічно іншого покоління, він став провідником нашого часу, представником усього живого, що струмить життєвим джерелом у сучасному українстві. Десятиріччя 1905-1914 рр. наповнене кипучою публіцистичною діяльністю М. С. Грушевського, безперечно, на шкоду його науковій діяльності. Цікавий збіг: історик, який досі майже щороку виступав з новим томом головної своєї праці,

згаданої «Історії України-Руси», тепер значно сповільнює темп своєї наукової продуктивности, давши лише два томи за все десятиріччя. Можливо, в цьому сповільненні відіграли ролю і якісь інші причини, але мені ясно, що на пай захоплення поточними завданнями й справами біжучої хвилі доведеться відвести далеко не останнє місце. І про це навряд чи доводиться жалкувати. Хай хоч яка величезна заслуга вченого історика, що вперше істинним світлом освітив наше минуле, але не менша й заслуга громадянина, що осяває теперішнє на шляхах до майбутнього. Бувають навіть моменти, коли, можливо, почесніше робити історію, а не писати її. Що ж дивного, коли в такій переважно живій і чуйній людині, як М. С. Грушевський, перше завдання на час відсунуло й заступило друге?-

III

Публіцистичні роботи М. С. Грушевського, що друкувалися в різних часописах, зібрані в трьох книжках: «З біжучої хвилі» (1907), «Наша політика» (1911) і «Освобожденіе Россіи и украинскій вопросъ» (1907). Та це лише частина, і до того ж досить скромна, його публіцистичного доробку. Більша частина його лишається розпорошена в давніх числах журналів, головно «Л.-Н.Вістника», становлячи через це матеріял порівняно мало зручний для широкого користування. За цим не можна не пошкодувати, бо публіка взагалі неохоче звертається до давніх журналів, а тим часом майже кожна стаття М. С. Грушевського заслуговує на увагу або порушеними в ній питаннями, або оригінальним висвітленням їх, або тими узагальненнями, на які наводять автора події щоденного життя, або, нарешті, тими думками й зауваженнями, які висловлюються тільки мимохідь, а проте набувають величезного інтересу у світлі загального світогляду автора і його ставлення до подій поточної дійсности. Часто навіть власне ці побіжно, як натяки, кинуті зауваження, не розвинуті в усіх своїх частковостях, промовляють куди більше, ніж спеціяльна стаття на певну тему, становлячи немовби віхи, по яких увесь час рухається думка публіциста, що відволікається до безпосередніх завдань і злоби дня. Публіцистові часто доводиться полишати особливо любі йому думки, старанно виношені ідеї недосить розвинутими й висвітленими, якщо поточний матеріял не дає для цього безпосереднього приводу. Відволікаючись систематично злободенними турботами вбік, насильно втиснутий у рамця питань сьогодення, він мусить іноді обмежуватися лише мимохідь кинутим зауваженням величезної теоретичної ваги, сподіваючись за першої ж можливости до нього повернутися й дуже часто не знаходячи цієї можливости в умовах поточної роботи й нервового реагування на явища, що привертають загальну увагу, але заводять його далеко від цікавої йому особисто теми. Та якщо дбайливо зібрати ці принагідні окрушини, що падають зі столу публіцистичної роботи, то виходить нове висвітлення її, виявляються шляхи, якими

підступає публіцист до розв'язання поставлених собі завдань. Так лабораторні досліди, невидні для публіки, справляють, проте, величезний вплив як на хід роботи, так і на досягнені результати.

Вище я вже згадав, за яких обставин виникає власне публіцистична діяльність М. С. Грушевського — не як принагідні екскурси в ділянку щоденного життя, а як уже постійна журнальна робота. «Захиталася земля і рушилися її основи», — такі були, як ми знаємо, ці обставини, і природно, що вони відбилися не тільки на перших роботах М. С. Грушевського, а й загалом на всій його публіцистичній манері. Саме завдяки цим бойовим і нервовим обставинам, слід гадати, автор опанував бойовий тон, сповнену шукання напруженість, певну уривчастість його статтей. Ті самі обставини надовго визначили й зміст їх. Українство як широка суспільна течія виходить на кін саме з 1905 р., доти приховуване в підпіллі або змушене лише здушеним пошептом говорити про свої завдання. Перед публіцистом стояла нагальна ціль — розкрити внутрішній зміст руху, його основні риси й завдання, його зв'язки з супутніми та конкурентними течіями, а так само й відношення до сусідніх питань, суміжних проблем, виявляючи ці внутрішні й зовнішні відношення на фактах щоденного життя. Особливу увагу публіциста мали привертати ті внутрішні шумування, які часто не знаходять свого вияву у волі, а проте не менш мужньо позначаються на настроях і тенденціях як своєрідна потенційна енергія, що переміщує іноді досить несподіваним чином центр ваги подій. Цими питаннями й зайнятий М. С. Грушевський у своїх публіцистичних працях, до огляду яких ми й переходимо.

Як історик, що підходить до сучасности з погляду традицій минулого, він передусім установлює історичні основи й перспективи українського руху. «Часи романтичної ідеалізації старовини, — писав він в одній з перших своїх праць, — минули безповоротно, і тепер ідеали свої шукаємо не в минувшині, а в будуччині». Але при цьому конче потрібно все таки встановити ті «історичні основи», на яких ґрунтується розвиток української ідеї, відзначити ті етапи, які проходила політична думка України. Знайшовши ці основи в ідеї федералізму, автор сполучає минуле з теперішнім і майбутнім «лінією», що з-перед сотень літ доводить нас до того моменту, на котрім стоїмо. Відкидаючи, — веде далі М. С. Грушевський, — форми пережиті або хибні, дістаємо наші «історичні основи», зазначені змаганнями кращих людей України. По утворюваній ними дорозі збирається тепер, коли падають вікові запори, Україна в свій похід до кращої долі. І свідомість многовікової роботи мислі й енергії її поколінь над розв'язанням політичних, суспільно-економічних і культурних проблем нехай окрилює її енергію в змаганнях до свого оновлення, до поступу, свободи і справедливости на тлі всестороннього розвитку народніх сил» («Дорогою віків», збірник «З біжучої хвилі», стор. 45). Таке напучення на порозі очікуваного оновлення українського життя, з одного боку, дає публіцистичним

працям М. С. Грушевського сувору принципову основу, а з другого — назначає основну лінію його діяльности як публіциста. «Те строге принципіяльне становище, — писав він дев'ять років по тому, виступаючи проти виниклих було сподівань на сторонню допомогу, — на котре поставили українство ідеологи українського руху в Росії, надає йому особливе значіння для ріжних національних і політичних течій позаукраїнських. Українство має велику будучність в центрі сих течій і комбінацій» («Нова хвиля», «Л.-Н.Вістник», 1914, 1, 29) саме завдяки його принциповій, не залежній від хвилинних змін і захоплень постановці. Та щоб набрати такого значення, стати силою майбутнього, воно повинне тепер докласти всіх зусиль, щоб вийти з того становища «ні в сих, ні в тих», у яке поставили його несприятливі умови історичного розвитку; воно повинне покласти край ваганням, ясно накреслити шляхи й можливості і вже не відступатися від них. «Українство в Росії повинно було вийти за границі ідеї етнографічної народности, стати політичним і економічним, взятися до організації української суспільности як нації вже тепер, коли не хоче зостатися «за флагом» і спізнитися знову на довгі покоління» («Українство і питання дня в Росії», — «З біжучої хвилі», 10). Особливо палко заперечує М. С. Грушевський проти «антикварних» уподобань певної, відсталої, частини українського громадянства, наполягаючи завжди на наданні українському рухові сучасного політичного характеру, на прийнятті ним усіх висновків політичної теорії та практики. «Українці мусять стати нацією, коли не хочуть зостатися паріями серед народностей» (там само, 15). Із завзяттям і наполегливістю письменник повертається до цієї думки, підкреслюючи завжди зв'язок між активністю суспільности й результатами її змагань. «Треба *хотіти* бути нацією, треба в тім напрямі працювати сильно, рушити всі суспільні засоби — перетворити потенціяльну енергію етнографічного існування в динаміку національного розвою. Етнографічна окремішність, — пояснює свою думку М. С. Грушевський, — се статика, національне життя — продукт волі, динамічної енергії народу. Треба для того *хотіти,* треба *робити,* треба *дерзати*». («Ще про культуру і критику», — «Л.-Н.Вістник», 1908, X, 122). Цьому мистецтву «хотіти і дерзати», щоб «перемінити своє етнографічне існування на національне життя»; щоб «викресати з мокрої маси свого теперішнього чевріння огонь національної енергії», власне, присвячена вся діяльність М. С. Грушевського як публіциста, що стоїть на сторожі української суспільности, і, безперечно, вона чимало сприяла національному самовизначенню й вирозумінню найближчих завдань і шляхів розвитку серед українського громадянства.

Переходячи до конкретних завдань українського руху, М. С. Грушевський завжди накреслює їх ясно, різкими контурами, на підставі того широкого історичного світогляду, який дала йому його попередня наукова діяльність. «Треба, — писав він з приводу нерішучої тактики деяких українських кіл, — зібрати наперед докупи

розсипану храмину українського суспільства, научити її обов'язку перед своїм народом, дисциплінувати національно, моральним впливом, змусити її приложити свою працю до культурного і політичного подвигнення свого народу». «Бо, — додає він, — пам'ятаймо — ми репрезентуємо великий народ, і повинні репрезентувати його гідно, достойно!» («Не пора», — «Л.-Н.Вістник», 1908, VII, 139-140). До цієї теми гідної репрезентації або, за висловом автора, «азбуки національности» він також часто повертається, формулюючи свої думки дедалі конкретніше. «Треба, — ще раз пише він, — заложити перші підвалини національного життя — добитися того, щоб кождий член українського народу, на верхах і низах, цінив і дорожив національною, народньою українською формою. Щоб селянин, так само й інтелігент цінив і змагав до того, щоб кождий елемент культурного життя — чи буде то наука, чи просвіта, чи офіціяльний, юридичний акт — надавалися йому в народній, рідній, доступній формі. Щоб зникла ся дика клясифікація мови мужицької — української, й мов панських —московської та польської; щоб чоловік з народу зрозумів і відчув, що він не понижає себе в очах «просвіщених» людей, держачися й жадаючи для свого ужитку зрозумілої рідної своєї мови, а підносить свою людську і клясову гідність, вимагаючи культурної ролі [й] значіння для свого язика. Щоб інтелігент зрозумів вагу національного елементу як підстави культурної й суспільної еволюції, зрозумів, що як наш нарід з своєї етнографічної підстави не зробить підстави національної й не пічне жити як нація, то він мусить умерти, розложитися, зігнити як нарід, і перед нами замість процесу розвою й життя лежить на довгі віки процес агонії, розкладу й руїни» («При кінці року», «Л.-Н.Вістник», 1907, I, 151-152). Щодо труднощів шляхів і способів такого національного перевтілення М. С. Грушевський не дурить себе, — він знає, що воно не дається легко, не робиться одразу, одним сміливим стрибком. Це процес тривалий, затяжний, тим більше, що українська суспільність може й повинна розраховувати лише на свої власні сили й ініціятиву, — «так, як зробила се наша закордонна Україна, десятиліттями тяжкої, мозольної праці створивши широку систему приватних інституцій наукових, просвітніх, економічних, політичних. Так, як роблять російські поляки, не чекаючи конституційних гарантій для сеї роботи, не тратячи духу від заборон і репресій, певні того, що дещо з розпочатого таки удержиться, і енергія, вложена в роботу, дасть свій плід, не вважаючи на всі перепони і заборони» («Антракт», — «Л.-Н.Вістник», 1908, I, 120). І тільки-но настала можливість точно зформулювати вимоги українства, це зробив М. С. Грушевський з вичерпною повнотою і докладним обґрунтуванням висунутих тез «на засадах рівноправности народностей і країв, на засадах національно-територіяльної автономії», як «інтеґральної частини в проблемі перетворення Росії на правомірну й упорядковану державу» («Наши требованія» в збірнику «Освобожденіе Россіи», див. також

«На руїнах» у збірн. «З біжучої хвилі»). При цьому автор, передбачаючи можливість заперечення, найбільше наполягає на одночасному розв'язанні національного питання для всіх народностей і на цілковитому задоволенні їхніх національних потреб, без поділу національностей на гідні й негідні, упривілейовані і обділені, дозрілі і недозрілі. У низці статтей («Національный вопросъ и автономія», «О зрълости и незрълости», «Конституційне питання і українство в Росії» та ін.) він якнайрішучіше повстає проти будь-яких «оцінок культурности, свідомости, історичної давности і дипломатичної обгрунтованости». Віддаючи належне всім національностям «однаковою мірою», М. С. Грушевський вітав скасування обмежень для поляків і жидів як початок, як перший крок до розкріпачення народів Росії, але «всіх, без вибору й поділу» («Равною мърою», «Конецъ гетто» та ін.). Ролю українців у цьому розкріпаченні він вважає особливо важливою і відповідальною з огляду на зазначені історичні основи українського національного руху й відсутність у їхньому середовищі агресивних елементів. Ідея національного відродження в Україні нерозривно пов'язана для М. С. Грушевського із звільненням широких народніх мас від усяких форм гноблення, як політичного, так і соціяльного. «Ідея відродження України на широких демократичних і свобідних підставах, — писав він у 1905 р., — має занадто стару й поважну історію, аби потрібувала здавати ще екзамен перед російською чи польською екзаменаційною комісією для одержання диплома поступовости чи ліберальности. Ідея оборони робочих мас була її невіддільною частиною; протест проти гнету й авторитаризму, брак усякої національної виключности, ідея рівноправного братства народів — логічними постулятами її розвою» («На руїнах», — «З біжучої хвилі», 41). Щодо зовнішніх, як і щодо внутрішніх українських справ письменник стоїть, як бачимо, на сторожі національної гідности, що уособлює вимоги широкого гуманізму та свободи.

IV

Є ще одне питання у сфері українського життя, до якого охоче повертається М. С. Грушевський — усе з того ж таки погляду доцільного використання всіх українських сил в інтересах демократизму й свободи — а це те саме — і в інтересах національної гідности в кращому значенні цього слова. Питання це полягає в координуванні дій серед самих українців, у розвитку в українському середовищі доцентрових сил і в паралізуванні відцентрових — того «атомізму», якому автор присвячує багато вимовних сторінок у своїх публіцистичних працях. Порятунок від марнування сил і розпорошення їх він убачає в ідеї «всеукраїнства». «Всеукраїнство, або український універсалізм — тісне єднання всіх частин української землі і підпорядкування всіх ріжниць, які їх ділять, спільній і єдиній

цілі — національному розвоєві, являється кінець кінцем не тільки бажаним само для себе — ідеально, так би сказати, але й для потреб місцевого життя її частин, для їх ближчих цілей і завдань» («З новорічних думок», — «Л.-Н. Вістник», 1910, 1, 56). Саме у формі такого всеукраїнського єднання для досягнення спільних завдань і одночасного задоволення місцевих потреб уявляється М. С. Грушевському вихід з тих непорозумінь, у наслідок яких доводиться розтрачувати марно суспільні сили на переборення взаємних незгод та упередженості. Особливо непокоять його в цьому розумінні стосунки між Україною і Галичиною, бо певне роз'єднання їх, що вже окреслюється, ґрунтується на політичних умовах, культурних традиціях і звичках місцевих діячів названих частин української землі. В інтересах українського національного розвою в теперішній стадії, на думку М. С. Грушевського, лежить «власне концентрація всіх національних сил, а для того — всіх частей української території. Треба розвивати в них почуття єдности, солідарности, близькости, а не роздмухувати різниці, які їх ділять і які при такім роздмухуванні можуть привести до нового відокремлення, культурного і національного різних частей української землі, як в данім разі — в відносинах Галичини до російської України і навпаки» («Галичина і Україна», — «З біжучої хвилі», 122). Принцип підпорядкування частковостей загальному безперечно правильний, але треба зазначити, що острах перед «атомізмом» і обава моментів роз'єднання заводять нашого автора іноді надто далеко, примушуючи його бачити прояви гуртківщини й поділу там, де, по суті, наявне лише доконечне й здорове критичне ставлення до негативних явищ. І на практиці сам автор, зрозуміло, не поділяє своїх побоювань, виступаючи з гострою критикою тіньових боків українського життя. У Галичині — нестача принциповости, опортунізм, схильність до «малих справ», захоплення завданнями найближчої хвилі на шкоду основним вимогам (усі статті в книжці «Наша політика»); в Україні — млявість у роботі й брак енергії, дезертирство, прагнення до не справджуваних дійсністю сподівань тощо завжди викликали щонайгострішу відсіч з боку М. С. Грушевського. І, звичайно, не роз'єднувало, а радше зближувало й було плідним таке ставлення, та й не могло бути інакшим: тверезе критика, хоч би скільки викликала незадоволення, завжди-бо є початком оздоровчим. Однією з найцінніших сторін у публіцистичній діяльності самого М. С. Грушевського є саме його незмінно критичне ставлення до дійсности при незмінно таки глибокій вірі в правоту української справи й певності в досягненні нею своїх корінних завдань. «Ми, —писав він, відповідаючи на напади принципіяльних противників українського відродження, — рядові робітники України, які постановили по силах наших виградити шкоди, заподіяні летаргією давніших поколінь, зачарованих страшними очима бюрократичного удава. Ми відчуваємо самі дуже живо нашу нечисленність і слабкість наших сил розмірно до великости нашого завдання, до великости

нашої національної маси. Але, — додає відразу ж М. С. Грушевський, — ми знаємо, що за нами стихійні, непереможні, непобідимі потреби нашого народу, — стримані, але невбиті. За нами сила вікових традицій, сила інстинкту національної самоохорони. Знаємо, що всі ми під Богом ходимо і під начальством живемо, але діло, якому служимо, лежить «за предълами досягаемости» («Грім, та не з тучі», — «Л.-Н.Вістник», 1907, VIII-IX, 390-391). І бадьорий поклик «Ukraina fara da se — Україна своє осягне», яким закінчується цитована оце стаття і який є ляйтмотивом усіх статтей М. С. Грушевського на суспільні теми, — це не тільки виплід віри. Це результат знання дійсности, правильної оцінки її і ґрунтованих на ній висновків.

У журнальній замітці, писаній до того ж поспіхом, я не можу, зрозуміла річ, вичерпати багатства тем, порушених М. С. Грушевським у його публіцистичних творах і розроблених часто з такою ясністю, що не лишає місця для сумнівів. Питання конституційної теорії і практики й аґрарне питання, засади автономно-федеративного ладу й взаємини польсько-українські та російсько-українські, питання загальноросійського життя й спеціяльні українські потреби, гостра відсіч супротивникам і встановлення зв'язків з природними союзниками українства, справи культури й політики, блискуча аналіза історичних основ нашого існування й нещадне нищення деяких леґенд сучасности і т.д., і т.д. — такі теми праць М. С. Грушевського, з конечности полишені цього разу поза нашим розглядом. Але спільною рисою для всього, чого торкалося перо М. С. Грушевського, є, на мою думку, ця глибока переконаність у правоті української справи, в досяжності й здійсненності основних завдань українського руху. До всіх питань він підходить як українець, з погляду життєвих інтересів українських народніх мас, які (інтереси) для нього ідентичні з вимогами людяности взагалі, з досягненнями всієї повноти людської культури. Цитований уже один раз вислів М. С. Грушевського: «пам'ятаймо — ми репрезентуємо великий народ, і повинні репрезентувати його гідно, достойно», — цей вислів не випадкова фраза в його вустах. Для нього це кровний висновок з усіх наукових розвідок про минуле українського народу й спостережень над його теперішнім. І в згоді з цим висновком М. С. Грушевський справді стоїть на сторожі національної гідности рідного народу.

Та при цьому він не забуває й людини взагалі, вимог людської особистости, законів людського суспільства. Людяність для М. С. Грушевського, звичайно, становить мету, але практично втілену в охороні гідности тієї частини людства, до якої він належить походженням, зв'язками й діяльністю. «Я, — писав якось М. С. Грушеський, — вірю в велику силу самоозначення колективного чоловіка, людської громади і в широку сферу ділання сього самоозначення» («Наша політика», 63). Цей «колективний чоловік» в образі рідного народу як учасника загальнолюдського життя й

культури безперечно, завжди стоїть перед М. С. Грушевським, надихаючи його на захист загальнолюдського в національній сфері й національного в загальнолюдській. Звідси той глибокий гуманізм і твердий реалізм, однакова увага як до широких завдань загальнолюдської культури, так і до конкретних потреб даних національних обставин, гармонійне поєднання яких так приваблює в публіцистичних роботах М. С. Грушевського. Звідси і вплив його на сучасників, і те провідне значення, яке надовго лишиться за ним в українській публіцистиці.*

* *Редакційна замітка:* Стаття Сергія Єфремова була видрукувана російською мовою в журналі «Украинская жизнь» (Москва), ч. 12, 1916. Російська назва статті: «Настражъ національнаго достоинства. Къ характеристикъ публицистической дѣятельности проф. М. С. Грушевскаго». З російської мови переклав *Олександер Рибалко* за українським правописом з 1929 р. Всі цитати подано за першодруками, з точним додержанням мови М. Грушевського.

СЕРГІЙ БІЛОКІНЬ
Інститут Історії НАНУкраїни
Київ, Україна

ЛИСТ ГЕОРГІЯ ЛОМОВА ДО КУЗИНИ — ГАННИ ГРУШЕВСЬКОЇ-ШАМРАЙ

Серед джерел до біографії Михайла Грушевського є матеріяли, що торкаються його стосунків з найвищим партійним і державним керівництвом СРСР. Оприлюднено їх давно, ще в роки війни, але досі належним чином їх не прокоментовано й не роз'яснено.

Перед війною і в роки німецької окупації київський будинок вчених містився на розі Прорізної й Пушкінської (будинок Зайцева), — тепер на тому місці розбито сквер. При будинку існували гуртки, і лише в цих карикатурно тісних формах німці дозволили організуватись київським вченим, колишнім співробітникам Академії наук, що з якихось причин не евакуювались углиб Росії. 19 грудня 1942 року історично-філологічний гурток влаштував у великій залі будинку вчених засідання, присвячене пам'яті Михайла Грушевського, якого кияни не так уже й давно, — щойно вісім років перед тим, — поховали.

Доповідей було три. Перша жінка-професор Київського університету Наталя Полонська-Василенко виступила з темою «М. Грушевський як організатор української історичної науки».[1] Її чоловік, третій Президент УАН Микола Василенко помер кілька років перед тим у власній хаті, щасливо уникнувши, таким чином, іншої долі. Колишній директор архіву Володимир Міяковський, побувавши на засланні, кілька літ поневірявся в пошуках заробітку, і це був один з перших його публічних виступів після звільнення. На новому, як завжди, архівному матеріялі він зробив повідомлення «До біографії М. Грушевського».[2] Нарешті, учениця Михайла Сергійовича Оксана

[1] Основні положення цієї доповіді відбились, правдоподібно, у її статті «Історична наука в Україні за совєтської доби та доля істориків», *Записки НТШ*, том CLXXIII, Париж; Чікаго, 1962, с. 7-15.

[2] Опубліковано: Міяковський В. «До біографії М. Грушевського: Студентські роки», *Краківські вісті*, 1944, чч. 69-70. Передрук: *Український Історик*, 1976, ч. 1-4 (49-52), с. 114-120. Про автора див.: Білокінь С. «Ім'я з-поза меж УРЕ», *Книжник*, 1991, ч. 1, с. 22-23.

Михайлівна Степанишина, звільнена з роботи в Академії 1 серпня страшного 1933 року (дальша доля її досі не відома), назвала свій виступ «Останні роки життя М. Грушевського».[3]

Інформація про це засідання з'явилась у зразково редаґованому львівському місячнику «Наші дні». Прізвище О. Степанишиної в хронікальних нотатках прозвучало двічі — у лютому й травні,[4] тож зараз важко збагнути, навіщо статтю її в березневому числі підписано лише криптонімом «О.М.». Для читачів «Наших днів» жадного секрету тут уже не було.

Хто така О. Степанишина? На жаль, її постать у літературі не висвітлено. Статтей про неї немає ні в «Енциклопедії українознавства», ані, природно, в «УРЕ» чи «РЕІУ». Були тільки згадки самого прізвища в працях Н. Полонської-Василенко та редакційна примітка в «Українському історику», біографічні відомості зводяться до такого місця: «Автор цеї статті О. Степанишина у 1920-их роках працювала в Історичних установах Української Академії наук. Вона була аспірантом при Науково-дослідчій катедрі історії України, яку очолював Михайло Грушевський. Також близько жила з родиною історика. О. Степанишина спеціялізувалася в соціяльній історії України другої половини 19-го століття».[5]

Як випливає з її особистої справи, Оксана Михайлівна Степанишина народилася 19 січня 1895 року в Старому Селі на Холмщині в родині народного вчителя. 1913 року закінчила середню школу в Холмі й поступила на історичний відділ Історично-філологічного факультету Харківських вищих жіночих курсів. Перевівшись на Київські курси (1916), закінчила їх року 1917. З 1 січня 1918 року вчителювала в кол. комерційній школі Хорошилової та 9 українській школі, у 1921-27 роках — у 1 трудовій школі ім. Шевченка. Працювала також у Лук'янівському робітничому клюбі й Центральному клюбі металістів. 1925 року зарахована аспіранткою науково-дослідчої катедри історії України УАН, трьохрічний аспірантський стаж закінчила в жовтні 1928 року. Прилюдний захист промоційної праці «Господарство Браницьких на Київщині та переведення реформи 1860-х років»[6] відбувся 7 жовтня 1928 року. Опонентами виступили О. Гермайзе та В. Щербина. Крім них, відгуки на цю працю написали також О. Грушевський, В. Данилевич та М. Грушевський.

[3] О. Степанишина, «Останні роки життя Михайла Грушевського», *Наші дні* (Львів), 1943, ч. 3, с. 4-5. Підп.: О. М. Передрук: *Український Історик*, 1981, ч. 1-4 (69-72). Криптонім «О.М.» вперше розкрив Л. Винар в *У.І.*

[4] Хроніка: Київ, *Наші дні*, 1943, ч. 2, с. 15; «Історично-філологічний гурток при Київському Домі Вчених в 1942 р.», *Наші дні*, 1943, ч. 5, с. 13. Підп.: Х.

[5] *Український Історик*, 1981, ч. 1-4, с. 174.

[6] О. Степанишина, «Господарство графів Браницьких на Київщині і реформа 1861 р. в їхніх маєтках», *Студії з історії України*, том III, К., 1930, с. 117-272.

Мешкала на Полтавській вулиці, 4 А, помешк. 2.[7] О. Степанишина опублікувала також розвідку «Сторінка з історії 1861 року в Шевченківських селах» (Студії з історії України. Том 2. 1929) та «Проєкт обіжника волосним правлінням з приводу складання уставних грамот» (Український археографічний збірник. Том 3. 1930).

Ім'я Георгія Ломова згадується в споминах О. Степанишиної в двох епізодах. Перший стосується московського арешту М. Грушевського: «В Москві, — розповідає вона, — опікувався Михайлом Сергійовичем (як він сам говорив) родич по матері Ломов. Довідавшись про арешт Михайла Сергійовича, Ломов пішов у Кремль на засідання політбюро, де завжди бував Сталін. Сталін начебто нічого не знав, дуже обурився таким свавільним вчинком НКВД і видав наказ негайно звільнити академіка Грушевського. І Михайло Сергійович опинився знову в Москві, дома».[8] Як бачимо, Ломов фігурує тут в самісінькому епіцентрі дуже важливих подій.

Політичний бік справи прокоментував у статті «Таємниця смерти академіка М. С. Грушевського: За радянською пресою і спогадами сучасників»[9] Григорій Костюк. З поправками помилок та деякими додатками автор передрукував названу статтю в своєму збірнику «На магістралях доби», звідки й цитую. На жаль, ім'я мемуаристки лишилось авторові невідоме, й він говорить про неї як про чоловіка («учень М. С. Грушевського, що захований під ініціялами "О.М."»). Епізод, що стосується розмови Ломова зі Сталіном Костюк коментує в такий спосіб:

> «В цій наївній цитаті людини, що не вміє бачити явищ в аспекті політичному є, мабуть, доля правди. Ломов, певна річ, міг бути і, можливо, що був (це треба встановити) родичем М. Грушевського, тож природно, він міг заступатись і, під час арешту Грушевського, інтервенювати в цій справі перед самим Сталіним. Сталін безумовно наказав (бо без його наказу такого в'язня як М. Грушевський не могли звільнити), щоб М. Грушевського з-під арешту звільнили і залишили надалі в його засланні. Але зробив це він безумовно не тому, що зважив на прохання Ломова чи на заслуги великого українського історика, а тому, що він стосовно М. Грушевського на той час мав уже свої особливі пляни».[10]

Вдруге з'являється Ломов у спогадах О. Степанишиної знов у дуже відповідальний момент:

[7] Архів Інституту історії України АН УРСР. Оп. 4, N 172, спр. 10.

[8] *Український Історик*, 1981, ч. 1-4, с. 175. Немає сумніву, що матеріял О. Степанишиної являє собою запис розповідей Марії Сильвестрівни Грушевської.

[9] Першу публікацію див.: Г. Костюк, *Останні дні життя академіка М. Грушевського: За совєтською пресою і спогадами сучасників*, Український збірник, кн. 1, Мюнхен: Ін-т для вивчення історії та культури СССР, 1954, грудень, с. 83-94.

[10] Григорій Костюк, *На магістралях доби: Статті на суспільно-політичні теми*, Торонто; Балтімор; Смолоскип, 1983, с. 25-26.

«Десь у вересні 1934 року, — розповідає вона, — викликали Михайла Сергійовича до Кагановича і пропонували там написати декларацію. Михайло Сергійович відмовився. Через два дні після того прийшов родич Ломова і сказав, що Ломов просив переказати, якщо Михайло Сергійович відмовляється написати декларацію, то він, Ломов, не певний за життя Михайла Сергійовича. «Ну що ж, так і буде», — спокійно відповів Михайло Сергійович, і більш розмов на цю тему не було».[11]

Григорій Костюк прокоментував і цей, другий епізод: «Що це була за декларація, якого політичного сенсу, — на превеликий жаль, автор цих спогадів не пояснив, бо напевно й не міг це пояснити. Можна тільки догадуватися, якої «декларації» вимагав секретар ЦК ВКП(б) від великого українського історика й першого будівничого відродженої української держави. І якщо Грушевський категорично відмовився написати ту «декларацію», якщо на дуже реальну погрозу, що її переказали через родича Ломова, він спокійно відповів: «Ну, що ж, так і буде», то ця відповідь його вже пояснює нам, якої «декларації» і для якої мети вимагали від академіка М. Грушевського в ЦК ВКП(б)».[12]

Стільки довідуємося про Ломова з мемуарів О. Степанишиної та статті Г. Костюка. Правдоподібно, цим і обмежуються згадки його імені в присвяченій Михайлові Грушевському літературі. У монографіях Л. Винара (1985) та Т. Примака (1987), навіть у статті Ю. Музиченка «Пастка»,[13] що частково, — але не цілком! — покривається з матеріалами Степанишиної, імені Ломова немає зовсім.

Справжнє прізвище Георгія Ломова — Оппоков. Генеалогію цього роду досі не вивчено. Відомі з Оппокових такі. Викладач Київського кадетського корпусу Захарій Захарович Оппоков (1845-?), син протоієрея, закінчив історично-філологічний факультет Університету св. Володимира.[14] Гідролог Євген Володимирович Оппоков (1869-1938) року 1929 був обраний на академіка ВУАН.[15] Правник і журналіст Іван Костянтинович Оппоков (1871-?) походив із

[11] О. Степанишина, «Останні роки життя Михайла Грушевського», *Наші дні*, 1943, ч. 3, с. 5; *Український Історик*, 1981, ч. 1-4, с. 177.

[12] Григорій Костюк, *На магістралях доби*, с. 28-29.

[13] *Українське слово*, К., 1941, 25 листопада, ч. 66, с. 3. Пор.: С. Білокінь, «Діялектика нищення», *Голос України*, 1991, 22 листопада, N 226, с. 8.

[14] Державний архів м. Києва, ф. 112, оп. 2, N 122, арк. 119-122. Він мав дітей Ганну, Софію, Сергія, Володимира, Віктора та Євгена. Із них Сергій (1875-1920) та Євген (1884-1920) Захаровичі дослужились до чину підполковника. 1920 року їх розстріляла київська губернська чрезвичайка: Від Київської губерніяльної Надзвичайної комісії. Вісті Київського губерніяльного революційного комітету, 1920, 1 жовтня, ч. 214, с. 2.

[15] *Історія Академії наук Української РСР у двох книгах*, кн. 2, К., 1967, с. 358-359: портрет. Список праць (бл. 350 записів) див.: *Матеріяли до обрання нових академіків*. К., 1929, N 68, с. 4-27. Пор.: Білокінь С. «На полицях спецфондів у різні роки», *Слово і час*, 1990, N 1, с. 75.

родини священика Київської єпархії, відомий як редактор-видавець двотижневого журналу «Зоря» (М., 1906) і автор статті про С. Петлюру в «Книгарі».[16]

5 липня 1978 року я розшукав у Москві сина Георгія Ломова — Юрія Георгійовича. За його відомостями, його прадід Захар Іванович Оппоков мав дочку Глафіру Захарівну (померла 30 січня 1918 року), що стала матір'ю Михайла Грушевського[17] та сина Іполіта Захаровича (народився у с. Сестринівці Київської губернії) Оппокових. Останній мав п'ятьох дітей — хірурга Віктора Іполітовича, історика Валентину Іполітівну, агронома Миколу Іполітовича, інженера Євгенію Іполітівну та визначного більшовика Георгія Іполітовича (1888-1937), одруженого з Наталею Григорівною Подляцькою (1891-1958).

Георгій Іполітович Ломов народився в січні 1888 року в Саратові. 1903 року почав працювати в Саратовській організації РСДРП. На VI з'їзді (1917) обраний до ЦК. Учасник усіх з'їздів Рад. Увійшов до першого складу Раднаркому РРФСР як нарком юстиції, був обраний до ВЦВК. Провадив у Москві націоналізацію банків і промисловости. 1923 року призначений головою Нафтосиндикату, очолив Донвугілля. Написав працю «Ближайшие перспективы торговых отношений России с Украиной» (М., 1918, у співавторстві), спомини про жовтневі події 1917 року[18] тощо. Був звинувачений у троцькізмі й знищений.[19] Виходить, Георгій Ломов доводився Михайлові Грушевському кузеном.

Повернувшись із еміграції в Україну, Грушевський для реалізації своїх задумів потребував різнобічної підтримки на всіляких щаблях державної влади. Викликаючи ревнощі інших керівників Академії (того самого М. Василенка), він успішно просував свої справи в Харкові, використовуючи давні партійні зв'язки. Як бачимо, простежується вплив його зв'язків родинних. Сам Михайло Грушевський являв собою фігуру остільки визначну, що перебільшувати ролю

[16] Віктор Дудко, «Лихоліття»: доля російської версії, *Книжник,* 1991, ч. 3, с. 56-58.

[17] Пор.: Любомир Винар, *Молодість Михайла Грушевського,* 1866-1894, Мюнхен; Нью-Йорк: УІТ, 1967, с. 6; його ж *Автобіографія Михайла Грушевського з 1926 року,* Нью-Йорк, Мюнхен, Торонто: УІТ, 1981, с. 7, 33.

[18] Г. Ломов, *В дни бури и натиска,* [М.,] 1931, 31 с.

[19] *Новейший энциклопедический словарь: Современные политические деятели.* Дополнит. вып. Составлен по 1 мая 1928 г. Л., 1928. Стовп. 108-109; *Энциклопедический словарь Русского библиографического института «Гранат».* Изд. 7. Том 41, ч. 1. Приложение: Деятели Советской Социалистической Республики и Октябрьской революции, с. 337-338.

Д. П. Коновалов, Г. И. Оппоков-Ломов, Саратов: *Приволжское книжное издво,* 1976, 96 с.

П. Виноградская, «Любимец рабочих застав», *Известия,* 1963, 9 февраля; Е. Д. Стасова, «Жизнь, отданная партии», *Правда,* 1963, 10 февраля; В. Кузько, «Человек многогранных интересов», *Экономическая газета,* 1968, Февраль, N 6.

тієї «опіки», яку міг надати йому його кузен, при всій неординарности, ба попросту винятковости його соціяльної позиції, звісно, не варто. Але сприяння було, і його треба враховувати.

Мета даного повідомлення — ввести в науковий обіг два документи, що йдуть безпосередньо від Ломова й стосуються ще одного ключового моменту в житті Михайла Грушевського — його повернення з еміграції. Виявляється, що й тут Георгій Ломов сказав своє слово. Як людина, що мала в цій тоталітарній державі добру інформацію, до того ж родич, він дав Грушевському запевнення в його особистій безпеці й певній перспективі наукової роботи. Це він зробив у приватному листі до рідної сестри вченого й президента — Ганни Сергіївни (родичі називали її Галиною), яка мала з Михайлом Сергійовичем прямий контакт.

Текст листа, оригінал якого зберігається в приватній збірці, такий:

Дорогая Галя!

Мама мне передала о том, что Михаил Сергеевич несколько опасается приехать в Советскую Россию.

Со своей стороны я следил все время за разсмотрением вопроса о разрешении М.С. приезда. Я должен сказать, что приезд таких крупных лиц как М.С. у нас обсуждается в самых высоких инстанциях и только после этого уже выносится то или иное решение. Поэтому, если М.С. по приезде не будет заниматься прежней политической работой, то он спокойно должен приехать на Украину, тем более что и мы в серьез перешли к украинизации всего совапparата, школы и пр.

Я знаю, что решено М.С. предоставить полную возможность работать во всех научных о[бщест]вах, академиях и пр.

Да, наконец, ведь надо сказать, что имя М.С. исключает возможность «надуть» — это пахнет ведь политическим скандалом на Европу, а нам это не выгодно.

Крепко жму руку.

С приветом Г. Оппоков (Г. Ломов)

6/II — 24 г.

Як партієць-практик з дореволюційним стажем Г. Ломов, бачимо ми, зве діяльність представника іншої партії не якимось жаргонним виразом, як повелось у дальші роки, а «політичною роботою». Тим часом привертає увагу й те, що адресант, маючи на увазі морально-етичні здатності більшовиків, можливість обдурити не відкидає, — він каже лишень, що більшовики не можуть обдурити фігуру видатну, та й то не з поваги до даної людини, а тому, що це пахне «політичним скандалом на Европу, а нам це не вигідно». Цей уступ листа містить не якісь конкретні відомості, а лише особисті міркування Ломова, проте для розуміння ситуації в СРСР він міг би дати без міри більше, ніж увесь текст попередній. Якби Грушевський не так перейнявся був надією на наукову роботу в Києві й прочитав цього листа в спокійнішому й розсудливішому настрої,

він зміг би передбачити те, що вже тоді задумували проти нього радянські можновладці. Маю на увазі хоча б і відому інструкцію окружних відділень ОГПУ, що розтиражовували відповідну вказівку харківського республіканського:

Сов. секретно
Август м-ц 1925 года
Всем Р.Р. (районным руководителям?) ОГПУ Лубенского Округа
Чернухский р-н тов. Л-ий

«История Украины-Руси» идеолога украинского национализма проф. Грушевского признана враждебной и вредной для Сов. власти лженаучной историей. Вопрос о запрете этой книги сейчас рассматривается Правительством СССР и ОГПУ в Москве. А пока предлагаем Р.Р. фиксировать всех тех, кто проявляет интерес к упомянутой книге и ее распространяет среди населения. Информируйте об этом наших с/о (секретных осведомителей) и обяжите их усилить наблюдение за такими лицами.

Нач. Луб. Окр. Отд. (Двианинов) Упол. ПП (полномочный представитель) ОГПУ (Казанцев)[20]

Не можна не згадати тут і таємного листа завідувача київською філією Державного видавництва Україна (ДВУ) Євгена Черняка харківському правлінню (орієнтовно датується 1925-26 роками):

«Сейчас [с]права з виходом в світ «України» ускладняється. «Україну» не треба уявлять собі як скромний журнал, а це організація, яка нараховує сотню співробітників — і вони так на нас давлят[ь,] що коли б не певний відпір, то ми мали б в друкарні вже 6 — а то і 7 число. Стат[т]і що раз дальше стають більше не витриманими, і коли раніш удавалось їх переконувать про необхідність змін тих чи иньших, сейчас це зробить трудніше, тому що й вони на це меньше йдут[ь]».[21]

Думається, що відносно перспектив наукової роботи в цій країні Ломов добросовісно помилявся. Сам він, людина, що займала високу посаду в апараті, не знав усіх можливостей цього апарату й сам зрештою загинув. Лист цікавий вказівкою на те, що питання про повернення М. Грушевського в Україну вирішувалось у Москві на найвищому державному рівні. Можна уточнити й маштаби підтримки, яку міг надати Грушевському Ломов. Він міг зняти клопотання в політбюро, коли Михайла Сергійовича арештували, адже цього вимагали вже якісь загальногуманістичні ідеали, все-таки він походив з хорошої родини (батько протягом тридцяти років займав посаду управителя саратовського відділу державного банку), 1906 року закінчив стару гімназію, навчався на юридичному факультеті Петербурзького університету. Але ідеологія їх роз'єднувала, й надто ангажуватись у підтримці колишнього Президента України йому теж не хотілось. У цьому відношенні розставляє крапки над «і»

[20] П. С. Лихо, «Советская власть на местах», *Український збірник,* Мюнхен, 1957, Кн. 8, с. 147.

[21] Державний архів Київської области, Ф. 2933, оп. 1, N 127, арк. 31.

невідомий досі лист Г. Ломова до Х. Раковського від 6 червня 1923 р.:

Уважаемый товарищ Христиан Георгиевич!

В Киеве у меня совершенно нет знакомых, и я обращаюсь непосредственно к Вам. Мои буржуазные родственники, теперь совершенно разоренные и много вынесшие горя (нами расстреляно два брата в семье) просят о том, чтоб Михаила Николаевича Табурэ, служащего в уфинотделе Белой Церкви, перевели бы в Киев. За то, что Табурэ не будет заниматься никакой политикой, я ручаюсь. Он честный чиновник, знающий свое дело. Мне бы очень хотелось, чтоб Вы, Христиан Георгиевич, на моей записке поставили резолюцию и двинули все это дело. Поверьте, что за Табурэ можно просить. Я не просил за своего двоюрод.[ного] брата Михаила Грушевского, ибо он может опять начать свое украинское самостийничество, но за этого более мелкого человека мне хотелось бы Вас попросить.

С товарищеским приветом Г. Ломов.

6/VI 23 г.

Мой адрес: Екатеринбург. Председатель Уральского областного эконом.[ического] совета.

Адрес жены Табурэ: Киев, Мариинско-Благовещенская ул., д. N 95, кв. Гвоздик, для передачи С. З. Табурэ.

Резолюція: «т. Солодубу: Прошу послать письмо в г. Киев и сообщить т. Ломову о сделанном. Х. Раковский. 20/VII».[22]

Ми бачимо, що перед своїми «буржуазними» родичами Г. Ломов охоче підкреслював свою прихильність і готовність допомогти (ніби й допомагав їм). Та партійність орієнтувала його на ще одну ціннішу систему, що на першу ніяк не накладалася. Партійна дисципліна, «відданість ідеалам комунізму», зрештою, страх — кожне робило свою справу й менш чи більш паралізувало патріотичні пориви. Ця роздвоєність, притаманна всім українським комуністам, яку кожен по-своєму прагнув приховати, дуже характерна й відіграла величезну ролю у соціяльній психології свого часу. Конкретно беручи, становище Ломова було дуже не просте. Він чудово розумів, що об'єднати українського лідера з владою, якій він, Ломов, служив, неможливо. Тож, звертаючись до Раковського, він відмежовується від Грушевського, ледве не підставляє його. Пізніший лист до Ганни Сергіївни, коли питання з переїздом Грушевського «найвищі інстанції» вже вирішили, він, так само перейнятий цілковитою довірою до політики партії і її доброї волі, зміг написати вже багато оптимістичніше. Минуло кілька років, і Грушевський зазнав цілковитого життєвого краху, а там невдовзі загинув і сам Ломов.

Такий реальний перебіг фактів, логіка якого виводить нас на ширшу й винятково важливу проблему взаємозв'язку національних і соціялістичних ідеалів у єдиному соціюмі.

[22] Центральний державний архів Жовтневої революції України, Ф. 2, оп. 2, N 462, арк. 198, 198 зв.

Діячів петербурзької української студентської громади Миколу Скрипника та Івана Трубу 1902 року заслали до Іркутська разом, і громада опікувалася ними, надсилаючи їм гроші й усе потрібне. За кілька місяців Скрипник однак переорієнтувався і знайшов собі «іншу опіку», про що його товариш і сповістив своїх земляків.[23] У цій самій громаді одночасно діяли Ольга Петрівна Косач (вийшла заміж за М. Кривинюка), Борис Іваницький, Сергій Шемет, Дмитро Дяченко, Віра Попова (згодом за Ф. Матушевським), щойно згаданий Труба й Гліб Бокій, потім один із чільних керівників ОҐПУ.[24] Ім'ям останнього названо пароплав, що перевозив в'язнів на Соловки.

Еміграційний борець проти сепаратизму М. І. Ульянов писав: «На еміграції досі живуть москвичі, що тепло згадують «Симона Васильовича» (Петлюру) з часів, коли перед Першою світовою війною він видавав у Москві самостійницький журнал».[25] Нічого дивуватися, що вже 1906 року Петлюрі був добре відомий Ленін як живий реальний публіцист. Рецензуючи його брошуру «Победа кадетов и задачи рабочей партии» (СПб., 1906), С. Петлюра дав доказ ледве що не особистого з ним знайомства: «З властивою йому логічністю і умінням, — відзначав він, — розбирає автор докази як кадетів, так і правого крила російської соціял-демократії (меншовиків) за вибори в Державну думу й виводить на чисту воду всю їх безпідставність і мильність».[26]

Скандальні симпатії Винниченка до більшовиків загальновідомі. Багато дає для розуміння їхніх підстав принагідне зауваження еміґраційного публіциста: «Будучи при українській владі, [Винниченко] піддержував рівночасно зносини з більшовиками (аджеж і вони «товариші» були)».[27]

Більше того, російський історик С. П. Мельґунов повідомляє, що в листівці «Союзу визволення України», випущеній 1914 року в Костянтинополі, Парвус і Ленін розхвалюються як «найкращі марксистські голови».[28] Вищезгаданий М. І. Ульянов, викриваючи аморальність Леніна за використання грошей і німецьких зв'язків «купця російської революції», з приводу цієї листівки зауважує: «Мабуть, уже тоді Парвус був спільним господарем для тих і других (себто для більшовиків і діячів «СВУ». — С.Б.), а протягом

[23] Ол. Лотоцький, *Сторінки минулого*. Частина друга. Варшава, 1933, с. 94.

[24] Існує фото (в архіві УВАН у Нью-Йорку та в приватній київській збірці), де Г. Бокій сидить у центрі, у вишиваній сорочці, із смушковою шапкою в руці — поруч із Ольгою Косач.

[25] Н. И. Ульянов *Происхождение украинского сепаратизма*, Нью-Йорк, 1966, с. 274. В Ульянова помилково: «самостийническую газету».

[26] *Вільна Україна*, 1906, апріль, число 4, с. 73-74; Київ, 1991, N 2, с. 127-128.

[27] Клим Обух, «Про великого українського самостійника Миколу Міхновського», *Свобода*, 1937, 5 травня.

[28] С. П. Мельгунов, *Золотой немецкий ключ большевиков*, Париж, 1940, с. 18.

війни він остаточно зв'язав їх через своє копенгаґенське відомство».[29]

Відомостей такого роду безліч. Усі вони ґрунтуються на кількох фундаментальних обставинах. Перша з них та, що в українському національному русі з усього можливого спектру політичних партій рішуче переважали партії соціялістичні, що базувались на марксистському вченні. Друга обставина полягає в спільних життєвих труднощах, спричинених переслідуваннями царського самодержавства, що здавались тоді вищою мірою несправедливими й жорстокими. Спільне перебування на засланні чи еміґрації породжували певну близькість і психологічну можливість взаємодії українських соціялістів із соціялістами загальноросійськими, чиє ставлення до української культури було чи не гірше за ставлення царату. Третє — традиційна самовідданість українських діячів («самоотверженных малороссов»), що залюбки поступались інтересами нації перед примарними інтересами тієї чи іншої спільноти. Доходило до того, що, скажімо, Дмитро Антонович міг дозволити собі проголосити дослівно таке: «Національне питання це вигадка буржуазії, для пролетарів воно не існує».[30] Четверта обставина зводиться до систематичних спроб української соціялістичної публіцистики (С. Єфремов та ін.) представити викривальний аналіз соціяльних протиріч за одну з найважливіших складових частин українського дореволюційного письменства. Обставини цього роду ставили українських діячів в ідейну залежність від силового поля численніших російських соціялістів, які в національному питанні —повторюю — стояли на багато реакційніших позиціях, аніж саме самодержавство.

Цю проблему розуміли ще Драгоманов і Житецький (автор листа до Лоріс-Мелікова), але політична незрілість і некваліфікованість українських політиків раз-у-раз змішували національні й соціяльні ідеали й домагання, підмінювали перші другими. Це вищою мірою послаблювало український рух і зрештою стало не останньою причиною його поразки.

Взаємини М. Грушевського з Г. Ломовим — це ще один контакт українського діяча з діячем комуністичним. Ілюзії останнього призвели до фізичної загибелі його самого, але об'єктивно в листі до кузини Ганни Грушевської-Шамрай Г. Ломов дезінформував Михайла Сергійовича щодо перспектив його діяльности в Радянській Україні.

[29] Н. И. Ульянов, *Происхождение украинского сепаратизма,* с. 271.

[30] Д. Антонович, «Неіснуюче питання», *Праця,* 1904, ч. II, с. 4. Підп.: Северин Войнович.

ІГОР ГИРИЧ
Українське Історичне Товариство
Київ, Україна

ЛИСТИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ДО ВАСИЛЯ КУЗІВА

Василь Кузів (1887-1958) належить до тієї групи українських культурних й громадських діячів, з котрими М. Грушевський мав найтісніші й найжвавіші стосунки, і був одним з небагатьох людей, з якими історик був у дружніх і теплих відносинах до останнього моменту.

Пастор Василь Кузів на початку 1920-х рр. був проповідником української громади в Нью-Йорку протестантської евангелицької церкви. Знайомство їх відбулося через листування. Професор звернувся до української еміграції Північної Америки в зв'язку з жахливим голодом в Україні в 1921-1923 р. Заклик було надруковано в кількох українських часописах. Василь Кузів відгукнувся одним із перших. Під його впливом в Нью-Йорку було створено Комітет об'єднаних товариств помочі Україні. Зібрані кошти, посилки з харчами переправляли у Відень до М. Грушевського і вже звідти йшли головним чином до Києва, де історик найбільшу увагу приділяв українській інтелігенції.

Але найпоширенішою темою у листуванні була допомога і підтримка для Українського Соціологічного Інституту (УСІ) у Відні, що створив і очолював М. Грушевський. Кінець 1921 р. був моментом дуже сильної грошевої кризи цієї інституції. Кошти, які мав Михайло Сергійович в перші роки еміґрації, майже вичерпалися і УСІ, а також журнал закордонної делеґації УПСР «Борітеся — поборете!» могли припинити своє існування, тільки почавши діяти.

Під впливом В. Кузіва вищезгаданий комітет та комітет «Відродження» в Детройті зробили невеликі грошові внески на підтримку віденських установ М. Грушевського. Та для історика було необхідне постійне джерело фінансування. Його він розраховував мати в США через численні українські книгарні й видавництва Америки, котрі, продаючи книжки, видані УСІ та іншими видавництвами, пов'язаними з М. Грушевським, і пересилаючи доляри у Відень, тим самим фінансували наукові установи професора. Але плянам спочатку не судилось цілком оправдатися.

Історичні книжки брали українські книгарні Північної Америки без охоти, виплачуючи знижені ціни за примірники.

В. Кузів, на прохання історика, почав з свого боку впливати на видавців й книгарів, підштовхувати, контролювати розповсюдження і пересилати виручені гроші до Відня. Справа продажу за його допомогою направилася. Були видані нові книжки у видавництві УСІ, зокрема: «З початків українського соціялістичного руху. Драгоманов і женевський гурток», та «Початки громадянства. Генетична соціологія» М. Грушевського, чотири томи «Замітки й матеріяли до української революції 1917-1920 рр.» П. Христюка, «Галичина в 1918-1920 рр.» М. Лозинського, «Теорія нації» В. Старосольського, «Держава і соціялістична суспільність» М. Шрага, «Примітивні оповідання, казки й байки Африки і Америки» К. Грушевської. Через В. Кузіва М. Грушевський нав'язав більш тісні контакти з найбільшими книгопродавчими установами Північної Америки, передусім з вінніпезьким, «Канадійським ранком» і його видавцем З. Бичинським, з Нью-Йоркською книгарнею «Січовий базар» — В. Цісиком і М. Сурмачем, з книгарнею «Український базар» — І. Фариняком і Ю. Цебринським. З більш меншими установами контакти були епізодичними.[1]

Крім видань УСІ і журналу «Борітеся-побороте!» М. Грушевський через В. Кузіва продавав також книжки видані власним коштом, а саме т. 8 «Історії України-Руси», перші три томи «Історії української літератури», видані «Дніпросоюзом», «Ілюстровану історію України», «Культурно-національний рух»; шкільні читанки з історії України І. Копача і А. Крушельницького, що виходили в Галичині і де друкувалися популярні нариси історика.

В. Кузів незабаром став представником інтересів М. Грушевського; йому історик доручав виключне право користуватися коштами отриманими від продажу книжок, коли почав готуватися до повороту на Україну.

Довіря М. Грушевського до В. Кузіва збільшувалось з кожним місяцем. Відчувши незручність пересилки грошей в поштових конвертах історик попросив пастора поладнати справу пересилки долярів одним з американських банків через кореспондентські рахунки Женевського банку на своє прізвище в останньому. В. Кузів знову досить оперативно виконав це прохання — доручення історика.

В 1923 р. М. Грушевський навіть попросив В. Кузіва взяти під свою опіку, в разі своєї смерти, дружину і доньку, на що пастор Василь знову погодився. Історик був сам здивований цією безкорисною допомогою і невідомністю В. Кузіва. Він вважав В. Кузіва

[1] Від редакції: В «Українському Історику» видруковано «Листи М. Грушевського до Е. Фариняка» за редакцією М. Антоновича, У.І. ч. 1-4, 1976, ч. 1-3, 1977, ч. 1-4, 1977.

поряд з К. Студинським у Львові двома найвірнішими й найдовіреніщими своїми особами. Перший зв'язував М. Грушевського з Америкою, другий з Галичиною.

Тому не дивно, що прохання В. Кузіва написати книгу «З історії релігійної думки на Україні», в тих обставинах, коли вся родина Грушевських в основному могла існувати в еміграції за рахунок підтримки пресвітеріянського проповідника; не могло бути не виконаним. Тим більше, що М. Грушевському ця робота була, як замовна спеціяльно, оплачена. Цю умову історик обумовлював як обов'язкову.

В листуванні заторкувалися й інші теми. Зокрема питання повороту на батьківщину, що обговорювалась від початку спілкування в 1921 — по самий від'їзд у 1924 рр.; проблема відносин М. Грушевського з урядом Е. Петрушевича і взагалі новини з галицького політичного життя; новини Київського злиденного життя української інтеліґенції; контакти М. Грушевського з представниками радянського уряду України в Відні та Празі. Релігійна тематика розглядається в листах приблизно в такому ж обсязі, як вище подані теми.

В. Кузів запрошував М. Грушевського до США, щоб той став професором Принстонського університету. В зв'язку з цим історик порушував питання свого ставлення до української еміґрації Північної Америки.

З поверненням М. Грушевського на Україну, його зв'язки з В. Кузівом не припинилися. Він закінчив у 1924 р. рукопис. «З історії релігійної думки». Потім в наступні роки полагоджував справу приїзду пастора на Україну.

Листи М. Грушевського, що зберігаються в ЦДІА України в м. Києві, ф. 1235, оп. 71, Спр. 226, охоплюють період з 1921 — по 1927 рр. (найактивнішими часами були 1922-1923 рр.). На схороненні знаходиться біля ста листів М. Грушевського, що переховуються в оригіналах і копіях через кальку. Копії були у віденському еміґрантському архіві історика, оригінали віддані В. Кузівом в 30-ті рр. в архів Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (Л. Биковський «В. Кузів і М. Грушевський», Вінніпеґ-Детройт, 1968, стор. 18). Після Другої світової війни вони були об'єднані в одному фонді і в одній справі. Нижче подано в цілості або скороченні лише ті листи, або ті місця в листах, де йдеться про відношення М. Грушевського та його оцінки релігії та церкви.[2]

[2] Від редакції: Зв'язки В. Кузіва з М. Грушевським обговорено в монографії Лева Биковського, *Василь Кузів 1887-1958*. Його життя і діяльність. Торонто-Детройт: Українське Євангельське Об'єднання в Північній Америці, 1966, стор. 28-30, а зокрема в статті Л. Биковського, «В. Кузів і М. Грушевський, «*Євангельський Ранок* (Детройт), ч. 1023-1027, 1968, стор. 4-9 (цю статтю видано окремою відбиткою).

Пастор Василь Кузів написав такі статті і спогади про проф. М Грушевського: «М. Грушевський, а євангельська справа, «*Віра і Наука* (Коломия), чч. 8-9, 1935;

Ч. 1

Vöslau, villa Rien Wien, Kirchengasse 41
25.VIII.1921

В. Поважаний Добродію!

Рівночасно одержав я Вашого листа з 28.VII (а перед тим довшого листа з 15.VIII — на котрий взявсь відписувати — але перервавсь, довідавшись, що прийшов новий лист) — і також листа від д. Костева з чеком на $50. Я пишу йому разом з сим, але що його адреса дуже сумарична, то долучаю його копію Ви будете ласкаві йому передати, якщо він його не дістав.

Не повторюючи писаного в ним, я перед усім висловлю щиру подяку за Вашу готовність на повороті зайнятися справою Укр. Соціол. Інституту Драг[оманівських] громад і ширення своїх книжок. Хоч якісь там легкодушні люди, як Ви пишете, заявляють, що вони не допускають можливості, аби я був в матеріяльній потребі, — проте зістається сумним фактом, що тих кілька тисяч книг, які я одержав за гонорар від «Дніпросоюзу», се мій одинокий ресурс на будучий рік. Щаджу як можу, але життя так скажено дороже, що й ощадність не помагає. Отже зробите мені велику прислугу, коли розвинете акцію й спродасте моїх книжок якусь більшу скількість..! Знаю, що се не легко йде і у Вас — до багатьох я звертався, але маю, дуже мало хто взяв сю справу собі до серця. Але у Вас, здається кращий елемент, ніж де інше.

Укр. Соц. Інститут се зараз майже єдина наша наукова репрезентація перед світом, се має своє значіння! Остання книжка — Антологія укр. літератури по французьки стрічає велике спочуття. Але його засоби матеріяльні вичерпались. Я мусів припинити друк Історії революції Христюка — хоч се єдина скільки небудь повна і об'єктивна праця, яку можна противставити ворожим брехням. Нема з чим узятись за виданнє (по франц.) історії літератури, а навіть не знаю як докінчити книжку Лозинського про Галичину 1918-1920 р., що вийшла понад премійяльні кошти — бувшого фонду «Комітету Незалежної України», через здорожіння друку. Коли зможете заохотити Ваших людей на якусь пожертву, колись се вдячно згадається Вам! Має воно не тільки культурне, а й національно-політичне значіння!

Ваше пояснення, що Ви працюєте в пресвітеріянському семінарі, мене дуже зацікавило, особливо в зв'язку з тим, яким я пізнаю Вас у Ваших листах. При нагоді, коли матимете вільну хвилю напишіть мені про українських пресвітеріян: чи багато їх, чи пресвітеріянство відбивається на їх моральнім громадськім характері, чи багато інтелігенції, проповідників, чи мають поміч від америк. організацій (не укр.), як живуть з укр. не пресвітеріянами, чи Ваш комітет міщаний чи пресвітеріянський, чи в Ню-Арку самім багато пресвіт.?

Се не пуста цікавість. Признаюсь Вам довірочно, що мене дуже займає гадка про моральне виховання укр. народу після пережитої руїни. На правосл.

«Михайло Грушевський а Євангельська Церква (Спомини), *Всеукраїнський громадський релігійний збірник*, кн. 2, Майнц-Кастель, 1948, стор. 21-23; «Моя подорож до Києва. Спомини», *Канадійський Ранок* (Вінніпег) чч. 725-730, 1951. Листи М. Грушевсткого до В. Кузіва від 9. IX. 1921 до 25. VIII. 1925 видруковано в ж. *Віра і Наука*, чч. 8-9, 1935.

І. Гирич і В. Ульяновський обговорюють відношення історика до релігії в статті «Релігія та церква в житті і творчості Михайла Грушевського», в М. С. Грушевський, *Духовна Україна. Збірник творів*. Київ, «Либідь», 1994, стор. 521-544

церкву, хоч навіть вони українізувались би, я не маю надій, так само й на штунду, на котру надіялись старші укр. соціялісти (Драгоманів і т.н.). Я думав про квекрів, яка Ваша гадка про них — і про можливість пресвіторіяльних місій? Але се річи дальшого часу, і тому прошу о довірочність. Підчеркну, що мене займає не релігійна сторона, а виховання характеру, солідарности, моральности. Вибачте нерозбірне писанє. Ваш М. Грушевський.

P.S. Я тепер на селі* і не маю книжок під рукою, незадовго пошлю Вам Борітеся і все иньше. «Драгоман. Громади» я позичив трохи грошей з фондів Соціол. Інст., був би дуже рад, якби Ви щось для неї зібрали, щоб я міг покрити сю позичку. Хлопці щиро шукають дороги, не хочуть іти за большовиками сліпо, будучи соціялістами і навіть комуністами, — я вважаю, що в сій духовій роботі їм треба помагати. Все наше житє шукає нових доріг, і не можна вгадати, котра доведе до цілі, треба помагати всім хто чесно, в бажанню добра народови шукає дороги. Така провідна гадка моєї діяльности: «Не вважай на врожай, сій жито — хліб буде». *Ваш М.Г.*

* *Як би ті Панове, що не вірять в моє трудне положеннє, бачили те піддаше в* Voslaй, в якім я пересидів і працював в сьогоднішню спеку — виславши хору жінку і доньку на курацію; щоб хоч трохи їх підлікувати — а сам мусів щадити на собі як міг, може б прикусили язика! А преціньо за 30 літ тяжкої і хосенної праці я може заслужив того, щоб мати якусь вигоду на старість.

ЦДІЯ України в м. Києві, ф. 1235. — Оп. 1. — Спр. 266. — Арк. 2-4

Ч. 2

9.XI.1921

Високоповажаний Добродію!

Тільки що одержав Вашого листа з 15.X, в котрім Ви висловлюєте побоювання щодо Січ[евого] Базару. Стримую дальшу висилку книг йому, а Вас дуже прошу —

1) допильнувати, щоб він гроші за післання йому вислав

2) ужити иньших способів і впливів до продажі моїх особистих і наших (Укр. Соц. Інституту і Борітеся) видання — бо се наша єдина дошка ратунку в нинішній критичній хвилі. Через це остаюсь Вам клопотати голову.

Спішачись відповісти, не буду писати ширше про порушену раніше справу. Скажу коротко: початком Вашої акції на Україні я вважав би не вербуваннє охотників до Вашого семінарія серед інтелігенції, особливо емігрантської, а організацію хоч би невеликої місії на Україну, яка б попрацювала на грунті, по селах, знайшла б адептів між молодіжю сільською — сею нашою надією многонадійною, яка представляється дуже гарно, як оповідають новоприбулі люде. Я не неї у всім рахую, і втім моральнім підйомі, про котрий пишу.

До річи, чи Вам відомо, що пок[ійний] Драгоманов, з початку дуже цікавившись штундою, пізнійше сам уложив рід с е о для нової реліг. організації? Вона надрукована в VI т. переписки з Павликом. Коли Вам се не звісно, сього тому не ма, а Вас се заінтересує, я Вам перепишу (воно дуже не велике).

Поки що витаю і дуже прошу що можна зробити.

Ваш М. Грушевський

ЦДІЯ України в м. Києві. — ф. 1235. — Оп. 1. — Спр. 266. — Арк. 12

Ч. 3

Wien VII Kirchengasse 41
22.XII.1921

ВПоважний Добродію. Отже вибрався я з Відня, де нам так тяжко жилося сеї осени, та згідно з обіцянкою берусь до листа до Вас з приводу Вашої програми Собору.

Я згадував про відомости з України (м. ин. з Харкова від знайомих, що туди поїхали в вересні — про зріст релігійности в населенню. Сей зріст одначе використовується найбільше старим православним духовенством для скріплення своїх впливів, в меньшій мірі, очевидно, використовується українцями для українізації церкви — часто зверхньої, тому я не вважаю її цінним. Але єсть при тім деякі реформаційні течії, котрим бракує об'єднання, помочи організації. Коли б союз євангельських сект в своїй акції на Україні потрапив зв'язатись з сими течіями се здавалось би мені важним для справи. Союз міг би це зробити включивши в свій склад «Свободні православні громади», чи як вони там називались, се облегшило б для багатьох, котрим не хотілось би розривати з батьківською вірою, приступлення до нової організації, котрий союз міг дати інтелектуальні і організаційні сили. Як Ви мабуть знаєте, правосл. церква в відносинах до інших церков і сект не така ригористична і нетолерантна, як католицька. Багато значить, що у неї нема такого зовнішнього центру як Рим, коли вона стане фактично автономною дорогою місцевих соборів і буде мабуть можна зреформувати знарядом морального підвищення. Тому не треба до неї ставитись задиркувато, войовничо, а притягати сучасні елементи, не жадаючи різкого розриву формального відразу.

Признаюсь, мені не зовсім ясно, наскільки се підходить нинішнім пресвітеріянам. Стара Прав[ославна] церква була дуже нетолерантна супроти инакомислящих, цупко тримались за букву Біблії і т. інш. Тим часом для даного моменту, я думаю, треба як найбільшої толеранції в питаннях про догмат, св. Письмо, пекло, рай, взагалі річи позасвітові, як найбільш натиску класти на упорядкування життя на землі — гуманність, чесність, доброту, солідарність, відданість свому народу, але краще людству, і т.д. З сього боку интересує мене акція, і з сього боку вона має успіх. Я сам колись був дуже вірующим і релігійним чоловіком, але я не хотів би, щоб користуючи з нинішньої кризи людям завертали голову біблією, пеклом, небом. Треба подумати про знищену і осквернену землю. Моральна висота В[ашої] церкви з сього боку дуже висока. В начертаному Вами програмі важне місце займають питання укр[аїнської] культури в широкім розумінні слова. Се дійсно справа *некуча.* Треба українців вирвати з духової неволі польської (в Галичині) — Московської (на Вел. Україні).* Для того треба розвивати літературу, науку, мистецьку діяльність в сім можна б багато зробити. Я протягом двох років написав безліч листів, відозв і т.д., доказуючи, що Америк. українці можуть віддати величезну прислугу укр. культурі в нинішню критичну хвилю, коли організують книготорговлю так, що кождої укр. книги, яка виходитиме тут, купуватимуть 300 примірників. При істнуючих в Америці умовах прихід з 300 примірників даватиме можливість випускати тут книгу в 1000-2000 примірн., продаючи приблизно по коштах продукцію решту в Галичині і магазинуючи дещо для Вел[икої] України. Видавничий рух і з тим культурна робота міг би бути забезпеченим навіть літературний науковий журнал, страшенно потрібний, що би виходити, але Ваші книгарі для сеї ролі, як я переконався, не годяться. Вони ставлять своїм завданням вимагать книги без грошей і потім не заплатить.

«Укр. Голос» записав від мене книг на 600 $ USA, обіцяючи по одержанні зараз вислати всі гроші, а вислав 50$ канад. валюти і більше не обзивається, не вважаючи на всі ургенси. Книгарня «Свобода» подібну ж історію поробила з видавн. «Дзвін» і т.д. Наслідком таких досвідів автори і видавці залишили всякі зносини з укр. книгарнями і тепер в Берліні ведуться переговори з Московськими книгарськими фірмами, які мають представництва в Америці, щоб вони перейняли продажу укр. книг в Америці. Мені розуміється, як українцеві це дуже прикро і я ще не приступив до сих перстрактацій, але як українці не організуються сеї справи, не буде й мені іншого виходу.

Тим часом справа зовсім не така тяжка, якби між Вами знайшлось 2-3 чоловіка, з практичним хистом; з любов'ю до укр. культури, Ви могли б се наладити легко і сим би зробили таку прислугу укр. культурі і придбали б таку вдячність і популярність, як ніякими стипендіями і субсідіями. І я був би рад, якби виїжаючи на Україну, де мене не знати, що чекає, міг би я віддати запас своїх книжок, — єдине забезпечення, яке зісталось в моїй сім'ї! — такій організації — з тим, щоб вона розпродаючи складала гроші в якимсь банку.

Як я вам писав, в червні я рад би їхати на Україну — коли б не зайшли якісь перешкоди. Останнє повстання дуже попсувало ситуацію там, але може до того часу якось зрівноважиться.

Дякую Вам за Gummere Beginnings of Poetry, але сю книгу я мав у університет. бібліотеці, і не було другої його книги: Democracy poetry, Boston, New York, the Riverside Presse, Cambridge, 1910 сю книгу я дуже Вас прошу прислати і попитати чи не було також автора ще новішої книги по історії чи теорії поетики і її теж купити. Тепер біда велика через валюту — не виписують америк. і англійських книг і журналів навіть в Віден. університеті. Де вже нам, коли віденських професорів годують в американській кухні, бо не годні вижити з платні. Прошу написати скільки коштувала ся книга. Я Вам вишлю за кілька день дві наші нові книги, котрі друкував тепер у Відні — Старосольського Теорію нації; З починів укр. соціялістичного руху. Коли вдасться Вам роздобути у Нью-Йорк. Комітету якусь підмогу для Укр. Соціол. Інституту, видрукуємо ще IV том Історії рев. Христюка. Добре аби вийшла до повороту на Україну, бо там із цензурних причин, з браку паперу не можна буде нічого друкувати.

Ну треба кінчати, нема часу. Жаль, листами всього не випишеш, що хотів би з Вами і Вашими однодумцями обговорити. Справі морального і культурного виховання нашого народу я надаю більшу вагу, ніж політичному питанню, в котре встрягла безвихідно наша інтеліґенція. Жалію, що нема журналу, де можна було б обговорювати це питання, та й те правда, що тут, на еміграції люди навіть не здатні серйозно і уважно дискутувати це питання.

Бажаю Вам всього доброго в Новім році. Як би він дав змогу приступити до плянової серйозної праці на ґрунті.

При нагоді напишіть мені кілька слів про Вас особисто, скільки Вам літ, як давно в Америці, чи маєте родину.

* Впливи москов. духа, викривляють, калічать укр. житє, дійсно, страшенно, але увільнитись можна лише розвиваючи свої культурні вартости.

ЦДІА України в м. Києві. — ф. 1235. — Оп. 1. — Спр. 266. — Арк. 32-36

Ч. 4

Wien VIII, Hamerlingplatz 4/7, bei Salisniak
16.I.1922

В. поважаний Добродію! В однім з листів своїх я Вам писав, що на всяк випадок, якби Ваш союз хотів підховати проповідника для Вел. України, для будучої місії, я Вам пошукаю підхожого чоловіка тут на еміграції. Такого кандидата я тут тепер маю, се молодший брат військового міністра УНР Ол. Жуковського. Знаю його як чоловіка чесного, морального; і як оратора його тепер не знаю, думаю, що міг би виробитись. Посилаю його Curriculum vitae. Якби Ви хотіли з нього скористати, то по можливости скоро, поки він тут, сповістіть на ту ж адресу, що вгорі. Він би поїхав до Вас в науку, на скільки б Ви хотіли і потім Ви б могли його післати. Тільки, розуміється, мусіли би сьте своїм коштом його спровадити, бо він, «безгрішний» і звідси не дістане на сю ціль ні звідки. Все се на той випадок якби Ваш собор мав на меті організувати місію на Велику Україну — що я вважав би єдиним реальним початком роботи там. Я думаю, що чоловік, який пройшов там духовну школу, прожив революцію, перебував серед ріжних верств був би добрим матеріялом на те, щоб з нього зробити адепта і проповідника Ваших ідей.

За кілька день я вертаю до Відня. Від тих осіб, до котрих Ви писали в справі книжок крім Бодруга більше ніхто не звернувсь до мене. Я попробую післати їм по невеликій скількости, а коли котрий дуже заляже, напишу Вам, згідно Вашій ласкавій обіцянці «Січовому Базарови», коли Ваша ласка, «нагадайте», бо він як прислав десятку в падолисті більше нічого не післав на рахунок. Має тепер наших книг на пятьдесять дол.

Обидві книжки Gummere ми одержали, сердечно дякую і прошу написати, скільки коштували.

Якби за книжки посилали гроші, або на Соціолог. Інститут, то дуже б просив перевести в долярах на мій рахунок (M. Hruchevsky) в Societe e Banque Suisse, в Женеві, бо тут в Австрії з валютою уряд почав виробляти всякі трудности.

Нетерпеливо чекаємо, чи буде на Конференцію в Ґенуї запрошена Україна (совітська). Зав'язанне з нею торговельних відносин державами могло б сильно вплинути на утвореннє зносніших внутрішніх відносин.

Витаю Вас щиро і лишуся з великим поважанням

М. Грушевський

ЦДІА України в м. Києві. — ф. 1235. — Оп. 1. — Спр. 266. — Арк. 43-44

Ч. 5

Wien, VIII, Hamerlingplatz 4/7 bei Salisniak
8.II.1922

Високоповажаний Добродію!

Дуже дякую Вам за портрет, відомости і чек в листі Вашім з 29.XII. Жалко мині, що з субсідією з Нюарк. Комітету для Укр. Соц. Інституту нічого не вийшло, і Ви відійшли від нього. Признаюсь, що ся підмога мала для мене і для У.С.І. не тільки чисто матеріяльне, але і моральне значінє. Гірко мині, що досі ні одна громадська організація Америки не послухала мене і нічим не підмогла Укр. Соц. Ін. (не кажучи вже про делегацію УПСР і Борітеся-Поборете). Наскладали Петрушевичу, складають тепер Шептицькому, відзиваються на иньші поклики, але мині не хочуть увірити, коли я на ріжні гласи

закликаю до допомоги отсим справам, які я особисто веду. Тим більше, розуміється вдячности почуваю я тим немногим на жаль, приватним людям, таким як Ви, які приватною дорогою стараються помогти мині в нинішній тяжкій і дуже гіркій звилі! Велике Вам спасибі!

Посилаю Вам credo Драгоманова, яке він списав для тих релігійно опозиційних елєментів, в Галичині, про котрі йому писав Павлик. На Вел. Україні він і його однодумці великі надії покладали якийсь час на «штунду», але се не справдилось. Коли Ваш товариш Мілер відшукає мене, я буду рад його поінформувати. Але я висловив свою гадку в попередніх листах, що для такої місії були б придатніші Українці, особливо місцеві.

Читаю в Америці про чолобиття Шептицькому по ріжних містах, в тім і в Вашім Нюарку. Відгадую, як се мусить оживлюючи впливати на Ваш рух. Коли ж буде Ваш собор? Чи се ще не порішено.

Тиждень тому післав Вам Наші останні публікації і може будете мати час перебігти збірку про Драгоманова і тов. Там багато такого що й тепер дає до думання. Я хочу випустити тодішні агітаційні брошюри, котрі там подаю в виривках. Се була би невелика брошюра, думаю — досить користна для нинішнього часу. Але перше думати приходиться, що заплатити випущене.

З вичислених вами людей досі, окрім Бодруга, про котрого я Вам писав, 11. XII, що прислав гроші 10, ніхто до мене не звернувсь. Я післав в грудні крім нього ще Хиврюку книг на 11,70 дол., але він не прислав ні грошей, ні відізвавсь на се, так що я просив би йому нагадать. Тепер я посилаю на сі сім адрес Вами вказані

Halenda Pitsburg
Buchak Pitsburg
Salastin Rochester
Jacentyi Passaic, N.J.
Nizdukovsky Hartford
Baran Chicago
Glasko S. Francisko

Кождому по 1 прим. своїх видань і Укр. Соц. Інст. (українських книг), разом на 8,50 netto (за опустом). Через місяць, коли вийде Хмельниччина, Христюк IX, дішлю сі книги.

Але я притім от що позволив собі — не гнівайтеся: я прошу належність 8,50 переслати Вам. Тим самим Ви будете мати евіденцію, кого треба поургувати, а відпаде пересилка дрібних сум в листах мині, дуже недогідна, бо маю побоювання, що листи з грошима *гинуть* (а от оден прийшов — чоловік пише посилає десятку, а в листі п'ятка!). Із тих грошей і які збируться у Вас з роспродажі післаних у грудні книг прошу ласкаво в The National City Bank в Ню Йорк — сей банк стоїть в кореспонденції з Société de Banque Suisse в Женеві, де я тримаю валюту Укр. Соц. Ін. (мій біжучий рахунок там (M. Hruchevsky) сей женевський банк мині писав, що гроші можуть бути виплачені в The Nat. City Bank на мій рахунок, котрий маю в Société de Banque Suisse в долярах, і для провірки я прошу при оказії як зберуться у Вас кількадесять долярів, внести їх до того банку, щоб він їх перевів у той Женевський банк, на мій рахунок. (Діло в тім, що через усякі куріозні Verordnungen тутешні і на можливий мій виїзд на Україну, де я не знаю, що мене чекає, я хотів би отворити рахунок в якімсь американськім банку, який би стояв в кореспонденції з отсим женевським рахунком, щоб люде, які купуватимуть чи записуватимуть

мої книги і У.С.І. могли виплачувати гроші до того американ. банку, не потрібуючи посилати сюди, де я не маю сталої адреси, і листи з грошима можуть затрачуватись.) Вибачте, що тим Вас клопочу.

Моя відозва, котру з усіх редакцій, котрим я її післав, надрукувала тільки Народня Воля, зісталась, очевидно, без успіху. За порадою одного з прихильників я ще надрукую в сих днях проспект на окремих листках, і пішлю її Вам і на вказані Вами адреси. «Свобода» очевидно бойкотує мене. Її книгарня літом минулого року запропонувала мині прислати їй книг, але коли я попросив, щоб наперед прислала гроші (бо від видавництва Дзвін я чув, що ся книгарня, дістависи його видання, ні сотика не заплатила), то вона більше не обізвалась, і не тільки моєї відозви, але ні катальожка, який я післав, ні навіть статі Лозинського про Соціольог. Інститут здається се не умістила. Не знаю певно, бо не бачу сеї часописи. Коли б мали нагоду і охоту промовити тим панам до почуття, то спробуйте.

Січовий Базар прислав чек на 70, котрий я зреалізував. В тім було 42 за попереднє, задатку на нове замовленнє 28, а замовленнє виносило netto 250! Мабуть нема у них оборотивних грошей. Не виходячи з меж умовленого між нами кредиту я післав йому книг на 80 netto. Але рад би знати Ваше вражіннє, яке Ви віднесли, бувши в сій книгарні на святах. Як що управитель книгарні Сурмач робить корисне вражіннє, Ви думаєте, що Ваші ургенси евентуальні матимуть вплив на сю книгарню, то я б підняв їй кредит. Заразом буду дуже вдячний, коли зможете продовжувати ширення моїх книжок через Ваших учеників і використаєте з'їзд Ваших товаришів, щоб приєднати їх, за Вашим прикладом до сеї справи ширення наших видань. В наших незвичайно прикрих обставинах буде се велика поміч, культурного і навіть політичного значіння.

З України незвичайно сумні вісти. І там голод — а збіже забирають на північ. Офіціяльні представники Совіт. України нічого не роблять, щоб організувати поміч Україні — мабуть, щоб не відтягати акції запомогової від Росії, котру комуністи перед усім хочуть уратувати, як свою головну базу. Злочинна проба повстання спровокована Поляками і Петлюрою не тільки викликала хвилю обопільного терору, але й зробила комуністів ще більш підозріливими і упередженими против усіх українців без ріжниці і можливо, що вони просто стали дивитись на Україну як на кольонію, котру не знати чи вдасть ся взяти до рук твердо — отже треба використати для певнішої бази —Великоросії.

Ваш щирий М. Грушевський.

ЦДІА України в м. Києві. — ф. 1235. — Оп. 1. — Спр. 266. — Арк. 47-50 зв.

Ч. 6

(уривок)

25.VIII.1922

Високоповажаний Добродію!

...Одержав відомість, що кузен мій Марко Грушевський обраний єпископом волинським. Се чоловік з широкими поглядами, і з ним Бошанови було б інтересно зв'язатись. Переказують, що в автокефальнім руху досить виразно зарисувались течії: реформистська або ширша представлена Чеховським, і консервативна, яка задовольняється формальною націоналізацією дотеперішньою, — представлена митр. Липківським. Буду старатись списанить з кузеном. Тепер против автокефального руху висувається росийський союз обновленія церкви, — опортуністи, котрі згодились підтримувати большевицьку тактику

против патріярха. Тому, що вони мають протекцію большовиків, Росияне і прихильники Москви на Україні підтримують чи вяжуться з ними — обновленцями — щоб знайти опіку против автокефальних. Бо автокефальні тактично знайшлись в справі конфіскати металю і тим обеззброїли проти себе большев. уряд...»

Ваш щирий М. Грушевський

ЦДІА України в м. Києві. — ф. 1235. — Оп. 1. — Спр. 266. — Арк. 142 ізв.

Ч. 7

15.VIII.1923

Високоповажаний Добродію!

Листа Вашого з 9.VII з 10 для Василя Косака одержав і вчора мав нагоду йому передати. Його поквітованнє за прислане наданнє о будуче, згідне Вашим вказівкам посилаю. Міг би він і більше навести на поперте свого подання, але мабуть і наданого досить. На нім вказано адресу — було б вказано, що дальші евентуальні підмоги посилаю йому [...], бо я з ним не стрічаюсь, отже мушу його викликати adoc, etc. Від року я облишив всяку кооперацію з комуністами.* Всі вони під великим партійним рігором, який унеможливлює співпрацю. Але вони люде молоді й колись вийдуть з сього. Старший брат, Іван [Косак], з котрим я близше знаюсь, його дуже хвалить.

Дістав не дуже приємні відомости від того молодого історика, що мав зробити in erudo «З історії укр. реліг. мисли» — скинув ся сеї роботи, перепрошуючи за страчений завід і час. Думаю, що тут не без впливу зісталось, що сей молодий чоловік зблизив ся останнім часом до комунізму, — ну а з становища комуніста тема не дуже підхожа. Та я з листування переконавсь, що дійсно покермувати сею роботою на віддаль не так легко. Листи пропадають, мандрують світами, і я не хочу повторювати сього експерименту. Мусів би — щоб не зробити Вам заводу, написати сам і під своїм іменем. Се мене до певної міри буде зв'язувати. Але Ви знаєте мої погляди, і знаєте, чого можете від мене сподіватись. Д. Крат трохи незручно заповів — в ч. 2 своєї часописі, котру присилає, що в сій книзі «найкращі мужі в історії Укр.» будуть вказані евангеликами. Сього я не берусь виказувати.

З технічного боку, що се має бути праця невелика, я вважав би за краще вмістити її в «Річнику Укр. Соціол. Інституту» котрий би хотів випустити на весну 1924 року. Має бути там ще стаття моєї доньки про початки америк. культури і одного співробітника з Вел. Укр. про сучасне економічне житє. Разом рахую аркушів на 12 цілої книги. Просив би написати, чи поява сеї статі в річнику Вам не буде робити якоїсь трудности — бо в такім разі можна б було зробити певну скількість відбитки. Просив би написати, в яких розмірах Ви уявляєте гонорар за сю працю, себ-то які Ваші можливості в сій справі. Я міг би взяти ся до праці приблизно в падолисті — коли зо мною щось не станеться. Прислане Вами на рахунок гонорару зістають ся поки що відкриті — до одержання від Вас офіційяльних вказівок що до праці.

Вибачте, обрахунку сим разом не посилаю — не було якось часу. Чи одержали від Студ[инського] Огоновського? Бичинський таки нічого не пише. Січовий Базар також — не прислав грошей і за книги ним записані, на котрих казав собі заробити 60% опусту (дарма що мотивує такий опуст тим, що платить вперед або негайно по отриманні) — ані про коміс нічого не пише —може з Вами умовлявсь. Але за виписане повинен заплатити! Ревюк на мій

лист (2-ий) вже нічого не відписав. Отже досить проби з ним! А що з торгу книгарні «Свобода»?

Сердечно Вас витаю! Ваш М.Г.

ЦДІА України в м. Києві. — ф. 1235. — Оп. 1. — Спр. 266. — Арк. 247-248

* Мається на увазі продаж видань М. Грушевського через українське радянське представництво в Празі на Україну.

Ч. 8

Baden, 12.IX.1923

Високоповажаний Добродію!

«...Цілком довірочно спитав би я Вас про Крата, як про людину — наскільки він солідний, чесний, чистий чоловік тепер? З його львівського побуту у мене лишились не особливо приємні спомини, але се діло давнє, він був тоді дуже молодий. Його журнал читаю, в тім і лист до баптистів прочитав. З національного становища його словам не маю нічого закинути і мені подобається, що він ставить в одній лінії протестантизм і «реформоване православіє» in spe — ставиться до нього без усякого конфесійного застереження (Се оправдане, бо відомості з останніх місяців з України показують, що теперішні керманичі готові дуже далеко йти в сім напрямі — реформи, може навіть за форсовно, за скоро!). Але його релігійність, так як вона виступає в його журналику, не робить притягуючого враження.

Але що шкода, що протестанти і методисти спеціяльно, загубили час і не прийшли в поміч україн. релігії рухови, тоді як могли бути йому корисним. Ну, але я знаю, що Ви робили Все можливе, щоб їх до того подвигнути. Дивно тільки, що у них не знайшлось охоти.

Ваш щирий М. Грушевський

ЦДІА України в м. Києві. — Ф. 1235. — Оп. 1. — Спр. 266. — Арк. 249 зв.

Ч. 9

Baden, 4.X.1923

Високоповажаний Добродію! Тільки що одержав В[ашого] листа за 20.IX і спішу Вам відписати, щоб можливо не зіставалось між нами кислих рефлексій з приводу «Релігійної Мисли». Бо мав, читаючи, те вражіннє, що дещо з піднесених Вами жалів доточить і мене. Отже хоч уважаю сю справу зліквідованою, мушу до неї повернутись, щоб між нами не зісталось яких небудь непорозумінь на сім грунті.

Перед усім, не можна сказати, щоб я зрікся «Реліг. Мисли» тому що не мав до тої праці охоти. Навпаки, коли мій знайомий з України зрікся сеї праці, я з охотою думав про неї, розглянувсь по віденських бібліотеках, що там було можно знайти і записав дещо зі Львова. Ріжні реліг. течії в укр. громадянстві в минувшім і сучаснім мене інтересували все — як Ви то могли бачити, ще з перших моїх листів до Вас, 1921-1922 рр., я ж здається звертав Вашу увагу на бажаність вислання евангелицької місії на Україну сього року, оброблюючи IV том Історії Укр. Літератури, я з великим заінтересованнєм працював над історією релігійної лєгенди на Україні, то значить — над процесом освоєння християнства нашим народом, і власне плянував собі перейти потім до сеї праці над історією реліг. мисли, як продовженнєм. Отже коли неприємно «заскочив» своєю відмовою У.Е.О., то мушу сказати щиро — так само був

«заскочений» і тим несподіваним оборотом, котрий подало У.Е.О. сій праці, а наслідком котрого я мусів зріктися її. Причини я вказав в попереднім листі (21.VIII), а мушу додати, коли говорити все, і той мотив, що ся праця, котру я думав послужити нинішньому релігійному рухови в нашому народі стратила б свій вплив, коли б появилася в видавництві строго конфесійним, як праця замовлена певною конфесійною організацією, а *не об'єктивний* і свободний голос дослідника україн. життя. Як чоловік освічений і серйозний, Ви, я думаю оцінюєте сі мотиви, котрі виходять з того, що я вважаю релігію важним соціяльним фактором, тому осуджую всяке легке поводженнє з нею. В моїх листах 1921-1922 р. я виложив мої гадки про вагу в теперішнім часі морального відродження нашого народу; з сього становища я оцінював релігійний рух, і рад би йому послужити. Але форма, в котрій я міг би йому послужити, очевидно, иньша, ніж та, в якій може йому послужити *хто небудь з священиків УЕО*. Отже не маючи нічого до закинення їх методом, подиктованим їх становищем, я вважаю, що й вони повинні розуміти ті мотиви, котрі мені диктує моє громадське чи ідеологічне становище. Але вони зовсім не витікають з легковаження реліг. справи.

Коли Ви прочитали, може статі єп. Марка Гр[ушевського], післані при останньому листі, Ви побачили еволюцію перейдену церковним рухом Вел. Укр[аїни] за останні роки. Два роки тому я дуже накликав Вас до організації евангелицьких місій на Укр[аїну], щоб влити до того руху — тоді більш формального, моральний і культурний зміст. На жаль зусилля Ваші і Ваших тов[аришів] розбились о нерухливість американської церкви. Евангелицькі громади України, скільки можу довіряти відомостям, які я збирав в останніх місяцях, не зукраїнізувались і не війшли в течію укр. релігій. руху. Але автокефальний рух самотужки підносить ся і переходить в реформу. На місце мало приємних бійок за церкви 1919-20 рр. прийшла гарна черга на внутрішнє оновленнє церкви, наближеннє її до народної релігії і до раціоналістичної ревізії канонів і практик церковних. Я думаю, що евангеликам треба признати нову укр[аїнську] церкву in spe за одну з евангел[истами] церков (як се бачу і в писаннях Крата, що він ставить на рівні церкви евангельські і реформовану православну і я се одмітив в одним з попереднім листів до Вас) і трактувати її як рівнорядну і рівноцінну, та чим мож[на] піддержати її в трудній, але вдячній внутрішній роботі, котру вона нині переводить, і не зражуватись її директами. Від року в Сполуч. Держ. на скільки знаю — перебуває, як уповноважений Укр. Церкви о. Корсуновський; здається, має прибути, а може й прибув котрийсь з епископів. Не знаю, чи Ви війшли з ними в зносини; але думаю, що інтерес реліг. Руху того вимагає.

Я висловляв колись моє переконаннє, що чим ширше Пресвітеріяне ставитимуть свої релігійні завдання — трактуватимуть *як одно* всі зусилля направлені на моральне піднесення громадянства, а як найменьше надаватимуть значіння конфесійним поділам, тим більше вони зроблять і тим вище свій престиж піднесуть. Завдання, котрі витичує (?) собі УЕО, наскільки можу судити, мають як раз стисло конфесійний характер, отже не ведуть до сеї цілі.

Наскільки се промовить Вам до переконання, не знаю, але я написав се, щоб нагадати, що індіферентизмом до релігійного руху я не погрішив, і своїх гадок про нього не укривав і не укриваю.

Те, що Ви пишете про безнадійну байдужість америк. укр. громадянства до Клюба помочи України хвилює мене незвичайно. Не тільки жалем за безпомічну вимираючу укр. інтелігенцію, але сим симптомом нашого галицького ціниз-

му. Мушу перепросити Вас, яко Галичанина, за ріжні вирази, але ся легкодушність, з котрою галицьке громадянство і перед усім провідники його трактують ті гасла, котрі проголошують, власне заслугує вповні се ім'я. На кождім кроці повторюєть ся гасло «Соборної України», як би не знати яке Sancta Sanctorum, і заразом з холодною безличністю сі панове заявляють, що вони вже не мають інтересу до Голодної України, і що нею повинні журитись большевики, а не вони. Соборники! Колись будуть нарікати, що на Вел. Україні не досить симпатизують до Галичан, котрі такі соборники, такі соборники, де вже до них рівнятись українцям!

Дякую дуже за піклуваннє про мої книги. Приймаю до відомости, що «Свобода» рахуватиме 40% на ціннику краму (?) зачеркнула ціну Христюка I-IV 2-80, бо комплєтів дуже мало лишилось. Студинському напишу, щоб більше не шукав; та він і так загребаний своїми клопотами, що не має до того голови.

20-го переношусь на старе помешканнє на Schlossgasse 4, на зиму, але се не робить ріжниці, листоноші знають.

З щирим привітом М.Г.

Завтра буду в Відні і куплю VI читанку Круш[ельницького].

ЦДІА України в м. Києві. — Ф. 1235. — Оп. 1. — Спр. 266. — Арк. 259-260.

ОЛЕКСАНДЕР ОГЛОБЛИН
Українське Історичне Товариство
Лудлов, Масс., ЗСА

ПРО МІЙ РІД

ВСТУП

У родинному архіві Олександра Петровича Оглоблина (1899-1992) ми віднайшли короткий біографічний нарис, що начислює чотири рукописні сторінки. Рукопис без назви і без точної дати написання. На першій сторінці олівцем дописано рукою проф. Оглоблина «1941-42», і це дає нам підставу зробити висновок, що цей біографічний нарис історик писав в 1941 році у Києві і дуже можливо, що цей рукопис є першою короткою версією його пізніших біографічних записок «Рід», написаних влітку і восени 1945 року в Трасфельдені (Баварія, Німеччина). Докладніше про цю працю історика в нашій статті «Автобіографічні матеріяли Олександра Оглоблина» (*Український Історик,* т. 31, чч. 120-123, 1994, стор. 151-161). Ми назвали цей нарис «Про мій рід», що повністю відповідає змістові рукопису.

Треба згадати, що в Україні появилися деякі статті про життя Олександра Оглоблина, в яких подається неповні інформації про батька історика, а також часами дослідники роблять неправдиві заключення. Наприклад у нарисі «О. П. Оглоблин: штрихи до портрета» читаємо:

> «Поява на світ О. П. Оглоблина була овіяна таємницею. Справжній батько науковця — М. М. Мезько, вчитель одного з київських нижчих народних училищ, через матеріяльні обставини не брав участі у вихованні сина, і Сашко зростав у заможній оглоблинівській родині (повідомлено авторові Л. Винарем 16 жовтня 1993 р.); мати — Катерина Платонівна (1867-1935 (?)) — свого часу закінчила Санкт-Петербурзьке училище глухонімих, де ймовірно вони познайомилися».*

* Ігор Верба, «О. П. Оглоблин: штрихи до портрета», *Київська старовина,* ч. 6, 1994. Автор точно не передає інформації Л. Винара.

Деякі помилкові твердження відносно роду О. Оглоблина знаходимо в двох інших публікаціях історика: Ігор Верба, «Гетьман історичної науки (Життя і діяль-

Як бачимо вищенаведений уривок з нарису дослідника, містить декілька помилкових даних. У першу чергу Михайло Миколаєвич Мезько, природний батько Олександра Петровича, ніколи не вчив у київських народних школах. Він брав участь у вихованні сина Олександра і до 1917 року час до часу присилав йому з Уралу гроші, головно на дрібні видатки (ці відомості знаходимо в листах М. Мезька до Олександра писані до 1917 року).

Катерина Платонівна, мати Олександра, вийшла заміж за Петра Оглобліна, головно, через родинні ускладнення. У цьому рішенні, як говорив мені Олександер Петрович, головну ролю відіграла Ольга Осипівна, тітка Катерини, яка нею опікувалася в селі Івот, Новгородсіверського повіту. Ці і інші важливі біографічні інформації дослідники життя Олександра Оглоблина знайдуть в цьому друкованому біографічному нарисі. Додаємо деяки примітки до рукопису.

Текст подаємо в оригіналі, зберігаючи правопис автора.

Л. В.

ПРО МІЙ РІД

Я народився 24 листопада 1899 року в Києві. Але моя батьківщина — Сіверщина. Я — син Михайла Миколаєвича Мезька й Катерини Платонівни Лашкевич. Батько походив з старого козацького роду Новгородсіверщини; мати належала до старої шляхетської фамілії Чернігівщини. Мезьки —козаки с. Арапович (коло Новгород-Сіверська). Ще Рум'янівський Опис (1767) відзначав, що «Они Мезкови *ис* предков козаки». Перші документальні згадки про Мезьків належать середині XVII століття. «Стефан Мезкав» у 1654 році був козаком Стародубівської сотні Ніжинського (тоді) полку.[1]

ність О. П. Оглоблина в Україні)», *Старожитності*, ч. 19-24, 1993, стор. 18-20; «До питання про походження Олександра Петровича», *Четверта наукова геральдична конференція*, Львів, 1994, стор. 20-24. В цій останній статті І. Верба пише, що «досі залишається нез'ясованою і в силу цього генеалогічно абсолютно невивченою, є питання про встановлення особи справжнього батька дослідника». *Треба стверднти, що вже давно встановлено питання батька історика — це зробив його син Олександер Оглоблин в численних біографічних нарисах.* Також зберіглися листи батька до сина, в яких обговорюються деякі родинні справи. Отже питання батьків проф. О. Мезька-Оглоблина *вже є розв'язане.* Помилкові гіпотези дослідників в Україні відносно природного батька Олександра Петровича можна пояснити лише їхньою необзнайомленістю з важливими архівними родинними матеріялами історика. Проте ці матеріяли вже були друковані в ж. «Український Історик», а також коротке, але правдиве, насвітлення роду Олександра Оглоблина, подане в моїй студії *Олександер Петрович Оглоблин 1899-1992.* Біографічна студія. Нью Йорк-Київ, Українське Історичне Товариство, 1994.

[1] В генеалогічній таблиці роду Мезьків, Олександер Петрович називає його «Степан Мезка» — див. Любомир Винар, *Олександер Петрович Оглоблин, 1899-1992. Біографічна студія.* Нью-Йорк-Київ, 1994, стор. 14.

Мабуть, його нащадок (унук?) Григорій «Мизка» в 1729 році, підчас Генерального Слідства про маєтності, разом з іншими «старожилими козаками» села Арапович, подав відомості про минуле свого села після Хмельниччини. Згадані в Рум'янівському Опису (1763) «козаки виборні» с. Арапович «Мъзкови»[2] були, очевидно, нащадками Григорія «Мизки». Це були сини тоді вже покійного Якима «Мъзкова» (може син Григорія — Максим (народ. б. 1712 р.), Петро (народ. бл. 1727 р.) і Кузьма (народ. бл. 1732 р.). «Мъзкови» й Левко Степанович «Мъзков» (народ. бл. 1737), можливо, унук Якима. Всі вони були одружені і мали дітей. Від одного з цих «Мъзкових» походить мій дід Миколай Трохимович Мезько, козак с. Арапович. Він народився десь на початку 1830-х років і весь вік свій прожив на своєму господарстві в Араповичах. Одружений він був з донькою дрібного землевласника дворянського походження з сусідного села Чулатова — Прасковією Антонівною Короткевич-Гладкою.

Мій батько Михайло Миколаєвич Мезько народився 9 січня 1870 року, вчився в Новгородсіверській гімназії і скінчив Київський Університет св. Володимира по Юридичному Факультету. По закінчені університету служив по відомству Міністерства Юстиції на різних посадах — в Умані, Гурьєві (Уральська область) і Уральську. В 1917 році він був, в чині статського совітника, членом Уральського Окружного Суду. З 1921 р. до самої смерті (в 1938 році) жив у своєму рідному селі Араповичах і вчителював у місцевій школі.[3]

Рід моєї матері — Лашкевичі — досить відомий у генеалогічній літературі (див. III том *Родословника* В. Л. Модзалевського). Чернігівські Лашкевичі (можливо споріднені з річицькими Лашкевичами, рід яких відомий за документами починаючи з 1563 року) ведуть свій початок од Тишка — Тихона Гавриловича Лашка, міщанина Стародубського, який згадується в 1677 році. Син його Семен Тихонович Тищенко (Лашкевич) був одним з видатних представників Стародубського патриціяту кінця XVII — першої половини XVIII століття. В 1705-1708 рр. він був лавником Стародубівського магістрату; в 1708-1719 рр. — райцею Стародубівського магістрату; в 1718-1719 рр. — «войтовское место содержащий» в Стародубі. Кілька разів був кандидатом у Стародубівські війти (1723, 1725, 1730 рр.). В 1728 році був прийнятий гетьманом Данилом Апостолом у «протекцію». В 1737-1738 рр. був бурмістром Стародубівського магістрату. Провадив великі торговельні операції на Гетьманщині й закордоном (Кенігсберґ, Ріга, Архангельськ) й — перший з українського купецтва (та й старшини) — у 1738 році хотів завести на Україні парусно-полотняну фабрику. Одружений він був: 1) з Мариною Яковлівною Рубець, донькою знатного військового товариша,

[2] В модерній транскрипції «Мезкови», *цит. пр.*, стор. 14.

[3] В архіві О. Оглоблина зберіглися листи Михайла Мезька до Олександра Петровича. Згодом плянуємо їх опублікувати.

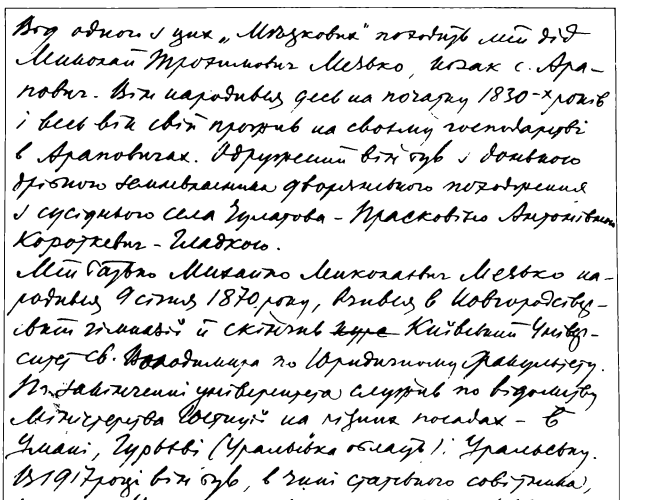

Сторінка з рукопису О. Оглоблина із даними про його діда Миколая Трохимовича Мезька і батька Михайла Миколаєвича Мезька.

й 2) з Тетяною Осипівною Єлинською, донькою Стародубівського городового отамана. Помер Семен Тихонович у 1743 році.

Молодший син Семена Тихоновича (від другого шлюбу) — Федір Семенович Лашкевич (народ. бл. 1708-1713 рр.) бургомістр Стародубівського магістрату (1744 р.), в 1752 році став військовим товаришем, отже перейшов до лав козацької старшини. В 1767 році він був полковим хорунжим. Одружений був з Агафією Семенівною Соболевською, донькою сотника Погарського (народ. бл. 1716-1718 р.). Федір Семенович помер до 1781 року.

Другий син Федора Семеновича — Семен Федорович, прадід моєї матері, народ. бл. 1740-42 р. Був він коморником Погарського підкоморевного суду (1781), полковим осавулом (1781-1787) й вийшов у відставку з чином секунд-майора в 1787 році. Одружений був

з Євфросинівною Григоровною Гаєвською, донькою бунчукового товариша (народ. бл. 1744 р.). Помер Семен Федорович після 1842 року.

Третій син Семена Федоровича — Іван Семенович Лашкевич, мій прадід, народився бл. 1780-1785 рр., спочатку служив на військовій службі, брав участь у битві під Австерліцем (1805), де був поранений кулею в ногу, і в 1806 році вийшов у відставку поручником. В 1819 році він був підсусідком Стародубівського повітового суду. Останні роки (помер він після 1847 року) жив у своїх маєтках (с. Ковпинка і Пихторівка, Новгородсіверського повіту) й села Осколків і Пихторівка, Стародубівського повіту). Іван Семенович був одружений з Марією Степанівною Хмеліовською, донькою дворянина Чернігівської губернії.

Старший син Івана Семеновича — Платон Іванович Лашкевич, мій дід, народився 18 листопада 1821 року в с. Ковпинці, вчився в Стародубівському повітовому училищі, служив на військовій службі й у 1858 році вийшов у відставку штабс-капітаном «с мундиром». В 1861 році Платон Іванович одружився з Ганною Йосифовною-Йосафатовною Савицькою, донькою дворянина Йосафата — Йосифа Йосифовича Савицького і дружини його Ганни Масловської, внучки Стародубівського протоірея Трохима Дмитровича Ркліцького (народ. у 1842 році, померла в 1910 році в Києві), й останні роки прожив у своїх маєтках (фамілійний маєток с. Ковпинка й с. Пушкарі, Новгородсіверського повіту). Помер він 28 грудня 1875 року.

Донька Платона Івановича — Катерина Платонівна моя мати, народилася 23 листопада 1867 року в с. Пушкарях. Освіту одержала в Петербурзькому Училищі Глухонімих (мати була глухоніма), потім жила в Пушкарях і в маєтку своєї тітки Ольги Йосиповни-Йосафатович Короткевич-Гладкої, в с. Івоті, Новгородсіверського повіту. Ольга Йосифовна, народж. Савицька, була заміжня за колезьким асесором, членом Новгородсіверської Земської Управи Григорієм Антоновичем Короткевичем (1837-1898), рідним дядьком мого батька Михайла Миколаєвича Мезька. Згодом мати вийшла заміж за Петра Івановича Оглобліна (1865-1919), сина київського купця з гільд., глухонімого, свого товариша по Петербурзькому Училищу Глухонімих. Від цього шлюбу народилися мої сестри — Євгенія Петрівна (народ. у 1903 р.) і Марія Петрівна (народ. у 1906 р.). Померла мати в м. Річиці восени 1932 року.

[1941-42][4]

Любомир Винар
Публікатор рукопису

[4] Ця дата (написана олівцем) подана на першій стороні рукопису.

АРКАДІЙ ЖУКОВСЬКИЙ
Українське Історичне Товариство
Париж, Франція

ВКЛАД ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА В ЕНЦИКЛОПЕДІЮ УКРАЇНОЗНАВСТВА

Після Другої світової війни більшість українських учених на еміграції, головно україністів, крім своїх поточних робіт, працювала також над *Енциклопедією Українознавства* (ЕУ). Українська громадськість присвячувала цьому творові велику увагу, і хоча Інститут ЕУ при Науковому Товаристві ім. Шевченка не був організмом строго структурованим, він об'єднував довкруги свого проєкту, *Енциклопедії Українознавства,* майже всіх спеціялістів різних ділянок науки, культури, мистецтва, громадсько-політичного і релігійного життя.

Олександер Оглоблин не був виїмком, так як і інші україністи, він присвятив велику частину своєї творчости за останніх 40 років свого життя *Енциклопедії Українознавства.* Він був одним з головних авторів гасел з ділянки історії України, опрацьовуючи статті з загальної історії, спеціяльно козацько-гетьманської доби, української історіографії, української генеалогії і інших домен.

Головний редактор ЕУ, Володимир Кубійович, у своєму автобіографічному нарисі *Мені 85*,[1] в розділі про ЕУ, даючи характеристику співробітникам по лінії Енциклопедії, велику увагу присвятив О. Оглоблинові.

В. Кубійович, згадуючи свої зустрічі з Оглоблином в таборі Міттенвальді, пише:

> «Олександер Петрович став членом редакційної колегії ЕУ1 та співредактором і автором статтей з історії. Я запропонував Олександрові Петровичеві постійну співпрацю в ЕУ й переїзд до Сарселю, на що він погодився. Але до Сарселю не приїхав і виемігрував до США...
>
> Співпраця з Олександром Петровичем виглядала так: він писав майже всі гасла з історіографії й козацько-гетьманської доби та гасла з історії центральних і східніх земель з кінця 18 віку до 1917 року. Інші гасла він редагував, але треба було знайти автора. Не писав він так званих «наскрізних гасел», нерадо їх редагував, але давав свої зауваження. Я

[1] Володимир Кубійович, *Мені 85.* Париж-Мюнхен, 1985.

багато завдячую його рецензіям (серед інших і на мною написані гасла). Мені приємно згадати кілька більших статтей, підписаних спільно з ним: Полтавщина, Чернігівщина [має бути Чернігів, гасло Чернігівщина написане А. Жуковським і В. Кубійовичем — А.Ж.], Польща й Україна та інші... З роками прийшли труднощі: вік, хвороби, й у висліді — співпраця Олександра Петровича в енциклопедії значно зменшилася. Його обов'язки щораз більше перебирав молодший від нього Аркадій Жуковський» (стор. 267-268).

Крім цих спогадів, з довголітньої співпраці з В. Кубійовичем, знаємо, що головний редактор ЕУ високо цінив і дорожив співпрацю О. Оглоблина з енциклопедією. У чітко написаних, майже каліграфічно, Оглоблином статтях Кубійович майже нічого не міняв, а відомо, як гостре перо головного редактора ЕУ коригувало, доповнювало, відкидало писання інших авторів. Не з меншою увагою і респектом ставився Кубійович до оцінок Оглоблина статтей інших авторів.

Про свою співпрацю з Енциклопедією згадує і сам Олександер Петрович у своїй статті, своєрідному кредо, «Мій творчий шлях українського історика», що появилася у *Збірнику на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина.* Вичисляючи проблеми і питання, яким він присвячував увагу, Оглоблин в листопаді 1964 року пише:

> «Але була ще одна ділянка, якій я приділяв і приділяю щораз більше уваги й часу за останні роки. Це енциклопедична праця для ЕУ і АЕУ. На мою долю припало чимало відповідальности — і авторської, і — ще більше — редакторської. Це дуже нелегка робота, кропітка, іноді навіть марудна. Творчій думці автора тут поставлено певні тематичні межі і просторові ліміти. Не завжди він бувае задоволений зі своєї праці, а ще більше з редакторських змін і скорочень, часто-густо неминучих. Але іноді в нього виходять свого роду наукові мініятюри, і завжди радо дивиться він на велику мозаїку енциклопедії, де й його кілька камінчиків придалися».[2]

Який був вклад О. Оглоблина у різні видання *Енциклопедії Українознавства.*

ЗАГАЛЬНО-ПРЕДМЕТОВА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА ЕУ1

Назагал участь О. Оглоблина у загально-предметовій частині була обмежена до небагатьох розділів. Він був один з редакторів,

[2] Олександер Оглоблин, «Мій творчий шлях українського історика», *Збірник на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина.* Нью-Йорк, 1977, стор. 49.

поруч Я. Пастернака, Б. Крупницького і В. Кубійовича, відділу археології і історії.

Разом з Д. Дорошенком Оглоблин написав розділ: «Джерела і історіографія» (стор. 406-411); він був співавтором статті: «Українська наука в часи Другої світової війни й після неї» (стор. 915-916).

У цій частині ЕУ найбільше праці віддав О. Оглоблин редагуванню історії України і устійненню її періодизації, яку в підсовєтській Україні старалися позбавити її питоменности й наблизити до періодизації Росії.

СЛОВНИКОВА ЧАСТИНА ЕНЦИКЛОПЕДІЇ УКРАЇНОЗНАВСТВА ЕУ2

Унапрямлюючий і домінуючий вклад Оглоблина на історичному відтинку проявився щойно у словниковій частині, так званій ЕУ2. У своїх статтях автор не обмежував себе до самого фактажу, він, у міру потреби, подавав також оцінку подіям, діячам, впроваджував нові історичні поняття, які він досліджував на протязі своєї довголітньої історичної кар'єри.

Для кращого перегляду вкладу О. Оглоблина в ЕУ2 розглянемо його за поодинокими історичними ділянками.

1 Історіографія

В енциклопедичній спадщині О. Оглоблина найбільше статтей присвячено українській історіографії, стислим довідкам про істориків України, історичні інституції, історичні видання. Ось їхній список:

Т. 1 Антонович Володимир (співавтор), Багалій Дмитро, Гермайзе Йосиф;

Т. 2 Гребінка Григорій, Грушевський Михайло, Довнар-Запольський Митрофан, Дорошенко Дмитро;

Т. 3 Історіографія, «Історія Русів», «Киевская Старина», Київська Археографічна Комісія, Кордт Веніямин, Кордуба Мирон, Кревецький Іван, Крип'якевич Іван, Крупницький Борис;

Т. 4 Куліш Пантелеймон (співавтор), Лазаревська Катерина, Лазаревський Олександер, Лебединцев Петро, Лебединцев Теофан, Левицький Орест, Левченко Микола, Лизогубівський літопис, Линниченко Іван, Ломиковський Василь, Лукомський Володислав, Лукомський Степан, Лучицький Іван, Любавський Матвій, Ляскоронський Василь, Максимейко Микола, Максимович Михайло, Максимович Юрій, Маркевич Микола, Марков Михайло, Маркович Олександер, Маркович Яків, Мартос Олексій, Мемуарна література (співавтор), Миклашевський Іван, Милорадович Григорій, Мищенко Федір (1848-1906), Мищенко Федір (1874-?), Міллер Дмитро, Міллер Михайло, Міллер Ґергард-Фрідріх, Мірза-Авак'янц Наталя;

Т. 5 Модзалевський Вадим, Молчановський Нікандр, Мякотін Венедикт, Новицький Віктор, Новицький Іван, Новицький Яків, Нольде Борис, Норманська теорія, Оглоблин Микола (1814-77), Оглоблин Микола (1852-1906?), Одинець Дмитро, Олександрович

Митрофан, Отамановський Валентин, Павловський Іван, Падалка Лев, Пам'ятники Київської Археографічної Комісії, Папроцький Бартош, Пархоменко Володимир, Пассек Вадим, Пашуто Володимир, Пасторій Йоахим;

Т. 6 Пероговський Василь, Петровський Микола, Петрунь Федір, Петрушевич Антін, Пилипенко Борис, Пічета Володимир, Плевако Олександер, Плохинький Михайло, Площанський Венедикт, Покровський Олексій, Полтавська Губерніяльна Вчена Архівна Комісія, Полухин Леонид, Поль Олександер, Похилевич Дмитро, Похилевич Лаврентій, Пресняков Олександер;

Т. 7 Рибаков Борис, Рибаков Іван, Ріґельман Микола, Ріґельман Олександер, Рклицький Михайло, Рклицький Сергій, Ролле Антоній-Йосиф, Ролле Михайло, Рубан Василь, Рубач Михайло, Руліковський Едвард, Рум'янцівський опис, Рябінін-Скляревський Олександер, Самовидця літопис, Сафонович Теодосій;

Т. 8 Симоновський Петро, Синявський Антін, Скальковський Аполон, Слабченко Михайло, Слабченко Тарас, Смірнов Павло, Соловйов Сергій, Соневицький Леонід, «Стара Україна», Стороженко Андрій (1791-1858), Стороженко Андрій (1857-?), Стороженко Микола (1862-1942), Судієнко Михайло, Супруненко Микола;

Т. 9 Томашівський Степан, «Третій Рим», Туманський Федір, Уманець Федір;

Т. 10 Церковна історіографія (співавтор).

Разом 120 гасел.

З повищого списку видно, що більшість статтей з історіографії в ЕУ2 є написані О. Оглоблином, а саме загальна і церковна історіографія, важніші періодичні історичні видання, біо-бібліографічні довідки істориків України чи чужинецьких істориків, що писали про Україну, і оцінки їхньої творчости. Тільки у виїмкових випадках писали статті про українських істориків, наприклад про М. Костомарова, В. Липинського, Д. Яворницького, чи деяких західноукраїнських істориків, інші автори. Добре знаючи невідрадну долю істориків у підсовєтській дійсности, О. Оглоблин не писав про них: Володимир Голобуцький, Іван Гуржій, Кость Гуслистий, Олександер Касименко, Михайло Марченко, Федір Шевченко і інші. Натомість О. Оглоблин подає позитивну оцінку історичним дослідам Миколи Петровського до 1945 р., тоді коли пізніші його праці були написані в дусі совєтської історичної пропаганди, без наукового значення.

При статтях про видатних істориків подавалася також найважніша «література» (бібліографія), однак на історичних гаслах відбивалася загальна настанова ЕУ, а саме перші три томи писано дуже стисло і дуже рідко подавалася так потрібна «література» до написаного гасла. Про Дмитра Багалія написано коротко і навіть не згадано про монументальний *Ювілейний збірник на пошану Дмитра Івановича Багалія* (Київ 1927), не подано «літератури». Цей недогляд було частинно направлено в англомовній ЕУ. Спеціяльно відзначено «великого українського історика, визначного організатора української науки» — М. Грушевського. Характеризуючи історіографічні

погляди великого історика, який надавав примат соціяльним інтересам, О. Оглоблин вважає ці погляди спорідненими з «народницькою школою». Однак, стверджує автор, згодом Грушевський чим раз більшого значення надавав національно-державному чинникові.

Часто при написанні статтей про істориків були труднощі, спричинені політичною ситуацією, коли історик жив у підсовєтській дійсності, наприклад Іван Крип'якевич, і не хотілося йому пошкодити. Бо відомо, що совєти пильно слідкували за ЕУ і переслідували тих, хто не співграв з їхньою системою, або про кого ЕУ чи діяспора писала позитивно.

Належне місце віддано видатному вченому Михайлові Максимовичу і історикам Дмитрові Дорошенкові, Олександрові Лазаревському і Миколі Маркевичу, натомість за попередньою схемою збіднено представлено творчість другого президента ВУАН, Ореста Левицького, дещо переоцінено вклад в українську історіографію двох Стороженків: Андрія і Миколи.

Цінною розвідкою Оглоблина є стаття про *Історію Русів* — «найвизначніший твір української національно-політичної думки кінця 18 — початку 19 вв.», політичний трактат, втілений в історичну форму. На думку О. Оглоблина автор *Історії Русів* вийшов з кіл Новгородсіверського патріотичного гуртка 1780-90-их років і був пов'язаний з князем О. Безбородьком. Належну увагу присвячено і *Самовидця літописові,* важливому джерелу до історії України 17 ст., автором якого найправдоподібніше був Роман Ракушка-Романовський.

Серед історичних теорій і доктрин Оглоблин проаналізував «норманську теорію», один з поглядів на походження державного життя Київської Руси, творцями якого були, мовляв, нормани — варяги; цю теорію, в більшості, не прийняла українська історіографія. Оглоблин вказав на генезу доктрини «третього Риму», яка мала великий вплив на політику Московської держави і церкви і стала дороговказом національної ідеології і імперіялістичної політики Росії.

2. Історія України

Як відповідальний в ЕУ2 за ділянку історії, О. Оглоблин писав статті зі своєї спеціяльности, залишаючи інші ділянки для відповідних фахівців, доповнюючи і відредаговуючи їхні гасла. Майже всі статті з козацько-гетьманської доби, 15-18 ст., були написані Оглоблином, натомість тільки рідко він писав гасла з княжої, литовсько-руської доби, про культурно-політичне відродження 19-20 ст., чи про совєтський період.

Найважніші історичні гасла Оглоблина:

Т. 1 Вуяхевич-Височинський Михайло (Мелетій), Гамалія Григорій, Герцик Григорій;

Т. 2 Гудович Андрій, Гудович Василь, Ґалаґан Гнат, Ґалаґан Григорій, Долинський Григорій;

Т. 3 Іваненко Петро, Калинський Тимофій, Капніст Василь,

Кенігсен Фридрих, Кологривий Григорій, Коломацька рада, Коломацькі чолобитні, Конотопські статті, Коропчевський Павло, Кочубей Василь, Кочубеївна Мотря;

Т. 4 Кулябка Іван, Леванідов Андрій, Лизогуб Андрій, Лизогуб Дмитро, Лизогуб Федір, Лизогуб Яків, Лисиця Іван, Лобисевич Опанас, Ломиковський Іван, Лукашевич Василь, Лукомський Юрій, Мазепа Іван, Мазепа Степан-Адам, Максимович Дмитро, Максимович Іван, Малама Павло, Малашевич Іван, Малоросійська Колегія, Малоросійське Таємне Товариство, Малоросійський Приказ, Мануйлович Іван, Маркович Андрій, Маркович Яків, Мартос Іван, Масонство, Меншиков Олександер, Миклашевський Михайло (1640-і рр.-1706), Миклашевський Михайло (1756-1847), Милорадович Леонід, Мирович Іван Михайлович, Мирович Іван († 1753), Мирович Федір, Мишецький Семен, Мілюков Павло, Мініх Бургард-Христофор;

Т. 5 Многогрішний Василь, Многогрішний Дем'ян, Могила Андрій, Мокієвський Костянтин, Мокрієвич Карпо, Мокрієвич Самійло, Московські статті, Муравйов-Апостол Іван, Муравйов-Апостол Іполит, Муравйов-Апостол Матвій, Муравйов-Апостол Сергій, Наказний гетьман, Намісництво, Нахимовський Федір, Неживий (Мусієнко) Семен, Некрасов Ігнат, Немирич Степан, Немирич Юрій, Нестеренко Дмитро, Нечай Данило, Нечай Іван, Новгородсіверський патріотичний гурток, Новицький Григорій, Новицький Ілля, Новіков Михайло, Оболонський Олександер, Остроградський Матвій, Остроградський Михайло, Остроградський Федір, Палій Семен, Пащенко Дмитро;

Т. 6 Переяславська угода 1630, Переяславська угода 1654, Переяславські статті 1659, Петрашевський Ярема, Подобайло Степан, Поклонський Константин, Половець Семен, Полуботок Леонтій, Полуботок Павло, Посяда Іван, Прокопович Сава;

Т. 7 Рагузинський Сава, Ракушка-Романовський Роман, Рачинський Андрій, Рачинський Гаврило, Рєпнін Микола, Родзянко Михайло, Розумовський Кирило, Рославець Петро, Рум'янцев-Задунайський Петро, Савицький Степан, Самойлович Іван, Самусь Самійло, Самчевський Осип, Сбитнєв Іван, Свічка Леонтій, Селецький Петро, Сербин;

Т. 8 Силич Оникій, Сірко Іван, Скоропадська Анастасія, Скоропадський Іван, Скоропадський Павло (співавтор), Слободишенський трактат, Смоленська шляхта, Солонина Костянтин, Сомко Яким, Сорочинський Петро, Сотенний уряд, Сотня, Суховій (Суховієнко) Петро, Табір козацький, Трощинський Дмитро, Трощинський Степан;

Т. 9 Українська лінія, Хмельницький Богдан;

Т. 10 Хмельниччина, Чарниш Іван, Чернігівське князівство (співавтор).

Разом 134 гасел.

З великої кількости статтей і нотаток звернено увагу тільки на ті, які носять печать О. Оглоблина. Улюблена автором тема про

позитивну ролю Петра Іваненка (Петрика) знайшла своє висвітлення і в ЕУ2.

Продовжуючи погляди і пошуки М. Грушевського, Оглоблин підтверджує тезу про заходи у Берліні 1791 р. Василя Капніста про допомогу Пруссії в разі українського повстання проти Росії. Автор подає політичне підґрунтя поступовання Василя Кочубея супроти гетьмана Івана Мазепи; встановлює ролю Опанаса Лобисевича у дії Новгородсіверського патріотичного гуртка при кінці 18 ст.; розкриває дію Василя Лукашевича в напрямі політичної самостійности України.

Оглоблин подав стислу монографічну розвідку про гетьмана Івана Мазепу, пробуючи уточнити дату народження 20 березня 1639, а не як подає совєтська історіографія — 1644 р. Обширна стаття «Павло Полуботок» представляє наказного гетьмана як оборонця автономних прав України супроти московської аґресії, традицію якого («дух Полуботка») наслідували патріотичні кола у другій половині 18 і в 19 ст. У гаслі «Кирило Розумовський» Оглоблин унагляднює змагання двох течій серед вищої козацької старшини: консервативної, що пробувала наблизити устрій Гетьманщини до шляхетського ладу, і другої, що змагала наблизити Україну до освіченого абсолютизму, гетьманської монархії. Автор представляє Розумовського прихильником другої течії, як також з тенденціями українського автономізму. Російського військового і державного діяча Петра Рум'янцева-Задунайського, що перевів ліквідацію автономії Гетьманщини при кінці 18 ст., згодом представлено, мало правдоподібно, як прихильника українського автономізму. Оглоблин показує гетьмана Івана Самойловича як ініціятора перетворення гетьманської влади в абсолютну монархію зі спадковістю гетьманської влади за своїми синами. Гетьмана Івана Скоропадського представляється як українського патріота, що боровся проти політики аґресії Петра І щодо України, і, навіть, не неприхильно наставленого до Івана Мазепи і Пилипа Орлика.

Ставлення Оглоблина до інших молодших істориків можна проілюструвати на прикладі статті про гетьмана Павла Скоропадського. Як звичайно, В. Кубійович замовив це гасло у Оглоблина. Автор написав статтю, згідно зі своїми консервативно-монархістичними переконаннями, показуючи тільки позитиви політики П. Скоропадського. Головний редактор ЕУ відразу побачив, що насвітлення гетьманського правління 1918 р. розходиться зі загальною українською історіографією в цьому питанні, і доручив мені доповнити і більш критично представити постать П. Скоропадського на тлі своєї доби. Це завдання я пробував виконати. Зреформоване гасло було вислане до «патріярха української історії» і він не обурився, що молодший історик посмів міняти його твір, подав малі доповнення й стаття про Павла Скоропадського появилася під подвійним авторством. Ось як повівся великий історик, а бувало, що «непомильні» історики не дозволяли на ніякі зміни і з ними було багато клопотів редакції ЕУ.

Російський державний діяч Дмитро Трощинський після відходу зі служби, з 1817 р. виринає не тільки як провідна постать українського автономістичного гуртка, але й як лідер конспіративного українського кола, що підготовляв організацію українських військових сил.

Дві себе доповнюючі статті «Богдан Хмельницький» і «Хмельниччина» творять своєрідну монографію про великого державного мужа України. Хмельницький зображений як творець козацькогетьманської держави «Війська Запорозького», що проіснувала до кінця 18 ст. (1648-1782), і яка продовжила традицію старої українсько-руської державности Київської Руси, з відповідними змінами аж до новітньої доби з утворенням модерної української держави 1917-1920 рр.

На основі своїх дослідів і відкрить Оглоблин вніс цінний вклад у гаслах про маловідомі історичні події, політичні організації.

Із свідчень деяких декабристів, на початку 20-их років 19 ст. на Лівобережжі існувало Малоросійське Таємне Товариство під проводом Василя Лукашевича, метою якого була незалежність України. Оглоблин пробував прослідити на спілку з Б. Кравцевим розвиток масонства на Україні, діяльність якого мала б сприяти розвиткові українського національно-політичного руху. Новотвором в історії України є досліджений Оглоблином Новгородсіверський патріотичний гурток, який в останній чверті 18 ст. змагав до автономії України. Ясність внесено у визначенні важливої історичної події Переяславської угоди 1654 року, як договір мілітарно-політичного союзу між Богданом Хмельницьким і Олексієм Михайловичем, а не як інкорпорація, протекторат, чи «возз'єднання двох братніх народів». Ще один новотвір Оглоблина, це стаття-розвідка Смоленська шляхта, провідна верства Смоленщини, яка у 17-18 ст. потішалася самоврядуванням з автономістичними стремліннями, і яка була у тісних зв'язках з українською шляхтою і козацькою старшиною Гетьманщини, що спільно пробували ставити опір колоніяльно-імперському наступові Москви.

Оглоблинові прийшлося писати до гаслової ЕУ про московських царів, дії яких пов'язані з історією України. В цій категорії маємо замітки Катерина І, Катерина ІІ, Микола І, Микола ІІ, Олександер І, Олександер ІІ, Олександер ІІІ, Олексій Михайлович, Павло І, Петро І, Петро ІІ, Петро ІІІ (12 гасел). У всіх цих гаслах золотою ниткою пронизується імперіялістична політика Москви супроти сусідніх народів, насамперед України, введення централістичною російською владою колоніяльного стану підбитих народів, соціяльно-економічна експлуатація селянства і робітництва, русифікація неросійських народів. Перевидання окремою публікацією гасел Оглоблина про російських царів якнайкраще може проілюструвати російсько-українські взаємини від 17 ст. до 1917 р.

3. УКРАЇНСЬКА ГЕНЕАЛОГІЯ

Окрему категорію становлять гасла О. Оглоблина про українські роди. Автор любувався в цій ділянці, він же автор майже всіх замітоk на цю тему в ЕУ. Він користав не тільки з генеалогічних праць О. Лазаревського, Г. Милорадовича, В. Модзалевського, В. Липинського, але насамперед з власної документації та ним переведених дослідів. Найважніше у гаслах Оглоблина є те, що він старався доводити історію родів до сучасних часів, пов'язуючи 15-18 ст. з 20 ст. Перечислимо генеалогічні гасла Оглоблина в ЕУ2: Бутовичі, Гамалії, Герцики, Гудовичі, Ґалаґани, Дівовичі, Іскрицькі, Кандиби, Капністи, Карновичі, Квітки, Коровки-Вольські, Кочубеї, Кулябки, Лазаревські, Лашкевичі, Левенці, Лесевичі, Лизакевичі, Лизогуби, Линевичі, Лисенки, Лисиці, Ломиковські, Лукашевичі, Мазапети, Мазаракії, Мазепи, Максимовичі, Малами, Марковичі, Мартоси, Миклашевські, Милорадовичі, Мировичі, Мокрієвичі, Муравйови-Апостоли, Немиричі, Оболонські, Олизари, Острозрадські, Паскевичі, Пассеки, Перовські, Петрункевичі, Половці, Полуботки, Родзянки, Розумовські, Рюриковичі, Савицькі, Самойловичі, Святополк-Четвертинські, Селецькі, Скаржинські, Скоропадські, Старицькі, Стороженки, Судієнки, Сулими, Тарновські, Терещенки, Трощинські, Туманські, Уманці, Устимовичі, Чарниші, Чарторийські, Чуйкевичі. Разом 69 гасел.

На особливу увагу заслуговують Генеалогічні таблиці українських Рюриковичів, як додаток до гасла Рюриковичі. Це своєрідний підсумок в генеалогічному пляні усієї княжої доби історії України-Руси. Відокремлюючи українські галузі Рюриковичів від пізніших російських і білоруських, Оглоблин поділяє їх, крім перших всеохоплюючих Київську Русь Рюриковичів, на п'ять галузей: Із'яславичів (турівські і пинські), Святославичів-Ольговичів (чернігівські), Мономаховичів (київські і волинські), Ростиславичів (галицькі), Романовичів (галицько-волинські). На шістьох таблицях представлено 15 поколінь українських Рюриковичів, почавши від князя Ігоря († 945) до Болеслава-Юрія II († 1340).

Поруч статті про Чернігівське князівство, розвідка про Рюриковичів це великий вклад Оглоблина в історію княжої доби в ЕУ2.

КУЛЬТУРНО РЕЛІГІЙНА ІСТОРІЯ

Не зважаючи на те, що історично-культурна тематика для О. Оглоблина була дуже близькою і йому давала велике задоволення, в ЕУ2 його статтей з цієї ділянки обмаль. В минулому близькою до культурної була церковна домена, дуже часто церковні діячі працювали в освіті, були творцями культурних надбань. Згадаємо гасла: Манастирський Інокентій, Мартос Іван, Могила Петро, Нащинський Давид, Одорський Гедеон, Сокальський Володимир (Василь); а серед культурно-церковних осередків: Мгарський Спасо-Преображенський манастир, Межигірський Спасо-Преображенський

манастир, Новгородсіверський Спасо-Преображенський манастир.

Центральною постаттю на цьому відтинку була особа митрополита Петра Могили, визначного реформатора в культурно-освітній ділянці, реорганізатора церковного життя, одного з промоторів зближення Східньої зі Західньою Церквою. Створений Могилою гурток культурних діячів, так званий Могилянський Атеней започаткував культурно-церковне відродження, яке сприяло визріванню ідеї української визвольної революції і відродженню української державности 1648 р.

ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ

Як співавтор О. Оглоблин брав участь у написанні гасел з історичної географії (країни, оселі, населення). Більшість з цих обширних монографічних розвідок були написані спільно О. Оглоблином, В. Кубійовичем і іншими спеціялістами, в тому, що перший покривав історичний аспект, а другий — географічний. До цієї категорії гасел належать гасла: Місто, Новгород-Сіверський, Південна Україна, Полтавщина (історія до 1920 р.), Польща й Україна, Поляки на Україні, Росія й Україна (період 14 ст. до 1917 р.), Росіяни на Україні, Сибір (більшість статті належить О. Оглоблинові), Туреччина й Україна (співавтор), Чернігів.

ЕКОНОМІЧНА ІСТОРІЯ

Хоча свою кар'єру історика О. Оглоблин починав з написання праць з економічної історії України (історія української фабрики,[1] історія українського господарства[2]), в ЕУ2 є тільки небагато його статтей з цієї ділянки; серед них: Межигірська фаянсова фабрика, Піхно Дмитро, Ранґові маєтності, Скляна промисловість (співавтор), Соляна промисловість (співавтор). Шкода, що в ЕУ2 не поміщено розвідку про історію фабрики на Україні авторства Оглоблина, натомість знаходиться гасло про фабричне законодавство.

СОЦІОЛОГІЧНА ТЕМАТИКА

Для О. Оглоблина соціологічні проблеми не були близькими, все ж таки він взяв участь, як співавтор, у написанні гасел про

[1] *Очерки истории украинской фабрики. Мануфактура в Гетманщине.* Киев, 1925; *Передкапиталистическая фабрика.* Киев, 1925. Перевидано в: Oleksander Ohloblyn, *A History of Ukrainian Industry.* München, 1971 (Harvard Series in Ukrainian Studies, vol. 12).

[2] *Курс історії українського господарства (до XX ст.).* Київ, 1929.

суспільні верстви, стани і кляси: Міщани, Поміщики, Робітництво. У цих гаслах вклад Оглоблина зводиться до історичного фактажу і з'ясування стану на Наддніпрянщині до 1861 або до 1917 р. Навіть у цих гаслах участь українських родів є підкреслена автором.

АНГЛОМОВНІ ВИДАННЯ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ УКРАЇНОЗНАВСТВА

Паралельно з виданням *Енциклопедії Українознавства* українською мовою, з кінця 1950-их років НТШ, за ініціятивою і під керівництвом В. Кубійовича, почало працю над англомовним виданням загальної частини ЕУ1. Це видання не було перекладом, а переробкою і осучасненням ЕУ1. Англомовне видання — *Ukraine: A Concise Encyclopeadia* (АЕУ1) у двох томах появилося у 1963 (т. 1) і 1971 (т. 2). У ньому перероблено декілька статтей і включено декілька нових авторів. У цьому виданні участь О. Оглоблина була більша й ефективніша, ніж в українській редакції. Він був членом редакційної колегії, але й єдиним редактором розділу «Історія». Статті Оглоблина з ЕУ1 були тут осучаснені.

Позитивний відгук на появу АЕУ1 і успіх її поширення заохотив НТШ до видання англійською мовою також гаслової частини *Енциклопедії Українознавства* (АЕУ2). Після домовлення в 1977 р. В. Кубійовича з Канадською Фундацією Українських Студій і при співпраці Канадського Інституту Українських Студій в Едмонтоні почалася праця над *Encyclopedia of Ukraine,* яку закінчено в 1993 р. Вона охоплює п'ять томів великого формату, осучаснюючи і доповнюючи ЕУ2. У гасловій англомовній ЕУ Оглоблин був співредактором Історії перших двох томів, як також автором більшости історичних гасел, поміщених в ЕУ2. Його безпосередня співпраця з АЕУ2 натрапляла на труднощі через вік і стан його здоров'я. Тому, що деякі гасла з ЕУ2 потребували осучаснення, Оглоблин лишав вільну руку молодшим історикам доповнювати його статті для АЕУ2. І так Любомир Винар доповнив важливе гасло про М. Грушевського. Більшість гасел О. Оглоблина до англомовної словникової ЕУ доповнив і осучаснив А. Жуковський, але підпис лишився тільки головного автора.

* * *

На протязі 40-річної співпраці проф. О. Оглоблина з *Енциклопедією Українознавства* інтенсивність її переходила різні фази. До загальної Енциклопедії він написав деякі розділи і був одним з редакторів археології і історії. Коли почалася праця над словниковою ЕУ, В. Кубійович запросив його до складу редакційної колегії і він велику частину своєї творчости присвятив *Енциклопедії Українознавства.* Крім праці редакційної, він написав близько 400 статтей і заміток до ЕУ2. Найбільш плідними були 1960-70-і роки. Він цінив свою працю в ЕУ, вважаючи цей спільний твір за вагомий здобуток

української вільної науки, до якого вклав і свою цеглинку, співвирішував кардинальні проблеми загального українознавства.

Почавши з 1980-их років, О. Оглоблин мав труднощі з писанням, свої статті чи завваги до гасел диктував, часто навіть телефоном, але встиг ще написати цінні розвідки про гетьмана Богдана Хмельницького і Хмельниччину.

Статті і замітки Олександра Оглоблина в ЕУ залишаться цінним українознавчим матеріялом, а заразом дороговказом для істориків, головно тих, які були позбавлені можливостей пізнати правдиву історію свого народу.

ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА

З ЛИСТІВ ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА ДО ЛЮБОМИРА ВИНАРА

Листи Олександра Оглоблина (1899-1992) є одним із найважливіших першоджерел до вивчення його життя, творчости і доби, в якій він діяв. Приватні листи історика містять важливі дані про наукові установи, видання, поодиноких істориків і діячів культури, як також його ставлення до різних історичних явищ і подій. Крім того в листуванні проф. О. Оглоблина знаходимо важливі біографічні інформації, що їх не можна знайти в офіційному листуванні або інших формальних матеріялах. На мою думку, без вивчення приватного листування Олександра Петровича, майже неможливо реконструювати задовільно життя, діяльність і творчість провідного українського історика і організатора українського наукового життя в Україні і на еміґрації. Заразом треба ствердити, що епістолярний матеріял, як історичне джерело, є суб'єктивний, подібно, як записники, щоденники і інші матеріяли, які у час їх творення не були призначені для друку, лиш для приватного спілкування, або документації різних подій в житті історика. Звичайно, спогади, з методологічної точки зору, є дещо інші і здебільшого призначені до друку. Приватне листування натомість є більш безпосереднє і є створене для особистого вжитку. Саме в цьому полягає його "додаткова цінність", як першоджерела, що його історик піддає т.зв. внутрішньому методологічному критицизмові (internal criticism) для встановлення вірогідности даного джерела.

Автора цих рядків в'язали з проф. О. Оглоблином довгі роки співпраці і дружби. Спершу я був його студентом, опісля науковим співробітником і одним із найближчих його приятелів.[1] Це, що проф. О. Оглоблин записав його родинний архів і призначив мене спадкоємцем його друкованих і недрукованих праць, говорить само за себе і є найкращим покажчиком наших взаємин. В ранніх 1960-их роках О. Оглоблин і автор цих рядків спільно обговорювали потребу організації товариства українських істориків, видання українського історичного журналу і інші питання, пов'язані з науковою і науково-видавничою діяльністю наукових установ і поодиноких дослідників.

[1] Докладніше про моє відношення до Олександра Петровича в моїй монографії, *Олександер Петрович Оглоблин, 1899-1992,* Нью Йорк, УІТ, 1993, стор. 8-10.

Олександер Петрович думав, що я зможу його виручити в багатьох наукових справах, що і є засвідчене в його листах. В дійсності так і було. Як основник журналу «Український Історик» і ініціятор УІТ, без перебільшення можу ствердити, що без допомоги Олександра Петровича, Українське Історичне Товариство не могло б твердо закріпитися на міжнародному й українському науковому форумі. Тому я завжди вважав проф. О. Оглоблина *за правдивого співзасновника* Українського Історичного Товариства і найближчого співробітника ж. «Український Історик». Нас в'язали вузли відповідальної наукової праці і справжньої дружби без огляду на різницю в нашому віці.

Починаючи від 1954 року ми обговорювали питання кризовости українських історичних дослідів в Україні і діяспорі. Хоча на Заході діяли УВАН, НТШ, УВУ і інші наукові установи — українські історики не мали свого власного органу, не було потрібної координації наукової праці. Олександер Петрович, Наталія Полонська-Василенко, Ярослав Пастернак і інші дослідники старшого покоління уважали, що включення молодої генерації українських істориків і дослідників в українське наукове життя — розв'яже цю кризу на Заході. Вони мали повну рацію, і народження УІТ безпосередньо в'яжеться із їхньою допомогою. Багато цих важливих справ обговорюється на сторінках численних листів проф. Оглоблина. Період нашого листування охоплює головно роки 1953 до 1990 року включно. На превеликий жаль, частина моїх листів до Олександра Петровича з 1960-их років десь затратилася, але вірю, що вона з часом віднайдеться. В тому часі я не робив копії з моїх листів до Олександра Петровича. Найкраще було б друкувати його листи і мої відповіді разом — але тепер це не можна зреалізувати.

Треба підкреслити, що спершу я думав, що друкування листів О. П. є передвчасне з огляду на брак т.зв. «історичної перспективи». Крім того деякі особи згадані в його листах живі і дальше працюють або з віком відійшли від активної наукової праці. Якщо б трапилися якість неточності в листах історика, — вони можуть подати свої зауваги. Опісля буде запізно. Саме тому я уважаю, що друкування листів проф. Оглоблина і інших будівничих національної культури є саме в час. Їх треба вже тепер друкувати в українських наукових виданнях в Україні і діяспорі. У зв'язку з цим бажаю згадати мої останні розмови (безпосередні і телефонічні) в листопаді/грудні 1991 і в січні 1992 рр. Пригадую нашу останню зустріч в грудні 1991 року, — я відвідав тоді проф. О. Оглоблина в його домі в містечку Лудлов. Одного вечора він попросив, щоб я приніс до його кімнати (він ввесь час лежав у ліжку) декілька великих валіз з його архівними матеріялами, зокрема листуванням. Він просив, щоб я заопікувався цими матеріялами і постарався, щоб вони були колись видані, як важливе джерело до його діяльности і його доби. Я обіцяв це зробити з почуття обов'язку до мойого приятеля, а також з огляду на велику цінність цих архівних матеріялів, зокрема його епістолярної спадщини. Я сидів на підлозі перед ліжком хворого історика

і спільно з ним обговорював поодинокі архівні матеріяли. Олександер Петрович говорив, що вже не буде довго жити, а він не мав змоги ще докінчити порядкувати свій архів. Тоді також, як і в раніших розмовах, ми обговорювали невідкличну потребу видавати бодай неперіодичне видання «Епістолярна спадщина», в якому друкувалися б листи істориків і інших працівників творчого пера. Олександер Оглоблин з жалем підкреслював, що в архіві в УВАН в Ню Йорку, подібно, як в архіві УВУ в Мюнхені і інших наукових установах зберігаються важливі архівні матеріяли які не друкуються. Він радів, що в Україні і на сторінках «Українського Історика» зачали появлятися епістолярні матеріяли. Пригадую, що Олександер Петрович говорив, що в крайньому випадку листування істориків можна друкувати прямо з оригіналів зіраксовою технікою і видавати цей епістолярій малим накладом (бодай 50 копій) і їх розсилати до різних наукових установ на Заході і Україні. Він боявся, що частина цих архівних матеріялів пропаде або десь загубиться. Я говорив, що будемо старатися видавати окремі збірники епістолярної спадщини більшим накладом з рамені УІТ у співпраці з науковими установами в Україні. Він повністю схвалив цей плян. Я уважаю, що концепція видання збірників з листуванням діячів української культури дальше актуальна і ми можемо лише подякувати Олександрові Петровичеві за його думки і поради в цій важливій справі. Тоді я також поінформував історика, що на сторінках нашого журналу відкриємо новий відділ «Оглобліяну» — і, здається, він був задоволений цим проєктом. Про свою епістолярну творчість Олександер Петрович говорив, щоб її друкувати після його відходу у вічність... Я його запевнив, що в міру моїх сил, будемо це здійснювати, зокрема у виданнях УІТ. На увазі я мав друковані і недруковані матеріяли Олександра Петровича в Україні і діяспорі. Пригадую, як він радів у 1992 році, коли я привіз йому з Києва відбитки деяких архівних матеріялів, зокрема його працю з 1942 року про походження українського герба. Він знав, що в Києві знаходяться численні матеріяли — недруковані праці і його листування.

Після смерти проф. О. Оглоблина при УІТ ми створили Комісію для дослідження його життя і творчости. Членами Комісії є історики з України і діяспори.

У цьому числі журналу друкуємо вісім листів проф. О. Оглобина до мене з 1956, 1963 і 1964 років з відповідними примітками. Ці примітки я додав для кращого зрозуміння тексту листів історика.

Із змісту листів бачимо правдивого «живого Олександра Петровича», таким як він був за життя. Він був суворим критиком власної діяльности, а також праці інших науковців і наукових установ. В приватних листах О.П. не бачимо т.зв. «наукової дипломатії», що характеризує його офіційні листи і різні комунікати та звіти. У листах зображено *правдиве життя* Олександра Петровича, без жадних недоговорень і прикрас. До мене він писав щиро і безпосередньо, без огляду на те, чи я погоджувався з його думками чи ні. І саме тому я мав велику пошану до мойого бувшого професора

і мойого близького приятеля. Я волів його відкриту критику і щирі поради, ніж гарні компліменти, які в своїй природі є поверховними і не приносять нового матеріялу до досліджуваного явища або діяльности історичної особи.

Тепер друкуємо лише вісім листів Олександра Петровича з моїми коментарями, — проте вірю, що вони ваговиті своїм змістом і заповнюють важливі прогалини в дослідженні діяльности і творчости історика на початку 1960-их років.

Для дослідження генези «Українського Історика» і УІТ — листи проф. О. Оглоблина, є вийнятково важливим джерелом.

Віримо, що в майбутньому зможемо опублікувати важливе листування проф. О. Оглоблина, що зберігається в різних архівних фондах в Україні і діяспорі, зокрема в УІТ, УВАН, УВУ, НТШ і інших установах, як також в приватних архівних колекціях.

Проф. Олександер Оглоблин виступає у друкованих листах як людина із залізною волею. Без огляду на родинні трагедії (довголітня хвороба і вкінці смерть його дружини, а опісля сина), він не заломався.

Без огляду на незавидні життєві обставини, проф. Олександер Оглоблин дальше творив і розбудовував українську історичну науку, якій присвятив все своє життя.

Любомир Винар

ЛИСТИ ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА

Ч. 1

12.VIII.1956, *Ludlow*

Дорогий Любку!

Давно не писав Тобі, бо мав багато роботи, а ще більше турбот і прикрощів (про це далі). Спершу кілька слів про матеріяли для Твоїх дослідів над Молдавією і Кромвелем.[1] Справа з Грушевським, т. IX, не безнадійна. II половина цього тому є в Public Library в Нью Йорку (мені зробили фотостат з нього — себто з відповідного розділу його, — коли я працював над Переяславською Угодою). І половина того тому, *здається* є в Chicago Public Library, й Ти міг би дістати книгу через бібліотеку в Cleveland. Немає сумніву, що цей том є ще десь в Америці і в Канаді — в бібліотеках, університетських і приватних (здається його має проф. Падох). Крім того, НТШ (Сарсель) має фільми з цілої Історії України Руси Грушевського, отже й з IX тому. Дивно, що «Книгоспілка» не може його знайти.[2] Для «Молдавської концепції Богдана» І половина конче потрібна.

[1] У той час я досліджував українсько-англійські й українсько-молдавські відносини в 1648-1657 роках, зокрема мене цікавили мнимі відносини О. Кромвела з Б. Хмельницьким.

[2] Цей том ІУР М. Грушевського я шукав для В-ва «Книгоспілка» в Нью Йорку, яка перевидала усі томи *Історії України-Руси.*

Посилаю деякі Тобі бібліографічні та інші довідки, що можуть придатися для «Кромвеля і Хмельницького»... За останні десятиліття були деякі советські публікації (документальні), присвячені російсько-англійським взаєминам XVII ст. (там, може, знайдеться щось для України і Польщі), а також проблемі московських дипломатичних та економічних інтересів і зносин під час 30-літньої війни (зокрема, праця проф. Вайнштейна). Втім, не думаю, щоб вони багато дали для Твоєї теми...

Щодо видання цих Твоїх робіт, то моя думка така. Кромвеля можна умістити в *Annals* УВАН. «Молдавську концепцію Богдана» краще було б з'єднати (написавши ще один, перехідний розділ) з Молдавською політикою козаччини XVI ст. й видати окремою книгою.[3] Фірмуватиме видання УВАН (або НТШ-Сарсель, бо з НТШ-Нью Йорк, де панують Січинський[4] — alter ego Андрусяка[5] — й Стахів,[6] діла не буде). Але це буде можливо тоді тільки, коли спочатку збереш фонди на цей друк. Моя наукова рекомендація забезпечена, як рівнож рекомендація Історичної Секції УВАН.

Я погоджуюся з Тобою, що спочатку треба створити Об'єднання істориків, а потім видавати журнал того Об'єднання: це цілком логічно. Але в нашому *алогічному* (в кращім разі) житті може бути якраз навпаки. Будуть гроші — буде журнал (чи збірник). Буде журнал — легше буде створити Об'єднання. А так — спробуй об'єднати цих *замархированих* (? Л.В.) істориків, які не визнають жадних авторитетів. Ні УВАН, ні тим паче НТШ цього не зроблять — про це я Тобі вже казав, і писав. Історична Секція — частина УВАН і за сучасних умов окремо існувати не зможе. Історично-Філологічне Товариство[7] можна було б відновити, коли б я жив в Ню-Йорку або принаймні був ближче до нього. Але ж це не від нас залежить. Централя нового Об'єднання повинна бути в Ню-Йорку. Гаразд. Але хто ж буде вести тую Централю, себто фактично в ній працювати? Це міг би зробити лише Ти. І як почати цю справу? Статті в пресі нічого не дадуть. Це «глас вопіющого в пустині» Потрібний особистий і науковий контакт. Треба створити якесь «ядро» — згуртувати кількох відданих

[3] Ці праці не появилися окремою книгою. Їх видруковано в таких виданнях: Любомир Винар, «Молдавська концепція Богдана Хмельницького в роках 1648-1653», *Розбудова Держави,* т. 9, 1957, т. 10, 1958; Праця про Кромвеля: Любомир Винар, "The Question of Anglo-Ukrainian Relations in the Middle of the Seventeenth Century", *Annals...,* vol. VI, no. 34, 1958.

[4] Володимир Січинський (1894-1962), історик мистецтва, автор популярної праці «Чужинці про Україну» і інших наукових праць.

[5] Микола Андрусяк (1902-1985), історик, професор УВУ, д. член НТШ. О. Оглоблин його недолюблював ще з 1941 р., коли перший раз вони зустрінулися в Києві. Д-р М. Андрусяк часто писав полемічні статті.

[6] Матвій Стахів (1895-1978), правник, історик, голова НТШ в Америці (1969-1974). З початку відносини О. Оглоблина були більш-менш нормальні (ранні 1950-і роки). Згодом вони погіршилися з огляду на його діяльність в АНТШ, а також на його піддержку у створенні Історичної Секції НТШ в противагу до уже існуючій Історично-Філософічної Секції Товариства. Проф. О. Оглоблин був заступником голови Секції на Америку. Головою ІФС був проф. В. Кубійович.

[7] Історично Філологічне Товариство діяло в Празі до 1945 року. У 1950-их роках О. Оглоблин обговорював зі мною справу відновлення Товариства в Америці.

цій справі людей. А це якраз найтяжче. Ти кажеш про Чубатого.[8] Хіба ж Тобі не відомо, що він має судову справу з «Свободою» (себто з УНС), яку він оскаржив і запізвав, в зв'язку з статтями Смаль-Стоцького проти нього. А коли Асоціяція Професорів УВУ в U.S.A. організуючи Делегатуру УВУ в Америці (взагалі це безнадійна справа) намітила кандидатуру Чубатого на декана Правничого Факультету (чи Відділу), Смаль-Стоцький[9] заявив протест і загрозив вийти не тільки з Асоціяції, а навіть з УВУ (це пишу тільки для Тебе). Це значить, що всяка справа, яку буде робити Чубатий, зустріне опір з НТШ (не забувай, що Смаль-Стоцький не лише голова американського відділу НТШ, але й президент цілого НТШ). А що можу сказати про себе? Я готовий працювати в новому Об'єднанні, готовий навіть очолити його коли б мене було обрано — але ні ініціювати, ні організувати його не можу. Не можу тому, що, як видко, не маю (навіть я!) належного авторитету. Тому, що різні Андрусяки, Бжеські й tutti quanti, не рік, не два, а понад 10 років, обливають мене помиями, засипають брехнями, наклепами тощо. Тому, що за останній рік похід проти мене посилився й тепер іде досить широким фронтом... І соціялісти і «націоналісти» (пожалься Боже) Бжеський[10] гніваються на мене за «Історію Русів». Я знав, що це видання викличе бурю проти мене — й свідомо йшов на це. Я гордий з цього видання й своєї праці над ним.[11] Але ні Москва, ні наші вузьколобенки ніколи мені не подарують цього. Відповідати на всі ці наклепи *не буду* — скільки б вони їх не писали... Знаю, що ніхто, крім друзів, не буде мене боронити — й не потрібно тої оборони. Але вся ця *повінь* бруду, брехні й неповаги до вченого викликає в мене велике бажання — відійти від зла й тим створити благо. Хочу замкнутися в своєму кабінеті, поринути в свою наукову, правдиво-наукову, дослідну роботу, без жодних «замовлень», без «актуальних тем» — і забути про все це еміграційне шумовиння. Так, мабуть, і треба буде зробити.

Мені так багато треба з Тобою поговорити, що я ніколи б не закінчив цього листа. Тому перериваю його тим часом. Отже, маю 2 примірники англійської монографії проф. Полонської-Василенко про Заселення Південної України. Один з них — Твій. Вишлю Тобі цими днями... Хочу (давно вже) написати проф. Жданові[12] — запросити до співпраці в Історичні Секції УВАН.

[8] Микола Чубатий (1889-1975), історик, професор УВУ, член-основник УІТ і член Редакційної Колегії «Українського Історика». Автор численних праць з історії української Церкви й історії українського права. Про його життя й діяльність див.: Михайло Ждан, *Микола Чубатий*, Мюнхен, УІТ, 1970.

[9] Роман Смаль-Стоцький (1893-1969), мовознавець, голова НТШ в Америці від 1951 року. В тому часі існували напруження між НТША й УВАН у США.

[10] Бжеський (псевд. Р. Млиновецький, Р. Паклен і інші) проживав в Америці. Правдоподібно в 1954 році видав памфлет «Камо грядеши» проти проф. О. Оглоблина у зв'язку із його публікаціями із 1930-их років. В архіві О. Оглоблина є спеціяльна колекція памфлетів Бжеського. Ця частина архіву УІТ переховується в будинку УВАН в Нью Йорку.

[11] *Історія Русів.* Редакція і вступна стаття Олександра Оглоблина, Нью Йорк, В-во Вісник ООЧСУ, 1956.

[12] Михайло Ждан (1906-1975), історик, член-основник УІТ і член Редакційної Колегії ж. «Український Історик». Видатний дослідник історії українського середньовіччя: Про його життя і творчість див. Любомир Винар, «Михайло Ждан, 1906-1985», "Український Історик", ч. 3-4, 1975.

Чи його адреса та сама, що Ти колись мені прислав, чи може нова? До речі, здається Ти мені казав, що в Клівленді є д-р Т. Мацьків (медик). Може, часом знаєш його адресу? Він займається іконографією Мазепи — моя давня тема.

Пиши, Любку, не забувай!

Кріпко цілую Тебе

Саша

Прошу переказати Високоповажаним Панству[13] мій найсердечніший привіт.

Ч. 2

21.X.1962, *Ludlow*

Любку, Дорогий мій Друже!

Сердечно дякую за пам'ять, листи і фото (дуже гарне!). Дуже радий був довідатися, що Ти щасливий в новому житті,[14] добре влаштувався на новому місці, й стан Твого здоров'я покращав. Приємно мені, що Ти не відірвався від історії України й маєш далі змогу працювати в цій царині. Добре, що Твій «Войнаровський»[15] скоро побачить світ, і що він вже в УВУ (чи Ти вислав туди рукопис?). Якраз пару тижнів тому писав мені Бойко,[15а] що треба мати Твою працю для *другої* рецензії. З Твого листа бачу, що пані Полонська-Василенко вже дістала «Войнаровського» й дала йому цілком заслужену високу оцінку.

Я троха побоююся, що Вінтоняк,[16] з міркувань суто-меркантильного характеру, дещо затримує видання: мабуть, хоче його пустити на ринок ближче до Різдвяних Свят. Тимчасом книга конче потрібна, бо навколо постаті Войнаровського знову шириться баламутство. Ось приміром в «Америці», у вересні м., якийсь п. Василь Бачинський (хто це?) переповів — аж у трьох «підвалах» — біографію Войнаровського (головно історію схоплення його москалями в Гамбурзі) — точнісінько за Борщаком.[17] Тут знов — таки й дата народження «біля 1680 року», й наука в Дрездені (де не було тоді жадного університету!), й щира дружба з Авророю Кенігсмарк, і «великий мазепинець» (як легко роздаємо ті титули!), й т.п. грушки на вербі. Й коли пані Полонська-Василенко, вельми поважний історик, гадає, що правда (про дату народження В.) «десь посередині», то це лише через незнання джерел. Бачу, що мені таки доведеться в цій справі

[13] Автор листа передає привіт матері і батькові Любомира Винара: батько Іван Винар (1891-1972), гімн. професор і будівничий українського шкільництва в Галичині, дав у 1964-65 рр. повну моральну піддержку УІ і УІТ; матір Евфрозина Винар (1896-1985), педагог, в 1960-их роках допомагала в адміністраційній праці УІ-УІТ.

[14] Ця частина листа відноситься до мойого родинного життя. У 1962 (15.VII) році я одружився з Анною Кузьмич в Денвері, згодом переніссся до Болдеру (Колорадо), де працював в Колорадському університеті.

[15] Монографія вийшла в 1962 році — Любомир Винар, *Андрій Войнаровський*. Історичний нарис, Мюнхен, В-во «Дніпрова Хвиля», 1962.

[15а] Юрій Блохін-Бойко, б. ректор УВУ, д. член УВАН і УІТ, член Управи УІТ, співробітник ж. «Український Історик».

[16] Олекса Вінтоняк, історик, директор В-ва «Дніпрова Хвиля» в Мюнхені. В 1965 році перебрав адміністрацію «Українського Історика» в Європі і причинився до розвитку журналу і УІТ.

[17] Ілько Борщак (1892-1959), історик, автор численних праць з історії козаччини. У 1939 р. видав працю про Андрія Войнаровського (Львів, В-во «Хортиця»). Редактор ж. «Україна» (Париж).

виступити публічно, але хочу зробити це *після* виходу в світ Твоєї праці (можливо, у формі рецензії на неї).[18]

Ні Борщак (який сам мені писав про це), ні пані Полонська-Василенко не знали (або не зауважили) того, що міститься в офіційних актах Бендерської Комісії 1709 року, опублікованих М. Возняком у збірнику «Мазепа».[19] Аджеж, під час тої розправи, члени українського екзильного уряду офіційно ствердили, що 1687 року, коли скинуто було гетьмана Самойловича, Войнаровського на світі не було, а навіть мати його ще не була заміжня (за Яном Войнаровським). І сам Андрій цього не заперечував. Я ще раз дослідив це питання й прийшов до висновку, що Войнаровський народився десь у 1688 році (припускаю, що його мати одружилася з Яном Войнаровським незабаром після обрання Мазепи на Гетьмана, того ж 1687 року). Перебування 12-літнього хлопця в Дрездені 1700 року — це плід буйної фантазії Борщака, як і всі подробиці тамтешньої «науки» Войнаровського. Насправді, він учився (як і другий небіж Мазепи — Обидовський) в Київській Академії, де в 1703-1704 рр. був студентом філософії. Ясна річ, що ні до того, ні мабуть, після того (до еміграції), з огляду на воєнно-політичні обставини, Войнаровський не міг бути в Дрездені. Зрештою, ми добре знаємо де був і що робив Войнаровський починаючи з 1705 року. Ще одна увага щодо «правди по середині». Коли маємо дві дати народження (як у даному випадку) — одна з них (1680) неправдива, а друга (1688) правдива, то яким чином правда є «десь *посередині*» — мені годі зрозуміти. То був би своєрідний «Соломонів суд» в історичній методології.

Моя праця «Думки про сучасну українську совєтську історіографію», здається, вже друкується: принаймні тиждень тому я закінчив коректу її. Не розумію, чого вони так довго тримали рукопис у видавничому «портфелі». Аджеж праця дуже актуальна: совєтські борзописці наступають на нас, а ми мовчимо. До речі, мені так і не вдалося дістати книжки Дядиченка і Сарбея. Маю враження, що вона видана для внутрішнього вжитку, й закордон не випущена. Дуже шкода, що ми, історики, мало уваги приділюємо тій полемічній літературі, а головне не обмінюємося між собою відповідною інформацією і досвідом. В цьому відношенні мене (містечкового мешканця) становище особливо важке, бо довідуюся про такі речі останнім, а то зовсім залишаюся в «блаженном нев...» (тяжко відчитати текст). о. Нагаєвський[20] видав дві книжки — одна «Стародавня Україна в світлі історичних пам'яток» (це його габілітаційна праця); друга "History of Ukraine" підручного характеру. Він багато пише — й не погано. В кожнім разі, добре, що він цікавиться нашою давниною (це тепер у нас занедбана ділянка). На "History of Ukraine" маю дати рецензію (властиво, відзив), очевидно, позитивну. Правду кажучи, я не люблю цих загальних оглядів — волію суто-наукові, дослідні праці. Але й вони потрібні

[18] Рецензія історика на мою працю про Войнаровського появилася пізніше в римському виданню *Analecta Ordinis S. Basilii Magni,* vol. VII, Fasc. 1-4, 1971, pp. 470-477.

[19] На увазі мається публікація М. Возьняка, «Бендерська комісія по смерті Мазепи», *Мазепа,* Збірник, Варшава, 1938 (Праці Українського Наукового Інституту, т. 46).

[20] Отець Ізидор Нагаєвський (1908-1989), історик, близький приятель О. Оглоблина. Автор досліджень з різних періодів історії України. Працював в Історичній Секції УВАН.

—особливо тепер і тут. Тим з більшим інтересом чекаю на Твого «Вишневецького», бо це якраз науково-дослідна тема. Ти добре зробив, що зв'язався з філією УВАН у Денвері.[21] Але треба, щоб Ти не забував і за свою Історичну Секцію в Нью Йорку й при нагоді дав нам якусь доповідь (хочби про Вишневецького).

Чи Ти вже одержав офіційне повідомлення про обрання на члена-кореспондента (не «наукового кореспондента», як Ти це неправильно пишеш: «член-кореспондент» — це перший після «дійсного члена»-академіка науковий ступінь в УВАН і взагалі в кожній Академії Наук). Якщо ні, я нагадую Замші[22] про те (що Ти вже обраний і затверджений, мені писали з УВАН). Думаю, що Академія буде не тільки існувати далі, але й розгортати свою наукову та видавничу діяльність.

Про себе нічого доброго, чи втішного писати не можу. Весь час хворію. Взагалі це літо було одне з найтяжчих і найсумніших у моєму житті. Писати про це не можу — треба було б говорити... «Історичні фотографії» для Тебе давно вже готові. Я вишлю Тобі їх цими днями.

Прошу передати мій поклін Дружині й привіт Братові. Моя родина вітає Вас щиро.

Кріпко-кріпко цілую Тебе

Саша

Ч. 3

11.XII.1963

Милий і Дорогий мій Друже Любку!

Сердечно дякую за все — дуже миле поздоровлення, листи, Твою Історичну Бібліографію[22а] – надзвичайно корисне видання, відбитки, зокрема рецензії Маркевича (це була велика приємна несподіванка для мене), новий історичний журнал і, звичайно Твою рецензію на мої «Думки»...[23]

Не писав Тобі так довго, бо взагалі не міг нічого робити, а тим паче писати. Мав важку грипу з різними ускладненнями, через які і досі не можу прийти до здоров'я. Мав — і на жаль, маю, безліч хатніх турбот і клопотів, головне в зв'язку із погіршенням стану дружини: він тепер такий тяжкий, що ні на одну годину не можна залишити її самої в хаті (тому вже три місяці не

[21] Філія УВАН у Денвері провадила свою діяльність завдяки праці доц. Лева Биковського (1895-1992). Він співпрацював з О. Оглоблином в різних комісіях Академії. Був членом-основником УІТ і близьким співробітником ж. «Український Історик». Про життя і творчість див. Л. Винар, «Лев Юстимович Биковський», *Український Історик*, ч. 1-4, 1993.

[22] Іван Замша (1895-1978), економіст, директор канцелярії УВАН в США і член Управи Академії. У 1963 році мене вибрали членом-кореспондентом УВАН, а в 1968 році (6 квітня) я став дійсним членом Академії. Див. «Список членів і наукових співробітників УВАН у США на 17.10.1969», *Вісті УВАН*, ч. 1, Нью Йорк, 1970, стор. 73.

[22а] *Див.* примітка ч. 47.

[23] Олександер Оглоблин, *Думки про сучасну українську совєтську історіографію*, Нью Йорк 1963. Моя рецензія появилася в журналі «Київ» (Філядельфія), т. 14, ч. 3-4, 1964 і «Український Історик», ч. 1, 1963.

виходжу я з дому!), а ще гірше не можна провадити жадної творчої наукової праці. Це все тим тяжче, що Дмитро[24] — під тиском уього того й з огляду на повну безпорадність свого становища — почав заломлюватися й втрачати надію на краще майбутнє. Нарешті, все це припечатала нова й велика матеріяльна скрута, з якої ні Дмитро, ні я не бачимо виходу й порятунку. Отже, всі мої колишні пляни — й наукові і особисті — внівець обернулися. Оце все — головна й *єдина* причина моєї довгої мовчанки.

А пляни і надії в мене були. Думав я й про переїзд до Нью Йорку, де я справді був би потрібний (хоча б для Історичної Секції УВАН), і навіть про повернення до Европи, для моєї наукової праці є деякі перспективи (властиво можуть бути). Зрештою й тут можна було б ще дещо зробити. Але на перешкоді стали — стан здоров'я дружини, становище Дмитра, брак матеріяльних засобів, який не дозволяє нам зрушити з місця, й кінець-кінцем невідрадний стан мого власного здоров'я надто ж тепер, коли почався мені 65-ий рік. Страшно думати про капітуляцію, але вона, мабуть, неминуча — і то дуже скоро. А найбільш прикро й боляче мені, що творча наукова робота фактично стала для мене недоступною і навіть неможливою. Не пишу про це все більше, хоч багато чого міг би Тобі *розповісти*. А втім, сподіваюся, що Ти мене зрозумієш.

«Український Історик»[25] справив на мене загальне добре враження —бажаю йому дальших успіхів. Статті цікаві і актуальні, відділ «З архіву» —також (звичайно охоче підтримаю його в дальших числах своїми матеріялами, зокрема з листів Д. Дорошенка і Б. Крупницького). «Про згаслих» треба писати очевидно, в першу чергу про вчених, головне істориків, тому ледви-чи слід було передруковувати некролог Багряного.[26] Огляди-рецензії добрі, «Хроніка» і «Бібліографія» — також у порядку. До речі, перший раз довідався, що мою статтю «1709 рік» передруковано в українсько-німецькому журналі —звичайно без моєї згоди. Шкода, що я не знав раніше про відділ «Над чим працюють»... міг би дещо доповнити pro domo mea. Стаття П. Богдана дуже добра й цілком на часі, але на мою думку, не слід робити закид (очевидно на адресу НТШ) щодо членства «за громадські заслуги».[27]

[24] Дмитро Оглоблин (1925-1986), історик, син Олександра Петровича. У 1960-их роках разом з батьком він опікувався хворою Анною Якимівною, своєю мамою і дружиною О.П., яка померла в 1965 році в Лудлові. Треба згадати, що Дмитро був також автором декількох історичних монографічних досліджень. Своєю роботою на фабриці він матеріяльно забезпечив, у значній мірі, наукову працю Олександра Петровича. Можна стверднти, що своє життя в Америці — д-р Дмитро Оглоблин повністю присвятив своїм батькам.

[25] Ідеться про перше число «Українського Історика», що появилося під кінець листопада 1963 р. Спершу журнал друкувався в Чікаго.

[26] В 1-ому числі У.І. я надрукував некролог про Івана Багряного (1907-1963). О. Оглоблин заступав думку, що в У.І. (секція «Про згаслих») ми повинні друкувати некрологи лише про істориків. Я уважав, що не можемо обмежувати цієї секції журналу лише до істориків і дослідників допоміжних історичних наук. Час від часу треба також містити згадки про творців історії — провідних політичних і суспільних діячів. Цього принципу я придержувався в редагуванні УІ в 1960-их роках.

[27] О. Оглоблин пише про статтю Богдана Винара «До питання координації наукової праці», Український Історик, ч. 1, 1963, стор. 7-8. Автор статті *не згадував про НТШ*, лиш писав, що «Від певного часу членство у певних наукових установах

...Це справа самого НТШ, яке має право обирати на свого члена кого вважає за потрібне і до того ще «членство за громадські заслуги» в НТШ має досить давну традицію, нарешті два-три випадки (більше здається, тут не було). Найбільше лихо в НТШ — це зовсім перестарілий статут, який не відповідає претенсіям (історично досить слушним) НТШ на звання Академії Наук. Цей статут треба скасувати, а з того звичайного членства зробити певну селекцію — кого визнати за дійсних членів (шляхом обрання), чи членів кореспондентів, а кого на наукових співробітників, як це звичайно існує в Академіях Наук.

Друга увага — це звіт про Конференцію українських істориків у Ню Йорку. Такий звіт був би доречний десь у пресі або в загальному журналі, але не в науковому (хоч би і популярному) бюлетені. Ти сам був учасником і навіть доповідачем на тій конференції, а крім того, Ти ж редактор «Укр. Іст.»! Якщо там — на тій конференції або в редакційно-видавничій комісії «Іст. Зб.»[28] — щось не гаразд, то це ж не чужа справа й *відповідальність*, а наша власна, й передусім *моя*, як Голови Редакційно-Видавничої Комісії. Скажу Тобі щиро, що це поставило мене в дуже ніякове становище — і щодо тої Комісії, і, будь-що-будь щодо самого «Українського Історика», в якому я беру (й братиму) таку активну й щиру участь. І я добре знаю, що цей «пасус»[28а] викличе непотрібні і прикрі коментарі, передовсім з боку тих, кого там зачеплено (ще й поіменно!), а, головне може поглибити ті розбіжності, які існували досі. Особливо неприємно те, що все це буде записано на конто партійної організації, а тим самим може пошкодити самому «новонародженому», в якого так рано «зубки прорізалися». До речі, вважаю, що надалі в «Самостійній Україні» можна друкувати окремі статті, але не цілий відділ під тотожньою назвою й зокрема не хроніку з «Українського Історика» (очевидно журнал має право додавати свою власну хроніку).* Не слід було також дорікати «Булаві» за «Під колесами історії» Томашівського. Томашівський є Томашівський, а кожне видавництво має право видавати (чи перевидавати), що вважає за потрібне.[29]

•

постійно зростає і це само по собі корисне явище. Слід тому сподіватися, що нові члени значно піднесуть наукову продукцію даної наукової установи. Одначе не завжди так буває, бо не рідко, наприклад, членство у науковій установі можна одержати як «винагороду» за громадські заслуги.».

[28] Я помістив у «Хроніці» журналу коротку інформативну замітку «Конференція українських істориків і дослідників суспільних наук в Нью Йорку» (У.І., ч. 1, стор. 21, без підпису). Я згадав, що наразі редакційна колегія «Історичних Збірників» УВАН зібрала лише 1/3 запланованого матеріялу. Також, на основі звіту Івана Лисяка-Рудницького, редактора І.З., я підкреслив незадовільну матеріяльну базу для реалізації цього проєкту. Проф. Оглоблин уважав, що ця згадка може принести йому певні ускладнення в Академії, як голові Історичної Секції УВАН.

[28а] На увазі він має Івана Лисяка-Рудницького, організатора конференції, з рамені Історичної Секції УВАН. Мушу згадати, що я не писав *проти* Редакційної Колегії — я був її членом, ані не писав проти відбутої конференції, на якій я виголосив доповідь «Володимир Антонович як історик козаччини» — тут у першу чергу йшлося про подання фактів так як вони були. Проф. О. Оглоблин не брав участи в цій конференції і тому так емоційно зареагував на мою замітку в У.І.

[29] Ідеться про видавництво «Булава», що тоді відновило свою діяльність в Америці публікуючи збірку статтей С. Томашівського «Під колесами історії».

* Взагалі для добра справи було б краще, якби «Український Історик» був окремим виданням (хоч би й «Самост. України»), а не прибудівка до чогось.

Дуже зрадів я, коли довідався про мікрофільмування «Киевской Старины» (у Швеції), й щиро пожалував, що в мене нема — й ніколи не буде — тих 500 доларів, щоб замовити собі так потрібний для мене мікрофільм. Невжеж ваша бібліотека не замовить його собі?!

Справа з УКК[30] — маю на увазі написання і видання «Історії Російської Імперії» — безнадійна. Моя головна надія була на Твою допомогу, а з Твого листа бачу, що ця праця Тебе не приваблює.[31] Я цілком розумію Тебе й ніяк не дорікаю, бо й справді, український історик волів досліджувати рідну історію. Все ж Твоя — по-суті відмова трохи заскочила мене: якби я знав про це раніше, я давно відмовився б від цього проєкту. Мав я на увазі ще Лисяка-Рудницького[32] (головне, для новітньої історії) але й він відмовився. Отже, я залишився сам —один, і, ясна річ, що такого великого тягару ніяк не подужаю. Пишу це Тобі *довірочно,* бо й досі я не дав дефінітивної на пропозиції УКК. Між іншим, я не знав, що він «роздзвонив» цю справу по всіх льокальних осередках. Про англомовне видання «Думок про сучасну українську історіографію» в УКК писали мені (приватно) Смаль-Стоцький і Стахів, але жадної офіційної пропозиції досі я не маю (коли б одержав, безперечно прийняв би її).

Мої зв'язки з УВАН фактично урвалися, і я нічого не знаю, що там діється. Соневицькому[33] Омельченкові[34] я так і не написав — та й писати не хочу, бо це все «на вітер». Їхати до Ню Йорку не можу й ледви чи вже колись там буду. Отже справа *моєї* Історичної Секції, мабуть, припечатана. Ніколи не подарую цього... Все це створило для мене дуже несприятливу й навіть неприємну справу в УВАН.

Радий, що Ген-Гер. Т-во[35] працює. Шкода тільки, що ми так розкидані по Америці, й що я особисто, з огляду на мою хатню ситуацію, тепер так мало можу зробити для Товариства, а навіть не в силі своєчасно відповідати на листи Климкевича.[36] До *Ювілею* Т-ва написати тепер нічого не можу: уважаю, що всякі звернення мусять бути від імення цілої Управи, й тому прошу Тебе цим зайнятися, а я радо даватиму свої уваги й редакційні поправки, коли буде треба. Інша справа — Науковий Збірник, для якого постараюся дати

[30] Український Конгресовий Комітет (УКК) — координаційна централя українських організацій в Америці. Ще під кінець 1950-их років в УКК обговорювали потребу видання «Історії російської імперії».

[31] Я відмовився взяти участь в опрацюванні історії Росії, знаючи, що головний тягар спаде на мої плечі. У тому часі я збирав матеріяли до опрацювання «Історії українських козаків» — і цей проєкт в 1963 році стояв в мене на першому місці.

[32] Іван Лисяк-Рудницький (1919-1984), історик, автор численних праць з історії модерної України. В УВАН з рамені Історичної Секції організував щорічні конференції істориків і суспільствознавців. Спершу був в опозиції до УІТ, опісля став активним членом Товариства і співробітником ж. «Український Історик».

[33] Леонід Соневицький (1922-1966), історик, заст. голови Історичної Секції УВАН. Учень проф. О. Оглоблина.

[34] Василь Омельченко, історик, учень проф. О. Оглоблина. Опісля генеральний секретар УВАН. Також довгі роки завідував бібліотекою і архівом Академії.

[35] Українське Генеалогічне і Геральдичне Товариство (УГГТ) постало у липні 1963 року. Див. примітку ч. 61.

[36] В архіві Олександра Оглоблина є численні листи д-ра Р. Климкевича в справі УГГТ.

якусь статтю на суто-наукову тему (генеалогічну). Далі, треба поширити коло членства Т-ва, запросивши туди низку істориків та інших осіб, що цікавляться цими проблемами, як тутешніх, так і європейських (українських, звичайно). Зокрема треба запросити проф. Дубровського,[37] О. Нагаєвського (якого може слід кооптувати до Управи), Ю. Крохмалюка,[38] Т. Мацькова,[38] проф. Курінного,[40] д-ра Олянчина[41] і може ще когось. До речі, важливе й делікатне питання щодо європейських членів Т-ва: я б узагалі звільнив їх од членської вкладки (грошевої). Здебільшого це старші люди, які нічого або майже нічого не заробляють і, ясна річ, не встані заплатити навіть тих жалюгідних 5 долярів. Ось, приміром, пише мені проф. Полонська-Василенко,[42] яка дістала запрошення від д-ра Климкевича й радо взяла б участь у Т-ві, але не має жадної змоги тепер вислати отих 5 долярів. Конче треба буде написати їй, що вона не зобов'язана цього робити. Постараюся це зробити при першій нагоді.

Про обіцяні додатки до моєї Біо-бібліографії[43] пам'ятаю й зроблю це при найближчій нагоді. Зрештою, матеріял вже в мене весь зібраний — треба трохи його оформити. А хто має видати це?

Список документів до мого тому (II) «Джерел» потроху складаю. Від Тебе чекаю *списку* документів як історичних, зокрема чузоземного походження, так і літературних (для 1-ого розділу цього тому, що присвячений ранній історії Козаччини (від кінця XIV ст. до 1648 року). Розуміється, при кождому документі має бути позначене джерело, себто відповідне видання. Думаю, що на кінець січня, якщо не буде якихось нових перешкод, детальний плян II тому буде готовий. А як справа з *Твоїм* I томом?[44]

Нещодавно одержав я запрошення бути Головою Наукової Кураторії (чи

[37] Василь Дубровський (1897-1966), історик член-основник УІТ, близький співробітник ж. «Український Історик».

[38] Юрій Тис-Крохмалюк (1904-1993), знайомий О. Оглоблина, автор популярних історичних нарисів, член УІТ.

[39] Теодор Мацьків, історик, видатний член УІТ, довголітний голова Осередку УІТ в Німеччині. Автор численних праць присвячених українській козаччині, зокрема гетьманам Б. Хмельницькому й І. Мазепі.

[40] Петро Курінний (1894-1972), археолог, член Ініціятивної Групи УІТ, професор Українського Вільного Університету, автор численних наукових праць.

[41] Демет Олянчин (1891-1970), історик, знайомий Олександра Петровича, автор монографічних досліджень присвячених козацько-гетьманській державі і середньовічному періоді історії України, зокрема кн. Володимирові Великому.

[42] Наталія Полонська-Василенко (1884-1973), історик, член Ініціятивної Групи УІТ, заступник голови УІТ в першій Управі Товариства, автор численних історичних досліджень. Перший голова осередку УІТ в Мюнхені, ентузіяст «Українського Історика» і УІТ. Була деканом Філософічного факультету УВУ і одним із близьких приятелів Олександра Петровича.

[43] У той час я опрацьовував бібліографію Олександра Оглоблина. У 1958 році появилася перша друкована бібліографія праць О. Оглоблина — див. Любомир Винар, *Біо-бібліографічні матеріяли,* Рим: *Записки ЧСВВ* 1958, 30 стор.

[44] У 1963 році я погодився редагувати 1-ий том «Історичних документів до історії України», що охоплював історію української київської середньовічної держави і Галицько-Волинську державу. О. Оглоблин мав бути головним редактором видання, що було запляноване на три томи. Українська асоціяція університетських професорів заініціювала цей проєкт. З огляду на брак фондів цей проєкт не зреалізовано.

Ради) Східньоевропейського науково-дослідчого Інституту ім. Липинського у Філядельфії. Я дав згоду на це, бо вважаю, що на цьому грунті можна буде організувати *українські* наукові студії над модерною історією України. Інститут щойно організується, але вже має досить дуже цінні архівні фонди (про них дещо було подано в «Америці») й купує будинок, де має примістити їх і розгорнути свою працю. Маю carte blanche на запрошення науковців-істориків (особливо молодших) для праці в Інституті. Звичайно, в першу чергу маю на увазі Тебе, знаючи, що питання модерної історії Тебе також цікавить[45] Отже запрошую Тебе, і, в разі Твоєї згоди, Тобі буде вислане офіційне запрошення од Інституту. Прошу також порадити мені кого б, на Твою думку, слід було ще запросити. Заступником моїм по Кураторії (чи Раді) є проф. Василь Т. Гришко (Канада), історик-правник, а науковим секретарем Інституту й Кураторії є д-р Григор Лужницький.

Добре, що Твій Вишневецький пішов до друку. Ледве-чи редакція «Сучасности» буде *мені* надсилати — про те Ти сам мусиш подбати. Постараюся написати рецензію. А Войнаровського, здається, всі хвалять (бачив рецензії на нього в «Листах до Приятелів» і в «Овиді».[46] Може ще десь були відзиви — прошу мене про це поінформувати.

Маю багато праці над ЕУ II — йде літера «М». Київська УРЕ перегнала нас, але тим краще: могтимем використати неприступні нам на еміграції матеріяли. Читав, що вийшла вже *англомовна ЕУ*, де я редагував Історичний Відділ. На жаль, ще не бачив її, бо мені її навіть не надіслали, а купувати її я, звичайно, не буду. Хіба-що потрібуватимуть мене для II тому — тоді нагадаю про це. Потрібний лише тоді коли є потреба. Сумно це, але нічого не поробиш.

Мрію про видання своїх «Людей *Нової* України». Вже чимало матеріялу для книжки зібрано (трохи старого — вже опублікованого, але більшість цілком нове), але до кінця ще далеко, бо мої умовини перешкоджають науковій роботі. Має видати д-р Вінтоняк, себто «Дніпрова Хвиля». Аби пощастило зробити це до 65-ліття (життя) й 45-ліття (праці) ювілей, якого взагалі ніколи не святкують, а я й поготів не хочу цього робити. Та це надто короткий час для такої великої (сторінок, мабуть, коло 250 друку) праці.

З Твоєї «Історичної Бібліографії»[47] видко, що ваша бібліотека має «Русскій Біографическій Словарь». Це надзвичайно цінне видання, в якому дуже багато українського матеріялу. Я й не знав, що його перевидано (яким типом?) у Ню

[45] Я прийняв запрошення проф. О. Оглоблина і в січні 1964 року став науковим співробітником Інституту. Треба згадати, що Олександер Оглоблин заступав думку, що в Інституті членами повинні бути історики й інші науковці-спеціялісти різних українознавчих дисциплін. Також він наголошував потребу видання джерельних матеріялів до історії України, що в короткому часі принесло конкретні висліди. Діяльність О. Оглоблина в Інституті ім. В. Липинського заслуговує на окреме дослідження. Треба згадати, що проф. О. Оглоблин був прихильником гетьманського руху П. Скоропадського. Після 1945 року він був одним із найвидатніших представників т.зв. «державницької школи» в українській історіографії.

[46] «Листи до приятелів» (1953-1966), журнал оснований М. Шлемкевичем, виходив в Америці. «Овид», популярний українознавчий журнал (1957-1976), оснований М. Денисюком, виходив в Америці (спершу виходив в Аргентині).

[47] Олександер Оглоблин пише про мою англомовну бібліографію — Lubomyr Wynar, *History: A Selected and Annotated Guide*, Boulder, Colo., University of Colorado Libraries, 1963, 348 p.

Йорку. Чи міг би я просити Тебе зробити там для мене деякі виписки? Був би я дуже вдячний. Зокрема (на разі) мене цікавлять біографії моїх Лашкевичів (усі, які там є), а також біографії «Ива.-Писарев Михаил Михайлович, генерал», «Крюков Димитрий Михайлович», полковник, військовий лікар, «Крюков Димитрий Л(ьвович)», професор Московського Університету, клясичний філолог.

В одному з останніх листів я просив Тебе познайомити мене з монографією O'Briena про "Muscovy and the Ukraine" після Переяславської угоди 1654 р., вид. University of California, 1963. Ти тоді відповів, що книга ця «зайнята». Може вона вже повернулася до бібліотеки, й я міг би дістати її на пару тижнів? Також, здається я писав Тобі про київське видання якогось Косолапова «Під маскою науки» — чи вона не трапилася Тобі? Взагалі останнього часу маю великі труднощі з книжками? Остільки автор — нововиявлений історик, може там написано щось і про нашого брата. Я ніяк не можу її дістати...

Пиши, Любий Друже! Чекаю на скорого й довгого листа. Які пляни маєш на Свята?

Кріпко-кріпко цілую Тебе

Твій Саша

Сердечно здоровлю Дружину й Пана Богдана. Моя родина шле Вам усім якнайкращі побажання.

P.S. Долучаю кілька карток до моєї бібліографії.

Ч. 4

22.IV.1964, *Ludlow*

Любку Милий, Дорогий мій Друже!

Не міг Тобі досі відповісти, бо вже другий тиждень хворію. Лікар каже, що «вайрус», і треба було вилежати кілька днів. Й досі ще почуваюся слабим — найбільше дошкуляє мені голов... (нерозбірливе слово — Л.В.) біль, який не дає майже нічого робити. Та й погода якась химерна — не дуже то сприяє одужанню.

Радий, що скоро вийде 2-е число «Українського Історика». Але Ти занепокоїв його вісткою про його хиткий фінансовий стан. Вірю, що Тобі пощастить подолати всі труднощі, й журнал існуватиме і міцнітиме. На жаль, у питаннях матеріяльного порядку я цілком профан і нічого порадити не можу. Гадаю однак, що багато залежатиме від змісту журналу. Й тут я завжди готовий Тобі допомогти. До речі, писав мені ред. М. Борис (Мюнхен), що дуже хоче передплачувати «У.І.» (адресу я йому вишлю). Може через нього вдалося б створити ширше коло предплатників журналу в Німеччині (і взагалі Європі). Там, здається, більше цікавляться українськими науковими проблемами, ніж тут, в Америці. Взагалі потрібна рекляма — й Ти добре зробив, вмістивши оголошення у «Свободі». Так само треба зробити й в інших газетах — і тутешніх і европейських.

Питання про «фірму», на мою думку, другорядне. Шкода все ж, що ми не обміркували його в Лудлові. Мені самому важко щось придумати. УВАН — це справа надто громіздка. Історичного Товариства нема — й створити його на папері *не можна,* щоб не скомпромітувати остаточно самої ідеї. Історично-Філологічне Товариство (кол. Празьке) відновити не так легко, передовсім з причин формального порядку (потрібна згода більшости членів його — їх є тут і в Европі кілька десятків, — а дістати їх буде досить важко, хочби вже тому, що ми страшно розпорошені, а в міжчасі дехто потворив собі нові наукові

осередки. В кожнім разі, для цього треба, щоб я жив у якомусь великому українському осередку. Можливо, що згодом вдасться знайти для журналу якусь добру «фірму», а ще краще було б, якби *сам журнал* створив її навколо себе. Так чи так, Ти мусиш і далі фірмувати «У.І.». А коли Тобі буде потрібно, створимо Редколегію, до якої охоче ввійду й я. Для 3-го числа обов'язково дам щось з свого архіву (до речі, дуже прошу запитати Марка Антоновича, чи можна вже писати про його брата Михайла, зокрема опублікувати його надзвичайно цінні для української історіографії листи до мене, що є в моєму архіві; колись я запитував Марка про долю брата, але відповіді не дістав.[48] Можливо, що дам щось з листів Крупницького або Борщака. Про долю їхніх архівів докладних відомостей не маю. Чув тільки, що архів Борщака перейшов до французької інституції (Державної Школи Східніх Мов у Парижі); архів Крупницького, мабуть, залишився у вдови (крім частини листування: зокрема мої листи до нього повернуто мені).

За фотовиписки з «Р.Б.С.»[49] щиро дякую (чекаю ще на «Трощинського Дмитрія Прокофієвича»). Дуже прошу надіслати мені, як було домовлено, лист Цюцюри[50] contra Кубійовича:[51] я й досі з ним незнайомий, а просити про це Кубійовича — не випадає, з огляду на характер того листа. Звичайно, я Тобі його поверну. З УКК нема нічого. Мабуть, не мають грошей — чи може не хочуть погодитися на мої умови, від яких я *не відступлю*. Ледви-чи ми колись договоримося — головне щодо характеру праці. Я можу взяти на себе лише наукову працю — в жадному випадку не пропагавдивну, яка, мабуть, більш для них зрозуміла і бажана. Втім, чекатиму, що вони тепер скажуть.

Від Прологу нема нічого — й не буде.[52] Надто ж тепер коли я відмовився

[48] Ідеться про історика д-ра Михайла Антоновича (1910-?), старшого брата Марка Антоновича. Олександер Петрович плянував друкувати в «Українському Історику» листи Михайла Антоновича.

[49] Російський біографічний словник — це багатомовне видання знаходилося в бібліотеці Колорадського університету і я часто робив зіраксові відбитки окремих біографічних нарисів для О. Оглоблина.

[50] Теодор Богдан Цюцюра, політолог, правник, б. ректор Українського Вільного Університету в Мюнхені. Лист відносився до справи редагування «Енциклопедії Українознавства» НТШ. Дійсний член УІТ.

[51] Володимир Кубійович (1900-1985), головний редактор «Енциклопедії Українознавства», голова НТШ в Європі, один з провідних організаторів українського наукового життя в Європі. Дійсний член УІТ і близький співробітник ж. «Український Історик».

[52] Ідеться про журнал «Сучасність». Видання «Прологу», що був створений членами Закордонного Представництва УГВР. У той час Пролог розвинув широку видавничу діяльність. Ще в 1956 році я переговорював з д-ром М. Прокопом і ред. Ю. Лавріненком про видання історичних збірників, а опісля журналу. В той час д-р М. Прокоп позитивно відносився до проф. О. Оглоблина і разом з Лавріненком погодився, що майбутне історичне видання повинен редагувати Олександер Петрович. З того задуму нічого не вийшло, але, уважаю, що О.П. дещо перебільшував негативне ставлення «Прологу». У тому часі він близько жив з проф. І. Вовчуком, провідним діячем ОУНр і редактором ж. «Вісник ОЧСУ». Як відомо ОУНр неприхильно ставилося до ЗП УГВР — це може, у деякій мірі, впливало на опінію О.П. про «Пролог». У 1964 році проф. О. Оглоблин був прихильником гетьманського руху і засадничо не належав до жадної української політичної партії.

підписати отую «відповідь» 62-х діячів української культури в Америці. Взагалі не думаю, щоб Пролог був зацікавлений у виданні історії України: це ж так далеко від його основного завдання...

Проф. Полонська-Василенко (чи Ти згадав про її ювілей в «У.І.»?) ще у грудні м.р. писала мені, що справа Твоєї доцентури в УВУ закінчена (звичайно, позитивно). УВУ звичайно не повідомляє нікого (про це лише згадує в своїх офіційних звідомленнях). Але можна просити Деканат про висилку Тобі відповідного документу, і я про це напишу продеканові Янову[53] або Деканові Зайцеву.[54] ...Цими днями висилаю Тобі збірник Кузелі (його надіслав для *Тебе* Янів) і прошу дати на нього рецензію — звичайно доброзичливу.[55] Маю на увазі, головне, історичну частину, але бажано б дати бодай загальну оцінку цього збірника: Надішлю також і еспанську Історію України Дорошенка (її маю), і новий збірник «Безсмертні» (пам'яті Зерова, Филиповича й Драй-Хмари), де є й мої спогади про них. Добре було б коли б Ти дав відзив і про ці видання в «У.І.» або де-інде (Тобі видніше).

Шкода, що Ти не надіслав статті Корчмарика про III Рим: це ж моя «парафія». На жаль, не можу вислати Тобі мікрофільму моєї «Предкапиталистической фабрики». Хоч я маю 2 примірники, але один *неповний* (бракує останнього розділу). А головне — веду тепер переговори з одним видавництвом в Європі, яке хотіло б перевидати мою Фабрику, і незабаром мушу вислати йому (для технічного обзнайомлення, а може й видання) той мікрофільм. Може, Бог дасть, колись зможу Тобі подарувати готову *книгу*.

Напиши мені, в якому числі «Києва»[56] було вміщено Твою рецензію на мої «Думки» — й які сторінки того числа вона займає. Про рецензію на Твого Вишневецького (чекаю тільки на окреме видання) я вже домовився з Ред. Денисюком (для «Овиду»). Я не бачив ще кн. 6-ої «Українського Історичного Журналу» за минулий рік. Чи є там щось цікавого для мене (для нас)? Взагалі з новою літературою тепер гірше, бо Сарсель[57] мені вже не висилає, а в Камкіна[58] немає багатьох важливих для мене видань. Може, Ти дістанеш відповідні каталоги Ню-Йоркських книгарень? Прошу дати мені адресу. Ти зле мене розумів, коли я писав про «сухість» листування. Я тільки ремствував (і ремствую!) на те, що наше листування цілком присвячене науковим справам. Я не маю жадного поняття про Твоє сучасне життя, стан здоров'я (я досі не знаю, що з Тобою зробили у шпиталі, й як Ти себе почуваєш...). Та й листи Твої надто «скупі» — короткі-коротенькі. А останнього часу ще і рідкими стали.

Кріпко-кріпко цілую Тебе

Твій Саша

Сердечний привіт Тобі і Дружині від нас усіх. Здорови Пана Богдана.

[53] Володимир Янів (1908-1991), довголітній ректор УВУ, в 1964 році був продеканом Філософічного факультету. В архіві О. Оглоблина зберіглися листи В. Янова до нього. В тому часі мене вибрали доцентом (українська історія) в УВУ.

[54] Микола Зайцев (1894-1978), декан Філософічного Факультету УВУ.

[55] Ідеться про науковий збірник присвячений З. Кузелі (1882-1952), *Записки НТШ*, т. 169

[56] Рецензія появилася у ж. «Київ», ч. 3-4, 1963.

[57] Місто Сарсель б. Парижа. Там міститься будинок НТШ в Європі. В Сарселю проживав проф. В. Кубійович.

[58] О.П. пише про книгарню Камкіна у Вашінгтоні. Від Камкіна він замовляв видання з України і Росії.

Ч. 5

12.VIII.1964, *Ludlow*

Любку Милий, Любий мій Друже!

Обидва листи Твої одержав, але не міг Тобі відписати, бо мене оточила сила-силенна всяких турбот, лих, а навіть утрат. Отже, я не в стані був навіть листа написати, а вся моя праця на кілька тижнів цілком спинилася. Але про це далі.

Відповідаю на Твої міркування й запити. Справа нашого журналу лежить мені на серці й щиро кажучи, дуже хвилює мене. На разі не бачу виходу з тої ситуації, яка створилася. Спочатку я думав, що Тобі вдасться видати кілька чисел під фірмою Історичної Комісії «Зарево»,[59] яка хоч і не була надто атракційна, але все ж якийсь час можна було за неї триматися. Взагалі я не боявся цієї фірми — лише прибудівки журналу до «Самостійної України»[60] — органу, будь-що-будь, надто партійного. Тепер з Твоїх листів бачу, що «Зарево» журналу не врятує. Комбінація з Генеалогічним Товариством,[61] як я про це Тобі вже писав, можлива, але щойно тоді, коли появиться бодай одне (себто 2-е) число журналу, і в кождім разі після виконання певної формальної процедури, що також забере шмат часу. І знов-таке, хто (яка установа або товариство) буде при цьому партнером Ген.-Гер. Т-ва? Історична Секція УВАН, на жаль, просто не існує, і тому я не можу тепер ставити це питання перед УВАН. А творити ad hoc якийсь Український Історичний Інститут, на мою думку, було б під цей час неповажним ділом. Взагалі цю проблему можна буде

[59] Перше число «Українського Історика» під кінець 1963 року вийшло з рамені Історичної Комісії «Зарево». Спершу цю комісію очолював Марко Антонович, який був головним організатором «Зарева» в 1949 році. Це Товариство було під впливом ОУН полк. Андрія Мельника, проте в його студійних комісіях працювали молоді вчені і студенти з різних ідеологічних середовищ. В 1960-63 роках я очолював Історичну Комісію «Зарево».

[60] «Самостійна Україна» — журнал Організації Державного Відродження України. Перші чотири випуски «Українського Історика» друкувалися в українській друкарні у Чікаго (числа 1-4, 1963-64 рр.). В 1963 році я зробив договір з п. М. Панасюком, редактором С.У., на основі якого деякі матеріяли з У.І. могли друкуватися в «Самостійній Україні», а опісля мали виходити окремим виданням, як бюлетень Історичної Комісії «Зарево». Цей договір забезпечив у значній мірі випуск трьох перших чисел У.І. Друкарня брала низьку ціну за друк У.І. Про це пише І. Петручок, управитель друкарні, так: «... Редактор Панасюк ідучи на зустріч Вашим проханням допомогти у видаванні Вам Історика, поставив ціну таку низьку, що друкарня видавала Вам Історика майже без заробітку» (лист І. Петручка до Л. Винара з 18 серпня 1965 р.). Не зважаючи на низьку ціну друку, ми вирішили в дуже короткому часі видавати У.І. зовсім самостійно і не в'язатися з будь-якими ідеологічними виданнями або установами.

[61] Українське Генеалогічне і Геральдичне Товариство зорганізувалося в липні 1963 року шляхом листового референдуму 33-ох членів-основників. В серпні 1963 року вибрано Управу УГГТ в такому складі: Олександер Оглоблин — голова, Любомир Винар — заступник голови, Роман Климкевич — генеральний секретар і скарбник. Головою Ініціятивної Групи УГГТ був Любомир Винар, але головним організатором Товариства став видатний геральдик д-р Роман Климкевич, який видавав бюлетень УГГТ, а згодом бюлетень УІТ. Між двома товариствами існувала якнайближча співпраця. Тому в 1964 році я видвигнув пропозицію, щоб УІ видавали спільно УІТ і УГГТ.

обговорити й якось вирішити лише під час нашої зустрічі. Хіба що в Тебе виникне якась нова ідея.

Затримка з 2-им числом У.І. — вже після оголошення про нього в пресі —справила дуже недобре враження й безперечно звесилила наших воріженьків. Отже, найголовніша справа — це вихід у світ цього числа, на що я нетерпляче чекаю. А тоді будемо говорити про наступні числа. До речі, давати резюме (очевидно статті плюс зміст цілого випуску) в англійській мові було б дуже добрим ділом. Статті Палія й Корчмарика[62] надішлю Тобі незабаром. Щось дам також для «Архівного відділу» — мабуть таки деякі листи Д. І. Дорошенка.[63] 10 примірників журналу, гадаю буде досить. Щодо наступного числа, ледви чи доцільно було б давати суто-історіографічний збірник: взагалі для журналу така система не надається. Зміст його мусить бути «збірний». Лист Лисяка (повертаю при цьому)[64] гхне нещирістю. Але, звичайно, Тобі не раджу виходити з тої Редакційно-Видавничої Комісії. Більш того. Я б радив Тобі погодитися на його пропозицію організувати й очолити наступну Конференцію істориків присвячену козацькій добі (з Гетьманщиною включно). Перше — це Твоя «парафія», а друге те, що й я мігби зробити доповідь про Козацько-Гетьманську державу 18 століття (назву дам пізніше). Наші доповіді плюс ще дві якісь (про те поміркуємо спільно) — це було б «щось», для чого варто було б влаштувати Конференцію. А до того ще ми показали б «про...» [тяжко відчитати — Л.В.] історикам, що вони — не монополісти.[65] Отже, сміло давай свою згоду.

Чи є щось нового з Колумбійського У-ту? Це було б знаменито, якби Ти туди дістався.[66] Але я боюся, що вони в першу чергу влаштують когось з своєї «фамілії». Якщо ця справа буде ще актуальна, й Ти вважатимеш за потрібне (й безпечне, з огляду на подані в мойому попередньому листі міркування), щоб я написав про це Шевельову (думаю, що тепер його в Нью Йорку нема, але у другій половині вересня чи в жовтні буде напевно), я радо це зроблю.

Я й досі не відповів на останню пропозицію УККА[67] у справі Історії

*

[62] Історики М. Палій і Б. Корчмарик надіслали свої статті для друку в УІ.

[63] Ці матеріяли видрукувано п.н. «З листів Дмитра Дорошенка до О. П. Оглоблина», *Український Історик*, ч. 3-4, 1965, ч. 1-2, 1976.

[64] Лист Івана Лисяка-Рудницького відносився до діяльности Редакційно-Видавничої Комісії «Історичних Збірників» УВАН і до запроєктованої історичної конференції з рамени Історичної Секції Академії. Я був членом Редакції запляно-ваних збірників і також дав згоду на організування чергової історичної конференції присвяченої козаччині.

[65] В той час в Історичній Секції УВАН існували дві «течії» — одну репрезентував І. Лисяк-Рудницький, який уважав, що властиво організація УІТ буде конкурувати з Секцією. Другу течію, до певної міри, заступав я, уважаючи, що потрібно незалежного історичного товариства, в якому могли б співпрацювати члени НТШ і УВАН. В Америці існувало довгі роки Американське Історичне Товариство, побіч інших американських осередків наукової праці, яке причинилося до розвитку американської історичної науки. Я думав, що УІТ зможе відіграти подібну ролю. Опісля І. Лисяк-Рудницький змінив свою думку. Крім того Історичну Секцію очолював О. Оглоблин і властиво від нього залежало плянування діяльности секції.

[66] О. Оглоблин бажав, щоб я переїхав з Колорадського Університету до Колумбійського в Нью Йорку.

[67] Проф. О. Оглоблин відмовився від цього проєкту.

Російської Імперії. Дуже це важка для мене — особливо за сучасних моїх хатніх умовин — робота. Та й умови УКК не всі сприятливі для мене. Головне, що турбує мене, — це *модерна* історія, для якої в мене нема автора. І я не думаю, що Пап[68] погодився б. А робити формальну пропозицію йому, не знаючи чи він погодиться, вважаю для себе неможливим, тим паче, що я зовсім незнайомий з ним. Взагалі проблема людей — це найтяжча справа для вільної української історичної (й не лише історичної!) науки. Америка забирає *собі* українських істориків — і не визнає історії України.

Чи Ти вже одержав посвідку УВУ про габілітацію? Мені відомо, що ухвала про це давно вже зроблена. Отже, це тільки канцелярійна формальність, в якій Тобі може допомогти лише проф. Полонська-Василенко.[69] До речі, що там трапилося в Тебе з листом до лондонського журналу (який свавільно надрукував Твою статтю)? Я чув, що Орелецький вважав себе «діткнутим» тим листом.[70] А чим закінчилася справа з «Вишневецьким»?

Про Твої біо-бібліографічні матеріяли пам'ятаю. Але все нема «духу» (й часу) написати про це. Втім, обов'язково зроблю — хочби для некрологу, який Тобі колись доведеться писати...

А тепер про мої сумні справи й новини. Отож, цими днями поховав я свого Лудловського приятеля — о. Д. Кульманицького (рак!). Дуже тяжко переживаю цю втрату. Хоч в останніх роках ми зустрічалися доволі рідко (з огляду на хворобу моєї дружини, а потім і на його хворобу), але це була єдина людина в Лудлові, з якою я міг говорити. Тепер коло мене тут нікого! Маю великі турботи з мешканням. Власник нашого будинку хоче його продати і вже офіційно повідомив нас про це. Протягом ближчих місяців (найдальше до кінця року) мусимо або купити цей будинок, або ж перенестися на інше мешкання, що його дуже важко тепер тут знайти (і, в кожнім разі, воно буде гірше за теперішнє, до якого ми дуже звикли і яке для нас дуже зручне). Ми готові були б придбати цей будинок (очевидно через банк — це можливе), але конче треба мати *готівку* для завдатку — в сумі приблизно 1000-2000 доларів. Цих грошей у нас нема, і я не знаю, де-б я (й Дмитро, звичайно) міг би їх позичити. Ця несподівана турбота страшенно хвилює нас. Не кажу вже про звичайні-буденні турботи і неприємності. Їх не можна й перелічити. Ніхто не знає, яке важке моє життя. Я дуже вдячний панові Богданові[71] за його книгу. Напишу йому, як тільки познайомлюся з цією капітальною працею. А покищо прошу передати йому і його дружині мій щирий привіт.

Ти знов нічого не *пишеш про себе*. І я не знаю, що Ти тепер робиш, над чим працюєш, що плянуєш надалі, а головне нічого про Твоє здоров'я і

[68] Д-р Михайло Пап, історик. В той час очолював Інститут совєтознавства і східньо-европейських студій при Джан Каррол Університеті в Клівленді (Огайо).

[69] В той час я близько співпрацював з проф. Н. Полонською-Василенко, яка піддержувала мою концепцію створення УІТ і багато допомогла в діяльности новоствореного товариства.

[70] Ішлося про одну мою статтю, яку без мойого дозволу, видруковано в «Юкреніян Ревю» в Лондоні. Проф. Орелецький був одним із редакторів журналу. Назва статті: "The Abduction of Andriy Voynarovsky by Tsar Peter I. Hamburg, 1716", *The Ukrainian Review*, vol. X, 1963, pp. 46-59.

[71] Ідеться про Богдана Винара і його працю про економічні досліди на еміграції.

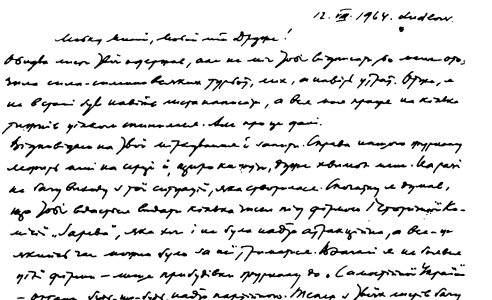

Перша сторінка листа О. Оглоблина до Л. Винара з 12.VIII.1964.

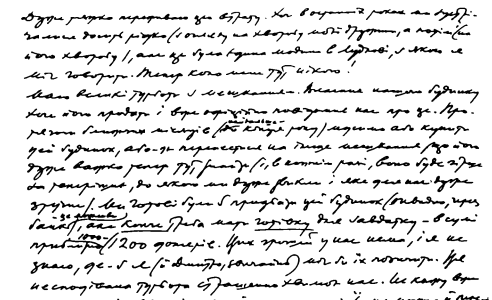

Остання (4-а) сторінка листа О. Оглоблина.

настрій. А як Батьки — як їхнє здоров'я? Як Дружина? Передай їм від мене сердечний привіт і поклін.

Будемо дуже раді бачити Тебе в Людлові. Напиши докладніше коли Ти будеш на Сході. Яка тепер Твоя адреса?

Кріпко-кріпко цілую Тебе й пересилаю якнайкращі побажання від моєї родини. Пиши.

Твій Саша

Ч. 6

6.X.1964, *Ludlow*

Любку Милий, Дорогий мій Друже!

Дякую за Твої міркування й поради в справі «Історії Російської Імперії» УККА. Як бачу, ні Ти, ні я не маємо остаточної думки з приводу неї. І це тому, що тут переплетено багато цілком різних моментів: принциповий, особистий, фінансовий, технічний тощо. Особисто схиляюся до *відмовної* відповіді. Праця тая понад мої сили, сучасні можливості й, головне, бажання. Та й ледви чи вона влаштувала б мене матеріяльно ($300 на місяць): аджеж, щоб її виконати, я мусів би оплатити якусь сторонню особу, яка перейняла б на себе догляд за хворою дружиною моєю й ведення хатнього господарства, на щоб пішла більша частина стипендії, а головне — ледви чи вдалося б нам знайти тут відповідну людину. Не кажу вже про те, що ця *чужа* людина була б не дуже бажана для дружини. Нарешті, проти прийняття пропозиції УКК говорить і те, що крім Тебе, не маю інших (Дубровський,[72] звичайно не надається для цього, хоч би з огляду на його вік і — фактичну відсталість від сучасної науки). Ще якби ми жили десь близько з Тобою, і Ти мігби заступити мені всіх 2-3 потрібних для цього помічників, можна було б ризикнути. А так, боюся, дуже боюся — і ще раз боюся. Згоден з Тобою, проте що відмовлятися з місця не слід, отож напишу УККА тільки те, що їхні пропозиції (про які я Тобі писав) щодо термінів, подання роботи — для мене абсолютно не можливі, бо воно справді так є. Але, що буду робити, як вони погодяться на мої умови!.. Взагалі ця історія, що триває вже 11-ий рік, мені дуже набридла.

Українське Історичне Товариство треба творити — хоч би заради збереження «Українського Історика». А, може, згодом з того, мовляв, люди будуть. Тільки як Ти Любку, відбереш журнал од «Зарева», яке читаю в пресі, дуже ним дорожить. Чи Тобі вдасться це зробити безболісно? Програмову статтю (чи заклик) доведеться писати *Тобі,* бо це Твоя давня ідея, і Тобі ясна її перспектива, чого про себе щиро сказати не можу. Зрештою, тепер не маю ні часу, ні настрою, зокрема, у зв'язку з моїми мешканевими та іншими турботами. Але я радо перегляну і, коли треба буде, виправлю Твій проєкт. Отже, чекаю на нього. Радий, що «Вишневецький» таки побачить світ не на гаку «Сучасності». Він вартий кращої долі. Але пильнуй, щоб ці мюнхенські (чи ньюйоркські?) «турки» знов не піддурили — й чогось такого не встругнули. Від них можна всього сподіватися.

[72] Див. примітка ч. 37. Проф. Дубровський був близьким співробітником ж. «Український Історик», в якому помістив деякі важливі матеріяли. Див. *«Український Історик» журнал Українського Історичного Товариства,* Київ, Інститут української археографії АНУкраїни, 1993, стор. 48.

Чекаю на проєкт листа (відповідь) до Канади. Правда в останньому числі *The New Review* (до речи, справляє досить поважне враження) Младенович поспішив вмістити свою коротку статтю про Грушевського, але, може він схоче й мою ширшу (ту, що в У.І.) статтю надрукувати. Так чи так, мушу дати йому чемну відповідь на ласкаве запрошення.

Дмитро формально числиться членом УНС,[73] але вже 10 років перебуває на т.зв. «безплатному продовженні», отже не користується ніякими правами членства. Дружина — повноправний член УНС. А я вже давно перестав ним бути — й фактично і формально. Взагалі ніде й ніяк не заіншурований, і поховати мене не буде за що. Можливо, що спробую ще поновитися в УНС, але залишилося вже мало часу (у грудні мені кінчається *65 років*).

Мені *дуже* треба було б побачитися з Тобою скоріше. Коли ж то воно буде?

Кріпко цілую Тебе

Твій Саша

Сердечний привіт Тобі й Дружині від нас усіх.

P.S. Ніяких категорій членства в Українському Історичному Товаристві, на мою думку, не повинно бути — принаймні на перший період.

Ч. 7

16.XI.1964, *Ludlow.*

Любку, Любий і Дорогий мій Друже!

Дякую за листа й добрі вістки про справу з Історичним Товариством. З цього й почну відповідь.

Я думаю, що Климкевич трохи поспішив з публікацією звернення. Текст не остаточний, і підписи не всі. Та, зрештою, це для «внутрішнього вжитку» членів Г.-Г. Т-ва. Отже, біди великої, мабуть не буде. — Це між нами.[74]

Справа з журналом Тобі відніша. Аби тільки «Зарево» не закинуло нам «узурпації» і т.п. Підпис Решетаря був би бажаний, але чи він схоче його дати (американський історик!).[75] Далі чекати на підписи не варто: можуть потім приєднатися.

Управа УІТ. Голова, мабуть, потрібний. Секретар-скарбник — обов'язково. Заступник голови? Можливо, буде потрібний (раптом голова помре, або зречеться, або ще щось). Але чи треба двох, чи досить одного? Якщо два, тоді — Полонська-Василенко[76] і Чубатий.[77] Європа й Америка (маю сумнів, що Чубатий переїде до Риму). Члени Управи: скільки людей — стільки й місць.

[73] Український Народний Союз — найбільша українська братська убезпеченева установа в Америці. Тоді виринуло питання про можливість одержання позички від УНС на купівлю дому для родини О. П. Оглоблина в м. Лудлов.

[74] Ішлося про опрацювання «Звернення» Товариства, що його опрацював Роман Климкевич. Я просив О.П., щоб він сам опрацював це звернення в справі основання генеалогічно-геральдичного товариства, проте він тоді не мав часу.

[75] Джон Решетар, історик, автор численних досліджень з модерної історії України. Дійсний член УВАН і УІТ.

[76] Наталія Полонська-Василенко стала першим заступником голови УІТ у 1965 році. Вона активно розбудовувала товариство в Європі.

[77] Микола Чубатий, член Ініціятивної Групи УІТ, став членом першої Управи УІТ і членом Редакційної Колегії У.І.

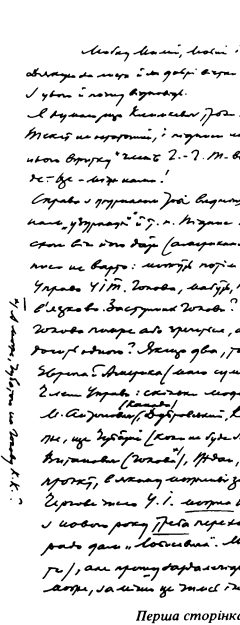

Перша сторінка листа з 16.XI.1964.

Отже, о. Назарко[78] (Европа), М. Антонович[79] (Канада), Дубровський,[80] Каменецький[81] (молодше покоління), може ще Чубатий (коли не буде заступника голови). Контрольна Комісія: Витанович (голова),[82] Ждан, Климкевич. Це звичайно, лише проєкт, в якому можливі зміни або і додатки.

[78] о. Іриней Назарко (1905-1976), історик, член Ініціятивної Групи УІТ, близький співробітник ж. «Український Історик».

[79] Марко Антонович, історик і літературознавець, член Ініціятивної Групи УІТ, співредактор У.І., опісля став заступником голови УІТ і відповідав за діяльність Товариства в Канаді. Довгі роки був мовним редактором ж. «Український Історик». Див Любомир Винар, «Подяка д-рові Маркові Антоновичеві», *Український Історик,* ч. 1-4, 1994, стор. 350.

[80] Василь Дубровський став членом Ініціятивної Групи УІТ в 1964 році, а згодом членом Управи УІТ.

[81] Ігор Каменецький, політолог, член Ініціятивної Групи УІТ, член Редакційної Колегії У.І. і член Управи УІТ. Він позитивно поставився до організації УІТ і сприяв його розбудові. Автор численних праць з модерної історії України на сторінках УІ і інших наукових виданнях.

[82] Ілля Витанович (1899-1973), історик, член Ініціятивної Групи УІТ, голова

Чергове число можна видати ще старим форматом. Але з нового року *треба* переходити на новий — нормальний. Тоді радо дам «Лобисевича».[83] Листи Дорошенка будуть скоро (фрагменти), але прошу зазделегідь цього не оголошувати в пресі, бо може заміню це чимсь іншим (я все вагаюся щодо Дорошенкових листів, себто вчасности їх видання). Статтю Нат. Дм.[84] друкуй, хоч ледви чи вона дасть щось нового для XIX ст. Спогади Дубровського про Г. Максимовича варті друку. Натомість, гадаю, його лист до Тичини не надається для У.І. (це між нами). Взагалі-поменше політики! Це діло газет і партійних журналів. Посилаю Тобі деякі схематично накреслені відомості про мою наукову творчість. По використанню прошу повернути, бо це *єдиний* примірник, який буде мені ще потрібний.[85] Втім коли хочеш, можеш його зфотографувати для себе. А я розохотився — та й написав цілий мемуар (коло 100 стор, рукопису малої вісімки) про свою наукову діяльність. Колись познайомлю Тебе з ним.[86] Може надрукую його десь, хочби й в У.І., якщо п. Редактор того схоче. А може, згодом, ще поширю його і тоді будуть справжні автобіографічні Спогади. Але це справа майбутнього. А покищо мій науковий некролог готовий. Додатки до бібліографії надішлю пізніше.

Радиш мені скоротити наукову працю. Та ж вона й так скорочена. Бо 3/4 мого часу забирають хатні справи. І голова болить не так од науки (хіба що від читання — очі!), як від тих турбот. Ти навіть не уявляєш собі, яке нестерпне стало моє життя за останні місяці! Я просто падаю під тим тягаром. Якби не хвора жінка, втік би з Лудлова — хоч би й до Колорадо. Більш про це не хочу *писати* але прошу мене зрозуміти...

З фінансами зле. Дістав тільки 2/3 потрібної суми — більш нічого не можу дістати. Отже, не судилося мені бути знову домовласником.

Дуже шкода, що книги Щапова нема в Library of Congress. Невже не можна дістати її через проф. Томсона?[87] Майже нічого не можу дістати з нової української історичної літератури.

•

Контрольної Комісії Управи УІТ, автор численних наукових досліджень на сторінках У.І. Про його життя і діяльність див. Богдан Винар, «Пам'яті проф. Іллі Витановича», *Український Історик*, ч. 1-2, 1975, стор. 127-131.

[83] Монографія О.П. «Опанас Лобисевич 1732-1808», вийшла в Мюнхені в 1966 році у видавництві «Дніпрова Хвиля».

[84] Ідеться про статтю Наталі Полонської-Василенко, «До історії України XIX століття», що друкувалася в 4-ому числі У.І. за 1964 рік.

[85] Олександер Петрович прислав свою «Автобіографію» і інші біо-бібліографічні матеріяли. Тоді я підготовляв статтю про його життя і творчість.

[86] В листопаді 1964 року О. Оглоблин опрацював свою наукову автобіографію «Мій творчий шлях українського історика». Спершу він бажав її друкувати в УІ, опісля вирішив її видрукувати у «Збірнику на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина», Нью Йорк: УВАН у США, 1977. Проф. Оглоблин хотів, щоб ця його автобіографія появилася в англійській мові. З цією справою я звернувся до його учня Ореста Субтельного, який обіцяв виготовити англомовний переклад. На жаль з цього проєкту нічого не вийшло.

[87] С. Гаррісон Томпсон, історик, автор численних праць з історії середніх віків і слов'ян. Вчив в Колорадському Університеті і цікавився УІТ і УІ. Про його життя див. Lubomyr Wynar, *S. Harrison Thompson: A Bio-bibliography,* Boulder, Colo., University of Colorado, 1963.

УВАН дуже кличе до Ню Йорку, але просто боюся туди їхати. Можна собі уявити, що то буде. З УКК все скінчено. Писатимуть самі «батьки народу» —колективно. Можна собі уявити, що то буде.

Кріпко цілую

Твій Саша

Сердечний привіт Дружині.

* А може, Чубатого на голову К.К.

Ч. 8

28-29.XII.1964, *Ludlow*

Любку Милий, Любий і Дорогий мій Друже!

Найсердечніше вітаю Тебе з Днем народження, бажаю щастя, здоров'я творчих успіхів і всього добра. Родина долучає якнайкращі побажання.

Пишу коротко, бо не можу навіть звичайного листа написати. Дружині[88] (днів тому 10) раптом так погіршало, що лікар не залишив нам жадної надії. День і ніч вартуємо коло хворої, стан якої дуже тяжкий: не може зовсім рухатися — лише лежить ввесь час, не говорить, не дивиться, хоч свідомість вповні збережена; майже нічого не їсть, а головне — немає сну, мабуть, великі болі терпить. Безмежно сумно дивитися на страждання найближчої і найдорожчої людини, з якою зв'язане ціле життя, і без якої життя для мене неможливе. Все відійшло кудись — робота, пляни, справи, турботи — все крім одної-єдиної думки про Неї. Мабуть, Ти мене зрозумієш, відчуєш мій невимовний біль.... Отже, кілька слів. Сердечно дякую Тобі за листи, поздоровлення, поради (ясна річ про своє лікування тепер годі й думати), а головне за гарну статтю у «Свободі». Я маю лише три перші частини, але можу уявити собі її струнку цілість.[89] До речи, будь такий добрий — напиши до Редакції, щоб мені вислали кілька (3-4) примірники цих чисел. Один з них я хочу виправити й передати Тобі. Головна помилка, в якій я певний, Ти зовсім невинний, це твердження, що Олександер Лашкевич, редактор-видавець «Кіевской Старины», був батько моєї матері, себто мій дід. Чи не зробили це редактори «Свободи», замінивши «родича» на «батька». Насправді, О. С. Лашкевич був кузеном (не рідним) моєї мами — Катерини Платонівни Лашкевич, отже вони належали до *одного* покоління цього роду. Таким чином, О. С. Лашкевич доводиться мені не дідом, а дядьком (не рідним), натомість Дмитрові — дідом. Звичайно цю помилку конче треба виправити, але не в газеті, а в «Українському Історику», можливо, зробивши певну примітку щодо неточности у «Свободі». Цікаво, чи «Свобода» повністю вмістила Твій текст, чи, може, щось скоротила. В кожнім разі, я дуже вдячний цій газеті за таку увагу до мене. Ледви — чи якась інша газета погодилася б умістити таку велику статтю. А стаття, повторюю, прекрасна. Ще й ще раз найсердечніше дякую за неї.

«Лобисевича» буду висилати Тобі частинами (приблизно однакового

[88] В тому часі Анна Якимівна, дружина проф. Оглоблина, була хвора і ввесь час лежала в ліжку. Померла 28 березня 1965 року.

[89] Він пише про мою статтю «Олександер Оглоблин», видруковану в щоденнику *Свобода,* чч. 240, 241, 242, 1964.

розміру). Очевидно, перед тим я уважно переглядатиму рукопис (машинопис), і його можна буде давати просто до друкарні. Коректa буде потрібна — не для якихось змін чи додатків, а лише для авторської контролі... В кожному разі коректу робитиму швидко, без затримки з моєї причини...

Справа У.І.Т., як видко, на добрій дорозі. Гадаю, що питання про Раду Т-ва краще відкласти на майбутнє: може без неї обійдемось. Натомість справа Управи — актуальна. Оформити її доведеться, звичайно, кореспонденційним шляхом. Щодо осіб. Гадаю, що Проф. Полонська-Василенко мусить бути заступником голови (на Европу). Вік її не може бути перешкодою, бо вона ще досить активна і, здається, в доброму стані (як на її літа) здоров'я. О. Назарко, як особа духовного (ще і чернечого) стану ледви чи надасться на заступника; не кажу вже про його перевантаження різними обов'язками, плюс ще не дуже добрий стан здоров'я. Натомість, як член Управи, він конче потрібний. Заступником для Америки міг би бути Чубатий (я написав йому, розуміється в загальній формі, що його участь в Управі була б дуже бажана). Коли він не погодиться на заступника, хай буде членом Управи, — і то добре. Фактично моїм заступником будеш Ти — й *лише Ти* можеш бути ним. А коли мене не стане, ніхто інший як Ти, буде Головою Товариства. Ти мене переконав щодо конечности введення до Управи Домбровського.[89] Каменецький може також бути членом Управи. Крім того, Дубровський, Климкевич, Марко Антонович і, звичайно, Пастернак. Цього, мабуть, досить. Контрольна комісія: Витанович (голова), Ждан, Биковський. Може до управи ввести ще Онацького?[90] Якої Ти думки про це? Особисто його не знаю, але тоді була б репрезентована Полуднева Америка. Солідним членом Управи був би Міллер (Курінний — хворий). Взагалі управа може бути чисельна, натомість Президія — не більше 3-4. Складай, отже проєкт і надсилай мені. Чекаю на блянки «Заяви»[91] (штук 10 — не менше)...

Мені дуже приємно, що Денвер хоче відзначити мій ювілей. Я мігби надіслати тейп з доповіддю про Грушевського (та що надрукована в «У.І.»). Це в мене єдиний тейп такого розміру. Другий, Тобі також відомий про українську вільну історіографію — надто великий (2 1/2 години), і я не хотівби з ним розлучатися, бо ця стаття ще не опублікована. Якби не мої хатні турботи, можна б було виділити якусь частину для його прочитання, але тепер це абсолютно не можлива річ. Готового рукопису (крім статті про проблему державної влади за Хмельниччини, що за неї я Тобі вже писав), на жаль, не маю, а приготувати тепер не можу.

Видання *старих* моїх праць у мене, на жаль, нема, крім «Нарисів з історії капіталізму на Україні», «Петрика» й неопублікованої «Кріпацької фабрики». З

[89] Олександер Домбровський, голова Секції античної історії України УВАН у США, член Ініціятивної Групи УІТ, член Редакційної Колегії ж. «Український Історик». Автор численних праць, що друкувалися в У.І. Опісля науковий секретар УІТ. Про життя і наукову працю д-ра О. Домбровського див. Любомир Винар, «Олександер Домбровський», *Український Історик*, ч. 3-4, 1977.

[90] Евген Онацький (1894-1979), історик, член Ініціятивної Групи УІТ, ентузіяст «Українського Історика». Проживав в тому часі в Аргентині. Опрацював і видав «Малу Українську Енциклопедію».

[91] Ідеться про заяву-звернення з нагоди основання УІТ. Я опрацював проєкт заяви, а Олександер Петрович її зредагував.

ними я *ніколи* не розлучуся. Звичайно, можна було б зробити фото-копії — бодай з обкладинок. Але знов — таки *тепер* це неможливо. Багато моїх статтей 1920-их років є в бібліотеках Америки (видання ВУАН та інші), але чи зможеш Ти їх дістати? Очевидно, доведеться обмежитися еміграційними виданнями (до речи, чи Ти маєш у комплеті? Якщо ні, міг би *дещо* вислати). Зайвих авторських примірників у мене майже нема — всі роздав. Свій портрет Тобі надішлю після Нового Року. Отже чекаю на Твою відповідь у тих питаннях.

За «Байду»[92] заздалегідь дякую. До речі, одержав 11-е число «Сучасности» зі статтею пана Богдана — дуже цікавою взагалі, а зокрема для мене. Якщо завдячую цим йому, передай мою щиру подяку, разом з сердечним привітом і найкращими Святочними та Новорічними побажаннями.

Твоя стаття про мене в «Сучасності» була б, звичайно, бажана, але, мабуть, в У.І. буде краще. Чекаю від Тебе на листа. Кріпко цілую

Твій Саша

Сердечний привіт Твоїй Дружині.

[92] Це відноситься до моєї монографії *Князь Дмитро Вишневецький,* Мюнхен, Українська Вільна Академія Наук, 1964.

ДОДАТОК

(ЛИСТ ЛЮБОМИРА ВИНАРА ДО ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА З 14.XII.1963 р.)

Я згадав у передмові, що наразі не вдалося віднайти усіх моїх листів до проф. Олександра Оглоблина з 1963 року. Уважаю за доцільне видрукувати відповідь основника «Українського Історика» на лист Олександра Петровича з 11 грудня 1963 р. (див. ч. 3). Там подано (в примітках) мої зауваги до критики Олександра Петровича змісту 1-ого числа «Українського Історика», що появився як інформаційний бюлетень. Вже раніше я згадував, що О.П. був суворим критиком «Українського Історика» і УІТ. В деяких справах ми поділяли думки і тоді не було між нами жадних «конфліктів»; часами, ми заступали різні погляди і тоді справи вирішував головний редактор У.І.

Мій лист з 14.XII.1963 року, подає додаткові матеріяли до історії журналу УІТ, а також насвітлює мої зв'язки і співпрацю з Олександром Петровичем в 1963 році, після виходу першого числа «Українського Історика».

14.XII.63

Любий і Дорогий Олександре,

Я дійсно журився, що від Тебе не одержував відповіді на мої листи. Сьогодні прийшов [Твій] лист — щиро дякую і прошу про мене не забувати, бо кождим Твоїм листом дорожу. Прикро і дуже сумно мені почути про домашні клопоти, Твою гризоту і всі інші неприємні справи. Але вірю, що все якось поправиться і буде гаразд.

В першу чергу новина — мені мабуть заплатять подорож на схід (Вашінґтон). Це для досліду української козаччини. Тема звучить: "Ukrainian Cossacks — Historical and Bibliographical Introduction".[1] Може ще її змодифікую. За всі поради, вказівки буду, як завжди, вдячний. Звичайно, що заїду до Тебе на *яких два дні* — і тоді все обговоримо безпосередньо. Якщо б все пішло добре, то я приїхав би із кінцем січня. Отже надіймося!

Щиро дякую за зауваги до нашого журналу У.І. Найкраще, якщо б У.І. появлявся *окремо* — але наразі це неможливо через фонди. І так я зайшов в борги, etc. Я дав дозвіл С.У. [«Самостійній Україні» — Л.В.] передруковувати матеріял з тим, що друк коштує значно менше. Є ще одна можливість — якщо ми, себто Історична Комісія [Зарева — Л.В.] і наше Генеалогічне Товариство — видавали б спільно, тоді була б ширша база. Я собі це уявляю так, що в кожному числі У.І. була б секція допоміжних історичних наук і кожний член нашого Генеал. Товариства одержував би журнал безкоштовно. Передплата була б включена в членські вкладки. Я був би дуже вдячний, якщо б Ти підпер цю пропозицію. Я рівночасно написав в цій справі до Р. Климкевича.

А тепер відносно змісту 1-ого числа. Характер журналу *наразі популярно-науковий і інформаційний*. Я дав некролог І. Багряного — бо він був одним із передових діячів в ділянці культури, як також політичним діячем. Я уважаю, що в нас не було багато Багряних (без огляду на те, що особисто не погоджуюся з його ідеологією). Цим саме я унапрямлювався. Хроніка із «історичним перцем» — але так ця конференція УВАН виглядала і такі були звіти відносно Історичних збірників. Я уважаю, що Рудницький міг краще вив'язатися із обов'язків своїх. До речі, на цю конференцію я прилетів аж з Колорадо, а він навіть не знайшов часу на зустріч. Хай буде вдоволений, що я не написав більш критично і в більших детайлях. ...Відносно спільної відповідальности щодо Укр. історичних збірників (УВАН), то він зі мною не радився (а я є член Редакції) — лиш завжди ставив перед доконаним фактом, мовляв, «ми постановили», etc. Отже моя совість спокійна. Зрештою, Дорогий Олександре, — ми дуже добре знаємо чим дише ця група в Н.Й.[2], а тому я направду не жалую, що помістив згадку про конференцію... Але головне — маємо *свій власний* орган, в якому можемо *свобідно,* без жадних цензур, висловлюватися. І це основне. Це ж одинокий журнал історичний поза межами батьківщини. Тому не лише прошу про Твою *тісну* співпрацю, але про вказівки-напрямні, і щоб Ти уважав У.Іст. за Твій *власний* орган. Тому слово за Тобою. Я думаю, що ми собі взаємно *вповні* довіряємо, бо вузли наші тривкіші — без огляду на змінне оточення, час і простір. Бодай я так розумію нашу дружбу.

Відносно статті Богдана. Справді може дещо підкреслено загостро, але *до болю правдиво*. ...доборолась Україна до самого краю. Але його пропозиція створити Наукову Раду наших товариств для координації праці — заслуговує на дискусію і розгляд. Я дуже Тебе прошу, Олександре, — не брати собі до серця майбутніх коментарів «нью-йоркського парнасу» — бо вони були б

[1] Цю стипендію я одержав з University of Colorado (Research Office) в Болдер, Колорадо.

[2] Я мав на увазі групу І. Лисяка-Рудницького. Згодом він став членом УІТ. Він в 1965 уважав, що головним осередком наукової праці істориків має бути Історична Секція УВАН. Її очолював проф. О. Оглоблин, який недолюблював ІЛР через його своєрідну аподиктичність.

навіть, якщо б У.І. був «кадильним органом» на всі чотири сторони світу. Це вже такий «добрий звичай», що наші «приятелі» не люблять критичного слова і не симпатизують з правдою... Я думаю — розбудуймо журнал, який не є органом, як Ти пишеш, «партії» — але Історичної Комісії Зарева, яку очолюю і де немає «рямок ідеологічних», наказів згори, etc. Якщо б так було — повір, я ніколи не взяв би на себе редакторства. *Тимчасова* співпраця з Сам.У. — є конечна з огляду на фінанси. Думаю, що з 3-ім числом станемо на «власні ноги» — або із другим, якщо журнал видаватиме також генеалогічне Т-во.

Отже дуже прошу Тебе надіслати з коментарями листування Д. Дорошенка, був би дуже вдячний за якусь статтю і новинки до хроніки. Олександре — не кидай мене на поталу «воріженькам» — лиш допоможи.[3] Біо-бібліографію Твою буду видавати (до речі, чекаю на обіцяні матеріяли) із рамені Істор. Ком.

До речі, я не відмовився відносно праці над історією Російської імперії[4] — лише хотів би, щоб УКК не був таким «безпомильним» і не грав ролю «головного цензора». Якщо Ти є Головою Наукової Кураторії Інституту ім. Липинського — я без застереження даю свою згоду на співпрацю. Прошу надіслати мені матеріяли щодо програми Інституту — я включу в хроніку. Із приємністю буду членом цього Інституту — без огляду на те, що він, мабуть, постав за ініціятивою гетьманської (на жаль неактивної) організації.

Постараюся зробити для Тебе бажані відбитки і вишлю працю O'Briena, на яку, до речі, помістив рецензію в *Journal of Central European Affairs* (відбитку надішлю Тобі).

Я дуже прошу Тебе не опадати духом — все зміниться *на краще* — зрештою в короткому часі побачимося. Всі інші справи із другим листом, бо хочу цього вже закінчити і вислати. Буду чекати з нетерпеливістю Твого наступного листа.

Цілую міцно

Твій Любко

Найщиріший привіт для Вп. Родини, а зокрема Пана Дмитра. Хай не зневірюється — все буде в порядку.

P.S. *Це строго довірочно.*

Зір мойого Тата гіршає (на одно око зовсім не видить, а друге постипенно слабне).

[3] З приводу виходу першого числа ж. «Український Історик» в деяких наукових установах (АНТШ, УВАН) ставлення до мене і журналу — було не дуже позитивне. Дехто уважав, що У.І. підкопує діяльність вже існуючих установ. Це було дивне і відзеркалювало тодішню атмосферу академічної праці. Ще в 1955 і 1956 роках я висунув пропозицію видання історичного журналу з рамені НТШ і УВАН. Мабуть в 1963 р. деякі мої критики про це «забули».

[4] Вкінці я відмовився від цього проєкту. Це саме зробив О. Оглоблин. Не улягає сумніву, що тепер в Україні треба опрацювати і видати об'єктивну і солідну історію російського імперіялізму. Це завдання Інституту Історії А.Н. (Київ) і НТШ (Львів).

АРНОЛЬД ПЕРКОВСЬКИЙ
Українське Історичне Товариство
Київ, Україна

РОЗВИТОК ДЕМОГРАФІЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ* (до 1921 р.)

Українська демографічна думка виникає із значним запізненням стосовно Західної Европи, бо лише в XVIII ст. Основною причиною було те, що в Україні, якщо брати її найбільш тоді інтелектуально розвинуту частину — Гетьманщину, демографічні переписи-ревізії запроваджено доперва 1763-1764 рр., натомість облік природного руху населення започатковано наприкінці XVII ст. (львівський єпископ Й. Шумлянський). Відомо також, що в гетьманській резиденції — Батурині — вже на самому початку XVIII ст. в церквах робилось метричні записи хрещень, поховань, шлюбів. Таким чином облік природного руху населення в Україні запроваджено значно раніше, ніж у Росії, де його започатковано лише 1722 р.

Значними представниками української демографічної думки слід вважати почесних академіків Петербурзької АН М. Мотоноса та Г. Козицького, які за участь у підготовці «Наказу» Катерини II, де міститься зокрема й демографічний розділ, й були вшановані високою академічною гідністю (1767 р.). Раніше ми висловили погляд, що М. Ломоносов впливав на Мотоноса та Козицького, на їх погляди стосовно народонаселення.[1] Але недавно доказано, що Ломоносов ніколи не цікавився демографічними сюжетами і не був автором трактату про народонаселення, який приписується йому з 1819 р. (В. Борисов, 1993). Хто є справжнім автором славетного трактату, досі невідомо, але одним історіографічним мітом стало менше. За кордоном, в Ляйпцігу, в ті часи також опублікував працю про політику народонаселення українець А. Рубановський.

Нам 1988 р. вдалося зліквідувати інший історіографічний міт вже совєтського походження про те, що нібито М. Чулков —

* Доповідь виголошена на 1-ій науковій конференції київського Осередку Українського Історичного Товариства, Київ, жовтень 1993 р.

[1] А. Л. Перковский, «Формирование демографической мысли на Украине в XVIII в.», *Проблемы исторической демографии СССР.* Сб. науч. трудов. Киев: Наукова думка, 1988, с. 66.

упорядник відомої компілятивної праці «Історія російської комерції» — є автором оригінальної концепції закону народонаселення. Насправді автором цієї концепції був німецький вчений І. Юсті, а переклад на російську мову і публікацію здійснив хтось з групи перекладачів-українців при Петербурзькій АН, а Чулков зробив звичайний плагіят.[2] Роздмухування в період з 1945 р. більш ніж скромної ролі Чулкова пов'язано з великодержавною шовіністичною настановою довести будь що провідну роль великоросійської науки не тільки в імперії, але й у всьому світі. Цілковито ігнорувалося логічне питання: як могла у відсталій країні існувати передова (найпередовіша!) соціяльно-економічна наука?

Значне місце в історії демографічної думки Росії та України посідає член-кореспондент Петербурзької АН, вихованець Гайдельберзького університету Ф. Туманський, учень А. Шлецера. Його програма статистико-географічного опису Лівобережної України (кол. Гетьманщини), в тому числі й своєю демографічною частиною, справила великий вплив на опрацювання методики топографічних описів намісництв Російської імперії. Слід сказати, що остання обставина ігнорується сучасними російськими та українськими дослідниками, що особливо видно при виданні чергових публікацій українських намісництв XVIII ст. Це тим більш дивно, що ще наприкінці XIX ст. майбутній академік М. Василенко писав:

> «Программа Федора Туманского для нас имеет особое значение. Не говоря уже о том, что в ней проявляется любовь к изучению родной страны, которая так живо пробудилась у малорусской интелигенции конца XVIII и начала XIX века, программа Туманского не осталась без практического влияния. Она так сходна с планом, по которому составлено впоследствии "Топографическое описание Черниговского наместничества" А. Шафонского, что вряд ли можно сомневаться, что программа Федора Туманского вызвала этот труд. Она несомненно лежит также и в основе "Описания Черниговского наместничества" Дм. Пащенко. Наше соображение, думается нам, подтверждается временем появления трудов Дм. Пащенко в 1781 и А. Шафонского в 1786 г. — в годы, следующие непосредственно за представленной в декабре 1779 г. программой Федора Туманского, а еще более самим способом собирания сведений через лиц местной администрации, подведомственной графу Румянцеву, т.е. способом, который рекомендовал Туманский в своем проекте изучения Малороссии [...]. Ввиду-то этого, для нас приобретает особенно важность то обстоятельство, что труд этот возник по частной инициативе, и если впоследствии мысль об исследовании Малороссии была усвоена высшей администрацией и приведена в исполнение, то картина от этого нисколько не меняется. План Туманского лишний раз показывает, что потребность

[2] А. Л. Перковский, «У истоков формирования в России взглядов на законы народонаселения», *Социально-классовая структура и демографические процессы в России и СССР: вопросы комплексного изучения.* Сб. статей — М.: изд. Института истории СССР АН СССР, 1990, стор. 34-40.

знать историю и настоящее положение родины вполне созрела и укоренилась в малорусской интеллигенции к началу XIX века [...]».[3]

Фундатором української демографії як окремого напряму статистики є В. Каразін, учень академіка В. Крафта. В спеціяльному дослідженні (1820 р.), присвяченому природному руху населення Слобідсько-Української губернії, Каразін показав вищу смертність кріпацтва в порівнянні з іншими групами сільського населення. Для моралі епохи застою характерна доля персоналій Каразіна, підготовлених нами для «Демографического энциклопедического словаря» (М., 1985). Ми характеризували Каразіна як українського вченого. Це не сподобалось заступнику головного редактора, і він переробив українця Каразіна на росіянина.

Д. Делафліз своїми працями, присвяченими статистико-географічному та етнографічному описові людности державного села в Україні, заініціював медико-демографічний підхід до вивчення формування чисельности населення на регіональному рівні. Однак через те, що його праці — славетні альбоми — лишаються покищо в рукопису (Інститут української археографії АН України заходиться їх едицією), медико-демографічні спостереження Делафліза маловідомі, а також, як показав наш аналіз, не все в них відповідає правилам демографічної статистики.[4]

Детальніше розвиток окремих напрямків демографічної думки в Україні в XIX — початку XX ст. висвітлений нами в пошуковій розвідці на цю тему, якій притаманні недоліки піонерської праці.[5] Тому в дальшому викладі зосереджуємось на сюжетах, котрих в згаданій статті торкались лише ескізно, або й цілком не зачіпали. В запропонованій розвідці розглядаємо тільки головні ідеї (а відтак і постаті), які мали методологічне значення й формували магістральний, або як тепер кажуть, стратегічний шлях розвитку демографії, демографії в широкому розумінні терміну.

Друга половина XIX в. в Україні позначається значними успіхами в розвитку демографічної думки, методології статистичної обсервації народонаселення, виникненням нових галузей знання про нього. Це пояснюється тим, що в 40-50 рр. XIX ст. сформувалася об'єднана київська школа статистики і політичної економії (Д. Журавський, І. Вернадський, М. Бунге та інші). В їх працях важливе місце займали проблеми народонаселення, зокрема соціально-демографічний напрямок, котрий увінчався створенням відомої концепції М. Бунге про демографічне вимирання кріпацького селянства

[3] Н. Василенко, «К истории малороссийской историографии и малорусского общественного строя», *Киевская Старина*, 1894, ч. 11, стор. 254-255.

[4] А. Л. Перковский, «Воспроизводство крепостного населения Киевской губернии в 1834-1850 гг.», *Социально-демографические процессы в российской деревне (XVI — начало XX в.)*, Таллин: Академия наук Эстонской ССР, 1986, с. 190-191.

[5] А. Перковский, «Дореволюционная демография на Украине», *Прошлое и настоящее демографии*. М.: Статистика, 1980, с. 23-32.

Росії через підсилення гноблення мілітариської держави і поміщиків. Ідеї Бунге знайшли глибоке історико-статистичне опрацювання в зовсім забутій, але фундаментальній праці одного з найвідоміших російських економістів С. Солнцева, присвяченій вивченню природного руху пореформового селянства Росії.[6] Якби працю Солнцева прочитали совєтські історики та економісти, то напевно не мала б місця довголітня дискусія про вимирання кріпацтва у Росії, яка тривала з кінця 50-х аж до 80-х років XX ст., котра так і не скінчилася однозначним висновком. Не знають цієї праці й історики та економісти української діяспори, хоч вона має безпосереднє відношення й до українських губерній, а її автор згодом став дійсним членом Академії наук України, керівником дослідницької катедри політичної економії, жив певний час у Києві.

Відомий політекономом І. Вернадський приділяв велику увагу узагальненню зв'язку соціально-економічного і демографічного розвитку (на прикладі аналізу доктрин про народонаселення, створених італійськими політекономами, зокрема геніяльним Д. Ортесом та іншими.[7] Згодом він вступив у дискусію з М. Чернишевським і аргументовано показав неспроможність селянської громади, як нібито прогресивної форми соціяльно-економічного розвитку Росії, на майбутнє. Зокрема Вернадський звернув увагу на те, що громада деформує соціяльно-економічні умови демографічного розвитку: «Да и какие же выгодные следствия происходят от общинного пользования землей для благосостояния? Во всех странах, сохранивших это учреждение, благосостояние земледельцев ниже других стран, народонаселение — реже, смертность и болезненность — более, нравственное и умственное развитие менее».[8] Вчений ніби дивився у сьогоднішній день, пояснюючи М. Чернишевському, котрий в значній мірі залишився дилетантом в питаннях економіки, що:

> «Однажди населенная до известной густоты местность благодаря этому началу (тобто громадській власності на землю — А.П.) производит на данном участке почти неизменное количество продуктов, а между тем население стремится расти: естественно, что в этих странах поселянин обречен жить не лучше, как жили его предки, если он не откроет заработка на стороне или в другой промышленности. При частной земельной собственности, напротив, значительное увеличение производства дает более

[6] С. Солнцев, «Очерки из истории естественного движения населения и крестьянского землевладения в Европейской России», *Студенческий кружок политической экономии при С.-Петербургском университете.* Вып. 1. Рефераты и работы. — СПБ: тип. МПС, 1905, с. 274-375.

[7] [И. В. Вернадский] *Критико-историческое исследование об итальянской политико-экономической литературе до начала XIX века магистра политической экономии и статистики Ивана Вернадского* (для получения степени доктора) М.: В университетской типографии, 1849, 118 с.

[8] [И. В. Вернадский] «О поземельной собственности (критику 'Современника'», *Экономический указатель,* 1857, ч. 29, с. 680. Підпис: И. В-ский.

обильное пропитание на том же месте большему числу поселян. Таким образом, если г. критик (тобто М. Чернишевський — А.П.) допускает, что общинное землевладение не усиливает производства, то он должен будет сознаться также, что оно не увеличивает и общего благосостояния».[9]

Цієї влучної критики Чернишевського, постать якого в значній мірі була мітологізована в совєцькій історіографії, ніколи не простила І. Вернадському офіційна компартійна «наука».

Під впливом праці П. Шафарика про національний склад слов'янства Вернадський зайнявся таким новим напрямком, як етностатистика. Він став першим вченим в Україні та Росії, котрий встановив загальне число українців у світі. Тому ми вважаємо, що висновок відомого історика-економіста І. Коропецького (США) про русифікацію І. Вернадського не має підстав. Праця Вернадського в царині етностатистики сприяла розвиткові досліджень щодо встановлення чисельності слов'янських народів та започаткувала відповідні українознавчі студії.[10]

Важливе методологічне значення має теза Вернадського про те, що людина, відтак народонаселення, є результатом не тільки соціяльно-економічних відносин, але й відносин біологічного характеру, тобто він близько підійшов до того, що тепер називають біосоціяльною сутністю народонаселення:

«Для верного разграничения пород, племен, народов, родов и колен недостаточно принимать в основу язык (говор) и имена народные; необходимо также обращать внимание на *отношения зоологические* (тобто біологічні, курсив Вернадського — А.П) и отличия физического устройства, которые нами отчасти указаны».[11]

Наведена цитата свідчить про те, що вчений розумів необхідність виходу за тісні межі етностатистики, але в ті часи ще були відсутні такі галузі наукового знання, як етнічна демографія, генетична демографія й навіть євгеника, яка виникла хоч й в XIX ст., але дещо пізніше. Отже Вернадського слід визнати своєрідним прекурсором цих майбутніх напрямків вивчення народонаселення.

Земська статистика, яка виникла в другій половині XIX ст., для демографічного аспекту своїх регіональних та локальних досліджень отримала методологічні орієнтири в схемах опису руху населення, створених Д. Журавським та розвинутих М. Зібером стосовно марксової схеми соціяльно-класового складу суспільства. Учень Бунге (а не тільки Маркса!), М. Зібер своєю схемою вивчення

[9] [И. В. Вернадский] *О поземельной собственности*, с. 681.

[10] [В. И. Вернадский] «О населении земного шара», *Экономист*. Приложение к Указателю политико-экономическому, статистическому и промышленному журналу, издаваемому И. Вернадским, т. 2, кн. 1, СПБ: 1859. Раздел 111: Смесь. Підпис: И. В-ский.

[11] [В. И. Вернадский] «О населении земного шара», с. 1-2.

народонаселення справив значний вплив на всю земську статистику, заклавши балансовий підхід до проблеми розмноження народонаселення, особливо в його соціяльно-класових та національних аспектах.

Одночасно Зібер допустився серйозної методологічної помилки, засвоївши від Маркса недооцінку демографічного чинника в розвитку суспільства. Сам Маркс не був першовідкривачем такого підходу, запозичивши його в свою чергу від Д. Рікардо. Оскільки Зібер виступав з позицій економічного редукціонізму щодо ролі демографічного чинника без посилань на джерело своєї інспірації, то академік М. Птуха скористався цією нагодою і піддав його гострій критиці ще в часи сталінщини:

> «Схоластичность и формализм Зибера достигает в этом случае максимальных размеров. Усматривать общественное производство в явлениях рождаемости, смертности, брачности, преступности, самоубийств, в народном образовании и т.д. может только фанатик своей идеи, каким и был Зибер. Вместо изучения массовых явлений по существу, установления их разной природы в разных исторических условиях и т.д., он часто формально и искусственно подводит их под категории производства и потребления».[12]

Зауважимо, що зробив таку оцінку Птуха не в публіцистичному унесенні, а на сторінках грунтовної монографії, присвяченої саме дослідженню наукової творчості Зібера і ретельно відредагованої. Можливо саме через цю обставину книга Птухи лишилася в рукопису й досі неопублікована.

Великий науковий інтерес становлять ідеї другої київської школи політичної економії про вплив демографічного чинника на соціяльно-економічний розвиток (праці Д. Пихна, О. Билимовича, В. Новодворського та інших). Зокрема Пихно висловив думку про те, що Европейська Росія радше недолюднена ніж перелюднена й державна політика народонаселення має сприяти не міграції до Сибіру та на Далекий Схід, а інтенсифікації сільськогосподарського виробництва та підвищенню загальної культури населення: «Сибири мы все равно не заселим, а культурное и экономическое развитие России можем задержать».[13] А Билимович підкреслював, що колосальний ріст чисельности населення в Росії та Західній Европі з XVIII ст. довів до конечности змінювати господарське життя у бік розвитку капіталізму.[14] Натомість Новодворський звернув увагу на збідненість

[12] М. Птуха, *Н. И. Зибер как статистик,* Киев: издательство АН УССР, 1950, с. 147. Центральний Науковий Архів Академії наук України. Ф. 22, оп. 1, спр. 107. Машинопис, підготовлений до друку.

[13] Н. М. Цитович, «Воззрения Д. И. Пихно в области экономической политики», *Киевские Университетские Известия,* 1915, ч. 5, с. XV-XXXI.

[14] А. Д. Билимович, «Несколько страниц приступающим к изучению политической экономики», *Киевские Университетские Известия.* 1918, ч. 5-6, с. 1-67.

концептуального синтезу ринкової економіки, виконаного К. Марксом, оскільки останній не враховував демографічного чинника.[15]

Іноді, як це має місце в історії науки, час появи ідеї й час інспірації нею праць наступних дослідників віддалені між собою десятиліттями. Це зокрема простежується на прикладі впливу концепції С. Подолинського про роль праці в розподілі й перетворенні енергії на Землі та про демографічні наслідки того процесу на створення сином І. Вернадського академіком В. Вернадським концепції ноосфери. В літературі вже відмічався факт цієї інспірації, але на демографічний бік справи уваги не зверталося, й це не випадково.[16] Подолинський вважав, що чим менша ефективність праці, тим гірші умови для розмноження народонаселення, відтак чим ефективніша праця, тим швидше може зростати його чисельність. Демографічна історія показує, що така залежність може мати місце в певних історичних окресах, але в XX ст. залежність між ефективністю праці й темпом розмноження народонаселення далеко складніша, ніж це уявлялося Подолинському, насамперед через зростання коштів репродукції робочої сили та трудового потенціялу народонаселення в цілому, а також збільшення коштів, необхідних для утримання швидко зростаючої чисельності позапродукційного населення старого віку й т. ін. Подолинський не зрозумів й того факту, що власне його концепція дає можливість прочитати відомі мальтузіянські пропорції як певну об'єктивну закономірність на довшій історичній дистанції. Так антимальтузіянська позиція вченого, яка віддзеркалювала економічний редукціонізм Маркса щодо репродукції народонаселення, закрила можливість плідної розробки його власної концепції, крім відомої ініціятиви В. Вернадського.

Згодом той редукціонізм Маркса породить соціяльний редукціонізм Леніна, коли вважатиметься непотрібними цілі кляси і верстви для «комуністичного» відтворення народонаселення. Ми не випадково обрали верхньою цезурою розвідки 1921 рік, оскільки саме тоді академік Вернадський, у зв'язку з голодом початку 20-х років, ґрунтуючись зокрема й на науковому доробку свого батька, створить прогнозну концепцію притаманности періодичних голодоморів з мільйонними жертвами для системи советської економіки, яка вороже ставилася до приватних культурних продуцентів в сільському господарстві.[17]

[15] В. Новодворский, «Исторический материализм. Доктрина Маркса и Энгельса. Опыт историко-критического исследования», *Известия Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине*, т. XXIX, 1914, с. 175-176.

[16] С. М. Злупко, *Сергій Подолинський — вчений, мислитель, революціонер*. Львів: «Каменяр», 1990, с. 108.

[17] В. И. Вернадский, «Записка о неурожае 1921 г. [1921]», Автограф. Архив Российской Академии наук. Ф. 513, оп. 1, спр. 310.

На початку XX століття завдяки працям М. Туган-Барановського, М. Птухи та інших вчених сформувалось розуміння демографії як самостійної науки, яка де-факто виділилась із статистики в окрему галузь знання. Утвердилось трактування демографії в широкому сенсі терміну як такої, що вивчає репродукцію народонаселення, як біосоціяльної системи у всій різноманітності її істотних ознак. Домінувала точка зору, що неможливо відірвати біологічний аспект відтворення народонаселення (його природний рух) від соціяльних переміщень та міграцій.

МИКОЛА КОВАЛЬСЬКИЙ
Українське Історичне Товариство
Острог, Україна

ПЕРСОНАЛЬНА СПРАВА ІВАНА ОГІЄНКА В АРХІВІ НОВИХ АКТІВ У ВАРШАВІ

Одним з малодосліджених, хоч і дуже цікавих періодів життя та діяльности визначного українського політичного і церковного діяча, історика і лінґвіста Івана Огієнка (1882-1972) був варшавський. Це був новий етап його академічної, дидактичної праці, який продовжив розпочату діяльність на українському терені в університетах Києва та заснованому ним в добу УНР Кам'янець-Подільському університеті і характеризується новими рисами його науково-педагогічних заінтересувань та творчих здобутків в галузі історії християнства і православної церкви. Саме І. Огієнко, як визначний фахівець в галузі славістики, талановитий учень академіка В. Перетца, зумів підняти на вищий науковий рівень відкритий при Варшавському університеті у 1924-1925 академічному році відділ православної теології, на чолі якого стояв ініціятор його заснування митрополит Дионізій (Деонісій) Валєдинський.

Одним з важливих, поодиноких і маловідомих документальних джерел до цього періоду життя та діяльности вченого і педагога є його персональна справа (N 4692) під назвою Ogijenko Jan серед документів Міністерства релігійних вірувань і народної освіти (Ministerstwo wyznań religijnych i oświecenia publicznego) в Архіві нових актів (Archiwum akt nowych) у Варшаві. Як свідчить архівний формуляр використання цієї архівної справи, вона не привертала уваги дослідників. Існує лише поодинокий запис: до неї звернулась 11 жовтня 1973 р. Галіна Колендо для своєї наукової праці під назвою: «Наукові кадри Варшавського університету 1915-1939 рр.» ("Kadra naukowa Uniwersytetu Warszawskiego w l. 1915-1939").

Структура цієї справи (вона має загальний обсяг 48 сторінок і складається з 31 документу) охоплює період педагогічної та наукової діяльности І. Огієнка, починаючи з 12 грудня 1925 р. і закінчуючи 22 жовтнем 1932 р., яка буде подана далі, стане зрозумілою після того, як розглянемо деякі питання методологічного характеру.

Оскільки православний відділ теологічного факультету Варшавського університету мав певну політичну специфіку (не лише конфе-

сійну) в межах Польської держави (Речі Посполитої), то призначення і затвердження штатних викладачів проходило багатоступеневу процедуру: сенат університету — ректорат — Міністерство релігійних вірувань і народної освіти — Міністерство внутрішніх справ. Питання затвердження професорів православної теології ускладнювалось тим, що польська офіційна влада ставилася з певною недовірою до таких кандидатур, а тому конечною була підтримка громадських і державних чинників.

Ще одна особливість полягала в тому, що професорсько-викладацький склад відділу православної теології комплектувався виключно контрактною методою (з проблематичністю продовження дальшої праці на наступний період), тобто на один або кілька академічних років.

В комплекті справи І. Огієнка, таким чином, зберігаються: 1) його об'єктивні дані персональної справи, включаючи і творчий доробок вченого; 2) підтримка його кандидатури збоку громадських інституцій; 3) подання ректорату університету з проханням затвердити дану кандидатуру (офіційне листування між ректоратом Варшавського університету і вищими інстанціями державної виконавчої влади щодо кандидатури І. Огієнка як професора університету); 4) проєкти і варіянти, включаючи останній, угоди-контракту між ректорами університету і професором І. Огієнком з зазначенням певних умов праці; 5) листи (листування), офіційна виміна (у письмовій формі) двох міністерств — освіти і внутрішніх справ щодо І. Огієнка з певними застереженнями і зауваженнями, за весь період його професури у Варшавському університеті.

Окреме місце займає як додаток одне число газети — «Духовна Бесіда» N 21 за 1925 р., присвячене 20-річчю наукової діяльности вченого.

Зазначена персональна справа І. Огієнка незвична для даного типу документів, бо починається вона не з офіційних документів, а з клопотань для підтримки кандидатури І. Огієнка на професорську посаду. Це — документи, складені керівництвом Українського Центрального Комітету в Варшаві. Треба зазначити, що крім окремих лаконічних згадок,[1] в сучасній літературі відсутні спеціяльні дослідження і документальні публікації, присвячені цьому комітетові, і він взагалі мало відомий не лише в широких колах сучасної української громадськости, але й серед спеціялістів-істориків. Комітет був створений на основі дипломатичного представництва УНР у Варшаві для допомоги українцям Польщі, зокрема емігрантам, які були інтерновані польською владою і перебували в таборах. Саме цей Комітет скерував до польських інстанцій клопотання про конечність і доцільність затвердження І. Огієнка як професора Варшавського університету.

[1] Деякі відомості про УЦК наявні в працях S. Mikulicz, *Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej*, Warszawa, 1971, s. 116, 120-121.

Перший документ цієї справи — об'єктивні біографічні дані та заслуги професора І. Огієнка в галузі науки і вищого шкільництва — Curriculum vitae prof. Jana Ohijenki, де знаходимо важливі факти щодо нього, зокрема, дату його народження — 2-го січня 1882 р., закінчення ним (екстерном) Острозької гімназії на Волині (в місті Острозі, тепер на території Рівенської области) і навчання в університеті св. Володимира в Києві. Зазначено, що займався він студіями переважно в галузі історії мов — української, російської і церковнослов'янської під керівництвом академіка В. Перетца. Вже в 1905-1906 рр. почав друкувати свої наукові та науково-популярні статті переважно в українських виданнях. Підкреслено, що на пропозицію В. Перетца він був залишений в університеті для підготови до професорської діяльности. Згодом він склав магістерські іспити у 1914-1915 рр. і був призначений приват-доцентом, а в 1918 р. надзвичайним професором університету. У цьому ж документі відзначений високий науковий авторитет, творчий доробок і заслуги вченого у галузі славістики.

Дане Curriculum vitae містить відомості і про причетність І. Огієнка до становлення і розбудови української державности в галузі освіти. Як міністер релігійних вірувань і народної освіти у 1919-1920 рр. він, як відзначено, «доклав багато старань до усунення наслідків російського панування у Православній Церкві на Україні та до утвердження автокефалії Української Православної Церкви».[2]

Зазначено також, що І. Огієнко у 1918 р. був організатором університету у Кам'янці Подільському, його першим ректором,[3] в 1918-1920 рр. звичайним професором цього ж університету на катедрі української і старокерковно-слов'янської мов.

Заслуговує на увагу перелік найважливіших праць вченого, що стосуються різних аспектів духової культури українського народу і охоплюють широкий діяпазон питань. Особливу увагу викликає згадка про переклад І. Огієнком на українську мову канонічних церковних книг для православного богослужения і публікація його досліджень, присвячених цінним пам'яткам української культури XVI ст. —Пересопницькому та Житомирському Євангеліям. Не менше значення мають зазначені у цьому списку такі оригінальні дослідження І. Огієнка як український стилістичний словник та історична граматика української мови, про яку йдеться як таку, що готується до друку.

Дане Curriculum vitae було істотним додатком до основного документу, стосовно І. Огієнка, надрукованого на офіційному бланку Українського Центрального Комітету в Республіці Польщі за номером 2660 з 12 грудня 1925 р. Це — клопотання перед польським

[2] Archiwum Akt Nowych (AAN). Ministerstwo wyznań religijnych i oświecenia publicznego, N 4692, Ogijenko Jan.

[3] O. W. Gerus, "Iwan Ohienko and Founding of Kamianets-Podilsky Ukrainian State University", *Український Історик*, 1990, ч. 1-4 (104-107), с. 78-92.

Товариством допомоги українським емігрантам і містить у собі декілька важливих моментів інформативного характеру:

1. І. Огієнко був обраний на посаду професора православного відділу теологічного факультету Варшавського університету на катедрі старослов'янської мови та палеографії Комісією для організації цього відділу Сенатом університету;

2. Комітет польського Товариства допомоги українським емігрантам вже до цього подання йому Українського Центрального Комітету підтримав кандидатуру І. Огієнка на цю посаду;

3. На фірмовому бланку Українського Центрального Комітету зазначене його місце перебування у Варшаві: вулиця Длуґа 29. Готель Польський і навіть подано N телефону: 74.[4]

Справа І. Огієнка на той час знаходилась у IV Департаменті — Вищих шкіл міністерства релігійних вірувань і народної освіти, який мав розглянути питання про його затвердження на цій посаді. Для позитивного вирішення цієї справи Український Центральний Комітет звернувся до польського Товариства допомоги українцям-емігрантам за підтримкою і клопотанням перед польськими офіційними чинниками.

У поданні УЦК звернено було увагу «на видатні заслуги проф. Огієнка для Православної Церкви, а також на його надзвичайну енергію і наукову працьовитість, які дають підстави сподіватись, що проф. Огієнко може бути дуже корисним працівником на посаді професора православного відділу теологічного (факультету) Варшавського університету».[5]

Знаючи, що офіційні польські органи, зокрема на державному рівні, з певною підозрою і недовір'ям ставились до українських національно свідомих і авторитетних діячів, УЦК у цьому документі, передбачаючи протидію з їх боку даній кандидатурі, запобігливо вніс запевнення у тому, що «проф. Огієнко є людиною цілком льояльною і прихильно ставиться до Польської держави і польського народу. За льояльність п. проф. Огієнка стосовно Польської Держави Український Центральний Комітет цілком ручається».[6] Даним формулюванням керівництво (Головна Управа) УЦК безперечно докладало усіх зусиль, щоб позитивно вирішити питання про затвердження І. Огієнка професором Варшавського університету, для чого, на наш погляд, комітетові довелось виявити певний дипломатичний хист.

Під цим документом стоять три підписи керівництва (Управи) УЦК, першим серед них — заступника голови комітету М. Ковальського. Це — відомий український політичний діяч, член Центральної Ради. На еміграції Микола Миколович Ковальський (1885-1944) понад сімнадцять років входив до керівництва УЦК, а протягом

[4] AAN — Ministerstwo wyznań religijnych..., N 4692, s. 3.
[5] *Ibid.*, s. 3-4.
[6] *Ibid.*, s. 4.

одинадцяти років, тобто до захоплення гітлерівськими військами Варшави був головою УЦК і виявляв величезну енергію у допомозі українцям, що опинилися на території Польщі. Під час окупації Німеччиною Польщі Комітет був розпущений, а його останній голова став в'язнем наприкінці 1944 р. зловісного концтабору Дахау, в якому незабаром і загинув.[7]

Третій документ — це звернення Артура Слівінського, який був головою польського Товариства допомоги емігрантам-українцям, датоване 19-го грудня того ж 1925 року, до невідомого адресата одного із варшавських міністерств на підтримку кандидатури І. Огієнка. При цьому Слівінський зазначив, що очолюване ним Товариство перебуває у постійних контактах з УЦК (як він висловився: «Комітет репрезентує серед українців напрямок полонофільський, а на чолі його стоїть колишній прем'єр українського уряду (тобто УНР — М.К., В.В.) Лівицький»),[8] в складі якого «це є нещасливі емігранти, українські самостійники (в оригіналі — niepodległościowcy), люди, що заслуговують на допомогу і підтримку».[9]

Наступний комплекс документів — офіційні звернення ректорату Варшавського університету і листування з ним міністерства релігійних вірувань і народної освіти. Перший лист з цього циклу скерований був ректором університету С. Піньковським з 25 листопада 1925 р. до департаменту науки і вищої школи міністерства релігійних вірувань та народної освіти стосовно призначення на посади викладачів священика, протоієрея Володимира Давидовича і Івана Огієнка. Супроводжували цей лист як додатки їх curriculum vitae та повний перелік праць останнього у часописі «Духовна Бесіда» (який, до речі, і зберігся у персональній справі І. Огієнка в Архіві нових актів) і з відтисками останніх його творів.

Цей самий документ подає деякі цікаві відомості щодо утворення православного відділу теологічного факультету і порядку призначення на професорські посади. Так, саме у цьому листі ректора зазначено, що православний відділ був відкритий у 1924-1925 академічному році. Його заснування викликало великий позитивний відгук серед православного населення Польщі, свідченням чого служить той факт, що вже декілька місяців після відкриття на студії цього відділу записалось 92 студента. Найбільшою проблемою новоствореного відділу була відсутність кваліфікованих викладацьких кадрів, що також робило проблематичним саме його існування. З цього самого листа довідуємось про дату обрання І. Огієнка професором університету: це сталося 26 листопада 1925 р., коли Сенат університету затвердив його кандидатуру як викладача церковно-слов'янської мови та палеографії. Тут саме подана і кількість

[7] Життю та діяльності М. М. Ковальського присвячена спеціяльна праця —М. Садовський, *Микола Ковальський (1885-1944)*, Нью-Йорк—Торонто, 1954.

[8] AAN — Ministerstwo..., N 4892, s. 5-6.

[9] *Ibid.*, s. 6.

годин викладів, які були призначені І. Огієнкові в університеті: 5 лекційних годин та тиждень та 2 години семінарських занять, при цьому зазначалось, що він мав одержувати заробітню платню відповідно до посади звичайного професора з додатком за семінарські зайняття.[10] Згодом до міністерства на відповідному бланку були надіслані проєкти угод (контракту) між ректоратом і Огієнком.

В справі наявне листування ректорату з IV департаментом міністерства протягом 1926 р. На вимоги урядовців цього міністерства висилалось проєкти умови, що складались між ректоратом і Огієнком, з категоричною пропозицією внесення певних виправлень до тексту угоди: настирливо вимагали внести заміни слова «професор» стосовно І. Огієнка на «магістер» (такі зміни в міністерстві були поставлені червоним чорнилом), хоча його й приймали на посаду професора. Перший раз такий строковий контракт був складений на термін з 1-го лютого 1926 до 30 вересня 1927 р.[11]

З цього листування довідуємося, що розпорядження міністерства 1-го березня 1926 р. перейменовано (реорганізовано) «надзвичайну» катедру церковно-слов'янської мови і палеографії на «надзвичайну» катедру основної та догматичної теології на студіях православної теології Варшавського університету, в той самий час створено «звичайну» катедру церковно-слов'янської мови та палеографії.[12]

Становище в Варшавському університеті, як свідчать документи цієї персональної справи, для І. Огієнка не було тривке і надійне. Кожний раз розпочинались знову клопотання про продовження його професорської праці. 22 вересня 1927 р. митрополит Дионізій Валєдинський, як декан православного теологічного відділу, звернувся до ректора Варшавського університету і міністерства з проханням продовжити контракт з професором І. Огієнком, який закінчувався 30 вересня 1927 р. — до 30 вересня 1928 р. Це прохання незабаром було задовільнене. З новим ректором університету А. Шляговським і Огієнком було заключено відповідну угоду на продовження контракту. Наступні документи свідчать, що контракти з І. Огієнком були і потім продовжувані. Так, як повідомляв IV департамент міністерства 8 листопада 1928 р. ректор університету А. Шляговський, 31 жовтня 1928 р., Сенат Академічний (Рада університету) одностайно підтримав пропозицію організаційної комісії Студій православної теології від дня 30 жовтня в справі про продовження контракту з 1 жовтня 1928 до 30 вересня 1929 р. професорові звичайному церковно-слов'янської мови І. Огієнкові.[13]

З клопотання ректора університету до міністерства освіти про рішення Сенату університету від 10 червня 1932 р. щодо продовження контрактів викладацькому складові відділу православної теології

[10] *Ibid.*, s. 8.
[11] *Ibid.*, s. 19.
[12] *Ibid.*, s. 12.
[13] *Ibid.*, s. 28.

довідуємось, хто саме працював на той час в університеті в керівництві цими студіями: митрополит Дионізій, професор магістер Іван Огієнко, професор кандидат теології Олександер Лотоцький, професор доктор Микола Арсеньєв, професор магістер теології Василь Біднов, заступник професора ліцензіят теології і кандидат філології Сергій Кисель-Киселевський.[14]

На початку 1930-х років посилено протидію щодо продовження дидактичної діяльности І. Огієнка з боку офіційних виконавчих органів Польщі, які керували освітніми закладами. Коли 23 вересня 1931 р. ректор університету Ян Лукасевич звернувся до міністерства про продовження строку викладацької праці професорів православної теології, то на цьому поданні 7-го листопада 1931 р. директор IV департаменту міністерства зазначив «тільки на період (okres) одного року».[15] а в іншому документі того самого міністерства з датою 9 липня 1931 р. без будь-якої мотивації (це було притаманне стилеві праці цього міністерства і в інших справах) зеленим чорнилом проставлена категорична вказівка: «Умови з магістром Огієнком на 1932/33 рік не відновлювати».[16]

Треба зазначити, що у документі з 11 червня 1932 р. за підписом ректора університету професора Яна Лукасевича зафіксоване одностайне рішення Сенату Академіцького Варшавського університету 8 червня того року за пропозицією організаційної комісії студій православної теології про призначення «митрополита професора Дионізія Валєдинського керівником цих студій на рік 1932/33 і професора доктора Яна Огієнка заступником керівника студій православної теології на той же академічний рік».[17]

Передостанній документ з цього комплексу (N 30) свідчить про стійку протидію, негативне ставлення до І. Огієнка польських офіційних чинників, принаймні на міністерському рівні. Начальник відділу департаменту цього міністерства С. Стипінський 16 червня 1932 р. надіслав до ректорату університету офіційну вказівку, в якій зазначено, «що на думку (zdaniem) Відділу (Wydziału) Науки та Вищих шкіл не було б справою бажаною відновлювати на наступний рік контракт з п. д-ром Яном Огієнком як професором на студіях православної теології» ("nie byłoby rzeczą wskazaną odnawiać na przyszły rok kontraktu z p. dr. Janem Ogijenką jako profesorem na Studium Teologii Prawosławnej").[18]

І знову без жодної аргументації. На цьому, мабуть, дидактична праця видатного українського вченого професора Івана Огієнка у Варшавському університеті завершилась, насамперед через протидію офіційної влади і посилення реакційних тенденцій у політиці в

[14] *Ibid.*, s. 34.
[15] *Ibid.*, s. 32.
[16] *Ibid.*, s. 33.
[17] *Ibid.*, s. 44.
[18] *Ibid.*, s. 45.

галузі вищого шкільництва. Принаймні, більше документів, які свідчили б про педагогічну працю І. Огієнка у Варшавському університеті у даній справі немає. Останній документ, датований 22 жовтня 1932 р. це лист ректора університету професора Й. Уєйського до того самого міністерства, за яким «згідно з постановою Сенату університету від 12 жовтня 1932 р., надсилається міністерству список наукових праць та звіт про громадську та наукову діяльність професора доктора Яна Огієнка».[19] Проте текст цього звіту, як і покажчик праць І. Огієнка у цій справі відсутній.

Як вже зазначалося, на додаток до справи маємо число (N 21) часопису «Духовна Бесіда» за 1925 рік, надруковане українською мовою і присвячене 20-річчю наукової діяльності І. Огієнка з списком 150-ти його праць за 1905-1925 рр. та аналізом його наукового творчого доробку.

У цьому ж «Архіві нових актів» у Варшаві є ще одна справа, яка названа "Memoriały prof. Ohijenko" (справа N 997), яка все ж таки має пряме відношення до вже розгляненої особової справи І. Огієнка і є її певним продовженням та доповненням, бо, хоч датована лише у своєму першому матеріялі (міркування про вищу богословську освіту) 1925 р. і є там вказівка про «Студії теології православної Варшавського університету», мабуть, відноситься саме до цього періоду життя і творчости І. Огієнка, коли він працював у Варшавському університеті професором.

Це досить значний збірник неопублікованих ще праць І. Огієнка і складається з таких матеріялів: «Высшее богословское образование», «Церковні бібліотеки», «Нормальний статут православних церковних братств», «Православні церковні братства у Польщі, їх діяльність та значення», «Науковий комітет при св. Синоді православної церкви в Польщі», «Комісія для перегляду українських релігійних підручників», «Православна термінологія в польській мові» (це не випадкова тема реферату, у зв'язку з загальним впровадженням польської мови навіть при викладанні православної теології у Варшавському університеті, про що довідуємось з інших справ, зокрема професора Дмитра Дорошенка, який у 30-х роках також, як і І. Огієнко викладав на цій же православній теології варшавського університету), «Охорона старовинних пам'яток православної церкви в Польщі» з «Статутом православних єпархіяльних музеїв церковної старовини». Цікаво відмітити, що ідею створення церковного музею, зокрема в Почаївській лаврі, приблизно в той самий час запропонував відомий острізький історик, краєзнавець і археолог Йосип Новицький в статті 1930 р. у варшавському часописі «Воскресное чтение» (ч. 19 від 17 травня) під назвою «Церковное древнехранилище», де сформулював деякі принципові питання теорії і методики збору, класифікації та зберігання предметів, притаманних психології, цілям та побуту церкви.

[19] *Ibid.*, s. 46.

«Меморіяли», таким чином, дають нам змогу судити не лише про педагогічну, дидактичну діяльність І. Огієнка у Польщі, але й організаційну. Ні в одній біографії вченого цих рефератів і проєктів культурно-просвітницької діяльности православія і церковних установ не згадується, і нині вони залишаються неопублікованими в архіві. «Меморіялів» І. Огієнка, що фактично представляють собою програмовий документ щодо створення православної освіти у міжвоєнній Польщі з історично-науковим обґрунтуванням збереження й розвитку традицій української культури та її самобутности, не було вміщено у списку робіт І. Огієнка, розкривають його намагання здійснити на практиці задуми про якісне піднесення організації православних у Польщі. Вони є розвитком попередніх ідей вченого про ролю православної Церкви для культурного життя народу не лише у минулому, а й в сучасному житті в умовах проживання в межах чужої держави.

Розглянені документи з Архіву нових актів у Варшаві потенційно відкривають можливості для відтворення життєвого і творчого шляху І. Огієнка, що фактично тільки почато вивчати, і існує ще багато прогалин у наших знаннях. У майбутньому було б важливим і цікавим дізнатись детальніше про дидактичну працю І. Огієнка у Варшавському університеті, виявити, переглянути та дослідити протоколи відділу православної теології цього університету, катедри, на якій він працював, як і при яких обставинах він відійшов з університету. Напевно, існують ще далеко нереалізовані можливості і для широкої джерельної, архівної евристики про різні періоди та етапи творчого і життєвого шляху цього багатогранного вченого, громадського, політичного і церковного діяча.

МИРОСЛАВ МОРОЗ
Наукове Товариство ім. Т. Шевченка
Львів, Україна

ІСТОРИК РОМАН ЗУБИК (1902-1941)

Матеріяли до біографії

Життя і наукова діяльність історика Романа Зубика дотепер зовсім незнані нашій громадськості. Протягом останнього 5-річчя, які минули від часу його трагічної смерти, про нього не знаходимо жодної згадки в друку ні у нас, ні закордоном. Одинока коротка інформація є в «Енциклопедії українознавства» неповна і не зовсім точна. Його праці вилучалися із фондів бібліотеки, навіть ті збірники, в яких надруковані написані ним статті.

Роман Зубик — помітна постать у науковому житті Львова 30-х років, дійсний член Наукового товариства імени Шевченка, автор ряду праць з історії, вчитель гімназії, діяч «Пласту», «Просвіти», студентської громади. Загинув у віці 39 років. Усе життя було ще перед ним. Але й те, що зробив, заслуговує на вивчення, а пам'ять про нього на вшанування...

По завданню голови Наукового товариства імени Шевченка п. Олега Романіва ми провели пошуки відомостей про нього, його родину і знайдені матеріяли подаємо до надрукування в «Українському Історику». Віримо, що вони послужать поштовхом до дальших кроків у цьому напрямі. Може знайдуться ще його родичі та знайомі, які поділяться спогадами. Не виключено, що ще є документи, які доповнять або уточнять зібрані нами відомості.

I

Автобіографія Романа Зубика
Curriculum vitae

Urodziłem się 14 stycznia 1902 r. we Lwowie. Do szkół ludowych i średnich uczęszczałem we Lwowie i w r. 1920 złożyłem ekzamin dojrzałości w państwowem gimnazjum z ruskim językiem nauczania we Lwowie (2 czerwca). Studja uniwersyteckie odbyłem w latach 1925/26-1929/30 na wydziale humanistycznym U.J.K. (Uniwersytetu Jana Kazimierza) we Lwowie, specjalizując się pod kierunkiem prof. dr Fr. Bujaka w zakresie historji gospodarczej, i na podstawie pracy "Gospodarka finansowa m. Lwowa w latach od 1624-1635" zostałem dopuszczony do ekzaminów ścisłych s uzyskałem stopień doktora filozofji (6

грудня 1930 р.). W czerwcu 1932 roku uzyskałem na podstawie uzupełniających ekzaminów stopień magistra filozofji.

W czasie studjów i po ich ukończeniu pracowałem i pracuję w dalszym ciągu naukowo, ogłaszając drukiem szereg prac w języku polskim, ukraińskim i niemieckim. Za swoją działalność naukową zostałem obrany w roku 1932 członkiem czynnym "T-wa Naukowego im. Szewczenki" i z ramienia tegoż Towarzystwa delegowany na VII Międzynarodowy Zjazd Historyków w Warszawie (w sierpniu 1933 r.), w którym brałem czynny udział, występując z własnym referatem.

Od 1930 r. uczę historji, geografji oraz nauki o Polsce współczesnej w gr.-kat. Małem Seminarjum, zarobkując w ten sposób na utrzymanie mej rodziny.

Lwów, dnia 6 listopada 1934

Dr Zubyk Roman

Оригінал власноручно написаної автобіографії зберігається у сина Р. Зубика, Юрія Зубика, який проживає в м. Івано-Франківську.

2

Перебіг життя і студій

Я уродився у Львові 14 січня 1902 р. Батько був залізничним кондуктором. В часі війни, в 1915 році, в 13 році життя, працював фізично як складач дров, помічник лакерника, склеповий помічник, бо батько покинув матір і нас семеро дітей ще в шостому році мойого життя. Від 16 року життя аж до скінчення студій заробляв лекціями і працював в статистичних урядах на своє удержання.

Загальну народню і середню освіту кінчив у Львові і склав іспит зрілости в червні 1920 року у філії держ. гімназії з українською мовою навчання. В роках 1921/22-1924/25 студіював на правничому відділі Українсь́кого «тайного» Університету у Львові, де осінню 1923 р. склав перший правничий іспит та готовився до дальших. В роках 1925/26-1929/30 відбув студії на гуманістичному відділі Університету Я[на] К[азимира] у Львові, спеціялізуючися в суспільно-господарчій історії під проводом проф. д-ра Франца Буяка. Завершенням студій був докторат, осягнений на основі дисертації «Фінансова господарка м. Львова в роках 1624-1625», що вийшла друком в польській мові 1930 р., в якій вибивається статистична обробітка матеріялу (496 сторін друку). Праця спирається виключно на архівному матеріялі і є вислідом праці у міському архіві. На архівному матеріялі сперта теж друга моя праця: 2) Фільварочне господарство з кінця XVIII в. (друк. в польській мові 1931 р.) і мій реферат на VII Міжнародному конгресі історичних наук у Варшаві в серпні 1933 року: 3) Господарча структура села на переломі XVIII і XIX на західно-українських землях, виголошений в німецькій мові. В конгресі брав участь від Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові, до якого був обраний дійсним членом 1932 року. Крім цього оголошені друком мої праці: 4) Польська колонізація і парцеляція на нашій території (Кооперативна Республіка, ч. 3, р. 1931), 5) Нарис історії української торгівлі в княжій добі [1934], 6) Українська торгівля в історичній перспективі, 7) Княжий Львів [1936], 8) дві історичні карти України, в додатку кілька бічних в «Атласі України і сумежних країв»

[1937] та 9) неопублікована праця (біля 10 арк. друку), писана для «Пулавського інституту».

У 1930-1939 вчив історії в гімназії Малої Семінарії у Львові, а рівночасно працював в Архівах Державному Бернардинському і в Оссолінею, де збирав історичні матеріяли (від 1936-1939 р.) до політичної суспільної і церковної історії України, та зібрав кілька тисяч регестрів (є вони в Архіві «Студіону»).

Володію добре українською і польською мовою, а руською, німецькою і французькою настільки, що можу свобідно користати з чужої наукової літератури.

Архівною працею цікавився завжди про стан інвентаризації в міському Архіві (друковані на 31 і 32 стор. «Фінансової господарки м. Львова») причинилися не мало до зміни Управи цього Архіву і зачаття праці над новою інвентаризацією.

Останньо викладав історію в «Педагогії з українською мовою навчання» (Львів, Дверницького 15), одначе мала кількість годин (2 до 6 у тиждень) не дає мені змоги удержати себе і свою родину: жену, двох синків і незабезпечену тещу.

Львів 10 грудня 1939 р.
Др. Зубик Роман

Власноручно написана автобіографія зберігається в особовій справі Р. Зубика у Львівському обласному архіві, фонд Р-368, оп. 1, одиниця збереження 5.

У цій же «Особовій справі» в анкеті на запитання: «Служил ли в армии?», відповідь заповнена власноручно: В часі боїв о Львів в листопаді 1918 і від червня 1919 служив в Українській Галицькій Армії, в канцелярії куріня Окр. Залізного Загону з січня до початку жовтня 1919. Тоді захворів на поворотний тиф, а по частиннім видужанні вернув з кінцем жовтня у Львів.

На запитання «Имеет ли награды?», відповідь: 1930 року дістав 1.000 зол. нагороди за докторську дисертацію (469 ст. друку).

На запитання «Участвовал ли в боях?», відповідь: Ні, не був у ніяких боях.

На запитання «Участь в рев[олюционном] и рабочем движении», відповідь: Не брав ніякої участи в революційнім і робітничім русі. Не належав до ніяких партій.

На запитання про приналежність до професійних союзів, відповідь: Перше 1931 р. в «Учительській громаді».

На запитання «Ваша жінка», відповідь: Зубик Оксана Орестівна, українка, 30 літ, безпартійна, займається тепер домашнім хазяйством, не була ні під судом, ні у слідстві.

Ваші родичі: батько Іван Зубик Юрійович, помер 1925 р. Мати Анна Літтман, 60 літ, вітчим Йосафат Максимович Назар, 61 літ. Социальное происхождение ваших родителей: батько син сільського учителя, мати дочка рільника. Вашей жены: обоє діти священиків греко-кат[олики].

У цій же «особовій справі» заява Р. Зубика:

До Обласного Управління Н.К.В.С. у Львові через начальника Архівного Відділу:

Підписаний просить прийняти його, як наукового працівника на працю в Історичному Архіві Львівської Області. Львів, 10 грудня 1939 року. Др. Зубик Роман, Львів, Потоцького 102/III.

На заяві резолюція без підпису і дати:

Времен[но] принят на должн[ость] науч[ного] работ[ника].

Нижче: секр[етар]. До особової справи.

У «особовій справі» декілька довідок (копій), виданих Р. Зубику (з проханням про приділення дров тощо). Остання довідка така:

12 IV 1940. Посвідчення. Львівський Обласний Історичний Архів свідчить, що Зубик Роман Іванович працював до 13 березня 1940 року на посаді заступника директора по науковій частині.

Попереду всіх документів «особової справи» на окремому листку паперу: «украинский националист служил добровольцем в украинской галицкой армии». Документ писаний рукою без підпису і дати.

Роман Зубик заарештований 14 березня 1940 року. Його помістили в тюрму «Бригідки» у Львові, туди дружина носила передачі, там шукала серед розстріляних в трагічні дні останньої декади червня 1941 року.

Розстріляний у в'язниці 26 червня 1941 року. Він є у списках розстріляних, нещодавно опублікованих у пресі. Таку дату дає Служба Безпеки України на наше запитання в цій справі, але документів арешту та слідства не збереглося, принаймні їх розшукати не змогли.

Трудно сьогодні вказати на безпосередню причину арешту. Може це надто щира і детальна автобіографія та анкета, писана при прийомі на працю в архіві, ще в додаток в установу, яка підпорядковувалася НКВС. Може його виступ на загальних зборах Наукового товариства імени Шевченка 14 січня 1940 року, коли виступив проти ліквідації Установи. У родині розповідають, що Р. Зубик у перші місяці після «возз'єднання» прилюдно висловлювався проти русифікації, його обурювало те, що на одних зборах слухав М. С. Хрущова і дивувався, як це так керівник української держави не вміє говорити по-українськи. Може це, може й інше, але Р. Зубик став одною з перших жертв терору, який розпочинався в Західній Україні саме на початку 1940 року і в першу чергу удар спрямовувався проти інтелігенції.

Дружина Романа Зубика Оксана, 1909 р. народження, померла в січні 1992 року в Івано-Франківську. У післявоєнних роках працювала вчителькою в селі Болотня Перемишлянського району Львівської области. У родині троє дітей: син Юрій, 1934 р. народження, закінчив Львівський політехнічний інститут, працював на Миколаївському цементному заводі і останні 22 роки в проєктному інституті «Діпроміст» в Івано-Франківську, де проживає й тепер. Син Орест 1939 року народження відбився від сім'ї, досить давно тому виїхав у глубинні райони Росії, не підтримує жодних зв'язків з іншими

членами сім'ї, не дає про себе знати. Дочка Віра народилася в 1940 році вже після арешту батька. Тепер також проживає в Івано-Франківську.

Численні дальші родичі розкидані по всьому світу. Зараз живуть у США його найстарша сестра Олена, якій вже сповнився 101 рік, наймолодша сестра Дарія, якій 82 роки, дружина відомого вченого колишнього директора «Академічної гімназії» у Львові Е. Жарського, дійсного члена НТШ. В США проживають їхні діти та внуки.

У родини на Україні не збереглося нічого з книжок та рукописів Р. Зубика. Збереглися в сина Юрія тільки деякі документи, у їх числі метрики народження та шлюбу, шкільні та гімназійні свідоцтва, докторський та магістерський дипломи, грамота дійсного члена НТШ. Родина зберегла нагороду — «Пропам'ятну воєнну відзнаку Української Галицької Армії (Галицький хрест)», номер 2707, якою Р. Зубик нагороджений у 1928 році на пам'ять про участь у визвольних змаганнях.

БІБЛІОГРАФІЯ

Архівні документи

Документи, які зберігаються у Центральному держ. історичному архіві України у Львові.

Фонд ч. 309 (фонд НТШ), оп. 1, ч. 94. Документи про участь Р. Зубика у VII міжнародному з'їзді істориків у Варшаві 1933 р.

Фонд ч. 167 (УНДО), опис 1, аркуші 14, 15. Др Зубик Роман, професор гімназії. Член Народної організації українців м. Львова і Католицького союза у Львові з 1938 р.

Фонд ч. 205, справа 3118, аркуш 9. Фонд Апеляційного суду. Донесення 1933 року про те, що Роман Зубик є членом УВО.

*Список наукових праць Романа Зубика**

1) 300-літній ювілей заснування Львівської почти, *Поступ,* журнал, Львів, 1929, ч. 2, стор. 52-53.

2) Життя українців у Румунії, *Поступ,* 1930, ч. 1-2, стор. 50-54.

3) Окремий Залізний Загін, *Літопис Червоної Калини,* 1930, ч. 4, стор. 19-20.

4) Gospodarka finansowa miasta Lwowa w latach 1624-1635, Lwów, 1930, 496 c. (Badania z dziejów społecznych i gospodarczych pod redakcją prof. Fr. Bujaka, N 7).

5) Gospodarstwo folwarczne z końcem XVIII wieku. Studia z historji społecznej i gospodarczej, poświęcone profesorowi dr. Franciszkowi Bujakowi. Lwów, 1931, c. 227-261.

* Цей список не включає праць поданих в автобіографії історика.

Рецензія: Полянський Мих., *Дзвони,* Львів, 1932, ч. 2 (11), стор. 154-155.

Висока оцінка праці Р. Зубика. Про вагу студій над вивченням економічної історії Галичини. Ф. Буяк дав оцінку Роману Зубику і рахував його «одним з кращих своїх учеників». Р. Зубик засвоїв у Ф. Буяка пильність і сумлінність у науковій праці та досконале вміння працювати над «сирими джерелами». Р. Зубик подав аналіз господарської діяльности галицьких фільварків за 1786-1798 роки.

У праці Р. Зубика є низка старанно оброблених статистичних таблиць. Рецензент висловлює побажання, щоб автор продовжив працю, набув досвід і перейшов до більш синтетичних історично-економічних досліджень.

6) Wirtschaftliche Struktur des Dorfes in Galizien um die Wende des 18 u. 19 Jahrhunderts. La Societé scientifique du nom de Schewczenko a Léopol. Contributions a l'histoire de L'Ukraine au VII-e Congres International des sciences historiques, Lwiw, 1933, c. 99-109.

7) Нарис історії української торгівлі в княжій добі. Торговельно-промисловий альманах: До 10-ліття існування Союзу українських купців. Львів, 1934, с. 12-27.

Рецензії, друковані у виданні: Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych, Lwów.

8) Клименко П. Цехи на Україні, т. I, К., 1929. Rocz. I, 1931, с. 279-282.

9) Brunner Otto. Die finanzen der Stadt Wien von den Anfangen bis ins 16 Jhrt, Wien 1929. Rocz. I, c. 316-320.

10) Grodecki Roman. Początki immunitetu w Polsce. Lwów, 1930. Rocz. I, c. 362.

11) Pamiętnik 1-szego Zjazdu Ekonomistów Polskich. Poznań, 1930. Rocz. I, c. 355-356.

12) Taylor E. Polityka skarbowa i system podatkowy Rzeczpospolitej Polskiej, Poznań, 1929. Rocz. I, c. 315.

13) Wojciechowski Z. Sądownictwo prawa polskiego w dobie przedimmunitetowej. Rocz. I, c. 362.

14) Komorowski W. Daleki Wschód w międzynarodowej polityce gospodarczej. Warszawa, 1931. Rocz. II, 1932, c. 590-592.

15) Staszic S. Dziennik podróży 1789-1805. Wyd. Czesław Leśniewski. Kraków, 1931. Rocz. II, c. 335-336.

16) Paterkowski S. Finanse miasta Poznania w wiekach średnich. Poznań, 1937. Rocz. VII, 1939, c. 356-358.

17) Zeiger Karl. Hamburgs Finanzen von 1563-1650. Rostock, 1936. Rocz. VII, c. 363.

Помимо пошуків ми не змогли знайти місця надрукування двох статтей Р. Зубика, названих у його автобіографії: «Українська торгівля в історичній перспективі» та «Княжий Львів».

НАТАЛІЯ ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО
Українське Історичне Товариство
Мюнхен, Німеччина

СПОГАДИ

(Продовження)

Мухортови не любили Хрисанфа, але ми — третє покоління —навпаки: дуже любили його, і для нас його бесіди мали велике значення. Я рідко зустрічала так багато обдаровану людиу, як він. Він міг розмовляти на яку завгодно тему і виявляв винятковy начитаність, інтересний, парадоксальний, часто трохи з цинічним підходом, але у всякому разі був цікавим співбесідником. Він мав виключну пам'ять, я в своєму житті зустрічала тільки одну людину, яка мала подібну пам'ять: то був академік А. Кримський. Усе, що раз прочитав, або чув Хрисанф, він уже пам'ятав усе життя. Зрозуміло, як допомагала йому така пам'ять, як адвокатові. Він знав багато мов і вже маючи — він за 50, а Юлія Дмитрівна — за 70 років — вони без учителя вивчили італійську мову і могли читати без перекладів Габріеля д'Аннунціо, яким вони захоплювались, і щоб полегшити щорічні свої подорожування по Італії. Господарством своїм вони мало цікавились, тільки кінський завод першорядних рисаків захоплював всіх мешканців Неруча і щороку побільшувався. В інших питаннях вони мало розбирались. Спочатку господарство вела (не виходячи з кімнати) Єлисавета Дмитрівна, а після її смерти, на початку 90-их років, провадив те господарство Хрисанф. Господар з нього був кепський, його дурили, але він не дуже псував тим собі настрій: дійсним джерелом існування було не господарство, а гонорар з адвокатури, а пізніше — з юрисконсульства та рента з капіталу. Характерно: селяни не любили й не поважали його, хоч він був типовим представником епохи великих реформ, справжнім демократом, дійсно ліберальною людиною. Як це не дивно, але селяни не могли подарувати йому, що він «не справжній пан», що він, мовляв, такий же «мужик», як і вони. Інакше ставилися вони до Чиркіних та Мухортових, спадкових панів. Тут сталася цікава подія: Катерина Павлівна Мацнева ввесь час жила з племінницями — Єлисаветою та Юлією Дмитрівними Чиркіними; після смерти вона у своєму заповіті передала цей свій маєток Єлисаветі і Юлії Дмитрівним і поставила умову, щоб певна частина його була б дарована селянам. Але селяни відмовилися її приняти і заявили, що

«погодяться» тільки на ввесь маєток... Єлисавета Дмитрівна Чиркіна багато разів намагалася намовити їх прийняти землю, але вони вперто відмовлялись. Так само намовляла їх і Юлія Дмитрівна, але успіху не мала. Протягом усіх років, що я бувала на Неручі, йшли розмови про дар Катерини Павлівни і скарги на селян, які не хотіли прийняти його.

Наприкінці 90-их років селяни подали в суд, вимагаючи передачі їм усього маєтку; звичайно, вони програли справу, але подали ще й до Сенату, і так «закрутилося колесо»... А в інтересах властительки маєтку — Єлисавета і Юлія Дмитрівни — переконували селян прийняти в дар частину маєтку.

Наймолодша з Чиркіних — Софія — одружилася в середині 60-их років з доктором Володимиром Івановичем Радуловичем. Походив він із Новосербських сербів. Він був головним лікарем міської лікарні в Орлі, яку поставив на високий рівень. Він користався загальною пошаною і був дуже популярний як лікар. Радуловичі мали двох дітей: доньку Софію, що народилася коло 1870 року, та сина Володимира, що народився коло 1879 року. Народини Володимира коштували смерти його матері. Діти Радуловичів стали об'єктом палкої любови та піклування у всіх тіток, а для бездітних Купріянових Соня та Володимир Радуловичі були як їхні діти. Соня, як бджілка, перелітала від Купріянових до Мухортових і збирала мед як любови, так і цінних подарунків. Року 1889 вона одружилася з Олександром Вікторовичем Волковицьким, молодим юристом, який швидко зробив блискучу кар'єру — бо ще зовсім молодий — став секретарем Департаменту Сенату.

Волковицькі жили в Петербурзі весело й шумно. Крім спадщини по матері, Соня мала постійну допомогу від батька та тіток, які заґіпали їх подарунками. Соня була напрочуд гарна, маленька, тоненька, з виточеним профілем і орлячим носом. Чудові темно-сірі очі були оточені довгими чорними віями. Її чарівна голівка була добре відома відвідувачам Пересувних виставок, бо щороку М'ясоєдов писав з неї різні картини: «Невідома», «Жінка в кленових листах», «Дама з собакою», «На березі моря» та інші. Влітку Волковицькі приїздили до Петровського — маєтку Радуловичів, що був в віддалі одної версти від Неруча.

Волковицькі мали 4 доньки. Купріянови «обожнювали» їх. Старша, Зоя, гарна, інтересна, одружилася в 1915 році зо своїм родичем, Волковицьким і емігрувала з ним у 1918 році за кордон.

Друга дочка, Ніна, була одружена з професором математики Петербурзького університету (прізвище я забула).

Молодші доньки — Оля та Женя — після революції опинились в Курську разом із матір'ю; батько перед тим помер. Там вони служили, а мати — випещена Соня, прала, варила обіди, взагалі обслуговувала дочок. Оля мала сина, який став куміром бабуні: вона виховувала його й казала, що ніколи не була така щаслива, як тепер. Але щастя це тривало недовго. Року 1925 Женя одружилася з інженером Чекмарьовим, залізничним будівельником, талановитим,

інтересним. Вони часто бували у нас, коли приїжджали з Курська до Києва, і ми, з моїм чоловіком, полюбили їх обох. Але незабаром Чекмарьов був заарештований під час вишукування шкідників на залізницях; він зник, зникла з ним і Женя. Треба сказати, що з цією галузею Чиркінського роду я була найменше знайома; в Петровському вони жили весело; ми бачились раз чи два протягом літа у Купріянових. У Петербурзі я у них не бувала. Але всі вони мені дуже подобались, всі були гарні, інтересні й культурні панночки.

Брат Соні, Володя Радулович, був ще в більшій мірі під ніжною опікою тіток, особливо — моєї бабуні. Він народився передчасно і мав риси деякої деґенерації: високий, худий, він якось погано тримався на ногах, легко падав, і ми, діти — на 5-6 років молодші ніж він, легко валили його з ніг і він з плачем скаржився на нас бабуні. Але він не був позбавлений інтелектуальних здібностей — захоплювався фотографією і робив у ній навіть якісь винаходи. Пізніше він захопився ботанікою, мав наукові досліди, був членом кількох наукових товариств. Він страждав на жадобу слави і вживав всіх заходів, щоб здобути цю славу. Друкував в газетах, переважно в «Орловському Віснику» повідомлення про свої праці. Але він був мила і навіть інтересна людина. Здається, він був нещасливо одружений. Після його смерти на початку XX ст. Волковицькі стали спадкоємцями його значних маєтків.

Така була родина Чиркіних, з якою породнився Федір Якимович Мухортов. Старша донька Дмитра Петровича Чиркіна, Наталя Дмитрівна, народилась в 1824 році. Вона була найкраща зо всіх його доньок. Риси обличчя її були правильні, тонкий, гарний ніс, і свіжий колір шкіри, який вона зберегла до глибокої старости. Єдине, що шкодило їй — це надмірна огрядність. Наталя Дмитрівна мала м'яку, приємну вдачу, весело, поверхово ставилась до життя; за молодих років любила веселощі, танці, а з роками — любила грати ролю в суспільстві.

Їй було 16 років, коли на неї звернув увагу Федір Якимович Мухортов і почав учащати до Тетер'я. Дмитро Петрович Чиркін був людина старих принципів і часті візити молодого, багатого сусіда бентежили його. Він просто спитав його: «Чого ви шукаєте в Тетер'ї? А якщо нічого не шукаєте, то хіба ви не знаєте, що бувати неодруженому в родині, де є донька "на виданні", непристойно?» Питання це не застало Федора Якимовича зненацька; відповідь була давно вже готова, але він не наважувався сам висловити її. Отже він тепер відповів, що буває з чесним наміром і просить віддати йому руку Наталі Дмитрівни. Дмитро Петрович не дав згоди відразу; він сказав, що його донька надто ще молода, що вона значно молодша ніж він і що вона бідніша, ніж він, і обіцяв дати відповідь через три дні.

Як тепер пам'ятаю — хоч з того часу минуло 50 років — як у Федора Якимовича Мухортова тремтів голос, як його гарні карі очі наповнялись сльозами, коли він багато разів оповідав мені про своє одруження і доходив до цього моменту. Як провів він ці три дні

—він не пам'ятав. Головне — він не дозволив собі перед тим сказати жадного слова самій Наталі Дмитрівні; він, здається, не мав для цього і можливости, а крім того, він боявся, що батько відмовить йому і тоді він поставить її в неприємне положення. Але все минає; пройшли і ці три дні, і Федір Якимович, «з замиранням серця», приїхав до Тетер'я — і тут чекало його велике щастя: Дмитро Петрович дав згоду на шлюб і дозволив спитати саму Наталю Дмитрівну, яку було зараз же покликано і тоді дід мій, в присутності Дмитра Петровича, просив її руки. Тоді, здається, Федір Якимович не так уже хвилювався і не мав підстав чекати відмовлення.

Діставши згоду, Федір Якимович помчав до Москви купувати подарунки для нареченої та все, що потрібне для нового життя. Він підніс Наталі Дмитрівні скриньку з брильянтами, що тоді коштувала 2.000 карбованців. Гарні обручки доповнювали набір речей. Чудовий, ніжно-блакитний штоф для мебелі спальної кімнати зберігся у мене від моєї матері до останніх часів (ним було оббито мою гарну мебель з карельської берези). І частина брильянтів дісталася моїй матері, а від неї — мені, але... вони були вкрадені у мене в 1919 році.

Молоде подружжя не захотіло жити з батьками в Тетер'і, ні в Микольському, а почало звивати власне гніздо на новому місці — в селі Липовці (за 10 верст від Микольського), що Федір Якимович Мухортов дістав від Ольги Іванівни. Там не було панської садиби. Федір Якимович оселився з Наталею Дмитрівною в звичайній селянській хаті, де пізніше жили економка та інша двірська «верхівка». Липовиця була мальовнича місцевість: на високому лівому березі річки Липовиці — системи Ока-Волга — прорізаному яром —, почав новий поміщик будувати садибу, а його дружина — садити сад.

Дім було збудовано надзвичайно швидко. Він був збудований на високому узгір'ї, так що фасад, який виходив в сад, мав два поверхи, а протилежний, що виходив у двір — один. Нижчий поверх був з червоної цегли — для цього було споруджено спеціяльну цегельню. Верхній поверх був з дубових брусів. Негарний ззовні, він був дуже незграбний і всередині. Більшу частину будинку було відведено під «парадні» кімнати: заля, що йшла впоперек усього будинку, була така велика, що в ній стояло чотири гарнітури м'яких меблів, рояль, орган, фісгармонія, маса квітів та довгий стіл, за яким могло сісти до 60-ти осіб. Було дві великих вітальні, величезна спальня, кабінет і дві кімнати — одна для бонни-німкені та дітей, а друга — для ґувернантки, з якою мешкала моя мати. Менші діти, яких було багато, мешкали з годувальницями («кормилицами»), няньками в напівпідвальному помешканні. Там же була кухня і мешкав там дехто з челяді.

Якщо незграбний був самий будинок, то ще гірше була збудована вся садиба з господарського погляду. Велика хата, та сама, в якій мешкали спочатку Федір Якимович з молодою дружиною,

поділяла пополовині величезний двір: направо був великий двір перед панським будинком, вкритий зеленою травою і з двох боків оточений високою стіною чудового бузку. За хатою, вліво, був величезний двір, оточений стайнями, коровником, возовнею, коморами, льохами, льодовниками тощо. Таким чином панський двір був відгорожений від усіх господарських споруд і пани не бачили й не чули, що робилося там. Ще далі, за величезним парком, був тік («гумно»), де стояли стирти збіжжя, де була стодола («рига»), де молотили збіжжя, а в панському будинку навіть не чути було шуму молотарки. Можна було не вночі, а вдень, не ховаючись, вивезти все, що завгодно — і пани не почули б і не побачили б... А там, біля панського будинку, в кущах бузка, всю ніч співали соловейки, доносилися пахощі квітів, йшло спокійне, веселе життя... Бабуня дуже любила сад, квіти. Перед бальконом було розбито величезний квітник: велике коло троянд з іншими квітами, маса ароматного горошку, ґвоздик; хващі мальовничих мальв, море айстр, левкоїв — все це змінялося залежно від сезону й наповняло повітря ароматом. Гарно спляновані доріжки вели до річки. Великий яр дав можливість розкинути цілий лябіринт доріжок з альтанками, мостиками. Бабуня засадила кілька десятин чудового парку і збирала, де тільки можна було, рідкі рослини; особливо любила вона хвою і зібрала дорогоцінні зразки ялин, ваймутів, сосен, лиственіць, ялівцю, туй, кедрів тощо. Основою парку були вікові липи, що залишились від тих липових лісів, які дали назву річці та селу; отже бабуня артистично зв'язала ті вікові липи з новими посадками. Розвела вона чудовий «парник» з оранжереями, де доспівали персики, а в «парниках» вирощувались кавуни та дині неймовірних розмірів. Величезний овочевий сад із рідкими ґатунками яблунь, груш, масою вишень, слив, аґрусу, порічок, малини, полуниць, був предметом постійної уваги Наталі Дмитрівни.

У «відомстві» її було й молочне господарство: вона любила корів і завела голляндських корів чорно-білих, з тонкими мордами; корови ці давали багато молока. Цього «відомства» не торкався Федір Якимович: він провадив сільське господарство, але не дуже захоплювався ним, цілком покладаючись на старост. Він більше любив кінський завод і справді коні Мухортових славились у повіті. Вранці, верхи, він об'їздив поля, дивився, як там косять, чи орють; ввечорі приходили старости з різних маєтків і давали справоздання. Він на декого з них гримав, декого хвалив (однаково — безпідставно). Я любила дитиною дивитись, як влітку з хуторів — Олександрівки, Галеми, Козловки, Їржавця, самого Микольського — приганяли на панський двір табуни коней: дід оглядав їх, розмовляв із старостами, стайничими, і, якщо був задоволений, то підносив їм власною рукою горілку в срібній скляночці (приблизно півчайної склянки). Якщо не був задоволений, то горілкою не частував.

«Ану, малий, — кричав він чередникові, — підведи мені сірого, чи гнідого» (тут додавалося ім'я).

Якщо кінь шарахтався від чередника, то доля такого чередника була вже вирішена:

«Ти, брат, коней не любиш, а вони тебе не люблять. Шукай, брате, собі інше місце», — заявляв Федір Якимович.

Якщо ж кінь давав підходити до себе, смирно стояв, поки брали його за гриву, — дід мій був цілком задоволений — і чарка горілки була тоді забезпечена...

Я зайшла далеко, але гадаю, що і за 60 років перед тим господарство йшло так само.

Мухортови вели встановлений порядок життя: Федір Якимович та Наталя Дмитрівна вставали о 8-ій годині, пили каву; після того він їхав по господарству, в вона влітку йшла в сад. Обідали о 3-ій годині, пили чай о 6-ій, а вечеряли о год. 11-ій. Так продовжувалось ввесь час.

Я хочу зупинитись тут на деяких питаннях, характерних для тієї доби, питаннях, що йдуть у розріз із загальними уявленнями. Ні в Липовиці, ні в Тетерї не вживали, за звичайних умов, вина. До обіду подавали Федорові Якимовичу маленький графінчик якоїсь "настойки"; на столі стояли великі графіни з водою та прекрасним хлібним квасом. У парадних випадках подавали різні наливки, головно — слив'янку та вишнівку, або малинівку, смородинівку з чорної смородини. Вина подавались дуже рідко і в обмеженій кількості. Так само все, що купувалось у місті — солона риба, ікра, солодощі — все це вважалося за предмети розкоші і вживалося дуже обережно. Все, що подавали, було продуктом власного господарства. Тільки у піст привозили бочками солону рибу.

Треба зазначити ще одну характерну рису: в протилежність українським господиням, поміщиці середини XIX ст. виявляли байдужість до кухонних справ. Ніколи не чула я від моїх тіток, бабунь, будьяких спогадів, пов'язаних з куховарством, виготовленням якихось страв, печива тощо. Я глибоко певна, що моя бабуня, так само як і її мати, ніколи не переступали порогу кухні і абсолютно не знали, як виготовляють ту або іншу страву. Для того були добре навчені кухарі, були «ключниці»-економки; у більше заможних господарствах був кондитори. Ця риса дуже характерна, вона відрізняє середньо-російський поміщицький лад від українського. Те, що мої спостереження не випадкові, можна перевірити на прикладах із різних романів, насамперед у Тургенева та інших.

У Липовиці часто бували гості; приїздили зранку, обідали; вечорами грали в карти, танцювали. У великій залі запалювали люстру та «кенкети» з восковими свічами і при їхньому тремтячому світлі лунали звуки рояля, або органа, чи фісгармоні. Шовкові сукні пань та панночок, наче квітник, спліталися в плавному «ланс'є», або розвивалися в мазурці. Наталя Дмитрівна любила танці і не мала рівної собі в мазурці. Добре танцював і Федір Якимович.

Не раз у великій кареті, на круглих ресорах, шестернею добрих коней виїздили Мухортови до сусідів. «Натягивай постромки», — лунав, бувало, голос фурмана з високих передків форайторові, — і

плавно гойдалась карета, і несли її коні туди, де зустрічали радісно молодих, веселих гостей... І знову танцювала Наталя Дмитрівна й чарувала своєю ґрацією та красою.

Мухортови не тільки розважалися та танцювали — вони багато читали. Величезна книжкова шафа, яку застала я вже в значній мірі спустошеною, йшла вздовж усього коридору — від залі до дівочої кімнати, і мала в собі величезні збірки французької літератури XIX ст. — романи Жорж Занд, батька та сина Дюма, Едгара По, Гюго, Альфреда Мюссе, Бальзака, Меріме; часописи, переклади Фенімора Купера, Діккенса, Вальтера Скотта, Байрона — французькою мовою, а також російських авторів, починаючи від Карамзіна; були й російські часописи — від «Духа Журналов», «Вестника Европы», «Современника» — до «Отечественных Записок». Усі ці книги носили наявні сліди того, що їх багато читали: сторінки загнуті, іноді подерті, носять відбитки пальців, на сторінках помітки олівцем... Серед цих книжок знайшла я "Колокол" Герцена, де, в 1859 році, підкреслені статті, в яких згадувалися імена Чиркіна та Федора Якимовича, як гідних пошани людей, що виступили проти жорстоких до своїх кріпаків поміщиків, що не побоялися виступати проти впливових титулованих осіб.

...Наступав вечір. Мигтіло полум'я воскових свічок, залишаючи в сутинках кутки великої залі. В улюбленому куточку, за високими квітами, у вигіднім кріслі сідала Наталя Дмитрівна з плетінням мережива в руках. Проти неї, відділений від неї столиком карельської берези, сідав Федір Якимович і читав їй зворушливий роман Жорж-Занд або Вальтера Скотта, і вона уважно слухала, і сльози набігали на її сірі очі... Федір Якимович читав добре, він любив читати, і багато разів бачила я сама, як моя старенька бабуня слухала, як він читав їй новий роман, чи публіцистичну статтю — і як вона всім своїм обличчям реаґувала на читання... А він, втративши її, не раз зо сльозами на очах, оповідав мені, як коротали вони зимові вечори, читаючи удвох... Федір Якимович так любив і звик читати все їй, що навіть коли сам читав, «про себе», а не їй, то також читав голосно.

Найбільш улюбленим Федорові Якимовичу був російський автор Щедрин і він часто перечитував його твори. Треба сказати, що він і сам не був «безгрішний» в літературі: він дуже любив писати вірші, хоч не мав до того жадних здібностей. Ті вірші мали здебільшого «обличительный» характер: наприклад, у віршах тих натрапити можна було на такі «перли»:

«Жаль, что умер Гоголь,
Он доказал бы им,
Как вреден алкоголь»...

або — «Наша молодежь стала кланяться затылком»...

Він був скромний автор і ніколи не признавався, що то його вірші, але всім було ясно, хто цей автор: по-перше тому було ясно, що тема, зачеплена в них, «видавала» його, а подруге тому, що він,

починаючи читати нові вірші, додавав, що дістав їх «від одного знайомого»...

Значно пізніше зробила спробу літературної праці й Наталя Дмитрівна: коли я була маленькою дівчинкою, то вона почала перекладати для мене "Robinson Suisse"; казали, що переклади ці були дуже добрі.

Федір Якимович посідав оригінальне положення в повіті. Він ніколи не мав виборних посад у дворянських установах; так само і в земстві. Досить заможний, він жив для себе і не хотів нічим себе зв'язувати. Про нього можна сказати, що він зайняв позицію «незалежної опозиції». Він щиро співчував реформам 60-их років, особливо — звільненню селян. Він брав участь у комітетах, які розробляли реформу. Треба сказати, що в господарстві Мухортових (так само як і Чиркіних) ніколи не вживали надмірної праці. Можливо, що «гарячий» Федір Якимович міг, розсердившись, дати «ляпаса» комусь із робітників, але жадних «порок» на стайнях не було. Не було й жіночих праць — гаптувань, мережива тощо. Сама реформа відбулася тихо і мало змінила господарчий устрій. Після звільнення більша частина челяді залишилась на старих посадах і навіть я ще застала на Липовиці колишніх кріпаків. Серед них перше місце в дворському господарстві належало Олександрі Петрівні, маленькій, старенькій жінці, що за моїх часів була "ключницею". Вона була з Тетерʼї, звідки привезла її Наталя Дмитрівна як посаг і Олександра Петрівна була спочатку її покоївкою, а потім була підвищена до «рангу» коморниці.

Тут я хочу зробити невеликий крок убік. Мої власні розмови з тітками, дядьками, старшими селянами, що пам'ятали кріпацтво, показували, що в цілому в Малоархангельському повіті відношення поміщиків до кріпаків було більш-менш гуманне; у всякому разі жахливих випадків було небагато. Нелюдські, жахливі відношення до кріпаків викликали протест інших поміщиків і пам'ять про них збереглася до моїх часів. Так прославилася своєю жорстокістю княгиня Козловська. Її жорстокість викликала різкий протест Чиркіна і Мухортова: вони, з групою інших дворян, поставили питання про опіку над її маєтками, що й було здійснено.

Довелося мені зустрітися з жертвою садизму поміщика Михаїла Михайловича Мацнева. Його жорстокість у відношенні до кріпаків викликала не один раз втручання сусідів. Одного разу, після якогось обіду у сусідів, хтось почав докоряти йому, при чому зауважив, що його жорстокість робить йому широку негативну славу і що ніхто з панночок не наважиться одружитися з ним. Мацнев нічого на це не відповів, мовчки вийшов до сусідньої кімнати — вітальні, де зібрався «квітник» дівчат. Там він підійшов до молоденької родички господаря, Софії Павлівни (прізвища її не пам'ятаю), скромної, тихої німкені, і прилюдно просив її стати його дружиною. Він бачив її вперше в житті. Софія Павлівна почервоніла і протянула йому свою руку, яку він поцілував. Після того він взяв її «підруку» і повів до кабінету господаря, де саме точилася попередня розмова і де, як

звичайно, сиділи чоловіки, і представив їм Софію Павлівну, як свою наречену. Незабаром відбувся і шлюб, і Софія Павлівна оселилась в чудовому маєтку Мацнева — Столбецькому. З того часу почалося для неї страшне життя. Вона не могла без жаху бачити жорстокостей Мацнева: тиха, добра, вона почала заступатися за селян; тоді він почав бити і її, і то ще жорстокіше, ніж бив селян, при чому тим кріпакам наказував бити її, за яких вона вступалася. Почалося щось страшне. Залякані Мацневом селяни мовчали, а вона без пам'яти закохана в свого чоловіка, запевняла всіх, що безмірно щаслива. Справа виплила наверх, коли один із покараних утік до когось із поміщиків і розказав про положення в Столбецькому. Почалося слідство з приводу мордування дружини Мацнева та селян. Справа дістала розголосу й пішла до суду. Мацнев, боючись арешту, збудував в Столбецькому дім (в якому бувала не раз і я) у вигляді довжелезного бараку, що поділений був на однакові кімнати з низькими вікнами, з яких можна було легко вискочити в сад. Мацнев сподівався, що коли приїде поліція, то він зможе так утікти з тієї кімнати, де його повідомлять про прибуття тієї поліції. Я не пам'ятаю всіх перипетій судової справи, знаю тільки, що Софія Павлівна на суді спростовувала всі обвинувачення в жорстокості у відношенні до неї і запевняла, що завжди була щаслива як дружина, але суд позбавив Мацнева прав дворянства і таким чином теж і права володіти селянами. Але Софія Павлівна залишилася вірною його дружиною. Ця справа мала місце вже перед самою емансипацією. Але й самий шлюб було «расторгнуто» за жорстоке поводження Мацнева зо своєю дружиною... Проте вони жили й далі, як подружжя, а молодші діти, що народилися після «расторжения» брака, вважалися за незаконні.

Я познайомилася з Софією Павлівною на початку XX ст.; не раз я бувала в Столбецькому, де все було повно ласки й любови до Софії Павлівни, оточеної її дочками, синами, унуками. Маленька, гарненька, вона була наче прозора, бліда, з маленькими руками і ясними сірими очами. Найбільше охоче розмовляла вона про давнє минуле і згадувала про те, як добре жилося їй колись та які важкі й несправедливі переслідування зазнав її чоловік. Згадувалася мені мимохіть поема Майкова «Бабушка и внучек»...

Малоархангельський повіт перед епохою реформ являв чимало цікавого. Це був той час, коли Тургенев досяг повної авреолі своєї слави. Його «Записки охотника" прославляли якраз цю місцевість: Новосільський повіт Тульської губернії, Мценський та Малоархангельський повіти Орловської сходилися трикутником, і там мандрував великий письменник, занотовуючи нариси справжнього життя. І чимало поміщиків пізнавали себе в його оповіданнях та романах. «Три ночи», «Ася», «Затишье», «Рудин», «Накануне», «Дворянское гнездо» і ряд інших оповідань записані з натури. Героїня «Дворянського Гнізда» Ліза — реальна постать, панна Гаспарині. У 70-тих роках вона була черницею жіночого манастиря біля Орла, і молодь любила їздити туди на Всенічну, щоб бачити, як проходила

черниця Гаспарині, бліда, гарна, схиливши голову і тримаючи чотки в прозоро-білій руці... У самому Орлі, на тихій вулиці, зберігся великий панський будинок, де жили колись Гаспарини-Калитини. Тінистий сад спускався до річки Орлика, припливу Оки. Там, у темному провулку, з вікон старика Лемма лунали чарівні звуки — гимн любови...

Орловське самоурядування початку XX ст. вшанувало пам'ять Тургенева і влаштувало там літній сад із відкритою сценою і красномовною назвою «Дворянское Гнездо»... Мені довелося читати, що за совєтських часів там було влаштовано музей пам'яті Тургенева.

Мухортови не були знайомі з Тургеневим, але Чиркіни і Купріянови, мешканці Неруча, що лежав якраз на межі трьох повітів, що про них я згадувала вище, зустрічалися з ним часто й були зачаровані ним.

Близькими сусідами Мухортових були Якушкіни, з маєтку Якушкіно. Між родиною Федора Якимовича і Якушкіними встановилася тісна приязнь; навіть пані Якушкіна була запрошена на хресну моєї матері. Ця родина була дуже інтересна. Молодий поміщик Якушкін одружився зо своєю кріпачкою, дівчиною 13-ти років, звичайно, не питаючи її згоди. Вона була маленька, негарна. Чим вона зачарувала його — невідомо. Вона сама оповідала моїй матері, що не хотіла мати дітей, і коли всеж таки народився син, вона ховалася від людей, щоб її не примушували «панькатися» з дитиною: її ще бавили ляльки і вона найбільше любила велику ляльку, яку подарував їй чоловік. Вона брала її й тікала до парку, чи в ліс, ховалася там у кущі і чула, як покоївки та няня гукають на неї, щоб передати їй дитину... Їй не було тоді й 14 років. Але щодалі, то більше розвивалася вона, навчилася читати та писати і виявилося, що вона дуже здібна, добра й розумна жінка. Чоловік дуже любив її й поволі підпадав під її вплив. А в наслідок того численна родина її була приближена до двору Якушкіна: староста — був її дядько, кучер — її брат. Але цікаве те, що, віддаючи родичам своїм найвищі «посади» в кріпацькій гієрархії, вона не вводила їх у родинне коло і всі вони залишалися в рядах так званої «дворні» (челяді).

Вона мала 4-ох синів. Старший з них був відомий Павло Іванович Якушкін, збирач народних оповідань. Я певна, що його народництво вийшло з родинного оточення, підо впливом матері. З молодих років він, в убранні селянина, став ходити з села до села і збирати пісні, перекази, оповідання. Його праці притягли увагу вчених і дали йому поважне місце в рядах вчених та письменників і публіцистів. Він був яскравим представником "народників" 60-тих — 70-тих років. Намагання наблизитися до народу, завоювати довір'я до себе штовхало його на звичайний шлях — запрошення до шинка, частування горілкою, а це все сприяло тому, щоб він почав все більше піячити... Сусіди вважали, що сприяло цьому ще й те, що Якушкіни влаштували в своєму маєтку горілчаний завод і надто

вже ретельно коштували горілку різних ґатунків... Наслідком «зближення» Павла Івановича з народом було те, що він попав під огляд поліції, не раз потрапляв до «кутузки», головним чином у нетверезому стані; він став добре відомий і міській, і сільській поліції. Про нього оповідали такий епізод. У великому театрі Москви йде опера «Жизнь за царя». З великим піднесенням співає перший тенор, Сабінін:

«После битвы молодецкой заслужили мы царя.»

І раптом — з висоти «гальорки» лунає низький бас: «Поделом, дураки, не деритесь». Скандал! Поліція кидається шукати того низького баса і виявляється, що то був... Павло Іванович. Протокол, арешт і т.д.

Я не застала в живих Павла Івановича, тільки брата його — Олександра Івановича, так званого у нас «Катькутьку», як називав його мій кузен Серьожа, що не міг вимовити прізвища «Якушкін». Доля Олександра Івановича була незвичайна.

Якушкіни примушені були продати маєток із заводом. Що робили інші брати, я не знаю, але Олександер Іванович перейшов на життя до когось із сусідів. Він мав маленький кошик з річами, білу коняку та «беговые дрожки». Спочатку все йшло добре. Але Олександер Іванович мав дуже важкий характер, вважав себе за незалежного і свобідного... Починалися непорозуміння з сусідами, у яких він мешкав. У наслідок тих непорозумінь Олександер Іванович, «холодно» попрощавшись з господарями, переїхав до їхніх сусідів, обравши таких, з якими перші сусіди, що у них мешкав Олександер Іванович, не були «дружні». Почалося висловлення співчуття, «охи», «ахи». Олександер Іванович, людина дуже балакуча, дотепна, деякий час «царює» в новій родині, що його приютила враз із білою конякою. Але незабаром починаються і тут непорозуміння, обопільне незадоволення — і Олександер Іванович переїздить до третьої родини... Так прожив він років з десять, не маючи власного кутка. Залежно від сезону, десь дадуть йому санки замість «дрожек» і навпаки. Якщо його убрання порветься — хтось дасть йому що потрібно «з власного плеча». Так перетворився він в «нахлібника», що жив на чужих хлібах. Але треба сказати, що він був інтересна, інтелігентна людина, багато читав, багато знав і вносив дещо позитивного туди, де він оселювався. Він пишався Павлом Івановичем, багато оповідав про нього і любив згадувати всякі дрібниці. Олександер Іванович часто й довго жив на Липовиці і там, хоч не любили його, але терпіли його перебування. Ми, діти, не любили його, він дразнив нас; любив він тільки мене й багато розповідав мені з історії взагалі й роду Мухортових та Чиркіних зокрема.

Мабуть, завдяки приязні з Павлом Івановичем, у Малоархангельському повіті не раз перебували Курочкін та Жемчужніков. Бували вони в Тетерї та в Липовиці. Там зберегліся згадки про них, як про цікавих, дотепних людей. Курочкін любив порівнювати себе з куркою. «Курочка, — казав він, не вимовляючи літери "р", — по зернышку клюет и сыта бывает», — характеризуючи цим

прислів'ям своє збирання різних дотепів, віршів тощо.

Згадуючи все, що довелося мені почути почасти від мого діда, Федора Якимовича, що любив мене й оповідав мені багато, та що я чула від матері та тіток, в крім того, згадуючи почасти й те, що я спостерігала вже й сама, — я мушу підкреслити одну рису, характерну як для родин Чиркіних та Мухортових, так і для більшої частини їхнього оточення, а саме: ставлення поміщиків середини XIX століття, до релігії. Більшість їх не мала ні релігійних питань, ні прагнення до церкви. У кімнатах висіли ікони XVII-XVIII ст. в дорогоцінних шатах срібних, золотих, шитих перлами, але не горіли перед ними лямпадки, щоб були засвічені побожною рукою, і не прийнято було вранці і ввечорі молитися перед іконами. Відвідували церкву рідко і то принагідно, в якийсь спеціяльний, урочистий день. Іноді запрошували панотця з кліром — відправити молебень в домі, переважно в день народин, або іменин. Тоді збиралася вся родина, челядь та найповажніші із селян. Після молебня частували духовенство чаєм, вели напружену бесіду, робили щедрі подарунки і на цьому закінчувалася візита, однаково «важка» для обох сторін... Знайомства «рівних з рівними», відвідин між поміщиками та духовенством не було: були й залишалися два різні «табори», що не знаходили спільної мови, хоч серед духовенства було чимало культурних, інтелігентних людей.

Такі були звичаї та традиції, що так різко відрізняли побут Великоросії від побуту та традицій в Україні: там, у Великоросії, духовенство було в пригніченому, приниженому становищі в порівнянні з дворянським становищем.

Я зупинилась так докладно на оточенні Мухортових, щоб яскравіше намалювати, в яких умовах росла моя мати.

(Продовження в наступному числі)

МАТЕРІЯЛИ ДО ІСТОРІЇ «СПОГАДІВ» Н. ПОЛОНСЬКОЇ-ВАСИЛЕНКО

У листі з 18.III.1971 року проф. Наталія Полонська-Василенко писала мені: «У мене є мої «Спогади», які проф. Оглоблин дуже хвалить. Може хочете їх? Доведено до 1924 року». Від того часу аж до смерти історика в 1973 році я бажав допомогти у виданні мемуарів Наталії Дмитрівни. Вона передала їх до друку п. Петрові Пашникові, директорові «Українського Видавництва» в Мюнхені — проте, як вже писала до мене в листі з 11 квітня 1972 р. — «Пашник сказав, що друкувати не будуть бо 'господарі' гроші не дають».[1] Під господарями треба розуміти ОУНр, яке зорганізувало Українське В-во в Мюнхені і друкувало в ньому свій часопис «Шлях Перемоги» і інші видання. Я уважав, що «Спогади» видасть УІТ у співпраці з якоюсь жіночою організацією в Канаді

[1] Лист Н. Полонської-Василенко до Л. Винара з 11.IV.1972.

або Америці, але з того нічого не вийшло. У цій справі я також листувався з проф. О. Оглоблином, який був довголітним приятелем Наталії Полонської, як також її близьким співробітником. Він також уважав, що спогади треба видати, але в тому часі ми не мали відповідних матеріяльних засобів. Тепер друкуємо думки Олександра Петровича про «Спогади», що він їх висловив у листах до Наталії Дмитрівни.

У листі з 29.III.1973., Оглоблин писав:

«Вибачте, що турбую Вас тепер цією справою, але мене дуже непокоїть доля Ваших *Спогадів*. Ваш мюнхенський видавець і досі *не вислав* мені цього манускрипту. Якщо у Вас буде сила і нагода, напишіть, щоб вони *обов'язково й негайно* переслали мені Ваші *Спогади*. Обіцяю Вам заопікуватися ними, взяти на себе їх редакцію і, в разі потреби, знайти видавця (мабуть У.І.Т.). В мене є лише перша редакція (трасфельдська) II тому Спогадів. Взагалі краще було б, коли догляд за виданням «Спогадів» буде в моїх руках».[2]

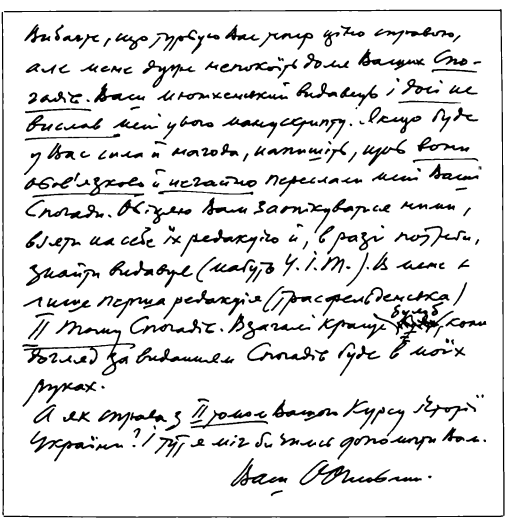

З листа О. Оглоблина до Н. Полонської-Василенко, 29.III. 1973 р.

[2] Лист О. Оглоблина до Н. Полонської-Василенко з 29.III.1973.

Проте в першій половині 1973 року Олександер Петрович не одержав від п. Пашника цих важливих мемуарів, подібно, як я не одержав машинопису і оригіналу 2-го тому *Історії України,* що їх мав, згідно з волею автора, перевірити і доповнити.

Проф. Н. Полонська-Василенко в тому часі поважно хворіла і вже передбачала свою смерть.

Дня 8.VI.1973 року Олександер Оглоблин написав Наталії Дмитрівні листа, який вже не застав її в живих. Він одержав цього листа назад з допискою від німецької почти «Adr. mort.». Це був останний лист Олександра Петровича до його довголітньої співпрацівниці. В цьому останньому листі знаходимо знову ж думки-поради історика відносно мемуарів — цих «прекрасних Спогадів, в яких я просто закоханий».[3] Дальше проф. Оглоблин писав:

> «Звичайно, про переписування Спогадів для мене годі й думати. Але всеж їхня доля мене дуже хвилює. Я певний, що «Визвольний Шлях» їх друкувати не буде. А коли й надрукує щось, то тільки фраґментами. Тим часом головна цінність Спогадів, їх глибока правда, шарм і аромат — в їх *цілості й послідовності.* Я глибоко переконаний, що раніш чи пізніш вони будуть видані *повністю...».*[4]

Як звичайно, Олександер Петрович, завжди тепло закінчував свої листи до Наталії Дмитрівни від себе і родини, мовляв «Сердечно вітаємо Вас, кріпко-кріпко цілую Ваш...». Цей останній лист, який не дійшов до свого адресата, містить цілий ряд інших справ відносно наукового заінтересування двох провідних істориків.

Я уважаю , що думки й оцінка О. Оглоблина «Спогадів» Н. Полонської-Василенко важлива і поширює джерельну базу дослідження тих цінних мемуарів. До сьогодні не знаємо, що сталося із рукописним, оригінальним примірником «Спогадів» проф. Н. Полонської-Василенко. Можливо, і це треба перевірити, оригінальний манускрипт ще дальше знаходиться в «Українському Видавництві» — у Мюнхені.

Л. Винар

[3] Лист О. Оглоблина до Н. Полонської-Василенко з 8.VI.1973 р. Важливо згадати, що саме в цей день померла Н. Полонська-Василенко в Дорнстадті б. Ульму.

[4] *Там же.*

УІТ плянує видати спогади Н. Полонської-Василенко окремою книжкою.

Про «Спогади» Н. Василенко-Полонської також пише у своїй статті Василь Ульяновський: «Наталія Полонська-Василенко. Штрихи до портрета», Н. Полонська-Василенко, *Історія України,* т. І, Київ, 1993, стор. XLVII.

Він пише про «один лист» історика, але зовсім не згадує, що цей лист вона писала до Л. Винара *і не подає жадного відсилача* — не зважаючи на те, що автор користувався моєю працею і видрукуваними листами до мене Н. Полонської-Василенко. Див. Л. Винар, «Матеріяли до біографії проф. Н. Полонської-Василенко, *«Український Історик»,* ч. 78-80, 1983. Дослідники *повинні точно* подавати джерело їхніх інформацій.

ТЕОДОР МАЦЬКІВ
Українське Історичне Товариство
Гайдельберг, Німеччина

З ДІЯЛЬНОСТИ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА У НІМЕЧЧИНІ, 1984-1994

У травні цього року Українське Історичне Товариство (УІТ) відзначає 30-ліття своєї діяльности (1965-1995). У інших народів уже від давніших часів існують історичні товариства, в яких досліджується минуле їхніх народів. Тридцять років діяльности УІТ у порівнанні з іншими того роду товариствами, не є велике, але з уваги на розвиток української історіографії, його існування й діяльність має велике значення.

Як відомо, в Україні, завдяки політично-партійній лінії і нагальному руїницькому процесові русифікації і політичного терору в добу т.зв. «застою», українська історична наука була знищена, а українська нація зі своєю історією була брутально засуджена російсько-комуністичною владою на історичне небуття. У 1930 р. відбувся погром української науки, Історичну секцію Всеукраїнської Академії Наук (ВУАН) зліквідовано, Михайла Грушевського вивезено до Москви, а його співробітників виарештовано і здебільша страчено. Відомо також скільки є фальсифікацій, тенденційного, або свідомо фальшивого насвітлення українського історичного процесу на Заході, де історія України уважалася частиною російської. То ж виринула пекуча потреба створення організації українських істориків, яка могла б не тільки координувати їх наукову працю, але передовсім видавати український історичний журнал. До речі, спроба створення такого товариства була зроблена влітку 1960 р.* під час XI Міжнароднього Історичного Конгресу у Штокгольмі, в якому брало участь сім українських істориків, (Ю. Борис, Б. Галайчук, Б. Кентржинський, І. Лисяк-Рудницький, Т. Мацьків, М. Чубатий та П. Феденко). Хоч всі були згідні в тому, що таке товариство є потрібне, але конкретно у тому напрямі нічого не зроблено. На щастя, організацією українських істориків у діяспорі зайнявся д-р Любомир Винар, професор Державного університету в Кент, Огайо, ЗСА.

* Від редакції: Перші спроби створення УІТ сягають 1955-56 років. Тоді Л. Винар обговорював з О. Оглоблином потребу створення історичного товариства. *Див.* «З листів О. Оглоблина до Л. Винара».

1 березня 1965 р. завдяки ініціативі проф. Л. Винара прийшло до формального заснування УІТ, яке розгорнуло свою діяльність в Америці, Європі, Канаді, а тепер в Україні. Головне завдання УІТ було й є досліджувати історію України і розвивати українську історіографію на Заході і в Україні, усувати «білі плями», цебто замовчування історичних подій і діячів у історії України, та «чорні плями» — фальсифікації історичних явищ. Протягом свого існування УІТ видало понад 80 видань українською та англійською мовами, що здобули загальне визнання у наукових кругах. Зокрема слід підчеркнути, що УІТ видає науковий журнал «Український Історик», який є одиноким незалежним речником української історичної науки і в якому публікуються праці не тільки українських, але теж чужинецьких дослідників, що вивчають різні проблеми й аспекти українського історичного процесу.

Протягом 30-літної діяльности, УІТ організувало цілий ряд наукових конференцій так самостійно, як і у співпраці з іншими науковими установами. Афіліяція УІТ з Американською Історичною Асоціяцією причинилася до нав'язання співпраці з різними історичними товариствами і науковими установами на Заході.

Європейський осередок УІТ, що його на прохання проф. Л. Винара зорганізувала (24 жовтня 1965) й очолила проф. Наталія Василенко-Полонська до кінця свого життя (померла 8 червня 1973), теж був активний. У цьому була заслуга не тільки голови, але теж секретаря д-ра Олекси Вінтоняка. Обидвоє були ентузіястами та «душею» Європейського УІТ. З черги Європейський осередок по смерти проф. Н. Василенко-Полонської очолив д-р Борис Левицький, автор багатьох праць про СССР. Після його смерти (28 жовтня 1984), Осередок очолив проф. Теодор Мацьків.

Виходячи зі заложення, що історичні події, які відбуваються у якій би не було країні, розвиваються не ізольовано, але знаходять позитивне або негативне насвітлення і що українські історичні процеси раз-у-раз зазублювалися з такими ж процесами інших, зокрема сусідніх народів, Управа Європейського Осередку улаштовувала конференції не тільки у співпраці з Українським Вільним Університетом (УВУ), але теж з німецькими науковими установами, в яких брали участь не тільки українські, але теж чужинецькі доповідачі та учасники.

КОНФЕРЕНЦІЇ ЕВРОПЕЙСЬКОГО ОСЕРЕДКУ УІТ У СПІВПРАЦІ З УВУ

1. *8 грудня 1984.* Конференція у 50-ліття смерти М. Грушевського.

Програма:

Володимир Янів: Відкриття конференції,

Любомир Винар: Михайло Грушевський і державницький напрям в українській історіографії,

Теодор Мацьків: Гетьман Мазепа в оцінці М. Грушевського,

Аркадій Жуковський: Михайло Грушевський і журнал «Україна»,
Гельмут Нойбауер: Михайло Грушевський в історичній перспективі (в німецькій мові),
Ернст Лідеман: Михайло Грушевський у радянській історіографії після 1956 р. (в німецькій мові).
По кожній доповіді відбувалася дискусія.

2. *7 грудня 1985.* Конференція у 20-ліття УІТ.
Програма:
Володимир Янів: Відкриття конференції,
Теодор Мацьків: У 20-ліття УІТ та завдання української історіографії у діяспорі,
Ян Вось: Кардинал Ізидор з Києва у мемуарах папи Пія II (1453-1464) (в польській мові),
Ернст Лідерман: Термінологічні завваги до історії українського і російського народів (в німецькій мові),
Рональд Пітч: Суспільний устрій у Гетьманській державі, 1649-1764 (в німецькій мові).
По кожній доповіді відбувалася дискусія.

3. *12 квітня 1986.* Конференція у рямцях підготови до 1000-ліття Хрищення присвячена деяким проблемам Української Церкви.
Програма:
Володимир Янів: Відкриття конференції.
Теодор Мацьків: Генеза церковної унії в 1596 р.,
Ян Вось: Звідомлення папського церемоніяль-майстра А. П. Муканте про уніятських єпископів у Дневнику з подорожі до Польщі, 1596-1597 (в польській мові),
о. Йосиф Йоганнес Петерс: Митрополит Андрей — Людина-Екзарх-Патріярх (по-німецьки).
По кожній доповіді відбувалася дискусія.

4. *12 грудня 1987.* Конференція присвячена Козацько-Гетьманській Державі.
Програма:
Володимир Янів: Відкриття конференції,
Олекса Вінтоняк: Влада й адміністрація Гетьманської Держави,
Теодор Б. Цюцюра: Зборівський договір (1649) в аспекті міжнароднього права того часу,
Теодор Мацьків: Легенда і правда про Мазепу,
Ернст Лідерман: Деякі критичні завваги до назви Русь і Росія (в німецькій мові).
По кожній доповіді відбувалася дискусія.

5. *28 лютого 1988.* Конференція присвячена 1000-літтю Хрищення України.
Програма:
Зиновій Соколюк: Відкриття конференції,

Іван Жеґуц: Фльорентійський собор (1439) і його значіння для Київської метрополії,
Теодор Мацьків: Стан Української Католицької Церкви,
о. Йосиф Йоганнес Петерс: Відновлення чину оо. Студитів митрополитом Андреєм Шептицьким,
Анджей де Вінценц: Західньоевропейські впливи на християнізацію України,
Бернард Ріллъ: 1000-ліття хрищення Київської Руси у програмі Академії ім. Г. Сайдель.
(Усі доповіді відбулися у німецькій мові.)
По кожній доповіді відбувалася дискусія.

6. *17 грудня 1988.* Конференція п.н. Роздуми про деякі українські проблеми у минулому і сучасному.
Програма:
Володимир Янів: Відкриття конференції,
Теодор Мацьків: Рефлєксії у 25-ліття журналу «Український Історик»,
Олекса Вінтоняк: Перша українська політична еміґрація,
Ернст Лідеман: Чи нова українізація в Українській РСР? (по німецьки),
Антонін Местан: Культурні зв'язки українців і чехів на Закарпатській Україні (в німецькій мові).
По кожній доповіді відбувалася дискусія.

7. *9 грудня 1989.* Конференція присвячена 350-літтю народження Івана Мазепи, гетьмана і князя св. Римської Імперії (1639-1989).
Програма:
Теодор Б. Цюцюра: Відкриття конференції,
Олекса Вінтоняк: Справа анатеми на гетьмана Мазепу,
Любомир Винар: Іван Мазепа в працях Олександра Оглоблина,
Ігор Качуровський: Мазепа в російській літературі,
Теодор Мацьків: Коли була вирішена битва під Полтавою,
Бернард Ріллъ: Україна в політиці Османської імперії під час Великої Північної Війни (1700-1721) (в німецькій мові).
По кожній доповіді відбулася дискусія.

8. *24-25 серпня 1990.* Конференція п.н.: Українські науково-дослідчі інституції та історіографія в Україні і діяспорі: минуле і сучасне.
Програма:
Теодор Б. Цюцюра: Відкриття конференції 24 серпня,
Любомир Винар: 25-ліття УІТ,
Г. Гілліґ: Відділ Макаренка при університеті Марбург (в німецькій мові),
Дмитро Злепко: Український Науковий Інститут у Берліні,
Іво Полюлях: 45-ліття УВУ в Баварії,
Дмитро Степовик: Історичні передумови формування духовости у

ранніх монастирях України,
Блянка Єржабкова: Академічна діяльність і наукові інституції української еміграції у Чехословаччині 1920-1940.

Продовження конференції 25 серпня:
Зиновій Соколюк: Відкриття,
Теодор Мацьків: Німецький текст Зборівського договору з 1649 р.,
Марк Остеррідер: Концепції східньо-европейської історії за М. Грушевським.

Обидві доповіді були виголошені в німецькій мові.

По доповідях відбулася дискусія круглого стола п.н.: Українська наука у Радянській Україні з участю: Л. Винара, Т. Мацьківа, З. Соколюка, Д. Злепка і М. Остеррідера.

9. *23 жовтня 1993.* Конференція присвячена 30-літтю «Українського Історика», 1963-1993.

Програма:
Роман Дражньовський: Відкриття конференції,
Любомир Винар: 30-ліття «Українського Історика» і сучасні завдання істориків у контексті розвитку української державности,
Ігор Гирич: Розвиток грушевськознавства й «Український Історик»,
Теодор Мацьків: Гетьман Мазепа на сторінках «Українського Історика»,
Олекса Вінтоняк: Духовна культура в Гетьманщині в описах західньо-европейських подорожників після 1764 р.
Дмитро Злепко: Україністика в буковинському «Альма матер Йозефіна», 1875-1918.

По кожній доповіді відбулася дискусія.

10. *2 квітня 1995.* Конференція присвячена 30-літтю УІТ, 1965-1995.

Програма:
Теодор Б. Цюцюра: Відкриття конференції,
Ярослав Калакура: Вклад «Українського Історика» в розвиток національної історіографічної школи,
Теодор Мацьків: 1649 рік в Україні в тогочасній німецькій публіцистиці,
Дмитро Злепко: Сучасна інтерпретація націоналізму в Україні.

По кожній доповіді відбулася дискусія.

Прилєґенти:
Проф. д-р Любомир Винар — Державний університет у Кент, Огайо і УВУ,
Доц. д-р Олекса Вінтоняк — УВУ,
Проф. д-р Анджей де Вінценц — університет у Ґетінґен,
Проф. д-р Ян Вось — університет у Пізі, Італія,
Д-р Ґ. Ґілліг — університет у Марбурзі,
Д-р Ігор Гирич — Інститут Археології, АНУ, Київ,
Проф. д-р Роман Дражньовський — ректор УВУ,
Проф. д-р Блянка Єржабкова — УВУ,
Д-р Іван Жеґуц — науковий співробітник нім. університету у Мюнхені,

Проф. д-р Аркадій Жуковський — Національний Інститут орієнтальних мов і цивілізацій, Париж, УВУ,
Доц. д-р Дмитро Злепко — УВУ,
Проф. д-р Ярослав Калакура — Київський державний університе ім. Т. Шевченка в Київі,
Проф. д-р Ігор Качуровський — УВУ,
Д-р Ернст Лідерман — директор Філії Централі політичної освіти на Баден-Віртгемберґ,
Проф. д-р Теодор Мацьків — Державний університет Акрон, Огайо, УВУ,
Проф. д-р Антонін Местан — університет у Фрайбургу,
Д-р Марк Остеррідер — університет у Мюнхені,
Проф. д-р Гельмут Нойбауер — університет у Гайдельберзі,
о. Йосиф, Йоганнес Петерс — архимандрит, Грайнбах,
Д-р Рональд Пітч — університет у Штутґарті,
Д-р Іво Полулях — УВУ,
Бернард Рілль — науковий референт Академії для політичних і сучасних проблем ім. Г. Сайдель,
Проф. д-р Зеновій Соколюк — декан правничого факультету УВУ,
Проф. д-р Дмитро Степовик — УВУ,
Проф. д-р Теодор Б. Цюцюра — ректор УВУ,
Проф. д-р Володимир Янів — ректор УВУ.

Конференції УІТ у співпраці з іншими установами:

1. *18 листопада 1987.* Конференція при співпраці Українського Лікарського Товариства в Австрії (УЛТА) у Відні, присвячена 300-літтю вибору Івана Мазепи на гетьмана, 1687-1987. Доповідь виголосив проф. Теодор Мацьків.

2. *9 жовтня 1988.* Конференція при співпраці УЛТА у Відні.
Т. Мацьків виголосив реферат п.н.: Християнізація Київської Держави у світлі літопису Нестора (в німецькій мові). По обох доповідях відбулася дискусія.

3. *21 квітня 1989.* Конференція при співпраці Наукового Товариства ім. Шевченка та Об'єднання Українських письменників «Слово», була присвячена науково-педагогічній праці б. ректора УВУ, проф. д-ра Юрія Бойка, дійсного члена УІТ.
Програма:
Відкриття конференції: проф. д-р Теодор Цюцюра, ректор УВУ. Доповідали про науково-педагогічну діяльність проф. Ю. Бойка на УВУ та німецькому університеті у Мюнхені: ред. Іван Кошелівець, мґр. Мирослав Антохій, проф. д-р Ігор Качуровський, д-р Христина Марцюк-Фрай і сам Ювіляр.

4. *19 січня 1991.* Конференція при співпраці Інституту для Східньоевропейської історії при університеті в Гайдельберзі. Тема кол-

льоквіюм п.н.: Проблеми з історії України 17-го століття.

Програма:

Відкриття — проф. д-р Ельке Вольгаст, ком. директор семінара для східн.-європ. історії, Гайдельберґ,

«Проблематичний союз. Татари у війні за Україну, 1648-1654» — проф. д-р Гельмут Нойбауер, Гайдельберґ,

«Українсько-польський мирний договір з 1649 р. у тогочасній німецькій редакції» — проф. д-р Теодор Мацьків, Акрон, Огайо та Гайдельберґ,

«Джерела до сьогоднішнього самостійницького руху» — д-р Ернст Лідеман, Гайдельберґ,

«Українська меншина в Польщі після II світової війни» — доц. д-р Кляус Цімер, Гайдельберґ.

Усі доповіді були виголошені в німецькій мові.

По кожній доповіді відбувалася дискусія.

5. *9 червня 1991* при співпраці НТШ в Європі відбулася у Парижі наукова конференція присвячена 125-літтю народження М. Грушевського.

Програма:

Відкриття — проф. д-р Аркадій Жуковський, Париж,

«М. Грушевський і національно-державне відродження України» — проф. д-р Любомир Винар (Кент, Огайо),

«Знищення київської історичної школи Грушевського» — Віктор Заруба (Дніпропетровськ),

«М. Грушевський і І. Франко» — Зеновія Франко, канд. філол. наук (Київ),

У другій частині конференції відбувся «дискусійний стіл» присвячений сучасному станові грушевськознавства. Модератор — д-р Л. Винар, дискутанти: д-р Е. Йосипишин (Париж), д-р Степан Козак (Варшава), д-р Френк Сисин (Едмонтон), д-р Аркадій Жуковський (Париж) і д-р В. Косик (Париж).

Тиждень перед конференцією М. Грушевського, члени УІТ взяли участь в міжнародній конференції в Парижі, присвяченій розвиткові українського козацтва, яку зорганізував Сорбонський університет стараннями професорів А. Кадо і А. Жуковського.

6. *22 січня 1992.* Святочний вечір у співпраці Централі Політичної Освіти та Німецько-Американського Інституту в Гайдельберзі, присвячений державності України. Доповідь виголосив д-р Ернст Лідеман п.н.: «Відродження державности в Україні» (в німецькій мові).

7. *23 жовтня 1992.* Конференція УІТ у співпраці німецько-українського Товариства «Діялог» та Інституту для Европейських регіональних дослідів при університеті у Сіґен (Вестфалія) відбулася з такою програмою:

Відкриття — проф. д-р Гарольд Віттгефт, Сіґен,

Проф. д-р Ґерд Робель, Мюнхен — «Україна у Другій світовій війні»,

Мгр. Юрій Залітач, Кельн — «Україна після проголошення незалежности»,
Проф. д-р Теодор Мацьків, Акрон, Огайо-Гайдельберґ — «Іван Мазепа — леґенда і правда»,
Мгр. Степан Мардак, Кельн — «Церковні проблеми в Україні».

Всі доповіді були виголошені в німецькій мові. По кожній доповіді відбулася дискусія.

Як бачимо УІТ в Німеччині розвинуло поважну науково-академічну діяльність. Треба також згадати, що члени УІТ співпрацюють в ж. «Український Історик» і інших публікаціях Товариства. Участь неукраїнських вчених в наукових конференціях УІТ в Європі безпосередньо причинюється до скріплення міжнародних зв'язків УІТ.

ДОДАТОК

НАУКОВИЙ КОНҐРЕС В ТИСЯЧЕЛІТТЯ ХРИЩЕННЯ РУСИ-УКРАЇНИ

В днях від 8 квітня до 7 травня в приміщенні Архидієцезії: в Мюнхен-Фрайзінґ відбувся Науковий Конґрес Хрищення Руси-України. Співорганізатором конґресу було Українське Історичне Товариство, що також було членом-основником Комітету для підготови Конґресу (1984 рік).

З членів УІТ в Ділову Президію конґресу входили: проф. д-р Володимир Янів, Голова Наукової Ради Української Науки (Мюнхен) і професор УВУ, голова Ділової Президії Комітету, проф. д-р Любомир Винар, Голова Наукової Ради при СКВУ, голова УІТ і віцепрезидент Ділової Президії Конґресу. Доповіді виголошені членами УІТ подаються в хронологічному порядку:

Проф. д-р Теодор Цюцюра — «Церква і держава в Київській Русі».
Проф. д-р Петро Біланюк — «Апостольське походження української церкви».
Д-р Олександер Домбровський — «Дохристіянські вірування населення території України».
Проф. д-р Володимир Янів — «Ідеал української людини на підставі першоджерел літератури».
Д-р Мелетій Войнар — «Право Київської Держави за св. Володимира Великого».
Проф. д-р Любомир Винар — «Вплив християнізації України на розвиток писемности й освіти в Києві в X і XI стол.
Проф. д-р Аркадій Жуковський — «Спроба єдности Церков (Вселенської Унії) в XVII стол. (православна перспектива)».
Проф. д-р Олександер Баран — «Спроба єдности Церков в XII стол. (католицька перспектива)».
Д-р Марко Антонович — «Українська Православна Церква в XVIII і XIX стол.».
Д-р Михайло Марунчак — «Українські Церкви в розвоєвих процесах діяспори».

Конґрес відкрив д-р Володимир Янів, голова Президії Конґресу (28.IV.1988).

Голова УІТ д-р Л. Винар, Віцепрезидент Президії, закрив Конґрес на його заключній сесії, 2 травня, 1988 р.

Учасниками Конґресу були члени Осередку УІТ в Мюнхені.

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА В РОКАХ 1965—1967

(ЗВІТ)

У листопаді 1964 року оформилася Ініціятивна Група УІТ, яка складалася з 17 членів. Основуючи Товариство, ініціятори брали до уваги перш за все розвиток української історіографії в Україні і у вільному світі. Беручи до уваги сучасну кризу історичних дослідів там і тут, ми вирішили заснувати Українське Історичне Товариство, яке об'єднувало б істориків, дослідників допоміжних історичних дисциплін і любителів української історії.

У висліді листовного референдуму 45 членів основників з дня 1 березня 1965 року постало Українське Історичне Товариство. В тому часі УІТ поставило перед собою наступні завдання: видавання історичного журналу «Український Історик», який репрезентував би вільну українську історичну думку, пильнування і оборона інтересів української історіографії та її традиції, нотування і виправлення фальшивих інтерпретацій історії України в історичних працях СССР і у вільному світі, реєстрування й вивчення джерельних матеріялів до історії України в закордонних бібліотеках і архівах і вкінці співпраця з українськими і чужинецькими науковими установами. Також пляновано допомагати у виданні монографічних праць з історії України і Східньої Европи.

У світлі цих завдань і напрямних праці УІТ, коротко розглянемо діяльність Товариства протягом його двох перших років існування.

Членство УІТ

За два роки свого існування Українське Історичне Товариство зуміло вже виявити свою життєздатність, гуртуючи велике число фахівців-істориків, дослідників допоміжних історичних наук і любителів української історії. В своїх початках УІТ начислювало 45 членів основників, а під кінець 1967 року 130 членів і членів-прихильників.

За цей час Товариство понесло болючі втрати. Від нас відійшли у вічність:

Проф. Василь Дубровський — член-основник УІТ, член Управи УІТ, член Редакційної Колегії У.І., великий ентузіяст нашого Товариства і заслужений історик.

Олександра Старух — член-прихильник УІТ.

Протопр. о. Митрофан Яваась — член-прихильник УІТ, автор численних праць з історії української церкви.

о. проф. Андрій Мельник — член УІТ.

Проф. Богдан Загайкевич — член-основник УІТ, відомий історик українського мистецтва і суспільний діяч.

Генерал Михайло Садовський — член-основник УІТ, директор Українського Воєнно-Історичного Інституту і Музею, редактор Збірників «За Державність».

Українська історична наука понесла великі втрати в Україні — в квітні 1967 року помер один із найвизначніших сучасних українських істориків *проф. д-р Іван Крип'якевич,* автор численних історичних праць і організатор українського наукового життя.

Слід сподіватися, що в 1968 році членство УІТ значно збільшиться. При тій нагоді хочемо підкреслити, що наше Товариство об'єднує фахівців-дослідників і любителів історії і тим самим УІТ має ширшу членську базу.

Видання УІТ

Основним виданням УІТ є *«Український Історик»* — квартальний історичний журнал, який віддзеркалює здобутки української історіографії і допоміжних історичних дисциплін у вільному світі.

Перші три числа журналу вийшли з рамені Історичної Комісії «Зарева», а починаючи з 4 числа в 1964 році «Український Історик» появляється, як офіційний орган Українського Історичного Товариства. Журнал редагує Редакційна Колегія на чолі з Головним Редактором, який в порозумінні з Головою УІТ кооптує до Редколегії нових членів.

Перше число У.І. начислювало 24 сторінки, а останнє ч. 1-2 за 1967 рік мало 140 стор. друку. Це образно засвідчує ріст нашого журналу. «Український Історик» є великим досягненням і тривалим нашим вкладом у загальну скарбницю української науки і культури. На сторінках журналу друкуються нові дослідні праці, статті, рецензії, архівні матеріяли, бібліографічні нотатки і об'ємиста наукова хроніка. До тепер появилося 14 чисел У.І., які переважно виходять подвійними числами. Статті з У.І. індексуються в *«Гісторікал Абстрактс»* — одному з найповажніших бібліографічних видань. «Український Історик» у відносно короткому часі став одним з найповажніших українських наукових журналів. Наш журнал здобув признання серед українських і чужинецьких наукових кругів. Також совєтські українські історики час від часу забирають становище до У.І. На XII Міжнародному Історичному Конгресі у Відні в 1965 році, недавно померлий проф. Кузьма Дубина, директор Інституту Історії АН УРСР заявив, що «Ваш 'Український Історик' не кращий за наш 'Український Історичний Журнал'» (див. *Сучасність,* ч. 3/63/1966, стор. 85). Також в київському *УІЖ* були відзиви і відсилки до матеріялів в У.І.

На цьому місці не маємо змоги провести порівняння між У.І. і УІЖ. Тут лише можемо ствердити, що більшість матеріялів в київському журналі явно пропаґандивно-політичного характеру, які мають мало спільного з українською історичною наукою і можуть бути лиш джерелом матеріялів у дослідах впливу комуністичної партії на українську поневолену історіографію в Україні. Зміст *УІЖ* повністю

ілюструє цю несприятливу і задушливу атмосферу історичних дослідів в Україні. Натомість «Український Історик» повністю віддзеркалює свободу історичного досліду і історіографічної думки. В цьому аспекті це є два неспівмірні видання.

Другим періодичним виданням є *Бюлетень УІТ,* призначений для внутрішнього вжитку членів Т-ва. Бюлетень видає Управа УІТ, а його редактором є Роман Климкевич. Бюлетень почав появлятися в 1967 році і до тепер вийшло 12 його чисел. В цьому виданні друкуються вістки про працю членів УІТ, новини з українського і чужинецького наукового життя, різні оголошення, і інші матеріяли Товариства. Починаючи від 1968 року Бюлетень буде появлятися квартально. Бюлетень УІТ служить листком зв'язку між членами УІТ і як такий повністю сповнює своє завдання.

В 1965 році УІТ започаткувало видання серії «Історичні студії». До тепер в цьому серійному виданні появилися такі праці: Любомир Винар, *Українські козаки і Ватикан в 1594 році* (ч. 1, 1965), Олександер Оглоблин, *Проблема державної влади на Україні за Хмельниччини й Переяславська угода 1654 року* (ч. 2, 1966), Л. Винар, *Огляд історичної літератури про початки української козаччини* (ч. 3, 1966), О. Оглоблин, *Михайло Сергієвич Грушевський* (ч. 4, 1966), Борис Мартос, *М. С. Грушевський, яким я його знав* (ч. 5, 1966).

В 1967 році приступлено до видання нової серії історичних монографій. В першому випуску монографічної серії появилася праця Богдана Винара, матеріяли до історії економічних дослідів на еміграції (1919-1964), Мюнхен 1967. Крім того появилася окремим виданням УІТ праця Л. Винара, *Молодість Михайла Грушевського* (Мюнхен, 1967).

Статистичне зіставлення видань УІТ представляється слідуюче:

Назва	*Число і рік*	*Число стор.*
«Український Історик»	1-16, 1964-1967	900
Серія: Історичні студії	вип. 1-5, 1965-1966	83
Серія: Історичні монографії	вип. 1, 1967	119
Несерійне видання	вип. 1, 1967	36
«Бюлетень УІТ»	чч. 1-12, 1967	38
	Разом друкованих	1176 стор.

Уважаємо, що наше статистичне зіставлення наглядно доказує, що у відносно короткому часі розгорнуло наше Т-во неабияку видавничу діяльність. Цю діяльність ми змогли розгорнути завдяки гуртові ентузіястів згуртованих в УІТ. Якщо до уваги взяти нашу вузьку фінансову базу, тоді образ наш осягів ще більше уточниться.

В друку знаходиться перший випуск серії мемуаристики — спогади Лева Биковського «Від Привороття до Трапезунту» (1895-1918). Треба підкреслити, що через брак відповідних видавничих фондів серійні видання оплачуються авторами.

Із запроєктованих видань УІТ треба згадати бібліографію праць М. Грушевського і монографію про його життя і творчість. Управа

УІТ розглядає також можливість започаткування серійного видання джерел до історії України і «Української історичної енциклопедії». Реалізація всіх цих прєктів, як також розбудова «Українського Історика» повністю залежить від скріплення нашого видавничого фонду.

Століття Михайла Грушевського й інші аспекти діяльности УІТ

В 1966 р. УІТ дало ініціятиву до відзначення 100-ліття з дня народження Михайла Грушевського. В цій справі видано спеціяльну відозву, як також одне число У.І. присвячено цьому знаменному ювілеєві. УІТ разом з іншими науковими установами гідно відзначили пам'ять корифея української історичної науки. Відбуто слідуючі засідання: 7.V.1966 року у Дітройті спільно з Дітройтською Групою УВАН влаштовано вечір з доповіддю Л. Винара «Молоді роки М. Грушевського», 12.XI.1966 заходами УІТ, Асоціяції Українських Професорів і місцевого Осередку праці НТШ в Клівленді відбувся ювілейний вечір з доповідю Л. Винара н. т. «Життєвий шлях М. Грушевського». 18.XII.1966 Історична Секція УВАН, Історично-Філософічна Секція НТШ і УІТ спільно влаштували урочисту пленарну конференцію, на якій виголосили доповіді: О. Оглоблин «Михайло Грушевський на тлі доби», Омелян Пріцак, «Історіософія Михайла Грушевського», Л. Винар «Львівський період життя М. Грушевського».

УІТ намагалося і намагається найтісніше співпрацювати з усіми українськими науковими установами і товариствами. Наше Товариство стало членом-основником Української Наукової Ради в Вільному Світі, яка повстала в грудні 1967 року для координації, репрезентації та спільної дії українських наукових установ у вільному світі. Л. Винар став головою Статутової Комісії даної установи.

В усій своїй діяльності Управа УІТ унапрямлювалася здоровими засадами співпраці і координації українського наукового життя у вільному світі, маючи на увазі перш за все розвиток української історичної науки.

Заключення

Протягом двох років існування і праці Українське Історичне Товариство зуміло розгорнути значну організаційну і видавничу діяльність. Своєю працею воно виповнило поважну прогалину в українському науковому і культурно-національному житті. Без перебільшення можемо ствердити, що УІТ спричинилося до відродження української історичної науки, нав'язуючи до найкращих її традицій.

Перед нами важка і відповідальна праця продовжувати репрезентувати українську історіографію на світовому форумі, а заразом дати правдиву інтерпретацію історичного процесу в Східній Європі і тим самим об'єктивно насвітлити історичний розвиток української нації і її державницьких стремлінь.

Нашим найважливішим завданням під сучасну пору є розбудова і вдержання «Українського Історика», як також розгорнення видавничої діяльности в англійській і інших світових мовах.

Ці завдання зможемо сповнити лиш тоді, якщо всі члени УІТ активно включаться в працю Товариства, і якщо одержимо моральну і матеріяльну допомогу від думаючої частини української громади в діяспорі, яка розуміє вагу історичних дослідів, як основи сучасного і майбутнього розвитку української нації.*

30.XII.1967.

* Цей звіт виготовив д-р Любомир Винар, секретар УІТ. Звіт зберігається в архіві УІТ.

ДИСКУСІЯ

ОЛЕКСАНДЕР ДОМБРОВСЬКИЙ
Наукове Товариство ім. Т. Шевченка
Нью Йорк, США

КОНСПЕКТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ З ПОЗИЦІЙ ІСТОРІОСОФІЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Проблема інтерпретації історичого процесу характерна широким діяпазоном альтернативного аспекту — від об'єктивно-наукових критерій оцінки до допущення до голосу світоглядових факторів. Історики, як усі недосконалі люди, поруч фактологічного матеріялу — логіки фактів підлягають впливам суб'єктивних чинників, залежних від соціяльного походження, виховання, середовища, психологічно-інтелектуального «смаку» та різних ...ізмів. Тому деякі видатні вчені при інтерпретації тих самих феноменів історичного процесу доходять нераз до зовсім протилежних собі висновків. Ніколи так не було, щоб у світі науки всі «грали в одну дудку». Тому наука без дискусії й полеміки в межах академічної етики й культури не існує.

В процесі творення нових досягнень в домені української національної історіографії на сучасному етапі її дальшого розвитку, а в тому й в умовинах відродженої української державности, відчувається потреба опрацьовання нової, допасованої до сучасної дійсности й потреб історичної синтези при можливій якнайточнішій реконструкції історичного процесу на території України від найдавнішої праминувшини, куди лиш може сягнути «око» дослідника, аж до нашої доби. До того потрібний не лише фактологічний реєстр явищ, подій і фактів у світлі досягнень на полі документалізму та прагматичний підхід, але й узгляднення історіософічних критерій підходу до історизму з витонченими пошуками кавзальности й наслідків. До речі буде пригадати й те, що на варстаті реконструкції історичного процесу неможливо є зовсім виелемінувати світоглядовий чинник історика. Тут ідеологія також повинна мати своє слово. Якраз наш заслужений, видатний історик Михайло Брайчевський опублікував працю (Михайло Брайчевський, *Конспект Історії України,* Київ, 1993, 204 стор.), своєрідний ідеологічний варіянт — конспектуальну схему синтетичного історизму Руси-України з позицій історичного матеріялізму, диктованого критеріями наукової теорії марксизму. Правда, щоб зайнятися опрацьованням синтези пропонованого моделю реконструкції історичного процесу,

потрібна глибинна аналіза фактологічного матеріялу задля охоплення цілого процесуального «механізму», тобто згідного з історичною правдою і логікою фактів сформульовання даної системи. В такому випадку діялектика студійної методи вимагає гармонійного збалянсовання аналітичної методи зі змаганням до синтези.

З нашого становища до згаданої публікації розглядаємо дві сторони: мериторично-методологічну й історіософічно-світоглядову. В мериторичному аспекті шановний автор рецензованої нами публікації виказав себе добрим знавцем справи, а при враховуванні його наукової репутації на основі його цінних попередніх праць є підстави до того, щоб числитися з його поглядами. Під кінець своєї «Передмови» автор бере на себе обов'язок сконструювати схему «вільну від суб'єктивних суперечностей, непогодженостей, непорозумінь... написану — від початку до кінця — однією рукою» (стор. 9). А на попередній сторінці заявляє, що «У наш час важко бути фахівцем і кам'яного віку, і античности, і феодальної України-Русі, і Хмельниччини, і доби капіталізму, і радянського періоду. А підкреслений професіоналізм із переходом через певну межу загрожує дилетантством» (стор. 8). Можливо, що автор мав у даному випадку на увазі обширну, чи багатотомову Історію, а не сам конспект Історії. Обговорюючи праісторичну добу, автор заторкує палеоліт, коротко згадує епіпалеоліт (мезоліт) та переходить до неоліту. Процес антропоґенези розглядає з позицій біологічної еволюції від процесу «олюднення мавпи» — людиноподібної істоти через вищу форму — пітекантропос, тобто квазі ремонент мавполюдини, найдений на Яві в 1891 році, ще вищу стадію — неандертальську людину аж до завершення homo sapiens з вищою стадією соціяльної еволюції з основною тезою, що людину створила праця (стор. 11). Проблему релігійних уявлень заторкує автор від анімізму, переходить ляконічно до політеїзму, тотему й магії. Це завелике упрощування тематики релігійних вірувань праісторичної людини. Автор зовсім не згадує про археологічні находки, які свідчать про нехай і невиразні проблиски есхатологічних концепцій, а в кожному разі про позагробове життя. Переходячи від неоліту й енеоліту, тобто палеометалевої доби, автор вважає закінченим період дикунства та перехід до соціяльно-культурної стадії варварства при окремих льокальних варіянтах в залежності від антропогеографічних і кліматичних умов з основним агрікультурним і скотарським стилем життя та зупиняється на періоді пізнонеолітичної культури мальованої кераміки, тобто на описі трипільської культури. Заторкуючи проблему соціяльної еволюції, автор обходить одним реченням питання матріярхату, мовляв, жінка ніколи не мала панівного становища в первісному колективі (sic!) і засуджує патріярхальний деспотизм, «що перевершив найгірші форми ранньорабовласницької деспотії» (стор. 24). Заник родового ладу витворював соціяльну диференціяцію, що в свою чергу стало початком творення суспільних кляс з наростаючими клясовими антаґонізмами. А це вже часи енеоліту, палеометалевої доби й

старшої залізної доби (Гальштат). Згадуючи лаконічно про релігійні вірування первісної людини, автор збуває мовчанкою предмети інвентаря розкопаних могил, які вказують на культовий характер. Автор ставиться критично до індоєвропейської теорії, вважаючи, що процес глотогенези (виникнення мов) і процес етногенези, хоча й щільно пов'язані один з одним, але майже ніколи не збігаються (стор. 25). Аргумент з французами, мовними предками яких були римляни, носії латинської мови, а етнічними предками — кельтське населення Ґаллії та деякі германські племена (франки) — не вповні переконливий. До речі, як одних, так і других зараховують в науці до індоєвропейського пня. Ми порадили б шановному авторові сформулювати дане речення в той спосіб, що ці два процеси не завжди збігаються, але не так, що вони «майже ніколи не збігаються». Індоєвропейська теорія оперта на мультиперспективно-аргументаційних критеріях логіки закономірностей історичного процесу евразійських пограничних просторів, а примір з французами пов'язаний з льокальними явищами в аспекті етнологічної проблематики західньоєвропейської домени.

Автор не зовсім виразно сформулював етнічне походження скитів. Згідно з Геродотом (IV, 81) властивих скитів в порівнанні з іншими скитами дуже мало. Згідно з реляцією батька історії (IV, 20), за Ґерросом лежить так звана царська країна. Таможні скити найхоробріші й найчисленніші, вони вважають інших скитів за своїх рабів (згідно з перекладом: *Опис Скитії,* з грецької мови переклав і пояснив Теофіль Коструба. Вступ написав Олександер Домбровський, Львів, 1937). З реляції Геродота виходить ясно, що властивими скитами були «царські», які належали до іранського мовного пня. А вони накинули свою панівну назву іншим племенам, в тому найправдоподібніше й протослов'янським. Бо «скитів хліборобів — земледільців» під кінець VI і в початках V століття ще не було. Скити почали осідати компактними масами й займатися хліборобством щойно десь в другій половині IV ст. Є підстави більш, ніж лише припускати, що «скити» орачі — земледільці, неври, будини й можливо ще інші племена були протослов'янами, яким накинено етнічну назву завойовників. Скити-кочовики також могли творити різні евразійські кочові з'єднання не лише іранського походження, деякі з них може споріднені з монгольською расою. Вважати, що похід перського царя Дарія на скитів «скінчився ганебним провалом» (стор. 27) — за великий і неоправданий реверанс в сторону скитів, можливо ремонент давнього ідеалізування скитів ще з доби античної історіографії (напів мітографічне ідеалізування «варварів» гелленським інтеллектуальним світом). Фантастичний опис походу Дарія Геродотом, в наслідок незнання батьком історії географії Скитії, говорить сам за себе. Дарій, мабуть, крутився з військом по пустині гетів і правдоподібно не дійшов навіть до Дністра. Можливо, що Геродот переплутав подібні назви Тирас-Танаїс (Дністер-Дон). Так званий «звіринний стиль» автор поєднує з реалізмом, властивим грецькому мистецтву (стор. 29). Але, мабуть,

невиключений також і культовий варіянт інтерпретації (ремanent тотему?).

Розділом «Антське царство» автор починає історію початків державної організації на території України. Під час коли М. Грушевський, признаючи антів предками українського народу, приймав із застереженням концепцію племінно-державної організації антського союзу, то М. Брайчевський на основі своїх протоісторичних студій ставиться до державної організації антів як до своєрідного прототипу Київської Держави в послідовному продовжуванні етно-політичного феномена зумовленого закономірними факторами історичного процесу на просторі південно-східньої Европи. А в аспекті довгого ланцюга традиційно-етнокультурних надбань на фоні етногенетичного процесу на території України автор, ідентифікуючи носіїв черняхівської культури з антами й склавинами на підставі збігу хронологічних даних та територіяльного розміщення, вважає, що черняхівські пам'ятки за своєю типологією нагадують трипільські (стор. 34). А це в свою чергу скріплює концепцію можливої безперервности історично-соціо-культурно-етногенетичного процесу на території України в умовах племінно-етнічних флюктуацій між добою пізного неоліту (трипільської культури) аж до часів антів, коли автохтонне населення нехай і під чужою назвою завойовників держалося своєї землі. Автор присвячує більше уваги змінам у соціяльній структурі слов'ян доби антів — від рабовласницького ладу до початків февдалізму, ніж культурним і політичним відносинам, головно в відношенні до візантійської імперії. Антський союз не був ефемеридним феноменом кінця античної доби й порога середньовіччя (від II до порога VII ст.). Він вписався в аннали історії південно-східньої Европи, а при тому й імперії ромеїв. Сам факт, що останню згадку про антів маємо в 602 році, ще не означає кінця племінно-політичного, тобто державного союзу антів. Він дуже правдоподібно існував дальше, але був такий ослаблений натиском зі сторони аварів, що перестав бути небезпечний для Візантії й тим самим втратив зацікавлення зі сторони візантійських авторів. Існують логічно-прагматичні підстави південно-східньоевропейського історизму більш, ніж припускати, що залишки політично-військових сил антського союзу інтегрувалися до середньодніпрового, полянського державотворчого ядра Київської Руси-України, скріплюючи Київську Державу. Таким чином первісний прототип державної організації на території України злився з повновартою в середньовічному стилі державною організацією літописних руcько-українських племен. Висловлені погляди в розділі «Антське царство» в загальному правильні. В розділі «Київська Русь» автор стосовно питання генези державної організації Київської Руси розправляється з норманістами, стаючи зовсім слушно на позиціях антинорманізму, а також заперечуючи «хозарську гіпотезу». Автор правильно стверджує, що Русь (Україна) була безпосереднім наступником і етно-політичним спадкоємцем антів (стор. 42). Видобуваючи вдумливо з літописної леґенди зеренця історичної

правди про Кия як основоположника столиці Києва, автор на яких два століття скорше визначує генезу державної організації Київської Руси-України. В такому випадку синхронізація подій промовляла б тим більше за інтеграцією залишків антських сил до державного ядра Київської Руси-України. Якраз на VII століття припадає час послаблення антського союзу й згідно з уточненням хронології діяльности Кия, початки державної організації на середньому Подніпров'ї. В даному випадку події наступають консеквентно в парі зі закономірністю історичного процесу, тобто коли феномен у територіяльно-соціо-політичній сфері викінчується, то на його місце звичайно виникає інший новотвір, щоб заповнити простірно-політичне вакуум. Очевидно, зі заником родового ладу й з прогресом соціяльної диференціяції Київська Русь вступила на шлях февдалізму, де крім антагоністичних кляс февдального й кріпацького (з виникненням поняття glebae adscriptus) стану виникали нові соціяльні верстви шляхом урбанізації громадсько-державного життя (так зване буржуазне населення). Це нормально закономірний процес громадсько-політичного життя й розвитку соціяльно-економічної структури національно-державного організму середньовіччя. Заторкуючи династичні справи від часів Кия до Аскольда, а відтак Рюрика й його наслідників, автор зупиняється на постаті Володимира Святославича, оцінюючи реально великого князя, який потрапив наладнати державні справи після бурхливих часів зі смертю Святослава. Розділ закінчує коротка позитивна характеристика князя Ярослава. Як сама назва чергового розділу вказує, автор заторкує питання февдальної роздроблености, що починалася складною пірамідою соціяльних і політичних відносин та переходила у небезпечну для державного життя стадію соціяльних заворушень і зростаючої політичної нестабільности. Політичне становище Київської Руси-України ускладнювалося ще й тим, що в XII ст. зав'язуються форми державної організації князівства північно-східньої полоси з формуванням етнічного новотвору — конґломерату угро-фінського й поступово напливаючого слов'янського елементу з територіяльним ядром суздальської й ростовської Землі. Так отже етногенетичний процес народу Руси-України, згідно з поглядом автора (стор. 52), ішов по лінії: анти — початкова Русь VI-VII ст. — Київська Русь IX-XII ст. В першій половині XI ст. від спільного пня відгалужується білоруська етнічна спільнота, а в XII ст. вилонюється московська спільнота (у автора — «російська»). Дальше автор присвячує увагу проблемам давньоруських міст у зв'язку з прогресом урбанізації та творенням міського населення — буржуазних елементів. У зв'язку з питанням генези виникнення московського етносу було б доречним приєвятити дещо уваги етно-соціо-культурній диференціяції народів східнього слов'янства в наслідок специфіки антропологічно-етногенетичного аспекту (змішання угро-фіно-монголо-слов'янського етнічного конґломерату московської Півночі, а з другої сторони як антипод — антропогеографічні й геополітичні умовини руссько-українського Півдня з його південно-східньосло-

в'янсько-етнічною основою автохтонного населення та з протоісторичними реманентами іранізму, які стопилися в автохтонному субстраті). До речі буде пригадати, що льокалізовання протослов'ян в межах клясичного індоєвропеїзму згідно з Грушевським, Нідерлє й іншими покривається в загальному з теорією слов'янського автохтонізму, що має значення в аспекті етногенетичного процесу, а в тому й проблеми руссько-української етногенези.

У зв'язку з формуванням трьох центрів етно-політичних сил (крім руссько-українського, білоруський і московський) при відцентрових тенденціях у відношенні до Києва та доцентрово-консолідаційних в границях новоутворених центрів назрівав занепад Києва, завершений вкінці погромами зі сторони татаро-монгольської навали. Автор слушно наголошує, що зі занепадом Київської Держави історично-легальним континуатором руссько-української державности стала Галицько-Волинська Держава (черговий розділ — «Перше українське королівство»), заперечуючи шовіністичну так звану «теорію» М. Погодіна, яка не видержує елементарних основ наукової критики. Умовна назва чергового розділу — «Друге українське королівство» — відноситься до XIV-XV ст., тобто до відродження української державности, вправді васальної у відношенні до Литви, але з продовжуванням традицій Київської Руси та ренесансом на полі культури. Треба привітати уміння автора навіть у добі занепаду державности Руси-України віднаходити нитки продовжування нашої державної традиції. З'ясовуючи в розділі «Козацтво» ґенезу й соціяльно-національну базу своєрідної появи на українському ґрунті — козацтво на порозі середньовічної й новітньої доби, автор наголошує три його основні функції: колонізацію степів причорноморської полоси, особливий вияв змагань в аспекті клясового антагонізму та вкінці завершуючий процес національно-визвольної боротьби в тодішніх умовинах соціяльно-національного поневолення українського народу та принижування української Церкви. В заторкненні проблематики ґенези й соціо-політичної суті специфічного українському історизмові феномену соціяльно-національної сили — козацтва, автор подає вдумливу інтерпретацію на базі раціональної аналізи соціо-національних відносин без надмірного соціологізования совєтського стилю, наслідуваного західніми спецами ліберальної — інтелектуальної історії. Взагалі основною позитивною рисою «Конспекту» являється те, що він вимапципований від трафаретних, стереотипових розповідей про царів, князів і полководців, а зате подає ширше тло соціо-економічних відносин, яким надає звичайно пріоритетне становище коштом культурних і релігійно-церковних справ. Завданням вдумливого історика є прагматично збалянсувати феномени різних факторів історичного процесу в річище спільного знаменика мультиперспективного життя народу як з позицій фактологічного матеріялу, так і критерій об'єктивного світоглядово-історіософічного насвітлення.

Черговий розділ «Національно-визвольна боротьба» являється продовженням питання дальших змагань козацтва й селянських сил шляхом масових рухів і повстань аж до часу Хмельниччини й Переяславської угоди. Українська нестабільна державність гетьманської доби (розділ «Гетьманщина» і «Руїна») — це трагічне коливання між польською Скиллею і московською Харибдою з додатком татаро-турецького й згодом шведського чинника та з трагічним епілогом полтавської битви. Чергові розділи «Ліквідація автономії» і «Україна — колонія царату», як говорять самі наголовки, це закономірно-консеквентний шлях імперіялістичної політики північного сусіда в відношенні до України. Дальші розділи («Знесення кріпацтва» і «Індустріяльна доба») — це картина соціяльно-революційних рухів перш за все ідеологічного аспекту від концепцій утопічного соціялізму до марксизму (концепція пролетарської революції), а дальше від теорії до революційної практики в умовах розвитку промисловости та повного переходу до капіталістичного стилю виробництва в господарській системі російської імперії, яка плентелася у хвості західньоевропейських досягнень на полі індустрії.

Дальші розділи відносяться до подій, явищ і фактів XX століття («Центральна Рада», «Громадянська війна», «Соціялістичне будівництво», «Культурна революція», «Друга світова війна», «Постіндустріяльна епоха», «Розгорнуте будівництво комунізму», «Застійний період», «Перебудова» і «Спогади про майбутнє (Післямова)»). Автор присвячує відносно небагато місця питанням української державности, а основною доменою його уваги є східньоевропейська сцена з російсько-революційним епіцентром та творенням совєтської влади. В тому контексті автор коротко з'ясовує діяльність Центральної Ради і причину поразки «України в громадянській війні» (стор. 144). На нашу думку можна б обширніше згадати про українську державу гетьмана П. Скоропадського, про діяльність Директорії і також про український повстанський рух в Україні в 1920-их роках. У «Конспекті», на нашу думку, треба приділити більше місця українському історичному процесові в Буковині, Закарпатській Україні й іншим землям України. Також можна б присвятити більше місця подіям в Україні в Другій світовій війні.

Деякі факти і явища подані в «Конспекті» треба обширніше насвітлити або справити. Для прикладу згадаємо характеристику Уряду гетьмана Скоропадського (стор. 137), діяльність ОУН, УПА, УГВР, оцінку дивізії «Галичина» і інші події і явища в XX столітті. Якщо ідеться про поворот совєтської влади на українські землі в 1943-1944 рр., що характеризується, як «визволення України» (стор. 9), то треба підкреслити, що в тому часі лише совєтський окупант замінив німецького, обидва були жорстокі, а Україна дальше була поневолена.

З методологічної точки погляду, як уже сказано, крім матеріяльно-економічних процесів, слід більше уваги присвятити куль-

турному, релігійному і громадсько-політичному життю українського народу. Правда, соціо-економічні й політичні процеси східньої Европи в умовах російського і совєтського імперіялізму не мали кордонів, а все таки населення України мало в загальному свої питоменні риси, своє специфічне життя як етно-психокультурне, колективне індивідуум на своїй споконвічній території. Можливо, що Росії дано за багато місця коштом України, яку за словами автора, треба трактувати як безпосередню частку світової, а не російської історії («Передмова», стор. 3).

Наші скромні завваги аж ніяк не применшують вартости даної публікації, в якій шановний автор старався поєднати принципи історичного реалізму з творчими пошуками в домені національно-державницької історіографії з позицій історіософічних критерій науково-дослідної думки. Це вдумливий варіянт інтерпретації історичного процесу на території України, що збагачує історіографічні дослідження.

Під кінець нашої рецензійної статті до речі буде зайняти становище до тих історіософічних позицій, з яких виходить Михайло Брайчевський у своїй інтерпретації історичного процесу. На увазі маємо історичний матеріялізм, сформульований тезами наукового марксизму. Автор сам признає, що Маркс нераз помилявся у своїх тезах і прогнозах стосовно дальшого розвитку соціялістичної системи і пролетарської революції, та все ж таки інтелектуально гравітує до марксизму як науково-дослідної методи в аспекті інтерпретації історичного процесу з пріорітетом соціо-економічних проблем.

Історичний матеріялізм як наукова база марксизму має контроверсійний характер. З одної сторони не можна не доцінювати соціо-економічних факторів на фоні історичного процесу й залежних від них проявів всестороннього життя людського колективу, а з другої — не можна ограничувати феноменів мультиперспективного життя суспільств, народів до самих тих соціоекономічних факторів. Лише прагматично-об'єктивне збалянсування усіх чинників і проявів людського життя в площині причиновости й наслідків у повному контексті історичного процесу може дати релятивно вірну картину реконструкції того самого процесу. Шляхом гегеліянізму можна зісинтезувати тезу — антитезу, історичний ідеалізм з пасивною ролею матерії, сотвореної і зактивізованої в творчих руках абсолютного Підмету історії на фоні цілої панкосмічної панорами, віру з розумовим чинником, Творця з Його сотворінням. До такого погляду склонювався також Айнштайн. На тлі тих розважань вилонюється могутня постать: Логос-Пантократор, «без якого нічого не сталося, що сталося». Це для декого «примітивна», але й уточнена відповідь євангелиста на всі питання космогонічно-космологічного аспекту. Філософія історії — це мудрість в домені історичних студій, а вся повнота мудрости зосереджена в Логосі. Отже Логос являється невичерпаним джерелом правди й мудрости взагалі, а в даному випадку в аспекті епістемологічних пошуків на полі розшифро-

вування дуже скомплікованого лябіринту історичного процесу.

Історіософія українського Буття являється особливо складною проблематикою з огляду на специфіку антропогеографічних, соціоекономічних, психокультурних і геополітичних факторів в умовах терену схрещування культурних впливів, головно візантійського Орієнту (візантино-християнський варіянт неогеллінізму) й романського Окциденту в контексті европео-християнської ойкумени. З такої широченної територіяльно-історичної, мультиперспективної панорами як з позицій методологічного підходу, так і критерій епістемологічного аспекту на полі дослідів самої онтології, а відтак фактологічного матеріялу історизму не можна ограничувати історичного процесу до виключного пріоритету матеріяльного виробництва (економіки). Марксисти не ограничуються до вияснення, що є світ, а хочуть його змінити. А як «змінили», — ми бачили. Ідейні марксисти з табору наукового марксизму відпекуються від «марксизму» совєтського моделю. Але як найти такого новітнього Соломона, який відшифрувавби, де в умовах «пролетарської революції» кінчиться науковий марксизм, а де починається «практичний» під прапорами «диктатури пролетаріяту». Ленін також починав від теоретичного марксизму, а закінчив... на «практичному».

Рекапітулюючи вищесказане до речі буде наголосити: віра як синтеза метафізичної абстракції з логічними критеріями епістемологічних пошуків (а не формула Тертуліяна: credo quia absurdum!) та апріорним визнанням принципів надприродної кавзальности (prima causa) телеологічно пов'язаних зі собою феноменів на базі реального світу й життя національного колективу при об'єктивній оцінці ролі матеріяльних факторів — являється основою ідеалістичного світогляду. Якраз об'єктивне збаляновання ваги «фізики» й метафізики цілого панкосмічного контексту, а в тому історичного процесу на нашій планеті, творить гармонійний дуалізм світоглядово-релігійного credo при узгляденні єрархії в домені трансцендентальних і земських понять без радикального звороту від феноменів психоаналітичного аспекту релятивного детермінізму до виключно соціо-економічної кавзальности.

Україна находиться на протязі довгих століть на грані двох світів — цивілізацій і духовостей. З одної сторони містика Орієнту в парі з гелленським спекулятивним інтелектуалізмом, а з другої практичні знання і раціональний підхід до справ Окциденту — дуалізм доповнюючих себе культурно-духових течій християнської ойкумени. В асоціяції понять той релятивно синкретичний дуалізм орієнтально-окцидентальних течій може служити психологічним помостом для сприймання і закріплення світогляду, базованого на ідеологічно-історіософічній композиції — дуалізму фізики й метафізики на дні етнопсихологічно-інтелектуальної структури української національної спільноти, звідкіля випливають імперативи почувань і думки.

Це наші дружні завваги з надією, що шановний автор узгляднить їх бодай частинно, як не всеціло при другому, доповненому

виданні. «Конспект ісоторії України» нашого видатного й заслуженого на полі української науки історика, Михайла Брайчевського — корисна поява в домені нашої історіографії, це один з цікавих варіянтів історіософічної інтерпретації історичного процесу на території України, гідний фахової, академічної дискусії. Бо лише в горнилі об'єктивної, наукової дискусії й дружньої, конструктивної критики вилонюється близька до правди реконструкція історичного процесу й твориться справжня синтеза історії Руси-України на сторінках модерної національно-державницької історіографії.

ПРОТИ ФАЛЬСИФІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Дня 23 жовтня 1994 року на телевізійній станції CBS показано програму «The Ugly Face of Freedom» («Огидне обличчя свободи»), в якій тенденційно насвітлено українсько-єврейські взаємини в 20-му столітті. На цьому місці друкуємо листа проф. Любомира Винара, президента УІТ, до пана Е. В. Обера, президента CBS, в якому осуджено фальсифікацію української історії у вищезгаданій телевізійній програмі і протестується проти очорнювання українського народу. Президент УІТ вимагає, щоб телевізійна станція CBS (News Division) перепросила українську націю і українську громаду в Америці за очорнювання українського народу. Дозволяється передрук цього листа в інших часописах.

Редакція

Лист до пана Е. В. Обера в справі взаємин українців з євреями

Novemher 21, 1994

Mr. E. W. Ober, President
CBS News Division, CBS Inc.
51 W. 52nd St.
New York, NY 10019

Dear Mr. Ober:

As president of the Ukrainian Historical Association and editor of the scholarly journal, *The Ukrainian Historian,* I am writing to communicate to you my tremendous disappointment in CBS for including in its October 23 "60 Minutes" program a highly inaccurate and prejudicial segment titled, "The Ugly Face of Freedom." This segment is filled with so many distortions, inaccuracies and omissions regarding historical facts and present day realities that it deserves to be selected as a classic example of sloppy, irresponsible and inflammatory journalism. Without doubt, Morey Safer and your News Division should take full credit for the excellent job you performed in pouring fuel to the fires of bigotry, prejudice and hatemongering, and in the proces defaming the Ukrainian people.

Admittedly, there have been and still are anti-Semites among the Ukrainian people, just as there have been and still are anti-Semites among Americans, French, English, Poles, etc. But such people are in a tiny minority and their anti-Semitism does not represent the majority of various nationality groups. Equally unfortunate, there are also Ukrainian haters among the Jewish people, but hopefully they also are a small minority. I'm sure your presentation will be enthusiastically received by all these elements.

I, as a Ukrainian-American, along with the many Americans of Ukrainian

descent, have been very offended and hurt by the insinuations that Ukrainians are "genetically anti-Semitic." Such an ugly and racist suggestion, carried over public airways, only invigorated those elements within our society who benefit from promoting divisiveness and bigotry.

Equally disturbing and deeply offensive is Mr. Safer's stereotyping the people of Western Ukraine, who by modern standards are highly educated with a literacy rate above that of the United States, as "uneducated peasants," "backward," "deeply superstitious," and apparently, on the brink of an outbreak of "hatred." These are the people, according to Mr. Safer, that are in possession of "nuclear weapons capable of mass destruction thousands of miles away." The message to the 17 million American households is clear: the people of Western Ukraine should be feared, because these "uneducated peasants" filled with hate have their fingers on the nuclear button. What Mr. Safer fails to mention is the fact that Ukraine is the only country in the world that is willing to disarm its nuclear weapons. These sensational and irresponsible suggestions from Mr. Safer only sow the seeds of hatred and fear, thereby serving to strengthen the most base of human instincts — bigotry and prejudice.

What is even more incredible is Morey Safer's statement that, "Western Ukraine also has a long, dark history of blaming its poverty and troubles on others." Apparently, Mr. Safer is of the opinion that Ukraine's tragic history of multiple invasions, enslavement, oppression, exploitation of its vast resources by invaders, and cultural as well as physical genocide cannot be viewed as contributing to its present "poverty and troubles." Following this logic, it is the victim that is at fault for the troubles arising out of being victimized; or, does Mr. Safer's logic apply only to Western Ukrainians, who are, after all, "backward, uneducated peasants." It appears that it is Mr. Safer who is uneducated about the tragic history of Ukraine and the bitter harvest Ukrainians were left to reap.

Unfortunately, the segment contains so many distorted statements and biased misinterpretations of historical facts, false allegations, and omissions about the actual state of affairs in present day Ukraine that it is impossible to address all of these within the confines of this letter. A few corrections will have to suffice.

Mr. Safer's characterization of Petliura as a "man who slaughtered 60,000 Jews in 1919" is a repetition of totally false perceptions and contradicts historical facts. Symon Petliura supported Jewish autonomy in Ukraine and on August 26, 1919 issued a decree which made anti-Semitism a capital offense. I suggest that you and Mr. Safer read *Jewish National Autonomy in Ukraine, 1917-1920,* written by Mr. Solomon Goldelman, for factual information about this period, as well as *Symon Petliura and the Jews: A Reappraisal* (1985), by Professor Taras Hunczak of Rutgers University. Mr. Goldelman was a minister in Symon Petliura's Cabinet along with Arnold Margolin, who was also Jewish. I would also note that during Petliura's time Ukrainian currency carried an imprint in Hebrew characters. I wonder if Mr. Safer is aware of how many nations in the world granted the Jewish people national autonomy and printed Hebrew characters on their currency? The answer is, none. Unfortunately, no matter how much documentary evidence is presented regarding Petliura and Jewish National Autonomy, there are still individuals who prefer to hold onto their perceptions that Petliura was an arch anti-Semite.

Mr. Safer inaccurately states that "to Ukrainians Bandera is the father of the modern State... He is considered a great patriot, even though the Jews

remember him as a leader of a notorious army of murderers." Correction is in order. Stepan Bandera was the leader of one of two factions of the Organization of Ukrainian Nationalists and was not the "father of the modern Ukrainian State." Safer omits to inform his listeners that Bandera was incarcerated in the Nazi concentration camp Sachsenhausen, between the summer of 1941 and the fall of 1944, and that two of his brother perished in Auschwitz.

Mr. Safer's statements regarding the SS Galicia Division is historically inaccurate. The purpose for the creation of the SS Galicia Division was far different from the purpose and objectives of the German "SS." The SS Galicia Division was created in *1943* in order to replenish the manpower the Germans lost during their defeat in Stalingrad. The SS Galicia Division was formed with the agreed condition that it would only be deployed to fight Red Army units and was not to be used against Allied troops. The recruitment of volunteers began in June 1943, the unit was declared to be battle ready in April of 1944, and a few weeks later it was sent to the Eastern front. In July of 1944 practically the entire division was destroyed by the Red Army at Brody. The Ukrainian volunteers who joined the Division were motivated by their belief that this Division would be the embryo for a national army which would fight for Ukrainian independence against the Soviets once the Germans were defeated. I suggest that Mr. Safer, for the sake of historical accuracy, carefully review the findings of the Commission of Inquiry on War Criminals estabished by the Canadian government in 1985 which was headed by Justice Jules Deschenes. The final report was issued in 1987, and it was based on an exhaustive and intensive examination and research of documentary data as well as testimonies from living witnesses. The Commission exhonorated the SS Galicia Division of *all* criminal war activity charges. Unfortunately, despite the Canadian Commission's report and documentary evidence to the contrary, the same historically inaccurate and inflammatory statements continue to be made regarding the Division's activities, as demonstrated by Mr. Safer's statements. The Galicia division did not exist in 1941 when the Jews of Lviv were rounded up and did not help to "march more than 140,000 of them to extinction."

It is a fact that in Nazi occupied Ukraine there were those who actively collaborated with the Nazis as was the case in every country occupied by the Germans. Based on data from Israel's War Crimes Investigation Office, the number of Ukrainians who actually collaborated with the Nazis is about 11,000- a very small minority for a population of 40 million. However, too little is said of the two and a half million Ukrainians who were forcibly taken to Germany for slave labor, the large percentage of Ukrainians who were Soviet POWs and who were murdered by the Nazis, the three million Ukrainian gentile civilians killed by the Germans, and millions of Ukrainians who perished within the ranks of the Red Army as well as in the Ukrainian Insurgent Army which fought both the Germans and the Soviets. According to the American journalist Edgar Snow, who was in Ukraine in 1945, "no single European country suffered deeper wounds to its cities.. and its humanity." than Ukraine. Snow estimated that the number of Ukrainians that had been "lost" was approximately 10 million people (*Saturday Evening Post,* January 27, 1945, p. 18).

Further statements that can be characterized as inflammatory are evident in the translation of the word "Zhyd" to mean "Kike." This mistranslation reveals ignorance of the Ukrainian language. In Western Ukraine, as in Poland, the neutral word for "Jews" is "Zhyd" and carries no negative connotation. In the

Russian language the word for Jew is "Yevrey" which actually means "Hebrew," while the word "Zhyd" does have a pejorative connotation. The Ukrainians interviewed by Mr. Safer used the normal West Ukrainian term for Jew, i. e. "Zhyd." I can only speculate about the reason why the word "Zhyd" was mistranslated to "kike." However, the mistranslation does fit into the anti-Ukrainian bias of the entire segment.

Mr. Safer's reference to the city of Lviv (present Ukrainian official name) as "Lvov" (Russian name) appears to indicate that he has not caught up to the present reality. It is unbelievable that a photograph which had been used by *Time* magazine in its Feb. 22, 1993 issue, and which had been retracted by the magazine in April 19, 1993 because it was impossible to determine the nature or time of the event depicted in the photo, was actually used in "The Ugly Face of Freedom" as proof of Ukrainian persecution of Jews during the War. A very low point in the program is toward the end. CBS captures on film a group of young Ukrainians in uniform. This footage is accompanied by Simon Wiesenthal's sorrowful statement: "Not to believe. They have not changed." Unfortunately, it is evident that CBS had no idea that the young people it captured on film were scouts, dressed in the uniform worn by Ukrainian scouts, who were taking part in a scouting outing, and were not a neo-Nazi unit as implied by the program.

The "Ugly Face of Freedom" totally distorts the reality of present day Ukraine in terms of minorities. Mr. Safer focuses on beliefs and activities of a very small, extremist fringe party and generalizes these activities to the Ukrainian people. This would be comparable to filming the activities of the KKK, showing this film to uninformed audiences in order to "educate" them that Klan beliefs and activities are supported by the American people. What Mr. Safer fails to do is to report that the U.S. Commission on Security and Cooperation in Europe has found Ukraine as one of the few nations of the former Soviet Union with little inter-ethnic conflicts. The best illustration of Jewish-Ukrainian relationship come from Rabbi Jaakov Bleich: "The revitalization of the Jewish community in Ukraine, which has become the strongest and most flourishing Jewish community in the former Soviet Union, is but one example of the bright note of freedom and democracy in modern Ukraine," (Rabbi Yaakov Bleich's statement: "Jewish community is flourishing," *Ukrainian Weekly,* 6 Nov. 1994, p. 6).

As president of the CBS News Division, you should publicly apologize to Ukrainian-Americans and to the Ukrainian nation for allowing your station to broadcast a program that promotes a false perception about Ukrainians, and distorts the human rights record of the newly independent Ukraine.

As for Mr. Safer, I suggest he examine his own motivations for presenting such a blatantly distorted and inflammatory program. If a retraction with an apology is not forthcoming, then your station will have shown "The Ugly Face of CBS."

Sincerely

Lubomyr R. Wynar, Ph.D.
President
Ukrainian Historical Association

НАТАЛІЯ-ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО: АРХІВНІ МАТЕРІЯЛИ

ВСТУП

У листі з 18 жовтня 1966 року, проф. Н. Полонська-Василенко писала мені, що бажає надіслати «два документи: моїх спогадів про архів 1820-1840 рр. у Києві, що загинув, та три листи, що являють цілість: мій до Д. Дорошенка, Д. Дорошенка до мене, Мирона Луцького — до нас. Всі за серпень-вересень 1945 р. про становище української еміграції в Німеччині в ці часи. Напишіть — чи надсилати до друку в ж. *Український Історик*».[1] Ці матеріяли я одержав, і спогад Н. Полонської-Василенко про київські архіви я видрукував в журналі в 1968 році.[2] Натомість згадані три листи не були видруковані в тому часі.

У ювілейному році, в У.І. продовжуємо друкувати «Спогади» Н. Полонської-Василенко (1884-1973) і матеріяли з архіву історика, що їх я одержав ще в 1966 році. Це цінний матеріял для зрозуміння обставин, серед яких приходилося жити і науково працювати українським науковцям, які були у вічному страху насильного повороту в Україну з доручення Сталіна і його соратників. Також в листах знаходимо важливий матеріял про побут Н. Полонської-Василенко і її чоловіка О. М. Моргуна (1847-1961), як також родини Олександра Оглоблина і інших українських науковців в селі Трасфельдені в серпні-вересні 1945 року.

До вищезгаданих трьох листів проф. Н. Полонська-Василенко написала коротку передмову, яку повністю передруковуємо.

Також друкуємо замітку «Матеріяли до історії "Спогадів" Н. Полонської-Василенко», зокрема уривки з листів проф. О. Оглоблина, що відностяться до «Спогадів» історика.

Треба підкреслити, що проф. Н. Полонська-Василенко вислала до Редакції ж. «Український Істоик» різні архівні матеріяли. Деякі матеріяли вже видруковано в нашому журналі, інші будуть друку-

[1] Лист Н. Полонської-Василенко до Любомира Винара з 18.X.1966.

[2] Н. Полонська-Василенко, «До історії архівів Києва. Зі спогадів», *Український Історик*, чч. 17-20, 1968, стор. 90-91. Автор пише про архів II Армії, що була розташована в Україні в 1810-1840-их роках. Цей архів відкрив її батько генерал Д. П. Меньшов (1855-1918) в Києві в 1893 р. в т. зв. «старому арсеналі».

ватися в наступних томах У.І. Архівні матеріяли Наталії Дмитрівни є важливим історичним матеріялом для дослідників її життя і творчости, як також розвитку українського наукового, релігійного і політичного життя в Україні і Західній Европі.

Додатково містимо листа історика в справі *Історії України*.

Л. Винар

У центрі знимки професори О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко, Д. Дорошенко і Д. Крупницький. Міттенвальд 1947, Німеччина.

ТРИ ЛИСТИ
(Передмова)

Три листи, що друкуються тут, малюють умови, в яких жила українська інтелігенція, що опинилася в Німеччині після капітуляції. Лист ч. 1 — це копія листа, що я надіслала проф. Д. Дорошенкові в серпні 1945 року. Лист ч. 2 — це копія відповіді проф. Д. Дорошенка мені та мойому чоловікові проф. О. М. Моргумові. Лист ч. 3 — це копія відповіді М. Луцького на листа мого чоловіка. М. М. Луцький (1891-1961 — Л. В.) був в Києві під час німецької окупації 1941-1943 рр. Він був директором цукрового тресту України та був посередником між київською та галицькою громадкістю і грав велику ролю в

справі допомоги українській інтелігенції. За ці роки ми близько познайомилися з Мироном Михайловичем Луцьким та його дружиною Любов'ю Іванівною.
[1966] *Н. Полонська-Василенко*

Ч. 1

Лист Н. Д. Полонської-Василенко до проф. Д. І. Дорошенка та його дружини

Серпень 1945 р.
Копія.

Дорогий Дмитро Івановичу й дорога Наталя Михайлівна.

Знову доводиться мені писати Вам листи, від яких не було Вам спокою колись... Але умови нашого життя тепер значно відрізняються від тих, що були під час листової зливи. Одне, що наближує їх — це надія на Вашу допомогу.

Нещодавно Олек. Мих. надіслав Вам листа через Бориса Коваліва, приписала кілька слів і я. Не знаю, чи дістали Ви їх? Тому пишу знову. Опинилися ми 29.V. у Трасфельдені, селі біля міста Тітлінга. Жили ми тут два місяці в великій танц-залі сільського гаст-гауза, разом 26 душ — від Богдана до жінки, яка вмирає від рака. Під нами коровник, над нами дах, через який видно небо. Протяги жахливі. Але влітку було терпимо. Околиці Трасфельдена чудові — ліси, гори, долини. Багато ягід. Але по все — молоко, яйця, картоплю треба було ходити по селах, через ці ліси й гори, пересічно кілометрів 6-10 на день. Найгірше з картковим постачанням: хліб, картоплю, все, що належало, одержуємо в Тітлінгу. Він лежить на високій горі, 2 кілом. і це дуже важко, зокрема, коли дощ і вітер, а клімат тут гірський, дують міцні вітри, раптом налітають хмари з зливами. Я дуже втомилась, як від цих постійних мандрівок до того ж босою, бо моє взуття розвалилось так само які в моїх компанійонок..., бо дороги тут з гострими камнями, багато багнистих місць, зранку — роса. Зараз ми стаємо перед проблемою, якої не можемо розв'язати: що робити на осінь? Знайти кімнату в бауерів неможливо, бо все переповнено втікачами-німцями, кількість яких все зростає. Крім того, з нашим одягом та взуттям ми не зможемо в сніг та дощ мандрувати до Тітлінгу по хліб тощо. Знайти тут працю неможливо навіть для молодої людини, бо у всіх дворах мешкає стільки втікачів-німців, які відбувають панщину на господаря, що в сторонніх робітниках ніхто не має потреби. Ось такими батраками працювали тут Ваші сопутники — Школяр, Гаркуша та інші. Наша праця тут абсолютно зайва. Все це робить наше положення дуже складним і примушує мріяти наблизитися до інших осередків, де є наші земляки, де б ми не були такими самітними, і могли знайти будьякий заробіток і не загубитися в Баварських горах.

Найгірше положення наших 3 родин — нашої, як найстаршої віком, Оглоблиних та Ковалівих. Це не можна розуміти, що положення інших добре, але наше — гірше.

Звертаючись знову до Вас, дуже прошу написати нам, чи не можна нам переїхати до Авгсбургу чи його околиць, чи можна там влаштуватись на зиму? Чи можна знайти помешкання, опалення? Їжу?*

* Ця копія листа без закінчення. Звичайно Н. Полонська-Василенко закінчувала свої листи сердечним привітом. Також лист не має точної дати, лиш позначений «серпень 1945».

Ч. 2.
Лист проф. Д. Дорошенка до Наталії й Олександра Моргунів

Копія
17.VIII.1945.

Дорогі Наталя Дмитровна й Олександре Михайловичу. Пишу Вам на спіх і через коротко. Докладно розкаже Вам усе Борис Ковалів, а я скажу лиш ось що:

1. В даний час ми всі переживаємо дуже тяжку кризу — ведеться акція про примусовий поворот еміґрантів «на родину». Чим вона скінчиться — ще невідомо. Найбільш небезпечне становище нової еміґрації, бо кажуть, що еміґранти зперед 1939 року можуть залишатись.

2. При такій ситуації не можу радити комусь переїздити до Авґсбурґу, по крайній мірі протягом 2 — 3 тижнів.

3. Життєві умови тут такі: або табір, або приватні кватири, знайти які тепер сливе неможливо. Ще два тижні тому була змога дістати хату в лагері Гайнштеттен, коло якого і ми притулились, але після останньої катавасії й це страшенно утруднено.

4. Я можу помогти лиш своїми знайомствами, бо із закриттям Укр. Черв. Хр., де я був головою, «урядового» впливу я не маю.

Взагалі до того часу, поки якось заспокоїться з поворотом «на родину», рисковано щось розпочинати, бо можна вскочити в якусь нову халепу.

Нат. Мих. і я сердечно Вас обох вітаємо.

Щиро Вас поважаючий і відданий Вам

/-/ *Д. Дорошенко.*

Ч. 3
Лист М. М. Луцького до О. і Н. Моргунів

Ганновер, 28.X.1945.

Вельмишановний й Дорогий Олександр Михайлович.

Вашого листа з 18.VIII. — першу вісточку про Вас і дорогий мені гурт наших киян дістав більше чим з місячним опізненням і мимо того мусів чекати на відповідь аж до сьогоднішньої доброї нагоди. Їду власне завтра до Франкфурту на зустріч представників орган. трьох окуп. зон і потішаю себе надією, що найду там добрий і певний зв'язок до Вас. Перш всього вітаю щиро Вас і Шановну Наталю Дмитрівну і радію дуже, що Ви досі щасливо перебули важку скитальщину, живі і здорові.

В сучасній ситуації не можу Вам на жаль радити переїздити в нашу зону, бо хоч теоретично можна би тут сподіватися кращих умовин то реально вони під оглядом правного відношення тіж самі, що й Вас, натомість життьові умовини, головно харчові і мешканеві куди гірші. На приватних кватирах не прописують від 20.8 нікого (навіть свіжих німців) — хиба за викликом влади на працю, а в таборах, на жаль, ще дуже неупорядковані справи. Я працюю в характері укр. представника еміґрантів на брит. зону, при такій дійсності, то укр. допомогових комітетів не визнається.

Можете уявити собі, яке нелегке і невимовне невдячне в нашій внутрішній дійсності життя громадянина, що має відвагу впрягти своє життя в той віз. Приходиться падати і насилу підводитися (морально). До того ж мусить перенести 4-неділне інтернування з усією укр. громадою через злобні німецькі

доноси та ще і гостре запалення легенів. Та все ж таки прояснюється нам небосхил і можна мати надію, що добігаємо до кращого етапу нашої еміграції.

Дуже радіємо з Любов Ів., що всі наші пражські кияни спасли життя і маємо зараз право бажати від серця Вам — Дорогі Панство і всім нашим знайомим щасливо пережити лихоліття і діждатися СКОРО кращого — на всякий спосіб пошанування прав вільної людини.

Буду старатися держати з Вами зв'язок і прохаю Вас використати кожну нагоду для вісток.

Стискаю кріпко Вашу руку — Ваш Мирон М. Луцький.

Щиро вітаю і бажаю всякого кращого. (Любов Ев. Луцька).

(Зв'язався з закордоном і можу передавати там листи).

З ЛИСТА НАТАЛІЇ ПОЛОНСЬКОЇ-ВАСИЛЕНКО ДО ЛЮБОМИРА ВИНАРА*

6.I.71.

Високоповажаний Пане Професоре!

Спішу подякувати за листа та пропозицію взяти на себе клопіт за мою «Історію». Пишу Вам офіційного листа. Може Ви порадитесь з Ол[ександром] Петр[овичем]?

Коротка хронологія.

1. Замовлено в 1960 р., але в договорі не зазначено терміну видання. Тоді мій чоловік був тяжко хворий і мені не було до договорів.

2. Після смерти його в 1961 р. я пропонувала «розірвати» договір і повернути аванс.

3. Було сказано, що друкують негайно, частину за частиною як даю.

4. Р. 1964 здано все, але до друку не передано.

5. Пропонувала повернути ВЕСЬ гонорар, щоб мені повернули текст.

6. Здано мовну коректу В. Давиденкові. Затримав, а крім того переробив текст з великими помилками...

7. Ледви др. Ґой здобув у нього частину тексту, але частина у нього.

8. Зараз набрано I т. та половина II т. Але книга не видається...

Об'єктивно: праця вище за Нариси Дорошенка вже тим, що доведено до 1921 р., не кажучи про те, що XIX ст. у Дор. слабе.

Два томи мають 1500 ст.

Шлю сердечний привіт й найкращі побажання успіхів і щастя.

На все добре,

зі щирою пошаною

Н. Полонська-Василенко.

---

* Цей лист Н. Полонської-Василенко важливий для дослідження історії видання її *Історії України*.

IN MEMORIAM

БЛ. П. О. АРХИМАНДРИТ ЙОСИФ ЙОГАННЕС ПЕТЕРС
(28.2.1905—6.7.1995)

У четвер, 6 липня 1995 р. відійшов у вічність великий приятель України, добродій Української Католицької Церкви, член і меценат Українського Історичного Товариства (УІТ), о. Архимандрит Йосиф Йоганнес Петерс.

Йосиф Петерс народився 28 лютого 1905 р. у Сідліґгаузен у Вестфалії. Зложивши іспит зрілости («абітур»), молодий абсольвент записується в 1928 р. на філософічний факультет Лювенського університету в Бельгії, де студіює філософію й історію. Одначе по році переїжджає до Мюнхену, де, на суґестію тодішнього архиєпископа Мюнхену, кардинала М. фон Фаульгабера вписується до колеґії св. Андрея в Мюнхенському університеті, де студіює філософію і теологію. По п'ятирічних студіях складає державний іспит з теології і влітку 1933 року робить студійну подорож до Пряшева, Ужгороду та до Львова, де хотів відвідати Слугу Божого, бл. п. митрополита Андрея Шептицького, який одначе у тому часі перебував у своїй літній резиденції у Підлютому. Петерс тим не зражується й їде до Підлютого, стрічає митрополита, який радить йому поїхати до Лаври оо. Студитів в Угневі. Угнів робить на нього велике враження, і Петерс рішає вступити до монастиря оо. Студитів. 1 жовтня 1937 р. складає вічні обіти, 21 листопада того самого року, митрополит висвячує його на ієромонаха (священика), а брат митрополита, о. протоігумен Климент (помер 1 травня 1958 р. в концентраційному таборі в Аяксі, Мордовія), іменував його ігуменом та послав до Студіону у Львові вести бібліотеку. В 1939 р. польський уряд наказав о. Петерсові покинути Львів, і митрополит назначив його душпастирем при церкві св. Варвари у Відні. В 1939 р. о. Петерс переїжджає до Кракова, де працює як зв'язковий поміж українською гр. кат. Церквою і німецьким урядом («Ґенерал-губернатором»). У 1941 приїжджає час до часу до Львова, але дальше виконує функції зв'язкового поміж українським епископатом а урядом генералгубернатора та папським нунцієм Орсеніго в Берліні. О. Петерс полагоджує справи пенсій для українського духовенства, духовних семінарій, заступається за українських в'язнів, помагає, як лише може українцям, засланим на примусові роботи в Німеччині та їхнім священикам. Тоді Українська Католицька Церква (УКЦ) організувала широку акцію допомоги всім переслідуваним, у тому числі і жидам. О. Петерс активно включився в ту акцію, а це звернуло увагу ґестапо, яке арештувало о. Петерса 11 грудня 1942 р. і закинуло йому зраду державних інтересів III Райху та заслало його до концентраційного табору в Дахав, де він перебував до кінця війни у бараці для німецьких священиків ч. 26. По звільненні з Дахав, о. Петерс переїжджає до Нордгайм-Вестфален, де працює як душпастир для українців. В Буке організує монастир для оо.

Студитів, а в Крефельді — Твар церкву, монастир, теологічні курси і дім для старців, втягнувши до його адміністрації німців, тому що не було своїх людей.

У Ксантені (Північна Німеччина) завдяки своїм зв'язкам з урядовими чинниками, о. Петерс організує українську гімназію, яка в першій клясі мала 26 учнів. З уваги на це, що багато учнів переїхало до Малої Семінарії в Римі, гімназії не вдалося втримати.

Діяльність о. Петерса на цьому не закінчується. Він об'їздить існуючі ще табори утікачів, ініціює суботні школи, відвідує недужих і безпомічних, несучи їм моральну і матеріяльну поміч без різниці на віроісповідання. Як ревний душпастир відправляє по неділях по три Служби Божі у трьох різних місцевостях, де живуть українці.

Оцінюючи заслуги о. Петерса для Вселенської Церкви, Патріярх Єрусалиму і всього Сходу, Максімос V, наділив його почесним званням Архимандрита Єрусалиму (28 серпня 1981 р.). Працю о. Петерса належно оцінив і президент Німецької Федеративної Республіки (ФРН), д-р Ріхард фон Вайцекер, наділюючи його високим відзначенням: хрест заслуги на ленті ФРН (12 вересня 1985).

Не зважаючи на старший вік, о. Петерс бере участь в екуменічних конференціях і відважно стає в обороні Української Церкви. Особливо з великим піетизмом згадує ролю Великого Митрополита Андрея Шептицького в екуменічному русі. На науковій конференції УІТ у Мюнхені (12.4.1986), о. Архимандрит виголосив глибоко змістовну доповідь «Митрополит Андрей: Людина — Екзарх — Патріярх» (по-німецьки), яка була надрукована в «Українському Історику» (1986, т. XXIII, ч. 3-4, стор. 58-65). У своїй глибоко продуманій доповіді він начеркнув не тільки життєвий шлях, але також великі ідеї Великого Митрополита та його брата о. Климентія. Ще багато дечого можна б написати з життя бл. п. о. Архимандрита Петерса, якого жертвенну працю і діяльність вже високо оцінили чужинці.

Вічна Йому пам'ять!

Т. Мацьків

БЛ. ПАМ. ЯРОСЛАВ БОГДАН РУДНИЦЬКИЙ
(1910 — 1995)

19 жовтня 1995 р. помер у Монреалі бл. пам. проф. д-р Ярослав Рудницький — визначний учений, який крім того був і відомим суспільно-громадським і політичним діячем, журналістом і літератором, якого подорожні спостереження часто виходили в видавництві Тиктора в Канаді. При великій різноманітности зацікавлень та активности Покійного, його доробок у всіх галузях важко було б належно оцінити в посмертній згадці — на це треба б окремої монографії. Коли ж ми тут обмежуємося науковою частиною Його багатогранної діяльности, то й тут ми зможемо лише натякнути на величезну працю дослідника, який лишив крім двох тисяч позицій у бібліографії ще й десятки праць, які вийшли окремими виданнями.

Бл. пам. Я. Б. Рудницький народився 28 листопада 1910 р. в Перемишлі, а університетські студії закінчив у 1937 р. у Львові (Докторська дисертація — на тему бойківського діялекту). Від 1938 р. Покійний перебував у Берліні, де співпрацював в рамках Українського Наукового Інституту в тому місті до 1940 р., коли переїхав у Прагу. Там він був доцентом Українського Вільного і Карлового університетів. В УВУ він від 1943 р. був професором. Після переїзду університету в Мюнхен Покійний продовжував там свою педагогічну працю. Крім того 1947-48 рр. був викладачем у Гайдельберзькому університеті, а після переїзду в Канаду (1949 р.) спричинився вирішальною мірою до заснування Славістичного відділу в Манітобському університеті і став його першим професором аж до відходу на пенсію.

Він був членом багатьох українських та міжнародніх товариств. У першу чергу він був співзасновником і передовим членом Української Вільної Академії Наук в Авгсбрузі (1945 р.), перший голова Мовознавчої групи УВАН, а після виїзду президента цієї установи в Канаду (1947 р.), став членом Президіяльного бюра УВАН аж до виїзду за океан (1949 р.). Опинившися в одному місті разом із президентом УВАН Д. Дорошенком і його заступником Л. Білецьким Покійний став секретарем Президії УВАН. У Вінніпезі Покійний видавав Бюлетень Президії аж до 1954 р., коли обов'язки Президії передано було в США.

У своєму листі з 1 серпня 1949 р. Д. Дорошенко, перший президент УВАН, пишучи керівникові УВАН у Німеччині П. Курінному, так схарактеризував Я. Рудницького:

> «...в особі проф. Рудницького ми маємо тут повного енергії й ініціятиви секретаря Академії, і я навіть не уявляю собі, що б ми тут робили без нього. Це кажу не як якийсь комплімент на його адресу, а сущу правду. На чужині, в чужій і незвичній обстанові це просто неоціним придбання, справжній дар Божий для Президії і для цілої УВАН, що ми маємо такого секретаря як проф. Рудницький. Якось легше працюється вкупі з ним...»

Це може служити найкращою характеристикою Я. Рудницького, який після смерти Л. Білецького став Президентом УВАН у Канаді від 1954 до 1970 р. Крім праці в УВАН, він був членом НТШ після відновлення діяльности цього товариства в 1947 р., а також відновив Києво-Могилянську Академію і очолював її до передачі всіх повноважень на Україну. Декілька разів проф. Я. Рудницького вибирали головою Української Наукової Ради в Канаді. З міжнародніх організацій поряд із багатьма назвознавчими та мовознавчими організаціями він був членом Міжнародної Вільної Академії Наук з осідком у Парижі. У той самий час був представником Канади в Міжнародному Центрі Ономастики (Лювен), а від 1956 року консультантом Конгресової бібліотеки в Вашінґтоні, членом Індогерманського товариства і паризького товариства лінгвістів, головою Канадської мовознавчої асоціяції в Оттаві (1958), головою Канадської Асоціяції славістів (Оттава 1959) і головою Американського назвознавчого товариства в Чікаго, а від 1963 до 1971 р. членом Королівської комісії двомовности і двокультурности в Канаді, яка опісля при участі покійного фактично перетворилася у комісію багатокультурности, хоч пропозиція Я. Рудницького в справі введення

багатьох льокальних мов з меншостями, де вони нараховують понад десять відсотків, не була схвалена. Цим, звичайно, не обмежується його членство в інших наукових товариствах. Я. Рудницький заснував і видавав в рамках УВАН серії «Славістика» і «Ономастика» (вийшло багато десятків окремих видань). З понад 40-ка видань «Ономастики» десяток праць є Я. Рудницького, а з семи десятків серії «Славістика» УВАН сім належать перу Я. Рудницького, не враховуючи, очевидно, 20 річників «Славіка Канадіяна», яку покійний редагував протягом 20-ти років.

Сл. пам. Я. Рудницький працював майже від початку своєї наукової кар'єри в галузі акцентології, видав декілька українських словників наголосів, пропагуючи таким чином правописний словник Голоскевича. На першій Шевченківській конференції УВАН 1946 р. Покійний виголосив доповідь: «Наголос Шевченкових поезій» (вийшла окремо і в рамках збірника «Шевченко та його доба» 1946-1947) та виступав на всіх трьох Шевченківських конференціях УВАН у Німеччині, а в 1948 р. говорив про «Наголосові явища Шевченкової мови». До ділянки шевченкознавства Я. Рудницький повертався не раз. Згадаємо його працю «Шевченкіяна на Заході» у сторіччя ляйпцігського видання творів Шевченка (1959) — першого друку шевченкових творів на заході в серії «Збірників Заходознавства» УВАН (т. VI/4) Вінніпеґ 1959, 80 ст.

Вже згадано було лексикографічні праці Покійного. Зокрема треба згадати спільну працю З. Кузелі і Я. Рудницького «Українсько-німецький словник» (два видання: перше Ляйпціґ 1943, 1494 ст., а друге — Вісбаден 1983, 1500 ст.). Основним твором Я. Рудницького, на складення якого він витратив понад 40 років, є перший взагалі «Етимологічний словник української мови». Два томи цього словника це велике досягнення Покійного, за яке йому від усіх українців належить щира подяка. Перший том виходив протягом 1962-1972 рр., 968 ст., а другий побачив світ 1982 р., 1128 ст. Важливість видання збільшує те, що перший том закінчується літерою Ґ, яка в той час була в Україні заборонена. Другий том автор мусів уже видати селективно з уваги на непереможні видавничі труднощі. Від 401 ст. другий том друкувався офсетним способом, а зошити 17-22 вийшли вже на кошти самого автора. НАН, як відомо, почала видавати 1982 р. «Етимологічний словник», однак дотепер вийшло лише три томи (третій 1989 р.), а четвертий, оскільки нам відомо набраний, але не вийшов з різних причин, не зважаючи на великий апарат людей і спроможності. А сам один Я. Рудницький, застосувавши надлюдські сили, довів своє видання до кінця, хоч і не такого, як йому хотілося.

Крім видань УВАН «Ономастика» і «Слявістика», які нараховують десятки видань, покійний вів ще серії УВАН «Україніка окциденталія», «Українські вчені», «Література і славіка канадіяна», яка виходила в рамках «Славістика», а також продовжував ще в Європі започатковане видання «Літопис УВАН» (від 1946 р.).

Тут ми підійшли впритул до бібліографічної праці Я. Рудницького. Серед його видань серій є часто бібліографічні позиції (напр. усі «Славіка Канадіяна»). Перу автора належить два видання «Українські бібліотеки в Канаді» (друге видання — Вінніпеґ 1954). Крім того добре відома його

праця в Конгресовій бібліотеці у Вашінґтоні, хоч не зважаючи на намагання, Покійний не міг перебороти формалізму та бюрократії керівництва бібліотекою і тому там і далі каталогізація українських книжок недосконала і незадовільна.

До видань практичного застосування належать підручники української мови — і для німців (виданий по-німецькому під час Другої світової війни) і для англійців або українців, які вже не володіють українською мовою. Тут треба також згадати видання покійного «Слово на сторожі», англійською мовою.

В «Українському Історику» Покійний співпрацював від другої половини 1960-х років, поміщуючи спомини, мовно-історичні та історичні матеріяли, а також ряд рецензій. Ми далеко не все могли подати у короткій посмертній замітці. У всякому разі ми тут не торкалися ні його суспільно-громадської, ні організаційної, ні політичної діяльности. Все ж таки з нашого надто короткого перегляду виходить яскрава постать великого ученого і великого українця, який сам для добра України зробив більше ніж деякі наукові товариства. Звісно, треба було мати такий ентузіязм, таку активність, невичерпну працьовитість і віданність раз обраному шляху, як їх мав Покійний. Діяльність і творчість Покійного заслуговують на окрему монографію. Опечаленій родині Покійного Управа Українського Історичного Товариства висловлює якнайглибші співчуття.

Олександер Домбровський

Arkady Joukovsky, *Histoire de l'Ukraine*. Preface d'Alaine Besançon. Aux edition du Dauphin. France 1993, pp. VI+288.

Ця коротка історія України (на всіх 294 ст. — лише 161 присвячена історичному оглядові, 13 ст. інформативним, цікавим, а часом і вичерпним приміткам до тексту, 71 ст. хронології (від палеоліту до 1992 р.), 10 ст. бібліографії, 24 ст. старанно складеному покажчикові імен, географічних назв та предметів. На початку книжки римськими цифрами позначено шість ст. передмови Алена Безансона, яка настільки цікава, що їй варто присвятити окрему увагу.

З більшістю критичних зауважень Безансона на адресу Жуковського українському читачеві буде трудно погодитись. Державнотворча роля норманів щодо Руської держави дуже скромна, оскільки вони самі в той час ще не жили державним життям. Державнотворчі впливи Хозарської держави були куди вирішальніші. У автентичності «Слова о полку...» тепер уже сумніватися не приходиться. Щодо кровожадности повстання Хмельницького, то всі селянські повстання до кінця XVIII стор. були дуже жорстокі (пор. Гуситські війни на початку XV стор., німецьку селянську війну 1525 р. тощо), зокрема, коли в гру входили релігійні питання, а вони майже завжди входили, включаючи Варфоломійську ніч, повстання Хмельницького, гайдамацькі повстання, а навіть селянську війну в Німеччині ("Setzt auf's Klosterdach den roten Hahn", як співається в народній пісні з 1525 р. — підпалюйте церкву). Зате міркування А. Безансона в справі Переяславської угоди слушні, тай треба йому признати рацію, коли він сумнівається в тому, що Русь була «наймогутішою потугою в Європі». Порівняння потуг середньовічних держав справа дуже невдячна, якщо взагалі можлива. У справі російського імперіялізму і большевизму автор передмови має лише частково рацію, бо большевики й справді «знищили» російську націю соціяльно і ліквідували дотогочасну провідну верству. Інші ж народи, а в першу чергу українців, вони нищили і національно, і соціяльно, і культурно, і економічно — коротко тотально.

Цікаві міркування Безансона з приводу українсько-польських і українсько-російських взаємин та й українсько-німецьких, але тут ми не можемо їм присвятити місце. Незвичайно цінні також його міркування з приводу українсько-французьких відносин, яким перед Жуковським стільки уваги присвячували О. Шульгин та І. Борщак. Взагалі передмова Безансона мала б стати базою дискусій українських діячів. Шкода, що ця дискусія не відбудеться, бо скільки українських інтелігентів знає французьку мову?

Коротку, але дуже правильну оцінку праці Жуковського дає Безансон

(ст. V), коли він каже, що зокрема історію новочасної України від 1914 р. мусять вивчати французи з цієї книги. Це варто поширити і на всіх українців, хоч на нашу думку, найцінніше є короткий огляд подій від кінця Другої світової війни.

У з'ясуванні подій історії Жуковський є передусім державником і з цього огляду його історія має велике значення для українців. Відколи Хмельницький створив українську державу, у свідомості передових українців вона ніколи не переставала існувати. Цей «потік» міг бути величавою течією («Розлилися круті беріжечки", як співали козаки Хмельницького) чи ледве помітним потічком, який Шевченко перетворив знов у русло великої ріки, що дотепер, незважаючи на всі перешкоди виповнює так або інакше могутнє русло державного життя.

В цьому ключі автор, на нашу думку, не доцінює нашої історії XVIII ст., яку нам так блискуче показав О. Оглоблин у своїх працях. Врешті, на цій традиції, з одного боку гетьманської держави, а з другого гайдамацьких повстань розвивалося наше відродження XIX стор.

До важливих позитивів праці Жуковського треба зарахувати також дев'ять добре виконаних мап з різних періодів української історії (їх чомусь не подано в змісті); хоч бракує мапи розселення племен, з яких пізніше постала українська нація; можливо повне подання французьких джерел до історії України. Ми б додали опис m-me de Staël про її поїздку через Галичину і Правобережну Україну напередодні походу Наполеона на Москву, хоч там і не надто багато цікавого для нас. Чомусь українці на цю річ не звернули уваги.

При поданні бібліографії варто було б зазначити її вибірковий характер, бо автор може зустрінутися з закидом чому одне є, а другого нема. Дивує лише, чому Жуковський не наводить перекладу історії України Грушевського *"Abrégé de l'histoire de l'Ukraine.* Paris-Genève-Prague 1920. Institut, Sociologique Ukrainien, 256 pp., а в відділі 1917-1920 брошурку його ж *"La lutte sociale et politique en Ukraine 1917-1918-1919.* (Прага), 1920, 43 ст.

З інших пропусків зазначимо відсутність згадки про участь України в Катеринінській комісії, бо ж це досить важлива подія саме з уваги на домагання України збереження давніх вольностей. На ст. 59 зустрічається ляпсус, що Шевченка засуджено на десять років примусових робіт, коли його записано примусово в солдати. До друкарських помилок треба віднести на ст. 63 згадку, що наприкінці 1860-х рр. постали громади в Полтаві, Чернігові, Харкові й Одесі — має бути наприкінці 1850-х рр. Там же згадка про «заснування» Київської Старої Громади — непорозуміння.

Таких і подібних недоглядів можна знайти більше, але вони аж ніяк не зменшують великого значення і неабиякої цінности франкомовної історії України А. Жуковського. Праця дуже на часі і її радо зустрінуть французькі читачі, які матимуть змогу познайомитися з книжкою. А. Жуковський довгі роки працював у редакції «Енциклопедії українознавства» і застосував свій досвід при писанні цієї історії. На жаль автор переважно обмежується сухими фактами і рідко заторкає проблеми культури, економіки, соціології. Варто було б подати коментарі чи свої міркування з приводу певних епох

історії України. Це можна було зробити коштом скорочення відділу хронології. Та це вже надто прискіпливі суб'єктивні думки рецензента, які, ще раз підкреслюємо, ніяк не зменшують ваги видання.

М. Антонович
Українська Вільна Академія Наук у США

В. А. Потульницький, *Нариси з української політології (1819-1991).* Навч. посібник, Київ: Либідь, 1994, 320 стор.

Дисциплінарна структура є одним з найважливіших показників рівня наукового розвитку. В якості необхідних, основних атрибутів дисципліни виступають предмет досліджень, специфічний методологічний інструментарій, понятійний апарат і термінологія, наявність узагальнюючих, синтетичних студій з теорії й історії наукової галузі. Традиційно процес інституалізації дисципліни спирається на добре розроблений і окреслений предмет досліджень та сталий методологічний інструментарій. Для суспільно-політичних наук в Україні, які тривалий час, з відомих на те причин лишалися осторонь модерних тенденцій розвитку, необхідність дисциплінарної інституалізації зумовлена, як нагальними потребами інтеграції у світову науку, так і сучасними вимогами до наукового дослідження. Нинішній процес дисциплінарної інституалізації в українській науці відбувається шляхом залучення досягнень та здобутків світової думки, який поєднується із освоєнням і опануванням національної наукової спадщини, за умов, коли не тільки не визначена більшість вказаних вище складників, а взагалі залишається неопрацьованим значний творчий доробок багатьох вчених. То ж мусимо не тільки відзначити дещо незвичні характеристичні риси цього процесу, а й сплетіння ряду дослідницьких завдань та проблем, що традиційно в історії науки займали різні періоди в часі. Тому розглядаючи перші узагальнюючі студії, що нещодавно вийшли з друку, слід враховувати як сучасний стан розвитку суспільних наук, так і те, що їх авторам довелося одночасно розв'язувати проблеми конкретизації предмету досліджень, адаптації методологічних підходів та ряд інших в поєднані з проблемами інституалізації наукової галузі.

Нова книга Володимира Потульницького завершує авторський цикл праць з української політології. До нього входять монографія «Історія української політології» (К., 1992), на основі якої створені «Нариси», та навчальний посібник «Теорія української політології» (К., 1993). В зв'язку з цим, на нашу думку, доцільно спинитися на трьох проблемах, які тісно пов'язані між собою: 1) історія української політичної науки як предметна сфера дослідження; 2) принципи висвітлення та викладу матеріялу в навчальному посібнику; 3) загальне значення розпрацьовання історії науки з перспективи формування її дисциплінарної структури.

Хронологічні межі праці, обрані дослідником, не викликають заперечень і видаються цілком слушними, оскільки охоплюють період, в який оформлялися соціяльно-політичні засади розвитку сучасної світової цивілізації, а отже дозволяють розглянути формування та еволюцію національної політичної думки в загальноєвропейському контексті. За введеною

автором періодизацію більш ніж 170-ти річний проміжок часу, складається з чотирьох основних етапів: «1) дореволюційний (1819-1917); 2) міжвоєнний (1918-1945); 3) післявоєнний (1945-1991); новітній (1992)» (ст. 317). Ступінь висвітлення кожного з етапів в книжці вельми нерівномірний. Якщо першому та третьому відповідно присвячено по одному розділу: «I. Витоки та еволюція української політології в XIX — на початку XX ст.» (ст. 5-40) і «VI. Державознавчі проблеми в українській політології післявоєнної доби» (ст. 300-315), то другому — всі інші: «II. Українська політологія в емігрантських наукових центрах міжвоєнної доби» (ст. 41-81), «III. Народницький напрям в українській політології» (ст. 82-149), «IV. Консервативний напрям» (ст. 150-225), «V. Національно-державницький напрям» (ст. 226-299). Модерного етапу згідно з пропонованою періодизацією спеціяльно не розглянено. Автор обмежується поданням тільки найголовніших відомостей щодо нього в заключному резюме. Окремо слід спинитися на головній меті та принципах викладу матеріялу, які дослідник стисло характеризує у «Вступі» (ст. 3-4) та «Післямові» (ст. 316-318). Мету власного циклу праць В. Потульницький вбачає у розгляді «політологічної підвалини» української історії, що поряд із створенням систематичних, узагальнюючих нарисів з історіографії та історіософії дозволить «сформулювати наукове поняття історії України», сприятиме процесові інтеграції національної науки у світову. Відповідно до окресленої мети обрані й принципи викладу. Вони підпорядковані потребам реконструкції загальної картини розвитку української політичної науки. В посібнику розглядаються основні школи, концепції та ідеї, методологічні основи, етапи і напрями української політичної науки. Тобто науковий процес відтворюється в термінах, методологічна функція яких полягає у реконструкції безперервности та структури розвитку. Велику увагу автор приділяє й таким характеристикам національної політології як багатовимірність та поліцентричність, підкреслюючи ролю соціокультурної взаємодії народів та її значення для розвитку української політичної науки. За сучасного стану суспільно-політичних дисциплін, враховуючі тип праці, використаний дослідником методологічний підхід виступає як достатньо обгрунтований та конструктивний, хоча й орієнтований на високий рівень загальної ідентифікації історії науки. Провідним критерієм згідно з яким автор виводить генезу української політології із сукупности інших суспільних наук, є застосування наукових методів і здобутків східньо та західньоєвропейської думки до аналізи державознавчих проблем. Зрозуміло, що за таких принципів висвітлення і викладу означена структурна нерівномірність «Нарисів» зумовлена значною мірою саме предметом дослідження, в данному випадку історією розвитку української політичної науки (у вузькому розумінні), та відповідним ступенем її розробки щодо різних етапів. Якщо розглядати посібник за ієрархією проблем, порушених у праці, слід вказати, що вона містить не тільки проблеми генези, еволюції політологічних знань в Україні, загальних тенденцій їх розвитку, які здебільша підпорядковані провідній проблематиці, а й проблеми впливу наукового, соціокультурного середовища, умов діяльности вчених. Зокрема висвітлюється історія дослідницьких осередків еміграції у міжвоєнній Європі, тобто доволі повно подається реконструкція внутрішньої структури

окремих етапів. В якості додатка в «Нарисах» вміщено перелік «серійних видань» Українського Наукового Інституту в Берліні (УНІ-Б) в 1930-39 рр. (ст. 79-81). В посібнику подано також огляд основних чинників, що спричинилися до формування світогляду українських вчених, головних складників їх концепцій, хоча ці проблеми докладніше розглянуті в іншій праці — «Теорія української політології». Чільне місце приділено з'ясуванню ролі окремих дослідників в історії національної науки. Так, наприклад, автор пропонує вважати першим українським політологом Миколу Костомарова (ст. 9). Однак, найбільше запитань викликає останній — шостий розділ праці, в якому дослідник відходить від принципів загальної реконструкції процесу наукового розвитку і концентрує увагу на кількох проблемах, які порушені переважно в студіях: Б. Крупницького, І. Лисяка-Рудницького та інших вчених. Чим зумовлен такий перехід від охарактеризованої вище системи викладу? «Повоєнною ідеологізацією» науки, еклектизмом методологічних та теоретичних засад досліджень, які відзначає автор, чи дискретністю наукового процесу? Так чи інакше, зазначені особливості розвитку, які зумовили зміну характеру викладу за даного методологічного підходу, заслуговують на першочергову увагу і потребують з'ясування та конкретизації в наступних студіях. Нарешті треба відзначити солідну джерельну основу «Нарисів» та використання дослідником багатьох джерел і матеріялів, неприступних для більшости українських науковців. Таким чином, до найважливіших здобутків «Нарисів» слід віднести: 1) чітке окреслення предмету української політології та 2) вдалу реконструкцію загальної картини наукового розвитку.

Підводячи підсумок загального позитивного балянсу «Нарисів», зазначимо, що українське студенство отримало необхідний для навчального процесу посібник з історії національної політології.

Олексій Ясь
Інститут Історії України НАНУкраїни

М. Ю. Брайчевський, *Скарби знайдені й незнайдені. Малюнки автора.* Київ, Наукова Думка, 1992, 85 стор.

Популярна публікація, де літературний жанр виступає побіч науково-інформативних матеріялів з домени археологічних розкопок. У першому розділі «Скарби химерні і химери скарбів» автор переповідає з народнього фолкльору й белетристичних творів фантастично-пригодницької тематики анекдоти з життя аматорів-скарбошукачів, які вічно шукають і... нічого не знаходять. Таке скарбошукацтво являється душевною слабістю аматора-скарбошукача, який витрачує час, енергію, а навіть і гроші на того роду непоплатний «спорт», що часто осмішує скарбошукача. В черговому розділі «І все ж таки вони існують» автор зупиняється на розповіді про деякі щасливі успіхи на шляху находок підземних скарбів, які можна поділяти на різні категорії: прикраси й предмети особистого убору людини, зброю, кінське спорядження і побутові предмети, а зокрема монети, що вказують

на живі торговельні відносини між населенням території України та з другої сторони римським Заходом. Автор присвячує відносно досить багато уваги нахідкам скарбів з римськими монетами, наголошуючи таким чином значення економічних, а з тим і культурних зв'язків української території зі Заходом, а також для науки на полі нумізматики. Не можна промовчати знахідок малоазійського походження. На особливу увагу заслуговують нахідки візантійського й іранського (сасанідського) походження. Окрему увагу присвячено часам раннього середньовіччя і княжої доби. При тому автор каже, що назагал усі нахідки є випадковими, а майже ніколи не базуються на різних напівфантастичних оповіданнях, переказах, втаємничених інформаторах, сільських бабусях і дідусях, які переповідають те, що їм колись переповідали, звичайно в «строгій таємниці», старші. Усі такі відомості автор зводить до фолклькору й народньої фантастики. В розділі «Хто їх закопував» говориться, що скарби звичайно закопувано в умовах ворожої небезпеки, щоб вони не попали в руки ворога. Так було в добі монголо-татарської навали й пізніше. Траплялося, що людина закопувала свій скарб у землю на перехования, бо тоді банків не було. Траплялися і інші причини. Автор подає різні приміри, як то колись переховувано дорогоцінні предмети чи гроші (монети). Досить багато з того, що автор подає, є загально знане, але такі пригадки в контексті даної тематики цікаві й корисні головно для ширшого читача.

Заторкуючи питання процесу нагромаджування скарбів, автор покликується залюбки на Маркса, а також на Енгельса стосовно розвитку міжплемінного обміну та суспільного поділу праці в наслідок відокремлення землеробських племен від скотарських або в галузі ремесла (стор. 50. 51, 56, 62). Думаємо, що не треба робити зі згаданих клясиків марксизму індійських священних коров. В одних справах вони могли мати більше чи менше рації, а в других могли помилятися і...таки помилялися.

В рецензованій нами праці трапляються прояви соціологізования теми «скарбошукацтва». У зв'язку з тим, що в другій половині І тисячоліття нашої ери завершувався процес формования февдальної системи суспільства в парі з виникненням Київської держави, автор каже, що февдальний спосіб виробництва базувався на жорстокому визиску залежного від февдалів-землевласників селянського стану, в наслідок чого все суспільне багатство того часу нагромадилося в руках тих же февдалів (стор. 65). А основна маса нагромадженого багатства находилася якраз у формі зібраних скарбів, знаходжених згодом щасливими шукачами або археологами. З часом та переходом на капіталістичний лад міняється судьба скарбів, бо, замість закопувати їх в землі, або хоронити в секретних місцях, людина уміщувала їх до банків або лихварських контор, за що одержувала добрі відсотки. Зі слів шановного автора так і просочується обережно негативне наставлення до такого «жорстокого визиску» та до пізніших «буржуазних відносин» капіталістичної системи. А це є закономірні етапи розвитку людського колективу від первісного ладу через часи февдалізму до доби капіталізму на соціо-економічному шляху походу людини в мандрівку століть. З позицій софістикованого прагматизму й історіософічних критерій оцінки такі закономірні етапи розвитку, характерні специфікою кавзальних факторів і випливаючих з того наслідків, є самозрозумілі. Інтерпретація патологізмів

історичного процесу є дуже широкого діяпазону, не виключаючи місцями релятивізму в оцінці.

Останній розділ «Звідки йдуть леґенди й апокрифи» говорить сам за себе в аспекті тематики, заторкненої автором. Люди ховали своє майно в різних обставинах, рятуючи його від ворожих рук. Вони трактували ховання майна як буденну справу без пов'язування з чимсь надприродним: сатаною, Купалом чи потойбічним світом. Висловлений погляд автора — це загально відомі речі, виеманциповані з нетрів народнього фолкльору, які навряд чи треба доказувати навіть ширшому кругові читацької публіки.

Автори пригодницької літератури про скарбошукацтво старалися прикрасити тему про «закляті» скарби серпанком таємничо-фантастичних переказів, щоб догодити літературному смакові романтично настроєного читача. Саме незнання, де захований скарб, породжує атмосферу таємничости, чи надприродности серед непросвічених і забобонних людей. Але з другої сторони, згідно з історичним досвідом, кожна леґенда на відміну від міту, криє в собі якісь зеренця правди, тобто має реальну підставу. Як примір автор подає історію відкриття Шліманом Трої й Мікен, а також ті відкриття американським археологом в Центральній Америці, які давніше існували у сфері леґенд. Зокрема автор пригадує, що в наслідок археологічних дослідів виявлено матеріяльні залишки городища, збудованого леґендарним Києм на грані VI-VII ст. Так отже літописна леґенда в своїй основі правдива. Народна пам'ять утривалює в людській свідомості факти найдення скарбів, що викликує переконання про можливість находження скарбів і в інших місцях, сповитих леґендарною таємничістю чи жанром белетристичної фантастики. Основою скарбошукацьких мотивів автор вважає притаманне людині зацікавлення власним минулим, історією свого народу, чи навіть вужчого місця свого походження (повіту, села). Зокрема загально знаним об'єктом археологічних досліджень є могили — пам'ятки історичного минулого українського народу, окрилені численними переказами з героїчної доби та символікою судьби України, зображеної в поетичній творчості Шевченка. Знайдені скарби, як вияв матеріяльної, а посередньо й духової культури давноминулих поколінь являються джерельними даними при відшифровуванні шляхів і стежок в дуже складному лабіринті історичного процесу.

Цікава публікація, характерна белетристичними місцями, написана «легким пером» з літературним хистом, заслуговує не лише на увагу ширших кругів читацької публіки та аматорів археології та історії, але й фахового дослідника з огляду на фактологічний матеріял і деякі фахові поради автора — досвідченого дослідника з домени археології і історії.

ОЛЕКСАНДЕР ДОМБРОВСЬКИЙ
Українське Історичне Товариство

О. С. Рубльов, Ю. А. Черченко, *Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20-50-ті роки XX ст.)*, Київ: Наукова думка, 1994, 350 стор.

Серед інших етнічних земель західноукраїнський регіон посідає виняткове місце в національній історії, зумовлене особливостями розвитку культурного та інтелектуального середовища, впливом національно-державницьких традицій, зрештою особливою історичною долею, яка на століття відокремила місцеве населення від Наддніпрянської України, що потрапила під гніт Російської імперії, а пізніше — радянської тоталітарної системи. Знайомство західних українців з «владою пролетаріяту» розпочалося у 20-ті роки через культурні та наукові зв'язки з УСРР, а сумнозвісного 1939, після приєднання регіону до СРСР, воно вже набуло майже канонічних для сталінізму «взаємовідносин». Історія західноукраїнської інтеліґенції, зокрема її взаємини з радянською владою за доби сталінізму й стала предметом наукового дослідження, результати якого репрезентовані в цій книзі.

Як справедливо зазначають автори, можливість повноцінного дослідження історії інтелігенції в тоталітарну добу з'явилася тільки протягом кількох останніх років, коли були скасовані цензурні обмеження на друковану продукцію та відкрилися спецфонди архівів. Головні міркування, якими дослідники керувалися в цій праці, доволі повно викладені в наступній цитаті:

> «Поділяючи думку, що на сучасному етапі розвитку вітчизняної історіографії новітньої історії України першорядне значення має, насамперед, навіть не розвиток теорії (так званої «історіософії»), а звичайне буденне накопичення фактів, автори прагнули розглянути життєвий і творчий шлях не лише осіб, так би мовити, «першого ряду» (до чого традиційно тяжіє історіографія), але й «рядових» інтелігентів, уродженців західноукраїнських земель, без з'ясування якого неможливе об'єктивне відтворення складної і суперечливої картини взаємодії Західної і Східної України в 1920-х — на початку 1950-х років», (стор. 12).

Автори монографії Олександер Рубльов і Юрій Черченко, відомі із численних публікацій присвячених добі сталінізму на західноукраїнських землях. Чотири розділи праці: «I. Участь західноукраїнської інтелігенції у здійсненні політики українізації в УСРР (1923 р. — початок 1930-х років)», «II. Наукові та культурні зв'язки інтелігенції УСРР та Західної України у 20-30-х роках», «III. «Похід на галичан та масові репресії щодо української інтелігенції у 30-х роках», «IV. Ставлення громадськости Західної України до утвердження тоталітаризму в УСРР (кінець 20-х — 30-ті роки)», — написані О. Рубльовим; два заключні: «V. Політика нової влади щодо західноукраїнської інтелігенції після возз'єднання (вересень 1939 р. — червень 1941 р.)» і «VI. Сталінщина і західноукраїнська інтелігенція (40-ві — початок 50-х років)», — Ю. Черченком. З проблемно-тематичного погляду в книжці розглядається вельми широкий спектр проблем, пов'язаних з історією західноукраїнської інтелігенції: повернення в Радянську Україну, співробітництво з радянською владою, участь в процесі «коренізації», наукові та культурні зв'язки, ідеологічні впливи, соціяльно-психологічне сприйняття сталінського режиму, особливості національної са-

мосвідомости та вже традиційна за останні роки проблема долі інтелігенції у 30-50-ті роки. Дана колективна монографія авторів серед низки інших праць відзначається насиченою джерельною базою. В праці широко використані недоступні раніше для істориків архівні матеріяли, зокрема архіви Служби безпеки України (СБУ). Залучено також епістолярну спадщину, спогади, мемуари визначних науковців, партійних керівників, діячів культури, освіти, зрештою звичайних сучасників тоталітарного режиму. В процесі висвітлення канви історичних подій у монографії враховано й фактичний матеріял та дослідницькі підходи, подані в студіях ряду закордонних українознавців Джона Армстронга, Ярослава Білінського, Богдана Кравченка, Джеймса Мейса, Олега Геруса та ін. В дослідженні послідовно розглянено основні етапи радянської політики щодо західноукраїнської інтелігенції, її склад та чисельність впродовж різних періодів, ролю та функції в державному будівництві і народному господарстві. Значну увагу приділено й висвітленню життєвого шляху та долі окремих осіб з перспективи названої проблематики. Джерельну вартість праці підвищує ряд документальних додатків, складених із матеріялів архівів СБУ, зокрема «Заява письменника Я. О. Галана прокурору УРСР з проханням переглянути справу його дружини Г. І. Галан (Геник)», «Лист дирекції Інституту суспільних наук Львівської філії АН УРСР N 424-а від 24 серпня 1956 р. до ЦК Компартії України та прокуратури УРСР з проханням з'ясувати долю та дати оцінку діяльности відомого діяча галицької соціял-демократії С. Г. Вітика, який був репресований у 1930-х роках в УСРР» та ряд інших. Принагідно відзначити, що наведені додатки виконують також ілюстративну функцію, подаючи під різними кутами зору портрет тогочасних історичних реалій. Разом з тим, незважаючи на значну кількість документального матеріялу, викладеного логічно і послідовно, монографія написана гарною літературною мовою, що робить її приступною широкому загалові читачів, які мають добру нагоду отримати відносно повне уявлення як про ряд визначних особистостей, діяльність і доля яких і досі залишається маловідомою для сучасників, так й про загальні контури цієї трагічної епохи. Цілком обгрунтованими та закономірними виступають й висновки авторів дослідження, які пояснюють використання механізму перманентних репресій, морального цькування в якості провідного засобу політики «совєтизації» щодо західноукраїнського населення для його інтегрування в тоталітарну систему.

Зважаючи як на відносний брак наукової та науково-популярної літератури з означеної проблематики, нерівномірність розпрацювання дослідницьких проблем з історії тоталітарної доби в Україні, так і на значну наукову цінність монографії та вмістичних матеріялів, вказане видання певною мірою компенсує існуючий брак подібної літератури і добре прислужиться численним дослідникам української історії.

Марина Дмитрієнко
Інститут Історії України НАНУкраїни

Ротач П. *Іван Котляревський у листуванні.* Опішне, В-во «Українське народознавство», 1994. 336 с. З ілюстр. (Серія: Полтавська родина, вип. 1).

Навряд, щоб переважна більшість спеціялістів-науковців та викладачів історії української літератури першої половини XIX ст. знала про те, що нарешті є видруковані всі листи І. П. Котляревського та листи до нього, які збереглися в архівах, а тим більше щоб вони мали це видання в себе в бібліотеці. Така жорстока дійсність нинішнього часу сівачів доброго, розумного і вічного: мусять його засівати старим зерном з випадковими домішками нового.

Підготував це видання Петро Петрович Ротач — поет, історик літератури, публіцист, бібліограф, культуролог, людина з широким діяпазоном захоплень, глибокою ерудицією. Його цілком справедливо можна назвати народнім академіком, оскільки він не має ніяких державних звань, нагород, але все своє життя він віддав Україні, її минулому, нинішньому, і майбутньому. Справа в тому, що цього року Петрові Петровичеві виповнилося 70 років від дня народження.

Нелегкі це були роки. В тридцятих — родину розкуркулила влада, в сорокових — «остарбайтер», а опісля — моральний терор і нагляд, перепони в одержанні вищої освіти, відповідної роботи. Але на єдине, що щастило в цій державі-республіці, — то на добрих людей. Вони-то й друкували, підтримували морально, давали надію, спонукували до творчої праці. Завдяки цьому було здійснено понад п'ятсот публікацій в періодиці, збірниках. Хоча більшість з них — це «районки» (вище рідко пропускали), але це глибокі за змістом, виконані на високому творчому рівні, побудовані на маловідомих джерелах матеріяли. Найчастіше слово Петра Петровича йшло до сільського вчителя, хлібороба, які завжди з любов'ю читали його слово.

Книгу «Іван Котляревський у листуванні» було підготовлено ще в 1973 році, а з'явилася вона друком лише в 1994 р., чому також не можна не подивуватися. І допоміг, як говорить сам П. П. Ротач, видати цю книжку сам автор: Котляревський — його ювілей — у минулому році виповнилося 225 років від дня народження поета. Лише в Полтаві відбулося вшанування земляка громадськістю та Інститутом літератури НАНУ ім. Т. Г. Шевченка: присвячена була цій даті наукова конференція (відбулася також у Полтаві). Проте, як на нас, то цього тепер замало. Основну ролю у тому, що ця книжка так гарно видана, відіграв Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, і його видавничий центр. Саме таке поєднання: талановитий автор — П. П. Ротач — і цілком сприятливі умови й породило ідею, щоб при Полтавському обласному управлінні культури започаткували серію «Полтавська родина», першою книжкою якої і стало «Листування...».

Листи попереджує ґрунтовна передмова П. П. Ротача «Епістолярія першого класика». Вперше так широко і детально аналізується історія цього питання.

Далі йде розділ «Листи Івана Котляревського до різних осіб і установ». Серед адресатів: Я. І. Лобанов-Ростовський, А. А. Трощинський, М. Г. Рєпнін, Ф. М. Глінка, М. І. Гнідич, Д. М. Бантиш-Каменський, І. І. Срез-

невський, О. Г. Стеблін-Камінський та різні установи Полтави — всього 28 одиниць. Тут же поміщено огляд П. Пущинського «Служебове листування І. П. Котляревського», у якому подано фрагменти листів поета з «архіву колишніх Полтавських 'богоугодных заведений'».

За ними подаються «Листи до Івана Котляревського» — їх 41. Серед адресатів ті, кому писав сам Котляревський та ще кілька осіб.

У розділі «Іван Котляревський у листах сучасників» подано фрагменти з 17 листів, у яких ідеться про поета.

Слід також відзначити сумлінність, і любов автора, з якими укладено збірник, як і в однаковій мірі відповідність науковим принципам підготови даних матеріялів: текст, його наукова оцінка, примітки, коментарі, покажчики. І як тут не скажеш: наука повинна розвиватися за будь-яких обставин і влад, от чи тільки при всякій владі може розвиватися наука повноцінно?

Іван Забіяка
Київ

S. Frederick Starr, Editor. *The Legacy of History in Russia and the New States of Eurasia.* Vol. I, *The International Politics of Eurasia.* Karen Derwisha and Bruce Parrot, General Editors, Armonk, NY and London: M. E. Sharpe, 1994. 313 pp.

This is the first of a projected ten-volume series of the Russian Littoral Project (jointly sponsored by the University of Maryland at College Park and the Paul H. Nitze School of International Advanced Studies of the Johns Hopkins University), meant to promote a better understanding of the interaction between the internal affairs and the manifest foreign policy of the diverse independent states of Eurasia. The series is based on papers presented at various international conferences held between 1993 and 1995 at different locations. Each volume is edited by a recognizable authority and focuses on a specific area of interest, such as national identity and ethnicity, religion, foreign policy, state building and the military, economics, and so on. Fittingly, this introductory volume tackles the very crucial matter of history — history remembered, history recovered, and history perceived — and its role in shaping the intra-states dynamics in Eurasia. In the current post-Soviet/post-colonial moment, history and historical consciousness are an important currency for national legitimization and a blueprint for policy both for the former colonizer and the colonized. In a sense, the struggle between the once impregnable imperial center and the "near abroad" peripheries continues, even gathers greater momentum in the light of the ethnic conflicts and the geo-political uncertainties faced by all. This volume comprises of a cogent Introduction by the editor on the legacy of history as a consciousness molder and of eleven studies divided into 3 regional sections: Russia, the West (Ukraine and the Baltic), and the South (several Central Asian states and Armenia). The tone of the collection is set off by Edward L. Keenan's timely "revisionist" article, "On Certain Mythical Beliefs and Russian Behaviors." Keenan, in a stunning exercise of historical logic, effectively demolishes various persistent myths, particularly the Muscovite claim on the "Kievan inheritance." According to Keenan, Russia's "one and indivisible" conception of history was a modern phenomenon. It originated as a component of the "Holy

Russia" ideology of the clerical order. The secularization of this purely religious postulate came much later, when Muscovy became a de facto empire with the effective seizure of Ukraine and made it a de jure foundation for the Petrine state. Conversely, in an equally revisionist albeit in a far less compelling fashion, Alfred J. Rieber ("Struggle Over the Borderlands") actually seeks to deny Russia's imperial messianism by arguing that the conquest of the borderlands was not carried out by ethnic Russians alone and that Russian imperialism lacked "popular base"- as if other empires had not ever depended on native collaborationism and as if public opinion proved serious concern for tsarist or Soviet policymakers.

Of particular interest are the three studies dealing with Ukraine. In "History as a Battleground: Russian-Ukrainian Relations and Historical Consciousness in Contemporary Ukraine," Zenon E. Kohut assaults directly the state-school of Russian historiography founded by Karamzin, Pogodin, Solov'ev and Kliuchevskii back in the 19th century and still upheld by such disparate Russian recidivists as Academician Dimitrii Likhachev, Aleksandr Solzhenitsyn, and former Vice-President Aleksandr Rutskoi. Kohut demonstrates why, despite Mykhailo Hrushevsky's corrective historical scheme, the unitary mythology persists both in Russia and beyond, and way the Ukrainian national historical consciousness still remains tentative despite four years of national independence. In another perceptive essay, "Historical Debates and Territorial Claims: Cossack Mythology in Russian-Ukrainian Border Disputes," Serhii M. Plokhy discusses the myths and the counter myths of Cossackdom, their relation to historical and current borders, and the recovery of historical and national consciousness. He underscores the irony behind the revival of the Cossack mythology in Western Ukraine, a region where Cossacks had practically no historical impact, as a powerful anti-Soviet ideology and its subsequent dissemination into the Dnipr reaches, the original Cossack historical space. Finally, Yaroslav Bilinsky, in "Basic Factors in the Foreign Policy of Ukraine: The Impact of the Soviet Experience," comments on yet another ironic yet significant development: while Stalinist terror (notably the famine of 1933) has proven a powerful factor in the national consciousness of contemporary Ukraine, it was also Stalin's imperialism that unified for the first time all historical regions of Ukraine into a unitary geo-political entity. It was precisely the presence of Galicia and its nationally conscious population that played a key role (especially through the bold initiatives of *Rukh*) in the formulation of a modern sovereign state in 1991.

Most of the included essays are thematically connected and lucidly presented. As it is always true of all anthologies, the present volume contains various gaps and shortcomings: nothing is said, for example about Belarus (where historical memory seems strangely absent) or Georgia. Although far from being definitive, the totality of the various essays nevertheless prove refreshingly thought-provoking, logical and compelling in its myth-demolishing task. In the end, the volume proves extremely valuable in shedding light on the peculiar psyches, tensions, and dynamics which characterize both internal and external agendas of the formerly "fraternal" republics. The editors and the publisher of this initial volume and the subsequent series should be commended for a most timely effort.

Alexander Sydorenko
Arkansas State University.

Омелян Пріцак, «Мій шлях історика», Вісник Академії Наук України, (Київ), ч. 3, 1992, стор. 52-65.

Звичайно рецензується публікації книжкового формату, але трапляється, що стаття з огляду на своє особливе значення вимагає рецензійного пера. Якраз туди належить автобіографічний нарис Омеляна Пріцака, попереджений редакційним Вступом про автора з компліментарними нотками, які не надаються на сторінки публікації, фірмованої Академією Наук. Фраза - «О. Пріцак сьогодні є одним з найвидатніших учених — гуманітаріїв світу» мабуть не зовсім продумана. Ом. Пріцак (знаємо його від 1936 року, ми перебували в тому ж самому науковому середовищі — НТШ, І. Крип'якевич, Т. Коструба й інші) був дуже пильний студент, працював над собою, вчитувався майже фанатично в літературу предмету та присвячував особливу увагу вивченню східніх мов. Таким чином він опанував широкий діяпазон знання в домені східніх мов та історичних наук, студіюючи в невідрадних умовинах бідного студента. Перебуваючи згодом на Заході, він збагатив своє знання і науковий досвід. Таким шляхом він став ученим поважного формату. Але як інші представники наукового світу, так і він не є вільний від недоліків, а то й поважних помилок. Ахіллевою п'ятою наукової діяльности Ом. Пріцака є головно те, що він дотепер не спромігся на видання належно опрацьованої історичної синтези як останнього слова на сучасному етапі розвитку історичних наук. У нього своєрідне роздвоєння між історією й мовознавством. Замість позитивного викладу він виказує тенденції до жонглювання часто гіпотетичними даними з домени етнотопоніміки й географічної ономастики на тлі скомплікованої проблематики мовознавства. Замість уточнювання явищ, подій і фактів історичного процесу мовознавчими даними, він нераз ще більше комплікує невияснені проблеми. Ом. Пріцак знавець головно історії Евразії —від пустині Ґобі (азійська vagina nationum) до приуральської полоси — та світу ісляму. Тут може він щось сказати в науковому світі. В інших ділянках, крім історії України, він повинен бути обережним, хоча й в ділянці історії України не з усіма його поглядами можна погоджуватися. Його неонорманізм у концепції початків Київської Руси не видержує наукової критики, що ствердили представники неукраїнського й українського наукового світу.

Як очевидець можу говорити лише про ранній період (львівський), тобто про початкові кроки Ом. Пріцака як молодого адепта нашої історичної науки. Свою розповідь про згаданий період він ограничив до трьох осіб — крім себе ще І. Крип'якевича й Т. Коструби, кількох інших згадав маргінально, що в цілому має куций, егоцентричний характер. Навіть автобіографічний нарис повинен охоплювати ширший діяпазон фактологічних і персональних даних, що малоб більшу вартість для майбутнього дослідника. Спасибі авторові, що принайменше не промовчав такої світлої постаті, як сл. п. історик Теофіль Коструба, мій і його старший колега-приятель-учитель. Існує погляд, що промовчування невигідних для автора місць в історії (а це ж історія нашого наукового життя у Львові 30-тих років!) асоціюється з поняттям своєрідного насвітлення історії, практикованого часто представниками російсько-совєтської псевдонауки.

Тепер, як бачимо, дехто з нас наслідує тих, яких ми в діяспорі критикували. Цей факт залишаємо оцінці безстороннього читача.

Характеристика проф. Адама Шельонговського не зовсім вірна. Він (знавець доби французької революції, частий бувалець Парижу) «славився» не як «терор» студентів, а радше зі своїх еротичних історій, про що гудів цілий університет. Вважати Дмитра Донцова лише демагогом — це таки непродумана фраза, радше спрощування понять. Називати М. Грушевського «улюбленим автором» (стор. 55) після того, як Пріцак образив його світлу пам'ять закиненням йому участь у винищуванні нашої еліти, — звучить фальшиво, по фарисейськи. Вже минуло кількадесять років від часу нанесеної М. Грушевському безмірної моральної кривди зі сторони Ом. Пріцака, який до сьогодні не відкликав тієї ганебної образи. На початку автор заявляє авторитетно, що він репрезентант документальної школи історіографії (стор. 52), вриваючись у давно відкриті двері. Документалізм походить ще з доби Антоновича-Грушевського як вислід археологічно-епіграфічних та археографічних відкрить і надбань другої половини XIX ст. в парі з розвитком допоміжних дисциплін історії. Сьогодні крім самозрозумілого документалізму ставиться більші вимоги до сучасного дослідника, а саме витончений прагматичний підхід до мультиперспективних феноменів історичного процесу при мікроаналізі джерельних даних та при узгляденні дослідних критерій психоісторії в контексті всесвітньої історії з узгляденням аналогій і диференціяцій соціо-економічного, психо-культурного й політичного характеру на тлі антропогеографічних і геополітичних умовин людського життя індивідуального й колективного маштабу.

З його слів виходить, що він, маючи 9 років, поступив на навчання до гімназії, тобто пішов до народньої школи на п'ятому році життя. Це дійсно феноменальне. З вище наведеним пов'язується повідомлення автора, що він «дуже рано навчився читати й писати (біля 3 і 1/2 років» (стор. 54). Чи вище подане повідомлення належить до літературного додатку його автобіографічного нарису, — залишаємо оцінці читача.

Дещо, заторкнене в нашій рецензії, можна б простити авторові, якби не одно «але», яке спровокувало нас до написання цих рядків. На стор. 54 стоїть чорним по білому:

> «Коли я тепер, з перспективи часу, споминаю польський період мого життя, я не жалію. По перше, я боровся за право бути українцем. Це не приходило легко, але воно мене гартувало. По друге, я від свого польського оточення навчився двох цінних прикмет, які так бракують нам, українцям: почуття людської гідності і почуття української національної гідності».

Як бачимо, Пріцак генералізує поняття. Це закид у сторону цілого народу, а не лише інтелектуальної й громадсько-політичної еліти, яка, до речі, не завжди стояла й стоїть на позиціях гідности того ж народу. Коли прим. Пріцак зневажив М. Грушевського, майже всі мовчали й...благоденствували. Одинокий голова УІТ, історик Любомир Винар разом з кількома найближчими співробітниками станув в обороні світлого імени титана української національної історіографії. Подібно потрактовано «модерний» підхід до шевченкознавства декого з «освічених» літературознавців.

Люди за спиною обурювалися, ремствували й...більш нічого. Пріцак нераз ображував українську громаду, трактуючи її як джерело фінансів і рівночасно ігноруючи громадську опінію. Не маючи від нікого мандату, Ом. Пріцак осмішився як дон-кіхотський організатор «українського легіону» проти арабів, щоби українською кровю заплатити за якісь українські «гріхи» й тим скомпромітував українство. Насувається акутне питання у світлі вище сказаного, чи Омелян Пріцак має моральне право ставати на котурни людської й національної гідности та повчати інших провокативними закидами та взірцями другого народу, некращого від нашого? За всі його згадані тут і незгадані прояви діяльности він являється persona grata в українському світі. Приходиться повторити приповідку, що між українцями тяжко є скомпромітуватися. Але того роду явища колідують з принципами академічної гідности, наукової поваги й загально прийнятого стандарту як національних, так і вселюдських духових вартостей.

Олександер Домбровський
Українська Вільна Академія Наук у США

ЮВІЛЕЇ І ЮВІЛЯРІ

100-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ДОЦ. ЛЕВА БИКОВСЬКОГО (1895-1992)

В Україні гідно вшанували пам'ять видатного організатора українського наукового життя, провідного бібліолога й дослідника української книжкової культури, одного із найближчих співробітників "Українського Історика" і члена-основника Українського Історичного Товариства.

30 травня 1995 р. в Національній Парляментській Бібліотеці України відбулися наукові читання з нагоди 100-ліття видатного науковця. Конференцію відкрив Анатоль Корнієнко, а з доповідями про життя і творчу спадщину Лева Биковського виступили: д-р Федір Погребенник, проф. Нінель Королевич, д-р Олександер Коновець, канд. філол. наук Сергій Білокінь, канд. істор. наук Галина Ковальчук, наукові співробітники бібліотеки Наталія Казакова і Валентина Коваленко. На конференції виступив проф. Микола Кікець, племінник Марії Биковської. На ювілейній конференції влаштовано було виставку праць вченого і видання, присвячені його діяльності і творчості. Дружина науковця, Марія Кікець-Биковська, допомогла зорганізувати цю виставку.

В міжнародній науковій конференції, зорганізованої Центральною Науковою Бібліотекою ім. В. І. Вернадського, що була присвячена «Бібліотечно-бібліографічним клясифікаціям», одна сесія була присвячена відзначенню 100-ліття з дня народження Лева Биковського (сесія відбулася 13 жовтня 1995 р.). Доповіді виголосили акад. П. Т. Тронько, канд. філос. наук П. В. Голобуцький, канд. істор. наук Т. І. Ківшар, канд. істор. наук Б. В. Грановський, канд. істор. наук Н. М. Ольховик, наук. співроб. Н. В. Казакова, Н. Г. Солонська. Доповіді охоплювали різні аспекти життя і творчости Лева Биковського.

У короткому часі має вийти з друку з рамені Українського Історичного Товариства і Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ у Львові, фундаментальна бібліографічна праця Л. Биковського «У службах української книжці".

Також з ініціятиви Н. Казакової, головного бібліотекаря Національної Парляментської Бібліотеки України, запроєктовано обширне дослідження книгознавчої, бібліотекознавчої, мемуаристичної й іншої творчости Лева Биковського, як також його багатогранної діяльности. На керівника проєкту запрошено проф. Любомира Винара, голову УІТ, а виконавцем проєкту є бібліограф і дослідник творчости науковця — Наталя Казакова. В майбутньому запляновано зорганізувати експозицію про його життєвий і творчий шлях в Звенигородському краєзнавчому музеї, надати ім'я Левка

Биковського одній з бібліотек Черкащини і зорганізувати в 1996 році спільно з Черкаською науковою бібліотекою наукову конференцію, присвячену вченому. Президія УІТ повністю піддержує ці проєкти і, в міру можливого, допоможе в їхній реалізації.

Л. В.

ЮВІЛЕЙ МИХАЙЛА БРАЙЧЕВСЬКОГО

16 вересня 1994 року в Конференційній залі Музею історії Києва вперше відбулося вшанування ювілею видатного українського вченого зі світовим ім'ям — історика, археолога, професора, доктора історичних наук, голови Київського осередку Українського історичного товариства, співредактора журналу «Український історик» Михайла Брайчевського.

Вчені інститутів Національної академії наук України, викладачі вузів, працівники музеїв, представники міністерств і культурних товариств, краєзнавці, мистецтвознавці, письменники, редактори періодичних і наукових видань, друзі і всі, які шанували талант вченого, молодь вперше в житті ювіляра щиросердечно і заслужено вітали його з 70-ти річчям від дня народження та 50-ти річчям наукової і громадської діяльности.

Наукові інтереси ювіляра сягають найдавніших часів зародження та становлення тисячолітньої державности та культури українського народу, зокрема доби Київської середньовічної держави, а також пізніших козацьких часів. Сфера наукових інтересів і працелюбність професора вражає. Він розробив власну концепцію української історії, яку втілює у свої численні праці. Перу Брайчевського належить понад 500 наукових праць.* Патріотичним подвигом їх автора слід вважати й те, що в десятиріччя переслідування української науки і заборони української мови монографії дослідника вперше побачили світ українською мовою і лише дві з них пізніше були перекладені російською мовою.

Давній Київ для Брайчевського — це ціла історія України, її культури, ілюстрованої живими пам'ятками двотисячної історії нашої столиці.

Вагомим є також внесок Брайчевського і в ділянку інших гуманітарних наук — мистецтвознавства, літературознавства, мовознавства, архітектури.

Брайчевський — дослідник надзвичайно широкого діапазону. Йому притаманний комплексний підхід до вивчення історії, філософське осмислення подій і явищ минулого. Варто згадати, що у 1960 р. він взяв участь у конкурсі, оголошеному московським «Соцэкгизом» на кращий підручник з історії філософії і його рукопис був відзначений журі.

У поневоленій совєтській Україні національна історична наука мала тільки кількох справжніх істориків, які принципово стояли на позиціях наукової історіографії, служили істині і непохитно відстоювали свої переконання, власні погляди, були несхильні до тимчасових коньюнктур. Таким чином вони у важкі часи переслідувань українських вчених-дослідників

* Наукові праці ювілята обговорює Ярослав Ісаєвич у його статті про М. Брайчевського, *Український Історик*, чч. 120-123, 1994, стор. 189-200.

обороняли національну честь, створювали власну концепцію, виходячи з фактів, здобутків своїх попередників, і об'єктивно інтерпретували їх, згідно з власним розумінням історичного процесу.

Будучи невтомним дослідником, Брайчевський завжди шукав нових, оригінальних шляхів у дослідженні передісторичної і середньовічної історії України, і його не стандартні підходи доводили до несподіваних висновків, які відкривали нові обрії у, здавалось би вже утверджених в науці авторитетами, історичних подіях і явищах.

Як справжній вчений патріот рідної землі д-р Брайчевський належить до того невеликого грона української інтелігенції, яка вже півстоліття уособлює непоборимий дух нації, громадської відданости своєму народові, не зраджує історичної істини, рідного краю, його культури. Тому до нього завжди горнулась молодь і старше покоління, патріотично настроєна інтелігенція всієї України, представники діяспори, бо він був і залишається справжнім просвітником свого народу. Його ім'я відоме в усіх куточках України і далеко поза її межами.

М. Брайчевський врятував честь національної історичної науки і тоді, коли у 1966 р. написав блискучий нарис «Приєднання чи возз'єднання», в якому критично і аргументовано проаналізував офіційний документ «Тези до 300-річчя возз'єднання України з Росією 1654-1954 рр., схвалені ЦК КПСС». Цей офіційний партійний «документ» мав за мету узаконнити колоніяльний статус України і денаціоналізацію українського народу.

Після написання цієї праці і того, як Брайчевський підписав 1968 р. колективний лист української інтелігенції на захист перших жертв брежнєвських репресій, вченого звільнили з Інституту історії, а 1972 р. і з Інституту археології, де він тимчасово працював. Він десять років був безробітним, йому забороняли друкуватись і згадувати його ім'я. Таким чином вчений-патріот став жертвою поліційних репресій. Але він продовжував невтомно працювати, зокрема вів усну пропаганду історичних знань про рідну старовину серед молоді, творчих колективів, приїжджих. Адже історик ще з початку 60-их років був тісно зв'язаний з творчою молоддю Києва і України, зокрема «Клюбу творчої молоді» (1962-1965 рр.). Він відвідував не санкціоновані зверху літературні вечори, був активним учасником лекторію з історії козацтва і України, який у 1966-1967 рр. проводили разом з ним ще й три його друзі з Інституту історії. Цей лекторій збирав до 1000 слухачів, які сходились у неділю не тільки з Києва, а й далеко з-поза його меж.

Чимало уваги і енергії Брайчевський присвятив пропаганді Шевченкових ідей, будучи одним із ініціяторів виїздного лекторію по Кобзаревому краю 1964 р., і за два роки після цього демонстративно 22 травня разом зі своїми друзями поставив посуд з тюльпанами до підніжжя пам'ятника Тарасові Шевченкові у Києві, за що його розпинали на Вченій раді та партійних зборах, хоч вчений безпартійний. Брайчевський не тільки товаришував із дисидентами, шістдесятниками, але й матеріяльно допомагав щомісяця репресованим та їхнім родинам.

Брайчевський був чи не першим послідовним борцем, який все життя публічно, в пресі, на конференціях, на лекціях, під час численних екскурсій виступав на захист історичних пам'яток України, що їх понад три століття

по-варварськи руйнували, нищили, палили московські і більшовицькі невігласи і на спаленому попелі готували ґрунт для власного засіву. Хто знає, якою була б доля історичних пам'яток Подолу або ж Кам'янця-Подільського, якби не авторитетний голос корінного киянина, патріота своєї столиці Михайла Брайчевського, який десятиріччями змагався з високими партійними урядовцями («чиновниками»). Щоб врятувати святині Старого Києва, він навіть мусів промовчати офіційне святкування 1500-річчя Києва, хоч сам постійно і скрізь наголошував, що нашій столиці понад 2000 років.

Тепер коли перед українцями повстало колосальне завдання розбудувати свою незалежну Українську державу, вчений пропагує не тільки історичне знання про її історію, але й розробляє проблему її дальшого зміцнення. Брайчевський був одним із засновників Руху і на його установчому з'їзді 1989 р. виголосив співдоповідь про українську соборну державу, обґрунтувавши шлях не виходу з СРСР, а його ліквідацію, застерігав від будь-якої форми нового об'єднання, яке мало б ознаки імперської держави.

Партійно-кагебістським імперським органам була добре відома позиція вченого, і тому 1960 р. наукові «чиновники» зірвали захист його докторської дисертації. Захистив він її аж за тридцять років — 1989 р. Попри все це ім'я Брайчевського як вченого і громадянина України було широко відоме громадськості, і молодь пишалася його мужністю, створила йому заслужений авторитет. Але старі академічні сили продовжували свою ганебну справу і 1993 р. не допустили його «на олімп» Національної академії наук, тобто не обрали видатного вченого навіть членом-кореспондентом.

За все своє життя Брайчевський не займав жодних офіційних посад, не сидів на «чиновницькому» кріслі, був безпартійним... Таким чином, будучи від Бога різнобічно обдарованою людиною, він забезпечив собі свободу творчости. Брайчевський також залишив слід і в поезії і в образотворчому мистецтві. Нещодавно вийшла збірка віршів поетів-археологів, на сторінках якої вміщено й поезії ювіляра.

Важлива є праця Брайчевського і в ділянці теорії і практики детективу. Цей напрямок його творчости увінчався унікальною і великою за обсягом працею. Йдеться про продовження незавершеного детективного роману Чарлза Діккенса «Таємниця Едвіна Друда». На жаль, ця оригінальна і прецікава праця і досі залишається в рукописі.

1993 року історики столиці обрали Брайчевського головою Київського осередку Українського історичного товариства, яке очолює професор Любомир Винар. Він є співредактором журналу «Український Історик».

Ювілейну дату одного із найвидатніших академічних діячів, провідного археолога й історика, науковці, друзі, колеги й учні відзначили появою наукового збірника, виданого на його честь, віддаючи йому таким чином данину поваги, подяки і шани.

Іван Дзира
Київ

Вітаємо Ювілята д-ра Олексу Вінтоняка з 80-літтям!

Управа Українського Історичного Товариства сердечно вітає історика доцента д-ра Олексу Вінтоняка, довголітнього представника «Українського Історика» на Європу, члена першої Управи УІТ, члена Управи Осередку УІТ в Мюнхені й правдивого ентузіяста «Українського Історика» і Українського Історичного Товариства.

Д-р О. Вінтоняк є видатним будівничим української культури. Він є засновником і директором Видавництва «Дніпрова Хвиля», що протягом свого існування видало понад 60 книжок з різних ділянок українознавства.

Як історик д-р О. Вінтоняк досліджує добу гетьмана Івана Мазепи, а зокрема реляції чужинецьких подорожників в Україні в XVIII стол. Щойно появилася з рамені Інституту української археографії — Львівське Відділення, студія Ювілята «Україна в описах західньоевропейських подорожників другої половини XVIII століття», про яку пише відомий історик д-р Ярослав Дашкевич, що вона викличе безперечний інтерес у фахівців і в широкого кола читачів, які цікавляться історією України. Він також досліджував українську історіографію (праці про В. Крупницького, Б. Кентржинського, О. Оглоблина й інших).

Життя не було легким для Ювілята. Він народився 20 січня 1915 р. у селі Ступкові, пов. Коломия. Закінчив польську гімназію у Станиславові в 1937 р., а в наступних двох роках студіював у греко-католицькій семінарії в Станиславові. Від вересня 1941 року до травня 1945 був в'язнем в концентраційному таборі Аушвіц, — гестапо заарештувало його за підпільну діяльність. Пережив Ювілят всі страхіття «млинів смерти» (до речі з того періоду д-р О. Вінтоняк написав декілька цінних спогадів). Опісля студіює в УВУ (1946-1950), де здобув докторський ступінь, а в 1988 році габілітувався і є доцентом УВУ. Ювілят є також видатним членом різних професійних і освітніх установ.

Треба підкреслити, що Ювілят був одним із перших будівничих «Українського Історика» і УІТ.

З нагоди 80-ліття нашого достойного і дорогого члена — сердечно вітаємо Ювілята і бажаємо дальших успіхів у науково-академічній ділянці і снаги для дальшої праці. Многая літа!

За Управу УІТ

О. Домбровський — Науковий секретар

Л. Винар — Голова

КОНФЕРЕНЦІЇ З НАГОДИ 30-ЛІТТЯ УІТ

ЛЬВІВ

Наукова Сесія НАНУкраїни

3 квітня 1995 р. у Львові в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича Національної Академії Наук України відбулася наукова сесія, присвячена 30-літтю існування Українського Історичного Товариства.

Сесію підготували, спільно з Інститутом українознавства НАН України, Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Інститут історичних досліджень при

Львівському університеті ім. І. Франка.

Наукову сесію відкрив академік Я. Ісаєвич, директор Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, який підчеркнув, що за 30 років діяльности (1965-1995) Українське Історичне Товариство розгорнуло широку наукову працю в західній діяспорі, а тепер в Україні.

Ювілейну доповідь «Українському Історичному Товариству — 30 років» виголосив проф. Любомир Винар. Він детально зупинився на умовах і причинах виникнення УІТ, організації його праці і налагодженню видання журналу «Український Історик», біля джерел якого стояли О. Оглоблин, М. Антонович, Е. Пастернак, Ол. Домбровський, І. Каменецький, Н. Полонська-Василенко й інші науковці.

Із 1990 р. УІТ започаткувало новий етап діяльности, коли українські історики в Україні і діяспорі приступили до співпраці, щоб спільно розбудовувати українську наукову історіографію. Наприкінці виступу Л. Винар висловив побажання, щоб сучасна історична наука в Україні змогла позбутися старих стереотипів і нормально розвиватись.

На сесії виголошено 5 наукових доповідей. У трьох із них висвітлювались окремі періоди історії України на сторінках головного видання УІТ — «Українського Історика».

З доповіддю «Середньовічна історія України» на сторінках «Українського Історика» виступив молодий дослідник Мирон Капраль, аналізуючи статті з двох тем: хрещення України-Руси та висвітлення життя і діяльности гетьмана Івана Мазепи; також він зробив огляд історіографічних публікацій про видатних мідієвістів України М. Грушевського, Дм. Багалія, Ол. Оглоблина.

Про «Нову історію України в освітленні 'Українського історика' доповідав Костянтин Бондаренко. Канд. іст. наук Я. Малик розглянув питання «Історія української революції 1917-20 рр. в 'Українському Історику'. Тема історії українських національно-визвольних змагань була пріоритетною в контексті публікацій; висвітлювались питання формування української армії, внутрішня та зовнішня політика урядів у період Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, окремі проблеми історії ЗУНР, та інші.

Канд. філос. наук Василь Горинь виступив із доповіддю «Грушевськіяна Любомира Винара». Доповідач відзначив, що головна заслуга у започаткуванні цієї рубрики в «Українському Історику» належить Л. Винарові. Майже 30 років ця рубрика продовжується з номеру в номер журналу, де найчастіше із своїми ґрунтовними дослідженнями про М. Грушевського виступає Л. Винар. Будучи істориком широкого діяпазону, дослідником української історіографії, козаччини, історії культури, він виявив себе якнайкраще у дослідженні життєвого шляху, різнобічної діяльности та наукової спадщини М. Грушевського. Доповідач виділив окремі напрями «грушевськіяни» Л. Винара (бібліографія, біографічна група матеріялів, праці про життєвий і творчий шлях; статті, книжки про конкретні проблеми грушевськознавства; синтетичні праці останніх років, ін.).

До активного обговорення спонукала присутніх доповідь канд. іст. наук Я. Грицака «Перспективи української історичної науки на Заході: погляд з України». Доповідач розглянув переваги і недоліки існування історичних інституцій на Заході і в Україні, визначив важливі завдання, які

сьогодні стоять перед цими інституціями, мають відбутися в окремому круглому столі III Конгресу Міжнародної асоціації україністів (Харків, 1996 р.).

Було прийнято ухвалу наукової сесії, яку подаємо далі.

Із заключним словом виступив доктор історичних наук, керівник Львівського відділення Інституту української археології та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України д-р Я. Дашкевич.

Надія Бортняк
(Львів)

Ухвала Львівської Наукової Сесії

За 30 років своєї діяльности (1965-1995) Українське Історичне Товариство розгорнуло широку наукову працю в західній українській діяспорі, поширивши її згодом (з 1991 р.) на Україну. УІТ перетворилося в головне міжнародне об'єднання українських істориків та дослідників допоміжних історичних наук. Одночасно необхідно з признанням відзначити 32-річчя органу УІТ — журналу «Український Історик», заснований теперішнім головою Товариства проф. Любомиром Винарем, завдяки заходам якого було видано також цілий ряд наукових монографій українською та англійською мовами, опубліковано перший «Атлас історії України».

Наукова сесія вітає Товариство, яке протягом довгих років представляло об'єктивно українську історичну науку на міжнародних та інших фахових форумах і бажає йому дальших тривалих досягнень на науковій ниві як в діяспорі, так і в Україні. Наукова конференція вважає бажаним:

1. Продовжувати видання важливого органу української історичної науки «Українського Історика» та активніше поширювати його в Україні.

2. Переводити періодично наукові конференції УІТ разом з науковими установами в Україні.

3. Реалізувати співпрацю з історичними установами в Україні у спільному виданні періодичного збірника «Михайло Грушевський», в опрацюванні «Нарисів сучасної української історіографії», в підготові «Біографічного словника українських істориків», а також у публікації історичних монографій та збірок джерельних матеріялів.

4. Перевести у жовтні ц.р. у Києві наукову конференцію, присвячену 30-річчю Українського Історичного Товариства.

Наукова сесія відзначає великий вклад в українську історичну науку президента УІТ проф. Любомира Винара та бажає йому дальших наукових і науково-організаційних досягнень.

3 квітня 1995 року

Привіт

червень 1995 р.
No 117

Голові
Українського Історичного Товариства
Проф. д-рові Любомирові Винарові

Від імені Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, що об'єднує близько 30 наукових

і науково-допоміжних співробітників, прошу Вас прийняти найсердечніші побажання з нагоди 30-річчя Товариства й передати їх усім присутнім на ювілейному зібранні.

У роки чорної реакції та винищування національної науки в окупованій чужинцями Україні, коли було заборонене слово правдивої української історії, Українське Історичне Товариство гордо понесло прапор незалежної історичної науки в діяспорі. Українське Історичне Товариство об'єднало в своїх рядах кращих представників української історичної науки різних поколінь, а публікований Товариством у складних обставинах журнал «Український Історик» став свідченням значних досягнень української вільної історичної думки. Заслуги Українського Історичного Товариства перед українською наукою великі. УІТ та його друкований науковий орган гідно представляли досягнення українських вчених також на міжнародному форумі. Це є запорукою дальшої праці УІТ, яке успішно поширює свою діяльність також у врешті незалежній Україні.

Бажаю Товариству — та Вам, Пане Голово — дальших наукових та організаційних досягнень.

Доктор історичних наук Ярослав Дашкевич,
керівник Львівського Відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського Національної академії наук України,
член Українського Історичного Товариства.

МЮНХЕН

Наукова конференція УІТ в УВУ

У неділю, 2 квітня 1995 року у приміщенні Українського Вільного Університету в Мюнхені відбулася наукова конференція з нагоди 30-ліття Українського Історичного Товариства.

Конференцію відкрив і нею провадив проф. Теодор Цюцюра, кол. ректор УВУ, який наголосив важливість діяльности УІТ. Д-р Б. Кузь прочитав обширний привіт від проф. Л. Винара, голови УІТ, який наголосив близьку співпрацю між УІТ і УВУ — всі видатні історики і археологи УВУ були в Ініціятивній Групі УІТ (1964 рік). Конференцію привітав також від Асоціяції україністів у Німеччині проф. д-р Богдан Осадчук. У першій доповіді проф. Ярослава Калакури н.т. «Вклад УІТ і УІ в розвиток національної історіографічної школи» з'ясовано важливість науково-організаційної і видавничої діяльности УІТ, зокрема довголітню появу «Українського Історика», що довгі роки був справжнім репрезентантом української наукової історіографії і протиставився фальсифікаціям української історії в СССР і на Заході. Проф. Калакура завідує катедрою історіографії і джерелознавства в Київському університеті (його доповідь відчитала д-р Христина Мацюк-Фрай). Наступну доповідь виголосив проф. Теодор Мацьків н.т. «1649 рік в тогочасній німецькій публіцистиці», в якій джерельно насвітлив цей переломовий рік Б. Хмельницького в тогочасній німецькій пресі. до-

повідь виголосив доц. д-р Дмитро Злепко, н.т. «Окреслення національних ідей за журналом *Націоналіст*». По доповідях відбулася дискусія, а конференцію закрив проф. Т. Мацьків, голова Мюнхенського осередку УІТ. Треба згадати, що це вже була з черги 10-а наукова конференція УІТ-УВУ, що їх організував проф. Т. Мацьків.

Вечером відбулися Загальні Збори Осередку УІТ, якими провадив проф. Т. Цюцюра, а секретарював д-р Б. Кузь. Після звітів, вибрано нову управу Осередку, яку очолив д-р Д. Злепко, д-р Богдан Кузь став секретарем скарбником, д-р Олекса Вінтоняк — вільним членом Управи. Проф. Т. Мацьків очолив Контрольну Комісію, до якої також увійшли проф. Т. Цюцюра і д-р Христина Мацюк-Фрай.

Треба згадати, що першим головою Осередку УІТ в Мюнхені була проф. Наталія Полонська-Василенко. Осередок УІТ в Німеччині провадить поважну наукову працю, співпрацює з УВУ, німецькими університетами і науковими установами.

Т. М.

Привіт

25 березня 1995 р.

Хвальна Президія Наукової Конференції
з нагоди 30-ліття Українського Історичного
Товариства в Мюнхені.

Вельмишановні і Дорогі Пані і Панове!

Прошу прийняти від Президії УІТ і від мене особисто якнайкращі побажання успіхів у Вашій Конференції. До речі, ця перша ювілейна конференція УІТ має вийняткове значення, якщо йдеться про історію Товариства і УВУ. Треба з приємністю пригадати, що з самого початку усі провідні історики-професори УВУ включилися в розбудову УІТ. Хоча б згадати професорів Олександра Оглоблина, Наталію Полонську-Василенко, археологів Петра Курінного і Михайла Міллера, а також географа Володимира Кубійовича. Також ректори УВУ були членами УІТ — проф. Юрій Бойко, проф. Володимир Янів, проф. Богдан Цюцюра і проф. Роман Дражньовський. Проф. Т.Мацьків, голова Відділу УІТ, багато разів організовував наукові конференції у співпраці з УВУ з українськими і неукраїнськими професорами й істориками. Не забуваймо, що д-р О. Вінтоняк був і дальше є Головою Представництва «Українського Історика» і вложив багато труду і енергії в розбудову нашого журналу, який тепер є вийнятково популярним в Україні. Багато інших членів і меценатів з Європи причинилося до розбудови УІ-УІТ, і тут в першу чергу треба згадати нашого члена-мецената архиєп. Івана Бучка. Отже ректори і професори УВУ повністю розуміли вагу УІТ і «Українського Історика» в розбудові української історіографії і національної культури. Інакше не могло бути — тут ішлося і йдеться про утвердження правдивої історичної метрики української нації, про впровадження в світову історіографію об'єктивної наукової схеми українського історичного процесу.

Сьогодні — головний Осередок УІТ в Україні очолює провідний історик і археолог проф. д-р Михайло Брайчевський з Києва, який є також співредактором «Українського Історика». У Львові нашим представником

є видатний історик д-р Ярослав Дашкевич, а в Україні є біля 60 членів УІТ. Все це свідчить про актуальність дальшої дії Товариства в Україні і діяспорі.

Тепер бажаю зложити спеціяльну подяку проф. Т. Мацькові за його працю і тривалий вклад в розбудову УІТ. Рівночасно дякую достойним ректорам проф. Юрієві Бойкові і проф. Богданові Цюцюрі, які у різні періоди допомагали УІТ, а ректорові Р. Дражньовському, членові УІТ, в допомозі організації нашої ювілейної конференції, яку влаштовує Академічний Комітет для відзначення 30-ліття УІТ. Вірю, що наша клітина в Німеччині поповнить ся новими членами. Лише спільною співпрацею між дослідниками-істориками і науковими установами зможемо сповнити свої завдання перед світовою історіографією і українською нацією.

І тут всілякі дрібні непорозуміння повинні відійти на дальше місце. Лише люди з самолюбними мотивами і амбіціонери, які ставлять свої особисті справи вище загальних, не розуміють ваги конструктивної співпраці і ролі УІТ в сучасному відродженні української наукової історіографії в Україні. І тут пригадуються слова нашого першого голови, а заразом професора УВУ і одного із найвидатніших наших істориків, Олександра Петровича Оглоблина, який твердив, що правдиві науковці завжди знайдуть спільний шлях творчої праці в ім'я розвитку української історичної науки. Деякі дослідники — завжди займалися дрібними інтригами і не розуміли головного завдання істориків і української історіографії. Він радив не звертати уваги на тих людей і дальше проводити свою працю. Гадаю, що проф. О. Оглоблин, найстарший і найвидатніший історик-професор УВУ — мав повністю рацію. І сьогодні УІТ змагає до консолідації українських наукових сил, зокрема істориків, в Україні і діяспорі. УІТ є сьогодні головним історичним товариством і як таке заслуговує на нашу підтримку і допомогу. 30 років діяльности — це довгий час, якщо йдеться про розбудову «Українського Історика», видання першого атласу історії України, численних монографій і довідкових видань в українській і англійській мовах.

Також хочу Вас поінформувати, що УІТ співпрацює з українськими Університетами в Києві, Львові, Ужгороді, Дніпропетровську й інших містах, як також з різними інститутами Національної Академії Наук України і НТШ у Львові. Спільно плянуємо різні монографічні видання.

Зокреме йдеться про видання «Українського Історика» в Україні (перший випуск саме появився у Києві) і реалізацію інших важливих наукових проектів. Отже ще раз прошу прийняти якнайщирішу подяку за Ваш вклад в розбудову УІТ і «Українського Історика». Президія УІТ вірить що наш Осередок у Німеччині дальше розгорне свою діяльність і буде тісно співпрацювати з німецькими науковими установами, а УВУ — наш університет, потребує допомоги від нас усіх. Вклад УІТ в діяльність УВУваговитий і віримо, що проф. Т. Мацьків і інші члени УІТ дальше допоможуть в праці УВУ й інших академічних установ. При тій нагоді вітаю пана Ректора Р. Дражньовського, члена УІТ, і дякуємо йому за співпрацю.

Прошу прийняти побажання якнайкращих успіхів у Вашій науковій діяльності, у Вашій праці в Українському Історичному Товаристві.

Остаюся з правдивою пошаною

Ваш *Любомир Винар*
Президент УІТ

ВАРШАВА

Відзначення 30-ліття УІТ у Варшавському університеті

З ініціятиви Катедри україністики при Варшавському університеті, що її очолює проф. д-р Стефан Козак, дня 13 квітня у Варшаві відбулося урочисте відзначення ювілею Українського Історичного Товариства. В четвер, 13.IV. у викладовій залі Варшавського університету, проф. С. Козак, який заразом є головою НТШ у Польщі і Асоціяції україністів у Польщі, відкрив зустріч-конференцію і представив проф. Любомира Винара, голову УІТ, як одного з видатних організаторів українського наукового життя в Україні і діяспорі, провідного українського історика і одного з найвидатніших знавців доби М. Грушевського, засновника нової дисципліни грушевськознавства. Д-р Любомир Винар говорив на тему «30-ліття діяльність УІТ і сучасні завдання української історіографії». Він подав короткий огляд діяльности УІТ і його організаторів, як також з'ясував головні завдання Товариства. Окрему увагу він звернув на видання «Українського Історика» — міжнародного українського історичного журналу і видавничу діяльність УІТ. Проф. Винар одночасно заторкнув питання кризового стану української історичної науки в Україні і діяспорі (брак відповідних кадрів істориків, нездорова конкуренція між науковими установами в Україні і діяспорі, що негативно відбивається на науковій діяльності, брак координації праці). Він ствердив, що УІТ завжди змагало до потрібної координації діяльности істориків і потрібної співпраці між дослідниками. Доповідач також звернув увагу, що тепер бачимо досить дивне явище, що багато дослідників береться писати загальні історичні нариси України, без відповідної підготови, що негативно відбивається на сучасному стані української історіографії. Проф. Винар звернув увагу на теперішні тенденції фальсифікації різних періодів української історії на Заході, в Росії і інших країнах і наголосив потребу впровадження наукової схеми історії України (доповненої і поширеної схеми М. Грушевського) в сучасну історіографію, як також зупинився над важливими виданнями з різних історичних ділянок. Після доповіді відбулася дискусія, в якій взяли участь професори і студенти університету. Опісля д-р Василь Назарук провів інтерв'ю з головою УІТ, що було передане українською радієвою програмою у Варшаві. Професори С. Козак і Л. Винар обговорили співпрацю між Катедрою україністики, НТШ у Польщі і іншими установами з УІТ. Вони також спільно відвідали д-р Генрика Голлендера, директора Варшавської університетської бібліотеки і заразом кол. студента проф. Винара, і обговорили з ним розбудову україніки в бібліотеці Варшавського університету. Цей проєкт був прийнятий ентузіястично, і УІТ погодилося допомогти в розбудові колекції україністики. Діяльність УІТ, завдяки ініціятиві проф. С. Козака, була гідно і тривало відзначена у Варшаві, де перший раз відбулася сесія, присвячена 30-літтю Історичного Товариства.

Н. В. (Варшава)

НЬЮ-ЙОРК

Ювілейна конференція УІТ в Нью-Йорку

У неділю, 4-го червня 1995 року у приміщенні Української Вільної Академії Наук відбулася ювілейна наукова конференція присвячена 30-літтю Українського Історичного Товариства (1965-1995). Конференцію-зорганізував Академічний Комітет для відзначення 30-ліття УІТ при співпраці УВАН у США і УІТ.

Конференцію відкрив проф. Любомир Винар, голова УІТ і голова Історичної Секції УВАН, який наголосив важливість діяльности УІТ в діяспорі і Україні. Також відчитано ювілейні привіти від різних наукових установ в Україні і наукових та професійних установ в Америці і Канаді.

Першу сесію відкрив і нею проводив д-р Василь Омельченко, діючий президент УВАН у США, який виголосив коротке слово про УІТ і привіт від УВАН. На цій сесії прочитано такі доповіді: *д-р Любомир Винар* «Тридцятиліття Українського Історичного Товариства: 1965-1995», *консул Евген Корнійчук* «Державотворчі процеси в сучасній Україні: вибрані питання», *д-р Марко Антонович* — «Державні первні України від Хмельниччини до початку XIX стол.». Другою сесією проводила *д-р Тамара Булат,* генеральний секретар УВАН у США. На цій сесії відчитано такі доповіді: *д-р Олександер Домбровський* — «Українська Вільна Академія Наук у США і УІТ: висліди співпраці», *д-р Стефан Козак* — «Народотворчий аспект козацького героїчного епосу» (доповідь відчитала мгр. Світляна Чолган) і канд. істор. наук *Ігор Гирич* — «Внесок УІТ і 'Українського Історика 'в грушевськознавство». З уваги на ювілейний характер конференції не було дискусії, лиш запити, що відносилися до поодиноких доповідей. Треба відмітити, що в конференції взяли участь численні гості, а також ген. консул Ілля Олійник, який очолює консулят України в Нью Йорку.

Конференцію закрив д-р Василь Омельченко, який також зачитав резолюції відносно діяльности УІТ, які учасники прийняли через аклямацію. Після закриття відбулася зустріч з громадою. Учасники мали нагоду запізнатися з виданнями УІТ, що були на виставці улаштованої панями мгр. Галиною Єфремов і Оксаною Мяковською-Радиш. Присутні також складали пожертви на Видавничий Фонд УІТ-УІ, який створено для науково-видавничих проектів Товариства. У заключенні можна ствердити, що ця ювілейна конференція була вийнятково вдала. Учасниками були також студенти і молоді науковці.

О. Д. (Нью-Йорк)

Ухвала Нью-Йоркської наукової конференції

1. Зібрані на науковій конференції в Нью-Йорку щиро вітають Українське Історичне Товариство та його Управу з 30-літнім Ювілеєм успішної праці та бажають дальших творчих успіхів у розвитку української історичної науки.

2. Пропонують в другій половині 1995 р. відбути наукову конференцію присвячену 30-літтю УІТ у Києві, а також в інших містах України і в головніших скупченнях української діяспори.

3. Продовжувати видавати головний історичний журнал «Український Історик» та забезпечити його поширення в Україні і діяспорі.

4. Влаштовувати наукові конференції Українського Історичного Товариства спільно з науковими установами в діяспорі та Україні.

5. Разом з науковими установами України підготовити до друку такі видання: періодичний збірник «Михайло Грушевський», «Нариси сучасної української історіографії», «Біографічний словник українських істориків» та підготовляти збірники історичних джерел.

6. Сприяти впровадженню в науку схеми Михайла Грушевського як науково-обгрунтованої схеми української історії. Підготовляти підручники для вищої і середньої школи, опрацьовані на основі схеми М. Грушевського.

7. Зібрані на конференції вважають своїм обов'язком відзначити великий вклад в українську історичну науку голови Українського Історичного Товариства, основоположника і головного редактора журналу «Український Історик» — проф. Любомира Винара. Учасники конференції бажають йому дальших наукових і науково-організаційних досягнень та висловлюють глибоке признання за його діяльність.

8. Сприяти виданню недрукованих і перевиданню друкованих праць св.п. проф. Олександра Оглоблина, найвидатнішого історика України середини XX стол., першого голови і Почесного голови Українського Історичного Товариства, президента і почесного президента Української Вільної Академії Наук у США, почесного члена НТШ і найстаршого професора і почесного доктора Українського Вільного Університету в Мюнхені.

9. Підшукати людей-меценатів спроможних зложити пожертву на розбудову ж. «Український Історик», його поширення в Україні і діяспорі. Передплачувати журнал для амбасад і консульств України та для бібліотек в країнах Заходу і в Україні.

4 червня 1995 р.

УРБАНА-ШАМПАЙН

Наукова сесія УІТ в Іллінойському Університеті

Дня 28 червня 1995 року відбулася в Іллінойському університеті (Урбана Шампейн), у рямках 14-ої річної українознавчої конференції, окрема сесія присвячена 30-літтю Українського Історичного Товариства. На сесії виголошено такі доповіді: *Любомир Винар* (Кентський університет) голова Товариства — «На службі Кліо: Тридцятилітня діяльність УІТ», *Теодор Мацьків* (Акронський університет) — «1649 рік в сучасній англійській пресі», *Олександер Сидоренко* (Арканзаський держ. унів.) — «Проблема реконструкції Східньо-европейської історії з наголосом на історію України», *Юрій Шаповал* (Національна Академія Наук України) — головний коментатор доповідей. У доповідях і дискусії представлено багатовимірну діяльність УІТ в діяспорі і Україні. Також обговорено численні видання Товариства. Проф. О. Сидоренко подав свою концепцію історіографічної реконструкції історії України в контексті світової історичної науки, наголошуючи новий підхід

до інтерпретації важливих подій і явищ в українській і східньо-європейській історії. Проф. Т. Мацьків подав аналізу сучасної англійської преси, в якій з'ясовано переломовий 1649 рік в розвитку козацької революції Богдана Хмельницького і встановлення Козацько-гетьманської держави. Політолог і історик д-р Юрій Шаповал видвигнув цілий ряд проблем і рекомендацій у зв'язку з діяльністю УІТ в Україні і діяспорі. Зокрема звернено увагу на опрацьовання необхідної «Енциклопедії історії України», нової академічної історії України (індивідуальна або збірна праця), виданням монографій присвяченим різним періодам історії України. В дискусії також обговорено важливе питання періодизації і термінології української історії. В дискусії взяли участь Володимир Сергійчук, Богдан Рубчак, Тамара Булат, Олександер Сидоренко, Любомир Винар, Т. Мацьків й інші. Важливо підкреслити, що в цій сесії брали участь представники різних генерацій українських дослідників. Проф. Дмитрові Штогринові, директорові Української наукової програми при Іллінойському університеті, належиться щира подяка за співпрацю в організації ювілейної сесії УІТ.

О. С.

КИЇВ

Міжнародна Конференція присвячена 30-літтю УІТ

10-11 жовтня 1995 року в будинку Київського Університету ім. Тараса Шевченка відбулася Міжнародна наукова конференція присвячена 30-річчю Українського Історичного Товариства. Конференцію організували: Київський університет (Інститут українознавства), Інститут археографії та джерелознавства ім. Михайла Грушевського, Національної Академії Наук України і Київський Осередок Українського Історичного Товариства. До Оргкомітету конференції входили: д-р Михайло Брайчевський (голова Київського Осередку УІТ і професор Києво-Могилянської Академії), д-р Володимир Сергійчук, д-р Михайло Конончук, Валентина Піскун — професори Київського університету (Інститут українознавства) і канд. істор. наук Ігор Гирич від Інституту Археографії НАНУ (він також гол ред. часопису «Старожитності»). Господарями конференції були проф. Михайло Конончук (заст. директора Інституту українознавства) і д-р Володимир Сергійчук (відповідальний за запрошення доповідачів і гостей-учасників конференції).

Протягом дводенної конференції відчитано 30 доповідей істориків і дослідників допоміжних історичних наук з Києва, Львова, Америки, Харкова, Рівного і інших міст і країн. Окремими сесіями проводили М. Брайчевський, Л. Винар, О. Сидоренко, В. Сергійчук і інші.

Голова УІТ Любомир Винар у своїому вступному слові ствердив в Україні кризовий стан української історіографії й інших українознавчих наук (брак відповідної співпраці між науковими установами і університетами, брак плянування, доривочна поява серійних історичних видань, незадовільна підготова студентів до наукової праці, тощо).Проте він вірить, що ця криза у відносно короткому часі пройде. УІТ та часопис «Український Історик» вже включилися в розвиток української наукової історіографії в Україні. Націо-

нальна культура може лише розвиватися на правдивій історичній основі і тому історичні дослідження мають виїмкове значення у державному будівництві України. Також дискутанти вказували на потребу впровадження наукової схеми-моделю історії України з відповідною періодизацією і термінологією. Деякі дослідники намагаються повернути історичні схеми з радянського часу і з цими проявами треба боротися. З доповідачів згадаємо проф. Е. Калакуру, проф. О. Сидоренка, проф. М. Брайчевського, проф. Л. Винара, істориків д-р Л. Яковлеву, Я. Дзири, І. Гирича, Т. Мандебуру, В. Піскун, І. Вербу, д-р В. Сергійчука, В. Цибульського і інших. Деякі доповіді будуть друкуватися в «Українському Історику».

Після конференції відбулося прийняття в Київському університеті для її учасників (організатор д-р М. Кононучук і інші), на якому в дружній атмосфері історики ділилися своїми думками про сучасний стан історіографії, їхні наукові дослідження, спогадами з часів радянської влади і переслідування істориків з Києва. Ця наукова конференція є важливою науковою і громадсько-політичною подією в житті суверенної України. Вона засвідчила життєвість і актуальність тих історико-культурних і наукових традицій, які народилися і кілька десятиріч розвивалися у Києві. Їх спадкоємцем і продовжувачем цілком оправдано вважає себе Українське Історичне Товариство.

Учасники конференції одностайно видвигнули великі творчі й організаційні заслуги Голови УІТ професора Любомира Винара перед справжньою непофальшованою українською історичною наукою, а водночас основника і безперебійного редактора «Українського Історика». Учасники конференції висловили щире побажання, щоб проф. Л. Винар у співпраці з творчою інтелігенцією України спільними силами ще більше збагатив українську науку, що спричинилося б до справжнього відродження української духовости та інтелектуального росту також і молодшої генерації наших істориків. Конференція мала всеукраїнський академічний характер. Тематично охоплювала різні аспекти діяльности Українського Історичного Товариства та його друкованого органу «Українського Історика», що від тепер став найавторитетнішим друкованим органом істориків України.

На останій сесії конференції *голова УІТ Любомир Винар проголосив наступний 1996 рік — міжнародним науковим роком Михайла Грушевського.* В 1996 році відзначаємо 130-ліття з дня народження найвидатнішого українського історика і будівничого Нової України.

Коференція прийняла важливі резолюції.

Резолюції Ювілейної Конференції

Одноголосно прийнято такі резолюції. Ювілейна Конференція рекомендує:

1. Сприяти дальшому розвиткові в Україні нової галузі нашої науки грушевськознавства.

2. В зв'язку із 130-річчям від дня народження найвидатнішого українського історика, яке минає наступного року, оголосити 1996 рік Ювілейним роком Михайла Грушевського.

3. Спорудити в Києві пам'ятник М. Грушевському, а також всіляко сприяти відкриттю у будинку родини історика музею вченого.

4. Сприяти виданню рукописних творів, архівних матеріялів і перевиданню вже опублікованих праць М. Грушевського.

5. В ювілейний рік започаткувати серійне видання «Михайло Грушевський: статті і матеріяли» і запропонувати катедрі історії України зорганізувати читання студентам спецкурсу — грушевськознавство.

6. У другій половині 1996 р. провести у Києві наукову конференцію, присвячену М. Грушевському, залучивши до неї молодих дослідників.

7. Сприяти створенню умов для перенесення видання часопису «Український Історик» на Україну (до Києва і Львова), популяризувати його серед викладачів, вчителів, молоді.

8. Подбати про перевидання книжок, а також публікацію рукописних праць одного з найвидатніших істориків нашого століття, киянина професора Олександра Оглоблина (1899-1992).

9. Виступити із клопотанням про повернення київській середній школі, що на Куренівці збудована коштом батька М. Грушевського, її первинну назву —«Середня школа імени Сергія Грушевського».

10. Заплянувати видання «Термінологічного словника сучасної української історіографії» який охоплював би всю тисячолітню історію України; ввести нову концепцію національної історичної освіти, яка б готувала дійсних фахівців українознавців.

11. Порушити клопотання перед Вченою Радою Київського університету ім. Т. Шевченка про надання професору Любомиру Винару звання почесного професора Київського університету.

Резолюцію прийнято одноголосно.

За Резолюційну комісію конференції:

Ярослав Дзира — голова,

Михайло Конончук, Володимир Сергійчук — члени.

11.X.1995, м. Київ

УЖГОРОД

Наукова сесія УІТ в Ужгородському університеті

Дня 31 жовтня на Історичному факультеті Ужгородського Державного Університету відбулося ювілейне засідання Ужгородського Осередку УІТ з нагоди відзначення 30-ліття Українського Історичного Товариства (1965-1995). На науковій сесії було заслухано доповідь члена Редакційної Колегії «Українського Історика» проф. Олега Мазурка про діяльність УІТ із наголосом на активізацію Ужгородського УІТ, зокрема співпраці Історичного факультету Ужгородського Університету з Українським Історичним Товариством в Америці і ж. «Український Історик». На сесії виступили також з інформативними доповідями доц. Олександер Ситник, який говорив про попередню ді ність Представництва УІТ-УІ в Ужгороді. Доцент Микола Вегеш виступив з пропозиціями відносно організації і переведення конференції УІТ в Ужгороді в 1996 році. Проф. Григорій Павленко у своїх зауважах ствердив до певної міри вузьку тематику наукових досліджень на Історичному факультеті Ужгородського університету, що зводяться пере-

важно до краєзнавчих проблем. Отже перед Осередком УІТ в Ужгороді у співпраці з Історичним факультетом УжДУніверситету постає завдання розширити історіографічні і українознавчі дослідження.

Представництво ж. «Український Історик» в Ужгороді очолює кандидат істор. наук Олександер Ситник, член УІТ і співробітник журналу У.І.

Пожвавлення діяльности ужгородського Осередку УІТ у співпраці з Історичним Факультетом Ужгородського університету вказує на поважні впливи Українського Історичного Товариства в науково-академічному житті в Карпатській Україні.

Олександер Ситник
(Ужгород)

УСТАНОВИ

Осередок УІТ ім. М. Грушевського в Острозі

В Україні під сучасну пору провадять діяльність три осередки праці або представництва Українського Історичного Товариства: у Києві, Львові, Ужгороді і Дніпропетровську. 25 листопада 1995 р. створено Ініціятивну групу Осередку УІТ ім. М. Грушевського в Острозі. Новий осередок УІТ очолює його дійсний член проф. Микола П. Ковальський, видатний український історик і автор численних наукових монографій і статтей. Д-р Микола Ковальський є проректором Острозького Вищого Колегіюма Національного університету в м. Острог. Рівночасно він завідує на вищезгаданому університеті катедрою історії і культурології. При університеті він очолює відділ Української археології і джерелознавства Національної Академії Наук України. Осередок УІТ в Острозі своєю діяльністю охоплює цілу Волинь. При осередку УІТ організується також представництво журналу «Український Історик». Ініціятивна група УІТ в Острозі створилася, як вислід договорення між проф. Любомиром Винарем, головою УІТ і д-ром Миколою Ковальським, який рівночасно є членом Редакційної Колегії ж. «Український Історик».

В 1996 році у зв'язку з проголошеним міжнародним роком М. Грушевського (з нагоди 130-ліття з дня народження найвидатнішого українського історика) УІТ і новостворений Острозький Осередок УІТ у співпраці з острозьким Вищим Колегіюм Національного Університету Києво-Могилянської Академії плянують відбути ювілейну міжнародню наукову конференцію. Рівночасно обговорюється питання спільного видання монографій і історичних довідників і поширення діяльности УІТ в інших містах на Волині. Треба підкреслити, що Українське Історичне Товариство, яке постало в Америці, є одиноким українським науковим товариством, що розгорнуло діяльність в Україні і повністю включилося в розбудову української наукової історіографії. Осередок УІТ в Острозі ім. Грушевського на чолі з проф. Миколою М. Ковальським, заплянував поважну науково-академічну і науково-видавничу діяльність у співпраці з іншими науковими установами. Україн-

ське Історичне Товариство зобов'язалося допомогти в розбудові бібліотеки Острозького Національного університету Києво-Могилянської Академії. Виникнення Осередку УІТ на Волині має велике значення в розбудові українського наукового життя і історичної науки в Україні.

Р. Д.

ЮВІЛЕЙНИЙ РІК МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

УІТ проголосило Міжнародний Рік М. Грушевського

Дня 11-го жовтня ц. р. в Київському Державному Університеті ім. Т. Шевченка, на останній сесії міжнародної історичної конференції, проф. Любомир Винар від УІТ в Америці, Україні, Канаді і Європі проголосив 1996 рік Міжнародним Роком Михайла Грушевського. У 1996 році відзначується 130-ліття з дня народження М. Грушевського, який побіч Тараса Шевченка і Івана Франка, належить до головних будівничих Нової України.

Президент УІТ у своєму короткому слові підкреслив, що це перший раз в історії Київського Університету, в якому студіював історик, проголошується його міжнародний ювілейний рік. У комітеті для вшанування Михайла Грушевського є цілий ряд видатних науковців і творців національної культури з України, Європи, Канади, Америки і Австралії.

УІТ започаткувало грушевськознавство в 1996 році, як нову ділянку українознавчих студій і від того часу систематично видає праці, присвячені М. Грушевському, як також його твори. Треба згадати, що минулого року з рамені НТШ у Львові і УІТ появився збірник наукових праць «Михайло Грушевський», а в 1995 році УІТ у співпраці з Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського у Львові і Інституту історичних досліджень Львівського Університету, видало збірник «Михайло Грушевський і львівська історична школа» (редактори Я. Дашкевич і Я. Грицак).

У ювілейному році М. Грушевського, УІТ у співпраці з іншими науковими установами започатковує видання збірника «Михайло Грушевський: статті і матеріяли», як також плянує інші видання з ділянки грушевськознавства. УІТ також допомагає в організації музею М. Грушевського у Києві. Завдяки діяльности УІТ і інших установ в Україні і діяспорі, грушевськознавство стало на твердий грунт і дальше розвивається, подібно, як дві інші важливі дисципліни —шевченкознавство і франкознавство.

Проситься українські установи і громадян складати добровільні датки на Видавничий Фонд УІТ (М. Грушевського) для здійснення важливих науково-видавничих і організаційних проєктів. Пожертви можна надсилати на адресу: Hrushevsky Fund., Ukrainian Historical Association, P. O. Box 312, Kent, Ohio 44240.

МІЖНАРОДНИЙ АКАДЕМІЧНИЙ КОМІТЕТ ДЛЯ ВШАНУВАННЯ 130-ЛІТТЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО (1866-1996)

У 1996 році вшановується 130-ліття народження Михайла Грушевського, найвидатнішого українського історика й організатора українського наукового життя, провідного будівничого національної культури і першого президента Української Народньої Республіки.

У Києві на міжнародній історичній конференції, 11 жовтня 1995 року, проголошено з рамени Українського Історичного Товариства в Київському державному університеті ім. Т. Шевченка, Міжнародний Рік Михайла Грушевського з нагоди 130-ліття його народження (1866-1996).

Голова УІТ, Любомир Винар в проголошенні вшанування М. Грушевського підкреслив, що це перший раз проголошується міжнародний ювілейний рік одного з найвидатніших українських вчених і будівничого української держави, в Київському університеті ім. Т. Шевченка, в якому Михайло Сергійович закінчив університетські студії.

У зв'язку із проголошенням Міжнароднього ювілейного року М. Грушевського в 1996 році, покликано до життя Міжнародний Академічний Комітет, який у співпраці з науковими установами і університетами в Україні і поза її межами, допоможе в організуванню наукових конференцій, ювілейних зустрічей, виданню відповідних праць з грушевськознавства. Тим самим Комітет причиниться до тривалого і гідного відзначення пам'яті Михайла Грушевського, який побіч Тараса Шевченка і Івана Франка, належить до головних будівничих Нової України.

Крім загального Міжнароднього Комітету, передбачується організацію місцевих ювілейних комітетів (напр. Львівський, Київський, Нью Йоркський, тощо), що будуть співпрацювати, у міру можливости, з Міжнародним Академічним Комітетом. Для скорочення тексту повідомлення, уживаємо такі скорочення: МАКМГ — Міжнародний Академічний Комітет для вшанування 130-ліття з дня народження М. Грушевського; НТШ — Наукове Товариство ім. Т. Шевченка; НАНУ — Національна Академія Наук України; УВАН — Українська Вільна Академія Наук; УІТ — Українське Історичне Товариство; МАУ — Міжнародна Асоціяція Україністів; УВУ — Український Вільний Університет.

До Міжнародного Комітету запрошено таких науковців (подаємо прізвища в поазбучному порядку, зазначуючи їхні афіліяції.

Члени Міжнароднього Академічного Комітету

Антонович, Марко (Монтреаль), президент УВАН у США.

Баран, Олександер о. (Торонто), б. президент УВАН у Канаді, член Президії УІТ у Канаді.

Брайчевський, Михайло (Київ), голова Осередку УІТ в Києві, проф. Національного університету «Києво-Могилянська Академія».

Брюховецький, В'ячеслав (Київ), ректор Університету «Києво-Мигилянська Академія»

Булат, Тамара (Нью-Йорк), генеральний секретар УВАН у США, секретар МАКМГ.

Винар, Любомир (Кент), голова МАКМГ, президент УІТ, голова Історичної Секції УВАН у США.

Гайда, Любомир (Кембрідж), заст. директора Українського Наукового Інституту Гарвардського Університету.

Гирич, Ігор (Київ), Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, НАНУкраїни. Редактор ж. «Старожитності».

Гордієв, Ігор (Австралія), голова Осередку НТШ в Сіднею.

Гунчак, Тарас (Нью Йорк), директор Українського науково-дослідного і документаційного Центру, ред. ж. «Сучасність».

Грицак, Ярослав (Львів), директор Інституту історії досліджень, Львівський державний університет ім. І. Франка.

Гумецька, Ася (Анн Арбор), президент Американської асоціації українських студій.

Герус, Олег (Вінніпег), голова Історичної Секції УВАН у Канаді.

Дашкевич, Ярослав (Львів), керівник Львівського відділу Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, НАНУ, голова Історичної секції НТШ у Львові.

Домбровський, Олександер (Нью-Йорк), науковий секретар УІТ, голова Секції Античної історії України, УВАН у США.

Дубровіна, Л. (Київ), директор Інституту рукопису ЦНБ НАНУ.

Жуковський, Аркадій (Париж), голова НТШ в Європі, редактор «Енциклопеді Українознавства».

Злепко, Дмитро (Мюнхен), голова Осередку УІТ в Німеччині, доцент УВУ.

Ісаєвич, Ярослав (Львів), президент МАУ, директор Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича, НАНУ.

Ісаїв, Всеволод (Торонто), професор і директор Програми дослідження етичности, імміграції і плюралізму при Торонтському університеті, проф. УВУ.

Каменецький, Ігор (Мт. Плезент), президент Українсько-американської асоціяції університетських професорів.

Книш, Юрій (Вінніпег), голова Наукової Ради при СКУ.

Ковальський, Микола (Острог), проректор Острозького Вищого Колегіюма, Національний університет «Києво-Могилянська Академія», голова Осередку УІТ ім. М. Грушевського в Острозі.

Когут, Зенон (Едмонтон), директор Канадського Інституту Українських Студій, Альбертійський університет.

Козак, Степан (Варшава), голова НТШ у Польщі, керівник Катедри українознавства Варшавського університету, голова Асоціяції україністів у Польщі.

Кононенко, Петро (Київ), директор Інституту українознавства Київського університету ім. Т. Шевченка.

Крушельницька, Лариса (Львів), директор Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАНУ.

Купчинський, Олег (Львів), редактор "Записок НТШ", науковий секретар НТШ у Львові.

Лабунька, Мирослав (Мюнхен), ректор УВУ.

Мазурок, Олег (Ужгород), Осередок УІТ в Ужгороді, Ужгородський державний університет.

Маркусь, Василь (Чікаго), голова Історично-філософічної Секції НТШ, редактор *«Енциклопедії української діяспори».*

Мацьків, Володимир (Торонто), голова Наукового Товариства ім. Т. Шевченка в Канаді.

Микитович, Роман (Гарран), голова НТШ в Австралії.

Мицик, Юрій (Дніпропетровськ), голова Осередку УІТ ім. М. Грушевського в Дніпропетровську.

Мотика, Володимир (Австралія), голова Фундації українознавчих студій в Австралії.

Омельченко, Василь (Нью-Йорк), діючий президент УВАН у США.

Падох, Ярослав (Нью-Йорк), б. голова Наукової Ради НТШ, б. голова НТШ в Америці, почесний член НТШ.

Павлишин, Марко (Клейнон), голова Асоціяції україністів в Австралії.

Панькова, Світляна (Київ), завідуюча Історико-меморіяльного Музею М. Грушевського в Києві.

Решодько, Леонід (Київ), директор Міжнародного благодійного фонду М. Грушевського.

Ричка, Володимир (Київ), науковий редактор Українського історичного журналу, Інститут Історії України, НАНУкраїни, секретар МАКМГ

Романів, Олег (Львів), голова НТШ у Львові, ген. секретар Світової Ради НТШ.

Рудницький, Леонід (Філядельфія), президент Світової Ради НТШ, голова НТШ в Америці.

Сидоренко, Олександер (Арканзас), секретар МАКМГ, науковий секретар Міжнародного товариства ім. М. Грушевського.

Сисин, Френк (Едмонтон), директор Центру досліджень історії України ім. Петра Яцика, гол. редактор англомовного перекладу *Історії України-Руси* М. Грушевського.

Смолій, Валерій (Київ), директор Інституту історії України, Національна Академія Наук України.

Сохань, Павло (Київ), директор Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАНУ, гол. редактор перевидання *Історії України-Руси* М. Грушевського.

Тарновецький, Михайло (Вінніпег), президент УВАН у Канаді.

Цюцюра, Богдан Т., (Мюнхен), б. ректор Українського Вільного Університету.

Шпорлюк, Роман (Кембрідж), керівник катедри історії ім. М. Грушевського, Гарвардський університет.

Штогрин, Дмитро (Урбана), директор Української науково-дослідчої програми при Іллінойському університеті.

Янішевський, Василь (Торонто), президент Українсько-Канадського Дослідчо-документаційного центру.

Ясінський, Богдан (Вашінгтон, ДС), відповідальний за україніку в Конгресовій Бібліотеці.

Структура Міжнародного Академічного Комітету

Міжнародній Академічний Комітет для вшанування 130-ліття з дня народження М. Грушевського (МАКМГ) складається із: 1) екзекутивного Організаційного комітету (Оргкомітету) у такому складі: голова, співголови, екзекутивні секретарі, 2) з членів загального Комітету. Поточні справи відзначення 130-річчя з дня народження Михайла Грушевського провадить Оргкомітет у співпраці з членами МАКМГ. Комітет співпрацює з іншими ювілейними комітетами, науковими установами і університетами, бібліотеками і іншими організаціями, що підготовляють відзначення ювілею Михайла Грушевського. Наш Комітет постав з ініціятиви Президії УІТ, і матеріяли з діяльности МАКМГ будуть друковані на сторінках ж. «Український Історик» і в українській пресі в діяспорі і Україні. Комітет співпрацює з «Організаційним комітетом з підготовки та відзначення 130-річчя від дня народження М. С. Грушевського», що створився 22 листопада 1995 року у Києві на основі Указу Президента України (Указ ч. 1085/95). Віримо, що два ювілейні комітети, як також інші українські установи гідно відзначать пам'ять найвидатнішого українського історика і першого Президента Української Народньої Республіки в 1918 році.

Склад Організаційного Комітету

Голова: *Любомир Винар* — президент Українського Історичного Товариства, президент Міжнародного Товариства ім. Грушевського, лавреат медалі НТШ ім. М. Грушевського.

Співголова: *Михайло Брайчевський,* голова Осередку Українського Історичного Товариства в Києві, професор Києво-Могилянської Академії.

Співголова: *Аркадій Жуковський,* голова НТШ в Європі, редактор «Енциклопедії Українознавства».

Співголова: *Микола Ковальський,* проректор Острозького Вищого Калегіюма, голова Осередку Українського Історичного Товариства в Острозі.

Співголова: *Степан Козак,* керівник катедри українознавства Варшавського університету, голова НТШ в Польщі.

Співголова: *Олег Романів,* голова Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові, ген. секретар Світової Ради НТШ.

Екзекутивний секретар: *Тамара Булат,* генеральний секретар Української Вільної Академії у США.

Екзекутивний секретар: *Андрій Григорович,* екзекутивний директор Українсько-Канадського Дослідчо-документаційного центру.

Екзекутивний секретар: *Дмитро Злепко,* голова Осередку Українського Історичного Товариства в Німеччині, секретар Філософічного Факультету Українського Вільного Університету в Мюнхені.

Екзекутивний секретар: *Олег Купчинський,* науковий секретар НТШ у Львові.

Екзекутивний секретар: *Володимир Мотика,* голова Фундації українознавчих студій в Австралії.

Екзекутивний секретар: *Світляна Панькова,* завідуюча Історико-меморіяльним Музеєм М. Грушевського в Києві.

Екзекутивний секретар: *Володимир Ричка,* науковий редактор УІЖ, Інститут історії НАНУкраїни.

Екзекутивний секретар: *Олександер Сидоренко,* науковий секретар Міжнародного Товариства ім. М. Грушевського, професор, Державний університет в Арканас.

Члени Міжнароднього Академічного Комітету (МАКМГ)

(Список уложено за країнами побуту членів Комітету)

АВСТРАЛІЯ

Д-р Ігор Гордієв (Сідней), голова Осередку Наукового Товариства ім. Шевченка в Сідней.

Д-р Роман Микитович (Гарравн), голова Наукового Товариства ім. Шевченка в Австралії.

Д-р Володимир Мотика (Лідкомб), професор Нюкастел університету, голова Фундації українознавчих студій в Австралії.

Д-р Марко Павлишин (Клейтон), голова Асоціяції україністів в Австралії, професор університету ім. Монаша.

АМЕРИКА

Д-р Тамара Булат (Нью Йорк), генеральний секретар Української Академії Наук у США.

Д-р Любомир Винар (Кент), професор Кентського державного університету і УВУ в Мюнхені, президент Українського Істричного Товариства, голова Історичної Секції УВАН у США, ред. ж. «Український Історик».

Д-р Любомир Гайда (Кембрідж), заст. директора Українського наукового інституту Гарвардського університету.

Д-р Ася Гумецька (Анн Арбор), професор Університету в Мічігені, президент Американської асоціяції українських студій.

Д-р Тарас Гунчак (Чатгам), професор Ратгерського університету, директор Українського науково-дослідного і документаційного центру.

Д-р Олександер Домбровський (Ньюо Йорк), науковий секретар УІТ, голова Секції Античної Історії України УВАН у США.

Д-р Ігор Каменецький (Мт. Плезент), президент Українсько-американської асоціяції університетських професорів.

Д-р Василь Маркусь (Чікаго), голова Історично-Філософічної секції НТШ, редактор *ЕУД*.

Д-р Василь Омельченко (Нью Йорк), перший заступник президента УВАН у США.

Д-р Ярослав Падох (Нью Йорк), б. голова НТШ в Америці, б. голова Наукової Ради НТШ.

Д-р Леонід Рудницький (Філядельфія), президент Світової Радии НТШ, голова НТШ в Америці, професор Ля Салл університету, д. член УВАН.

Д-р Олександер Сидоренко, професор Державного університету в Кансас, науковий секретар Міжнародного Товариства ім. М. Грушевського.

Д-р Роман Шпорлюк (Кембрідж), Керівник історичної катедри ім. М. Грушевського, Гарвардський університет.

Д-р Дмитро Штогрин (Урбан), професор Іллінойського університету, директор Української науково-дослідчої програми при Іллінойському університеті.

Мгр. Богдан Ясінський (Вашінгтон, Д.С.), керівник колекції україніки в Конгресовій Бібліотеці.

КАНАДА

Д-р Марко Антонович (Монтреаль), президент Української Вільної Академії Наук у США.

Д-р Олександер Баран, б. президент УВАН в Канаді, професор Манітобського університету.

Мгр. Андрій Григорович (Торонто), екзекутивний директор Українсько-Канадського документаційного центру.

Д-р Олег Герус (Вінніпег), професор Манітобського університету, голова Історичної Секції УВАН у Канаді.

Д-р Всеволод Ісаїв (Торонто), професор і директор Програми етнічних, еміграційних і студій плюралізму, Торонтський університет.

Д-р Юрій Книш, професор Манітобського університету, голова Наукової Ради при СКУ.

Д-р Зенон Когут (Едмонтон), директор Канадського інституту українських студій, Альбертійський Університет.

Д-р Володимир Мацьків (Торонто), голова Наукового Товариства ім. Т. Шевченка в Канаді.

Д-р Френк Сисин (Едмонтон), директор Центру досліджень історії України ім. Петра Яцика, гол. редактор англомовного перекладу *Історії України-Руси* М. Грушевського.

Д-р Михайло Тарновецький (Вінніпег), президент Української Вільної Академії Наук в Канаді, професор Манітобського університету.

Д-р Василь Янішевський (Торонто), президент Українсько-Канадського Дослідчо-документаційного центру, професор Торонтського університету.

НІМЕЧЧИНА, ПОЛЬЩА, ФРАНЦІЯ

Д-р Аркадій Жуковський (Париж), голова НТШ в Європі, професор УВУ в Мюнхені.

Д-р Дмитро Злепко (Мюнхен), голова Осередку УІТ в Німеччині, доцент історії УВУ в Мюнхені.

Д-р Степан Козак (Варшава), керівник Катедри українознавства у Варшавському університеті, голова Польської асоціяції україністів, голова НТШ в Польщі.

Д-р Мирослав Лабунька (Мюнхен), ректор УВУ в Мюнхені, професор історії УВУ.

Д-р Богдан Т. Цюцюра (Мюнхен), б. ректор УВУ в Мюнхені, професор права і політичних наук.

УКРАЇНА

Д-р Михайло Брайчевський (Київ), голова Осередку Українського Історичного Товариства в Києві, професор Києво-Могилянської Академії.

Д-р В'ячеслав Брюховецький (Київ), ректор Університету Києво-Могилянська Академія.

Канд. істор. н. Ігор Гирич (Київ), співредактор збірників «Михайло Грушевський: життя і діяльність» УІТ, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАНУкраїни.

Канд. істор. н. Ярослав Грицак (Львів), директор Інституту історичних досліджень, Львівський державний університет ім. І. Франка.

Д-р Ярослав Дашкевич, голова Історичної Секції НТШ у Львові, керівник Львівського відділу Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського.

Д-р Л. Дубровіна (Київ), директор Інституту рукопису ЦНБ НАНУкраїни.

Д-р Ярослав Ісаєвич (Львів), президент МАУ, директор Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича, академік НАНУкраїни.

Д-р Микола Ковальський (Острог), професор і проректор Острозького Вищого Колегіюма, голова Осередку УІТ ім. М. Грушевського в Острозі, керівник Острозького відділу Інституту української археографії і джерелознавства ім. М. Грушевського.

Д-р Петро Кононенко (Київ), професор і директор Інституту українознавства Київського державного університету ім. Т. Шевченка.

Д-р Ляриса Крушельницька (Львів), директор Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАНУкраїни.

Канд. філолог. н. Олег Купчинський (Львів), науковий секретар НТШ у Львові.

Д-р Олег Мазурок (Ужгород), професор Ужгородського державного університету, керівник Осередку УІТ в Ужгороді.

Д-р Юрій Мицик (Дніпропетровськ), голова Осередку УІТ у Дніпропетровську, професор Дніпропетровського державного університету.

Канд. істор. н. Світляна Панькова (Київ), завідуюча Історико-меморіяльного Музею М. Грушевського в Києві.

Д-р Володимир Ричка (Київ), науковий редактор «Українського Історичного Журналу», Інститут історії України НАНУкраїни.

Д-р Олег Романів (Львів), голова НТШ у Львові, ген. секретар Світової Ради НТШ.

Д-р Леонід Решодько (Київ), директор Міжнародного благодійного фонду М. Грушевського, професор Київського державного університету ім. Т. Шевченка, відповідальний секретар Оргкомітету з підготови та відзначення 130-ліття від дня народження М. С. Грушевського.

Д-р Валерій Смолій (Київ), директор Інституту історії України НАНУкраїни, академік НАНУкраїни.

Канд. істор. н. Павло Сохань (Київ), директор Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАНУкраїни, гол. редактор перевидання *Історії України-Руси* М. Грушевського (Київ).

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК
(1945 — 1995)

ЮВІЛЕЙНЕ ЗВЕРНЕННЯ В 50-ЛІТТЯ УВАН

В листопаді ц. р. минає п'ятдесят років від часу, коли на повоєнних згарищах у Європі після Другої світової війни, діячі української науки, які опинилися в Німеччині, зібралися 15 листопада 1945 р. у Соммер Касерне в Авгсбурзі, щоб застановитися над положенням української науки в Україні. Стверджуючи ідейний розгром Української Академії Наук за часів сталінського терору та фізичну ліквідацію таких учених Академії, як М. Грушевський, С. Рудницький, В. Ганцов, С. Єфремов, Г. Голоскевич та багато інших, зібрані в Авгсбурзі українські вчені вирішили оснувати на еміґрації Українську Вільну Академію Наук, підкреслюючи потребу вільної науки та свобідного її вияву. На основі таких принципів було опрацьовано т. зв. «Тимчасові положення УВАН». В загальному проходила тут думка творити вільні об'єднання наукових сил на еміграції, «зберігаючи надгруповість і надконфесійність».

На основі схваленого положення того ж дня ініціятори УВАН вирішили скликати 5 грудня 1945 р. установчі загальні збори, беручи до уваги вже існуючі групи вчених, до яких входили такі особи, як Д. Дорошенко, Л. Білецький, В. Січинський, В. Щербаківський, Л. Чикаленко, Д. Антонович, В. Купницький, В. Мацяк, В. Дорошенко, В. Міяковський, В. Петров, П. Зайцев, М. Овчинник, М. Вєтухів, І. Розгін та другі. Це були видатні вчені того часу й вони оснували УВАН, що розгорнула свою роботу в повних 12-ти наукових секціях. Вони переважно походили з українських наукових установ, які існували між двома війнами на еміграції в Європі, а саме: Український Вільний Університет у Празі, Українська Господарська Академія в Подєбрадах, Український Технічний Господарський Інститут у Подєбрадах, Український Науковий Інститут у Берліні, Український Науковий Інститут у Варшаві, Український Соціологічний Інститут у Празі, Український Академічний Комітет в Європі, Музей Визвольної Боротьби України в Празі та Бібліотека Симона Петлюри в Парижі. До них дійшли вчені з України, які опинилися на еміграції у наслідок подій Другої світової війни. На установчих зборах 5 грудня було вибрано Президію, що була спільною для всіх осередків УВАН в Європі. У першу Президію УВАН входили: Дмитро Дорошенко, президент, Леонід Білецький, заступник президента і Володимир Міяковський, генеральний секретар, якого пізніше замінив Ярослав Рудницький.

В 1947 році президент УВАН Д. Дорошенко переїжджає до Вінніпегу, а з кінцем 1948 року емігрує за океан велика частина українських учених. Через послаблення українського наукового життя в Європі в 1949 році Президію УВАН перенесено до Вінніпегу. До 1951 р. президентом УВАН у Канаді був Д. Дорошенко, по його виїзді у Париж президентом став Л. Білецький, а між 1954-1974 рр. був Я. Рудницький.

В наступному, 1950 році УВАН оформилася у США. Першим президентом американського осередку УВАН був М. Вєтухів, а згодом Ю. Шевельов, О. Архімович та О. Оглоблин (до 1979 р.).

Організувалась УВАН також в Австралії та продовжувала свою працю УВАН у Німеччині.

УВАН у Канаді опублікувала понад 200 наукових праць — монографій, збірників, розвідок з участю понад 80 авторів. Тут українські дослідники крім історії, мови, літератури, культури й інших українознавчих ділянок, займялися також дослідженнями українського поселення в Канаді та студіями його історії. В наукових працях УВАН Канади теж опрацьовувалися і питання з культурних надбань українського канадського поселення та його довкілля.

Українська Вільна Академія Наук намагалася за п'ятдесят років свого існування заповнювати ті прогалини, які творили в українській науці радянські вчені, спростовувати їх доцільні перекручування та досліджувати вклад українських поселенців в культурне й суспільне життя країн свого поселення.

Тепер, коли на українських землях оформилася своя незалежна держава, тягар і відповідальність за достойність української науки перейшов на рамена вчених в Україні, а українські діяспорні дослідники і вчені зможуть більше зосереджуватись на дослідженнях проблематики української діяспори. Це відповідальність перед нашими нащадками, які вже стали частиною і хочуть бути співвласниками країн, у яких поселилися їхні батьки або прадіди.

Президія УВАН у Канаді

ДІЯЛЬНІСТЬ ІСТОРИЧНОЇ СЕКЦІЇ УВАН У США: 1994—1995

Історична Секція УВАН у США (дальше ІС УВАН) відновила свою діяльність 4 грудня 1993 році, коли в Академії відбулося спеціяльне засідання Секції. Саму ІС формально зорганізовано 10 березня 1952 року — її очолив проф. Олександер Оглоблин, а секретарем і заступником голови став д-р Леонід Соневицький. ІС була певний час одною із найбільш рухливих клітин УВАН. (Тут треба також підкреслити заслугу д-ра Івана Л. Рудницького, організатора щорічних конференцій істориків і суспільствознавців, що їх улаштовувала ІС від 1962/63 рр.

ІС УВАН започаткувала новий етап діяльности в грудні 1993 року. Тоді відбулося перше засідання Секції, яку очолив д-р Л. Винар, а д-р О. Домбровський виготовив протокол засідання. Друге засідання ІС відбулося в будинку УВАН дня 25. IX. 1994 року. Нарадами провадив Голова Секції, протоколувала д-р Тамара Булат.

Д-р Любомир Винар, підкреслив, що лише через діяльність наукових секцій і комісій Академії, можна розгорнути поважну наукову діяльність і це відноситься, в першу чергу до Історичної Секції. Вирішено працювати в трьох напрямах: 1. Збільшення членства ІС і скріплення її організаційної бази, як також нав'язання співпраці з іншими науковими установами, що займаються історичними дослідами; 2. Плянування і реалізацію деяких публікацій, зокрема видання творчої спадщини проф. О. Оглоблина, найвидатнішого українського історика і першого голови Історичної Секції, як також видання праць інших істориків; 3. Влаштування наукових конференцій (часами у співпраці з іншими установами); 4. Прийняти запрошення від Президії УІТ, щоб «Український Історик» виходив у співпраці з ІС УВАН. Тим самим Історична Секція мала б свій орган, в якому можна б друкувати наукові дослідження, архівні матеріяли і хроніку. Академія не платить

за видання журналу, тому було б побажано, щоб усі члени ІС передплачували журнал.

У 1994/95 рр. ІС обговорювала питання наукового відзначення 50-ліття Академії. Треба з приємністю стверднти, що членами Історичної Секції є два видатні історики з України — д-р Михайло Брайчеський, який очолює Київський осередок УІТ і д-р Ярослав Дашкевич зі Львова. Голова ІС тісно з ними співпрацює і під час побуту у Києві і Львові обговорив можливості дальшої співпраці в різних науково-дослідчих ділянках. У 1994 році він також обговорював питання можливого приїзду Я. Дашкевича і М. Брайчевського під час ювілейних святкувань УВАН, що мають відбутися в жовтні 1995 р. Треба також підкреслити, що д-р М. Брайчевський тепер є співредактором журналу «Український Історик», а д-р Я. Дашкевич є членом Редакційної колегії журналу.

Зв'язки ІС з нашими провідними істориками в Україні є важливі і мають позитивний вплив на розвиток української наукової історіографії в Україні.

ІС, у зв'язку з ювілейним роком Академії, запропонувала декілька видавничих проєктів: 1) Опрацьовання документальної історії УВАН на основі архівних і інших матеріялів; 2) Підготувати і видати Біографічний словник членів Академії — це так би мовити «біографічна історія» Академії; 3) Перевидати серійні видання Академії (з Німеччини і Нью-Йорку), в яких подані важливі матеріяли до історії Академії. Якщо у 50-ліття Академії не появляться жадні обширніші видання про її розвиток і діяльність, тоді буде ще одна непростима прогалина в документації діяльности Академії. Цей проєкт передано президії Академії.

Рівночасно вирішено на сторінках У.І. друкувати статті і інші матеріяли про діяльність Академії і І.С. Це можна зробити, якщо науковий секретар або генеральний секретар УВАН підготує матеріяли для друку в «Науковій Хроніці» журналу. Вже у 1995 році виринуло питання несерійного видання, в якому можна б друкувати важливіші архівні матеріяли (наприклад, листування, документи) з Архіву УВАН. Завданням І.С. є допомогти у розгорненні науково-видавничої діяльности Академії. Українське Історичне Товариство у співпраці з Історичною Секцією видали збірник наукових досліджень проф. О. Оглоблина, який був першим головою І.С., президентом і почесним президентом Академії. Олександер Петрович був одним з головних ініціяторів Українського Історичного Товариства, його першим головою і згодом почесним головою. Видання появилося під кінець 1995 року за редакцією проф. Любомира Винара, голови УІТ і І.С. Академії (Олександер Оглоблин, *Студії з історії України. Статті і джерельні матеріяли.* Нью-Йорк—Київ—Торонто, 1995. xlvii, 419 стор., тверда обкладинка, $38).

Історична Секція присвятила окрему увагу конференціям. Багато членів ІС брали участь в міжнародних і інших наукових конференціях в Україні, Америці, Канаді і різних европейських державах. Звіт з наукової діяльности Академії обіцяла підготувати д-р Анна Процик, науковий секретар УВАН.

Тут лиш згадаємо, що за ініціятивою голови ІС зорганізовано з допомогою Академічного Комітету, конференцію, присвячену проф. О. Оглоблину (25 жовтня 1994 року), а 4 червня 1995 р. відбуто в Академії ювілейну конференцію, присвячену 30-літтю Українського Історичного Товариства (тема конференції «Українське Історичне Товариство, історична наука і державотворчий процес у сучасній Україні».

Головним завданням Історичної Секції і її членів є включитися в розбудову української наукової історіографії в Україні і продовжувати її кращі традиції в Америці. Треба рівночасно звернути увагу дослідження на різних аспектів історичного розвитку української спільноти в Америці. Треба опрацювати солідний

плян видання архівних матеріялів з різних архівних фондів Академії. Опрацьовання і видання джерельної історії УВАН українською і англійською мовами дальше залишається одним із головних завдань Академії. Голова Секції нав'язав співпрацю з НТШ у Львові, Європі і інших країнах, Українським археографічним інститутом у Києві і Львові, Інститутом українознавства ім. І. Крип'якевича у Львові, з Київським, Львівським, Ужгородським і іншими університетами в Україні. В Америці з Українським Науковим Інститутом при Гарвардському університеті, Українською науково-дослідчою програмою при Іллінойському університеті і іншими науковими установами. Історична Секція співпрацює близько з Українським Історичним Товариством в Америці і Україні. Члени ІС містять свої праці в «Українському Історику», що появляється при співпраці Секції.

З рамені Президії УІТ він організує Міжнародний Академічний Комітет для відзначення 130-ліття народження М. Грушевського в 1996 році.

ЮВІЛЕЙНА КОНФЕРЕНЦІЯ УВАН У НЬЮ-ЙОРКУ

8 жовтня 1995 року відбулося в приміщенні Українського Інституту Америки урочисте відзначення 50-ліття діяльности УВАН від часу заснування в Європі (1945-1950) та 45-ліття діяльности Академії в Америці (1950-1995). Наукова частина відзначення включала конференцію, на якій з доповідями виступили д-р Марко Антонович — «Початки УВАН в Німеччині», д-р Василь Омельченко — «УВАН у США», д-р Ярослав Дашкевич "Стан і перспективи історичної науки в Україні", д-р Юрій Шевельов — «Люди Академії. Мури Академії. Книги Академії». Прочитано доповідь І. Дзюби «Шевченко і Шіллер». Конференцію відкрив д-р Василь Омельченко, а сесіями проводили — д-р Альберт Кіпа і д-р Анна Процик. Також відбулася мистецька частина ювілейного святкування з концертом (виступали піяністи Тарас Філенко і Дарка Небеш).

Відзначення діяльности УВАН повинні спільно відзначити УВАН у США і УВАН у Канаді, які виводять свій родовід від Української Вільної Академії Наук, що повстала в Німеччині у 1945 році.

ПРИВІТ ДЛЯ УВАН ВІД УІТ

27.IX.1995.

Хвальний Ювілейний Комітет
для відзначення 50-ліття
Української Вільної Академії Наук
і 45-ліття УВАН у США
Нью-Йорк

Вельмишановні Учасники Ювілейної Конференції!

Просимо прийняти від Українського Історичного Товариства якнайкращі побажання з нагоди урочистого відзначення 50-ліття Української Вільної Академії Наук та 45-ліття діяльности Академії в Америці.

Ми високо цінимо науково-організаційну діяльність Академії і її тривалий вклад у розвиток української національної культури. З приємністю згадуємо співпрацю УІТ з Академією протягом довгих років, відбуття спільних наукових конференцій і видання наших спільних публікацій в Німеччині і Америці. Саме на днях появляється збірник наукових праць проф. Олександра Оглоблина,

президента і почесного президента УВАН і президента та почесного президента УІТ. Саме проф. О. Оглоблин був одним з головних організаторів УІТ і заразом одним із найвидатніших президентів УВАН. Це видання видає УІТ при співпраці Історичної Секції Академії. Також з приємністю згадуємо співпрацю двох установ в архівній ділянці. Як відомо, УІТ дало в тимчасовий депозит до УВАН у США частину архіву УІТ, що відноситься до життя і творчости проф. О. Оглоблина. Ми віримо, що ця співпраця буде продовжуватися і напевно увінчається дальшими тривалими осягами.

З нагоди славного ювілею Академії бажаємо її Управі і членам якнайбільших успіхів у науковій і науково-видавничій діяльности. У зв'язку із відродженням української національної культури в Україні і відновленою українською самостійною державою — перед УВАН і іншими українськими науковими установами стоять нові дуже важливі обов'язки в розбудові українського наукового життя в Україні і діяспорі — нав'язуючи до традицій Української Академії Наук, що повстала в 1918 році в Києві. Щасти Вам Боже у Вашій відповідальній науковій діяльности.

Остаємося з глибокою пошаною
За Управу УІТ

Д-р Любомир Винар (в.р.),
Голова

Д-р Олександер Домбровський (в.р.),
Науковий секретар

Збірник наукових праць проф. О. Оглоблина

Під кінець 1995 року появився збірник наукових праць найвидатнішого історика наших днів проф. Олександра Оглоблина: *Студії з історії України: Статті і джерельні матеріяли.* Редактор Любомир Винар. Нью-Йорк—Торонто—Київ. Українське Історичне Товариство, Історична Секція Української Вільної Академії Наук, 1995, стор. XLVII, 419, тверда обкладинка, ціна $38). Збірник складається з таких частин: Вступна й редакційна стаття (в українській і англійській мовах) і студією Л. Винара про «Наукову спадщину О. П. Оглоблина», I). Автобіографія О. Оглоблина, II). Україна в XIX і XX стол., III). Українська Козацько-гетьманська держава, IV). Українська історіографія і історики, V). Українське Історичне Товариство, VI). Архівні матеріяли (Листи Д. Дорошенка й Івана Крип'якевича до О. Оглоблина), VII). Оглоблиноznавство з студією Л. Винара про життя і творчість О. Оглоблина і розділом з фотографіями історика і його родини і іншими. VIII. Вибрана бібліографія праць про О. Оглоблина, бібліографія недрукованих праць в рукописах і редакційні примітки. Обширний покажчик імен закінчує цей цінний збірник. Графічне оформлення збірника бездогнанне. Дохід з розпродажу збірника проф. О. Оглоблина призначений на видання двох наступних праць історика: «Розвиток української історіографії», доповнене видання «Люди Старої України». Також в київських архівах знайдено монографію О. Оглоблина про Михайла Грушевського, писану в 1943-44 роках. Просимо членів УВАН, НТШ, УІТ і інших установ придбати це видання і уможливити публікацію вищезгаданих праць одного з найвидатніших українських істориків XX стол. Видання замовляти в Адміністрації ж. «Український Історик», або в представництвах УІТ-УІ в Австралії, Європі, Канаді, Америці. УІТ плянує переслати більшу кількість примірників збірника до академічних і публічних бібліотек в Україні і до науково-дослідчих установ. Виданням творчої спадщини Олександра Петровича Оглоблина — тривало відзначимо його життя і творчість.

О. Д.

Збірник про Львівську школу М. Грушевського.

У Львові появився за редакцією д-ра Ярослава Дашкевича і проф. Ярослава Грицака збірник *Михайло Грушевський і львівська історична школа.* Матеріяли конференції, Львів, 24-25 жовтня 1994 р. Нью-Йорк—Львів, 1995, 253 стор. Збірник видало Українське Історичне Товариство, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, НАНУкраїни й Інститут історичних досліджень Львівського державного університету ім. І. Франка. У виданні видруковано статті Л. Винара, Я. Грицака, М. Бортника, В. Гоцуляка, Я. Дашкевича, О. Домбровського, М.

Капраля, Я. Федорука, О. Купчинського, Г. Сварника, Ф. Стеблія і інших грушевськознавців. Це є прелімінарне видання, остаточне має появитися в 1996 році.

У збірнику також поміщено привітальні листи від НТШ у Львові, Історичної Секції УВАН у США, УІТ і інших установ.

Видання творів Василя Мови (Лиманського)

За редакцією д-ра Юрія Шевельова появився накладом Української Вільної Академії Наук у США збірник *Куліш, Байда і козаки* Василя Мови-Лиманського. Нью-Йорк, 1995, 263 стор. Крім інтермедії до драми Куліша «Байда» з додатком листа В. Мови до Василя Гнилосирова і драми П. Куліша «Байда, князь Вишневецький», у збірнику видруковано супровідні статті Віктора Чумаченка і Юрія Шевельова, а в «Додатках» передруковано статтю М. Грушевського «Байда Вишневецький в поезії і історії» й інші матеріяли.

Перша книжка з нагоди 130-ліття народження М. Грушевського

Напередодні відзначення 130-ліття з дня народин М. Грушевського, у Києві появилася під кінець року книжка Любомира Винара: *Михайло Грушевський: історик і будівничий нації статті і матеріяли.* Київ, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Українське Історичне Товариство, В-во ім. О. Теліги, 1995, 304 стор. (тверда обкладинка, ціна 20 дол.).

Д-р Любомир Винар, один із видатних дослідників життя і творчости М. Грушевського, якого історик Гирич називає у вступній статті «засновником грушевськознавства». Збірник складається із вступної частини з впровадженням І. Гирича «Засновник грушевськознавства» і автобіографічним нарисом автора «Як я став грушевськознавцем». Збірник має такі розділи: Історіографічні дослідження, «Наукова і політична діяльність М. Грушевського», «Джерельні матеріяли» (з австрійських архівів і архівів в Україні), «УІТ і відзначення ювілеїв М. Грушевського». Видання призначене для бібліотек, дослідників і читачів в Україні і діяспорі. Дохід призначено виключно на видання праць з грушевськознавства.

О. С-ко

Епістолярна спадщина О. Луцького

Під редакцією д-ра Юрія Луцького появився збірник: *Остап Луцький і сучасники. Листи до О. Кобилянської й Франка та інші забуті сторінки,* Нью-Йорк—Торонто, Українська Вільна Академія Наук у США, 1994, 206 стор.

Цінна збірка листів О. Луцького до О. Кобилянської і до Івана Франка. Збірник включає також розділ «Сторінки минулого» з статтями О. Луцького, С. Смаль-Стоцького про Кобилянську і інші матеріяли. У розділі «Спомини» видруковано: Василь Сімович «Ольга Кобилянська і Леся Українка»; Петро Карманський «Українська богема» (передрук різних статтей). У передмові

редактор пише: «Не легко синові писати про батька, зберігаючи науковий підхід до подій і документів проте, ця праця дала мені велике задоволення» (стор. 30).

Р. Д.

Щорічник історичної бібліографії

Заходами Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича, Комісії бібліографії та інформатики Міжнародної асоціації україністів і інших установ вийшов перший том біжучої бібліографії *Історія України. Бібліографічний покажчик,* 1992 рік. Київ-Львів, 1994, 304 стор. Бібліографія охоплює усі періоди історії України, історичні допоміжні науки і автореферати дисертацій. Покажчики авторів, редакторів та назв творів закінчують це важливе видання. У передмові читаємо, що вже готується бібліографічні збірники за 1993 і 1994 роки, що будуть охоплювати також видання, опубліковані «різними мовами в багатьох країнах світу». УІТ допомагало в зібранні даних про історичні матеріяли, видані в англійській, німецькій і інших мовах за 1993-94 роки. Видавцям варто подумати про введення міжнародної форми бібліографічних цитат (як приклад може служити польська і американська історична бібліографія).

Також титульну сторінку і передмову варто одночасно друкувати англійською мовою. Видання заслуговує на піддержку усіх українських наукових установ.

Л. В.

Дослідження українських архівів, бібліотек і музеїв в Америці

З рамени Центру дослідів етнічних публікацій і культурних установ при Кентському державному університеті появилася праця директора цього центру, д-ра Любомира Винара, огляд українських культурних установ: *Preservation of the Cultural Heritage: Ukrainian Archives, Libraries and Museums in the United States* (Offprint Series No 7). Kent, Ohio, 1995, 34 р. Є це відбитка дослідження Л. Винара з журналу «Етнік Форум» (том 15, 1995). У праці крім короткої аналізи українських архівів і інших установ, подано опис 50-ти українських бібліотек, музеїв і архівів в Америці. Видання важливе для дослідників історії українців в Америці і для бібліотек і архівів.

О. С-ко.

ДО ЧЛЕНІВ УІТ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ж. «УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК»
ЗВЕРНЕННЯ З НАГОДИ 30-ЛІТТЯ УІТ

У 1996 році відзначаємо 30-ліття діяльности Українського Історичного Товариства (1965-1995), гідного спадкоємця кращих традицій української національної історіографії 20-го століття. Сьогодні УІТ проводить свою діяльність в Україні (Київ, Львів, Остріг, Ужгород, Дніпропетровськ і інші міста), в Канаді, Європі й Америці. Завдяки виданню журналу «Український Історик» і інших фундаментальних видань, УІТ причинилося до відродження української наукової історіографії на Заході, а тепер в Україні та гідно репрезентувало українську історичну науку на міжнародному форумі. Ми мали змогу конфронтувати і викривати фальшиві гіпотези етногенези і історичного розвитку українського народу, пропаговані совєтськими і західними істориками. Фальшива інтерпретація історичного розвитку української нації і її державотворчого процесу у різних історичних періодах базувалася на фальшивій схемі з тенденційною історичною термінологією й періодизацією історії України і Східньої Европи. УІТ, нав'язуючись до схеми М. Грушевського, впровадило об'єктивну схему-модель історії України, в якій наголошено безперервність українського історичного процесу, починаючи з ранньої і середньовічної історії України аж до наших часів. Сьогодні українські історики України відкинули принцип партійности історичної науки, включилися в діяльність УІТ і поборюють фальсифікацію різних періодів історії України, що часто пропагується в дослідженнях російських і західних істориків. Боротьба за правдиве насвітлення історичної метрики українського народу і його розвитку в різних державних і бездержавних періодах дальше триває. І саме тепер значення діяльности УІТ і ж. «Український Історик» вийнятково важливе, якщо йдеться про дальше відродження і розвиток української історичної науки, що становить основу української національної культури і має безпосередній вплив на національно-державне відродження України. Відповідальність українських істориків перед світовою і українською історичною наукою, як також перед українською нацією є величезні. *Ідеться про усунення усіх «білих» і «чорних» плям в історії України і про правдиву реконструкцію українського історичного процесу в контексті світової історії і об'єктивне насвітлення розвитку української нації в різних історичних епохах. Вже найвища пора покінчити з фальсифікацією історії України* на Заході, в Україні, Росії і інших країнах, в яких появляються історичні дослідження з тенденційним насвітленням історичного розвитку й етногенези українського народу.

У Ювілейному Році УІТ звертаємося до членів УІТ, читачів «Українського Історика» і добродіїв української історичної науки з великим проханням допомогти нам розбудувати «Українського Історика» і зреалізувати деякі важливі науково-видавничі проєкти, які охоплюють опрацьовання окремих монографій, присвячених окремим періодам історії України, опрацьовання однотомників «Енциклопедичний словник історії України», «Словник українських істориків», як також нариси української наукової історіографії. УІТ також перевидає твори Михайла Грушевського і інших видатних українських істориків і археологів, які

не були доступні українським науковцям і любителям історії в Україні через комуністичну партійну цензуру.

Тепер, після довголітньої діяльности УІТ і появи «Українського Історика», звертаємося до Вас з проханням допомогти нам у дальшій розбудові української історичної науки в Україні і на Заході.

Просимо Вас, якщо можливо, зробити наступні зусилля:

1. Зложити одноразовий добро вільний даток на Видавничий Фоид УІТ-УІ.

2. Просимо приєднати бодай одного нового передплатника і меценат УІТ-УІ.

3. Просимо якнайшвидше перевірити стан Вашої передплати за 1990-і роки і якщо є якась залеглість, — *просимо її вирівняти.* Підвищення друкарських цін і поштових оплат за пересилку журнала, зокрема висилка дарових примірників УІ в Україну (наукові бібліотеки, університети, поодинокі дослідники і наукові установи), вказують на те, що «Український Історик» зможе появлятися на час лише тоді, якщо члени і читачі зможуть *щорічно відновити свою передплату,* а члени УІТ *вплатити свою членську вкладку,* яка включає передплату «Українського Історика» (на 1996 рік — $40 дол.).

4. Просимо приєднати нових членів-меценатів УІТ-УІ. Меценатом може стати кожна установа і кожний любитель історії, що зложить пожертву в сумі від $500 до $1,000.00 дол. Меценати і фундатори стають доживотними членами УІТ.

Основна ціль нашого звернення-акції — це створення задовільної матеріяльної бази для дальшої розбудови «Українського Історика» і реалізації необхідних науково-видавничих проєктів.

Ми щиро дякуємо представникам Уі-УІТ в Австралії, Америці, Канаді, Європі за їхню жертвенну допомогу в розповсюдженні «Українського Історика». Це також відноситься до наших представників в Україні, які включилися в розбудову нашого журналу і УІТ.

УІТ сьогодні являється головним міжнародним об'єднанням українських істориків у всьому світі, а «Український Історик» є головною трибуною української наукової історіографії, і тому його поява і розбудова є основною життєвою справою української науки і культури, а тим самим духових інтересів українського народу в Україні й поза нею сущого.

Ваша допомога в розгорненні дальшої діяльности УІТ в розбудові «Українського Історика» — буде тривалим відзначенням 30-ліття УІТ, яке завжди стоїть на сторожі історичної правди про Україну.

Дякуємо за Ваше вирозуміння і допомогу. Одночасно бажаємо Вам якнайкращих успіхів у Новому Році!

Управа Українського Історичного Товариства
Редакційна Колегія «Українського Історика»

16 грудня 1995 р.

ОДЕРЖАНІ ВИДАННЯ — BOOKS RECEIVED

Брайчевський, Михайло. *Вступ до історичної науки.* Навчальний посібник. Київ, Видавничий дім «КМ Академія», 1995, 168 стор.

Брайчевський, Михайло. *Конспект історії України.* Київ: В-во «Знання», 1993, 204 стор.

Бураковський, Олександер. *Рада Національностей Народного Руху України (1989-1993).* Збірник документів. Едмонтон, Альберта, В-во Канадського Інституту Українських Студій, 1995, 156 стор. (Серія довідників ч. 54)

Винар, Любомир. *Михайло Грушевський: історик і будівничий нації.* Київ: Інститут Української Археографії та Джерелознавства ім. М. Грушевського. Національна Академія Наук України, Українське Історичне Товариство, В-во ім. О. Теліги. 1995, 304 стор.

Грінченко, Б.—М. Драгоманов. *Діялоги про українську національну справу.* Київ, Інститут Української Археографії НАНУ, 1994, 285 стор.

Грушевський, М. С. *Духовна Україна.* Збірка творів. Київ, «Либідь», 1994, 557 стор.

Грушевський, Михайло. *Історія української літератури.* Том VI. Видання підготував Олекса Мишанич. Київ, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної Академії Наук України, Археографічна комісія Міжнародної Асоціяції Україністів, 1995, 708 стор.

Липинський, В'ячеслав. *Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна.* Том 1. Редактор Ярослав Пеленський. Київ—Філядельфія, Східньоєвропейський Дослідний Інститут ім. В. Липинського, Інститут Української Археографії АНУкраїни, Київ, «Дельфін», 1994, 284 стор.

Михайло Грушевський. Збірник наукових праць і матеріялів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-ій річниці від дня народження Михайла Грушевського. Редакційна колегія: Любомир Винар, Микола Ільницький, Аркадій Жуковський, Олег Купчинський (відпов. редактор) та ін. Львів, Наукове Товариство ім. Т. Шевченка у Львові, Українське Історичне Товариство, 1994, 488 стор.

Назарук, Осип. *Зі Львова до Варшави.* Упорядник М. Швагуляк. Львів, Наукове Т-во ім. Т. Шевченка у Львові, 1995, 96 стор.

Оглоблин, Олександер. *Студії з історії України. Статті і джерельні матеріяли.* Редактор Любомир Винар. Нью-Йорк, Українське Історичне Товариство, Історична Секція УВАН у США, 1995, XLVII, 419 стор., $38.00.

Окіншевич, Лев. *Моя академічна праця в Україні.* Редактор О. Романів. Львів, Наукове Товариство ім. Т. Шевченка у Львові, 1995, 86 стор.

Історія України. Бібліографічний покажчик 1992 рік. Київ—Львів, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУкраїни, Міжнародна Асоціяція Україністів, 1994, 304 стор.

Остап Луцький і сучасники. Листи О. Кобилянської й І. Франка та інші забуті сторінки. Під редакцією Юрія Луцького. Нью-Йорк—Торонто, Українська Вільна Академія Наук у США, 1994, 206 стор.

Романенчук, Богдан. *Бібліографія української книги в Великонімеччині за час війни.* Едмонтон, Канадський Інститут Українських Студій, 1994, 31 стор. (Серія довідників, ч. 27).

Рудницький-Лисяк, Іван. *Історичні есе.* Том 1, 1994, том 2, 1994. Відповідальний редактор Франк Сисин. Упорядник Ярослав Грицак. Київ, «Основи», Центр

досліджень історії ім. Петра Яцика. Канадський Інститут Українських Студій Альбертійського Університету, 1994, т. I, т. II.

Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць. Відповідальний редактор Ярослав Ісаєвич. Львів, Інститут Українознавства ім. І. Крип'якевича, НАНУкраїни, 1995, 227 стор. Вип. 2.

Винниця: злочин без кари. Документи свідчення. Редактори Є. Сверстюк, О. Скоп. Київ, В-во «Воскресіння», 322 стор.

Кістяківський, О. Ф. *Щоденник (1880-1885).* Київ, «Наукова Думка», 1995, т. 2.

Верига, В. *Листопадовий рейд.* Київ, В-во Олени Теліги, 1995, 185 стор.

Adler, Leonore Loeb, and Florence L. Denmark, eds. *Violence and the Prevention of Violence.* Westport, CT and London: Praeger, 1995. xxiii, 217 p. $55.00.

Batalden, Stephen K., and Sandra L. Batalden. *The Newly Independent States of Eurasia: Handbook of Former Soviet Republics.* Phoenix: Oryx Press, 1993. 205 p. ISBN 0-89774-763-1.

Alexander Dovzhenko. A Guide to Published Sources. Compiled by Bohdan Y. Nebesio. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta, 1995, 106 p.

Costello, Paul. *World Historians and Their Goals.* De Kalb, Northern Illinois University Press, 1993, 315 p.

Dillon, Wilton S., and Neil G. Kotler, eds. *The Statue of Liberty Revisited.* Washington: Smithsonian Institution Press, 1994, 172 p. $17.95.

The Edificatory Prose of Kievan Rus' Translated by W.R. Veder Cambridge, Mass. Harvard university Press. Ukrainian Research Institute of Harvard University, 1994, 202 p.

Frick, David A. *Meletiy Smotryc'ky.* Combridge, Mass Harvard Ukrainian Research Institute, 1995, 305 p.

German — Ukrainian Relations in Historical Perspective. Edited by Hans-Joachim Torke and John Paul Himka. Edmonton, Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994, 239 p.

Held, Joseph, ed. *The Columbia History of Eastern Europe in the Twenntieth Century.* New York, Columbia University Press, 1994, 436 pp.

Hodges, Linda, George Cnumak, *Hippocrene Language and Travel Guide to Ukraine.* New York, Hippocrene Books, Inc, 1994, 352 pp.

Kushner, Tony. *The Holocaust and the Liberal Imagination: A Social and Cultural History.* Oxford and Cambridge, MA: Blackwell, 1994, xiii, 366 p.

Layton, R., ed. *Conflict in the Archaelogy of Living Traditions.* London and New York: Routedge, 1994, xxix, 243 p. $22.95 (paper).

The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons after World War II, edited by Wsevolod W. Isajiw, Yury Boshyk, Roman Senkus, Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta, Edmonton, 1992, xxiv, 517 pp.

Ukraine and Russia in Their Historical Encounter. Edited by Peter J. Potichnyi, Marc Raeff and others. Edmonton, Canadian Institute of Ukrainian studies Press, University of Alberta, 1992, 346 pp.

Wynar, Lubomyr R. *Major Encyclopedia on Ukraine and Ukrainians.* Kent, Ohio. Center for the Study of Ethnic Publicarions and Cultural Institutions. Kent State tate University, 1995. (Offprint Series №6).

Wynar, Lubomyr R. *Preservation of the Cultural Heritage, Ukrainian Archives, Libraries and Museums in the United States.* Kent, Ohio, Center for the Study of Ethnic Publications and Cultural Institutions. Kent State University, 1995, 34 pp.

НАШІ АВТОРИ

Марко Антонович (Монтреал), дослідник української інтелектуальної і політичної історії України XIX і XX століття, президент Української Вільної Академії Наук у США.

Любомир Винар (Кент), дослідник української історіографії, історії козаччини, історії України XX століття. Президент УІТ, голова Історичної Секції УВАН у США, професор у Кентському державному університеті й Українському Вільному Університеті.

Ігор Верба (Київ), дослідник історіографії України в XX столітті. Науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства НАНУкраїни, член УІТ.

Олександер Баран (Торонто), дослідник історії козаччини, історії українських церков, редактор збірок архівних джерел. Член Президії УІТ, б. президент УВАН у Канаді.

Олександер Вовк (Київ), дослідник історії України XX століття, науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства НАНУкраїни.

Степан Витвицький (1884-1965), видатний український політичний діяч, президент Української Народньої Республіки в екзилі, автор спогадів і праць з політичної історії України.

Олександер Домбровський (Нью-Йорк), дослідник ранньої історії України і української культури та релігіознавства, голова Секції Античної Історії та ранньої історії України в УВАН у США, д. член НТШ, УВАН і УІТ, редактор історично-мемуарних збірників.

Сергій Єфремов (1876-1939), дослідник історії української літератури, видатний політичний і суспільний діяч, будівничий української держави в 1917-1918 роках. Автор численних наукових і публіцистичних праць. Знищений совєтською владою.

Ігор Гирич (Київ), історик, архівіст, дослідник модерної української історіографії, член УІТ, старший науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАНУкраїни.

Сергій Білокінь (Київ), культуролог, дослідник джерел до історії України XX-го століття і української модерної інтелектуальної історії. Науковий співробітник Інституту історії НАНУкраїни, член УІТ.

Аркадій Жуковський (Париж), дослідник модерної історії України, автор підручників з історії України, гол. редактор «Енциклопедії Українознавства», голова НТШ в Европі, член УІТ.

Микола Ковальський (Острог), проректор Острозького Вищого Колегіюма, Національний Університет «Києво-Могилянська Академія», голова Осередку УІТ ім. М. Грушевського в Острозі.

Стефан Козак (Варшава), керівник катедри українознавства Варшавського університету, дослідник історії української літератури й інтелектуальної історії, голова Польської асоціяції україністів, голова НТШ в Польщі, член УІТ.

Ярослав Калакура (Київ), керівник катедри джерелознавства і історичних допоміжних дисциплін, Київський державний університет ім. Т. Шевченка, дослідник української історіографії, член УІТ.

Юрій Луцький (Торонто), професор Торонтського університету, дослідник історії української літератури, перекладач численних праць з української мови на англійську, видавець джерельних матеріялів до історії літератури і культури, д. член УВАН у США, д. член НТШ.

Теодор Мацьків (Гайдельберг), дослідник української козаччини і української історіографії, професор Акронського Університету і Українського Вільного Університету, д. член УІТ, УВАН у США.

Олександер Оглоблин (1889-1992), один з найвидатніших українських істориків XX-го століття, перший президент УІТ, президент УВАН, почесний член НТШ, професор Київського університету, Українського Вільного Університету і Гарвардського у-ту. Перший голова Історичної Секції УВАН у США, редактор Історичної секції «Енциклопедії Українознавства».

Арнольд Перковський (Київ), демограф, науковий співробітник НАНУкраїни, д. член УІТ.

Наталія Полонська-Василенко (1884-1973), дослідник історичного розвитку української княжої доби і української козаччини, української церкви й історіографії, професор Київського університету і Українського Вільного Університету, д. член УВАН у Німеччині, д. член УІТ.

Мирослав Мороз (Львів), бібліограф, культуролог, д. член НТШ у Львові і УІТ, науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУкраїни.

Юрій Шаповал (Київ), політолог і історик, дослідник історії України XX-го століття, науковий секретар Інституту національних відносин і політології НАНУкраїни, член УІТ.

КАТАЛОГ КНИЖОК

УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

CATALOG OF PUBLICATIONS

OF THE UKRAINIAN HISTORICAL ASSOCIATION

P.O. Box 312, Kent, Ohio 44240, USA

Олександер Оглоблин — Olexander Ohloblyn
СТУДІЇ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ. СТАТТІ І ДЖЕРЕЛЬНІ МАТЕРІЯЛИ.
STUDII Z ISTORII UKRAINY: STATTI I DZEREL'NI MATERIALY.
1995. XLVII, 419 pp. ISBN: 1-879070-07-3. Hardback. $38.00

Любомир Винар — Lubomyr Wynar
МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ: ІСТОРИК І БУДІВНИЧИЙ НАЦІЇ. СТАТТІ І МАТЕРІЯЛИ.
MYKHAILO HRUSHEVS'KYI: ISTORYK I BUDIVNYCHYI NATSII. STATTI I MATERIALY.
1995, 304 p. ISBN: 5-7707-7675-7. $20.00. Hardback.

Михайло Грушевський — Mykhajlo Hrushevsky
НА ПОРОЗІ НОВОЇ УКРАЇНИ. СТАТТІ І ДЖЕРЕЛЬНІ МАТЕРІЯЛИ.
NA POROZI NOVOI UKRAINY. STATTI I DZERELNI MATERIALY.
1992. 278 p. ISBN: 1—879070-01-4. $30.00. Hardback.

Любомир Винар — Lubomyr Wynar
ОЛЕКСАНДЕР ПЕТРОВИЧ ОГЛОБЛИН, 1889-1992. БІОГРАФІЧНА СТУДІЯ.
OLEKSANDER PETROVYCH OHLOBLYN, 1899-1992. BIOHRAFICHNA STUDIA.
1994, 80 p. ISBN: 1-879070-04-9. $10.00.

ТРИДЦЯТИЛІТТЯ "УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА", 1963-1993 (Український Історик, том 30, 1994).
TRYDTSIATYLITTIA "UKRAINS'KOHO ISTORYKA", 1963-1993.
1994. 356 p. $35.00.

Ihor Kamenetsky, ed.
THE TRAGEDY OF VINNYTSIA: MATERIALS ON STALIN'S POLICY OF EXTERMINATION IN UKRAINE DURING THE GREAT PURGE (1936-1938)
1989. 265 p. $35.00.

Theodore Mackiw
ENGLISH REPORTS ON MAZEPA 1687-1709.
XII, 177 p., $20.00.

ІНШІ ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

(обмежена кількість примірників — limited number of publications)

OTHER PUBLICATIONS

Ярослав Пастернак — Jaroslav Pasternak
РАННІ СЛОВ'ЯНИ В ІСТОРИЧНИХ, АРХЕОЛОГІЧНИХ ТА ЛІНҐВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ.
RANNI SLOVIANY U ISTORYCHNYKH, ARCHEOLOHICHNYCH TA LINGVISTYCHNYKH DOSLIDZENNIAKH.
150 p. $20.00.

У 50-ТИ ЛІТТЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО, (Український Історик, том 21, 1984).
U 50-LITTIA MYKHAILA HRUSHEVSKOHO, (Ukrainsky Istoryk, vol. 21, 1984).
320 p. $35.00.

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ. ДІЯЛЬНІСТЬ І ТВОРЧА СПАДЩИНА, (Український Історик, том 28-29, 1991-1992)
451 стор. $40.00.
MYKHAILO HRUSHEVS'KYI: DIALNIST' I TVORCHA SPADSHCHYNA (Ukrainskyi Istoryk, vol. 28-29, 1991-1992)
451 p. $40.00.

Любомир Винар — Lubomyr Wynar
ДМИТРО ДОРОШЕНКО, 1882-1951.
DMYTRO DOROSHENKO, 1882-1951.
41 p. $8.00.

Степан Мішко — Олександер Домбровський, ред.
НАРИС РАННЬОЇ ІСТОРІЇ РУСИ-УКРАЇНИ.
Stepan Mishko — Alexander Dombrowsky, ed.
NARYS RANNIOI ISTORII RUSY UKRAINY.
236 p., тверда обкладинка, $25.00.

Михайло Грушевський — Mykhailo Hrushevsky
ВОЛОДИМИР БОНІФАТІЙОВИЧ АНТОНОВИЧ, 1834-1908.
VOLODYMYR BONIFATOVYCH ANTONOVYCH, 1834-1908.
64 p., $10.50.

Олександер Оглоблин — Olexander Ohloblyn
ОПАНАС ЛОБИСЕВИЧ (1732-1808).
OPANAS LOBYSEVYCH (1732-1808).
99 p. $12.00.

Марко Антонович — Marko Antonovych
НАРИС ІСТОРІЇ ЦЕНТРАЛЬНОГО СОЮЗУ УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСТВА (1921-1945).
NARYS ISTORII TSENTRALNOHO SOIUZU UKRAINSKOHO STUDENSTVA (1921-1945).
57 стор. $10.00.

Лев Биковський — Lev Bykovsky
КНИГАРНІ—БІБЛІОТЕКИ—АКАДЕМІЯ. СПОМИНИ (1918-1922).
KNYHARNI—BIBLIOTEKY—AKADEMIA. SPOMYNY (1918-1922).
152 p. $15.00.

Дмитро Оглоблин — Dmytro Ohloblyn
ОЛЕКСАНДЕР СТЕПАНОВИЧ ЛАШКЕВИЧ (1842-1889).
OLEKSANDER STEPANOVYCH LASHKEVYCH (1842-1889).
48 p. $10.00.

Любомир Винар — Lubomyr Wynar
ЄВГЕН ОНАЦЬКИЙ — ЧЕСНІСТЬ З НАЦІЄЮ (1894-1979).
EVHEN ONATSKYI — CHESNIST' Z NATSIEIU (1894-1979).
31 p. $5.00.

Ярослав Пастернак — Jaroslav Pasternak
ВАЖЛИВІ ПРОБЛЕМИ ЕТНОГЕНЕЗИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ.
VAZLYVI PROBLEMY ETNOGENEZY UKRAINSKOHO NARODU.
27 p. $5.00.

Володимир Кубійович — Volodymyr Kubijovych
НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА У 1939-1952 рр.
NAUKOVE TOVARYSTVO im. SHEVCHENKA. 1939-1952.
30 p. $6.00.

Олександер Оглоблин — Olexander Ohloblyn
ПРЕДКИ МИКОЛИ ГОГОЛЯ.
PREDKY MYKOLY HOHOLA.
21 p. $5.00.

Любомир Винар — Lubomyr Wynar
АВТОБІОГРАФІЯ МИХ. ГРУШЕВСЬКОГО З 1926 р.
AUTOBIOHRAFIA M. HRUSHEVSKOHO Z 1926 r.
47 p. $7.00.

Lev Bykovsky
SOLOMON I GOLDELMAN (1885-1974). A Chapter in Ukrainian Jewish Relations.
98 p. $10.00.

Michael S. Pap, ed.
RUSSIAN EMPIRE, SOME ASPECTS OF TSARIST AND SOVIET COLONIAL PRACTICES.
1986, 187 p., $14.00.

Lubomyr Wynar
MYKHAILO HRUSHEVS'KYI 1866-1934. BIBLIOGRAPHICAL SOURCES.
1985, 203 p. $20.00.

Lubomyr Wynar
MYKHAILO HRUSHEVSKY: UKRAINIAN-RUSSIAN CONFRONTATION IN HISTORIOGRAPHY.
1988, 62 p. $10.00.

Ювілейне видання про Михайла Грушевського

Видання підготовлене до друку Українським Історичним Товариством, Інститутом археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського Національної Академії Наук України.

Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, Київ, 1995, 302 стор. $20.00.

ЗМІСТ:

* *Як я став грушевськознавцем (замість передмови).*
* *Історіографічні дослідження.*
* *Наукова і політична діяльність М. Грушевського.*
* *Джерельні матеріяли.*
* *УІТ і відзначення ювілеїв М. Грушевського.*
* *Ігор Гирич. Основник грушевськознавства.*
* *Ілюстрації, бібліографія, іменний покажчик.*

Автор книги — проф. Л. Винар є лауреатом медалі НТШ ім. М. Грушевського (Львів, 1994).

Дохід з розповсюдження призначений виключно на видання про М. Грушевського, найвидатнішого українського історика і першого президента Української Народної Республіки.

Замовляти в Представництвах УІ-УІТ в Америці, Австралії, Канаді, Європі.

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО
UKRAINIAN HISTORICAL ASSOCIATION
і
ІСТОРИЧНА СЕКЦІЯ
УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК У США

ОЛЕКСАНДЕР ОГЛОБЛИН
OLEKSANDER OHLOBLYN

СТУДІЇ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

СТАТТІ І ДЖЕРЕЛЬНІ МАТЕРІЯЛИ

STUDIES FROM THE HISTORY OF UKRAINE

ARTICLES AND SOURCE MATERIALS

Редакція і вступна стаття
ЛЮБОМИРА Р. ВИНАРА

Edited by
LUBOMYR R. WYNAR

ЗМІСТ: Впровадження. I. Автобіографія. II. Україна в XIX і XX століттях. III. Українська козацько-гетьманська держава. IV. Українська історіографія і історики. V. Українське Історичне Товариство. VI. Архівні матеріяли. VII. Оглоблинознавство. VIII. Вибрана бібліографія.

XLVI, 419 стор. 1995 ціна $38.00

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

ЖУРНАЛ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

THE UKRAINIAN HISTORIAN

JOURNAL OF UKRAINIAN HISTORICAL ASSOCIATION

ANNUAL SUBSCRIPTION — РІЧНА ПЕРЕДПЛАТА

Америка/U.S.A.:	$40.00 for individuals
Канада/Canada:	$45.00 for individuals
Німеччина/Germany:	$70.00 DM
всі інші країни:	$40.00 індивід. передплата
Institutions:	$45.00

Попередні річники журналу (1965-1994) можна набути за ціну $35.00
Back issues available: $35.00/per vol.

ORDER FORM

AMERICA	CANADA	AUSTRALIA	EUROPE
"The Ukrainian Historian"	"The Ukrainian Historian"	Dr. V. Motyka	Dr. O. Wintoniak Verlag
P.O. Box 312	P.O. Box 95	Ukrainian Studies Foundation	Isatoplapz 3
Kent, Ohio 44240	Etobicoke, Ont. M9C 4V2	P.O. Box 270, Lidcombe,	D-80331 München
USA	Canada	N.S.W., 2141	Germany

Fax: (330)297-1327 (USA)

Name _____

Address _____

Quantity	Title	Price

Total_____

ANNUAL SUBSCRIPTION — РІЧНА ПЕРЕДПЛАТА

Америка/U.S.A.:	$40.00 for individuals
Канада/Canada:	$45.00 for individuals (Can. $)
Німеччина/Germany:	$70.00 DM
всі інші країни:	$40.00 індивід. передплата
USA & other countries:	$45.00 for institutions

All other subscriptions must be paid in U.S. dollars.

АДРЕСИ ПРЕДСТАВНИКІВ "УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА"

Головне Представництво на Европу:
Dr. O. Wintoniak Verlag
Isatorplatz 3
D-80331 München
Germany

Головне Представництво на США:
Dr. P. Dombrovsky
165-16 Clinton Terrace
Jamaica, New York 1432

Ню Йорк і Ню Джерзі:
Dr. B. Shebunchak
149 Byrd Ave.
Bloomfield, N.J. 07003

Каліфорнія:
Mrs. A. Skop
4168 Woodland Dr.
La Mesa, CA 92041

Пенсільванія:
Prof. K. Dowbenko
4136 Clarenceaux Dr.
Gibsonia, PA 15044

Іліяной, Індіяна:
Wasyl Shuya
6646 Howard Ave.
Hammond, IN 46324

Головне представництво в Австралії:
Dr. V. Motyka
Ukrainian Studies Foundation
P.O. Box 270, Lidcombe,
2141 N.S.W.

Головне Представництво на Канаду:
Mr. Karpo Rohowsky
P.O. Box 95
Etobicoke, Ont.
M9C 4V2

Квебек:
Mrs. M. Antonovych
3804 Oxford Ave.
Montreal, Que. H4A 2Y2

Вінніпег:
Ms. L. Tolchinsky
14 Hutton St.
Winnipeg, Man. R2V 4K4

ГОЛОВНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО В УКРАЇНІ

Львів:
Федорук, Ярослав
пл. Соборна 3-а
Інститут археографії АНУ
29000, Львів

Рівенська область:
Доц. Валерій Цибульський
Острозький Вищий Колегіюм
вул. Семінарська, 2
2654, м. Острог

Київ (Головне представництво):
Гирич, Ігор
вул. Кіото 9, кв. 150
252156, Київ

Ужгород:
Ситник, Олександер
вул. Університетська, 12
294618, м. Ужгород

Головне представництво і адміністрація «Українського Історика»
"The Ukrainian Historian"
P.O. Box 312
Kent, Ohio 44240, USA
Fax (330) 297-1327